

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

GÖRGEN, A. (2021). US-EU Relations in the Trump Era: Quest for Autonomy in Europe. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1373-1395.

US-EU Relations in the Trump Era: Quest for Autonomy in Europe

Ahmet GÖRGEN^(*)

Abstract: *This paper bases on the research related to the change of US - EU relations under Donald Trump administration in the United States and its effect on the EU member states' pursuing autonomous policies. Recent analyses reveal that under the Trump administration, there has been a change of traditional economic and political relations with the EU member states. How this policy change affected the EU member states has not received much attention. The analysis reveals Trump's questioning the function of NATO and putting tariffs on the products of the EU, supporting Brexit process and having close relations with the far-right leaders of Europe present important evidence of this policy change. This change has been visible in parallel with the leading European countries' creating their own foreign and domestic policies related to increasing the power of anti-EU political parties such as in Poland, Hungary, and the United Kingdom. The analysis thus suggests Trump's approach to these countries encouraged them to pursue autonomous policies. Moreover, current President of the US, Joe Biden's connivance of European politics shows the continuation of this policy even without direct support to the far-right leaders of Europe. With the neoclassical realist theory informed analysis, this paper aims to present the effect of Trump administration's restructuring attempts of US - EU relations on EU member states' pursuing autonomous policies.*

Keywords: *Trump Administration, US-EU relations, European Union, member states, national interest.*

Trump Yönetimi Döneminde ABD-AB İlişkileri: Avrupa'da Bağımsız Politika Arayışları

Öz: *Bu çalışma ABD'de Donald Trump döneminde ABD - AB ilişkilerinin değişmesi ve bu değişimin son dönemde AB üye devletlerinin daha özerk politikalar takip etmelerine etkisini incelemektedir. Önceki çalışmalar ABD'de Trump döneminde, AB üye devletleriyle geleneksel ekonomik ve siyasi ilişkilerde batı ittifakı fikrinden uzaklaşan bir yaklaşım olduğunu ortaya koymaktadır. Bu politika değişikliğinin AB'ye üye devletleri nasıl etkilediği üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Trump'ın NATO'nun işlevini sorgulaması ve Avrupa Birliği'nden ithal edilen ürünlere ilave gümrük vergisi uygulaması, Brexit sürecini desteklemesi ve Avrupa'daki aşırı sağ liderlerle yakın ilişki kurması bu politika değişikliğinin önemli kanıtlarıdır. Bu politika değişikliği; Polonya, Macaristan ve Birleşik Krallık gibi Avrupa ülkelerinde, Avrupa Birliği karşıtı siyasi partilerin gücünü artırmalarının da etkisiyle kendi çıkarları çerçevesinde iç ve dış politikalarını oluşturmalarıyla paralel olarak aynı dönemde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, Trump'ın bu ülkelere yaklaşımının onları daha özerk politikalar izlemeye teşvik ettiğini gösteriyor. ABD'nin şu anki Başkanı Joe Biden'ın Avrupa siyasetini görmezden gelmesi, Avrupa'nın aşırı sağ liderlerine doğrudan destek olunmaması bile bu politikanın devam ettiğini gösteriyor. Neoklasik realist teori çerçevesinde yapılan bir analizle bu çalışma, Trump yönetiminin ABD - AB ilişkilerini*

^{*)} Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Avcansaray Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü (e-posta: ahmetgorgen@ayvansaray.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-9647-2691>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

yeniden yapılandırma girişimlerinin Avrupa Birliği'ne üye devletlerin daha özerk politikalar takip etmeleri üzerindeki etkilerini sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Trump Yönetimi, ABD-AB ilişkileri, Avrupa Birliği, üye devletler, ulusal çıkar.*

Makale Geliş Tarihi: 04.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.827010

I. Introduction

Research into the rise of nationalism in Europe and European Union (EU)'s integration problems has become prevalent in the social science in the last decade. Notable studies brought into consideration of the refugee crisis, the problems arising from the EU's inability of creating a common constitution and creating own defence policy (Hooghe and Marks, 2009; Webber, 2014). The effect of transatlantic relations² is mainly overlooked. This study aims that the impact of the US's economic and political restructuring moves in the Trump administration and the changes in the parameters of foreign policy, defense policy, and trade relations on the EU. The Trump period has been found to be important to the analysis of the policy change as it represents the strict transformation of foreign policy of the US.

The recent isolationist foreign policy of the US has a root of 2007-2008 financial crisis, started during Barack Obama's administration, in parallel with the global political trend (Eichengreen, 2009: 316). According to Stephen Walt, many Americans wanted their leadership to focus on the domestic problems, rather than the international affairs (Walt, 2018: 133-136). The election of Donald Trump in 2016 provided a relatively free arena that transforms traditional policy perspectives. As a result, traditional economic and political alliance in the West under the hegemony of the US started to transform from the relations with the EU to individual policy relations with the European states. These developments include the transformation of the leading role of US in North Atlantic Treaty Organization (NATO), increasing Trump-Putin relations as a threat to EU's security on the eastern borders, Trump's support of Brexit, the empowerment of European far right and close relations with the far right figures and Trump administration's imposing tariffs on the European products.

The developments mentioned above have been important contributions to the changes in the European politics. Even, interest policies heading the way of European politics, the member states still meeting in the common point under the EU umbrella in relation to their own interests. These all developments indicate the way back from the European integration process.² Civil society background of these changes in the recent process has been seen with the civil protests and foundations (Patriotic Europeans Against the Islamization of the Occident (PEGIDA), Alternative for Germany (AFD) in Germany) (Druxes and Simpson, 2016: 3). The contributions of the Trump

² It is important to note that European integration had developed with the challenges to the dominant realist paradigm from the Cold-War conditions of the World.

administration discussed in this paper formed the basis of these transformations. This process of transformation and its effect can be identified as the emergence of autonomous policies in Europe during the period under review.

The previous studies analyzed the emergence of autonomous policies of EU member states from various perspectives, including economic, social and political. This study focuses on the contribution of Trump administration through its influential foreign policy changes, practical activities and active engagement in the media discussions. The research and analysis are based on finding an answer to the research question, what is the effect of Trump administration's policy change in transatlantic relations to the EU member states' following autonomous policies? In the qualitative methodological base, literature review, research and analysis of the discourses of Trump and leading political figures in Europe are conducted. These discourses are particularly important in light of the change of the domestic and international politics perspectives of both the US and European states that reflect these national interests policies. The main claim of this paper is that by transforming the ideological base of transatlantic relations through supporting anti-EU political approaches in Europe, having close relations to the Russia, and creating economic and military security problems, Trump administration contributed to the emergence of autonomous policies in Europe. The main claim of the study will be tested according to the theoretical approach of neoclassical realism. Neoclassical realism is selected for the analysis of this study. Thus, neoclassical realism is not only considering the changes in the international system, but domestic factors and other factors including the political party and the leader in a country are important to shape the foreign policy (See Rose, 1998; Schweller, 2004).

II. US-EU Relations: Historical Background

In the historical process, the involvement of the US in the World War II in Europe was related to stopping the NAZI Germany's occupations. The war resulted in the defeat of Germany as a result of the alliance of the great powers. At the end of the World War II, the Europe was divided by Iron Curtain and starting from the eastern part of Germany, most Eastern and Central European countries stayed under the occupation of Soviet forces. Under these circumstances, Germany was divided as East and the West. After a few years being under occupation of the US, France and Britain, West Germany became an independent state pursuing western democratic values. However, the Soviet occupation in the Eastern Europe continued. It was considered to be a threat of Soviet forces to spread in the other western European countries in the later process.

In the aftermath of World War II, the Soviet Union became the single power in the Central and Eastern Europe. The US shined as the most powerful country in the West of military, political, economic and cultural matters (See Kennedy, 1989). Thus, under the hegemonic position of the US, the Atlantic alliance was formed based on the protection of Europe against to the expansion of the Soviet Union. Moreover, restructuring plans for Europe and economic cooperation was created on the transatlantic level. Concerning the involvement of the US in the European politics, Truman Doctrine and Marshall Plan are important to mention. Thus, with the declaration of US President Harry S. Truman in 1947, called Truman Doctrine, the assistance to Turkey and Greece were given to

prevent the communist domination in these countries. It is known also the start of the Cold War by many historians as it was first mentioned the competition against the Soviet expansion (Steil, 2018: 85-116).

Moreover, with the Marshall Plan, which was named after the US Secretary of State George C. Marshall and enacted in 1948, financial assistance to western European countries, including Britain, West Germany, Belgium and France, were provided. The main aim with the Marshall plan was to reconstruct cities, industries and infrastructure in the western Europe and remove trade barriers with these countries to foster trade relations with the US (Ibid: 93). These all developments were regarded as the first step of the empowering transatlantic relations with an aim at an emerging alliance based on both economic and security levels.

A. NATO and European Security

In the following phase of the reconstruction of Europe in the post-World War II, concerning the security of the transatlantic region, NATO has been an important security alliance led by the US. In this regard, not only through the economic aids, but also through military support, the domination of the US on the European politics has been constructed (Petersen, 2016: 44). Thus, these two pillars brought Europe, more stability under the US hegemony. The NATO was formed in 1949 with the signature of North Atlantic Treaty in Washington, D.C. by Belgium, Canada, France, Luxembourg, the Netherlands, the United Kingdom, the United States, Denmark, Iceland, Italy, Norway, Portugal, as a defensive alliance. Moreover, with Turkey and Greece's inclusion in 1952 as well as West Germany in 1955, NATO positioned against to the invasion of the Soviet Union towards the West (Lafeber, 1989: 461). In 14 May 1955, the Warsaw Pact was founded with the inclusion of Albania, Bulgaria, Czechoslovakia, East Germany, Hungary, Poland, Romania, and Union of Soviet Socialist Republics (USSR). In this regard, each side of the cold war was formed under the hegemonic positions of the US and USSR.

Moreover, even the West European Union (WEU) was established in 1948 with the Treaty of Brussels included the United Kingdom (UK), France, Belgium, Luxembourg, the Netherlands that focused on the reconstruction of Europe as well as forming the security of Europe, it was not replaced with the NATO. NATO became the main security umbrella for the western Europe. Even during President of France Charles De Gaulle rule in 1966, France declared withdrawal from the NATO's integrated military command with the fear of new Soviet invasion of France over Germany (Moravcsik, 1998: 13). However, France pursued the policies in cohesion with NATO's general political strategies and even returned to NATO with full participation in 2009.

In the 1970s, as a result of the Strategic Arms Limitation Talks-SALT I, between the US and USSR as well as West Germany's approach to the Eastern Europe under its Ostpolitik strategy, Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) was formed on 1 August 1975 with the signature of Helsinki Final Act by 35 participating states (Garthoff, 1994: 132). The main aim has been to end the division of Europe and form the security and stability in the European continent. This period could be regarded

also the Europeanisation of Germany that brought the hegemonic position of Germany in Europe in the post-Cold War period.

Moreover, the post-Cold War period in European politics brought new opportunities and the new challenges. Importantly, the collapse of the Soviet Union and the emergence of the new countries in the Eastern Europe provided new opportunities for the enlargement towards the East. In this regard, with the Maastricht Treaty in 1992, the EU as political union was formed as a result of the long integration process. Through this political union mechanism, priority of the EU was set to enlargement towards the East (Moltke, 1995: 1-2). Moreover, with the Maastricht Treaty a Common Foreign and Security Policy (CFSP) was formed for the regulation of EU's security mechanism. This could be explained as a spill-over effect during the European integration on the formation of new policy mechanisms from politics to security and defense (Çakır, 2001: 36). Also, main policies under the WEU were pursued to create a defence policy of the EU. However, all these policies continued under the NATO umbrella. The EU's enlargement followed by the NATO's towards the East in a way of expansion of the Atlantic alliance for creating peace and stability in Europe.

After the EU's declaration of the CFSP, the relations of the EU and NATO were based on the two important pillars. First is related to the EU's using the NATO infrastructure for developing its own security agenda. Secondly, the EU's relations with other NATO members that are not a member of the EU. At this point, the post-Cold War EU integration process and NATO's enlargement towards the East were majorly seen in cohesion even minor contradictions arises in the process. In this process, the regulation of the EU - NATO relations was based on the Berlin Plus Agreement signed by the EU and NATO in 2002. This regulation is related to regulate the EU's benefiting from the NATO for the formation of its own security and defence policy. To regulate this cooperation in win-win perspective, the agreement included seven important pillars:

- “a NATO - EU Security Agreement that covers the exchange of classified information under reciprocal security protection rules;
- assured access to NATO planning capabilities for EU-led operations;
- availability of NATO assets and capabilities for EU-led civil-military operations;
- procedures for release, monitoring, return and recall of NATO assets and capabilities;
- terms of reference for using NATO's Deputy Supreme Allied Commander Europe (DSACEUR) for commanding EU-led operations;
- EU-NATO consultation arrangements in the context of an EU-led operations making use of NATO assets and capabilities;
- arrangements for coherent and mutually reinforcing capability requirements, in particular the incorporation within NATO's defence planning of the military needs and capabilities that may be required for EU-led military operations” (EEAS, 2016).

Moreover, based on the common principles of the Berlin Plus Agreement, NATO and the EU had joint actions in both regional and international levels. These actions have been related to the common security interests of both the EU and other NATO member states, including the US (Tardy and Lindstrom, 2019: 5-6). In post-11 September 2001, the major concern of the US and NATO has been related to fighting against international terrorism. Here, this concern relates to the preferences of the US, rather than the institutional positioning of the NATO (Sireci and Coletta 2009). In this sense, the rise of religious extremism was regarded as an important threat to the EU. The EU positioned as the major supporter of the US in Afghanistan in 2001 and Iraq in 2003 under the NATO umbrella. Hence, the EU member states contributed to US led Operation Enduring Reform in Afghanistan as individual supports.

Also, after the Berlin Plus Agreement's entering into force the most important operation of the EU was Concordia Operation in Macedonia in 2003. During this operation, the EU forces fulfilled operational command duty in the NATO military quarter. Moreover, another important duty of EU member states under the NATO operation was in Bosnia-Herzegovina (Babuna, 2014: 7-8). Thus, after the Bosnian War, for restoring the peace and stability in the region, the EU forces have fulfilled their operational command duty in the framework of DSACEUR. In the framework of the Berlin Plus Agreement, it is possible to say that the EU and NATO apply simultaneous activities in the regions which related to the security of Europe.

As an important example, NATO's security force in Kosovo since 1999 and the European Union Rule of Law Mission (EULEX) dealing with the empowerment of the rule of law since 2009 continued in cohesion (Ibid). Moreover, a similar base of civilian support for NATO's operations in Afghanistan continued with the EU's active involvement until NATO's withdrawal from Afghanistan on 30 August 2021. In relation to this, European Union Police Mission (EUPOL) in Afghanistan, continued activities dealing with the training of the Afghan police and contributed to restore the peace and stability in Afghanistan. In sum, not only during the Cold War, but also in the post-Cold War, NATO has been the most important security concern of Europe in relation with creating peace and stability in the region. These relations are the major determinant of the success of the European integration for the member states' acting together under the EU umbrella.

B. Transatlantic Trade and the EU-US Cooperation

In the scope of the reconstruction of Europe in the post-World War II, trade relations with the US have an important share. In this regard, being under common security umbrella of the NATO for the defence of Europe, these relations have constantly had an effect on increasing trade relations between the countries in the both coasts of the Atlantic. In the Cold War political process, in which the reconstruction of Europe was achieved through the US aids, trade relations gradually developed with the increasing interdependence of both economies. Important to this research, especially the 2000s has been the golden period of the rise of trade in the transatlantic region. Thus, for boosting the economic relations between the US and the EU, EU-US Open Skies Agreement was signed in 30 April 2007, in Washington DC. The agreement allows any airline in the EU

and US to fly from the airports of both the US and the EU (Gaspari, 2011: 21). By allowing also all cargo flights, it was aimed to empower the trade relations between the US and the EU member states.

Moreover, to regulate trade relations between the US and EU, Transatlantic Economic Council was established on 30 April 2007, in Washington DC with the aim of direct economic cooperation. In this regard, it was expected from the Council to regulate a free trade arena and provide new dynamics to the free trade in Transatlantic region. The works under Transatlantic Economic Council were regarded as contributing a half point in the growth of the EU's economy (Yilmaz, 2013: 2). These all cooperation based on the ideals of the liberal world and pursuing common security was regarded as "transatlantic Renaissance" by many scholars (Zaborowski, 2009: 230).

Furthermore, one step further in making the trade free in the North Atlantic region, Transatlantic Free Trade Area has been an important proposal for the both sides of the Atlantic since the 1990s. In this sense, the yearly not only political but economic relations increases in both sides. It was expected to create a free trade arena for both the EU member states and the US. However, these ideas could not be a reality and stayed at the proposal level, even negotiations within the Transatlantic Economic Council continued. Within this process, the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) was negotiated in the post-2013 (Yilmaz, 2013: 2). With these negotiations, specific regulation on easing the market access of the traders was aimed.

However, negotiations were halted by President Donald Trump in the post-2016. The motivation of Trump to cut the negotiations has been related to the EU's benefiting more from the trade with the US.³ Even so, the trade between the US and the EU has been the beneficial factor for the EU's integration process in a way of creating a welfare zone in Europe through eliminating the conflict areas. In this sense, this welfare zone has been a main factor to attract the other countries for the continuation of the negotiation process for the EU membership. Thus, while the military security of the EU was under the protection of NATO, the economic security was provided with economically prosperous EU in which the economic aids of the US and trade relations had the major effect in a way of EU's becoming an economic power.

III. Theoretical Framework

In the historical process, first of all, it is important to mention that the liberal approaches have been important for the analysis of the European integration dealing with the interdependence of the countries based on economic and political cooperation (See Viner, 1950; Lipsey, 1957: 40-46; Haas, 1958; Nye, 1968: 855-880). The liberal approaches are found insufficient to analyse the recent process of the policies of the EU member states. Besides, the liberal approaches deal with the cooperation of the governments in the formation of new organizations that lead the countries for the development of this cooperation into the political union (Nye, 1968: 855-880). They are

³ In 2012, the EU's import from the US was 356 Billion € for the goods and services. It exports the goods and services for 457 billion € (Gambini et al., 2015: 2).

far from explaining of pursuing own interest of the states in Europe based on the structural changes of the domestic politics and international system.⁴

The selected unit of analysis in this paper is the EU member states, pursuing autonomous policies. The preferred approach here is neoclassical realism, which gives emphasis on not only the changes in the international system, but also domestic and social influences that drive country's foreign policy way of pursuing national interests (See Rose, 1998; Schweller, 2004; Zakaria, 1998; Wohlforth, 1993). Different from other realist approaches, such as neorealism in which the anarchic international system determines the actions of the states, in neoclassical realism there are different variables that affects the actions of the states. In this sense, for shaping the states' actions, power capabilities of the states, the effects of the international structure directly or indirectly, other states' actions and their threats and political approaches, domestic dynamics, behaviour of the decision makers and civil society actors in the states, are important influences (Rose, 1998: 146). Therefore, neoclassical realism stays between structural theorists and constructivists. In this case, it both deals with systemic influences and unit-level behaviour (Ibid: 152-153). According to Sterling Folker (1997: 1), in realist approaches domestic level variables are causal and affected from the international system. However, different from other realist approaches, neoclassical realism gives emphasis on domestic factors in influencing the state policies.

Importantly for this research, in neoclassical realism, the actions of the states in international politics are analyzed in different intervening variables that also gives emphasis to the internal dynamics of the states comparing other realist approaches. These explanations are not only to apply in the international politics, but also the current balance of power in the European politics. Thus, this paper does not dismiss current European politics as states' acting together as the union. This policy positioning importantly, based on the interest of the individual member states, even under the EU umbrella, for example, counter tariffs to the US. This policy is not only in the supranational positioning, but also having different versions as individual member states pursuing own policy approaches such as in Britain, Hungary, and Poland. In neoclassical realist perspective, the political leaders are influential actors to shape the foreign policy choices (Rose, 1998: 147). Thus, within the Britain, Hungary and Poland in which the political leaders have close contact with Trump, the leaders' positioning are important to shape the interest based policies.

The first important point of the analysis in the study, in relation to the neoclassical realist approach, is the change of the Trump administration of the policies towards the EU. This explains the function of the political leader in shaping the foreign policy of a country in neoclassical realist theory. This change includes Trump's questioning common security umbrella under NATO, imposing more tariffs for the European products and supporting Brexit as well as having important cooperation with the far-right

⁴ Considering democratic participation and the certain right-wing political parties' influence on the change of this policy of the EU member states in the recent process, the analysis requires a socially constructed perspective on the effects of the changes that covers domestic dynamics.

leaders in Europe and Putin in Russia. These developments show that the recent policy way of the US towards Europe is related to its position in the international system, trying to empower the hegemonic positioning. Thus, powerful positioning could be used to influence other countries' policies as explained neoclassical realist approach as the power of a country in economic and political way is a driving force for intervening in other country's affairs (Ibid: 145).

The second important point of the analysis relates to the reactions of the European states to this transformation of the US foreign policy. These reactions include rising discourses to pursue own national interests on military and trade matters. In this regard, pursuing own policies of the countries are such as Brexit process, Hungary and Poland's following reactionary policies against the EU directives and different political approaches on the refugee policy of the EU. Thus, in neoclassical realist approach, the pressures of the international system are not only effecting the states' actions, its power and domestic variables are effecting also the states' behaviour (Schweller, 2004: 164). In this case, a state's behavior was affected from its position in union's umbrella as well as its domestic dynamics.⁵

Overall, in this paper, recent cases selected in the European politics are based on these states' pursuing own national interests on political and economic matters that can be analyzed with the neoclassical realist approach. Thus, these all cases having a relation to the change in the international system in a more interest driven policy way that is related to the policy change of Trump administration. As mentioned the selected unit of analysis in this study is the EU member states, which are driven into pursuing autonomous policies in the recent process. They are selected based on their position in the European and international politics. These cases are particularly important to their capacities of influencing the European politics in relation to the EU's political actions in the future.

IV. Trump Era in the US and the Rise of Autonomous Policies in Europe

To analyse the effect of Trump administration on the rise of the EU member states' pursuing autonomous policies, it is the most useful to take up neoclassical realism. According to neoclassical realists, foreign policy of a country is shaped by the international structure and the domestic affairs as well as the complex relationship of both (Rose, 1998: 147).⁶ As explained in neoclassical realist conception, the transformation of the approach of US towards the EU under Trump administration seems to contribute to the creation of a new international structure that affected the countries in Europe to search for their own interests in relation to their own domestic dynamics. Below, the change of policy approaches of EU member states will be analyzed with the effect of the policies of Trump administration. The analysis will also reveal how the

⁵ The analysis refers here to the actions of the member states, even they stay under the EU umbrella.

⁶ In this regard, interaction between the international structure and domestic actors, including institutions, leaders, and the civil society (especially in the developed western European countries) are important to mention for shaping the policies of the states.

discussion of these cases contributes to a further reflection of the neoclassical realist approach.

A. Military and Economic Security of Europe

It was presented in the previous section that after the World War II, in the European politics, the security of Europe has been the important determinant of the relations with the US. Under the NATO umbrella against to the expansion of the USSR towards the Western Europe, the hegemonic position of the US had been formed in Europe under the common defence policy. In the post-Cold War, the expansion of NATO towards the Eastern Europe with the containment policy of Russia provided improved benefit not only for security but also the enlargement of the EU towards the East. According to Bruce Jones (2009: 65), there has been deep admiration of the US presidents of the success of the EU project because of it provided a peaceful environment for the historical enemies. In this sense, the transatlantic relations are regarded as essential for the US to the continuation of security cooperation under the NATO (Ibid).

The research topic of this study covers the Trump period in the US. However, right before the Trump presidency in the US, Russia's military intervention in Ukraine since 2014 and the annexation of Crimea in the same year created the fear of all member states of NATO and the EU, including Latvia, Lithuania and Estonia in the Baltic region. Even, some Lithuanians and Estonians started to train themselves in the forest for the guerrilla warfare (Naylor, 2020: 34). These developments could be related to the Barack Obama's reluctance on intervening the European politics and involving more on domestic problems. In the same way with Obama, since the start of his administration, Trump's unwillingness to act against to Russia's aggression in the Eastern Europe by following a non-intervention policy has provided mistrust of EU member states for NATO's protection. Not only these policies of Trump, but also the investigations opened in the US in 2017 about Trump's former campaign manager Paul Manafort and adviser Carter Page, having close ties with Moscow triggered these mistrusts (Buncombe and Carroll, 2017). This positioning has been also related to Trump's having the authoritarian leader positioning as Putin does, but not having the liberal positioning as Obama. Trump's this positioning relates to his personality that favors national interest, and having sympathy to nationalist and far right ideologies (Barnett, 2018: 16-19). Since the election period, his main pledge of "America First" has revealed that nationalism and national interest have been forefront in his policy way (Ibid). According to Bruce Jentleson (2014: 9), the previous presidents of the US were also pursuing the national interest policies, although they pursued it within the rules of the international system. However, Trump era differs from other presidencies since it represents a dramatic change of the international system. It is the main pillar of the start of dissolution of western alliance that opened the way for acting some of the EU member states for pursuing autonomous policies rather than following the EU directives.

Moreover, unlike Obama, with the Trump period in the post-2016, questioning NATO's function and the responsibilities of other members created suspicion of the EU member states about Europe's security. Thus, Trump mentioned in 2016 that in case of attack of Russia to the Baltic states, he would look for if those nations have fulfilled their

obligations to the US (Kaufman, 2017: 263). On the one hand, this discourse was related to the change of US politics in the past that dealt with the security of Europe under own hegemony. On the other hand, it has been the continuation of Obama's approach to deal more with the domestic policies. But, Trump's approach has been the more direct sense. Thus, in the later process, in the same year, Trump threatened European countries to withdraw the US forces from them if they do not pay more for the protection of the US (Sanger and Haberman, 2016).

Moreover, in the later process, Trump's discourses followed to see Europe as the enemy of the US. Thus, in Trump's conception they are "as bad as China", even the US paid more for the protection of them (Steinberg, 2018). In neoclassical realist perspective, this position represents a change in the international structure related to the power of the countries (Wohlforth, 1993: 4). This conception relates to change of the power of the countries over time that affects their relations with the other countries. So, Trump's policy shift from being a hegemonic power in the western alliance to a competitor position presents this change in the international structure. In this regard, Trump approaches the European countries as the competitors in the international trade rather than dealing with the cooperation partners as during the Obama period. Also, European countries' benefiting from the US protection while US's spending for them is the main positioning of him. In this sense, Trump's 'America First' relates to the increasing economic gain of the US through having more profit. Importantly, by the time of Wales Summit of NATO in 2014, the share of the US for NATO's expenditure is 73% that shows the greatest financial support of the US (NATO, 2017). In Trump's conception, breaking these ties with the transatlantic countries is plausible, however, in reality because of strong connections in the historical process, it is difficult to achieve (Deudney and Ikenberry 2018, 22).

Moreover, in the National Security Strategy of the United States of America issued by the White House on December 2017, it is mentioned that the US has had a balance of trade deficit for years and the government will take necessary actions to have fairer trade with the industrialized nations (White House, 2017: 19-20). This is mainly presented as protecting the workers and industries of the US (Ibid). In relation to these arguments, the US imposed tariffs to import steel and aluminum products from the EU member states along with Canada and Mexico on 1 June 2018. The tariffs would mainly affect Germany as she exports 20% of steel products to the US and with other exporting countries a total of 3.6 million tonnes steels exported from the EU. The first response in the EU was on 1 June 2018 in the community mentality against to these tariffs. The EU launched legal proceedings against the US at World Trade Organization (WTO). Under a re-balancing measures EU imposed tariffs to the imports of selected steel products from the U.S. as of 22 June 2018 (European Commission, 2018). The EU also launched a protection programme on June 2018 to protect steel and aluminum producers (Harte, 2018).

Moreover, in October 2019, the US imposed a new tariff, costs 7.5 billion \$ for the European products from cheese, wine and olives to many other products. These tariffs were introduced in response to EU's subsidies to Airbus (DW, 2019). The responses to these tariffs are based on individual reactions of the EU member states in relation to their

own national interests. As an important example, President of Italy, Sergio Mattarella visited Donald Trump at the White House on 16 October 2019, in search of solving trade issues and avoiding retaliatory tariffs. In the news conference with the President of Italy, Trump mentioned that “without the burdens, as unfair as they are, imposed by the European Union, we would actually have a much higher number than \$70 billion between Italy and the United States...We’re talking to the president about that as it pertains to Italy. He thought we were a little bit harsh on Italy, and we don’t want to be harsh on Italy. We’ll never do that. So, we’ll look at that very strongly” (Trump, quoted in Euractive, 2019). In this regard, Mattarella’s visit to Trump for requesting of lifting tariffs for the Italian products could be regarded in the neoclassical realist perspective of searching own interests in relation to the structural change in international politics and the domestic requirements. In addition to this, Trump’s response of asking Italy to get rid of ‘EU burden’ could be regarded as his encouragement of this policy way.

B. Trump, Refugee Crisis and the Way for Brexit

Another development related to the security of Europe is the refugee crisis that started after the uprisings against the authoritarian leaders in the Middle East. These uprisings started in December 2010 in Tunisia, ended the rules of Muammar Gaddafi in Libya and Husni Mubarak in Egypt. However, the protests against to Bashar al-Assad in Syria did not come to a conclusion of the change in Assad’s regime. In this regard, the civil war since 2011 in Syria caused to the emergence of refugees moving to the neighboring countries as well as to Europe via Turkey. In 2014, the asylum applications to EU countries jumped to more than 625 000 and 20% of them were from Syria (Eurostat, 2015). In the first few years, notable European countries approached the refugees with the welcoming spirit, including Germany, Sweden and the UK. The approaches based on the references to humanitarian values and filling the labour gaps of these countries which were already looking for the qualified people around the world.

However, this welcoming spirit has ended with the developments, including the terrorist attacks in Paris in November 2015 and in Belgium in March 2016 that affected to the emergence of fear, racism, and ignorance. These developments followed by massive rape events in the new year celebrations in Germany in 2015/2016 (BBC, 2016a). Moreover, massive amount of refugees coming to the EU member states and lack of infrastructure and organization affected to the emergence of hostility against refugees in many European countries. Some of the EU member states, including Germany, Austria, Slovenia, Hungary, Sweden, Norway, Denmark and Belgium, started to reintroduce internal border control after September 2015 with a claim of controlling the refugee flow in their countries (European Parliament, 2016: 15). These problems affected to change the media and political speeches such as in the UK. It was one of the important reasons for the Brexit referendum in 2016.

The main effect of the refugee crisis on the EU member states’ moving from the regional cooperation perspective to autonomous policy approach is on three aspects. First is related to some of the EU member states’ closing their borders and introducing security

checks such as Denmark, Hungary and Belgium did in 2016 (BBC, 2016a). Second is related to the rise of extremist voices in many EU member states that positioned as anti-EU political parties. Third is related to opening the way for exiting from the memberships such as with Brexit, started with the referendum, happened on 23 June 2016, with the 52% majority vote British people decided to leave the EU. These three aspects are related to both the changes in international structure and the domestic policies of the member states as it was formulated in neoclassical realist approach. These aspects are also related to the capacities and state structures, including the leader's function of the states (Rose, 1998: 147). Thus, it is a major determinant of Britain's heading the way for exiting from the EU.

In the National Security Strategy of the United States of America issued by the White House in December 2017, the refugees are presented as a factor that is negatively affecting the stability of the developed countries (White House, 2017: 48-49). In this sense, Trump administration by having an anti-refugee stance, emphasized on the cooperation with the European counterparts (Ibid). This could be regarded as Trump's approach against to the open border policy for the refugees of Angela Merkel. Thus, Merkel was trying to apply a common refugee policy of the EU at that time. In these instances, Trump administration contributed to the rise of euro-scepticism with his anti-refugee stance and support to Brexit as well as having close relations with the emerging far-right leaders in Europe.

Concerning the process that leads Britain to Brexit, it is important to mention that the fear of sharing economic burdens of refugee crisis leads the anti-EU discourses. According to Friedberg (1988: 288), a change in state policies, not only affected from the external issues, but domestic dynamics and internal developments affect these changes. Thus, in neoclassical realist conception, not only the international structure affects the state policies, but also domestic policies affect to pursue their own way driven by their interests. So, the civil society's position and the desires of the public in a country is also important to mention for shaping the state policies. In this regard, domestic crises and Trump, during his election propaganda as well as after being elected as the president of the US in 2016 supported Brexit process with his discourses and encouragements. Thus, during his election campaign Trump had mentioned that "I would personally be more inclined to leave, for a lot of reasons like having a lot less bureaucracy" (Trump, quoted in Jackson, 2016). So, these arguments of Trump revealed his political positioning would be against to the integration of Europe during his governance of the US. Moreover, after his election, Trump often claimed the Brexit is a "wonderful thing" and argued that former Prime Minister of England, Teresa May followed his advice and even should sue the EU (Steinberg, 2018). While his arguments made feel the European leaders vulnerable and uncomfortable, they contributed to the other member states acting on their own way in relation to the rise of far-right leaders in some of the EU member states. This is the important example of his effect on EU member states' pursuing autonomous policies more.

After the several trials on ratifying the Brexit agreement from the House of Common in the UK, Britain's exiting process from the EU could not be successful until 2020

because of the Conservative Party's limited number of members in the parliament. In this process, Prime Minister of UK, Theresa May, resigned in 24 July 2019 after her unsuccessful attempts of realizing the Brexit. In the following process, Boris Johnson was elected as the leader of the Conservative Party as well as appointed as the Prime Minister. On 17 October 2019, UK and the EU agreed on a withdrawal agreement to regulate the further process on UK's withdrawal from the EU (See Curtis et al., 2019). Even so, because of minority seats of conservative Member of Parliamentarians in House of Commons, Johnson could not succeed Brexit process. With Johnson's call for a general election, on October 2019 parliament was dissolved and a general election was held in 12 December 2019. The election resulted in the majority vote for Johnson's Conservative Party with a majority of the seats of the parliament. The elections results have been regarded as the support of the British people for exiting from the EU membership (Kottasova and Britton, 2019). So, with the advantage of majority seats in the parliament, the withdrawal agreement from the EU was ratified on January 23 and the UK formally exits from the EU membership in 31 January 2020.

After the elections, Trump congratulated Johnson with his achievement on the elections that opened the UK the way for exiting from the EU membership. Trump mentioned in his twitter account:

“Congratulations to Boris Johnson on his great WIN! Britain and the United States will now be free to strike a massive new Trade Deal after BREXIT. This deal has the potential to be far bigger and more lucrative than any deal that could be made with the EU. Celebrate Boris!” (Trump, quoted in Walker, 2019).

As it is seen in Trump's arguments, he congratulates Johnson with his new proposal for having a new trade deal with the UK that he regarded this would be better than the one that would be made with the EU. In this sense, Trump positioned himself to be with the UK and continued his encouragement of the UK towards having steps to have more distance from the EU politics. On the one hand, Trumps' these arguments can be regarded as his contribution to UK's pursuing autonomous policies. On the other hand, it seems to be an encouragement strategy for the future exiting attempts of the other member states that he constantly made arguments about exiting would bring more benefit of the member states of the EU. Moreover, after Trump, Joe Biden seems to pursue the same political approach to the UK. Thus, in 2021 US, UK and Australia signed the AUKUS Pact as an effort to counter China (White House, 2021). So, it is regarded as the US is dismissing the EU from the future security plans (BBC, 2021).

C. Trump and the Rise of European Far Right

It was mentioned in the previous section that political trends in Europe in parallel with Trump's election of the US President were indicating the rise of far-right ideologies. Important examples at that time are the rise of Lega in Italy, the National Front in France, Islamophobic policies of Austrian Chancellor and People's Party (ÖVP) Chairman Sebastian Kurz, authoritarian policies implemented by the Hungarian and Polish governments and the emergence of AFD by increasing their popularity in Germany

(Ehmsen and Scharenberg, 2018). These political parties and related ideological groups had mainly positioned for anti-EU policies and aimed to make own country first policies.⁷

Trump, even before his victory of being the President of the US, started to have collaborations with these political parties and their leaders. As the important examples, the leader of right wing Lega party in Italy, Matteo Salvini, met with Donald Trump in Philadelphia during the Trump's election campaign in April 2016. After the meeting, Salvini mentioned that Trump gets his backing (Kirchgaessner, 2016). Importantly, Salvini served as the Deputy Prime Minister of Italy and Minister of Interior from 1 June 2018 to 5 September 2019. During his governance, he acted the Eurosceptic policies and took action against to the immigration policies of the EU (Waring, 2018).

Moreover, after the elections, as being in the position of EU's locomotive, in Germany, AfD was one of the political parties that immediately congratulated Trump's victory in the US elections (Scholz, 2017). This approach shows the parallel ideological position of AfD with Trump. Furthermore, with the effect of AfD politics and increasing the power of ultra-nationalism in Germany, the open border policy towards the refugees changed to be more protective. Especially, fewer reception of the refugees in the current process of Covid 19 pandemic is regarded as with the effect of the rise of nationalist ideology that is related to the national interests in the political sphere (DW, 2020).

Moreover, after the election victory, Trump also met in November 2016 with Nigel Farage, who is the UK Independence Party (UKIP) leader and one of the architects of the Brexit process. Trump shared from his Twitter account about this meeting and mentioned that "Many people would like to see @Nigel_Farage represent Great Britain as their Ambassador to the United States. He would do a great job!" (Trump, quoted in BBC, 2016b). These discourses show Trump's dealing with the issue in a European country, not with the EU level, but also mutual interest perspective even before the Brexit process.

Moreover, after the election, another example is from Hungary's Prime Minister Viktor Orban, who had tense relations with the US during the Obama period. Thus, Obama regarded the Orban rule in Hungary as undemocratic and refrained to have a better relationship of economic and political level (Vaski, 2021). However, after Trump's election as the US President, in a press conference Orban mentioned that Trump invited him to the US to reset the ties (Simon, 2016). This invitation can be analyzed as Trump has been approaching to the authoritarian leaders in Europe as having a similar ideological base. Moreover, in relation to the Trump's influence on European leaders to follow their own interest, Viktor Orban praised Trump's America first nationalism in his talk in a conference in Budapest and argued that "We have received permission from, if you like, the highest position in the world so we can now also put ourselves in first place" (Orban, quoted in Batchelor, 2017). This political positioning could be regarded in

⁷ Here, the main argument is not that all mentioned political parties and their leaders are having the exact same ideological position about the EU's future, but they represent a general trend of following own country first policies.

neoclassical realism as a state's policies are shaped by not only the international influence, but also the domestic factors as well as a complex interaction of both. Orban's discourses show both the domestic positioning of the EU member states whose leaders are authoritarian and the influence of the Trump existed for pursuing autonomous policies. Moreover, a Pew Research Center report released in 2020 shows that while the confidence in the US in the Western Europe is decreasing, in the Eastern Europe, there is not a significant change and Trump administration gets positive reviews as such in Hungary 66%, and in Poland 79% (Wike et al., 2020). This shows a socially constructed political alliance of authoritarian leaders in these countries existed. According to Fareed Zakaria (1992: 197), "a good theory of foreign policy should first ask what effect the international system has on national behavior, because the most powerful generalizable characteristic of a state in international relations is its relative position in the international system." In light of this argument based on neoclassical realist conception, Trump's policies, because of the powerful position of the US in international system, directly affected the political approaches of the EU member states.

Furthermore, in search of the allies in the European politics, Trump continued his discourses with the aim of intervening elections in some of the EU member states. As an important example, during the French Presidential Elections in 2017 Trump revealed his ideas that the leader of Front National Marine Le Pen is the strongest candidate. Thus, he argued that "she is the strongest on borders, and she's the strongest on what's been going on in France... Whoever is the toughest on radical Islamic terrorism, and whoever is the toughest at the borders, will do well in the election" (Trump, quoted in Jacobs, 2017). Le Pen's positioning has been in cohesion with the Trump that was related to the refugees and the threat coming from the Middle East. Thus, in 2018 National Defence Strategy of the US, Afghanistan, Iraq, Iran and Syria were regarded as the source of extremism and US declared the cooperation strategy against extremism, coming from these countries, with the local partners in Europe (U.S. Department of Defense, 2018: 9-10). In this sense, Trump administration positioned on working with the political leaders having an anti-refugee positioning. Even Le Pen could not win the elections in 2017, his support continued on her ideology as the possible future ally.

Moreover, as the direct intervention in the European politics in terms of the intervening to the working dynamics of supranational EU body, Trump praised populist ruling Law and Justice Party of Poland for acting independent against to the EU's directives. Trump's praise came after that EU referred Warsaw to European Court of Justice because of the government's violating the judicial independence of the Supreme Court. Trump mentioned that "In Poland, a great people are standing up for their independence, their security, and their sovereignty" (Gaouette, 2018). As it is seen in Trump's arguments, his encouragement of the Polish government to act against to EU's directives is mainly visible. Overall, as the President of the US, Trump's positioning has been to influence the EU member states to act against the supranational body of the EU and follow their own interest. Moreover, current president of the US, Joe Biden, is not having a direct interaction with the authoritarian leaders of Europe. However, he is acting independently on the issues which also relate the European allies such as during the

withdrawal from Afghanistan in 2021 presents the continuation of America first policy of Donald Trump (See Lowen, 2021).

V. Conclusion

As a result, Trump administration's change of the transatlantic politics by questioning NATO's function of the security of Europe, imposing economic threats, drawing a collaborating image with the Putin, supporting far right political leaders in the EU member states and supporting the countries to leave from the membership of the EU have been the important contributions to emergence of the autonomous policies of the EU member states. These developments have happened in the historical process because of the Trump's approaching to the EU as the important trade competitor that had a root of losing the US in the trade balance. This positioning affected him to approach the member states individually rather than considering EU's supranational entity by supporting the countries to create their independence against to the EU's control mechanisms.

Thus, during this period, the far-right political ideologies increased their power and started to influence the European politics in a way of pursuing their own interests. Within the democratic interaction of far-right political leaders of Europe with the Trump, importantly the emergence of Brexit process, search of Italy's individual trade relations with the US, Hungary and Poland's pursuing their own ways and with the effect of the rise of far-right ideologies notable countries' applying authoritarian practices in their territories proves the shift of the politics of Europe from regional integration to autonomous perspective. These mentioned processes are found in the neoclassical realism as states' acting to follow their own national interests affected from both the change of the international structure and their own domestic dynamics. In the neoclassical realist point of view, Trump's change of the policies on transatlantic relations refers to change traditional relations of the western alliance, namely the change of the international structure. The political interaction affects to change domestic dynamics of EU member states that contribute to pursue more autonomous policies comparing pre-Trump period. So, these states act in cohesion with the political situations of the time for pursuing their own interests. Moreover, current President of the US, Joe Biden approaches the EU as being not an important economic and political partner, but having a search of the new security alliances against to China. This could be regarded as Biden's continuation of Trump's political approach towards the EU, even without having an authoritarian leader figure.

References

- Babuna, A. (2014). "European integration, Bosnia-Herzegovina and stability in the Western Balkans: a new strategy". *Perceptions*, 19(2), 1-32.
- Barnett, M. N. (2018). "What is International Relations Theory Good For?" In: Jervis R. et al. (Eds.), *Chaos in the Liberal Order: The Trump Presidency and International Politics in the Twenty-First Century*, pp. 8-21. Columbia University Press.
- Batchelor, T. (2017). Hungary's Prime Minister Viktor Orban Praises Donald Trump's 'America First' Nationalism. *The Independent*, 23 January. Available at:

<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/donald-trump-nationalist-hungary-pm-viktor-orban-praise-america-first-a7542361.html> (Accessed 1 August 2021).

- BBC. (2016a). How is the migrant crisis dividing EU countries? Available at: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34278886> (Accessed 20 July 2021).
- BBC. (2016b). Donald Trump: Nigel Farage would be Great UK Ambassador. Available at: <https://www.bbc.com/news/uk-38060434> (Accessed 23 July 2021).
- BBC. (2021). Aukus: UK, US and Australia Launch Pact to Counter China. September 16. Available at: <https://www.bbc.com/news/world-58564837> (Accessed 12 December 2021).
- Buncombe, A. and Carroll, O. (2017). Carter Page: Trump's Former Adviser Says He has 'Zero Fears' about Mueller's Russia Investigation. *The Independent*, 31 October. Available at: <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/carter-page-trump-russia-investigation-zero-fears-mueller-indictment-a8029841.html> (Accessed 20 July 2021).
- Curtis, J.; DeMars, S.; Fella, S.; Ferguson, D.; Finlay, J.; Hinson, S.; Jozepa, I.; Keep, M.; Seely, A.; Torrance, D.; Webb, D. (2019). The October 2019 EU-UK Withdrawal Agreement. BRIEFING PAPER Number CBP 8713, 17 October 2019. London: House of Commons Library. Available at: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-8713/CBP-8713.pdf> (Accessed 12 December 2021).
- Çakır, A. E. (2001). *Avrupa Bütünleşmesinin Siyasal Kuramları*. Beta.
- Deudney, D. and Ikenberry, G. J. (2018). "Liberal World: the Resilient Order." *Foreign Affairs*, 96(4), 16-24.
- Druxes, H., & Simpson, P. A. (2016). Introduction, *German Politics and Society*, 34(4), 1-16. Available at: <https://www.berghahnjournals.com/view/journals/gps/34/4/gps340401.xml> (Accessed 07 December 2021).
- DW. (2019). US Imposes Record \$7.5 Billion Tariffs on European Goods. Available at: <https://www.dw.com/en/us-imposes-record-75-billion-tariffs-on-european-goods/a-50880622> (Accessed 25 July 2021).
- DW. (2020). "Germany: 50% Fewer Asylum-seekers Deported Due to COVID." DW, December 19. Available at: <https://www.dw.com/en/germany-50-fewer-asylum-seekers-deported-due-to-covid/a-55995293> (Accessed 25 November 2021).
- EEAS. (2016). Shaping of a Common Security and Defence Policy. Available at: https://eeas.europa.eu/topics/common-security-and-defence-policy-csdp/5388/shaping-of-a-common-security-and-defence-policy_en (Accessed 25 July 2021).

- Ehmsen, S. and Scharenberg, A. (2018). *The Far Right in Government: Six Cases from Across Europe*. New York: Rosa Luxemburg Stiftung.
- Eichengreen, B. (2009). The Financial Crisis and Global Policy Reforms. Proceedings, Federal Reserve Bank of San Francisco, Oct., 299-334.
- Euractive. (2019). Trump Tells Italy: Get Rid of ‘EU Burden’ and I will Give you Tariff Discount. Available at: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/trump-tells-italy-get-rid-of-eu-burden-and-i-will-give-you-tariff-discount/> (Accessed 27 July 2021).
- European Commission. (2018). EU adopts rebalancing measures in reaction to US steel and aluminium tariffs. June 20. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_4220 (Accessed 12 December 2021).
- European Parliament. (2016). Internal Border Controls in the Schengen Area: Is Schengen Crisis-proof? Directorate General for Internal Policies. Available at: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571356/IPOL_STU%282016%2957_1356_EN.pdf (Accessed 11 December 2021).
- Eurostat. (2015). Asylum in the EU The Number of Asylum Applicants in the EU Jumped to More than 625000 in 2014 20% were Syrians. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6751779/3-20032015-BP-EN.pdf/35e04263-2db5-4e75-b3d3-6b086b23ef2b> (Accessed 27 July 2021).
- Friedberg, A.L. (1988). *The Weary Titan: Britain and the Experience of Relative Decline 1895-1905*. Princeton: Princeton University Press.
- Gambini, G., Istatkov, R. and Kerner, R. (2015). EU and US Form the Largest Trade and Investment Relationship in the World. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/39673.pdf> (Accessed 29 July 2021).
- Gaouette, N. (2018). Trump Praises Poland a Day After EU Moves to Sue Warsaw. CNN, 25 September. Available at: <https://edition.cnn.com/2018/09/25/politics/trump-unga-poland-praise/index.html> (Accessed 29 July 2021).
- Garthoff, R. L. (1994). *Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*. Washington, DC: The Brookings Institution
- Gaspari, F. (2011). “The EU Air Transport Liberalization and Re-regulation”. *International and Comparative Law Review*, 11(2), 7–42.
- Haas, E. B. (1958). *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press.

- Harte, R.E.N. (2018). US Tariffs: EU Response and Fears of a Trade War. European Parliamentary Research Service. Available at: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/623554/EPRS_ATA\(2018\)623554_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/623554/EPRS_ATA(2018)623554_EN.pdf) (Accessed 30 July 2021).
- Hooghe, L. and Marks, G. (2009). "A Postfunctional Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus". *British Journal of Political Science*, 39(1), 1-23.
- Jackson, D.M. (2016). Scotland-bound Trump Says he'd Vote for 'Brexit'. *USA Today*, 20 June. Available at: <https://www.usatoday.com/story/news/politics/onpolitics/2016/06/20/donald-trump-brexit-turnberry-aberdeen-scotland/86130998/> (Accessed 1 August 2021).
- Jacobs, B. (2017). Donald Trump: Marine Le Pen is 'Strongest Candidate' in French Election. *The Guardian*, 21 April. Available at: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/apr/21/donald-trump-marine-le-pen-french-presidential-election> (Accessed 12 August 2021).
- Jentleson, B. W. (2014). *American Foreign Policy, The Dynamics of Choice in the 21st Century*. New York and London: WW Norton & Company.
- Jones, B. (2009). "Europe and US multilateralism under Obama." In: de Vasconcelos A. and Zaborowski M. (Eds.), *The Obama Moment: European and American Perspectives*, (pp. 63-77). Paris: Institute for Security Studies.
- Kaufman, J.P. (2017). "The US Perspective on NATO under Trump: Lessons of the Past and Prospects for the Future". *International Affairs*, 93(2), 251-266.
- Kennedy, P. (1989). *The Rise and Fall of Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. London: Fontana.
- Kirchgaessner, S. (2016). Donald Trump Gets my Backing, Says Italy's Matteo Salvini. *The Guardian*, 26 April. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/26/donald-trump-gets-my-backing-says-italys-matteo-salvini> (Accessed 3 August 2021).
- Kottasova, I. and Britton, B. (2019). Boris Johnson's Conservative Party Wins Majority in UK Election. *CNN*, 13 December. Available at: <https://edition.cnn.com/2019/12/13/uk/uk-election-boris-johnson-win-ge19-intl-gbr/index.html> (Accessed 15 July 2021).
- Lafeber, W. (1989). "NATO and the Korean War: A Context". *Diplomatic History*, 13(4), 461-477.
- Lipsey, R.G. (1957). "The Theory of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare". *Economica*, 24, 40-46.
- Lowen, M. (2021). Afghanistan crisis: How Europe's relationship with Joe Biden turned sour. September 3. Available at: <https://www.bbc.com/news/world-europe-58416848> (Accessed 11 December 2021).

- Moltke, K.V. (1995). *The Maastricht Treaty and the Winnipeg Principles on Trade and Sustainable Development*. International Institute for Sustainable Development.
- Moravcsik, A. (1998). *De Gaulle and Europe: Historical Revision and Social Science Theory*. Program for the Study of Germany and Europe Working Paper Series 8.5. Minda de Gunzburg Center for European Studies, Harvard University.
- NATO. (2017). “Defence Expenditure of NATO Countries (2010–2017).” *Public Diplomacy Division*, June 29. Available at: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2017_06/20170629_170629-pr2017-111-en.pdf. (Accessed 07 December 2021).
- Naylor, A. (2020). *The Shadow in the East: Vladimir Putin and the New Baltic Front*. New York: I.B. Tauris.
- Nye, J.S. (1968). “Comparative Regional Integration: Concept and Measurement”. *International Organization*, 22, 855-880.
- Petersen, M. (2016). “The United States as the Reluctant Ally.” *Parameters*, 46(1), 43-50.
- Rose, G. (1998). “Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”. *World Politics*, 51(1), 144-172.
- Sanger, D.E. and Haberman, M. (2016). ‘Donald Trump Sets Condition for Defending NATO Allies against Attack’. *New York Times*, 20 July. Available at: http://www.nytimes.com/2016/07/21/us/politics/donald-trump-issues.html?_r=0. (Accessed 5 August 2021).
- Scholz, K.A. (2017). Germany's Right-wing AfD and Donald Trump. *DW*, 1 February. Available at: <https://www.dw.com/en/germanys-right-wing-afd-and-donald-trump/a-37373538> (Accessed 7 August 2021).
- Schweller, R.L. (2004). “Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing”. *International Security*, 29(2), 159-201.
- Simon, Z. (2016). Hungary’s Orban Says Trump Invited Him to U.S. to Reset Ties. *Bloomberg*, 25 November. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-11-25/trump-said-to-invite-black-sheep-hungaria-n-premier-to-u-s> (Accessed 8 August 2021).
- Sireci, J. and Coletta, D. (2009). “Enduring Without an Enemy: NATO’s Realist Foundation.” *Perspectives*, 17(1), 57-82.
- Steil, B. (2018). *The Marshall Plan: Dawn of the Cold War*. Simon & Schuster.
- Steinberg, F. (2018). How should the EU confront President Trump? *Elcano Royal Institute*, 15 October. Available at: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/usa-

transatlantic+dialogue/ari115-2018-steinberg-eu-facing-hostility-president-trump (Accessed 28 July 2021).

Sterling-Folker, J. (1997). Realist Environment, Liberal Process, and Domestic-Level Variables. *International Security*, 41(1), 1-25.

Tardy, T. and Lindstrom, G. (2019). "The Scope of EU - NATO Cooperation". In: Tardy T. and Lindstrom G. (Eds.), *The EU and NATO: Essential Partners* (pp. 5-12). Paris: EU Institute for Security Studies.

U.S. Department of Defense (2018). Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America. Available at: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf> (Accessed 12 December 2021).

Vaski, T. (2021). Obama Says Hungarian Gov't Undemocratic, Likens Orbán to Duterte. January 11, Hungary Today. Available at: <https://hungarytoday.hu/obama-hungary-strongmen-regimes/> (Accessed 13 December 2021).

Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. Carnegie Endowment for International Peace.

Walker, J. (2019). Trump Hails Boris Johnson's U.K. Election Victory as Chance for 'Massive New Trade Deal' After Brexit. Newsweek, 13 December. Available at: <https://www.newsweek.com/donald-trump-boris-johnson-election-victory-massive-trade-deal-brexit-1477095> (Accessed 11 July 2021).

Walt, S. M. (2018). *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Waring, O. (2018). "Who is Matteo Salvini? Far-right Italian Politician and Lega Leader Who Wants to Copy Brexit." Metro, May 29. Available at: <https://metro.co.uk/2018/05/29/matteo-salvini-far-right-italian-politician-lega-leader-wants-copy-brexit-7584925/> (Accessed 11 November 2021).

Webber, D. (2014). "How Likely is it that the European Union will Disintegrate? A Critical Analysis of Competing Theoretical Perspectives". *European Journal of International Relations*, 20(2), 341-365.

White House (2017). National Security Strategy of the United States of America. December, 2017. Available at: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (Accessed 12 December 2021).

White House (2021). Remarks by President Biden, Prime Minister Morrison of Australia, and Prime Minister Johnson of the United Kingdom Announcing the Creation of AUKUS. September 15. Available at: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/09/15/remarks-by-president-biden-prime-minister-morrison-of->

australia-and-prime-minister-johnson-of-the-united-kingdom-announcing-the-creation-of-aucus/ (Accessed 12 December 2021).

- Wike, R.; Poushter, J.; Fetterolf, J.; Schumacher, S. (2020). “Trump Ratings Remain Low Around Globe, While Views of U.S. Stay Mostly Favorable.” *Pew Research Center*, January 8. Available at: <https://www.pewresearch.org/global/2020/01/08/trump-ratings-remain-low-around-globe-while-views-of-u-s-stay-mostly-favorable/> (Accessed 11 December 2021).
- Wohlforth, M.W. (1993). *The Elusive Balance: Power and Perceptions During the Cold War*. New York: Cornell University Press.
- Yılmaz, M. (2013). “Türkiye Transatlantik Ekonomik Ortaklıkta Yer Almalı”. *TÜSİAD Görüş Dergisi*, 78, 2.
- Zaborowski, M. (2009). “Capitalising on Obamania: How to Reform EU-US Relations?” In: de Vasconcelos A. and Zaborowski M. (Eds.), *The Obama Moment: European and American Perspectives*, Institute for Security Studies.
- Zakaria, F. (1992). “Realism and Domestic Politics: A Review Essay”. *International Security*, 17(1), 177–198.
- Zakaria, F. (1998). *From Wealth to Power. The Unusual Origins of America’s World Role*. Princeton: Princeton University Press.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

DEMİR, A. ŞAHİNOĞLU, T. ERSUNGUR Ş. M. (2021). Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi: Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirme. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1396-1419

Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi: Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirme

Ayhan DEMİR^(*)

Tuba ŞAHİNOĞLU^(**)

Şaban Mustafa ERSUNGUR^(***)

Öz: Çalışmada makroekonomik değişkenlerden ekonomik büyüme, ithalat, ihracat, cari açık, enflasyon ve işsizliğin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkileri 1980-2020 dönemi için Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi kullanılarak ele alınmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, çalışma kapsamında seçilen makroekonomik değişkenlerden enflasyon ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında uzun dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Etki-Tepki Analizi sonucunda da benzer bulgular elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı yatırımlar, makroekonomik değişkenler, Granger Nedensellik Analizi, etki tepki analizi.

JEL Kodları: A10, C01, F10, F40.

The Effect of Macroeconomic Variables on Foreign Direct Investments: An Evaluation in Terms of Turkish Economy

Abstract: In the study, the effects of macroeconomic variables such as economic growth, imports, exports, current account deficit, inflation and unemployment on foreign direct investments are discussed using Cointegration and Granger Causality Tests for the 1980-2020 period. According to the findings obtained as a result of the analysis, it has been determined that there is a bidirectional causality relationship between inflation and foreign direct investments in the long run which are among the macroeconomic variables selected within the scope of the study. On the other hand, there is a unidirectional causality running from economic growth to foreign direct investments. Similar findings were obtained as a result of the Impact-Response Analysis.

Keywords: Foreign Direct Investments, macroeconomic variables, Granger Causality Analysis, impulse response analysis.

JEL Codes: A10, C01, F10, F40.

Makale Geliş Tarihi: 08.09.2021

Makale Kabul Tarihi: 25.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.948184

^{*}) Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı (e-posta: ayhdemir@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-2946-2546>

^{**}) Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü (e-posta: tsahinoglu@atauni.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-5742-247X>

^{***}) Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü (e-posta: ersungur@atauni.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-3661-7216>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır **iThenticate** for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Giriş

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin refahını artırmada büyük rol oynamasına karşın özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir dış finansman kaynağı olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla bu ülkeler yabancı sermayeyi ülkelerine çekebilmek için yoğun rekabete girmekte ve sermaye girişini teşvik edici yönde politikalar izlemektedir. Diğer yandan bazı ülkeler bu konuda daha başarılı iken bazıları daha yetersiz kalmaktadır. Bu başarının arkasında ev sahibi ülkenin DYY konusundaki çabalarının yanı sıra enflasyon, ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat gibi makroekonomik faktörlerin etkisi yer almaktadır.

DYY'ların görünümüne bakıldığında; pandemi ve devamında yaşanan arz kesintileri, talep daralmaları ve ekonomik aktörlerin karamsar görünümünün bir sonucu olarak 2020'nin ilk yarısında küresel DYY akışlarının 2020 yılının ilk çeyreğinde %41 düşüşle 227 milyar dolar ve 2. çeyreğinde ise %39 düşüşle 137 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu rakamlar 2019'un ilk yarısına kıyasla küresel doğrudan yabancı yatırım akışlarında %38'lik bir düşüş yaşandığı anlamına gelmektedir (OECD, 2020). Diğer yandan yapısal olarak zayıf ve kırılğan ekonomilerde DYY'nin görünümünün daha olumsuz olduğu görülmektedir (UNCTAD, 2020).

Ülkelerin kalkınmasında ve refah seviyelerinin yükselmesinde etkili olan DYY girişleri, ev sahibi ülkelerin finansman problemlerinin giderilmesinde de büyük rol oynamaktadır. Dolayısıyla, ülkelerin büyüme süreçlerindeki etkisinden dolayı DYY'lere olan ilgi ile birlikte, makroekonomik değişkenlerin DYY'ler üzerindeki etkisinin neler olduğu araştırılmaya başlamıştır. Çünkü yabancı sermaye girişi ile ekonomik istikrar arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu, yapılan ulusal ve uluslararası çalışmaların bulgularından görülmektedir (Kurt, 2018; AYTEKİN, 2019). Yabancı yatırımcılar, yatırım kararları alırken ülkelerin hukuki, politik ve ekonomik risklerini göz önünde bulundurmaktadır. Zira doğrudan yabancı yatırımların uzun vadeli yapısı nedeniyle ekonomik kriz veya ülkenin yatırım koşullarını etkileyen diğer olumsuz gelişmeler durumunda anında ülkeyi terk etmesi zordur. Bu nedenle yabancı yatırımcılar bir ülkeye yatırım yaptıklarında o ülkenin potansiyel risklerini üstlenmektedir. Ampirik literatürde bir ülkenin risk düzeyi ne kadar yüksekse (hem ekonomik hem de politik), o ülkeye DYY girişinin o kadar azaldığı yönünde kanıtlar güçlüdür (Kanlı ve Aydoğuş, 2017).

Bu ülkeler için doğrudan yabancı yatırımların diğer dış finansman kaynaklarına göre daha avantajlı olduğu düşünülmektedir. Ülkede ekonomik kriz veya olağanüstü başka süreçlerin oluşması durumunda doğrudan yabancı yatırımlar ülkeyi hemen terk edemezler. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımların ülkeye teknoloji transferi sağlama, beşeri sermayeyi güçlendirme gibi olumlu başka etkiler yaratma potansiyeli de bulunmaktadır.

Dolayısıyla özellikle gelişmekte olan ülkelerin büyüme süreçlerindeki katkısı nedeniyle DYY'lerin ülkeye girişinin artırılması amacıyla izlenecek politikalar açısından DYY girişi üzerinde etkili olan unsurların değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye son yıllarda yabancı sermaye girişi yüksek olan ülkeler arasında olması nedeniyle DYY'larını ülkeye çekme konusundaki

rekabette yer almaktadır. Bu nedenle DYY girişi Türkiye'nin ekonomik büyümesi ile ilgili politikalarda özellikle vurgulanmakta ve çeşitli teşviklerle desteklenmektedir. Türkiye'nin uluslararası şirketler için bir üretim ve yönetim üssü haline getirilmesi hedefine yönelik önemli adımlarda ilki 2003 yılında yürürlüğe giren Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunudur. Sonrasında 2006 yılından itibaren uygulanan yatırım teşvik düzenlemeleri ve 2007 yılında Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı'nın faaliyete başlaması da bu alanda atılan önemli adımlar arasında yer alır. Ayrıca 2012 yılında kabul edilen yeni Türk Ticaret Kanunuyla beraber Avrupa Birliği mevzuatına uyum artırılmıştır (Yatırım Ofisi, 2021).

Bu bağlamda, sunulan çalışmanın amacı, Türkiye'de 1980 sonrası dışa açılma sürecinden sonra anlamlı düzeylere ulaşmaya başlayan ve günümüzde cazibesi her geçen gün artan DYY'lerin ülkeye girişlerinde çeşitli makroekonomik değişkenlerin etkilerinin analiz edilmesidir. Çalışmada öncelikle makroekonomik değişkenlerin DYY'ler üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılması amacıyla yabancı sermaye kavramı teorik olarak ele alınmaktadır. Sonrasında ulusal ve yabancı literatürde konuya ilişkin yer alan çalışmalardan bazıları irdelenmiştir. Ardından, seçilen makroekonomik değişkenlerin DYY'ler üzerindeki etkileri 1980-2020 dönemi için Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi ve Etki-Tepki Analizi ile test edilmiştir. Son olarak ampirik analizden elde edilen bulgulara yer verilerek bulgular ışığında değerlendirmeler yapılmıştır.

II. Teorik Çerçeve

A. Doğrudan Yabancı Yatırım Kavramı

DYY, uzun vadeli bir ilişkiyi içeren ve doğrudan yabancı yatırımcınınkinden farklı bir ekonomide yerleşik bir işletmenin veya kuruluşun ekonomide kalıcı menfaatini ve kontrolünü yansıtan bir yatırım olarak tanımlanmaktadır (Francis, 2010: 31) IMF ve OECD tanımlarına göre ise, doğrudan yabancı yatırım, ülke ekonomilerindeki yerleşik bir kuruluşun (doğrudan yatırımcı) başka ülke ekonomisinde yerleşik bir işletmede (doğrudan yatırım işletmesi) kalıcı bir menfaat elde etme amacını ifade etmektedir (Duce ve España, 2003: 2). Söz konusu tanımlar DYY yatırımcının diğer ekonomide ikamet eden işletmenin yönetimi üzerinde önemli bir etki uyguladığı anlamına gelmektedir. Bu tür yatırımlar, ticari kuruluşların yanı sıra bireyler tarafından da gerçekleştirilebilmektedir.

DYY akışları, bir doğrudan yabancı yatırımcı tarafından bir işletmeye sağlanan sermayeyi veya bir doğrudan yabancı yatırımcı tarafından bir yatırım kuruluşundan alınan sermayeyi kapsamaktadır. Öz sermaye, yeniden yatırılan kazançlar ve şirket içi krediler olmak üzere DYY'nin üç bileşeni söz konusudur (UNCTAD, 2007: 245).

Birçok gelişmekte olan ülkenin DYY'yi ekonomik kalkınma stratejilerinde önemli bir unsur olarak görmesi nedeniyle son otuz yılda, DYY akışları tüm dünyada hızla artmaktadır (Adams, 2009: 179). Tablo 1'de 2015-2020 yılları arasında dünyada, OECD, AB ve G20 ülkelerinde DYY'lerin bölgelere olan akışı yer almaktadır. Genel olarak DYY akışlarında 2018 yılına kadar artış söz konusu iken, 2019 yılında genel toplamda ve bölgelere göre DYY akışlarında azalma görülmektedir. 2020 yılının ilk iki çeyreğinde ise ciddi bir DYY gerilemesi göze çarpmaktadır. Bunun nedeni COVID-19 salgınının

2020'de DYY'de dramatik bir düşüşe neden olmuştur. Küresel DYY akışı, 2019'da 1,5 trilyon dolar iken 2020 yılında yüzde 35 azalarak 1 trilyon dolara gerilemiştir. Bu azalış küresel mali krizden sonra 2009 yılına ilişkin dip seviyesinin neredeyse yüzde 20 altındadır (UNCTAD, 2021).

Tablo 1: DYY'lerin Bölgelere Akışı (Milyon \$)

Bölgeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
						1. Çeyrek	2. Çeyrek
OECD	1.271.265	1.416.217	989.277	1.049.892	851.814	75.426	52.813
Avrupa Birliği (AB)	581.059	674.875	418.891	645.262	408.025	-2.199	120.392
G-20 Ülkeleri	1.133.797	1.288.519	993.571	1.031.489	930.367	174.767	71.057
Dünya Toplamı	2.102.398	2.124.006	1.721.578	1.784.809	1.527.683	203.722	159.998

Kaynak: OECD, (2020)

B. Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi

Ekonomik büyüme, döviz kuru, enflasyon işgücü maliyeti, hükümet istikrarı gibi makroekonomik değişkenlerin bir ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde belirleyici etkileri söz konusudur (Enu vd. 2013: 332). Dolayısıyla makroekonomik değişkenler ile DYY arasındaki ilişki ele alınırken her bir makro değişken ile arasındaki ilişkinin varlığı ve yönünün altında yatan nedenleriyle birlikte değerlendirilmesi önem arz etmektedir (Sdahzad ve Al-Swidi, 2013: 272-273).

En temel makroekonomik değişkenlerden biri olan büyüme oranı, yabancı yatırımcıların yatırım kararları almalarında önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle de büyüme oranının DYY girişleri üzerindeki etkisi ve/veya DYY girişlerinin büyüme üzerindeki etkisi literatürdeki araştırmaların ana odağı olmaktadır. Martinez-Zarzoso'nun (2003) ev sahibi ülkedeki yüksek büyüme düzeylerinin, yatırımcıların güven düzeyini artıran yüksek bir üretim düzeyine işaret ettiğini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, ev sahibi ülkelerde ekonomik ve politik güven ne kadar yüksek ise, DYY girişleri o kadar yüksektir.

Yine enflasyon oranı, bir ülkenin fiyat istikrarını sağlama konusundaki başarısını yansıtmaktadır. Dolayısıyla enflasyon oranı, DYY girişlerini etkilemede çok önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Genel olarak, ülkenin ekonomik istikrarsızlığını ifade eden yüksek enflasyon oranları, daha düşük DYY girişleriyle ilişkilidir (Alshamsi ve Azam, 2015; Çeviş ve Camurdan, 2007).

Diğer bir makro değişken olan ihracat, ülkenin ihracata dayalı büyümesinin ve ödemeler dengesindeki iyileşmenin bir göstergesi ve döviz kuru dengeleyen bir faktör olarak kabul edilmektedir. Literatürde, ülkelerin ihracat hacminin DYY girişlerini çekme

eğiliminde olduğu belirtilmektedir. İhracatın DYY'ler üzerindeki etkisini inceleyen Sultan (2013), DYY'nin ev sahibi ülkelerin küresel, bölgesel ve yerel pazarlardaki müşterilere erişimini kolaylaştırarak ihracatı teşvik ettiğini ortaya koymaktadır. Ek olarak, ev sahibi ülkelerin bazen ABD ve Çin örneklerinde olduğu gibi, yurtdışındaki bağlı kuruluşlarından yapılan ihracatlara olumlu muamele için kendi ülkelerindeki çok uluslu şirketlerin lobi faaliyetlerinden de yararlanmaları söz konusudur.

Bir ülkenin ithalatı hem ilk yatırım hem de işletme aşamalarında DYY'yi etkileyebilmektedir. İlk yatırım aşamasında, ekipmanlar, makineler, kurulum tesisleri ve uzmanların ithalatı, ithalat dengesinin artmasına sebep olmaktadır. DYY şirketlerinin, ev sahibi ülkede hemen bulunmayan sermaye ve ara mal ve hizmetleri ithal etme eğilimleri yüksektir. Yatırımın ilerleyen aşamalarında; girdi niteliği, çıktı türü, verimlilik yayılımı ve endüstrideki diğer rol oyuncularla olan ilişki türü, ithalatın bir ülkeye giren DYY'ler üzerindeki etkisinin yönünü belirlemektedir. İthalat yerel hammaddeleri ve diğer üretim girdileri ile ilgili ise, DYY'ler üzerinde olumsuz etkisi olmayabilir. Aksine, DYY'ler hammadde, insan becerisi ve diğer maddi olmayan varlıklarda ithal girdilere dayanıyorsa, ithalatın olumlu yönde etkilenmesi beklenmektedir (Jayakumar vd. 2014: 55). Başka bir ifadeyle, ithalatın artması, DYY'ler ile ilgili ise olumlu etki yaratırken, ithalatın azalarak yurtiçi hammadde ürünlerin kullanımını DYY girişlerinin artmasına neden olması beklenmektedir (Çelik vd., 2020: 370).

Bir ülkenin ödemeler dengesinin pozitif yönde olması DYY girişlerinin artmasına neden olacaktır. Çünkü bir ülkenin ödemeler dengesi beyannamesinin sermaye ve finans hesabı altında DYY girişleri rapor edilmektedir ve DYY girişleri ödemeler dengesi üzerinde doğrudan etkilidir. Dolayısıyla, ödemeler dengesi tablosunun sermaye ve mali hesabındaki fazla/açığı belirlemede DYY girişleri önemli bir rol oynamaktadır (Hossain, 2008: 4). Ödemeler dengesinde, cari açığı olan ülkelerin cari açığı azaltmak için ilk akla gelen çözüm 1980'li yıllardan sonra dünya genelinde dolaşım miktarı büyük derecede artan DDY'lerdir. Cari açık bir ülkeye DYY'lerin gelmesi, ödemeler dengesi üzerinde pozitif etkiler yaratacağı öngörülmektedir. Çünkü, ülkeye gelen yatırımların döviz cinsinden olması, ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkiler oluşturmaktadır (Saygın, 2021: 428).

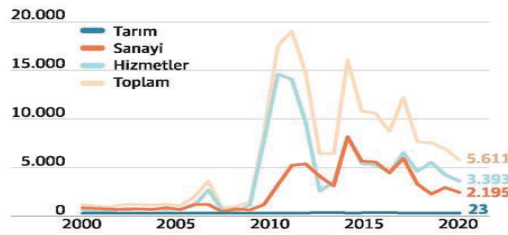
Bunlara ek olarak, dalgalanan döviz kurları, uluslararası ticaret ve yatırım kararlarını zorlaştırmaktadır, çünkü oynaklık döviz kuru riskini artırmaktadır. Döviz kuru riski, döviz kurundaki değişiklik nedeniyle para kaybetme potansiyelini ifade etmektedir. Döviz kuru ile DYY girişleri arasındaki bağlantıyı araştıran çeşitli ampirik çalışmalar, döviz kuru oynaklığının uzun vadeli üretim maliyetlerini ciddi şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır (Meftah ve Nassour, 2019: 196).

C. Türkiye'de DYY'nin Değerlendirilmesi

Türkiye'de yabancı sermaye ile ilgili faaliyetlere 1954 yılında kabul edilen 6224 sayılı yasa ile resmi olarak başlanılmıştır. Söz konusu yasa, 1980'li yıllarda meydana gelen liberalleşme politikaları ile desteklenerek, 2003 yılında 4875 sayılı yasa ile "Doğrudan Yabancı Yatırımlar" yasası yürürlüğe girmiştir. Bu yasanın yürürlüğe girmesi ile DYY'ler artarak çeşitlenmiştir (Ak ve Zengin, 2020: 98).

Son 10 yıldaki DYY'ler değerlendirildiğinde, gayrimenkul sektörü hariç, 2019 yılında 5,6 milyar dolarla son 10 yılın en düşük DYY girişi gerçekleşmiştir. DYY girişi 1999-2009 yılları arası dikkate alındığında 2009 yılında 19 milyar 937 milyon dolar ile en yüksek seviyesini görmüştür. 2015 yılından sonra ise DYY girişlerinde düşüş görülmektedir. 2015 yılında, 12,2 milyar dolar olan DYY, 2018 yılında 7 milyar dolar civarlarında gerçekleşmiştir. Sektörler itibariyle DYY girişinin 2000-2020 yılları arasındaki seyri Şekil 1'de yer almaktadır (Aktaş, 2020).

Şekil 1. Sektörler İtibariyle 2000-2020 Döneminde Türkiye'de DYY

Kaynak: Aktaş, (2020).

Şekil 1'de görüldüğü üzere hem toplamda hem de sanayi ve hizmetler sektörü alanında yapılan DYY girişleri 2000-2009 yılları arasında durgun bir seyir izlerken 2009 yılından itibaren özellikle hizmetler sektöründe önemli bir artış yaşanmıştır. 2011 yılından sonra ise sanayi ve hizmetler sektöründe ve toplamda düşüş görülen DYY sonrasına inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Dikkat çeken hususlardan biri de tarım sektöründe DYY'lerin yok denecek kadar az olması ve söz konusu dönemde hiçbir artış yaşanmamasıdır. 2020 yılında ise toplamda, DYY girişi 5.611 milyar dolar olmuştur.

Son 10 yıllık süreçte DYY istatistiklerinin yer aldığı Tablo 2'ye göre Türkiye'de DYY'ler son beş yılda %54 gerilediği görülmektedir. 2020 yılında COVID salgını ile Hazine iç borçlanma kâğıtlarına olan ilgide rekor seviyelere düşmüştür. 2020 yılının Ocak-Mayıs döneminde DYY'ler, 2019 yılının Ocak-Mayıs dönemine göre %28 düşerek 2.600 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Şekil 2'de Ağustos 2017 ile Haziran 2020 dönemleri arasında DYY çıkışlarını ifade etmek için toplam devlet iç borçlanma senetleri ile yabancıların payı gösterilmektedir. Şekil 2'ye göre, Ağustos 2017 yılında devlet iç borçlanma senedi içinde yabancıların payı 34 milyar dolar iken, bu rakam Haziran 2020'de 7 milyar dolara kadar düşmüştür. Devlet İç Borçlanma Senedi satışları ise Haziran 2020 yılında 167 milyar dolardır.

Tablo 2. Türkiye'de 2009-2020 Döneminde DYY (Milyar \$)

Yıllar	DYY Girişi	Yıl	DYY Girişi
2009	7,032	2015	14,167
2010	7,617	2016	10,791
2011	13,812	2017	8,398
2012	9,638	2018	9,374

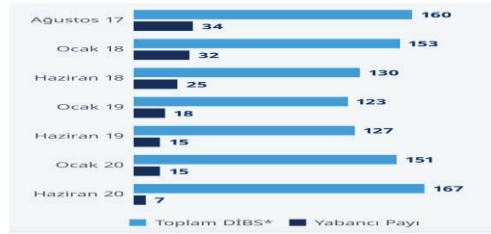
2013	9,927	2019	5,507
2014	6,287	2020*	2,600

Kaynak: TCMB, (2020) ve T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020).

*Ocak-Mayıs dönemi.

Özet olarak, DYY girişlerinin düşüş yaşandığı bu zaman diliminde, Türkiye'deki makroekonomik değişkenlerle DYY arasındaki ilişkinin araştırılması önem kazanmaktadır. Özellikle döviz kurundaki dalgalanmalar, ekonomik büyümedeki gerileme gibi birçok faktörün DYY girişlerini olumsuz etkilediği görülmektedir. Bu nedenle DYY girişlerinin artması için Türkiye'nin öncelikle piyasalarda sürdürülebilir bir güven ortamı oluşturması önemlidir (Nur ve Dilber, 2017: 17).

Şekil 2. DYY Çıkışı (Milyar Dolar)

Kaynak: Duran, (2020).

* DİBS: Devlet İç Borçlanma Senedi

III. Literatür Taraması

A. Yerel Çalışmalar

DYY'ler ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki ülkelere ve seçilen döneme göre farklılık göstermektedir. Türkiye üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, genellikle ampirik analize dayanan çalışmaların ağırlıkta olduğu bulgulara göre makroekonomik değişkenlerden döviz kuru istikrarsızlığının DYY girişlerini olumsuz etkileyen önemli bir faktör olduğu görülmektedir.

Koyuncu (2010) çalışmasında 1990-2009 dönemi için gerçekleştirdiği Yapısal Vektör Otoregresyon Analizi ile Türkiye'deki bazı makroekonomik değişkenlerin (GSYH, enflasyon, cari denge) DYY üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda ise, DYY'ler üzerinde en etkili faktörün piyasa hacmi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, piyasa hacmini temsil eden GSYH ile DYY arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Özcan ve Ari (2010) ise ampirik araştırmalarında 1994-2006 döneminde 27 OECD¹ ülkesi için DYY'yi etkileyen faktörleri dinamik panel veri

¹ Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Kore, Hollanda, İrlanda, İspanya,

yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonunda GSYH büyüme hızı, altyapı ve enflasyonun DYY'yi olumlu etkilediği görülürken; ticarete açıklığın ve cari hesap dengesinin DYY ile olumsuz bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Diğer bir çalışmada Acaravcı ve Bostan (2011), 1992Q1-2007Q1 dönemi için ARDL eşbütünleşme testi ve bir dönem gecikmeli hata düzeltme terimi ile güçlendirilmiş Granger nedensellik modellerini kullanarak makroekonomik değişkenlerin DYY'ler üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Sonuçlar, doğrudan yabancı yatırımlar ile uzun vadede seçilmiş ekonomik büyüme gibi makroekonomik değişkenler arasında önemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre GSYH ve yerli yatırımlardaki artış, uzun vadede DYY'lerin artmasına neden olurken, doğrudan yabancı yatırımlardaki artış, kısa vadede ekonomik büyümenin artmasına yol açmaktadır.

Çiftçi ve Yıldız (2015) ise, Türkiye ekonomisine doğrudan yabancı yatırım akışlarını etkileyebilecek faktörleri, ilgili teorik yaklaşımlar çerçevesinde 1974-2012 dönemi verilerini kullanarak ampirik olarak analiz etmeyi amaçlamışlardır. Bulgular uzun dönemde GSYH, reel döviz kuru ve finansal gelişme değişkenlerinin doğrudan yabancı yatırımları olumlu etkilediğini, dış ticaret açığı ve dış borcun etkilerinin ise Özcan ve Ari (2010)'da olduğu gibi olumsuz olduğunu göstermektedir. Yine Cambazoğlu ve Güneş (2016) Türkiye'deki döviz kuru ile DYY girişleri arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca Kiyota ve Urata (2004: 1501) ev sahibi ülkenin para birimindeki değer kaybının DYY'yi çektiğini ve döviz kurundaki yüksek oynaklığın DYY'yi caydırdığını ifade etmektedir.

Makroekonomik unsurlara ilave olarak kurumsal unsurların da etkisini irdeleyen çalışmalardan biri Yorulmaz vd. (2018)'dir. Çalışmada, makroekonomik, sosyal ve kurumsal değişkenlerin DYY üzerindeki etkisi analiz edilirken ekonometrik bir bakış açısı yerine çok değişkenli istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Dünya Bankası'nın 2014 veri setine dayanan araştırma OECD, Orta Doğu ve Latin Amerika ülkeleri olmak üzere üç ülke grubunu içermektedir. Çalışmanın ilk aşamasında birimler değişken olarak alınmış ve çeşitli makroekonomik, sosyal ve kurumsal değişkenler çok boyutlu bir ölçeklendirme tekniği kullanılarak üç ülke grubu dikkate alınarak incelenmiştir. İkinci aşamada homojen ülke grupları kümeleme analizi ile belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre Ortadoğu ve Latin Amerika ülkeleri için DYY'yi etkileyen değişkenler kurumsal değişkenlerdir, yani siyasi istikrar, yolsuzluk seviyesi ve demokrasidir. Türkiye ve Kore ise OECD ülkeleri ile aynı kümede yer almaktadır.

Erdal (2019)'un amacı, Türkiye'deki sektörel DYY ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi ampirik olarak analiz etmektir. DYY girişlerinin özellikleri dikkate alınarak, reel döviz kuru, reel GSYH, ekonominin dışa açıklığı ve reel faiz oranı makroekonomik değişkenler olarak seçilmiştir. Ampirik sonuçlar, ekonominin uluslararası pazarlara açıklığının Türkiye'ye DYY girişlerinde önemli bir değişken olduğunu göstermektedir. Ayrıca, reel kurun çok etkili olmasa da bazı sektörlerde olumlu, bazı sektörlerde ise olumsuz etkilere sahip olduğu görülmüştür. Reel GSYH'nın

ise tarım ve üç alt sektör üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir. Reel faiz oranının toplam DYY, finans ve sigorta faaliyetleri ile toplam DYY içinde en yüksek paya sahip bankacılık sektörleri üzerinde olumlu etkilere yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Yerel Literatür Taraması

S.No	Yazar /Tarih	Ülke/Ülkeler &Ele Alınan Dönemler	Değişkenler	Analiz Yöntemi	Çalışma Bulguları
1	Erdal (2019)	Türkiye 2005-2016	DYY, Reel döviz kuru, Reel GSYH, Dışa Açıklık, Reel faiz oranı	Eşbütünleşme Analizi	Reel faiz oranının DYY, finans ve sigorta faaliyetleri ile toplam DYY içinde en yüksek paya sahip bankacılık sektörleri üzerinde olumlu etkisi vardır.
2	Yorulmaz, vd. (2018)	Ortadoğu OECD, Latin Amerika Ülkeleri, Türkiye 2014	DYY, Dışa açıklık, Enflasyon, GSMH, Yolsuzluk Demokrasi ve Hesap verebilirlik indeksi, Enerji kullanımı, Politik istikrar göstergeleri	Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi	Siyasi istikrar, yolsuzluk seviyesi ve demokrasi gibi kurumsal değişkenler DYY'yi etkilemektedir.
3	Kaya, vd. (2017)	Gelişmekte Olan 20 Ülke(Türkiye Dahil) 1997-2012	DYY, Kredi notu, Risk primi	Panel Veri Analizi	Kredi notları ve risk primi ile temsil edilen ülke riski faktörleri, gelişmekte olan ülkeler için DYY üzerinde pozitif etkiye sahiptir.
4	Çiftçi ve Yıldız (2015)	Türkiye 1974-2012	DYY, GSYH, Dış ticaret açığı, Döviz kuru, Finansal gelişmişlik, Dış borç yükü	ARDL Sınır Testi	Uzun vadede GSYH, reel döviz kuru ve finansal gelişme değişkenleri DYY'yi olumlu etkilerken, dış ticaret açığı ve dış borçlar DYY'yi olumsuz etkilemektedir.
5	Acaravcı ve Bostan (2011)	Türkiye 1992-2007	DYY, Reel GSYH, Reel ücret indeksi, İhracat, İthalat	ARDL Sınır Testi	GSYH ve yerli yatırımlardaki artış, uzun vadede DYY'lerin artmasına neden olurken, DYY'lerdeki artış, kısa vadede ekonomik büyümenin artmasına neden olmaktadır.

6	Koyuncu (2010)	Türkiye 1990-2009	DYY, GSYH, Dışa açıklık oranı, Faiz oranı, Reel döviz kuru, Net uluslararası rezervler, Enflasyon oranı	Yapısal Vektör Otoregresyon Analizi	DYY miktarı; GSYH, dışa açıklık ve net uluslararası rezervlerdeki değişimlerden etkilenmektedir.
7	Özcan ve Arı (2010)	27 OECD Ülkesi 1994-2006	DYY, GSYH, Enflasyon, Dışa açıklık, Altyapı düzeyi, Cari açık	Panel Veri Analizi	GSYH büyüme hızı, altyapı ve enflasyonun DYY'yi olumlu etkilerken dış ticaret açığı ve cari hesap dengesinin DYY üzerindeki etkisi olumsuzdur.

B. Uluslararası Çalışmalar

Uluslararası çalışmalarda DYY ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki analiz edilirken, analizde kullanılan makroekonomik değişkenlerin kullanılacak model çerçevesinde belirlendiği görülmektedir. Genel olarak modele değişken olarak alınan makroekonomik değişkenlerin enflasyon, faiz oranı ve döviz kuru olduğu görülmektedir.

Okafor (2012) çalışmasında, makroekonomik değişkenlerin Nijerya'daki sermaye hareketi üzerindeki etkisine odaklanmış ve En Küçük Kareler (OLS) yöntemi ile analiz gerçekleştirmiştir. Bulgular, reel GSYH, faiz oranı ve reel döviz kurunun Nijerya'daki doğrudan yabancı yatırımın temel belirleyicileri olduğunu göstermektedir. Sonuç, makroekonomik değişkenlerin DYY girişi için kritik olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, politika yapıcılar, Nijerya'daki doğrudan yabancı yatırımın akışını ve faydalarını teşvik etmek için makroekonomik ortamı iyileştirmeye çalışmalıdır.

Diğer yandan Shahzad ve Al-Swidi (2013), Pakistan'daki makroekonomik değişkenler ile DYY girişleri arasındaki ilişkilerde siyasi istikrarın ılımlı rolünü incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları, Pakistan'daki DYY girişleri üzerinde GSYH büyüme oranı, ihracat, ithalat ve ödemeler dengesinin olumlu ve önemli etkileri olduğunu doğrulamıştır. Öte yandan, ülkedeki DYY girişlerinin belirlenmesinde enflasyon oranını önemli olmadığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, politik istikrarın ılımlı etkisi hesaba katıldığında, GSYH büyüme oranı ve ödemeler dengesi, DYY girişlerinin önemli bir belirleyicisi olma eğilimindedir.

Asaad (2014)'ün amacı ise Irak'ta DYY üzerinde üç makroekonomik değişkenin (enflasyon oranı, faiz oranı ve döviz kuru) etkisi 2004-2011 dönemi için çoklu regresyon yöntemi ile analiz etmektir. Çalışma sonuçları Irak'ta DYY üzerinde enflasyon ve faiz oranının anlamlı bir etkiye sahip değilken döviz kurunun negatif ve anlamlı bir etkinin varlığını göstermiştir. Dolayısıyla Irak hükümetinin ekonomik kalkınma ve yeniden yapılanma sürecinde daha fazla DYY çekmek amacıyla döviz kurunu sabitleyerek etkin para politikası oluşturmaya odaklanmıştır.

DYY ile altı makroekonomik faktörler (döviz kuru, enflasyon, faiz oranı, ticaret açıklığı, piyasa büyüklüğü ve S&P CNX 500 Hisse Endeksi) arasındaki ilişkiyi ele alan ve Asaad (2014)'ün aksi yönde bir sonuç elde eden çalışmalardan biri Tripathi vd. (2015)'e aittir. Çalışmanın ampirik analizinde Johansen Eşbütünleşme Testinden faydalanılmıştır. Sonuçlar, DYY ile döviz kuru hariç tüm makroekonomik değişkenler arasında önemli bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Yine döviz kuru hariç tüm makroekonomik değişkenlerin DYY girişlerini önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir.

Asamoah vd. (2016) çalışmalarında 1996'dan 2011'e kadar Sahra Altı Afrika bölgesindeki 40 ülkede kurumsal kalitenin makroekonomik oynaklık ve DYY arasındaki ilişkiyi GARCH modeli ile incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre makroekonomik belirsizliğin DYY akışını olumsuz etkilediği, kurumsal kaliteye ilişkin diğer kontrol değişkenlerin ise DYY akışını artırdığı tespit edilmiştir. Diğer yandan kurumsal kalite ve makroekonomik belirsizlik arasındaki etkileşim, ekonomik belirsizliğin DYY akışı üzerinde yarattığı ilk olumsuz etkiyi azaltmaktadır.

Yine Ndubuisi (2017) makroekonomik değişkenlerin (ekonomik büyüme, döviz kuru, enflasyon ve petrol fiyatı) 1981-2014 döneminde Nijerya'daki DYY'ler üzerindeki etkisini Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile incelenmiştir. Bulgulara göre, DYY ile reel GSYH arasında uzun vadeli tek yönlü bir nedensellik ilişkisi varken, kısa vadede nedensellik ilişkisi söz konusu değildir. Diğer yandan DYY ve döviz kuru arasında çift yönlü nedensellik varken; kısa vadede ise nedensellik ilişkisi rastlanmamıştır. Kısa dönemde tüketici fiyat endeksi ile temsil edilen enflasyon oranından DYY'ye doğru kayda değer tek yönlü bir nedensellik söz konusu iken uzun vadede DYY ile petrol fiyatı arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Oloyede ve Kolapo (2018) ise, Nijerya'da 1986-2016 dönemi için DYY'nin makroekonomik değişkenlere duyarlılığını En Küçük Kareler (OLS) yöntemi ile araştırmışlardır. Çalışmada GSYH, işsizlik oranı, enflasyon oranı, kamu harcamaları, döviz kuru, faiz oranı, nüfus ve dışa açıklık bağımsız değişkenler için temsilciler olmuştur. Bulgular, enflasyon oranı, nüfus ve ticarete açıklığın DYY üzerinde önemli pozitif etkiye sahip olduğunu, ekonomik büyümenin ise olumsuz ama önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan işsizlik, döviz kuru ve faiz oranları kısa vadede Nijerya'da DYY girişleri üzerinde olumsuz ve önemsiz bir etki yaratmaktadır. Bu nedenle, Nijerya'ya DYY girişi ekonomik büyüme, enflasyon, nüfus ve ticarete açıklıktaki değişikliklere duyarlıdır.

Lawson vd. (2019) ise gelişmekte olan ülkelerde DYY akışlarını çekmede seçici hükümet politikaları ve yatırım anlaşmalarının etkinliğini ele almaktadır. Çalışma kapsamında kullanılan değişkenler; altyapı istatistikleri, işgücü maliyeti, yıllık GSYH büyüme oranı, reel efektif döviz kuru ve vergi teşvikleri gibi ekonomik değişkenlerin DYY girişleri üzerindeki etkisi Gana için 1989-2018 dönemleri aralığında zaman serisi modeli yönetimi kullanılarak incelenmektedir. Ayrıca, analiz sonucunda DYY girişlerindeki yapısal kırılmalarda farklılık söz konusudur.

Güncel çalışmalardan biri olan Canh vd. (2020) çalışmalarında, 2003-2013 döneminde Küresel Ekonomi Politikası Belirsizlik Endeksi kapsamındaki ülkeler² için yurtdışı ekonomik belirsizlik ve dünya belirsizliğinin net DYY girişleri üzerindeki etkileri Doğrusal Panel Veri yöntemi ile araştırılmışlardır. Elde edilen bulgulardan birincisi, yurtdışı ekonomik belirsizliğinin büyüme hızı ve DYY girişlerini olumsuz etkilemesidir. İkinci olarak, 143 ülkenin ekonomik ve politika belirsizlikleri, ev sahibi ülkeye DYY girişleri üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bulgular, iç ekonomik belirsizliğin DYY girişleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olmasına rağmen; küresel (dünya) ekonomik belirsizlikteki bir artışın ülkeye DYY girişlerini artırabileceğine işaret etmektedir.

Tablo 4. Uluslararası Çalışmalar

S.No	Yazar /Tarih	Ülke/Ülke r & Ele Alınan Dönemler	Değişkenler	Analiz Yöntemi	Çalışma Bulguları
1	Canh, vd. (2020)	Küresel Ekonomik Belirsizlik Endeksi Kapsamındaki Ülkeler 2003-2013	DYY, Reel GSYİH büyümesi, Enflasyon oranı, Brüt sermaye, Beşeri sermaye, CO ₂ emisyonu, Reel döviz kuru,	Doğrusal Panel Veri Analizi	İç ekonomik belirsizlikler, DYY girişleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.
2	Lawson vd. (2019)	Gana 1989-2018	DYY, İşgücü maliyeti, Yıllık GSYİH büyümesi, Reel efektif döviz kuru,	Zaman Serisi Analizi	Analiz sonucunda, DYY girişleri, yapısal kırılma dönemlerinde farklılık göstermektedir.
3	Oloyede ve Kolapo (2018)	Nijerya	DYY, Enflasyon oranı, Nüfus, Dışa açıklık, İşsizlik, Döviz kuru, Faiz oranı	En Küçük Kareler (OLS) Yöntemi	Enflasyon, nüfus ve dışa açıklığın DYY üzerinde pozitif etkisi vardır. Diğer taraftan, işsizlik, döviz kuru ve faiz oranları kısa vadede DYY girişlerini olumsuz etkilemektedir.
4	Ndubuisi (2017)	Nijerya 1981-2014	DYY, Ekonomik büyüme, Döviz kuru, TÜFE, Petrol fiyatları	Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	DYY ile reel GSYİH arasında tek yönlü bir nedensellik vardır. DYY ve döviz kuru arasında ise çift yönlü nedensellik bulunmaktadır.

² Avustralya, Brezilya, Kanada, Şili, Çin, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hindistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Meksika, Hollanda, Rusya, Güney Kore, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri

5	Asamoah, vd. (2016)	Sahra Altı Afrika Bölgesindeki Ülkeler 1996-2011	DYY, Döviz kuru oynaklığı, Dış ticaret, Ekonomik büyüme	GARCH Modeli	Makroekonomik belirsizlik DYY akışını olumsuz etkilemektedir.
6	Tripathi, vd (2015)	Hindistan 1997-2011	DYY, Döviz kuru, Enflasyon oranı, Faiz oranı, Dışa açıklık, Piyasa büyüklüğü, S&P CNX 500 Hisse Endeksi (karlılık)	Johansen Eşbütünleşme Testi	DYY ve döviz kuru hariç tüm makroekonomik değişkenler arasında önemli bir korelasyon bulunmuştur.
7	Asaad (2014)	Irak 2004-2011	DYY, Enflasyon oranı, Faiz oranı, Döviz kuru	Çoklu Regresyon Yöntemi	Döviz kurundaki artış, daha düşük DYY'ye neden olmaktadır.
8	Shahzad ve Kaid Al-Swidi (2013)	Pakistan 1991-2011	DYY, GSYİH, Cari açık, İhracat, İthalat, Enflasyon oranı	Regresyon Analizi	Pakistan'daki DYY girişleri üzerinde GSYİH büyüme oranı, ihracat, ithalat ve ödemeler dengesinin olumlu etkisi vardır. Öte yandan, DYY girişlerinde enflasyon oranı etkisizdir.
9	Okafor (2012)	Nijerya 1970-2009	DYY, GSYİH, Enflasyon oranı, Faiz oranı, Döviz kuru ve İhracat	En Küçük Kareler (OLS) Yöntemi	Makroekonomik değişkenlerin DYY girişi için kritik olduğu tespit edilmiştir.
10	Musa ve Ibrahim (2010)	MENA Bölgesi, 2006-2013	DYY, döviz kuru ve enflasyon oranı	Johansen Eşbütünleşme Testi	DYY'nin hisse senedi piyasasının gelişimi üzerinde olumlu etki vardır. Ancak bu etki önemsizdir.

IV. Türkiye Üzerine Uygulama

A. Çalışmanın Amacı ve Veri Seti

Küreselleşme sonucunda ülkelerin orta ve uzun vadede sermaye ve teknoloji gelişimi için DYY'lere ihtiyaçları kaçınılmazdır. DYY'lerin ülkelere girişinin artırılması yönünde izlenecek politikalar kapsamında makroekonomik değişkenlerin DYY üzerindeki etkilerinin varlığının ve yönünün araştırılması yol gösterici nitelikte olacaktır. Dolayısıyla çalışmada, teorik altyapı ve beraberinde yerel ve uluslararası literatürden de faydalanılarak belirlenen temel makroekonomik değişkenlerin DYY üzerindeki etkilerinin ampirik olarak ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Çalışmada, makroekonomik değişkenlerinden ekonomik büyüme (GSYH), ihracat, ithalat, enflasyon, işsizlik ve cari açık bağımsız değişkenleri oluştururken, DYY bağımlı değişken olarak modele dahil edilmiştir. 1980-2020 dönemi yıllık verilerini kapsayan veri seti Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Dünya Bankası (World Bank) web sitelerinden derlenmiştir. Analizde kullanılan değişkenler ile ilgili bilgiler Tablo 5'te verilmektedir. Analizden önce DYY değişkeni de dahil bütün değişkenlerin logaritmik değerleri alınarak analizde kullanılmıştır. Veriler Eviews 11 software programı vasıtasıyla analiz edilmiştir. Türkiye ekonomisi için temel makroekonomik değişkenler ile DYY arasındaki ilişkinin araştırılmasında aşağıdaki model kullanılmıştır:

$$DYY_t = \theta_1 + \theta_2 GSYH_t + \theta_3 İHT_t + \theta_4 İTL_t + \theta_5 CA_t + \theta_6 ENF_t + \theta_7 İŞS_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Tablo 5. Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişkenler	Kısaltmalar	Kaynak
Doğrudan Yabancı Yatırım (Milyon \$)	DYY	Dünya Bankası
Ekonomik Büyüme (Milyar \$-SAGP)	GSYH	Dünya Bankası
İhracat (Milyon \$)	İHT	Dünya Bankası
İthalat (Milyon \$)	İTL	Dünya Bankası
Cari Açık (Milyon \$)	CA	TCMB
Enflasyon (TÜFE %)	ENF	Dünya Bankası
İşsizlik (%)	İŞS	TÜİK

Zaman serisi kapsamında ilk olarak veri setinin durağanlıklarının araştırılması amacıyla birim kök testi uygulanmıştır. Model konusunda ise değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki için literatürde yaygın olarak tercih edilen eşbütünleşme testi yaklaşımı yapılmıştır.

B. Birim Kök Testi

Zaman serilerinin analizinde kullanılan veriler belli bir zamanı temsil ettiği için değişkenler birim kök içermesi muhtemeldir. Bundan dolayı değişkenlerin durağan olup olmadıkları genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ile araştırılmıştır (Mushtaq, 2011). Standart Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi sıklıkla tercih edilen birim kök testlerinden bir tanesidir. Otokorelasyon sorununu çözmek için bağımlı değişkenin gecikmelerinin denkleme eklendiği ADF testi için regresyon formülleri aşağıdaki gibidir (Uğurlu, 2009).

$$\Delta Y_t = pY_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + pY_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \beta_t + pY_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Bu bağlamda, ADF testi için kurulan hipotezler ise;

$H_0: p = 0$;serilerde durağanlık söz konusu değildir ve serilerde birim kök bulunmaktadır.

$H_a: p < 0$; seriler durağandır ve serilerde birim kök yoktur.

Değişkenlerin sabitli, sabit ve trendli, sabitsiz ve trendsiz ADF testi sonuçları Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. ADF Birim Kök Testi Bulguları

I (0)								
		İŞS	CA	ENF	DYY	GSYH	İHT	İTL
Sabitli	<i>t-istatistik</i>	-2,4554	-3,5909	-1,7361	-1,7570	-1,4395	-2,0606	-0,6766
	<i>p-değeri</i>	0,1338	0,0117	0,4047	0,3936	0,5531	0,2611	0,8403
Sabit-Trendli	<i>t-istatistik</i>	-3,7539	-3,5993	-4,1447	3,1257	0,7453	-1,7148	-2,4341
	<i>p-değeri</i>	0,0302	0,0458	0,0130	1,0000	0,9995	0,7256	0,3565
Sabitsiz-Trendsiz	<i>t-istatistik</i>	-0,1366	-3,2412	-2,2701	0,8667	-1,9366	4,9124	1,0021
	<i>p-değeri</i>	0,6304	0,0020	0,0241	0,8917	0,0514	1,0000	0,9134
I (1)								
		ΔİŞS	ΔCA	ΔENF	ΔDYY	ΔGSYH	ΔİHT	ΔİTL
Sabitli	<i>t-istatistik</i>	-5,8120	-5,2277	-8,6035	-3,4962	5,3232	-6,2477	-9,0003
	<i>p-değeri</i>	0,0000	0,0000	0,0000	0,0152	0,0000	0,0000	0,0000
Sabit-Trendli	<i>t-istatistik</i>	-5,7631	-6,0786	-8,3995	-3,6409	7,9952	-6,1745	-8,8724
	<i>p-değeri</i>	0,0002	0,0000	0,0000	0,0430	0,0000	0,0000	0,0000
Sabitsiz-Trendsiz	<i>t-istatistik</i>	-11,1946	-6,1373	-8,7710	-2,6049	-7,1418	-4,4277	-2,5798
	<i>p-değeri</i>	0,0000	0,0000	0,0000	0,0134	0,0000	0,0000	0,0115

Tablo 6'ya göre değişkenlerden sadece cari açık değişkeni düzeyde durağan iken diğerleri düzeyde durağan değildir. Değişkenlerin birinci farkları alındığında tamamı durağan hale gelmektedir. Durağanlaşan değerler, yapılacak olan analizlerde kullanılmaktadır.

C. Johansen Eşbütünleşme Analizi

Durağan hale gelen veriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığı Johansen eşbütünleşme analizi ile test edilmiştir (Ahking, 2002: 52). Bu amaç doğrultusunda çalışmadaki veriler için yapılan Johansen eşbütünleşme testi sonuçları aşağıda verilen Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7’ye göre, %5 anlamlılık düzeyinde $r = 0$ için Trace (iz) testi ve Max. Özdeğer testi istatistiksel değerlerinin tablo kritik değerlerinden büyük olması değişkenler arasında eşbütünleşme (uzun dönemli denge) vektörü olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, hem iz testi hem de maksimum özdeğer testi 0,05 düzeyinde 3 eşbütünleşme denklemi olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, %5 anlamlılık seviyesinde eşbütünleşik üç adet vektör vardır. Bundan dolayı H_0 (değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur) hipotezi reddedilerek %5 anlamlılık seviyesinde DYY ile makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu kabul edilmektedir.

Tablo 7. Johansen Eşbütünleşme Testi Bulguları

H_0	λ_{trace}	%5 (0,05)	p-değeri	λ_{max}	%5 (0,05)	p-değeri
$r=0^*$	223,5855	169,5991	0,0000	67,98077	53,18784	0,0009
$r \leq 1^*$	155,6047	134,6780	0,0016	48,96139	47,07897	0,0310
$r \leq 2^*$	106,6433	103,8473	0,0322	42,07239	40,95680	0,0373
$r \leq 3$	64,57095	76,97277	0,3016	23,79323	34,80587	0,5375
$r \leq 4$	40,77771	54,07904	0,4319	18,76853	28,58808	0,5110
$r \leq 5$	22,00918	35,19275	0,5949	9,576183	22,29962	0,8666
$r \leq 6$	12,43300	20,26184	0,4108	8,974478	15,89210	0,4366
$r \leq 7$	3,458521	9,164546	0,4987	3,458521	9,164546	0,4987

Eşbütünleşmeyi güvenilir bir şekilde kontrol etmek için uygun gecikme uzunluğunu belirlemek çok önemlidir. Bu amaçla Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Hannan Quinn Bilgi Kriteri (HQIC) ve Schwarz Bayesian Kriteri (SBC) kullanılmıştır. Lag seçim kriterleri aşağıda verilen Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8. Gecikme Uzunluğu Seçim Kriterleri

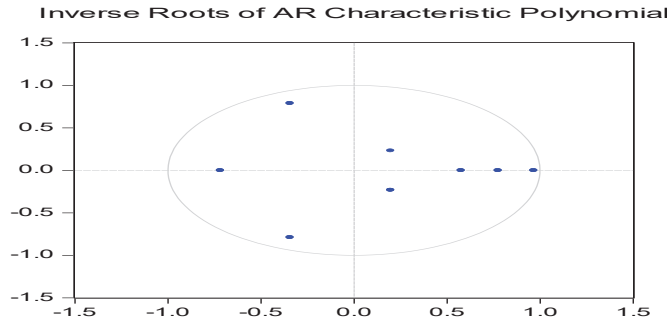
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SBC	HQIC
0	-932,2586	NA	4,29e+11	49,48729	49,83205	49,60996
1	-745,4827	285,0790*	7,21e+08*	43,02541	46,12820*	44,12936*
2	-682,8959	69,17490	1,24e+09	43,09978	48,96062	45,18502
3	-590,0714	63,51150	1,29e+09	41,58271*	50,20158	44,64924

Not: * kriter tarafından seçilen gecikme sırasını gösterir

LR: Sıralı Modifiye LR Test İstatistiği (Her Test %5 Seviyesinde); **FPE:** Son T Hatası; **AIC:** Akaike Bilgi Kriteri; **SBC:** Schwarz Bilgi Kriteri; **HQIC:** Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 8'e göre, eşbütünleşmeyi test etmek için kullanılması gereken uygun gecikme uzunluğu VAR=1 olarak seçilmiştir. VAR modelinin hata terimlerinde otokorelasyon sorunu olup olmadığının araştırılması için Lagrange Çarpanı (LM) testi uygulanmıştır. LM testine göre istatistik değeri 100,91 ve p-değeri 0,0022 olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgular değişkenler arasında otokorelasyon sorununun olmadığını göstermektedir. VAR modelinin kararlılığını ve doğruluğunu sağlamak için AR köklerinin 1'den küçük olması gerekmektedir. Ayrıca, Granger nedenselliği tahmin etmeden önce gecikme uzunluğunu belirledikten sonra elde edilen VAR modelinde sürecin durağanlığının kontrol edilmesi için AR süreç grafiği çizilmiştir ve elde edilen AR karakteristik polinomunun ters kök grafiği Şekil 3'te yer almaktadır.

Şekil 3. AR Süreç Grafiği

Şekil 3'te görüldüğü gibi tüm ters köklerin birim çember içinde olduğu belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle, bütün ters kökler 1 sınırlarındadır ve buna bağlı olarak VAR modelinin kararlılık koşulunu sağladığı görülmüştür. Bunlara ek olarak, regresyon modelinin gerekliliklerinden biri de gözlemlerin hata terimlerinin normal dağılımı olmasıdır. Çalışmada normalliğin testi amacıyla Cholesky (Lutkepohl) testi kullanılmıştır ve elde edilen bulgular Tablo 9'da sunulmaktadır.

Tablo 9. Cholesky VAR Normallik Test Sonuçları

	Çarpıklık	Ki Kare	df	Olasılık (p Değeri)
1	-0,071749	0,034320	1	0,8530
2	-1,251911	0,448574	1	0,6312
3	-3,234754	1,757754	1	0,2014
4	0,448460	1,340777	1	0,2469
5	0,981030	2,416131	1	0,0713
6	-0,900331	2,403974	1	0,0701

7	-0,652431	2,837775	1	0,0921
8	0,446394	1,328453	1	0,2491
	Basıklık	Ki Kare	df	Olasılık (p Değeri)
1	2,541634	0,350165	1	0,5540
2	8,770562	2,192897	1	0,0624
3	18,32160	1,225524	1	0,2350
4	3,480215	0,384343	1	0,5353
5	5,239992	2,162603	1	0,0638
6	5,282505	1,683047	1	0,2032
7	2,969377	0,001563	1	0,9685
8	2,590503	0,279479	1	0,5970

Tablo 9’da görüldüğü üzere, Skewness ve Kurtosis istatistikleri ki-kare test istatistiklerinden büyük olduğundan artıkların normal olarak dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak aykırı değerlere karşı oldukça duyarlı olan Jarque-Bera testi uygulanmıştır. Seride çarpıklık olmadığı ve serinin üç basıklığa sahip olduğu ortak hipotezini test eden Jarque-Bera (1987) normallik testi asimptotik bir testtir. Elde edilen sonuca göre kalanların %5 anlamlılık düzeyinde çok değişkenli normal olduğu hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuç, tahmin edilen VAR modelinin doğru bir şekilde belirlendiği anlamına gelmektedir.

Son olarak, VAR modeli için White Değişen Varyans testi yapılmıştır ve sonuçlar Tablo 10’da verilmektedir. Tablo 10’a göre değişen varyans testinin sonucu anlamlı olmadığından Granger nedensellik şartlarını sağlamaktadır.

Tablo 10. White Değişen Varyans Testi Sonuçları

Ki Kare	Df	P değeri (olasılık)
597,1768	576	0,2624

D. Granger Nedensellik Analizi

Ekonomik değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkilerinin olabileceği yaygın olarak bilinmektedir. Engle ve Granger (1987) tarafından eşbütünleşmenin varlığını araştırmak için geliştirilen Granger nedensellik testi tahmine dayalı istatistiksel bir nedensellik kavramıdır (Salman ve Shukur, 2004: 493). Değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisinin tespiti gayesiyle yapılan Granger nedensellik testine ilişkin bulgular aşağıda Tablo 11’de verilmektedir. Nedensellik analiz bulgularına göre, enflasyon ile DYY arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi varken, ekonomik büyüme ve DYY arasında büyümeden DYY’ye olmak üzere tek yönlü bir nedensellik olduğu bulunmuştur. Diğer değişkenler ile DYY arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, DYY’lerin ülkeye girişinde işsizlik, cari açık, ihracat ve ithalat değişkenlerinin çok etkili olmadığı söylenebilir.

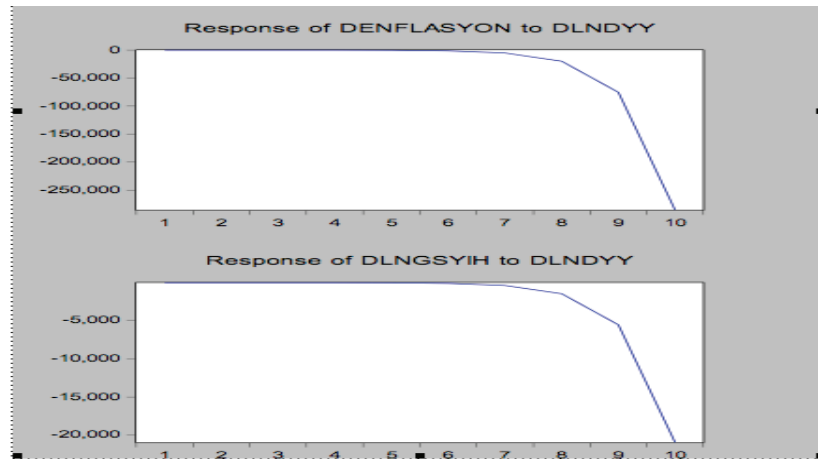
Tablo 11. Granger Nedensellik Analiz Bulgular

Değişkenler	Gecikme Değeri	F-istatistiği	p-değeri
İŞS — DYY	1	1,669936	0,1963
DYY — İŞS	1	0,119742	0,7293
CA — DYY	1	1,673941	0,1957
DYY — CA	1	1,507517	0,2195
ENF ↔ DYY	1	8,996616	0,0027
DYY ↔ ENF	1	6,649865	0,0360
GSYH → DYY	1	8,520243	0,0086
DYY — GSYH	1	1,289229	0,5249
İHT — DYY	1	1,365305	0,2426
DYY — İHT	1	0,049925	0,8232
İTL — DYY	1	0,649447	0,4203
DYY — İTL	1	0,340591	0,8434

E. Etki Tepki Analizi

Değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkileri tespit edildikten sonra değişkenlerin dışsaldan içsele doğru sıralaması, uzun vadede etki tepki analizi için önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında nedensellik analizine göre, nedensel ilişkinin tespit edildiği enflasyon ve ekonomik büyüme değişkenleri için etki-tepki analizi de yapılmıştır.

Şekil 4. GSYH ve Enflasyonun DYY Değişimlerine Verdiği Tepkiler

Etki-tepki analizinden elde edilen sonuçlar Şekil 4'te verilmiştir. Etki-tepki fonksiyonlarının zaman içinde sıfıra yakınsaması, tahmin edilen modelin kararlılığının

bir göstergesidir. DYY’da meydana gelen bir şokun enflasyon ve GSYH üzerindeki etkileri her iki makro değişken içinde 10. dönemin sonunda sona ermektedir.

V. Sonuç

Ekonomik büyümenin önündeki en önemli engellerden biri de sermaye yetersizliğidir. Bundan dolayı, gelişmekte olan ülkeler büyüme ve kalkınmaları için ileri teknolojik yatırımlardan yararlanarak ülkenin refahını maksimum noktaya çıkarmak için DYY hareketlerini teşvik edici düzenlemeler yapmaktadır. Gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye, yabancı sermayenin ülkeye gelmesi için yoğun çaba göstermesine karşın yeterli düzeyde başarı sağlayamadığı görülmektedir. Bu bağlamda sunulan çalışmanın amacı makroekonomik değişkenlerden ekonomik büyüme, ithalat, ihracat, cari açık, enflasyon ve işsizliğin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerinin 1980-2020 dönemi için Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi kullanılarak ortaya konulmasıdır.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre, DYY ile ele alınan makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisinin araştırıldığı Granger Nedensellik testi sonuçlarına göre ise, DYY ile enflasyon arasında çift yönlü, ekonomik büyüme ile DYY arasında ise büyümeden DYY’ye doğru olmak üzere tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna karşın modele dahil edilen diğer makro değişkenlerle DYY arasında bir neden-sonuç ilişkisi söz konusu olmadığı belirlenmiştir.

Başka bir ifadeyle, GSYH, döviz kuru, enflasyon oranı, dışa açıklık, net uluslararası rezervler ve faiz oranı gibi makroekonomik değişkenler, DYY’lerin ülkelere gelmesinde uzun dönemde etkili olmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre ele alınan makroekonomik değişkenlerden enflasyon ve ekonomik büyüme değişkenleri ile DYY arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi için ele alınan dönemde ekonomik büyümedeki artışın, DYY akışlarını da hızlandıracağı sonucu ortaya çıkmıştır. İstikrarlı ve yüksek bir ekonomik büyüme hızı daha cazip kârlılık oranları sunması nedeniyle yatırımlar için avantajlı bir ortam oluşturmaktadır. Bu bulguyu destekleyen literatürde birçok çalışma (Ndubuisi, 2017; Çiftçi ve Yıldız, 2015; Koyuncu, 2010; Özcan ve Ari, 2010; Okafor, 2012; Shahzad ve Al-Swidi, 2013 ve Ndubuisi, 2017) mevcuttur.

Enflasyon oranı ile DYY girişleri arasındaki ilişkinin ise çift yönlü olduğu belirlenmiştir. Fiyat istikrarı ülkeye DYY girişlerini etkileyen önemli bir unsurdur. Elde edilen bu bulgu Alshamsi ve Azam (2015), Çeviş ve Camurdan (2007) ve Ndubuisi (2017)’nin çalışmalarını destekler yöndedir. Diğer yandan aradaki ilişkinin çift yönlü olmasından ötürü DYY girişlerindeki artış fiyat istikrarının sağlanması açısından pozitif yönde etki yaratmaktadır. Düşük enflasyon seviyesinin doğrudan yabancı yatırımı teşvik etmesinin arkasında enflasyon düşük olduğunda, nominal faiz oranının ve bunun sonucunda sermaye maliyetinin düşük olması yatmaktadır.

Elde edilen bulgular ışığında Türkiye’de DYY girişlerinin artmasında ekonomik büyüme süreci ve fiyat istikrarının önemli olduğu görülmektedir. Özellikle Kovid- 19 salgınından ötürü yüzde 15 azalarak 7,9 milyar dolara gerileyen Türkiye’ye DYY

girişlerinin artırılması açısından makroekonomik istikrarın önemli olduğu görülmektedir. Diğer yandan gelişmekte olan ülke konumundan gelişmiş ülke konumuna geçiş sürecinde ekonomik büyüme beklentileri nedeniyle DYY'lerin ülkemize akış sürecinin hızlanması beklenmektedir. Uluslararası ticaret ve yatırımlar, ülkemizde ekonomik büyümenin vazgeçilmez motorları haline gelmiştir ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından da temel uygulama araçları olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla makroekonomik istikrarın sağlanmasında hükümetin destekleyici yöndeki politikalarına ihtiyaç duyulabilmektedir.

Kaynaklar

- Acaravcı, A., & Akyol, M. (2017). Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(1), 17-33.
- Acaravcı, A., & Bostan, F. (2011). Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkileri: Türkiye Ekonomisi İçin Ampirik Bir Çalışma. *Çag University Journal of Social Sciences*, 8(2): 56-68.
- Adams, S. (2009). Can foreign direct investment (FDI) help to promote growth in Africa?. *African Journal of Business Management*, 3(5), 178-183.
- Ahking, F. W. (2002). Model mis-specification and Johansen's co-integration analysis: an application to the US money demand. *Journal of Macroeconomics*, 24(1), 51-66.
- Aktaş, T. (2020). *Doğrudan yabancı yatırımlar 15 yılın en düşük seviyesinde*, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/dogrudan-yabanci-yatirimlar-15-yilin-en-dusuk-seviyesinde/478362>, Erisim Tarihi: 14.11.2020.
- Alshamsi, K. H., & Azam, M. (2015). The impact of inflation and GDP per capita on foreign direct investment: the case of United Arab Emirates. *Investment management and financial innovations*, 12(3), 132-141.
- Asaad, Z. (2014). The Economic determinants of foreign direct investment inward to Iraq for period (2004-2011). *Journal of University of Duhok*, 17(1), 1192-2017.
- Asamoah, M. E., Adjasi, C. K., & Alhassan, A. L. (2016). Macroeconomic uncertainty, foreign direct investment and institutional quality: Evidence from Sub-Saharan Africa. *Economic Systems*, 40(4), 612-621.
- Aytekin, G. K. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Belirleyicileri ve Ekonomik Etkileri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(8), 255-278.
- Cambazoğlu, B., & Sevcin, G. (2016). The Relationship between Foreign Exchange Rate and Foreign Direct Investment in Turkey. *Economics, Management, and Financial Markets*, 11(1), 284-293.
- Canh, N. P., Binh, N. T., Thanh, S. D., & Schinckus, C. (2020). Determinants of foreign direct investment inflows: The role of economic policy uncertainty. *International Economics*, 161, 159-172.

- Çelik, H., Yılmaz, H., & Erdemli, M. (2020). Doğrudan Yabancı Yatırımların Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: G8 Ülkeleri İçin Ampirik Bir Uygulama. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 369-376.
- Çeviş, İ., & Camurdan, B. (2007). The economic determinants of foreign direct investment in developing countries and transition economies. *The Pakistan Development Review*, 46(3), 285-299.
- Çiftci, F., & Yıldız, R. (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi. *Business & Economics Research Journal*, 6(4): 71-95.
- Duce, M., & España, B. D. (2003). *Definitions of foreign direct investment (FDI): A methodological note*. Banco de Espana.
- Duran, A. E. (2020). "Türkiye yabancı yatırımcıya "güven" vermiyor", <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-yabanc%C4%B1-yat%C4%B1r%C4%B1mc%C4%B1ya-g%C3%BCven-vermiyor/a-54335209>, Erisim Tarihi: 14.11.2020.
- Enu, P., Havi, E. D. K., & Attah-Obeng, P. (2013). Impact of macroeconomic factors on foreign direct investment in Ghana: A cointegration analysis. *European Scientific Journal*, 9(28): 331-348.
- Erdal, B. (2019). Türkiye'ye Gelen Yabancı Doğrudan Yatırımları Uzun Dönemde Ve Kısa Dönemde Etkileyen Makroekonomik Değişkenler. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 11(2), 48-63.
- Francis, S. (2010). Foreign Direct Investment Concepts: Implications for Negotiations. *Economic and Political Weekly*, 45(22), 31-36.
- Göçer, I., Mercan, M., & Peker, O. (2013). İhracat, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İşsizlik: Türkiye Örneği/Export, Foreign Direct Investment and Unemployment: The Case of Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 4(1), 103-120.
- Hossain, M. A. (2008). Impact of foreign direct investment on Bangladesh's balance of payments: Some policy implications. *Policy Note*, 805, 1-9.
- Jayakumar, A., Kannan, L., & Anbalagan, G. (2014). Impact of foreign direct investment, imports and exports. *International Review of Research in Emerging Markets and the Global Economy (IRREM)*, 1(1), 51-58.
- Kanlı, N. K., & Aydoğuş, O. (2017). Ülke Risk Faktörlerinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Belirleyici Etkisi. *Ege Academic Review*, 17(2): 179-190.
- Kiyota, K., & Urata, S. (2004). Exchange Rate, Exchange Rate Volatility and Foreign Direct Investment. *The World Economy*, 27(10), 1501-1536
- Korkmaz, Ö., & Daştan, B. (2020). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki (2005-2019). *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(4), 260-279.

- Koyuncu, F. T., (2010). Türkiye’de Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisinin Yapısal Var Analizi: 1990-2009 Dönemi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 55-62.
- Kurt, Ü (2018). Türkiye Ekonomisinde Ekonomik İstikrar, Tüketici Güveni Ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar İlişkisinin ARDL Modeli ile Analizi. *Turkish Studies, Economics, Finance and Politics*, Volume 13/14, 307-320, DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13462>
- Lawson, J., Du, K., & Bentum-Micah, G. (2019). The Impact of Macroeconomic Variables, Investment Incentives and Government Agreements on FDI Inflows in Ghana. *Journal of Economics and Business*, 2(3):1038-1056.
- Martínez-Zarzoso, I. (2011). The log of gravity revisited. *Applied Economics*, 45(3), 311-327.
- Meftah, S., & Nassour, A. (2019). Macroeconomic Variables and Foreign Direct Investment Inflows in Turkey. *Signifikan: Jurnal Ilmu Ekonomi*, 8(2), 195-206.
- Musa, S. U., & Ibrahim, M. (2010). Stock market development, foreign direct investment and macroeconomic stability: Evidence from Nigeria. *World*, 62, 258-264.
- Mushtaq, R. (2011). Augmented dickey fuller test. *SSRN Paper, HANGİ SAYI*, 1-19.
- Ndubuisi, P. (2017). An analysis of the impact of macroeconomic variables and foreign direct investment in Nigeria: A VECM granger causality framework. *Journal of Business and Economic Development*, 2(3), 187-197.
- Nur, H. B., & Dilber, İ. (2017). Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımları belirleyen temel unsurlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 15-45.
- Okafor, H. O. (2012). Do domestic macroeconomic variables matter for foreign direct investment inflow in Nigeria. *Research journal of finance and accounting*, 3(9), 55-67.
- Oloyede, J. A., & Kolapo, F. T. (2018). Sensitivity of Foreign Direct Investment to Macroeconomic Variables in Nigeria. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 5(7):409-427.
- Özcan, B., & Ari, A. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği. *Istanbul University Econometrics & Statistics e-Journal*, 12(1): 65-88.
- Salman, A. K., & Shukur, G. (2004). Testing for Granger causality between industrial output and CPI in the presence of regime shift. *Journal of Economic Studies*, 31(6), 492-499.
- Saygın, S. Ü. (2021). Cari açık ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki: MIST ülkeleri için ampirik bir analiz. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(2), 426-438.

- Shahzad, A., & Al-Swidi, A. K. (2013). Effect of macroeconomic variables on the FDI inflows: The moderating role of political stability: An evidence from Pakistan. *Asian Social Science*, 9(9), 270-280.
- Sultan, Z. A. (2013). A causal relationship between FDI inflows and export: The case of India. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(2), 1-9.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). *Temel Ekonomik Göstergeler*. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/06/temelekonomikgostergeler-1.pdf>, Erişim Tarihi: 13.11.2020.
- TCMB (2020). *Uluslararası Yatırım Pozisyonu*, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/cb23c98d-d9a5-465f-8c9c-9f84b533aaf8/uyup.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-cb23c98d-d9a5-465f-8c9c-9f84b533aaf8-mRdu7rb>, Erişim Tarihi: 13.11.2020.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi (2021). *Türkiye’de Uluslararası Doğrudan Yatırımlar*. <https://www.invest.gov.tr/tr/sayfalar/home-page.aspx>, Erişim Tarihi: 10.11.2021.
- Tripathi, V., Seth, R., & Bhandari, V. (2015). Foreign direct investment and macroeconomic factors: Evidence from the Indian economy. *Asia-Pacific Journal of Management Research and Innovation*, 11(1), 46-56.
- Uğurlu, E. (2009). *Durağanlık ve Birim Kök Sınamaları*. https://www.academia.edu/2402640/Dura%C4%9Fanl%C4%B1k_Birim_K%C3%B6k_S%C4%B1namalar%C4%B1, Erişim Tarihi: 05.06.2021.
- UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) (2007), Definitions, https://unctad.org/system/files/official-document/wir2007p4_en.pdf, Erişim Tarihi: 13.11.2020.
- UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) (2021). *World Investment Report. Investing in Sustainable Recovery*. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf, Erişim Tarihi: 08.11.2021.
- Yorulmaz, Ö., Yakut, S. G., & Gacar, B. K. (2018). Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörlerin Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler ile İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 63-73.
- Wijeweera, A., Villano, R., & Dollery, B. (2010). Economic growth and FDI inflows: A stochastic frontier analysis. *The Journal of Developing Areas*, 43(2), 143-158.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

AKKURT ÇAĞLAR, A. (2021). Öğretmen Adaylarının Şarkı Sözlerindeki Coğrafya Kavramlarını Anlama Düzeyi ve Kavram Yanılgıları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1420-1439.

Öğretmen Adaylarının Şarkı Sözlerindeki Coğrafya Kavramlarını Anlama Düzeyi ve Kavram Yanılgıları

Ayşe AKKURT ÇAĞLAR (*)

Öz: Bu çalışmanın amacı sosyal bilgiler öğretmen adaylarının şarkı sözlerindeki bazı coğrafya kavramlarını anlama düzeyleri ve kavram yanılgılarını ortaya koymaktır. Bu çalışmada 2018 yılının popüler şarkılarından 14 şarkı seçilmiş ve bu şarkıların sözlerinde geçen kırağı, karadelik, iklim, sıcaklık, eksen, büyükşehir, krater, güneş tutulması, ay tutulması, ada, yıldız, şehir, rüzgâr, gelgit, ova, yayla olmak üzere 16 kavram incelenmiştir. Çalışmada betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubu Sosyal Bilimler Öğretmenliği üçüncü sınıfına devam eden 60 öğretmen adayından oluşmaktadır. Verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından geliştirilen anket kullanılmıştır. Veriler Excel programında analiz edilerek frekans ve yüzde değerleri hesaplanarak tablolar oluşturulmuştur. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kavramlara verdikleri cevaplar doğru algılama, sınırlı algılama, yanlış algılama ve cevapsız kategorilerine göre değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda öğretmen adaylarının az ya da çok şarkı sözlerinde duydukları ve bildikleri, coğrafya kavramlarını anlama düzeyleri incelendiğinde ise pek çok kavramı doğru bilmedikleri ve kavram yanılgıları yaşadıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler öğretmen adayı, coğrafya, kavram, kavram yanılgısı, şarkı sözü.

Teacher Candidates' Level of Understanding and Misconceptions of Geographic Concepts Used in Song Lyrics

Abstract: This study aims to examine the social studies teacher candidates' level of understanding and misconceptions of some geography concepts used in the song lyrics. In this study, 14 songs were selected from the popular songs of 2018, and 16 concepts were selected from these songs, including rime, black hole, climate, temperature, axis, metropolitan, crater, solar eclipse, lunar eclipse, island, star, city, wind, tide, plain, and plateau. Descriptive survey method was used in the study. The study group consists of 60 preservice social studies teachers who were third year students in the social studies education program of the educational faculty. A questionnaire developed by the researcher was used to collect the data. The data were analyzed in the Excel program and the tables were created by calculating the frequency and percentage values. The answers given by the social studies teacher candidates to the concepts were evaluated according to the categories of correct understanding, limited understanding, misunderstanding

*)Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü (e-posta: ayse.akkurt@gop.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5424-6802>
Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir

and no answer. As a result of the study, when the pre-service teachers' level of understanding of the concepts of geography they heard and knew more or less in the song lyrics was examined, it was determined that they did not know many concepts correctly and they have misconceptions about them.

Keywords: Social studies teacher candidates, geography, concept learning, misconceptions, song lyrics.

Makale Geliş Tarihi: 23.10.2021

Makale Kabul Tarihi: 21.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.1013861

I. Giriş

Doğduğu günden itibaren çevresini keşfetmeye çalışan, merak eden, sorgulayan, çevresinden etkilenen ve çevresini etkileyen insanoğlunun gündelik hayatı coğrafi fenomenlerle kuşatılmıştır. Fen bilimlerinde, sosyal bilimlerde, sanat ve edebiyatta coğrafya vardır. Coğrafya meskenin şeklini etkilediği kadar, siyaseti, sanatı, şairi ve besteciye de etkilemektedir. *Gerçekten de, bu sanatçılar eserlerinde, ya geçmişe özlemi, ya bir kahramanlık öyküsünü, ya da doğal güzellikleri, doğa olayları ve doğaya özlemi; bir hüznün, bir sevinç, bir heyecan veya bir bedbin ruh hâli duygularıyla birleştirerek şiirlerde-şarkılarda terennüm etmişlerdir* (Doğanay, 2005). Şiirlerde ve şarkı sözlerinde sanatçılar duygularını yeryüzündeki herhangi bir nesne veya coğrafi olayın doğrudan anlamı ya da mecaz anlamı üzerinden aktarmakta, coğrafyayla ilgili çeşitli kavramlara sözlerinde sıkça yer vermektedir.

Sen geldiğin zaman, mevsim bahardı
Şimdi sen gidiyorsun mevsim sonbahar
.....
Geçsin günler, haftalar
Aylar, mevsimler, yıllar
Zaman sanki bir rüzgâr
.....

Yukarıdaki şarkı sözünde olduğu gibi esas teması coğrafya olan sözler görülebildiği gibi (Doğanay, 2005) bazen bir coğrafi olayın şarkı sözünde metaforik bir anlam kazandığı da görülmektedir. Sezen Aksu 'Zelzele' şarkı sözünde zelzele bu metaforlar arasındadır (Paker, 2008).

. . . .Kubbeler hu çeker
Kullar sallanır . . .
Evler secde etmiş hey hey...
Odalar hu çeker holler sallanır . . .
Zelzele, Firuze, 1982

Şarkılar için hazırlanmış video kliplerde de bazen şarkı sözlerindeki coğrafi olay ve kavramlara yer verildiği görülebilmektedir. Örneğin: Buray - Aşk Bitsin video klibinde

(Buray, 2019), şarkı sözlerinde (Ançel, 2018, parça 1) geçen güneş ve ay tutulmasıyla birlikte klipte, güneş ve ay tutulmasıyla ilgili görsellere de yer verilmiştir.

Sanatçı, şiir, söz ve mekânın karşılıklı ilişkisi ortaya koyan çalışmalarda (Yıldırım, 1994; Yivli, 2009; Yılmaz, 2017; Şimşek, 2018) göstermiştir ki sanat coğrafyadan, coğrafi mekândan ayrı düşünülemez. Coğrafi mekân “*şairin duygu, hayal ve fikirlerinin hareket ve dayanak noktalarından biridir*” (Özarslan, 2010). Şiirlerdeki, şarkı sözlerindeki çeşitli unsurlar, hisler, öyküler de tıpkı coğrafyanın insan karakteri üzerindeki etkisi, iklimin yetiştirilen tarım ürünü üzerindeki etkisi gibi coğrafyayla bağlantılıdır. Bununla birlikte insan müzik ilişkisi doğum öncesinden başlayıp insan yaşamının neredeyse her evresinde var olan, çeşitlenen bir olgudur (Yıldız, 2006; Uçan, 1994). İnsanlar her yaşta müzikle ilgilenmektedirler. Özden (2010) üniversite öğrencilerinin popüler kültür ve popüler müzikle ilgili görüşlerini incelediği çalışmasında, öğrencilerin en çok kullandıkları kitle iletişim araçlarının televizyon ve internet olduğunu bunlardan da daha çok eğlence ve müzik indirme amaçlı yararlandıklarını ortaya koymuştur. Çalışmada öğrencilerin çok sık müzik dinledikleri müzik indirdikleri, beğendikleri popüler müzik sanatçısıyla ilgili klipleri çok sık takip ettikleri ortaya çıkarılmıştır.

Müzik öğrencilerin gündelik hayatının içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda öğrencilerin ister istemez şarkı sözlerinin içerisinde geçen coğrafya kavramlarını işittikleri, şarkı sözleriyle kavramları dile getirdikleri düşünülebilir. Turan (2002) öğrenilen bilgi ve kavramların gündelik hayatta kullanılmasının kalıcılığı arttırabileceğini belirtmiştir. Gündelik hayatta eğlenmek için otobüste, spor yaparken, dinlenirken pek çok yerde dinlenen şarkı sözlerindeki coğrafya kavramları, öğretmenlerin kavramlarla ilgili dikkat çekme ve örnek olması açısından öğretimde kullanılabilir.

Kavram öğretimi coğrafya öğretiminde de önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle yıllardır coğrafya ile ilgili kavram yanılgılarının olduğu pek çok çalışma yapılmıştır (Bozkurt ve Cansüngü, 2002; Turan, 2002; Başbüyük vd., 2004; Sever, 2005; Alkış, 2006; Kızılcıoğlu, 2009; Demirkaya ve Karacan, 2016; Ertaş, 2019; Kuzey ve Değirmenci, 2019). İlk çalışmalardan günümüze kadar onlarca çalışma yapılmasına rağmen kavramlar halen karıştırılmaktadır (Akış ve Kaya, 2018; Kaya ve Bozyiğit, 2019). Bu durum coğrafya eğitimcilerinin üzerinde düşünmesi, çözümü için çalışması gereken konulardandır. 4. ve 5. sınıf ders kitaplarında bile çok fazla coğrafya kavramı olduğu görülmektedir (Alkış, 2005; Çetin vd., 2021). Kavramların doğru olarak öğrenilmediği durumlarda bilimsel bilginin öğrenilmesi engellenir ve öğrencilerin konuyu anlaması da zorlaşır (Bozyiğit ve Kaya, 2017).

Coğrafya öğretiminde, öğrenci, öğretmen ve ders kitaplarından kaynaklı kavram yanılgıları yaşanmaktadır. Öğrenci boyutunda; öğrencilerin coğrafyayı soyut bir ders olarak görmeleri, büyük oranda ezber gerektirdiğine inanmaları (Akengin ve Süer, 2011), bazı öğrencilerin coğrafya dersini zor ve bazı konuları sıkıcı olarak görmeleri (Bedir ve Akkurt, 2012) konu ve kavram öğretimini zorlaştırmaktadır. Öğretmen boyutunda; mezun olan kişi öğretmen olacağına göre mesleğe başlar başlamaz alan bilgisi ve pedagojik mesleki formasyon bilgisi açısından donatılmış mı? (Güngördü, 2006) sorusu gündeme gelmektedir. Cin (2010) Öğretmen adaylarına yönelik yürüttüğü

çalışmasında “Eğer öğretmen adayları yanlışlarla birlikte mezun olup öğretmenlik mesleğine başarlarsa, öğrencilerine de aynı yanlışları taşımaları muhtemeldir” demiştir (Cin, 2010). Coğrafya öğretimi süreci temelde öğretmenin konuyu öğretmesi, öğrencinin de konuyu öğrenmesini gerektirir. Bu nedende coğrafyanın öğrenciler tarafından öğrenilmesi ve coğrafi kavramları doğru olarak öğretilmesi arasında önemli bir bağ vardır (Gülüm, 2010). Yani öğrenciler zaten kavram yanlışlığı yaşayabilecekken bunlara birde öğretmen kaynaklı yanlışın eklenmesi coğrafya öğretiminde sorunu büyütülmektedir. Bazı coğrafya ders kitaplarında konular işlenirken yanlışlıklar yapıldığı, bazı kavramların yanlış ifade edildiği, görsel zenginliğin sınırlı kaldığı görülmektedir (Coşkun, 2003). Ders kitapları hem alan hem de pedagojik bilgisi olmayan kişiler tarafından hazırlanmış olabilir. Alan ve pedagojik bilgisi yeterli bilim adamları tarafından yazılmış ders kitaplarında içerikler kavram yanlışlığına neden olmayacak şekilde düzenlenebilir (Cin, 2010).

Coğrafi kavramların doğru bilinmesi ve kullanılması, yeni öğrenilecek konuların doğru temeller üzerine oturmasında sağlıklı coğrafya öğretiminde önemlidir. İlerde coğrafya öğretecek olan sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının gündelik hayatlarının içinde var olan sıkça duydukları, dillerine dolanmış şarkı sözlerindeki coğrafya kavramlarını fark etmeleri, şarkı sözlerini dile getirirken kendilerinin de şarkı sözleri içinde kullandıkları bu kavramları bilmeleri beklenmektedir. Örneğin öğretmen adayı buz kırağı şarkısını (Tilbe, 1995, parça 1) bütün yaz boyunca defalarca dinliyor, şarkı sözlerini ezbere söylüyor yani kırağı kavramını ister istemez kullanıyor. Ancak kırağı nedir? sorusunda kırağıyı bilmiyor veya karıştırıyorsa bu durum coğrafya öğretimi için değerlendirilmesi gereken bir husus olarak görülmüş ve bu çalışmada bu durum değerlendirilmeye çalışılmıştır.

A. Araştırmanın Amacı:

Araştırmanın amacı sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının şarkı sözlerindeki bazı coğrafya kavramlarını anlama düzeyleri ve kavram yanlışlıklarını ortaya koymaktır.

Bu çerçevede araştırmanın alt problemleri şu şekildedir:

1. Sosyal bilgiler öğretmen adayları araştırma için seçilen şarkıları ne sıklıkta dinlemişlerdir, şarkıların sözlerini biliyorlar mı?
2. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının seçilen şarkı sözlerinde geçen coğrafya kavramlarını anlama düzeyleri nasıldır?
3. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının seçilen şarkı sözlerinde geçen coğrafya kavramlarına yönelik kavram yanlışlıkları nelerdir?

II. YÖNTEM

A. Araştırma Deseni: Bu çalışmada betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada öğretmen adaylarının mevcut var olan durumları ortaya koyulmaya çalışılacağı için bu yöntem seçilmiştir. Bilindiği gibi tarama modelleri, geçmişte veya halen var olan bir durumu olduğu şekliyle tasvir etmeye çalışan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 1998).

B. Çalışma Grubu: Araştırmada kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Bu yöntem araştırmaya hız ve pratik kazandırır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmacının derslerini yürüttüğü sosyal bilgiler öğretmenliği üçüncü sınıfına devam eden 60 öğretmen adayı çalışma grubunu oluşturmaktadır. Bu öğretmen adaylarının 23’ü erkek 37’si kadındır.

C. Veri Toplama Aracı: Araştırmacı tarafından oluşturulan ve iki bölümden oluşan anket çalışmanın veri toplama aracını oluşturmaktadır. Anketin birinci bölümünde öğrencilerin cinsiyet, belirlenen şarkıları dinleme durumlarını (ilk defa, bir kere, birkaç kere, defalarca) ve şarkı sözlerini bilip bilmediklerini (evet-hayır) belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci kısmında ise şarkı sözlerinde geçen 16 kavram açık uçlu olarak sorulmuştur.

D. Verilerin Toplanması Süreci: Bu çalışmada 2018 yılının popüler şarkılarından seçilen 14 şarkı ve bu şarkıların sözlerinde geçen kırağı, karadelik, iklim, sıcaklık, eksen, büyükşehir, krater, güneş tutulması, ay tutulması, ada, yıldız, şehir, rüzgâr, gelgit, ova, yayla olmak üzere 16 kavram incelenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Uygulama İçin Seçilen Şarkılar ve Şarkı Sözlerindeki Coğrafi Terimler.

Şarkıcı	Şarkı Adı	Terim
Aleyna Tilki	Yalnız Çiçek	İklim
Buray	Aşk Bitsin	Güneş Tutulması
Buray	Aşk Bitsin	Ay Tutulması
Canfeza	Dem	Krater
Edis	Buz Kırağı	Kırağı
Feride Hilal Akın-İlyas	Şehrin Yolu	Şehir
Yalçıntaş		
Gazapizm	Heyecanı Yok	Eksen
Gülşen	Delikanlım	Sıcaklık
İlyas Yalçıntaş	Arzular Arsız	Gelgit
Kenan Doğulu	Issız Ada	Ada
Kenan Doğulu	Issız Ada	Yıldız
Koray Avcı	Bu Dünya Yalan	Yayla
Nil Özalp	Büyük Delilik	Karadelik
Sıla	Gözlerine Teslimim	Büyük Şehir
Soner Sarıkabadayı	Tarifi Zor	Rüzgâr
Zara	Dili Ballım	Ova

Şarkılar 2018 yılının popüler şarkıları arasından belirlenmiştir. Google arama motorunda “2018 en çok dinlenen şarkılar” başlığında görselleriyle çıkan ilk 20 şarkı, Spotify’da 2018 yazının Türkiye top 10 listesi, yine yılın en fazla dinlenen şarkılarının ilk 100 listesi baz alınarak coğrafya terimlerinin geçtiği şarkılar 14 şarkı seçilmiştir. Bu

şarkılar; Yalnız Çiçek (Tilbe, 1994, parça 1), Aşk Bitsin (Ançel, 2018, parça 1), Dem (Canfeza, 2018), Buz Kıracağı (Tilbe, 1995, parça 1), Şehrin Yolu (Yalçıntaş, 2018, parça 1), Heyecanı Yok (Gazapizm, 2017, parça 1), Delikanlım (Tilbe, 1994, parça 5), Arzular Arsız (Tilbe, 1995, parça 9), İssız Ada (Doğulu vd., 2018, parça 1), Bu Dünya Yalan (Bağcan, 1972, parça 4), Büyük Delilik (Şehrazat, 2018, parça 1), Gözlerine Teslimim (Gençoğlu, 2012, parça 13), Tarifi Zor (Sarıkabadayı, 2018, parça 2), Dili Ballım (Tilbe, 1996, parça 8).

Veri toplama aracı olan anket sınıf ortamında yüz yüze uygulanmıştır. Öğretmen adayları sınıfta teker teker oturmuşlardır. Daha sonra anketler dağıtılmıştır. Araştırmacı öğrencilere sırasıyla şarkıları dinletmiştir. Öğretmen adaylarından her şarkıdan sonra ankette şarkıya ilişkin bölümü doldurmaları istenmiştir. Son olarak öğretmen adayları açık uçlu sorulan 16 coğrafya kavramını tanımlamışlardır.

E. Veri Analizi: Araştırmanın verileri Excel programında analiz edilerek frekans (f) ve yüzde (%) değerleri hesaplanmış ve tablolar oluşturulmuştur. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kavramlarla ilgili verdikleri cevaplarda anlama seviyeleri Kayacan'ın Platten'in (1995) çalışmasından aktardığı dört kategoride değerlendirilmiştir (Kayacan, 2010).

Kategoriler şu şekildedir:

1-Doğru Algılama: Soru ile ilgili bilimsel cevabın bütün yönlerini içeren cevapları içermektedir. Tamamen doğru olan açıklamalardır.

2-Sınırlı Algılama: Geçerli olan bilimsel cevabın bir ya da birkaç yönünü içeren fakat bütün yönlerini belirtmeyen cevapları kapsamaktadır. Kısmen doğru olan algılamalar da bu kategoriye dahil edilmiştir.

3-Yanlış Algılama: Bilimsel bilgilerle tutarlı olmayan ve alternatif açıklamaları içeren öğrenci açıklamaları bu kategoride verilmiştir.

4-Cevapsız: Bu kategori ise öğrencilerin "Bilmiyorum" şeklinde cevap verdikleri ya da boş bıraktıkları cevapları içermektedir. Soruyu aynen tekrarlama, ilgisiz ya da açık olmayan cevaplar da bu kategoride yer almaktadır.

Öğrencilerin kavramlarla ilgili cevapları kategorilere göre değerlendirilmiş ve sonuçlara ilişkin frekans (f) ve yüzde (%) değerleri hesaplanmıştır. Veriler sunulurken katılımcı gizliliğini korumak amacıyla, öğretmen adaylarının ifadeleri Öğretmen-1 (Ö1, Ö2...) şeklinde numaralandırılmış ve bulgular kısmında görüşüne yer verilen öğretmen adayları bu şekilde belirtilmiştir.

III. Bulgular ve Yorum

1.Sosyal bilgiler öğretmen adayları araştırma için seçilen şarkıları ne sıklıkta dinlemişlerdir, şarkıların sözlerini biliyorlar mı?

Öğretmen adaylarının çalışmayla ilgili olarak seçilen 14 parçayı dinleyip dinlememe durumları ve bu şarkıların sözlerini bilip bilmeme durumları sorgulanmış verilen cevaplar Tablo 2 ve 3'te gösterilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Seçilmiş Şarkıları Dinleme Durumlarının Dağılımı.

Şarkı Adı		İlk defa duydum	Bir kere dinledim	Birkaç kere dinledim	Defalarca dinledim
Buz Kıracağı	f	15	4	10	31
	%	25.0	6.7	16.7	51.7
Yalnız Çiçek	f	0	1	19	40
	%	0	1.7	31.7	66.7
Delikanlım	f	6	2	13	39
	%	10.0	3.3	21.7	65.0
Heyecanı Yok	f	1	3	17	39
	%	1.7	5.0	28.3	65.0
Şehrin Yolu	f	6	4	11	39
	%	10.0	6.7	18.3	65.0
Tarifi Zor	f	9	6	12	33
	%	15.0	10.0	20.0	55.0
Bu Dünya Yalan	f	16	7	16	21
	%	26.7	11.7	26.7	35.0
Aşk Bitsin	f	17	5	21	17
	%	28.3	8.3	35.0	28.3
Büyük Delilik	f	51	4	1	4
	%	85.0	6.7	1.7	6.7
Gözlerine Teslimim	f	38	4	8	10
	%	63.3	6.7	13.3	16.6
Dem	f	47	5	1	7
	%	78.3	8.3	1.7	11.7
İssız Ada	f	22	8	20	10
	%	36.7	13.3	33.3	16.7
Arzular Arsız	f	39	4	9	8
	%	65.0	6.7	15.0	13.3
Dili Ballım	f	49	5	1	5
	%	81.7	8.3	1.7	8.3

Tablo 2 incelendiğinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının en çok dinledikleri şarkı Yalnız Çiçek (f=40, %66.7), en çok ilk defa duyduklarını belirttikleri şarkı ise Büyük Delilik (f=51, %85) şarkısıdır. Öğretmen adaylarının çoğunluğunun toplam 7 şarkıyı (Buz Kıracağı, Yalnız Çiçek, Delikanlım, Heyecanı Yok, Şehrin Yolu, Tarifi Zor, Bu Dünya Yalan) defalarca dinlediği, 6 şarkıyı ilk defa duyduğu (Büyük Delilik, Gözlerine

Teslimim, Dem, Issız Ada, Arzular Arsız, Dili Ballım), 1 şarkıyı (Aşk Bitsin) ise birkaç kere dinledikleri görülmektedir.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Seçilmiş Şarkıların Sözlerini Bilip Bilmeme Durumlarının Dağılımı.

Şarkı Adı	Evet	Hayır	Şarkı Adı	Evet	Hayır
Buz Kıracağı	f 35 % 58.3	25 41.7	Aşk Bitsin	f 40 % 66.7	20 33.3
Büyük Delilik	f 4 % 6.7	56 93.3	Issız Ada	f 25 % 41.7	35 58.3
Yalnız Çiçek	f 55 % 91.7	5 8.3	Şehrin Yolu	f 43 % 71.7	17 28.3
Delikanlım	f 52 % 86.7	8 13.3	Tarifi Zor	f 42 % 70	18 30
Heyecanı Yok	f 55 % 91.7	5 8.3	Arzular Arsız	f 16 % 26.7	44 73.3
Gözlerine	f 15	45	Dili Ballım	f 4	56
Teslimim	% 25	75		% 6.7	93.3
Dem	f 6	54	Bu Dünya	f 34	26
	% 10	90	Yalan	% 56.7	43.3

Tablo 3 incelendiğinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bütün şarkı sözlerini ya da çok bildikleri görülmektedir. Şarkı sözlerini en fazla bildiklerini belirttikleri şarkı sözü Yalnız Çiçek (f=55, %91.7) ve Heyecanı Yok (f=55, %91.7), en az bildikleri ise Büyük Delilik (f=56, %93.3) ve Dili Ballım (f=56, %93.3) şarkı sözleridir. Öğretmen adaylarının çoğunluğunun sözlerini bildiğini belirttikleri toplam 8 şarkı bulunmaktadır. Buz Kıracağı, Aşk Bitsin, Yalnız Çiçek, Delikanlım, Heyecanı Yok, Şehrin Yolu, Tarifi Zor, Bu Dünya Yalan şarkılarının sözleri öğretmen adaylarının çoğunluğu bildiğini belirtmiştir. 6 şarkının sözlerinin ise öğretmen adayları tarafından daha az bilindiği görülmektedir. Büyük Delilik, Gözlerine Teslimim, Dem, Issız Ada, Arzular Arsız, Dili Ballım şarkılarının sözlerinde sözleri bilmeyenlerin oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

2. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının seçilen şarkı sözlerinde geçen coğrafya kavramlarını anlama düzeyleri nasıldır?

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının seçilen şarkı sözlerinde geçen coğrafya kavramlarına verdikleri cevaplar doğru algılama, sınırlı algılama, yanlış algılama ve cevapsız kategorilerine göre değerlendirilerek aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Kavramlara İlişkin Cevaplarını Dağılımı.

Kavramlar	Doğru Algılama	Sınırlı Algılama	Yanlış Algılama	Cevapsız
<i>Kıracağı</i>	f 12 % 20	9 15	21 35	18 30

Karadelik	f	7	7	16	30
	%	11.7	11.7	26.6	50
İklim	f	8	14	24	14
	%	13.4	23.3	40	23.3
Sıcaklık	f	13	8	13	26
	%	21.6	13.3	21.6	43.3
Eksen	f	1	2	25	32
	%	1.7	3.3	41.7	53.3
Büyükşehir	f	8	14	26	12
	%	13.4	23.3	43.3	20.0
Krater	f	13	9	17	21
	%	21.7	15	28.3	35
Güneş Tutulması	f	24	6	8	22
	%	40.0	10.0	13.3	36.7
Ay Tutulması	f	12	3	21	24
	%	20.0	5.0	35.0	40.0
Ada	f	21	13	11	15
	%	35.0	21.7	18.3	25.0
Yıldız	f	2	9	27	22
	%	3.3	15.0	45.0	36.7
Şehir	f	29	4	12	15
	%	48.3	6.7	20.0	25.0
Rüzgâr	f	7	9	19	25
	%	11.6	15.0	31.7	41.7
Gelgit	f	2	22	20	16
	%	3.3	36.7	33.3	26.7
Ova	f	15	17	9	19
	%	25.0	28.3	15.0	31.7
Yayla	f	20	23	4	13
	%	33.3	38.3	6.7	21.7

Tablo 4 incelendiğinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çoğunluğunun eksen (f=32,%53.3), karadelik (f=30,%50), sıcaklık (f=26,%43.3), rüzgar (f=25,%41.7), ay tutulması (f=24,%40), krater (f=21,%35), ova (f=19,%31.7) kavramlarını cevapsız bıraktıkları görülmektedir. En fazla cevapsız bırakılan kavramın ise eksen kavramı olduğu görülmektedir. En fazla cevapsız bırakılan eksen kavramı öğretmen adaylarının doğru algılama kategorisinde de en az paya sahip olan kavramdır. Öğretmen adaylarından yalnızca 1 kişi eksen kavramına doğru cevabı vermiştir. Doğru algılama kategorisinde en çok orana sahip kavramlar şehir (f=29, %48.3), ada (f=21,%35) ve güneş tutulması (f=24,%40) kavramlarının olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının doğru algılama kategorisinden en çok paya sahip olan kavram 16 kavram içerisinde şehir kavramıdır. Sınırlı algılama kategorisinde en fazla paya sahip kavramlar ise yayla (f=23,%38.3), gelgit (f=21,%35) ve ova (f=17,%28.3) kavramlarıdır. Yanlış algılama kategorisinde ise yıldız (f=27,%45), büyükşehir (f=26,%43.3), iklim (f=24,%40), kırağı

(f=21,%35) kavramlarının en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının verdiği cevaplara göre en fazla yanlış anlaşılan kavramın yıldız kavramı olduğu ortaya çıkmıştır.

Kırağı kavramına sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çoğunluğu yanlış algılama kategorisinde cevaplar vermiştir. İkinci sırada ise çoğunluğu cevapsız bırakmıştır. Doğru algılama kategorisinde öğretmen adaylarının %20'si cevap vermişlerdir. %15 'i ise sınırlı algılama kategorisinde cevap vermiştir. Buna göre öğretmen adaylarının yanlış anlayan ve cevapsız kategorisindeki toplam %65'inin kırağı kavramını ya hiç bilmediği ya da yanlış bildiği görülmektedir.

Öğretmen adaylarının kırağı ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"Havanın soğuk olduğu zamanlarda bitkilerin yaprakları üzerindeki su tanecikleri" (Ö8).

"Sıcaklığı 0 derecenin altına düşmüş soğuk havadır" (Ö47).

Karadelik kavramını sosyal bilgiler öğretmenlerinin çoğunluğunun (%50) cevapsız bıraktığı görülmektedir. İkinci sırada ise çoğunluk yanlış algılama kategorisindedir. Karadelik kavramını öğretmen adaylarının yalnızca %11.7'sinin doğru anladığı görülmektedir. Yine sınırlı algılama kategorisinde de %11.7'lik bir oran olduğu ortaya çıkmıştır. Cevapsız ve yanlış algılama kategorisinde toplam %76.6 gibi büyük bir oran olduğu öğretmen adaylarının bu kavramı anlama düzeylerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Öğretmen adaylarının karadelik ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"Volkanik olaylarda volkan patlamasıyla oluşan çukurluk" (Ö1).

"Kendisine yaklaşan her şeyi içine çeker" (Ö3).

İklim kavramına sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çoğunluğu yanlış algılama kategorisinde cevaplar vermiştir. Öğretmen adaylarının %23.3 ise cevapsız kategorisinde yine %23.3'ünün sınırlı algılama kategorisinde cevaplar verdiği görülmüştür. Bu kavrama doğru algılama kategorisinde cevap verenlerin oranı %13.4 ile en düşük orandır. Yanlış algılama ve cevapsız kategorisinde toplam 63.3'lük bir oran olduğu iklim kavramını öğretmen adaylarının anlama düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir.

Öğretmen adaylarının iklim ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"Dünyanın eksen eğikliği ile güneş ışınlarının geliş açısı ile yaz, kış, sonbahar, ilkbahar" (Ö7).

"Sıcaklık bitki örtüsü gibi etkenlerin genel adı" (Ö37).

Sıcaklık kavramını sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çoğunluğunun %43.3'ünün cevapsız bıraktığı görülmektedir. İkinci sırada çoğunluğun bulunduğu kategoriler ise %21.6 yanlış algılama ve doğru algılama kategorileridir. Öğretmen adaylarının %13.3'ü ise sınırlı algılama kategorisinde cevap vermiştir. Cevapsız ve yanlış algılama kategorisinde toplam %64.9'lük bir oran olduğu sıcaklık kavramına ilişkin öğretmen adaylarının anlama düzeylerinin düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

Öğretmen adaylarının sıcaklık ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"Hava durumu belli derecenin üzerindeyse bu sıcaklıktır" (Ö2).

"Bir kaynaktan ısının yayılmasına denir" (Ö44).

Eksen kavramını sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çoğunluğunun %53.3'ünün cevapsız bıraktığı görülmektedir. İkinci sırada çoğunluğun bulunduğu kategori ise %41.7 ile yanlış algılama kategorisidir. Kavrama ilişkin öğretmen adaylarının %3.3'ü ise sınırlı algılama %1.7'si ise doğru algılama kategorisinde cevap vermiştir. Cevapsız ve yanlış algılama kategorisinde toplam %95 gibi oldukça yüksek bir oran olduğu sıcaklık kavramına ilişkin öğretmen adaylarının anlama düzeylerinin oldukça düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

Öğretmen adaylarının eksen ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"Dünyanın kendi etrafında dönmesi kendi eksenini etrafında dönmesidir" (Ö18).

"Dünyayı enlemesine olarak kesen hayali çizgilerdir" (Ö 23).

Büyükşehir kavramına öğretmen adaylarının çoğunluğu yanlış algılama (%43.3) kategorisinde cevap vermişlerdir. En fazla ikin cevap kategorisi ise sınırlı algılamadır. Öğretmen adaylarının %20'si cevapsız, %13.4'ü doğru algılama kategorisinde cevap vermişlerdir. Cevapsız ve yanlış algılama kategorisinde toplam %63.3 oranında cevap olduğu sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çoğunluğunun büyükşehir kavramını anlama düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür.

Öğretmen adaylarının büyükşehir ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"Belediye olan yerleşim yeri" (Ö2).

"5000 den fazla insanın yaşadığı yerdir" (Ö3).

Krater kavramını sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çoğunluğunun (%35) cevapsız bıraktığı görülmektedir. İkinci sırada çoğunluğun bulunduğu kategori ise %28.3 ile yanlış algılama kategorisidir. Kavrama ilişkin öğretmen adaylarının %21.7'si doğru algılama, %15'i ise sınırlı algılama kategorisinde cevap vermiştir. Cevapsız ve yanlış algılama kategorisinde toplam %63,3 gibi bir oran olduğu krater kavramına ilişkin öğretmen adaylarının anlama düzeylerinin düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

Öğretmen adaylarının krater ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"Geçirimli taşlar" (Ö37).

"Volkanik arazilerde volkanın patlayıp çevresine attığı taşlar" (Ö25).

Güneş tutulması kavramına sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çoğunluğu doğru algılama (%40) kategorisinde cevap vermişlerdir. Öğretmen adaylarının %36.7' si cevapsız, , %13.3'ünün yanlış algılama, %21.7'sinin sınırlı algılama kategorisinde cevap verdiği görülmüştür. Güneş tutulmasına ilişkin öğretmen adaylarının orta düzeyde anlama düzeylerinin olduğu görülmüştür.

Öğretmen adaylarının güneş tutulması ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"Güneşle Dünyanın arasına Ay geldiği zaman güneş tutulması gerçekleşir" (Ö12).

"Güneşin Ay ve Dünya'nın ortasında kalmasıdır" (Ö19).

Ay tutulması kavramını sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çoğunluğunun (%40) cevapsız bıraktığı görülmektedir. Yine sorulara öğretmen adaylarının %35'inin yanlış algılama, %20'sinin doğru algılama, %5 'inin sınırlı algılama kategorisinde cevap verdikleri görülmüştür. Cevapsız ve yanlış algılama kategorisinde toplam %75 gibi bir oran olduğu bu kavrama ilişkin öğretmen adaylarının anlama düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür.

Öğretmen adaylarının ay tutulması ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"Güneşle Ay arasına Dünya girdiği zaman ay tutulması gerçekleşir" (Ö22).
Aynı Güneş ve Dünya'nın arasında kalmasıdır" (Ö52).

Ada kavramına öğretmen adaylarının çoğunluğu doğru algılama (%35) kategorisinde cevap vermişlerdir. Öğretmen adaylarının %25'inin cevapsız, %21.7'sinin sınırlı algılama, %18.3'ünün yanlış algılama kategorisinde cevap verdiği görülmüştür. Doğru algılama ve sınırlı algılama kategorisinde toplam %56.7 gibi bir oran olduğu ada kavramına ilişkin öğretmen adaylarının anlama düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Öğretmen adaylarının ada ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"Deniz üzerinde kopmuş kaya parçasına denir" (Ö17).

"Alüvyon malzemelerle suyun getirdiği taş, toprak gibi malzemelerin çoğalmasıyla birikir" (Ö34).

Yıldız kavramı da sosyal bilgiler öğretmenlerinin doğru algılama kategorisinde en az payı olan kavramlardan biridir. Yalnız 2 öğretmen adayının doğru kategoride cevap verdiği görülmektedir. Yıldız kavramına çoğunlukla (%45) yanlış cevap verildiği görülmektedir. Öğretmen adaylarının %36.7'si cevapsız, %15'i sınırlı algılama kategorisinde cevap vermişlerdir. Cevapsız ve yanlış algılama kategorisinde toplam %81.7 gibi bir oran olduğu bu kavrama ilişkin öğretmen adaylarının anlama düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür.

Öğretmen adaylarının yıldız ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"Uzaydaki meteor parçalarıdır" (Ö28).

"Samanyolundaki göktaşlarıdır" (Ö23).

Şehir kavramına öğretmen adaylarının çoğunluğu doğru algılama (%48.3) kategorisinde cevap vermişlerdir. Öğretmen adaylarının %25'inin cevapsız, %20'sinin yanlış algılama, %6.7'sinin sınırlı algılama kategorisinde cevap verdiği görülmüştür. Doğru algılama ve sınırlı algılama kategorisinde toplam %55 gibi bir oran olduğu ortaya çıkmıştır.

Öğretmen adaylarının şehir ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"2000 fazla 5000 az yerleşkelere şehir denir" (Ö3).

"Zamanın geçmesiyle insanların toplanması meskenler yapması" (Ö4).

Rüzgâr kavramını sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çoğunluğunun (%41.7) cevapsız bıraktığı görülmektedir. Yine sorulara öğretmen adaylarının %31.7'sinin yanlış algılama, %15'inin sınırlı algılama, %11.6'sının doğru algılama kategorisinde cevap verdikleri görülmüştür. Cevapsız ve yanlış algılama kategorisinde toplam %73.4 gibi bir oran olduğu görülmüştür.

Öğretmen adaylarının rüzgâr ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

"Sıcak hava ile soğuk havanın yer değiştirmesi sonucu meydana gelen hava olayı" (Ö39).

"Saatte kaç km hızla esen hava olayıdır" (Ö46).

Gelgit kavramına ilişkin öğretmen adaylarının çoğunluğu sınırlı algılama (%36.7) kategorisinde cevap vermişlerdir. Öğretmen adaylarının %33.3'ünün yanlış algılama, %26.7'sinin cevapsız %3.3'ünün doğru algılama kategorisinde cevap verdiği görülmüştür. Gelgit kavramı da yıldız kavramı gibi yalnız iki öğretmen adayının doğru

cevap verdiği kavram olarak ortaya çıkmıştır. Cevapsız ve yanlış algılama kategorisinde toplam %60 gibi bir oran olduğu görülmüştür.

Öğretmen adaylarının gelgit ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

“Deniz kıyılarında dalgaların kıyıya gelip gitmesi salınım hareketler yapması olayı” (Ö17).

“Denizdeki sıcak soğuk akıntı” (Ö38).

Ova kavramına sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çoğunluğunun (%31.7) cevap vermediği görülmektedir. Öğretmen adaylarının %28.3’ünün sınırlı algılama, doğru algılama % 25’inin, %15’inin yanlış kategorisinde cevap verdiği görülmüştür. Sınırlı algılama ve doğru algılama kategorisinde toplam %53.3 gibi bir oran olduğu görülmüştür.

Öğretmen adaylarının ova ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

“Düz ve kuru alanlara verilen isimdir” (Ö3).

“Köylerin kurulduğu alanlara denir” (Ö58).

Yayla kavramına öğretmen adaylarının çoğunluğu sınırlı algılama (%38.3) kategorisinde cevap vermişlerdir. Öğretmen adaylarının %33.3’ünün doğru algılama, %21.7’sinin cevapsız, %6.7’sinin yanlış algılama kategorisinde cevap verdiği görülmüştür. Doğru algılama ve sınırlı algılama kategorisinde toplam %71.6 gibi bir oran olduğu ortaya çıkmıştır.

Öğretmen adaylarının yayla ile ilgili bazı örnek ifadeleri:

“İnsanların tarım, hayvancılık, turizm ya da ticari amaçlı olarak geçici süreliğine kullandıkları yerleşmelerdir” (Ö1).

“Yeşil alanlara verilen isimdir” (Ö36)

4.Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının seçilen şarkı sözlerinde geçen coğrafya kavramlarına yönelik kavram yanılgıları nelerdir?

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının seçilen şarkı sözlerinde geçen coğrafya kavramlarına yönelik kavram yanılgılarını ortaya koymak için öğretmen adaylarının kavramlara ilişkin verdiği cevaplarda cümlelerinde başka bir kavramı doğru bir şekilde tanımladıkları cevaplar değerlendirmeye alınarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Kavram Yanılgıları

Kavramlar	Kavram yanılgısı	Toplam
Kırağı	Kırç (7), çığ (5), yağmur (4), donlu gün (3), kar (1)	f 20
Karadelik	Maar (2), galaksi (1) uzay (1), kütle çekimi (1), jeosenklinal (1), galaksi (1), krater (1)	f 8
İklim	Hava durumu (10), sıcaklık (2), rüzgâr (2), iklim faktörü (2), mevsim (1)	f 17
Sıcaklık	Isı (6)	f 6

Eksen	Ekvator (7), paralel (6), yörünge (4) , enlem (2), yalpa hareketi (1), günlük hareket(1)	f 21
Büyükşehir	İl (2), metropol (1), şehir (1)	f 4
Krater	Volkan bacası (3), göl (1), piroklastik madde (1), geçirimli taş (1), lav (1), fay (1)	f 8
Güneş Tutulması	Ay tutulması (5)	f 5
Ay Tutulması	Güneş tutulması (7)	f 7
Ada	Yarımada (2)	f 2
Yıldız	Gezegen (9), göktaşı (7), meteor (4)	f 20
Şehir	il (4), kasaba (3), yerleşme (1)	f 8
Rüzgâr	Cephe (3), rüzgâr hızı (1)	f 4
Gelgit	Dalga (8), akıntı (2)	f 10
Ova	Plato (5), geçici yerleşme (1)	f 6
Yayla	Mezra (1)	f 1

Tablo 5 incelendiğinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının araştırmaya dahil olan 16 kavramın hepsine yönelik olarak kavram yanılgılarına sahip oldukları görülmektedir. Diğer bir deyişle, her kavram az ya da çok başka bir kavram yerine kullanılmıştır. Tablo incelendiğinde karadelik kavramının çok sayıda kavram yerine yanlış olarak kullanıldığı görülmüştür. Karadelik en fazla farklı kavramla açıklanan yanılgının olduğu kavram olarak ortaya çıkmıştır. Karadelik 7 kavram ile karıştırılmıştır. Bu kavramlar maar, galaksi, uzay, kütle çekimi, jeosenklinal, galaksi, kraterdir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının en fazla kavram yanılgısına sahip olduğu kavramlar ise sırasıyla eksen (f=21), kırağı (f=20), yıldız (f=20) ve iklim (f=17) kavramlarıdır.

Eksen kavramı en çok ekvator (f=7) kavramıyla karıştırılmıştır. Yine sırasıyla paralel, yörünge, enlem, yalpa hareketi, günlük hareket kavramlarıyla karıştırıldığı görülmüştür. Kırağı kavramı da en çok kırç (f=7) kavramıyla karıştırılmıştır. Yine öğretmen adaylarının kırağıyı sırasıyla çiğ, yağmur, donlu gün, kar kavramlarıyla karıştırdığı görülmüştür. Yıldız kavramı en çok gezegen (f=9) kavramıyla karıştırılmıştır. Yine göktaşı ve meteor karıştırıldığı diğer kavramlar olarak ortaya çıkmıştır. İklim ise en çok hava durumu (f=10) kavramıyla karıştırılmıştır. Sıcaklık, rüzgâr, iklim faktörü, mevsim karıştırıldığı diğer kavramlar olmuştur.

Gelgit en çok dalga (f=8) ile karıştırılmış yine akıntı kavramıyla da karıştırıldığı görülmüştür. Krater en çok volkan bacasıyla (f=3) karıştırılmıştır. Yine göl, piroklastik madde, geçirirli taş, lav, fay kraterle karıştırılan kavramlar olarak ortaya çıkmıştır. Şehir kavramının en çok il kavramıyla (f=10) ayrıca kasaba ve yerleşme kavramlarıyla karıştırıldıkları görülmüştür. Rüzgâr en fazla cephe kavramıyla (f=3) yine rüzgâr hızıyla karıştırılırken ova en çok platoyla (f=5) daha sonra geçici yerleşmeyle karıştırılmıştır. Öğretmen adaylarının sıcaklığı ısı ile güneş ve ay tutulmasını birbiriyle, adayı yarımadaıyla, yaylayı mezrayla karıştırdıkları görülmektedir.

IV. Tartışma Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada öğretmen olduklarında coğrafya öğretecek sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ister istemez gündelik hayatlarının bir parçası olan müzikten yola çıkarak çalışma için seçilen şarkı sözlerindeki coğrafya kavramlarını anlama düzeyleri ve kavram yanılgıları belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre, öğretmen adaylarının çoğunluğunun Buz Kırığı, Yalnız Çiçek, Delikanlım, Heyecanı Yok, Şehrin Yolu, Tarifi Zor, Bu Dünya Yalan şarkılarını defalarca dinlediği, Buz Kırığı, Aşk Bitsin, Yalnız Çiçek, Delikanlım, Heyecanı Yok, Şehrin Yolu, Tarifi Zor, Bu Dünya Yalan şarkılarının sözleri bildikleri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla öğretmen adayları bu şarkı sözlerinde geçen coğrafya kavramlarını kendileri şarkıları mırıldanırken veya şarkılara eşlik ederken kullanmaktadırlar. Örneğin sözlerini bildikleri şarkı sözlerinde geçen kırığı, iklim, sıcaklık, eksen, güneş tutulması, ay tutulması, şehir, rüzgâr, yayla kavramlarını şarkılarla birlikte dile getirmiş oldukları görülmektedir. Yani öğretmen adayları çalışma kapsamında yer alan şarkı sözlerindeki coğrafya kavramlarını duyuyorlar ve telaffuz ediyorlar diye düşünülebilir.

Öğretmenlerin amacının derslerinde terim ve kavram ezberletmek olmadığı söylenebilir. Ancak defalarca dinlediği, diline dolanmış bir şarkıda duyduğu cümlelerde geçen bir terimi fark etmemek, söylediği terimi bilmemek, bilmiyorsa merak edip araştırmamak öğretmen adaylarının aldıkları coğrafya eğitiminin gerçek amacına ulaşmadığının da bir göstergesidir. Çünkü coğrafya eğitiminde merak etme, sorgulama, problem çözme ve yorum yapma kazandırılmak istenen becerilerdendir. Dolayısıyla öğrencilerine coğrafi bilgi öğretecek öğretmen adaylarından da gündelik hayatlarında maruz kaldıkları bilgileri keşfetmeleri beklenmektedir.

Öğretmen adaylarının az ya da çok şarkı sözlerinde duydukları ve bildikleri coğrafya kavramlarını anlama düzeyleri incelendiğinde pek çok kavramı doğru bilmedikleri ve hepsine ait kavram yanılgıları olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının kavramları algılama düzeyi incelendiğinde ise doğru algılama kategorisinde en yüksek paya sahip üç kavram sırasıyla şehir, güneş tutulması, ada kavramlarının olduğu belirlenmiştir. Bu kavramlardan şehir ve ada kavramının gündelik hayatta fazla kullanılan birer kavram olmasının etkisinin olduğu düşünülebilir. Doğru algılama kategorisinde en az paya sahip kavramların ise sırasıyla eksen, karadelik ve sıcaklık olduğu ortaya çıkmıştır.

Tüm cevaplar içerisinde doğru anlaşılan ve sınırlı anlaşılan kavramlar değerlendirildiğinde ise öğretmen adaylarının en fazla yayla kavramını anladıkları ortaya çıkmıştır. Eksen kavramı ise en az anlaşılan kavram olarak ortaya çıkmıştır. Eksen

kavramı aynı zamanda öğretmen adaylarının en fazla cevapsız bıraktıkları kavram olmuştur. Gülüm'ün (2010) Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarıyla yürüttüğü çalışmasında "Eksen eğikliği nedir? Açıklayınız" şeklindeki sorusuna yalnızca katılımcıların %14'ü tam anlama grubuna giren cevaplar verebilmiş. % 29'unun ise kavram yanlışlığına sahip olduğu belirlenmiştir. Çalışmamızda eksene verilen cevapların Gülüm'ün (2010) çalışmasında eksen eğikliğine verilen cevaplar ile benzer olduğu buna göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının hem eksen hem de onunla bağlantılı eksen eğikliği gibi kavramları tam olarak anlayamadıkları söylenebilir.

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının yanlış algılama kategorisinde en fazla paya sahip olan ilk üç kavram sırasıyla yıldız, büyükşehir ve iklim kavramlarıdır. Öğretmen adaylarının gündelik hayatlarında sıklıkla karşılaşılabilecekleri bu kavramları başka kavramlarla karıştırarak açıklamaları bu kavramlara ilişkin bilimsel doğruları bilmedikleri görülmektedir. En fazla cevapsız bıraktıkları ilk üç kavram ise eksen, karadelik ve sıcaklık kavramlarıdır.

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kavram yanlışları incelendiğinde ise en fazla yanlış kavramla açıkladıkları kavramın karadelik olduğu görülmüştür. Karadelik maar, galaksi, uzay, kütle çekimi, jeosenklinal, galaksi, kraterden oluşan 7 ayrı kavramla karıştırılmıştır. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının en fazla karıştırdıkları kavramlar ise sırasıyla eksen, kırağı, yıldız ve iklim kavramlarıdır. Eksen en çok ekvator kavramıyla karıştırılmıştır. Yine sırasıyla paralel, yörünge, enlem, yalpa hareketi, günlük hareket kavramlarıyla karıştırıldığı görülmüştür. Kırağı kavramı da en çok kırç kavramıyla karıştırılmıştır. Yıldız kavramı en çok gezegen kavramıyla karıştırılmıştır. Yine göktaşı ve meteor karıştırıldığı diğer kavramlar olarak ortaya çıkmıştır. Balcı'nın (2018) 65 yaş ve üstü, 21-32 yaş 23 kişiyle hayat hikâyelerindeki coğrafi bilgi içeren söylemlerini incelediği çalışmasında katılımcıların kutup yıldızı kavramının kullanımında yanlışlığa düştükleri belirlenmiştir. İmsak vaktinde doğan bir gök cisimi için katılımcı kutup yıldızı ifadesini kullanmıştır. İklim ise en çok hava durumu kavramıyla karıştırılmıştır. Sıcaklık, rüzgâr, iklim faktörü, mevsim iklim yerine kullanılan diğer kavramlar olmuştur. Alım vd. (2005) çalışmalarında 5. Sınıf öğrencileriyle gerçekleştirdikleri öğrencilerin iklimi mevsim, hava durumu, sıcaklık, yer şekilleri, bitki örtüsü, doğal afet ve ova gibi kavramlarla karıştırdıklarını ortaya çıkarmışlardır. Kavram yanlışlarının tespit edildiği benzer çalışmalarda da (Başbüyük vd., 2004; Alım vd., 2008; Pınar ve Akdağ, 2012, Demirkaya ve Karacan, 2016) öğrencilerin iklim kavramıyla ilgili kavram yanlışlarına sahip oldukları ortaya çıkarılmıştır. Yine gelgit kavramının da dalga ve akıntı kavramıyla karıştırıldığı görülmüştür. Gümüş ve Avcı (2006) 6. sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersindeki coğrafi kavramları anlama düzeylerini belirleyip sahip oldukları coğrafi kavram yanlışlarını ortaya koymuştur. Buna göre gel git kavramı ile ilgili olarak yöneltilen soruya öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun (%55,8) doğru algılama kategorisine giren cevaplar verdikleri görülmüştür.

Krater en çok volkan bacasıyla karıştırılmıştır. Yine göl, piroklastik madde, geçirimli taş, lav, fay kraterle karıştırılan kavramlar olarak ortaya çıkmıştır. Şehir kavramı en çok il kavramıyla, rüzgâr en fazla cephe kavramıyla, ova ise en çok plato kavramıyla karıştırılmıştır. Alım vd. (2005) çalışmalarında 5. sınıf öğrencilerinin ovayı, plato, oba,

krater gibi kavramlarla karıştırdıklarını ortaya çıkarmışlardır. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının da sıcaklık kavramını ısı kavramıyla karıştırdığı ortaya çıkarılmıştır. Aydoğan vd. (2003) 277'si üniversite ve 740'ı lise öğrencisi olmak üzere toplam 1017 öğrenciye uyguladıkları çalışmada öğrencilerin ısı ve sıcaklık konusunda kavram yanılgılarına sahip olup olmadığını tespit etmeye ve kavram yanılgılarını belirleye çalışmışlardır. Öğrencilerin, çoğunlukla ısı ve sıcaklık kavramlarını birbirine karıştırdığı sıcaklığı da ısı gibi bir tür enerji olarak düşündükleri ortaya çıkmıştır. Yine Pınar ve Akdağ (2012) sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sıcaklıkla ilgili kavram yanılgılarının olduğunu tespit etmiştir. Öğrencilerin, çoğunlukla ısı ve sıcaklık kavramlarını birbirine karıştırmış, sıcaklığı da ısı gibi bir tür enerji olarak düşündükleri ortaya çıkmıştır.

Araştırma bulgu ve sonuçlarına göre öneriler şunlardır;

- Coğrafya öğretiminde kavramlar öğretilirken şarkı sözlerindeki kavramlar örnek olarak verilebilir.
- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına bilmediği terim ve kavramlar için bir başvuru kaynağı olarak kullanabilecekleri Coğrafya Terimleri Sözlüğü edinmeleri sağlanabilir.
- Nasıl daha iyi öğretebilirim, yeni teknolojileri hangi konu ve derslerime adapte edebilirim diye düşünmesi beklenen öğretmen adaylarının alan bilgisinden yoksun olması düşünülemez. Bu yüzden üniversite yıllarında pedagojik bilgiyle birlikte alan bilgisi de ihmal edilmemelidir.
- Öğretmen adaylarının bilgi ve kavram yanılgılarını mezun olmadan düzeltmeye çalışması sağlanmalı, gerekirse öğrenci ihtiyaçlarına göre seçmeli dersler eklenmelidir.
- Bilindiği gibi coğrafyadaki konular birbiriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla temel olan çeşitli konularda kavram yanılgısı varsa bunlar tespit edilmeli, düzeltilmeli, tam öğrenmeden sonra diğer konuya geçilmelidir.
- Üniversite eğitim fakülteleri ve milli eğitim müdürlükleri işbirliği ile kavramlarla ilgili çalışmaların olduğu bilimsel çalışmalar öğretmen adaylarıyla ve öğretmenlerle bilimsel yayın paylaşım günleri olarak çeşitli tarihlerde paylaşılabilir.

Kaynaklar

- Alkış, S. (2005). İlköğretim birinci kademe sosyal bilgiler ders kitaplarında coğrafya konularıyla ilgili kavramların belirlenmesi (2004 programına göre). *Marmara Coğrafya Dergisi*, 11, 83-92.
- Alkış, S. (2006). İlköğretim öğrencilerinin yağış kavramını algılama biçimleri. *İlköğretim Online*, 5(2), 126-140.
- Akengin, H. ve Süer, S. (2011). Coğrafi kavramlar bakımından öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyleri ve bu kavramların geliştirilmesi üzerine deneysel bir araştırma. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24, 26-48.
- Akış, A. ve Kaya, B. (2018). Coğrafya 4. sınıf öğrencilerinin "kuraklık" kavramıyla ilgili bilişsel yapılarının belirlenmesi. *International Journal of Geography and Geography Education*, 38, 58-68. <https://doi.org/10.32003/iggei.440900>

- Alım, M., Özdemir, Ü. ve Yılar, B. (2008). 5. sınıf öğrencilerinin bazı coğrafya kavramlarını anlama düzeyleri ve kavram yanlışları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 152-162.
- Ançel, G. (2018). Aşk Bitsin [Buray]. *Kehanet* [CD] içinde, İstanbul: Sony Music.
- Aydoğan, S., Güneş, B. ve Gülçiçek, Ç. (2003). Isı ve sıcaklık konusunda kavram yanlışları. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 111-124.
- Balcı, A. (2018). Hayat hikâyelerindeki coğrafi bilgi. *International Journal of Geography and Geography Education*, 38, 40-57. <https://doi.org/10.32003/iggei.439294>
- Bedir, G. ve Akkurt, A. (2013). Şarkılarla coğrafya öğretimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(28), 303-316.
- Başbüyük, A., Doğan, Ç., Gürses, A. ve Yazıcı, H., (2004). Yükseköğrenim öğrencilerinin hava ve iklim olaylarını anlama seviyeleri ve kavram yanlışları. *Milli Eğitim Dergisi*, 162, 144-160.
- Bozkurt, O. ve Cansüğü, Ö. (2002). İlköğretim öğrencilerinin çevre eğitiminde sera etkisi ile ilgili kavram yanlışları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 67-73.
- Bozyiğit, R. ve Kaya, B. (2017). Coğrafya öğretmen adaylarının doğal afetlerle ilgili bazı kavramları hakkındaki bilişsel yapılarının belirlenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35, 55-67. <https://doi.org/10.14781/mcd.291146>
- Buray (2019, Mart 29). Aşk Bitsin [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=i6Zr-sSQOpM>
- Canfeza (2018, Aralık 15). Dem [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=mXH3Q1Qm_m0
- Cin, M. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının doğal afetler ile ilgili yanlışları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 22, 70-81.
- Coşkun, M. (2003). Coğrafya öğretiminde nem konusundaki kavram yanlışlıkları ve giderilmesine yönelik öneriler. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3), 147-158.
- Çetin, E., Kurnaz, M. Ö. ve Çağlar, A. (2021, Ekim). 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarındaki coğrafya kavramları. III. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi'nde sunulan bildiri. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Demirkaya, H. ve Karacan, H. (2016). Ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersindeki bazı coğrafi kavramları anlama düzeyleri ve kavram yanlışları. *International Journal of Field Education*, 2(2), 38-57.
- Doğanay, H. (2005). *Coğrafya'ya giriş, genel ve fizikî coğrafya* (9. Baskı). Aktif Yayınevi.
- Doğulu, K., Uzer, B. Ve Turgut, O. (2018). Issız Ada [Kenan Doğulu]. *Vay Be* [CD] içinde, İstanbul, Doğulu Production.
- Ertaş, E. (2019). *Coğrafya eğitiminde ortaöğretim öğrencilerinin bölge kavramını anlama düzeyleri ve kavram yanlışları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Gazapizm (2017) Heyecanı yok. *Heyecanı Yok* [CD] içinde, İzmir: Argo İzmir.
- Gençoğlu, S. (2012). Gözlerine Teslimim. *Joker* [CD] içinde, İstanbul: Sony Music.

- Gümüş, N. ve Avcı, G. (2016). Altıncı sınıflarda sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin coğrafi kavramları anlama düzeyleri ve kavram yanılgılarının belirlenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 47, 191-206.
- Gülüm, K. (2010). Sosyal bilgiler öğretmenliği öğrencilerinin fiziki coğrafya konularındaki bazı temel kavramları anlama düzeyi ve kavram yanılgıları. *Akademik Bakış Dergisi*, 20, 1-7.
- Güngördü, E. (2006). *Eğitim fakülteleri için coğrafya öğretim yöntemleri ve çağdaş öğretim yaklaşımları ilkeler-uygulamalar*. Asil Yayın Dağıtım.
- Karasar, N. (1998). *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. Nobel Yayınları.
- Kaya, B. ve Bozyiğit, R. (2019). Coğrafya öğretmen adaylarının coğrafya kavramı üzerine düşünceleri. *International Journal of Geography and Geography Education*, 39, 55-69. <https://doi.org/10.32003/iggei.518935>
- Kayacan, Z. (2010). *İlköğretim altıncı sınıf öğrencilerinin coğrafi koordinatlarla ilgili kavram yanılgıları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Kuzey, M. ve Değirmenci, Y. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita ve yön okuryazarlığına ilişkin kavramları anlama düzeyleri ve kavram yanılgıları. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(223), 207-230.
- Kızılçaoğlu, A. (2009). Ortaöğretim öğrencilerinin bakı kavramını anlama düzeyi ve kavram yanılgıları. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 4(1), 99-114.
- Özarlan, Ersin (2010). *Şiirden coğrafyaya- Arif Nihat Asya'nın şiirlerinde mekân endişesi*. Ötüken Neşriyat.
- Özden, Ö. (2010). *Üniversite öğrencilerinin popüler kültür ve popüler müzikle ilgili görüşleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Paker, K.O. (2008). Popüler müzik, günlük ideoloji ve benlik inşası: Sezen Aksu şarkıları üzerinden bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 34, 87-106.
- Pınar, A. ve Akdağ, H. (2012). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının iklim, rüzgar, sıcaklık, yağış, erozyon, ekoloji ve harita kavramlarını anlama düzeyi. *İlköğretim Online*, 11(2), 530-542.
- Sarıkabadayı, S. (2018). Tarifi Zor. *Boza Boza* [CD] içinde, İstanbul: Pnd Müzik.
- Sever, R. (2005). Coğrafya öğretim programlarında doğal mevsim kavramı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13, 117-133.
- Şehrazat (2018). Büyük Delilik [Nil Özalp]. *Büyük Delilik* [CD] içinde, İstanbul: Avrupa Müzik.
- Şimşek, Y. (2018). Cahit Külebi şiirlerinde mekânın poetikası. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 185-198. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2774>
- Tilbe, Y. (1994). Delikanlım [Gülşen]. *Yıldız Tilbe'nin Yıldızlı Şarkıları* [CD] içinde, İstanbul: Özdemir Plak, 2018.
- Tilbe, Y. (1994). Yalnız Çiçek [Aleyna Tilki]. *Yıldız Tilbe'nin Yıldızlı Şarkıları* [CD] içinde, İstanbul: Özdemir Plak, 2018.
- Tilbe, Y. (1995). Buz kırağı [Edis Görgülü]. *Yıldız Tilbe'nin Yıldızlı Şarkıları*, Vol. 2 [CD] içinde, İstanbul: Özdemir Plak, 2018.

- Tilbe, Y. (1995). Arzular Arsız [İlyas Yalçıntaş]. *Yıldız Tilbe'nin Yıldızlı Şarkıları* [CD] içinde, İstanbul: Özdemir Plak, 2018.
- Tilbe, Y. (1996). Dili Ballım [Zara]. *Yıldız Tilbe'nin Yıldızlı Şarkıları* [CD] içinde, İstanbul: Özdemir Plak, 2018.
- Turan, İ. (2002). Lise coğrafya derslerinde kavram ve terim öğretimi ile ilgili sorunlar. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 67-84.
- Uçan, A. (1994). *Müzik eğitimi temel kavramlar-ilkeler- yaklaşımlar*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Yalçıntaş, İ. (2018). Şehrin Yolu [Feride Hilal Akın-İlyas Yalçıntaş]. *Şehrin Yolu* [CD] içinde, İstanbul, Doğan Müzik Company.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, B. (1994). Şiir-mekân ilişkisi ve Edip Cansever. *Ege Mimarlık Dergisi*, 14, 50-51.
- Yıldız, G. (2006). *İlköğretimde müzik öğretimi*, (2.Baskı). Anı Yayıncılık.
- Yılmaz, E. B. (2017). İlhan Geçer Şiirinde Mekân-İnsan İlişkisi. *Türk Dili*, 792, 123-135.
- Yivli, O. (2009). Yahya Kemal'in şiirinde mekân. *Türk Dili*, 696, 680-694.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

YAPRAKLI, Ş. ÖZKAN, B. S. (2021). Kendini Kurgulama, Benlik Algısı ve Dini Görüşlerin Statü Tüketimi Üzerindeki Etkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1440-1459.

Kendini Kurgulama, Benlik Algısı ve Dini Görüşlerin Statü Tüketimi Üzerindeki Etkisi

Şükrü YAPRAKLI ^(*)
Büşra Selin ÖZKAN ^(**)

Öz: Bu çalışmada, tüketicilerin benlik algılamalarının, dini görüşlerinin ve kendini kurgulama düzeylerinin statü tüketim üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ayrıca kendini kurgulama ve benlik algısı arasındaki ilişki, kendini kurgulama ve dini görüş arasındaki ilişki de çalışma kapsamında incelenmiştir. Veri toplama metodu olarak anket yöntemi seçilmiştir. Araştırmanın ana kütleliğini Erzurum il sınırlarında yaşayan 18 yaş ve üzeri katılımcılar oluşturmaktadır. 400 tüketiciye uygulanan anket formlarından hatalı ve eksikler elendikten sonra 393 anket değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmada benlik algılamalarının ve kendini kurgulama düzeylerinin statü tüketim üzerindeki etkisi regresyon analiziyle incelenmiş ve kendini kurgulama ile benlik algısının statü tüketim üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak tüketicilerin dini görüşlerinin statü tüketim üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kendini kurgulama düzeyi ile benlik algısı ve dini görüş arasında pozitif ilişki olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Statü tüketimi, benlik algısı, kendini kurgulama, dini görüşler.

The Effect of Self-Fiction, Self-Perception and Religious Views on Status Consumption

Abstract: In this study, the effects of self-perception, religious views and self-fiction levels of consumers on status consumption were examined. In addition, the relationship between self-perception and self-fiction, the relationship between self-fiction and religious views were also examined within the scope of the study. Question forms were used to collect data. The population of the study consists of people aged 18 and over living in the province of Erzurum. 400 question forms were distributed but, 393 questionnaires were evaluated after the faults and deficiencies were eliminated. In the study, the effect of self-perception and self-fiction on status consumption was examined by regression analysis and it was concluded that self-perception and self-fiction had a significant and positive effect on status consumption. However, it was concluded that religious views of consumers have no effect on status consumption. It has been determined that there is a positive relationship between self-fiction level and self-perception. Finally, it was concluded that there is a positive relationship between the level of self-fiction and religious views.

Keywords: Status consumption, self- perception, self- fiction, religious views.

^(*) Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İşletme Bölümü (e-posta: sukruyaprakli@atauni.edu.tr)
ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-1756-1491>

^(**) Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı
(e-posta: busra-selin@hotmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-5441-6330>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate®
for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 15.05.2020
Makale Kabul Tarihi: 25.12.2021
DOI: 10.53487/ataunisobil.737943

I. Giriş

Küreselleşmenin artmasıyla ve teknolojinin her gün daha da gelişmesiyle küçülen dünyada firmalar açısından rekabet de gitgide artmaktadır. Bu rekabet ortamının artmasıyla firmalar müşterilerini tutabilmek ve yeni müşteriler çekebilmek için ürün çeşitliliğine ve farklılaştırmaya büyük önem vermeye başlamıştır. Ürünlerin ve markaların çeşitliliğinin artmasıyla tüketiciler, kendilerine kimlik yaratmada ve başarı hissini yaşamada farklı markaları tercih etmektedirler (O’Cass & McEwen, 2004: 26).

Küresel çapta finansal kaynakların artması ve orta sınıf tüketici grubundaki büyüme tüketime olan talebi artırmış, yüksek statü ile ilişkili mal ve hizmetlerin tüketimini teşvik etmiştir. Bu durumun oluşmasında insanların eğitim düzeylerinin artması ve yüksek ücretli mesleklerden elde ettikleri gelir artışından dolayı daha fazla harcama yaparak yüksek statülü ürünlere yönelmeleri etkili olmuştur (Nabi, O’Cass & Siahtiri, 2017: 173).

İnsanların sosyal statülerini artırma istekleri, tüketimde gösterdikleri davranışlarını etkilemekte ve statü sembolü olan ürünleri almaya motive etmektedir. Tüketicilerin çoğu, gelir düzeyleri veya sosyal sınıfları fark etmeksizin, statü göstergesi olan ürünlere sahip olmak için para harcamaya istekli olmaktadır. Bu durum küresel çaptaki bütün tüketicilerde geçerlidir (Lertwannawit & Mandhachitara, 2012: 1408).

Pazarlama bilimine temel oluşturan konulardan birisi de tüketici davranışlarıdır. İşletmeler tüketicilerin isteklerini yerine getirdikçe ve tüketiciyi anladığı sürece başarıya ve doğal olarak kâra ulaşırlar. Tüketici davranışı incelenirken satın alım öncesi davranışlar, tüketicinin kararlarını etkileyen faktörler incelenmektedir. Bu faktörlerden birisi de kişisel etkiler olan kişisel değerlerdir. Kişisel değerler benlik kavramı altında incelenmektedir. Benlik, kişinin tüketiminin simgesel bir değeri ve bir ölçü birimidir (Vural, 2016: 1-2).

Gould’a göre, kişinin benlik algısı çevreden veya ürünlerden algıladıklarının bir kesişimidir. Kişiler içinde buldukları çevreyi algılar ve bu algılamalarıyla tepkide bulunurlar. Birey bulunduğu çevreden bazı mesajlar alır ve aldığı bu mesajları tekrar oluşturur veya kendi benlik süzgecinden geçirip çevreye tepki göstermiş olur. Bu süreçte, bireyin bulunduğu çevresini algılaması benliğini ifade eder; tepki göstermesi ise kişinin kendini kurgulama şekliyle ilişkilidir (Kavak ve İbrahimoglu, 2006: 114-115).

Din, inancı olan kişiler üzerinde farklı işlevleriyle bireyin benliğinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Kişinin benlik gelişiminde dinin etki düzeyi bireyin almış olduğu din eğitimine ve içeriğine bağlıdır (Topuz, 2013: 141).

Kendini kurgulama, bireyin dış çevreden edindiği etkileşimlere göre kendini gözlemlendiği ve başkalarıyla kendini karşılaştırdığı, bireyin arzu ettiği kişi gibi olmasını sağlayan ve kendini olumlu yönde geliştirmesini sağlayan bir süreçtir (Lertwannawit & Mandhachitara, 2012: 1409).

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda bu çalışmada kişinin benlik algısının, kendini kurgulamanın ve dinin statü tüketim üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ayrıca çalışmada dinin, kendini kurgulamanın ve benlik algısının ilişkisi incelenen diğer bir konudur.

Bu kapsamda çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan giriş kısmında statü tüketim, benlik kavramı, dini görüş kavramları hakkında literatür taranması yapılarak açıklamalarda bulunulmuştur. İkinci bölümde statü tüketim, benlik algısı, kendini kurgulama ve din hakkında kavramsal bilgiler verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü araştırmanın amaçları, model ve hipotezlerin açıklandığı bölümdür. Dördüncü bölümde ise elde edilen bulgular değerlendirilerek çeşitli analizler yapılmıştır. Son bölümde ise araştırmalardan elde edilen bulgular ve yorumlarla çalışma hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

II. Literatür

A. Statü Tüketim

Statü tüketimi, tüketicilerin belirli bir statüde bulunmak istemesiyle statü göstergesi olabilecek ürünleri satın alma eğilimini ifade eder. Statü tüketiminin ne olduğunu anlamak için öncelikle statü kavramı anlaşılmalıdır. Statü, kişiye başkaları tarafından bir toplumda veya grupta pozisyon, rütbe verilmesi, bireyin kendi ayakları üzerinde durmasını sağlayan çeşitli unsurların bir araya gelmesiyle oluşan ve onun sosyal yapıda kendine yer edinmesini sağlayan bir olgudur (Şimşek, 2010: 40). Statü, çoğu insanın arzu ettiği ve edinmeye oldukça fazla enerji harcadığı bir güç şeklidir. Araştırmacılar statü tiplerini üçe ayırmışlardır. Birincisi tanım veya görevlendirme statüsüdür. İkincisi, kişinin göstermiş olduğu başarıyla kazandığı statüdür. Üçüncüsü ise, bireyin belirli ürün ve markalara sahip olmasıyla edinilen statüdür (Baucum, 2017: 42). Statü tüketimi kavram olarak, hem bireyin hem de çevresinin statü kazandıracak, sembolik tüketim ürünlerini tercih etmeleridir. Bu tercih bireyin ve çevresinin sosyal durumlarını iyileştirmek için gösterdikleri bir motivasyon sürecidir (Pino vd., 2017: 164).

Bir şirketin ekonomik değer kazanması ve üstünlük kurması şirketin sahip olduğu marka isminin gücünden kaynaklanır. Bu güç şirkete diğer firmalardan farklılaşma, belirli bir statü kazanma veya tüketimin daha göze çarpan bir durumda gerçekleşmesini sağlamaktadır. Tüketicilerden gösterişçi ve statü eğilimi olanların kendileri için bu özellikleri sağlayacak markalarla ilişki kurmaları firmalar açısından oldukça önemlidir (O’Cass & McEwen: 2004).

Sosyal statü, belirli bir gruptan oluşan ve bireysel özelliklerden bağımsız olarak grubun tüm üyeleri tarafından paylaşılan ve üyelerin rütbe, zenginlik, eğitim, köken ve meslek gibi kriterlerinin toplamıdır. Yüksek statüye sahip insanlar güven duyulan, nezaketli, ikna kabiliyeti yüksek ve liderlik özelliği bulunan insanlardır (Jin, Li & Wu, 2011: 197).

Statü tüketim, bireylerin satın alımlarında gelirlerinin, buldukları sosyal sınıfların, eğitim düzeylerinin ya da yaşam alanlarının farklı seviye ve farklı kişisel özellikleriyle bağlantılı. Statü tüketim yapan tüketicilerin amacı statü göstergesi olarak gördükleri ve itibar sağlayacağını düşündükleri belirli ürünleri satın alarak ait oldukları grup içinde

tanınmak ve farklılaşmaktır (Clark, Zboja & Goldsmith, 2007:47; Mai & Tambyah, 2011: 78). Bu sebepten dolayı statü tüketim yapanlar, satın aldıkları ürünlerin iddia ettikleri gibi kendilerine üstün bir seviye sağlamanın dışarıdan da anlaşılması için çabalayan kişilerdir (Eastman & Eastman, 2011: 10; Tokgöz, 2018: 5).

B. Benlik Kavramı ve Benlik Algısı

Benlik kavram olarak insanlık tarihi kadar geçmişe dayanmakla beraber, 21.yy'da daha fazla konuşulmuş, araştırmalara ve incelemelere konu olmuştur. Benlik, kişinin kendisi hakkında hayatına yön veren düşünceleri ve kendini tanımlamasıdır. Benliğimizin yapısı, dünya görüşümüzü, diğer kişileri ve kendimizi nasıl gördüğümüzle algılarımızı belirler ve varoluşumuzun temelini oluşturur. Aynı zamanda benlik, her tür duygu, düşünce ve de davranışı etkiler (Vural, 2016: 25).

Kişinin kendisi hakkındaki düşüncelerini belirleyen temel öge benlik olarak tanımlanabilir. Benlik, bireysel bütünlüğün merkezidir ve kişinin kendisini bütün yönleriyle bilmesi, kabullenebilmesi için kişinin kendi benliğinin farkına varması gerekmektedir (Çakmak ve Kara, 2011: 302).

Benlik, çevrenin birey üzerinde bıraktığı etkinin kişinin kendini gözlemleyerek ve bulunduğu toplumdaki aldığı geri bildirimlerle birleşmesi sonucu ortaya çıkan kişinin öznel kısmıdır. Kişinin öznel kısmı yani benlik, oluşum ve gelişim olarak sosyal ilişkiler içerisinde şekillenmektedir. Kişinin gerçekte olan benliği ile dışarıya göstermek ve yansıtmak istediği benlik sürekli bir çatışma halindedir. Kişinin dışarıya yansıtmak istediği benliğinin hangisi olacağı yine kişinin bulunduğu ortama göre şekillenir (Hepekiz ve Gökalliler, 2019: 768).

Benlik başka bir tanımda ise, kişinin kendisini nasıl gördüğü ve kendinde gördüğü özellikleri olumlu veya olumsuz yönde geliştirdiği, kendine özgü olan ifadeler olarak açıklanmıştır. Benlik, deneyimler sonucu edinilen bir yapı, oluşumdur. Kişinin yaşamı süresince başından geçen her olay benliğinin gelişmesine ve değişmesine katkı sağlamaktadır (Kılıç vd., 2017: 72).

Benlik birçok araştırmacının ilgisini çeken bir kavramdır. Araştırmacılar benliğin işlevlerini şu üç temele dayandırmıştır:

- Dönüşlü bilinçlilik: Kişi çevresinden edindiği farkındalığa ilave olarak kendisiyle ilgili şeyler öğrenmeye başlar ve böylelikle kendisinin de farkına varmış olur. Bu süreçte benlik kavramı oluşur.
- Başkalarıyla etkileşim içinde olma: kişinin diğer insanlarla ilişki içinde olması kendini tanımasında ve anlamasında önemlidir. Bu ilişkiler kişinin hayatına devam etmesi ve soyunu sürdürmesi açısından olmazsa olmazdır. Sonuç olarak kişinin ait olma ihtiyacı insan olarak en temel ihtiyaç olmakla beraber kişinin benliğinin oluşumuna ve gelişimine katkısı vardır.
- Benliğin yönetici işlevi: ilk işlev kişinin bilmesi, bilinmesi yönüyle alakalıdır. İkinci işlev, bireyin bağlanması veya bir şeye üye olması yönüyle alakalıdır. Üçüncü ve son işlev ise, kişinin hayatında etkili bir birey veya bir şeyleri yapan birey olması yönüyle

ilgilidir. Bireyin sosyal yaşantısında aktif olması ve bir amaca yönelik olması benliğin yönetici işlevini açıklamaktadır. Bu işlev, benliğin bireyin yapmış olduğu eylemlerden sorumlu olduğu yönü olarak düşünülebilir. Diğer yönetici işlevler ise benliğin kontrolü ve karar vermesidir. Bu iki sürecin, birbiriyle etkileşimi yüksektir ve kişinin davranışındaki özel olma durumunu ve çeşitliliği sağlamada yine beraber bir süreç oluştururlar (Kınay, 2015: 3).

Benlik, bireyin edinmiş olduğu deneyimlerinden ve yapmış olduğu değerlendirmelerinden etkilenmektedir. Kişinin sahip olduğu algılarının ve inançlarının etkileşimiyle benliği şekillenmektedir. Benliğe göre kişinin kendisini en iyi tanıyan yine kendisidir (Asıl, 2017: 5). Sirgy (1982) çalışmasında benliği üç boyuta ayırarak incelemiştir. Bunlar: gerçek benlik, ideal benlik ve sosyal benliktir. Gerçek benlik, kişinin kendisini gerçekte olduğu gibi algılaması ve bunu kendinde benimsemesidir. İdeal benlik, kişinin kendisini olmasını istediği gibi algılaması ve benimsemesidir. Sosyal benlik ise, kişinin kendisini dışarıya ve başkalarına nasıl yansıttığıyla ilgilidir. Kağıtçıbaşı'na göre benlik, duyguların, düşüncelerin ve davranışların etkileşim halinde olması ve benliğin özellikleriyle kişinin düşünce ve davranışlarına yön vermesidir. Kişi satın alımlarını gerçekleştirirken ideal benlik düzeyine ulaşmaya çabalamaktadır ve satın alımlarını da bu yönde gerçekleştirmektedir (Kavak ve İbrahimoglu, 2006: 112).

C. Kendini Kurgulama

Kendini kurgulama kavramı ilk olarak Snyder (1974)'in yaptığı çalışma sonrasında sosyal psikologlardan ilgi görmeye ve tüketici davranışlarını inceleyen araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Slama & Celuch (1995) çalışmalarında, pazarlama çalışmalarında kişilerarası etkide bireyin kendini kurgulamasının önemli olduğuna ve bu durumun tüketici davranışını incelemelerindeki yerinin önemine dikkat çekmişlerdir. Kendini kurgulama, kişinin kendini ifade etmesinde sosyal çevresini gözlemleyerek davranış sergilemesi ve sergilediği bu davranış şeklinin derecesidir. Kendini kurgulama düzeyi yüksek olanlar, arzu ettikleri veya uygun gördükleri davranışları gösteren ipuçlarına duyarlıdır. Ve kendilerini bu ipuçlarına göre kurgularlar, davranışlarında değişiklik gösterirler. Kendini kurgulama düzeyi düşük olanlar ise, sosyal çevrelerinden edindikleri ipuçlarına karşı nispeten daha duyarsızdır. Farklı durumlar arasında davranışlarında tutarlı olma eğilimi gösterirler (O' Cass, 2000: 398-399; Shao vd., 2019: 55).

Kendini kurgulama kişinin tepkilerini gösterme biçimidir. Snyder'in kendini kurgulama teorisine göre, kişiler davranış şekillerini iki tür kaynağa dayandırmaktadırlar. Bunlardan ilki, içinde buldukları durumun özellik ve gereklerinden etkilenen ve gösterdikleri davranış şeklidir. İkinci ise, kişinin kendi duyguları ve kişilik özelliklerinin sonucu olarak sergilediği davranış şeklidir. Kendini kurgulama beş öğeyi içermektedir:

- Sosyal davranışın veya durumun uygunluğuna ilgi duyma,
- Sosyal karşılaştırma bilgisine dikkat etme,
- Kendini gösterirken kontrollü olma ve düzenleme yeteneğine sahip olma,
- Kontrollü ve düzenli olma yeteneğini sadece belli durumlarda kullanma,

- Kişinin sosyal davranışını farklı durum oluştuğunda değiştirebilmesi.

Kişi, davranışlarını başka kişilerle kurduğu ilişkilerinin özellik ve gereklerine dayandırırsa bu durumda kendini kurgulama düzeyi yüksek kabul edilmektedir. Kendini kurgulama düzeyi yüksek kişiler bir durumdan başka bir duruma hemen ve kolaylıkla geçebilmektedir. Fakat kendini kurgulama düzeyi düşük olanlar çevreden etkilenmekten ziyade kendi kişiliklerine ve özelliklerine göre davranırlar. Kendini kurgulama düzeyi yüksek kişiler bilişsel olarak kendilerine “içinde bulunduğum durum kim olmamı gerektiriyor” sorusunu sorar iken davranışsal olarak verdikleri cevap ise “nasıl bir kişi olabilirim” dir. Kendini kurgulama düzeyi düşük olanlarda ise “ben kimim ve bu durumda ben nasıl olabilirim” sorusu ve cevabı önem taşır (Kavak ve İbrahimoglu, 2006: 113).

Diğer bir çalışmada ise kendini kurgulama şu şekilde açıklanmıştır; kişinin sosyal ipuçlarına göre kendinin dışarıya yansıttığını izlemesi ve bu durumu kontrol ettiği derecede yansıtmasıdır. Kişinin kendini kurgulayabilme derecesi, bulunduğu ortama ayak uydurabilmesi ve prestij sağlayabilmek için dışarıya yansıttığı görünüm, ürün ve marka tercihinin yansıtılmaktadır (Lertwannawit & Mandhachitara, 2012: 1410; Cass, 2001: 47).

Snyder (1974) otomobil örneğiyle bu durumu açıklamıştır. Örnekte iki tip otomobilin kalitesinin değerlendirilmesi vardır. Kendini kurgulama düzeyi yüksek olan bireylerde spor otomobil daha kaliteli olarak değerlendirilirken, düşük kendini kurgulama düzeyi olan bireyler için daha işlevsel otomobiller daha kaliteli olarak değerlendirilmiştir. Kendini kurgulama düzeyi yüksek olan bireyler düşük düzeyden daha fazla görünüm ve imajları için kaygı duymaktadırlar (O’Cass, 2001: 47).

D. Din

Din, birey için çok sayıda ve çeşitli işlevlere hizmet edebilir. Kişinin sosyal yaşantısında, başka kişilerle olan etkileşiminde, eylemlerini değerlendirme ve yönlendirmede belirli standartlar sunan bir anlam ifade etmektedir. Kişinin dinine bağlılığı tüketici davranışında önemli bir unsurdur. Çünkü satın alma kararları tüketicilerin dinine olan bağlılığına göre sınıflandırılabilir. O’Cass vd. (2013), yaptıkları çalışmada dinine bağlı tüketicilerin alışverişlerinde daha düşük riskle satın alım gerçekleştirdikleri ve ürün seçerken kaliteye daha fazla önem verdikleri sonucuna ulaşmıştır. Burroughs & Rindfleisch (2002), çalışmalarında dindar tüketicilerin maddi nesnelere maneviyata engel olarak gördüklerini ve bu sebeple daha az materyalist olma eğiliminde oldukları sonucuna ulaşmışlardır (O’Cass, Lee & Siahtiri, 2013: 445).

Bireylerin korunma, güvenme, kişi veya toplum tarafından kabul görme ve sevilme gibi bazı psikolojik temelli ihtiyaçlarının giderilmesinde dini inancı, özde ise Allah inancı önemli bir yere sahiptir. Kişinin karşılaştığı sıkıntılarını, Allah’ın yardımıyla üstesinden gelebileceğini düşünmesi, kişinin benlik saygısını ve kendine olan güvenini artırmaktadır. Din kişiye, açıklama, anlamlandırma, kimlik kazandırma gibi işlevler sağlayarak benlik gelişimine katkıda bulunmuş olmaktadır (Topuz, 2013: 141).

III. Metodoloji

A. Araştırmanın Amacı

Tüketicilerin benlik algılarının, kendini kurgulama düzeyi ve dini görüşlerinin, statü tüketimi üzerindeki etkisinin incelenmesi bu araştırmanın temel amacıdır. Çalışmada ayrıca kendini kurgulama ile benlik arasındaki ilişki ve kendini kurgulama ile dini görüş arasındaki ilişki de incelenmiştir.

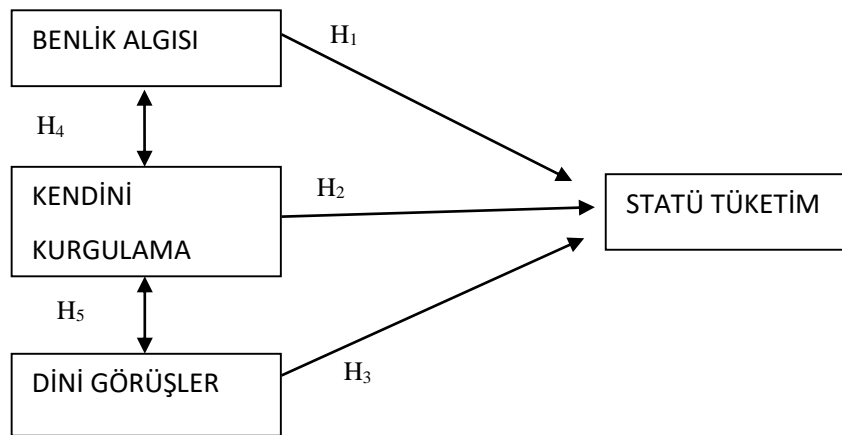
B. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada verilerin toplanmasında metot olarak yüz yüze anket yöntemi uygulanmıştır. Araştırmanın verilerini Erzurum ili merkez ilçesi sınırlarında yaşayan 18 yaş ve üzeri katılımcılar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem büyüklüğü $n=\pi(1-\pi)$ ($e\div Z$)² formülü ile %5 hata payı ve %95 güven aralığında alt sınır 384 olarak belirlenmiştir (Kurtuluş, 1998). 400 tüketiciye dağıtılan soru formlarından hatalı ve eksik cevaplanmış olanlar elendikten sonra değerlendirmeye alınan anket sayısı 393 olarak belirlenmiştir.

Veri toplamak amacıyla kullanılan anket formu 57 sorudan oluşmaktadır. Araştırma modeline ait değişkenlerden 5 tanesi statü tüketim ile ilgili, 30 tanesi benlik algısıyla ilgili, 7 tanesi dini görüş ile ilgili, 9 tanesi kendini kurgulamayla ilgili olup 6 soru ise demografik özellikleri belirleme yöneliktir.

C. Araştırmanın Modeli, Hipotezleri ve Kullanılan Ölçekler

Araştırma modelinin oluşturulmasında Lertwannawit & Mandhachitara (2012); O' Cass vd. (2013); Kavak ve İbrahimoglu (2006)'nun çalışmalarından esinlenilmiştir. Şekil 1'de araştırma modeli gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modeli 4 ana değişkenden oluşmaktadır. Ana değişkenleri oluşturan alt değişken sayıları ve alındığı kaynaklar aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Elde edilen veriler analiz edilmeden önce ölçeklerin güvenilirliklerini ölçmek amacıyla Cronbach’s Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Sosyal bilimler alanında Cronbach’s Alpha değerleri 0.70’den büyük olmalıdır (Yaşar, 2014, s.63). Tablo 1’de görüldüğü üzere hesaplanan tüm Cronbach’s Alpha katsayıları 0.70’den yüksek bulunduğu için ölçeklerin güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Tablo1. Araştırma Değişkenleri

Değişken	Alt Değişken Sayısı	Ölçeğin Alındığı Çalışma	Cronbach’s Alpha Katsayısı
Statü Tüketim	4	Eastman, Goldsmith, Flynn (1999)	0,793
Benlik Algısı	30	Durmuş (2018)	0,848
Din	7	O’Cass, Lee & Siahtiri (2013)	0,890
Kendini Kurgulama	9	Ünal ve Bilgili (2010)	0,748

Araştırma modeli doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₁: Tüketicilerin benlik algılarının statü tüketimi üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₂: Tüketicilerin kendilerini kurgulama düzeylerinin statü tüketimi üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₃: Tüketicilerin dini görüşlerinin statü tüketimi üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₄: Tüketicilerin benlik algılarıyla kendilerini kurgulamaları arasında pozitif ilişki vardır.

H₅: Tüketicilerin kendilerini kurgulamalarıyla dini görüşleri arasında pozitif ilişki vardır.

IV. Verilerin Analizi ve Bulgular

Verilerin öncelikle tanımlayıcı istatistik hesaplamaları (frekans, yüzde, ortalama, standart sapma) yapılmıştır. Benlik algısının, kendini kurgulamanın, dini görüşün statü tüketimi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Benlik

algısının, kendini kurgulamanın ve dini görüşün birbiriyle olan ilişkisini belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır

A. Demografik Özellikler

Cevaplayıcıların demografik özellikleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Demografik Özellikler

		Frekans(f)	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	213	54,2
	Erkek	180	45,8
Yaş	18-27 yaş arası	146	37,2
	28-37 yaş arası	116	29,5
	38-47 yaş arası	98	24,9
	48-57 yaş arası	18	4,6
	58-67 yaş arası	14	3,6
	68 yaş ve üzeri	1	0,3
Medeni Durum	Evli	178	45,3
	Bekar	215	54,7
Eğitim Durumu	İlkokul	64	16,3
	Ortaokul	39	9,9
	Lise	69	17,6
	Ön lisans	55	14,0
	Lisans	121	30,8
	Yüksek lisans ve üzeri	45	11,5
İş Durumu	Öğrenci	65	16,5

	Memur	98	24,9
	Özel sektör çalışanı	72	18,3
	Emekli	3	0,8
	İşçi	30	7,6
	Serbest Meslek	28	7,1
	Ev Hanımı	61	15,5
	Diğer	35	8,9
Aylık Gelir	2000 ve tl altı	93	23,7
	2001-3000 tl	127	32,3
	3001-4000 tl	88	22,4
	4001-5000 tl	28	7,1
	5001 tl ve üzeri	57	14,5

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların %54,2'si kadın ve %45,8'i erkektir. Katılımcıların %37,2'si 18-27 ve %29,5'i ise 28-37 yaş aralığındadır. Katılımcıların %45,3'ünü evli, %54,7'sini ise bekarlar oluşturmaktadır. Katılımcıların %30,8'i lisans düzeyinde eğitime sahiptir. Meslek itibarıyla %24,9'u memur ve %16,5'i öğrencidir. Katılımcıların %32,3'ü aylık 2001-3000 tl gelire sahiptir.

B. Cevaplayıcıların Statü Tüketimine İlişkin Veriler

Çalışma kapsamında yer alan statü tüketime ilişkin ifadelerin standart sapmaları ve ortalama değerleri Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Cevaplayıcıların Statü Tüketime İlişkin Veriler

Statü Tüketimi	Ortalama	Standart Sapma
1. Bir ürünü sadece statüsü yüksek olduğu için satın alırım .	2,119	1,135
2. Statüsü yüksek yeni ürünler ilgimi çeker.	2,554	1,238
3. Eğer bir ürünün statüsü yüksekse daha fazla para veririm.	2,285	1,118

4. Üst düzey konuma ait dikkat çekici ürünler, benim için daha değerlidir.	2,417	1,110
Genel Ortalama	2,343	

Cevaplayıcıların statü tüketimine ilişkin değerlendirmelerinde “Statüsü yüksek yeni ürünler ilgimi çeker.” ifadesi en yüksek ortalamaya (2,55) sahiptir. “Bir ürünü sadece statüsü yüksek olduğu için satın alırım.” İfadesi ise en düşük ortalamaya (2,11) sahiptir. Genel ortalamaya (2,34) bakıldığında tüketicilerin statü tüketimine ilişkin değerlendirmelerinin genel olarak düşük olduğu ifade edilebilir.

C. Cevaplayıcıların Benlik Algısına İlişkin Veriler

Çalışma kapsamında yer alan benlik algısına ilişkin ifadelerin standart sapmaları ve ortalama değerleri Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Cevaplayıcıların Benlik Algısına İlişkin Veriler

Benlik Algısı	Ortalama	Standart Sapma
1. Birçok açıdan benzersiz ve farklı olmaktan keyif alıyorum.	3,374	1,175
2. İlk defa tanıştığım biriyle, benden yaşça büyük olsa bile, açıkça konuşabilirim.	3,282	1,220
3. Bulduğum grubun üyelerine şiddetle karşı çıksam bile, tartışmadan kaçınırım.	3,124	1,077
4. Etkileşimde bulunduğum otoriter kişilere saygı duyarım.	3,475	0,955
5. İşimi yaparken başkalarının ne düşündüğünü önemsemem.	3,323	1,124
6. Kendileri hakkında mütevazı olan insanlara saygı duyarım.	3,791	0,948
7. Bağımsız bir insan olarak hareket etmek benim için önemlidir	3,704	0,973
8. İçinde bulunduğum grup için fedakarlık yapabilirim.	3,631	1,039
9. Yanlış anlaşılırsa doğrudan hayır demeyi tercih ederim.	3,348	1,221
10. Hayal gücümün canlı olması benim için önemlidir.	3,547	0,996

11. Eğitim/kariyer planlarken ailemin tavsiyelerini dikkate alırım.	3,557	1,098
12. Kaderimin etrafımdakilerle iç içe olduğunu hissediyorum.	3,435	1,111
13. Yeni tanıştığım insanlarla iletişimimde doğrudan ve dürüst olmayı tercih ediyorum.	3,684	0,977
14. Başkalarıyla işbirliği yaptığımda kendimi iyi hissediyorum	3,447	1,019
15. Övgü ya da ödüller için seçilme konusunda rahatımdır.	3,353	1,039
16. Kardeşim başarısız olursa, kendimi sorumlu hissederim.	3,094	1,203
17. Başkalarıyla olan ilişkilerin kendi başarılarımdan daha önemli olduğu hissine kapılıyorum.	2,977	1,181
18. Bir ders sırasında veya bir toplantıda konuşmak benim için sorun olmaz.	3,305	1,115
19. Bir otobüsteki yerimi profesörüme (veya patronuma) teklif edebilirim.	3,511	1,035
20. Kiminle olursam olayım kendim gibi davranırım.	3,781	1,046
21. Mutluluğum etrafımdakilerin mutluluğuna bağlıdır.	3,526	1,061
22. Her şeyden önce sağlık durumunun iyi olmasını önemserim.	3,801	1,081
23. Grubumun bana ihtiyacı olduğunda, memnun olmasam bile grubumdan ayrılmam.	3,430	1,093
24. Kendim için en iyisini yaparken başkalarını nasıl etkileyeceğini önemsemem.	3,178	1,186
25. Kendime iyi bakmayı önemserim.	3,755	1,008
26. Grubumun verdiği kararlara saygı duymak benim için önemlidir.	3,776	1,033
27. Kişisel kimliğim, diğer insanlardan bağımsız ve benim için çok önemlidir.	3,936	0,957

28. Grubum içindeki uyumu korumak benim için önemlidir.	3,890	0,958
29. Evde nasıl davranıyorsam okulda/işte öyle davranırım.	3,445	1,103
30. Genelde farklı bir şey yapmak istesem bile başkalarının yapmak istedikleriyle devam ederim.	2,964	1,175
Genel Ortalama	3,471	

Cevaplayıcıların benlik algılarına ilişkin değerlendirilmesinde en yüksek ortalama 3,936 ortalama değer ile “Kişisel kimliğim, diğer insanlardan bağımsız ve benim için çok önemlidir.” ifadesine aittir. En düşük ortalama ise 2,964 ile “Genelde farklı bir şey yapmak istesem bile başkalarının yapmak istedikleriyle devam ederim.” ifadesine aittir.

D. Cevaplayıcıların Dini Görüşlerine İlişkin Veriler

Cevaplayıcıların dini görüşlerine ilişkin ifadelerin standart sapmaları ve ortalama değerleri Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Cevaplayıcıların Dini Görüşlerine İlişkin Veriler

Dini Görüşler	Ortalama	Standart Sapma
1. Dinin özel zamanlarında ve duada zaman geçirmek benim için önemli.	4,157	0,875
2. Hayata yaklaşımım dinime dayanır.	4,147	0,919
3. Dini inançlar hayatımdaki bütün ilişkilerimi etkiler.	4,053	0,971
4. Günlük aktivitelerimde dine önem veririm.	4,101	0,939
5. Din hayatımda önemli bir yere sahiptir.	4,193	0,867
6. Dini hayatımda daima Allah’a yakınlık ararım.	4,203	0,894
7. Düzenli olarak Allah’a dua ederim.	4,218	0,864
Genel Ortalama	4,153	

Cevaplayıcıların dini görüşlerine ilişkin ifadelerde en yüksek ortalama 4,218 ile “Düzenli olarak Allah’a dua ederim.” ifadesine aittir. En düşük ortalama ise 4,053 ile “Dini inançlar hayatımdaki bütün ilişkilerimi etkiler.” ifadesine aittir.

E. Cevaplayıcıların Kendini Kurgulamaya İlişkin Değerlendirilmeleri

Kendini kurgulamaya ilişkin ifadelerin standart sapmaları ve ortalama değerleri Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Cevaplayıcıların Kendini Kurgulama Düzeyine İlişkin Veriler

Kendini Kurgulama	Ortalama	Standart Sapma
1. Bulduğum ortamda başka türlü davranmam gerektiğini hissedersen davranışlarımı ortama göre ayarlayabilirim.	3,755	0,953
2. İnsanlar üzerinde yaratmak istediğim izlenime bağlı olarak benden istenileni yapma şeklim kontrolüm altındadır.	3,483	0,963
3. İnsanlara karşı çizdiğim imajın işe yaramadığını hissedersen onları etkileyecek başka bir imaja sahip olmaya çalışırım.	3,114	1,195
4. İçinde bulunduğum durumun neyi gerektirdiğini anlarsam, buna göre davranışlarımı değiştirmek benim için çok kolaydır.	3,442	1,036
5.İnsanların gerçek duygularını gözlerinden anlayabilirim.	3,575	1,118
6. İnsanlarla sohbet ederken onların yüz ifadelerindeki en ufak değişiklikten bile etkilenirim.	3,582	1,063
7. İnsanların duygu ve düşüncelerini anlamada sezgilerim güçlüdür.	3,664	1,110
8. Beğenilmeyecek olsa bile insanları güldürmek için fıkralar anlatırım.	2,977	1,310
9. Yanlış bir şey söylediğimde ve bunu karşı tarafın gözünden anladığımda genellikle yanlış konuştuğumu ifade ederim.	3,498	1,090
Genel Ortalama	3,454	

Kendini kurgulamaya ilişkin ifadelerde en yüksek ortalama 3,755 ile “Bulduğum ortamda başka türlü davranmam gerektiğini hissedersen davranışlarımı ortama göre ayarlayabilirim.” ifadesine aittir. En düşük ortalama ise 2,977 ile “Beğenilmeyecek olsa bile insanları güldürmek için fıkralar anlatırım.” ifadesine aittir.

F. Araştırma Modelinin Test Edilmesi

Benlik algısının statü tüketim üzerindeki etkisi regresyon analizi ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Benlik algısının statü tüketim üzerindeki etkisi

Bağımlı Değişken: Statü tüketim	R		R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası
		0,111		0,012	0,010
	F Değeri		P		
	4,837		0,028		
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t Değerleri	P
	B	Standart Hata	Beta		
Sabit	1,564	0,358	0,111	4,371	0,000
Benlik algısı	0,223	0,102		2,199	0,028

Tablo 7’de görüldüğü üzere oluşturulan regresyon modeli 0,05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ($p=,028$, $p<0.05$) ve R^2 değeri 0,012 olarak hesaplanmıştır. Buna göre benlik algısı, modeldeki bağımlı değişken olan statü tüketimi %1,2 oranında açıklamaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tüketicilerin kendini kurgulama düzeylerinin statü tüketim üzerindeki etkisi regresyon analiziyle test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Tüketicilerin kendini kurgulamalarının statü tüketim üzerindeki etkisi

Bağımlı Değişken: Statü tüketim	R		R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası
		0,111		0,012	0,010
	F Değeri		P		
	4,854		0,028		
Model	Standartlaştırılmamış		Standartlaştırılmış		p

	Katsayılar		Katsayılar	t Değerleri	
	B	Standart Hata	Beta		
Sabit	1,787	0,257	0,111	6,947	0,000
Kendini kurgulama	0,161	0,073		2,203	0,028

Tüketicilerin kendini kurgulamalarının statü tüketim üzerindeki etkisi regresyon analiziyle test edilmiştir ve Tablo 8’de belirtildiği üzere oluşturulan regresyon modeli 0,05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur ($p=,028$, $p<0.05$). R^2 değeri 0,012 olarak hesaplanmıştır. Buna göre kendini kurgulama, bağımlı değişken olan statü tüketimi %1,2 oranında açıklamaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tüketicilerin dini görüşlerinin statü tüketim üzerindeki etkisi regresyon analiziyle test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Tüketicilerin dini görüşlerinin statü tüketim üzerindeki etkisi

Bağımlı Değişken: Statü tüketim	R		R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası
		0,013		0,000	0,002
	F Değeri		P		
	0,065		0,799		
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t Değerleri	p
	B	Standart Hata	Beta		
Sabit	2,274	0,279	0,013	8,137	0,000
Din	0,017	0,066		0,255	0,799

Tablo 9’da belirtildiği üzere oluşturulan regresyon modeli 0,05 önem düzeyinde anlamlı değildir ($p=,799$, $p>0.05$). Bu sonuçlar doğrultusunda H_3 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 10. Benlik algısı ile kendini kurgulamaları, kendini kurgulamaları ile dini görüşleri arasındaki ilişkinin incelenmesi

	r	p
Benlik algısı- Kendini kurgulama	0,543	0,000*
Kendini kurgulama- Dini görüş	0,281	0,000*

* $p<0,01$

Benlik algısı ile kendini kurgulama, kendini kurgulama ve dini görüş arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için yapılan Pearson Korelasyon Analizi sonucunda benlik algısı ve kendini kurgulama arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre, tüketicilerin benlik algısı arttıkça kendini kurgulama düzeyleri de artmaktadır. Kendini kurgulama ve dini görüş arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Tüketicilerin kendini kurgulama düzeyleri arttıkça dini görüş düzeyi de artmaktadır. Bu durumda H_4 ve H_5 hipotezleri kabul edilmiştir.

V. Sonuç ve Öneriler

Kişilerin tüketimde bulunurken gösterdikleri davranışlar fonksiyonel ve duygusal temelli olarak ayrılabilir. Satın alımlarda yani tüketimde bulunan bireyler tercih ettikleri marka ve ürünlerle kendilerini buldukları veya olmak istedikleri topluma veya kendilerini kendilerine ifade etme alanları oluşturmaktadırlar. Bireyler bu süreçte, ürünleri fonksiyonel özelliklerden çok, toplum tarafından kabul edilme veya statü edinme gibi sebeplerle de tüketimde bulunabilirler (Gökaliçler, Aybar ve Gülay, 2011: 46)

Bu çalışmada kişilerin benlik algılarının, kendini kurgulama düzeylerinin ve dinin statü tüketimdeki etkisi incelenmiştir. Ek olarak çalışmamızda kişilerin kendini kurgulamaları ile benlik algıları ve kendini kurgulamalarıyla din arasındaki ilişkide incelenmiştir.

Çalışmamızda benlik algısının, kendini kurgulamanın ve dinin etkisinin statü tüketim üzerindeki etkisi regresyon analiziyle incelenmiştir. Bağımsız değişken olan benlik algısının, bağımlı değişken olan statü tüketim üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Tüketicilerin özellikle kişisel kimliğinin diğer insanlardan bağımsız ve önemli olması durumunun artışındaki etki statü tüketimini arttıracaktır. Kişinin benlik algısının artması tüketmiş olduğu ürünlerden statü göstergesi olanları tercih etmesi ve statü göstergesi bir konumda bulunmayı istemesini etkilemektedir. Bu doğrultuda H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tüketicinin kendini kurgulamasının statü tüketim üzerindeki etkisi regresyon analiziyle incelenmiştir. Bağımsız değişken olan kendini kurgulamanın, bağımlı

değişken olan statü tüketim üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kişinin bulunduğu ortama göre kendini kurgulamak istemesi ve davranışlarını bu doğrultuda şekillendirmek istemesi durumu statü tüketimde bulunma üzerinde pozitif bir etki yaratacaktır. Bu doğrultuda H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

Tüketicilerin dini görüşlerinin statü tüketimi üzerindeki etkisi regresyon analiziyle incelenmiştir. İnceleme sonucunda tüketicilerin dini görüşlerinin statü tüketimi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmış, H₃ hipotezi reddedilmiştir.

Kendini kurgulama, benlik algısı ve dini görüş arasındaki ilişkiler korelasyon analiziyle incelenmiştir. İnceleme sonucuna göre kendini kurgulama ve benlik arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüketicinin kendini kurgulama düzeyi arttıkça benlik algısı da aynı düzeyde artacaktır. Böylelikle H₄ hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir hipotez olan kendini kurgulama ve dini görüş arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüketicinin dini görüşüne olan bağlılık düzeyi arttıkça kendini kurgulaması da aynı şekilde artmaktadır. Böylelikle H₅ hipotezi de kabul edilmiştir.

Sonuçlardan hareketle tüketim ve pazarlama alanında çalışma yapan ve yapacak olanlara bir dizi öneride bulunulabilir. Tüketim ve statü tüketimi ile ilgili çalışmaların kişilerin buldukları kültürlere göre değişim gösterme potansiyeli yüksektir. İleride yapılacak çalışmalarda farklı kültüre sahip tüketiciler üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Ayrıca kadın ve erkekler veya belirli bir gelir düzeyine sahip kişiler üzerine yapılacak olan uygulamalar da çalışmalara farklı bir soluk getirebilir. Statü tüketimi eğiliminin yüksek olmaması firmaların dikkate alması gereken bir bulgudur. Firmaların var olan veya potansiyel müşteri kitlelerine ürün ve hizmetlerle ilgili tutundurma faaliyetlerini daha verimli hale getirmeleri, tüketicilerin deneyimlerinden ve değerlendirmelerinden edindikleri benlik algılarını ve kendilerini kurgulama düzeylerini arttırmalarına katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Asıl, S. (2017). "Tüketimde Benlik Algısı: Sosyal Medya Hesaplarında Tüketici Olmak". *ÇOMÜ Uluslar Arası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 1-22.
- Baucum, N.J. (2017). "Critical Analysis Of How Susceptibility To Interpersonal Influence, Social Comparison And Ethnic Identification Influences Consumers' Status Consumption, Desire For Unique Products And Preference For Prominent Brand Markings". Faculty Of The Graduate School At The University Of North Carolina, Greensboro.
- Burroughs, J. E., & Rindfleisch, A. (2002). "Materialism and well-being: A conflicting values perspective". *Journal of Consumer Research*, 29(3), 348-370.
- Clark, R.A., Zboja, J.J & Goldsmith, R.E. (2007). "Status Consumption And Role-Relaxed Consumption: A Tale Of Two Retail Consumers". *Journal Of Retailing And Consumer Services*, 14, 45-59.

- Çakmak, Z & Kara, H. (2011). “Yöneticilerde Benlik Algılamalarının Belirlenmesi: Sanayi Örgütlerinde Bir Araştırma”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 301-310.
- Durmuş, A.E. (2018). Self Construal Effect On Creating And Managing Emotional Brand Experience. İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Eastman, J. K. & Eastman, K. L. (2011). “Perceptions Of Status Consumption And The Economy”. *Journal Of Business & Economics Research*, 9(7), 9-20.
- Eastman, J.K., Goldsmith, R.E & Flynn, L.R. (1999). “Status Consumption In Consumer Behavior: Scale Development And Validation”. *J. Mark. Theory Pract*, 7(3), 41–52.
- Gökalliler, E., Aybar, S.A & Gülay, G. (2011). “Bir Statü Tüketimi Göstergesi Olarak Iphone Markalı Akıllı Telefon Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. *Selçuk İletişim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 36-48.
- Hepekiz, İ & Gökalliler, E. (2019). “Sosyal Medya Aracılığıyla Yaratılan Kişisel Markalar ve Benlik Sunumu”. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 761-782.
- Jin, Y., Li, H & Wu, B. (2011). “Income Inequality, Consumption, And Social-Status Seeking”. *Journal Of Comparative Economics*, 39, 191-204.
- Kavak B & İbrahimoglu N. (2006). “Benlik Algısı ve Kendini Kurgulama Düzeyinin Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 109-125.
- Kılıç, B., Kırılı, G & Esen, F.Ö. (2017). “Sosyal Medya Kullanımı Benlik Algısı İlişkisi: Turistik Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma”. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 16(1), 80-75.
- Kınay, G.Ç. (2015). “Bilişsel, Duygusal, Dürtüsel ve Sosyal Alanlardaki Benlik Kontrolünün Benlik Kaynaklarının Tüketilmesi Üzerindeki Etkileri”. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Kurtuluş, K. (1998). Pazarlama Araştırmaları. İÜ İşletme Fakültesi Yayınları No 274, 6. Baskı İstanbul.
- Lertwannawit A & Mandhachitara R. (2012). “Interpersonal Effects On Fashion Consciousness And Status Consumption Moderated By Materialism In Metropolitan Men”. *Journal Of Business Research*, 65, 1408-1416.
- Mai, N. T. T & Tambyah, S. K. (2011). “Antecedents And Consequences Of Status Consumption Among Urban Vietnamese Consumers”. *Organizations And Markets In Emerging Economies*, 2(1/3), 75-98.
- Nabi N., O’Cass A & Siahtiri V. (2017). “Status Consumption In Newly Emerging Countries: The Influence Of Personality Traits And The Mediating Role Of Motivation To Consume Conspicuously”. *Journal Of Retailing And Consumer Services*, 46, 173-178.

- O'cass, A. (2000). "A Psychometric Evaluation Of A Revised Version Of The Lennox And Wolfe Revisedself-Monitoring Scale". *Psychology & Marketing*, 17(5), 397-419.
- O'cass, A.(2001). "Consumer Self-Monitoring, Materialism And Involvement In Fashion Clothing". *Australasian Marketing Journal*, 9(1), 46,60.
- O'cass, A., Lee, W.J & Siahitiri, V. (2013). "Can Islam And Status Consumption Live Together In The House Of Fashion Clothing?". *Journal Of Fashion Marketing And Management*, 7(4), 440-459.
- O'cass A & Mcewen H. (2004). "Exploring Consumer Status And Conspicuous Consumption". *Journal Of Consumer Behaviour*, 4(1), 25-39.
- Pino G. Vd., (2017). "Brand Prominence And Social Status In Luxury Consumption: A Comparison Of Emerging And Mature Markets". *Journal Of Retailing And Consumer Services*, 46, 163-172.
- Shao, W., Grace, D & Ross, M. (2019). "Consumer Motivation And Luxury Consumption: Testing Moderating Effects". *Journal Of Retailing And Consumer Services*,46, 33-44.
- Şimşek F. (2010). Yaşam Tarzı Haberciliğinin Gelişimi ve Statü Oluşumuna Etkileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Tokgöz, E. (2018). "Materyalist Değerler Statü Tüketimi ve Dürtüsel Satın Alma Arasındaki İlişki". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16, 1-19.
- Topuz, İ. (2013). "Dindarlık Tipolojileri İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 139-154.
- Vural A. (2016). Satın Almada Kişisel Etkiler ve Tüketici Benlik Tanımlamaları: Konya İlinde Ampirik Bir Çalışma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 1-2.
- Yaşar, M. (2014). "İstatistiğe Yönelik Tutum Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(2), 59-75.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

YAZICI, H. ALTUN, F. TOSUN C. ÖZDEMİR M. (2021). Covid-19 Salgının İlk Aylarında Gözlenen Psikolojik Problemler ve Ruh Sağlığı Uzmanlarının Bu Problemlere Çevrimiçi (Online) Yollarla Müdahale Etmeye İlişkin Deneyimleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1460-1484.

Covid-19 Salgının İlk Aylarında Gözlenen Psikolojik Problemler ve Ruh Sağlığı Uzmanlarının Bu Problemlere Çevrimiçi (Online) Yollarla Müdahale Etmeye İlişkin Deneyimleri

Hikmet YAZICI ^(*)

Fatma ALTUN ^(**)

Cansu TOSUN ^(***)

Münevver ÖZDEMİR ^(****)

Öz: *Bu çalışmanın amacı, COVID-19 salgınının ilk aylarında Türkiye’de salgınının yol açtığı psikolojik sorunların ve yardım arama taleplerinin incelenmesidir. Ayrıca bu çalışma ile ruh sağlığı uzmanlarının bu problemlere müdahale etme konusundaki bilgi, tutum ve becerileri tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma grubunu Türkiye’nin farklı bölgelerinde görev yapan 168 ruh sağlığı uzmanı oluşturmaktadır. Yapılan analizlerde, çalışmaya katılan ruh sağlığı uzmanlarının %57.1’inin salgın sürecinde ruhsal sorunlar nedeniyle yardım talebi aldığı, bu talebin kadın ve yetişkinlerden daha sık geldiği belirlenmiştir. En fazla yardım talep edilen konuların ilk sıralarında; aşırı kaygı, eğitsel ve mesleki sorunların yarattığı stres, virüs kapmaya ilişkin tekrarlayıcı düşünceler, zevk ve ilgi kaybı, uykusuzluk ve aşırı temizlik şikayetleri gelmektedir. Çalışmaya katılan ruh sağlığı uzmanlarının çoğunun, çevrimiçi psikolojik danışma yardımına ilişkin tutumlarının olumlu olduğu ve bu uygulamaları etkili buldukları belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların %30.4’ü online psikolojik yardım sunmak için kendini yetersiz bulurken, sadece %27.4’ü bu süreçte online psikolojik yardımda bulunduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre; salgın sürecinde, farklı tür ve seviyelerdeki şikayetlere bağlı olarak ruh sağlığı uzmanlarından yardım talebinde bulunulmuştur. Uzmanların çevrimiçi danışma konusundaki tutumlarının genel olarak olumlu, kendi bilgi ve becerine dair algılarının ise düşük düzeyde olduğu gözlenmiştir.*

^{*}Prof. Dr., Trabzon Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü (e-posta: hyazici@trabzon.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-0250-1453>

^{**}Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü (e-posta: faltun@trabzon.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-8523-7768>

^{***}Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Psikoloji Bölümü (e-posta: cansu.tosun@trabzon.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-3622-982X>

^{****}Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü (e-posta: munevveroedemir@trabzon.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-7605-2454>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır *intihal incelemesinden geçirilmiştir.*

Anahtar Kelimeler: COVID-19, psikolojik sorunlar, ruh sağlığı çalışanları, çevrimiçi psikolojik danışma.

Psychological Problems Observed During the First Months of COVID-19 Pandemic and the Experiences of Mental Health Professionals in Online Psychological Intervention Processes

Abstract: *The aim of this study was to investigate the COVID 19-induced psychological problems and help seeking demands in Turkey in the first months of pandemic. In addition, it was intended to determine the knowledge, attitude and skills of mental health professionals in dealing with those problems in the first months of COVID-19 pandemic. Research group consisted of 168 mental health professionals working in different regions of Turkey. Results revealed that 57.1% of the professionals were consulted for help due to mental health problems during the pandemic, and this demand came mostly from females and adults. Help-seeking demands were primarily about excessive anxiety, stress caused by educational and professional problems, repetitive ideas of getting virus, loss of pleasure and interest, insomnia and excessive cleaning complaints. Findings suggested that most mental health professionals participating in the study had positive attitudes towards online counseling and found these practices effective. In addition, 30.4% of the participants found themselves insufficient for online psychological help, while only 27.4% stated that they provided online psychological help in this process. The results demonstrated that mental health professionals were asked for help about on complaints of different types and levels during the pandemic. It was observed that the attitudes of the professionals about online counseling mental help were generally positive and their self-perceptions of knowledge and skill levels were rather low.*

Keywords: *COVID-19, psychological problems, mental health professionals, online counseling.*

Makale Geliş Tarihi: 20.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.11.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.900363

I. Giriş

Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve dünya çapında küresel bir salgına dönüşen COVID-19, koronavirüs enfeksiyonu, genel halk sağlığının yanında insanların ruh sağlığı üzerinde de olumsuz etkiler oluşturmaktadır. COVID-19 salgın dönemiyle ilişkili psikolojik sorunların tür ve yaygınlıkları ile riskli gruplar hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Ancak 2015'te Kore'de tespit edilen MERS-CoV ile 2003'te Singapur ve Tayvan'da ortaya çıkan SARS-CoV salgınları ile ilgili yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, COVID-19 salgın sürecinde yaşanabilecek olası ruh sağlığı sorunlarına ilişkin bilgi sağlamaktadır. Belirtilen salgın deneyimlerinin, insanlarda çarpık algılama süreçleri tarafından tetiklenen aşırı korku, belirsizlik ve negatif sosyal davranışlara neden olduğu sağlık çalışanlarının, enfekte olmuş birey ve yakınlarının, ruhsal ya da fiziksel sağlık sorunu öyküsü bulunanların ruhsal açıdan risk altında oldukları tespit edilmiştir (Tolares, O'Higgins, Castaldelli-Maia

ve Ventriglio, 2020). COVID-19'un ruh sağlığı ve duyarlı gruplar üzerindeki etkilerini belirlemeye dönük olarak kısa süre içinde yapılan çalışmalar, önceki araştırma bulgularını teyit eder mahiyettedir (ör. Arnout vd., 2020; Filgueiras ve Stults-Kolehmainen, 2020; Moghanibashi-Mansourieh, 2020).

Giderek yayılan, nasıl ve ne zaman kontrol edilebileceği tam olarak henüz kestirilemeyen COVID-19 salgını, insanların ruh sağlığı üzerinde ciddi düzeyde negatif psikolojik etkiler bırakmaktadır (Arnout vd., 2020). Salgının ortaya çıktığı Çin'de yapılan bir incelemede katılımcılardan %70'inden fazlasında orta ve yüksek düzeyde psikolojik semptomların tespit edilmiş olması (Tian, Li, Tian, Yang, Shao ve Tian, 2020) bu görüşü destekler niteliktedir. Yeni koronavirüs salgınında diğer semptomlara oranla kaygı ve depresyon puanlarının yüksek düzeyde seyrettiği gözlenmiştir (Ahmed vd., 2020). Çin'in yanında COVID-19'un derinden etkilediği Amerika (Canady, 2020), İtalya (Pancani, Marinucci, Aureli ve Riva, 2020), Birleşik Krallık (Holmes vd., 2020), İran (Moghanibashi-Mansourieh, 2020) ve Brezilya (Filgueiras ve Stults-Kolehmainen, 2020) gibi ülkeler ile salgın sürecini başarıyla yönettiği kabul edilen Singapur (Ho, Chee ve Ho, 2020) ve Almanya (Bäuerle, Skoda, Dörrer, Böttcher ve Teufel, 2020) gibi ülkelerde de, salgın döneminin ruh sağlığı üzerindeki etkileri, araştırılması gereken öncelikli konular arasına alınmış ve bunun için çözüme dönük kapsayıcı stratejiler inşa edilmeye çalışılmıştır.

Hastalığının yayılmasını önlemeye dönük temel tedbirlerden biri olan gönüllü ya da zorunlu evde kalma uygulamalarının insan ruh sağlığı üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiler, ampirik olarak gözlenebilmektedir. Evde kalınan dönemde esnek çalışma düzeni, işleri evden sürdürme ya da işini kaybetmiş olma durumları da strese bağlı ortaya çıkan psikolojik problemlerle ilişkilidir (Zhang, Wang, Rauch ve Wei, 2020). Salgının etkilerinin en ağır şekilde yaşandığı ülkelerden biri olan İtalya'da uzun izolasyon süreleri ve izole edilen fiziksel alandan kaynaklanan dezavantajların ruh sağlığı üzerinde olumsuz tesirler bıraktığı gözlenmiştir (Pancani vd., 2020). Çin'de kişisel rızasıyla kendisini ev karantinasına almış olan kişilerin depresyon düzeyinde azalma ve mutluluk düzeyinde artış gözlenirken, toplumsal zorlamaya dayalı karantina uygulamalarında ise mutlu kişilerin oranının daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Lu, Nie ve Qian, 2020). Kendini evinde izole etme süreci arttıkça anksiyete ve stres düzeyi de artmaktadır. Anksiyete ve stresin bir arada gözlenmesi, uyku kalitesini de olumsuz yönde etkilemektedir (Xiao, Zhang, Kong, Li ve Yang, 2020). COVID-19 salgınına bağlı enfekte vakalarda dünya genelinde gözlenen hızlı artış, tedavi süreci ve etkililiği konusunda yaşanan belirsizlikler, insanlar arasında kaygıya yol açmakta ve süregiden yani peritratmatik stresi yaygınlaştırmaktadır (Qiu vd., 2020). Genel olarak ilerleme, tepe noktası (pike), plato, gerileme gibi dönemlerle ifade edilen süreç içinde, gidişata bağlı olarak olayın etkisi azalabilmekte ancak stres, anksiyete ve depresyon gibi belirtilerde manidar değişiklikler gözlenmemektedir (Wang vd., 2020).

COVID-19 salgını insanlarla temas kurmayı ve yüz yüze görüşmeyi önemli ölçüde kısıtlamış ve bu durum çevrimiçi ruh sağlığı hizmetlerini ön plana çıkararak,

yaygınlaşmasına yol açmıştır. Çevrimiçi uygulamalar salgının bireyler üzerinde yarattığı psikolojik etkileri tespit etmeyi hedefleyen veri toplama süreci ile içeriğinde bilgi verme, psikoterapi hizmeti sunma, stresle başa çıkma gibi çeşitli etkinliklerin yer aldığı müdahale programlarından (Zhang ve Ma, 2020) oluşmaktadır. Salgın süreciyle bağlantılı ruhsal belirtilerle ilgili araştırmalar için hangi önceliklere yer verilmesi gerektiğini gösterecek kapsayıcı veriler de çevrimiçi yollarla toplanmaktadır (Holmes vd., 2020). COVID-19 salgın döneminin psikolojik etkilerini belirleme ve buna uygun stratejiler geliştirme amacına dönük olarak, başta Çin olmak üzere (Li vd., 2020), Amerika (Canady, 2020), Birleşik Krallık (Holmes vd., 2020), Pakistan (Rana, Mukhtar ve Mukhtar, 2020), Brezilya (Ornell, Schuch, Sordi ve Kessler, 2020) İran (Moghanibashi-Mansourieh, 2020), Singapur (Ho vd., 2020), Almanya (Bäuerle vd., 2020) gibi ülkeler çevrimiçi kapsamlı uygulamalar başlatmışlardır. Türkiye’de ise ulusal karakterli stratejik bir planın eksikliği, farklı kişi veya kuruluşların birbirinden bağımsız ve ilişkisiz şekillerde psikolojik yardım aktiviteleri başlatmalarına yol açmaktadır. Böyle bir durum kaynak israfına neden olmakta, tanılamaların zamanında yapılmasını sınırlandırmakta ve hasta takibini zorlaştırmaktadır (Duan ve Zhu, 2020). COVID-19 salgın dönemine bağlı anksiyete, depresyon, kendine zarar verme, intihar ve diğer ruh sağlığı sorunlarının yaygınlığının ve şiddetinin izlenmesi, raporlaştırılması ve iyileştirilmesi hedefine dönük olarak, mekanik tabanlı, dijital veya dijital olmayan müdahale yollarının verimliliğini belirlemek ve en yüksek uygulama modellerini değerlendirmek eylem planının öncelikli ögesidir. Televizyon ve sosyal medya aracılığıyla COVID-19 hakkında tekrarlayıcı şekilde yayın yapmanın insan ruh sağlığı üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi ve bu yayınların yararlı hale dönüştürülmesinin nasıl teşvik edileceğinin belirlenmesi de üzerinde durulması gereken (Holmes vd., 2020) bir araştırma önceliği olarak ön plana çıkmaktadır.

Türkiye’de COVID-19 salgın döneminde bireysel ya da bazı kuruluşlarca (ör. Türk Psikiyatri Derneği ve Türk Psikologlar Derneği) başlatılan ruhsal destek uygulamaları, oldukça sınırlı ve ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Örneğin tüm öğretim kademelerinde uzaktan eğitim olarak bilinen çevrimiçi eğitim uygulamalarına geçilirken, çevrimiçi rehberlik ya da psikolojik destek konusunda kapsayıcı bir eylem planı hazırlanmamıştır. Oysa yeni koronavirüs salgınının en önemli yansımalarından biri öğrenciler üzerinde gözlenmektedir. Öğrenciler bir taraftan eğitim, sınav ve mezuniyetleriyle ilgili belirsizliklerle, diğer taraftan salgının doğurduğu psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Böyle bir tablo öğrencilerin ruh sağlığını ve iyi olma hallerini desteklemek için proaktif tedbirlerin alınıp alınmadığı ve bunun için salgın sürecinde öğrencilere çevrimiçi profesyonel yardım verebilecek uzmanların bulunup bulunmadığı sorularını gündeme getirmektedir (Sahu, 2020).

Dünyada salgın sürecine daha önce girmiş ülkeler başta olmak üzere, farklı ülkelerde yapılan uygulamalar, çevrimiçi veri toplama ve psikolojik yardım sunma hizmetlerinin tür ve etkililiği hakkında fikir verebilir. Salgının ortaya çıktığı Çin’de Ulusal

Sağlık Komisyonu psikolojik krize acil müdahale ilkelerini ilan ederek başlattığı eylem planında, ilk olarak salgın için psikolojik yardım hatları oluşturmuş, daha sonrasında bu psikolojik yardım hatları için rehberler geliştirmiştir. Bu amaca dönük olarak COVID-19 salgını ile ilişkili 72 çevrimiçi WeChat tabanlı survey ruh sağlığı araştırması yapılmış, WeChat, Weibo ve TikTok gibi uygulamalar kapsamlı şekilde kullanılarak, sağlık uzmanlarına ve halka çevrimiçi ruh sağlığı eğitimleri verilmiştir. Ayrıca hazırlanan kendi kendine psikolojik yardım programları kapsamında, depresyon, anksiyete ve uykusuzluk durumları için çevrimiçi Bilişsel-Davranışçı Terapi uygulama hizmetleri sunulmuştur. Krize müdahale sürecinde çeşitli yapay zekâ programları (AI) geliştirilmiş, intihar riski altındaki bireyler için ise Weibo programı kullanılarak rehberlik hizmetleri sunulmuştur. Tüm bu uygulamalar Çin'in salgınla mücadelesini güçlendirmiş, mücadelenin kalite ve etkinliğini arttırmaya katkı sağlamıştır (Liu vd., 2020). Salgın sürecini başarıyla yürüten ülkelerin başında gelen Singapur'da da (Euronews, 2020) Zoom gibi video konferans platformları aracılığıyla psikiyatri hastalarına çevrimiçi psikoterapi hizmeti sunulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında akıllı telefon tabanlı psikoeğitim hizmetleriyle, bilişsel-davranışçı temelli ya da farkındalığı arttırmaya dönük müdahaleler başlatılarak etkili yardımlar sunulmuştur (Ho vd., 2020). Avrupa'da bazı ruh sağlığı dernekleri ruhsal sorunları bulunan kişilere yapılabilecek yardımlar konusunda uzmanlar için bir rehber geliştirmişler ve ilk ilke olarak içeriğinde telefon ve video bilgilendirmelerinin yer aldığı tele tıp uygulamalarının başlatılmasını ön plana çıkarmışlardır (Fineberg vd., 2020). Brezilya'da salgın korkusuna karşı ruh sağlığı uygulamalarıyla ilgili olarak yöneticilere önerilen stratejilerden biri; stres, travma, depresyon ve riskli davranış protokolleri kapsamında içeriğinde çevrimiçi uygulamaların, web sitelerinin ve telefon iletişiminin yer alacağı alternatif servislerin kurulması olmuştur (Ornell vd., 2020). COVID-19 döneminde Avustralya'da telemental halk servisleri adı verilen ulaşılabilir nitelikteki uygulamalar sürdürülmektedir. Sayıları birden çok olan telemental sağlık servislerinde; depresyon, stres, anksiyete, öfke, keder, travma sonrası stres, duygusal problemler, intihar, yeme bozuklukları gibi ön plana çıkan sorunlara dönük olarak farklı modaliteler uygulanmaktadır. Bunlar arasında; mesaj, chat, telefon görüşmesi, video konferans, mobil uygulamalar, çevrimiçi kendi kendine yardım platformları (online self-help platform), çevrimiçi forum, çevrimiçi grup chat, e-mail, psikoeğitim ve web siteleri bulunmaktadır (Zhou vd., 2020).

Araştırma bulguları salgın döneminde çevrimiçi hizmetlerin yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Ancak bu durum hizmetlerin etkililiği konusundaki tartışmaları beraberinde getirmektedir. Amerika'da yayımlanan Mental Health Weekly adlı derginin haberine göre, bu hizmetleri sunan uzmanlar, ciddi psikiyatrik sorunları olan kişilerin teleterapi uygulamasını yüz yüze yapılan kadar etkili bulduklarını bildirmişlerdir. Danışanların/hastaların önemli bir kısmı teleterapi deneyimine daha önce maruz kalmamıştır. Danışanlar bu tür uygulamaların geniş ölçekli gruplara ulaşmak bakımından önem taşıdığını vurgulamışlardır (Canady, 2020). COVID-19 salgın sürecinde bireye dönük olanların yanında gruplar için de telemental/teleterapi uygulamalarına yer verilmektedir. Avusturya'da

depresyonlu bireyler üzerinde yapılan ve teletabanlı grup uygulamaları için bir fizibilite çalışması olarak da planlanan yedi haftalık bilişsel davranışçı müdahale programının sonunda, katılımcıların depresyon düzeyinde belirgin düşüşler gözlenmiştir. Grup uygulamasında danışan memnuniyeti ve tedaviye katılım oldukça yüksek bulunmuştur (Schuster vd., 2020).

COVID-19 salgın döneminde gerek veri toplama gerek müdahale işlemlerinde çevrimiçi teknolojilerin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Bu hizmetler aracılığıyla uzmanların iletişim kurması ve elde ettiği bilgileri depolaması, dijital yazılım ve donanımlara güvenmesi ile bağlantılıdır. E-postalar, kısa mesajlar, telepsikolojik/telemental sağlık terapisi, elektronik tıbbi kaynaklar, bulut tabanlı depolama (cloud-based storage), uygulamalar (apps) ve değerlendirmeler bu hizmetler kapsamında sunulmaktadır. Bunların bir kısmı psikoterapi bir kısmı ise uyuma dönük yardım hizmeti sunmak için kullanılmaktadır (Lustgarten, Garrison, Sinnard ve Flynn 2020). Bu durum Türkiye’de ruh sağlığı çalışanlarının çevrimiçi teknolojiye yönelik tutumlarını, bilgi düzeylerini ve becerilerinin incelenmesini gündeme getirmektedir. Bu çalışma ile COVID-19 salgının ilk üç ayında Türkiye’de salgının yol açtığı psikolojik sorunlarının ve yardım arama taleplerinin incelenmesi, psikolojik yardım hizmeti sunan uzmanların çevrimiçi veri toplama ve müdahale etme süreçleri konusundaki bilgi, tutum ve becerileri ile bu süreçte kullandıkları çevrimiçi tekniklerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma, başta salgının ruhsal etkilerine duyarlı gruplar olmak üzere, halk arasında gözlenen COVID-19 bağlantılı psikolojik belirtilerin tespit edilmesi; sorunu çözmeye dönük politikaların oluşturulması ve öncelikli eylem planlarının geliştirilmesi bakımından önem taşımaktadır.

II. Yöntem

Nicel yaklaşıma dayalı olarak tasarlanan bu çalışmada kesitsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde popülasyonun durumunu resmetmek için, bir örneklemin belli bir zaman aralığındaki bilgileri toplanarak mevcut durum ortaya konmaya çalışılır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012).

A. Araştırma Grubu

Bu araştırmanın örneklemini Türkiye’nin farklı bölgelerinde ruh sağlığı alanında görev yapan 168 kişi (122 Kadın, %72.6; 46 Erkek, %27.4) oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan ruh sağlığı çalışanlarının %71.4’ü (n=120) psikolojik danışman, %19.6’sı (n=33) psikolog ve %8.9’u (n=15) psikiyatristtir. Katılımcıların %54.2’si (n=91) Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda çalıştıklarını belirtirken, %17.2’si (n=29) özel iş yerlerinde, %14.3’ü (n=24) hastanelerde, %4.7’si (n=8) üniversitelerin psikolojik danışma merkezlerinde, %4.2’si (n=7) Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinde (RAM) çalıştığını rapor etmişlerdir, %5.4 uzman ise (n=9) diğer seçeneğini işaretlemiştir. Salgın sürecinde çevrimiçi yardım sunanların %20.8’i (n=35) Whatsapp, %16.7’si (n=28) Zoom, %14.9’u (n=25) Eğitim Bilişim Ağı (EBA),

%10.7'si (n=18) Skype ve %3'ü (n=5) Adobe Connect platformlarını kullanmışlardır. Araştırmaya katılan ruh sağlığı uzmanlarının yaşları 22 ile 57 arasında değişmekte olup yaş ortalamaları 32.02'dir (SS= 7.29). Mesleki kıdemleri 1 ile 34 yıl arasında değişen araştırma grubunun mesleki kıdem ortalaması 8.44 (SS=7.19) yıldır.

B. Veri Toplama Araçları

Araştırma soruları, COVID-19 salgın sürecinin bireyler üzerindeki olumsuz psikolojik etkileri ve uygulanan çevrimiçi destek programları ile ilgili mevcut literatür dikkate alınarak araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Dört farklı formdan oluşan soru listelerinin ilkinde ruh sağlığı uzmanlarıyla ilgili tanımlayıcı bilgilere (cinsiyet, kıdem, hizmet alanı, vb.) yer verilmektedir. İkinci formda, uzmanların salgın sürecinde gözlemledikleri ruh sağlığı sorunları ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Üçüncü formda ruh sağlığı çalışanlarının çevrimiçi müdahale konusundaki bilgi, tutum ve becerilerini ölçmeye dönük ifadelere, son formda ise uzmanların çevrimiçi yardım sürecinde tercih ettikleri yöntem ve tekniklere ilişkin sorulara yer verilmiştir. Soruların tamamı bulgulara ilişkin tablolarda yer almaktadır.

C. İşlem

Bu çalışma için öncelikle araştırmacıların bağlı olduğu üniversitenin etik kurulundan onay alınmıştır (Sayı: 81614018-000-E.172). Dünyada COVID-19 salgını konusuyla ilgili survey araştırmaların neredeyse tamamı çevrimiçi yollarla gerçekleştirilmektedir (Arnout vd., 2020; Bäuerle vd., 2020; Bo, 2020; Pancani vd., 2020). Bu çalışmanın verileri de online platformda oluşturulan soru formları ile Nisan 2020 ile Mayıs 2020 tarihleri arasında toplanmıştır. Veri toplanma süreci çevrimiçi formun bağlantı adresi resmî kurumların ve meslek örgütlerinin sosyal medya hesaplarında paylaşarak ya da katılımcıların telefon veya e-posta adreslerine gönderilerek gerçekleştirilmiştir. Araştırma grubu, uygun örnekleme tekniğiyle seçilmiştir. Uygun örnekleme; zaman, para ve iş gücü açısından var olan sınırlılıkları nedeniyle, örneklemin ulaşılabilir birim ya da kişilerden seçilmesidir (Fraenkel vd., 2012). Örnekleme tekniğinin doğasından dolayı sonuçların genellenmesinde ortaya çıkabilecek olası kısıtlılıklar, veri analiz sürecinde kontrol altına alınabilmektedir (Barker, Pistrang ve Elliott, 2002). Araştırmada katılımcıların kimliğini açığa çıkaracak herhangi bir bilgi talep edilmemiştir. Çevrimiçi anketin ana sayfasında yer alan “Bilgilendirilmiş onam formu” ile katılımcılardan çalışmaya katılım onayı alınmıştır. Verilerin tamamı aktif olarak görev yapan ruh sağlığı çalışanları üzerinden toplanmıştır. Verilerin analizi SPSS 23.0 paket programı ile yapılmıştır. Soru listelerinden elde edilen veriler tanımlayıcı istatistik teknikleri ve ki-kare tekniği ile analiz edilmiştir.

III. Bulgular

Araştırmanın amaçları doğrultusunda ilk olarak, ruh sağlığı hizmeti veren bireylere salgın döneminde yapılan başvurulara ilişkin tanımlayıcı bulgular hesaplanmıştır. Katılımcıların %57.1'i salgın sürecinde ruhsal sorunlar nedeniyle yardım talebi aldıklarını, bu talebin kadın

ve yetişkinlerden daha sık geldiğini belirtmişlerdir. Ayrıca yardım talebinde bulunanların daha çok aşırı kaygı, eğitsel ve mesleki sorunların yarattığı stres, uykusuzluk, zevk ve ilgi kaybı, virüs kapmaya ilişkin tekrarlayıcı düşünceler ve aşırı temizlik şikâyeti ile geldikleri gözlenmiştir. Katılımcıların salgın sürecindeki yardım talebi alma durumlarına ilişkin analizler Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1. Salgın Sürecinde Yardım Talebinde Bulunan Bireylere Ait Bulgular

Değişken	f	%
Salgın döneminde ortaya çıkan, salgının tetiklediği ya da salgınla ilişkilendirilen eğitsel/mesleki/ ruhsal sorunlar nedeniyle sizden yardım talep edenler oldu mu?		
Evet	96	57.1
Hayır	72	42.9
Eğer olmuşsa yardım talebi genelde hangi dönemdeki bireylerden gelmiştir?		
Çocuk ve ergen	35	20.8
Genç yetişkin	19	11.3
Yetişkin	42	25.0
Talep olmadı	72	42.9
Eğer olmuşsa yardım talebi genelde hangi cinsiyetten gelmiştir?		
Kadın	77	45.8
Erkek	19	11.3
Talep Olmadı	72	42.9
Eğer olmuşsa yardım talep edenlerin durumu belirtilen kategorilerden hangisine uygunluk gösterir?		
Travmatik bir süreç	55	32.7
Sağlık çalışanı olma	11	6.5

Kronik hastalığa sahip olma	7	4.2
İşini kaybetmiş olma	5	3.0
Yas süreci	3	1.8
Riskli yaş grubu (60+)	3	1.8
Diğer	12	7.1
Talep olmadı	72	42.9
<hr/>		
Eğer insanlar sizden yardım talebinde bulunduysa genel olarak şikayetleri nelerdir?*		
<hr/>		
Aşırı kaygı	78	81.3
Eğitsel-mesleki sorunlar (ın yarattığı stres)	47	49.0
Tekrarlayıcı virüs kapma (enfekte olma korkusu) düşüncesi	45	46.9
Uykusuzluk	42	43.8
Zevk ve ilgi kaybı	42	43.8
Aşırı temizlik	40	41.7
Öfke hali	33	34.4
Derin bir üzüntü hali	28	29.2
Somatik belirtiler (Kalp sıkışması, terleme, nefes darlığı vs.)	27	28.1
Hastalık hastası olma hali	25	26.0
Aile-evlilik-ilişki problemleri	25	26.0
İletişim sorunları	22	22.9
Travma sonrası stres belirtileri	20	20.8
Yalnızlık	18	18.8
İştahsızlık	7	7.3

Cinsel sorunlar	4	4.2
Aşırı madde/sigara kullanımı	3	3.1

* Katılımcılar birden fazla semptomu işaretleyebilmişlerdir, yüzdeler yardım talebinde bulunan 96 kişi üzerinden hesaplanmıştır.

Katılımcıların online psikolojik yardıma ilişkin tutumları incelendiğinde, bu uygulamaların etik olmadığını düşünenlerin oranının düşük olduğu (%8.9'u oldukça fazla, %5.4'ü ise kesinlikle) gözlenmiştir. Katılımcıların çoğu salgın sürecinde online psikolojik yardımın etkili olduğunu (%36.3 oldukça fazla, %31.0 kesinlikle) belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların çoğu ruh sağlığı uzmanlarının online psikolojik yardım sunmak için gerekli olan bilgi ve becerilerden yoksun olduklarını ve bu eksikliklerin giderilmesi gerektiğini düşünmektedir. Katılımcıların bu sürece ilişkin tutumları Tablo 2'de özetlenmektedir.

Tablo 2. Çevrimiçi (Online) Psikolojik Yardıma İlişkin Tutumlar

Faktör	Hayır/ Hiç	Oldukça Az	Kısmen	Oldukça Fazla	Evet/ Kesinlikle
	f (%)	f (%)	f (%)	f (%)	f (%)
Online psikolojik yardımın etik açıdan sorun teşkil ettiğini düşünüyor musunuz?	20 (11.9)	54 (32.1)	70 (41.7)	15 (8.9)	9 (5.4)
Online psikolojik yardımın salgın (COVID-19) gibi kritik dönemler için yararlı/etkili bir uygulama olduğunu düşünüyor musunuz?	3 (1.8)	11 (6.5)	41 (24.4)	61 (36.3)	52 (31.0)
Şu sıralar başlatılabilecek online psikolojik yardım uygulamasının, danışmaya/tedaviye yeni başlayacak danışanlardan/hastalardan çok, danışma süreci devam edenler için daha uygun olduğu görüşüne katılır mısınız?	9 (5.4)	15 (8.9)	57 (33.9)	48 (28.6)	39 (23.2)
Salgın dönemindeki gözlem ve deneyimleriniz online psikolojik yardım konusundaki görüşlerinizde olumlu yönde değişime yol açtı mı?	6 (3.6)	26 (15.5)	53 (31.5)	60 (35.7)	23 (13.7)
Salgın döneminde online platformlarda (forum, mesaj, e-posta, sosyal medya vb.) mesleki bilgilendirmeler yapmak ve	1 (0.6)	5 (3.0)	66 (39.3)	63 (37.5)	33 (19.6)

deneyimleri paylaşmak sizce ruhsal açıdan insanlara destek sağlar mı?					
Sizce salgın ve izolasyon süreci, online psikolojik yardımla ilgili bilgi ve becerilerin lisans/lisansüstü programlarda kazandırılması gerekliliğini ortaya çıkardı mı?	3 (1.8)	4 (2.4)	29 (17.3)	70 (41.7)	62 (36.9)
Sizce yüz yüze yardım yapmayı sınırlandıran salgın dönemi, ruh sağlığı uzmanlarının teknoloji konusunda daha çok bilgi ve beceriye sahip olma gerekliliğini ortaya çıkardı mı?	0 (0)	2 (1.2)	11 (6.5)	68 (40.5)	87 (51.8)
Sizce Türkiye'deki ruh sağlığı çalışanlarının online psikolojik yardım konusunda süpervizyona ihtiyacı var mı?	0 (0)	7 (4.2)	21 (12.5)	51 (30.4)	89 (53.0)
Sizce salgın dönemi beli kişi, grup ve oluşumlar için online psikolojik yardım uygulamalarını maddi kazanç türünden bir fırsatçılığa dönüştürdü mü?	11 (6.5)	33 (19.6)	51 (30.4)	51 (30.4)	22 (13.1)

Katılımcıların salgın süreci ile ilişkili sorunlara yardım edebilme konusunda kendi bilgi ve becerine ilişkin algıları ve bu süreçte yaptıkları çevrimiçi uygulamalar incelenmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar katılımcıların %52.4'ünün bu süreçte gözlenen psikolojik sorunları çözmek için kendilerini yeterli bulmadıkları, %89.3'ünün insanlara yardımcı olabilmek için yeni bilgi kaynaklarına başvurdukları gözlenmiştir. Ayrıca %30.4'ü online psikolojik yardım için kendini yetersiz bulurken, sadece %27.4'ü bu süreçte online psikolojik yardımda bulunduğunu ifade etmiştir. Diğer bulgular Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Çevrimiçi (Online) Psikolojik Yardıma İlişkin Bilgi, Beceri ve Uygulama

Faktör	Evet f (%)	Hayır f (%)
Sahip olduğunuz bilgi ve deneyimin salgın döneminde gözlenen psikolojik sorunları çözmek için yeterli olduğu kanaatinde misiniz?	80 (47.6)	88 (52.4)
Salgınla ilişkili ruhsal sorunları çözmek konusunda insanlara daha fazla yardımcı olmak için yeni bilgi kaynaklarına başvuruyor musunuz?	150 (89.3)	18 (10.7)

İnsanlara online yardım yapmak için gerekli olan teknoloji yeterliğine sahip misiniz?	117 (69.6)	51(30.4)
Etkileşimin gerçek zamanlı (senkron) olduğu online psikolojik yardım uygulamaları konusunda yeterince bilginiz var mı?	69 (41.1)	99 (58.9)
Etkileşimin eş zamanlı olmadığı (asenkron) psikolojik yardım uygulamaları konusunda yeterince bilginiz var mı?	41(24.4)	127 (75.6)
Terapist ve danışan/hasta arasında e-posta, forum ve SMS gibi yollarla gerçekleşen online psikolojik yardım uygulamaları hakkında yeterince bilginiz var mı?	36 (21.4)	132 (78.6)
Web tabanlı olarak ve genelde farklı kişiler tarafından ruhsal sorunlarla ilgili deneyimlerin, yardım girişimlerinin, yardım süreçlerinin ve etkilerinin paylaşıldığı platformlarla (bloglar) ilgili yeterince bilginiz var mı?	52 (31.0)	116 (69.0)
Web tabanlı olup ruhsal sorunlara çözüm bulmak veya önlemek için kendi kendine terapötik yardım müdahaleleri ile ilgili kılavuzluk hizmeti veren online programlar hakkında yeterince bilginiz var mı?	35 (20.8)	133 (79.2)
Telefonla psikolojik yardım süreci hakkında yeterince bilginiz var mı?	55 (32.7)	113 (67.3)
Meslek öncesi veya meslek içi eğitiminizin herhangi bir döneminde online psikolojik danışma/psikoterapi için eğitim aldınız mı?	20 (11.9)	148 (88.1)
COVID-19 süreci başladıktan sonra teknolojiyi ve online etkileşimi daha yoğun kullanmaya dönük bir eylemde/girişimde bulundunuz mu?	124 (73.8)	44 (26.2)
COVID-19'la mücadele sürecinde topluma dönük bir ruh sağlığı ya da rehberlik hizmeti yürütüyor musunuz?	104 (61.9)	64 (38.1)
COVID-19'un yarattığı psikolojik sorunların çözümüne katkı sağlamak amacıyla sosyal medya aracılığıyla mesaj/bilgi paylaşıyor musunuz?	124 (73.8)	44 (26.2)
COVID-19'un neden olduğu durumdan etkilenen bireylere dönük olarak online ruh sağlığı/rehberlik desteği (online danışma) veriyor musunuz?	46 (27.4)	122 (72.6)
Salgın nedeniyle bireylerde ve toplumlarda ortaya çıkan kaygı ve endişe hali, sizi mesleki anlamda daha fazla aktif olma (bilgi paylaşma, yardım sunma vb.) sorumluluğuna zorluyor mu?	158 (94.0)	10 (6.0)

Farklı meslek grubuna mensup olan bireylerin yardım talebi alma durumları incelendiğinde, aralarında anlamlı bir farkın olduğu gözlenmiştir ($\chi^2=11.74$, $sd=2$, $p<.01$).

En fazla yardım talep edilen grubun psikiyatristler (%93.33), en az ise psikolojik danışmanlar (%50) olduğu gözlenmiştir. Ayrıca psikiyatrist ve psikologlar beklenen değerlerden daha fazla yardım talebi alırken, psikolojik danışmanların beklenen daha az yardım talebi aldıkları gözlenmiştir. Analiz sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Meslek Gruplarına Göre Yardım Talebi Alma Durumu

Yardım Talebi Alma Durumu		Psikolojik Danışman	Psikolog	Psikiyatrist
Yardım Talebi Alan (n=96, %57.1)	Gözlenen	60	22	14
	Beklenen	68.6	18.9	8.6
	Sütun %	50	66.67	93.33
Yardım Talebi Almayan (n=72, %42.9)	Gözlenen	60	11	1
	Beklenen	51.4	14.1	6.4
	Sütun %	50	33.33	6.67
Toplam	N	120	33	15
	Sütun %	100	100	100

$$\chi^2=11.74, sd=2, p<.01$$

IV. Tartışma

Bu çalışmaya katılan ruh sağlığı çalışanlarından %57.1’i salgın sürecinde eğitsel/mesleki ve kişisel sorunlar nedeniyle kendilerinden yardım talep edildiğini belirtmişlerdir. Bu durum yüz yüze gelme imkanlarının sınırlı olmasına rağmen salgın sürecinden kaynaklı problemlerin bireyleri profesyonel yardım aramaya yönlendirdiğini göstermektedir. Önceki araştırmalar da evde kendilerini karantinaya almış farklı eğitim, yaş ve sosyo ekonomik gelir düzeyine sahip bireylerin ruhsal yardım talebinde bulduklarını göstermektedir. Bunlar arasında öğrencilerin ve sağlık çalışanlarının ağırlıkta olduğu gözlenmiştir (Zhang vd., 2020b). Araştırmamızda ruh sağlığı çalışanlarından yardım talebinde bulunanların ağırlıklı olarak kadın (%72.6) oldukları gözlenmiştir. Bu oran benzer bir çalışmanın bulgularıyla (%76.6) örtüşmektedir (Zhang vd., 2020b).

Bu araştırmanın sonucuna göre travmatik bir dönem içinde bulunduğunu belirten bireyler ağırlıklı olarak yardım talebinde bulunmaktadır. Yapılan benzer çalışmalarda da bireylerde COVID-19'la bağlantılı peritratmatik stresin yaygın olarak gözleendiği tespit edilmiştir (Qiu vd., 2020). Bunun yanında iş kaybı yaşamak, sağlık çalışanı olmak ve kronik bir hastalığa sahip olmak gibi farklı pozisyonlarda bulunan bireylerden de yardım alma isteği gelmiştir. Yapılan farklı araştırmalar benzer pozisyonlarda bulunan bireylerin profesyonel yardım talebinde bulduklarını göstermektedir (Bäuerle vd., 2020; Hiremath, Kowshik, Manjunath ve Shettar, 2020).

Bu çalışmaya katılan ruh sağlığı çalışanlarından, yardım talebinde bulunanların dile getirdikleri sorunların tür ve yaygınlıkları incelendiğinde sırasıyla aşırı kaygı, virüs kapmaya ilişkin tekrarlayıcı düşünceler, eğitsel-mesleki sorunlar, zevk ve ilgi kaybı, uykusuzluk, aşırı temizlik gibi şikayetlerin ön plana çıktığı gözlenmektedir. Katılımcılara birden çok işaretleme yapabilme olanağı sunulduğundan, aynı bireyin farklı şikayetleri dile getirmesi de olasıdır. Katılımcılara şikâyet konusu edilen durumlarla ilgili bir tanı alıp almadıkları sorulmamıştır. Bu nedenle söz konusu şikayetlerin oranları, ruh sağlığı çalışanlarının kişisel tespitlerinden elde edilen verilerle sınırlıdır. Yapılan incelemede COVID-19 döneminde aşırı kaygının en yüksek oranda dile getirilen sorun olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında; özellikle, depresyonun tanı kriterlerinden olan zevk ve ilgi kaybı ile derin bir üzüntü hali yaşayan bireylerin oranının da yüksek düzeyde seyrettiği görülmüştür. COVID-19 salgın sürecinin yol açtığı psikiyatrik sorunlar incelendiğinde kaygı ve depresyon belirtilerinin yaygınlık olarak belirgin şekilde ön plana çıktığı gözlenmektedir. Farklı ülkelerde değişik yaş ve popülasyonlar üzerinde yapılan araştırmalar bu durumu teyit etmektedir. Örneğin salgının ortaya çıktığı ülke olan Çin'de genel popülasyon (n=7236) üzerinde yapılan incelemelerde depresif belirti oranının %20.1, genel kaygı oranının ise % 35.1 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir (Huang ve Zhao., 2020). Aynı ülkede üniversite öğrencileri (n=7143) üzerinde yapılan çalışmada da katılımcılardan %9'unun ciddi düzeyde, %2.7'sinin orta, %21.3'ünün de hafif düzeyde kaygı yaşadıkları tespit edilmiştir (Cao vd., 2020). Bu çalışmada kaygı ve depresif belirtilerin gözlenme sıklığı ile ilgili diğer ülkelerde yapılan çalışmalardan elde edilenler bulgular ile örtüşmektedir. Norveç'te 18 yaş üstü yetişkin grupta (n=10084) kaygı %27.57, depresif belirtiler %30.78 (Ebrahimi, Hoffart ve Johnson, 2020), Yunanistan'da üniversite öğrencileri (n=1000) arasında kaygı %42.5, depresif belirtiler % 74.3 oranında tespit edilmiştir (Kaparounaki vd., 2020). Rusya'da genel popülasyonda (n=1957) kaygı düzeyi %35 olarak saptanmıştır (Sorokin vd., 2020). Araştırma bulguları (Ahmed vd., 2020) yeni koronavirüs salgınında diğer semptomlara oranla kaygı ve depresyon puanlarının yüksek düzeyde seyrettiğini göstermektedir. Türkiye'de yapılan bir araştırmanın sonuçları da COVID-19 sürecinde genel popülasyonda gözlenen depresyon puanlarının %23.6'sı ile kaygı puanlarının %45.1'inin kesme puanlarının üstünde seyrettiğini göstermektedir (Özdin ve Bayrak-Özdin, 2020). Bizim çalışmamızda genel popülasyonun yanında düşük sayıda olsalar da riskli gruplarda bulunanlar ile sağlık çalışanları da yer

almaktadır. Literatür incelendiğinde kaygı-depresyon yaygınlığının bazı özel gruplar arasındaki gözlenme düzeyinin de araştırıldığı görülmektedir. Nijerya’da yapılan bir araştırmada sağlık personeli arasında gözlenen kaygı düzeyinin, genel popülasyonda gözlenenden yüksek olduğu tespit edilmiştir (Agberotimi, Akinsola, Oguntayo ve Olaseni, 2020). Keza Paraguay’da (Samaniego, Urzúa, Buenahora ve Vera-Villarroel, 2020) ve Çin’de (Zhang vd., 2020a) kaygı ve depresyonun sağlık çalışanları arasında yaygın olarak gözlemlendiği tespit edilmiştir.

Çalışmamızda COVID-19 döneminde uykuyla ilgili sorunların da öncelikli sorunlar arasında dile getirildiği gözlenmektedir. Bu bulgu gerek sadece uyku sorununu gerekse diğer belirtilerle eş zamanlı gözlenen uyku sorunlarını inceleyen araştırma sonuçları ile tutarlıdır (ör. Casagrande, Favieri, Tambelli ve Forte, 2020; Huang ve Zhao, 2020; Samaniego vd., 2020; Shechter vd., 2020). Ayrıca; COVID-19 bağlı uyku sorunları sağlık hizmeti veren personel arasında daha yaygın gözlenmektedir (Agberotimi vd., 2020).

Çalışmamızda ruh sağlığı çalışanlarına başvuranların şikayetleri arasında virüs bulaşma/enfekte olmaya ilişkin tekrarlayıcı düşüncelerin bulunduğu görülmektedir. Dsouza, Quadros, Hyderabadwala ve Mamun (2020) tarafından yapılan araştırmada da benzer bir yaygınlık gözlenmiş hatta bunun intihar girişimlerinin nedenlerinden biri olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki enfekte olmaya dönük düşüncelerin ve endişe halinin tespit edilmesi amacıyla COVID-19 Korkusu ölçeklerinin geliştirilmesi (Ahorsu vd., 2020; Sakib vd., 2020) yoluna gidilmiştir. Bu tür ölçekler kullanılarak yapılan bazı araştırmalarda salgın döneminde sıklıkla gözlenen depresyon, kaygı ve stres gibi ruhsal sorunların COVID-19 korkusu ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir (Bakioğlu, Korkmaz ve Ercan, 2020). Çin’li grup üzerinde yapılan bir araştırmada katılımcıların %52.1’i salgın sürecinde korku ve endişeye kapıldığını belirtmiştir (Zhang ve Ma, 2020). Türk örneklem grubu üzerinde yapılan bir araştırma COVID-19 korkusunun bazı demografik değişkenlerle ilişkili bazıları ile ilişkili olmadığı tespit edilmiştir (Haktanir, Seki ve Dilmaç, 2020). Enfekte olma korkusunun potansiyel olarak işlevsel bir doğası vardır. Korku hali enfeksiyondan korunmak için sosyal mesafeye uyma, maske takma ve hijyene dikkat etmeye zorlayabilir. Bu tedbirlerden biri olan hijyene dikkat etmek korku ile pekiştirildiğinde kompulsif bir temizlik ritüeline dönüşebilir. Çalışmamıza katılanlarda %23’ü aşırı temizlik yapmaktan mustarip olduklarını belirtmiştir. Benzer araştırmalarda da (Zickfeld, Schubert, Herting, Grahe ve Faasse, 2020) pandemi döneminde temizlik ve hijyenle ilgili farklı davranışların gözlemlendiği tespit edilmiştir.

Çalışmamıza katılan ruh sağlığı çalışanları kendilerinden yardım talebinde bulunanlardan %28’inin şikayetlerinin eğitsel ve mesleki alanlarla bağlantılı stres durumları olduğunu belirtmişlerdir. Okulların kapanması ve öğretime verilen ara, merkezi sınavların tarihleriyle ilgili belirsizlikler ülke genelinde strese yol açabilmektedir. Keza iş kayıpları, düşük ücretle çalışma gibi sorunlar da mesleki alandaki stres kaynakları olarak ön plana çıkmaktadır. İtalya’da genel popülasyon üzerinde yapılan bir çalışmada da bireylerin %41.8’inin yüksek düzeyde stres yaşadığı tespit edilmiştir (Casagrande vd., 2020). Bu oran sağlık çalışanlarında

%57'ye kadar çıkabilmektedir (Shechter vd., 2020). Buna karşı yetişkin popülasyonun %52'sinde yaşanan stresin düşük ve orta düzeyde seyrettiği rapor edilmiştir (Zhang, Wang, Jahanshahi ve Schmitt, 2020). Stres yaşantıları doğrudan salgın dönemiyle bağlantılı eğitim ve meslekle ilişkili konulardan kaynaklandığı gibi, yeni koronavirüsün yarattığı endişe ya da kaygıyla da alakalı olabilmektedir (Bitan vd., 2020). Çalışmamıza katılan ruh sağlığı çalışanlarından yardım talebinde bulunanlar arasında gözlenen ölüm korkusu şikayetinin oranı %20.8'dir. Virüsün global olarak hızla yayılması ve ölüm oranlarındaki artış trendi ölüme yönelik endişeleri ya da ölüm korkusunu tetikleyebilmektedir. Bunun yanında enfeksiyona bağlı ölüm şekliyle ilgili bilgi ve haberler de korkuyu artırıcı unsurlar olabilmektedir. Literatürde COVID-19'la bağlantılı ölüm korkusu veya ölüm sırasında yaşananların hasta olmayan bireylerin endişeleri üzerindeki yansımalarını inceleyen araştırmalara rastlanmamıştır. Ancak çevresinde enfekte olmuş kişiler bulunanlarda ölüm korkusunun oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir (Planchuelo-Gómez, Odriozola-González, Irurtia ve de Luis-García, 2020).

Bu çalışmaya katılan ruh sağlığı çalışanlarından yardım talebinde bulunan kişilerden %11.9'unda travma sonrası stres belirtileri gözlenmiştir. Bu oran İtalya'da genel popülasyon üzerinde yapılan araştırmada %7.6 (Casagrande vd., 2020), Çin'de yetişkin grup üzerinde yapılan araştırmada ise %14.4 (Liang vd., 2020) olarak rapor edilmiştir. Ruh sağlığı çalışanlarından yardım talebinde bulunanlar arasında somatizasyon belirtileri %16.1 oranında gözlenmektedir. Çin'de yapılan bir araştırmada da ciddi düzeydeki somatizasyon oranı %15.5 olarak bulunmuştur (Pan vd., 2020). Genel ruhsal belirtilerin incelendiği bir çalışmada da somatizasyon belirtilerinin yüksek düzeyde gözlenen belirtiler arasında olduğu tespit edilmiştir (Chen, Wang, Yang, Li ve Sun, 2020).

Bu çalışmada ruh sağlığı çalışanlarından yardım talebinde bulunanların sorunlarının farklılıklar arz ettiği ve değişken düzeylerde seyrettiği gözlenmektedir. Yukarıda gözlenme sıklığı yüksek olan belirtilerle ilgili bulgular literatür bulguları ışığında tartışılmaya çalışılmıştır. Gözlenme sıklığı düşük olan sorunlarla ilgili araştırmalarda literatürde de sınırlılıklar bulunmaktadır. Ancak genel olarak belirti tarama listelerine (ör.SCL-90) bağlı olarak yapılan araştırmalarda COVID-19 salgınıyla ilişkili farklı tür ve sıklıklarda psikolojik problemler gözlenmiştir (Tian vd., 2020; Zhang vd., 2020c).

Bu çalışmada ruh sağlığı uzmanlarına çevrimiçi yardım uygulamalarıyla ilgili sorular da sorulmuştur. Sayıları farklı olsa da sorular uzmanların çevrimiçi yardım konusundaki bilgi, tutum ve becerileriyle ilgilidir. Katılımcıların büyük çoğunluğu çevrimiçi ruhsal yardımın etik açıdan sorun teşkil etmediğini, COVID-19 dönemi için oldukça yararlı bir uygulama olduğunu ve uygulamaya dayalı olarak çevrimiçi yardım konusundaki görüşlerinin olumlu yönde değiştiğini vurgulamışlardır. Etikle ilgili konular hakkında bazı tartışmalar yapılmakta ve potansiyel çatışma durumlarıyla ilgili standartlar geliştirilmeye çalışılmaktadır (Chenneville ve Schwartz-Mette, 2020). Katılımcıların diğer alanlarla ilgili tepkileri de

dikkate alındığında çevrimiçi uygulamalar konusundaki tutumlarının genel olarak olumlu olduğu gözlenmiştir. Aynı amaca dönük olarak yapılan bir araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmış ve çoğu terapistin çevrimiçi uygulamaya dönük tutumlarının pozitif olduğu ve benzer uygulamaların gelecekte de yapılması yönünde görüş bildirdiği tespit edilmiştir (Békés ve Aafjes-van Doorn, 2020). Koçyiğit-Özyiğit ve Erkan-Atik'in (2021) psikolojik danışmanların çevrimiçi danışmaya dönük deneyimlerini incelediği çalışmada, katılımcılar çevrimiçi uygulamaların kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı yanlarının olduğunu belirtmişlerdir. COVID-19 döneminde psikolojik danışmanların çevrimiçi danışmaya ilişkin görüşlerinin incelendiği diğer bir çalışmada (Yüksel-Şahin, 2021), katılımcıların çevrimiçi uygulamalara genel olarak olumlu yaklaştığı hatta daha önceki olumsuz bakış açılarının değiştiği tespit edilmiştir. Poletti ve arkadaşları (2020) tarafından literatür gözden geçirilerek (18 çalışma) yapılan incelemede ruh sağlığı çalışanlarının ve halkın kuşkulu yaklaşmasına karşın çevrimiçi psikoterapi uygulamalarının başta depresyon, kaygı ve travma sonrası stres bozukluğu olmak üzere tüm ruhsal sorunların tedavisinde kullanılabilecek etkili ve alternatif bir uygulama olduğu rapor edilmiştir.

Katılımcıların çevrimiçi uygulamalar konusundaki olumlu tutumlarına karşın araştırmamızdan ortaya çıkan sonuç, uzmanların çoğunun çevrimiçi uygulama türleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ve yeterince eğitim almadıklarını göstermektedir. COVID-19 döneminden bağımsız düşünüldüğünde ruh sağlığı uzmanlarının çevrimiçi teknolojiyi kullanma konusunda yeterince eğitilmedikleri ve bunu kullanmaktan kaçındıkları söylenebilir (Glueckauf vd., 2018). Buna karşı çalışmamızda uzmanlar COVID-19 salgınından sonra çevrimiçi uygulamaları kullanmaya dönük bir çaba içine girdiklerini belirtmişlerdir. Bu yaklaşım ruh sağlığı uzmanları arasında global olarak gözlenmektedir. COVID-19 salgını ruh sağlığı uzmanları arasında çevrimiçi uygulamaların benimsenmesini hızlandırmıştır (MacMullin, Jerry ve Cook, 2020).

Bu araştırmadan çıkan sonuçlar uzmanlarının psikolojik yardım sürecinde farklı çevrimiçi uygulamalar kullandıklarını göstermektedir. Literatür incelemesi yapıldığında da farklı ülkelerde pek çok çevrimiçi uygulamaya yer verildiği gözlenmektedir (Ho vd., 2020; Liu vd., 2020). Türkiye'de insanların günlük yaşamda sıklıkla kullandıkları WhatsApp, Skype ve Zoom gibi uygulamalar ön plana çıkarken, bazı ülkelerde salgın dönemi ihtiyaçlarıyla daha uyumlu çevrimiçi programlar geliştirilmiş ve uygulanmıştır (Fineberg vd., 2020).

Bu çalışmadan ortaya çıkan sonuç oransal olarak en yüksek düzeyde yardım başvurusunun psikiyatri uzmanlarına yapıldığını göstermektedir. Başta depresyon ve kaygı olmak üzere, salgın sürecinde ruhsal sorunların ciddi düzeyde seyretmesi psikiyatri uzmanlarından yardım alma girişimlerini arttırabilmektedir. Salgın sürecinde başvuru yapılan ruh sağlığı uzmanların karşılaştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak genel zamanlarda (Arslantaş, Dereboy, Aştı ve Pektekin, 2011; Bostancı-Daştan, Kaya ve Şık, 2019) ve afet sonrasında (Kılıç, 2008) yapılan çalışmalar genel olarak profesyonel yardıma

ihtiyaç duyan kişilerin öncelikle psikiyatriste başvurduğunu göstermektedir. Bu çalışmada da örnekleme sayıları az olmasına rağmen en çok başvurunun psikiyatrlistlere yapıldığı görülmektedir. Literatürle tutarlı olmakla birlikte bu durumun, verilerin toplandığı salgın sürecinde okul ve iş yerlerinin kapalı olması; dolayısıyla diğer ruh sağlığı uzmanlarına ulaşımın zor olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Özetle bu araştırmadan çıkan sonuçlara göre; COVID-19 salgın sürecinde başta aşırı kaygı, zevk ve ilgi kaybı, üzüntü gibi belirtiler olmak üzere farklı tür ve seviyelerdeki şikayetlere bağlı olarak ruh sağlığı uzmanlarından yardım talebinde bulunulmuştur. Ruh sağlığı uzmanları farklı çevrimiçi uygulamalarla yardım sunmaya çalışmışlardır. Uzmanların çevrimiçi ruhsal yardım konusundaki tutumlarının genel olarak olumlu, bilgi ve beceri düzeylerinin ise düşük düzeyde olduğu gözlenmiştir.

Bu araştırmada bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Cevapların kişisel ifadelerle bağlı olması bu sınırlılıklardan biridir. Örneklem grubunun sayıca az olması da çalışmanın sonuçlarını genellemek bakımından sınırlılık arz etmektedir. Bu durum aynı zamanda bazı değişkenlere bağlı karşılaştırmalar yapmayı da sınırlandırmaktadır. Uzmanlara iletilen şikayetlerin resmi bir tanılamaya bağlı olup olmadığı incelenmemiştir. Ortaya konan şikayetlerin bu sınırlılıkla değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca ruh sağlığı uzmanlarından talep edilen psikolojik yardım desteğinin sadece uzmanlık alanından değil; çalışılan kurum, kültürel ve demografik özelliklerle de ilgili olabileceği göz önünde bulundurularak kapsamlı çalışmalar planlanabilir. İleriki çalışmalarda konu ile ilgili, daha geniş gruplar üzerinde, standart ölçme araçları ve nitel ve nicel yöntemler birlikte kullanılarak araştırmaların yapılması önerilmektedir

Kaynaklar

- Agberotimi, S. F., Akinsola, O. S., Oguntayo, R., & Olaseni, A. O. (2020). Interactions between socioeconomic status and mental health outcomes in the Nigerian context amid COVID-19 pandemic: A comparative study. *doi.org/10.31234/osf.io/5b2dq*
- Ahmed, M. Z., Ahmed, O., Aibao, Z., Hanbin S, Siyu, L., & Ahmad, A. (2020). Epidemic of COVID-19 in China and associated psychological problems. *Asian J Psychiatr, 51*, 1-7. *doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102092*
- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020). The fear of COVID-19 scale: Development and initial validation. *Int J Ment Health Addict. doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8*
- Arnout, B. A., Al-Dabbagh, Z. S., Al Eid, N. A., Al Eid, M. A., Al-Musaibeh, S. S., Al-Miqtiq, M. N., ...Al-Zeyad, G. M. (2020). The effects of Corona Virus (COVID-19) Outbreak on the individuals' mental health and on the decision makers: A comparative epidemiological study. *Health Sciences, 9*(3), 26-47.

- Arslantaş, H., Dereboy, İ. F., Aştı, N., & Pektekin, Ç. (2011). Yetişkinlerde profesyonel psikolojik yardım arama tutumu ve bunu etkileyen faktörler. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 12(1). 17-23.
- Barker, C., Pistrang, N., & Elliott, R. (2002). *Research methods in clinical psychology* (2nd ed.). Chichester: John Wiley&Sons.
- Bakioğlu, F., Korkmaz, O., & Ercan, H. (2020). Fear of COVID-19 and Positivity: Mediating Role of Intolerance of Uncertainty, Depression, Anxiety, and Stress. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-2. doi: 10.1093/pubmed/fdaa053
- Bäuerle, A., Skoda, E. M., Dörrie, N., Böttcher, J., & Teufel, M. (2020). Psychological support in times of COVID-19: The Essen community-based CoPE concept. *J of Public Health*. doi.org/10.1093/pubmed/fdaa053
- Békés, V., & Aafjes-van Doorn, K. (2020). Psychotherapists' attitudes toward online therapy during the COVID-19 pandemic. *J Psychother Integr*, 30(2), 238-247. <http://dx.doi.org/10.1037/int0000214>
- Bitan, D. T., Grossman-Giron, A., Bloch, Y., Mayer, Y., Shiffman, N., & Mendlovic, S. (2020). Fear of COVID-19 Sscale: Psychometric characteristics, reliability and validity in the Israeli population. *Psychiatry Res*. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113100>
- Bo, H. X., Li, W., Yang, Y., Wang, Y., Zhang, Q., Cheung, T., ...Xiang, Y. T. (2020). Posttraumatic stress symptoms and attitude toward crisis mental health services among clinically stable patients with COVID-19 in China. *Psychol Med*, 1-7. doi: S0033291720000999
- Bostancı-Daştan, B., Kaya, F., ve Şık, T. (2019). Hemşirelik öğrencilerinin psikolojik yardım almaya yönelik tutumları: Kendini damgalama ve sosyal damgalanmanın rolü. *Hemşirelik Bilimi Dergisi*, 2(2), 24-30.
- Canady, V. A. (2020). COVID-19 outbreak represents a new way of mental health service delivery. *Mental Health Weekly*, 30(12), 1-4. doi: 10.1002/mhw
- Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J., & Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Res*, 287. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112934>
- Casagrande, M., Favieri, F., Tambelli, R., & Forte, G. (2020). The enemy who sealed the world: Effects quarantine due to the COVID-19 on sleep quality, anxiety, and psychological distress in the Italian population. *Sleep Med*. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2020.05.011>

- Chen, B., Wang, Y., Yang, T., Li, C., & Sun, Z. (2020). Mental health among COVID-19 survivors and healthcare workers exposed to COVID-19 in Wuhan, China: A cross-sectional study. *Preprint from Research Square*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-30351/v1>
- Chenneville, T., & Schwartz-Mette, R. (2020). Ethical considerations for psychologists in the time of COVID-19. *Am Psychol*. <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000661>
- Duan, L., & Zhu, G. (2020). Psychological interventions for people affected by the COVID-19 epidemic. *The Lancet Psychiatry*, 7(4), 300-302.
- Dsouza, D. D., Quadros, S., Hyderabadwala, Z. J., & Mamun, M. A. (2020). Aggregated COVID-19 suicide incidences in India: Fear of COVID-19 infection is the prominent causative factor. *Psychiatry Res*. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113145>
- Ebrahimi, O. V., Hoffart, A., & Johnson, S. U. (2020). The mental health impact of non-pharmacological interventions aimed at impeding viral transmission during the COVID-19 pandemic in a general adult population and the factors associated with adherence to these mitigation strategies. <https://doi.org/10.31234/osf.io/kjzsp>
- Euronews (2020). Covid-19: Salgın krizini en iyi hangi ülke yönetti? <https://tr.euronews.com/2020/04/15/covid-19-salg-n-krizini-en-iyi-hangi-ulke-yonetti>
Erişim tarihi: 29 Nisan 2020
- Filgueiras, A., & Stults-Kolehmainen, M. (2020). The relationship between behavioural and psychosocial factors among Brazilians in quarantine due to COVID-19. *The Lancet Psychiatry*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3566245>
- Fineberg, N. A., Van Ameringen, M., Drummond, L., Hollander, E., Stein, D. J., Geller, D., ... Rodriguez, C. I. (2020). How to manage obsessive-compulsive disorder (OCD) under COVID-19: A clinician's guide from the International College of Obsessive-Compulsive Spectrum Disorders (ICOCS) and the Obsessive-Compulsive Research Network (OCRN) of the European College of Neuropsychopharmacology. *Compr Psychiatry*, 152174: 1-13. doi: 10.1016/j.comppsy.2020.152174
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). How to design and evaluate research in education (8th ed.). New York: Mc Graw Hill.
- Glueckauf, R. L., Maheu, M. M., Drude, K. P., Wells, B. A., Wang, Y., Gustafson, D. J., & Nelson, E. L. (2018). Survey of psychologists' telebehavioral health practices: Technology use, ethical issues, and training needs. *Prof Psychol Res Pr*, 49, 205-219. <https://doi.org/10.1037/pro0000188>

- Haktanir, A., Seki, T., & Dilmaç, B. (2020). Adaptation and evaluation of Turkish version of the fear of COVID-19 scale. *Death Stud*, 1-9. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1773026>
- Hiremath, P., Kowshik, C. S., Manjunath, M., & Shettar, M. (2020). COVID 19: Impact of Lock-down on Mental Health and Tips to Overcome. *Asian J Psychiatr*, 51. 10.1016/j.ajp.2020.102088
- Ho, C. S., Chee, C. Y., & Ho, R. C. (2020). Mental health strategies to combat the psychological impact of COVID-19 beyond paranoia and panic. *Ann Acad Med Singapore*, 49(1), 1-3.
- Holmes, E. A., O'Connor, R. C., Perry, V. H., Tracey, I., Wessely, S., Arseneault, L., ...Ford, T. (2020). Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: a call for action for mental health science. *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 547-560. [doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30168-1](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30168-1)
- Huang, Y., & Zhao N. (2020). Generalized anxiety disorder, depressive symptoms and sleep quality during COVID-19 outbreak in China: A web-based cross-sectional survey. *Psychiatry Res*, 288. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112954>
- Kaparounaki, C. K., Patsali, M. E., Mousa, D. P. V., Papadopoulou, E. V., Papadopoulou, K. K., & Fountoulakis, K. N. (2020). University students' mental health amidst the COVID-19 quarantine in Greece. *Psychiatry Res*, 290: 113111. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113111>
- Kılıç, C. (2008). Depremzedelerde ruh sağlığı hizmeti kullanımı: 1999 depremlerinin sonuçları. *Turk Psikiyatri Dergisi*, 19(2), 113-123.
- Koçyiğit-Özyiğit, M., & Erkan-Atik, Z. (2021). Covid-19 sürecinde psikolojik danışma ve süpervizyon:# evdekal deneyimi. *Başkent University Journal of Education*, 8(1), 253-274.
- Li, W., Yang, Y., Liu, Z. H., Zhao, Y. J., Zhang, Q., Zhang, L., ... Xiang, Y. T. (2020). Progression of mental health services during the COVID-19 outbreak in China. *Int J Biol Sci*, 16(10):1732. doi: 10.7150/ijbs.45120
- Liang, L., Ren, H., Cao, R., Hu, Y., Qin, Z., Li, C., & Mei, S. (2020). The effect of COVID-19 on youth mental health. *Psychiatr Q*, 1-12. <https://doi.org/10.1007/s11126-020-09744-3>
- Liu, S., Yang, L., Zhang, C., Xiang, Y. T., Liu, Z., Hu, S., & Zhang, B. (2020). Online mental health services in China during the COVID-19 outbreak. *The Lancet Psychiatry*, 7(4), e17-e18. [doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30077-8](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30077-8)

- Lu, H., Nie, P., & Qian, L. (2020). Do quarantine experiences and attitudes towards COVID-19 affect the distribution of psychological outcomes in China? A quantile regression analysis (No. 512). *GLO Discussion Paper*
<https://www.econstor.eu/handle/10419/215740> Erişim tarihi: Nisan 29, 2020.
- Lustgarten, S. D., Garrison, Y. L., Sinnard, M. T., Flynn, A. W. (2020). Digital privacy in mental healthcare: Current issues and recommendations for technology use. *Curr Opin Psychol*. In Press doi.org/10.1016/j.copsy.2020.03.012
- Macmullin, K., Jerry, P., & Cook, K. (2020). Psychotherapist experiences with telepsychotherapy: Pre COVID-19 lessons for a post COVID-19 world. *J Psychother Integr*, 30(2): 248-264. <http://dx.doi.org/10.1037/int0000213>
- Moghanibashi-Mansourieh A. (2020). Assessing the anxiety level of Iranian general population during COVID-19 outbreak. *Asian J Psychiatr*, 102076. doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102076
- Ornell, F., Schuch, J. B., Sordi, A. O., & Kessler, F. H. P. (2020). Pandemic fear and COVID-19: Mental health burden and strategies. *Braz J Psychiatr*, 42(3). doi.org/10.1590/1516-4446-2020-0008
- Özdin, S., & Bayrak-Özdin, Ş. (2020). Levels and predictors of anxiety, depression and health anxiety during COVID-19 pandemic in Turkish society: The importance of gender. *Int J Soc Psychiatr*. <https://doi.org/10.1177/0020764020927051>
- Pan, X., Xiao, Y., Ren, D., Xu, Z., Zhang, Q., Yang, L., ...Zhao, F. (2020). The prevalence of mental health problems and associated risk factors among military health workers of COVID-19 specialized hospitals in Wuhan, China: A cross-sectional survey. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-22537/v1>
- Pancani, L., Marinucci, M., Aureli, N., & Riva, P. (2020). Forced social isolation and mental health: A study on 1006 Italians under COVID-19 quarantine. <https://psyarxiv.com/uacfj/> . Erişim tarihi: 29 Nisan 2020
- Planchuelo-Gómez, Á., Odriozola-González, P., Iruirtia, M. J., & de Luis-García, R. (2020). Longitudinal evaluation of the psychological impact of the COVID-19 crisis in Spain. doi: 10.31234/osf.io/hgqke
- Poletti, B., Tagini, S., Brugnera, A., Parolin, L., Pievani, L., Ferrucci, R., ...Silani, V. (2020). Telepsychotherapy: a leaflet for psychotherapists in the age of COVID-19. A review of the evidence. *Couns Psychol Q*, 1-16. <https://doi.org/10.1080/09515070.2020.1769557>
- Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xie, B., & Xu, Y. (2020). A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: Implications

- and policy recommendations. *Gen Psychiatr*, 33(2),e-100213. doi:10.1136/gpsych-2020-100213
- Rana, W., Mukhtar, S., & Mukhtar, S. (2020). Mental health of medical workers in Pakistan during the pandemic COVID-19 outbreak. *Asian J Psychiatr*. doi:10.1016/j.ajp.2020.102080
- Sahu, P. (2020). Closure of universities due to Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Impact on education and mental health of students and academic staff. *Cureus*, 12(4): e7541. doi:10.7759/cureus.7541
- Sakib, N., Bhuiyan, A. I., Hossain, S., Al Mamun, F., Hosen, I., Abdullah, A. H., ... Sikder, M. T. (2020). Psychometric validation of the Bangla Fear of COVID-19 Scale: Confirmatory factor analysis and Rasch analysis. *Int J Ment Health Addict*. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00289-x>
- Samaniego, A., Urzúa, A., Buenahora, M., & Vera-Villaruel, P. (2020). Sintomatología asociada a trastornos de Salud Mental en trabajadores sanitarios en Paraguay: Efecto COVID-19. *Interam J Psychol*, 54(1): e1298-e1298. <https://doi.org/10.30849/ripjip.v54i1.1298>
- Schuster, R., Jansen, C., Napravnik, N. M., Rockinger, S., Steger, N., & Laireiter, A. R. (2020). Combined Internet-based and tele group treatment: Feasibility, efficacy, and mechanisms of change of intense cognitive behavioral treatment for depression <https://www.researchgate.net/project/Interest-Group-blended-Group-Therapy-bGT-computer-supported-Group-Therapy> Erişim tarihi: 29 Nisan 2020.
- Shechter, A., Diaz, F., Moise, N., Anstey, D. E., Ye, S., Agarwal, S., ... Claassen, J. (2020). Psychological distress, coping behaviors, and preferences for support among New York healthcare workers during the COVID-19 pandemic. *Gen Hosp Psychiatr*, 66, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.genhosppsy.2020.06.007>
- Sorokin, M. Y., Kasyanov, E. D., Rukavishnikov, G. V., Makarevich, O. V., Neznanov, N. G., Lutova, N. B., & Mazo, G. E. (2020). Structure of anxiety associated with the COVID-19 pandemic in the Russian-speaking sample: results from on-line survey. *MedRxiv*. <https://doi.org/10.1101/2020.04.28.20074302>
- Tian, F., Li, H., Tian, S., Yang, J., Shao, J., & Tian, C. (2020). Psychological symptoms of ordinary Chinese citizens based on SCL-90 during the level I emergency response to COVID-19. *Psychiatr Res*, 288, 112992. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112992>
- Torales, J., O'Higgins, M., Castaldelli-Maia, J. M., & Ventriglio, A. (2020). The outbreak of COVID-19 coronavirus and its impact on global mental health. *Int J Soc Psychiatr*, 1-4. doi: 10.1177/0020764020915212.

- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., McIntyre, R. S., ... Ho, C. (2020). A longitudinal study on the mental health of general population during the COVID-19 Epidemic in China. *Brain Behav Immun*, 87, 40-48. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.04.028>
- Xiao, H., Zhang, Y., Kong, D., Li, S., & Yang, N. (2020). Social capital and sleep quality in individuals who self-isolated for 14 days during the coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak in January 2020 in China. *Med Sci Monit*, 26, e923921-1. [10.12659/MSM.923921](https://doi.org/10.12659/MSM.923921)
- Yüksel-Şahin, F. (2021). Psikolojik danışmanların Covid-19'a, yüz yüze ve çevrimiçi psikolojik danışma yapmaya, yüz yüze ve çevrimiçi eğitim almaya ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 496-522.
- Zhang, C., Yang, L., Liu, S., Ma, S., Wang, Y., Cai, Z., ...Zhang, B. (2020a). Survey of insomnia and related social psychological factors among medical staff involved in the 2019 Novel Coronavirus Disease Outbreak. *Front Psychiatry*, 11-306. doi: [10.3389/fpsyt.2020.00306](https://doi.org/10.3389/fpsyt.2020.00306)
- Zhang, H., Su, H., Wang, D., Wang, L., Cai, Y., & Zhou, Y. (2020b). COVID-19: Are you ready to seek psychological help during home quarantine?. *Preprint from Research Square*. doi: [10.21203/rs.3.rs-21747/v1](https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-21747/v1)
- Zhang, S. X., Wang, Y., Jahanshahi, A. A., & Schmitt, V. G. H. (2020). First study on mental distress in Brazil during the COVID-19 crisis. *MedRxiv Preprint*. <https://doi.org/10.1101/2020.04.18.20070896>
- Zhang, S. X., Wang, Y., Rauch, A., & Wei, F. (2020). Unprecedented disruption of lives and work: Health, distress and life satisfaction of working adults in China one month into the COVID-19 outbreak. *Psychiatr Res*, 112958. doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112958
- Zhang, Y., & Ma, Z. F. (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on mental health and quality of life among local residents in Liaoning Province, China: A cross-sectional study. *Inte J Environ Res Public Health*, 17(7), 2381. doi.org/10.3390/ijerph17072381
- Zhang, Y. P., Yuan, H. T., Song, Y. Q., Jia, J., Mi, W., Wang, Y. L., ...Zhu, W. (2020c). Nurses suffered with more psychological symptoms when fighting against novel coronavirus pneumonia (COVID-19): A longitudinal observational survey of medical staff. *Preprint from Research Square*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-35668/v1>
- Zhou, X., Snoswell, C. L., Harding, L. E., Bambling, M., Edirippulige, S., Bai, X., & Smith, A. C. (2020). The role of telehealth in reducing the mental health burden from COVID-19. *Telemed J E Health*, 26(4). doi.org/10.1089/tmj.2020.0068

Zickfeld, J., Schubert, T., Herting, A. K., Grahe, J., & Faasse, K. (2020). Predictors of health-protective behavior and changes over time during the outbreak of the COVID-19 pandemic in Norway. *Psyarxiv.com*. <https://osf.io/crs2n/>

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

KELEŞ, D. (2021). Turizm İşletmelerinde Rasyo Yöntemi ile Finansal Performans Analizi: Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Değerlendirme. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1485-1496.

Turizm İşletmelerinde Rasyo Yöntemi ile Finansal Performans Analizi: Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Değerlendirme

Dursun KELEŞ^(*)

Öz: Turizm sektörü, birden fazla alt sektörde hizmet veren işletmelerden oluşan bir sektördür. Bu sektörde faaliyet gösteren yiyecek-içecek, seyahat ve ulaştırma, tur organizasyonu ve eğlence gibi işletmelerin yanı sıra konaklama işletmeleri de faaliyet göstermektedir. Konaklama işletmelerinin, turizm sektörüne en büyük katkı sağlayan işletmeler olduğunu ifade etmek mümkündür. Konaklama işletmeleri, müşterilerine konaklama hizmeti sunmanın yanında, genellikle yiyecek-içecek, spor, kültür ve eğlence hizmetlerini de bir arada sunan hizmet işletmeleridir.

Konaklama işletmelerinde faaliyetlerin iyi bir şekilde yönetilebilmesi ve işletmelerin sürekliliğinin sağlanabilmesi için konaklama hizmetlerinin finansal durum ve faaliyet sonuçlarının analiz edilerek değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu noktada, rasyo yöntemiyle analiz konaklama işletmelerinin finansal performansının ölçümünde önemli bir araç olarak değerlendirilebilmektedir. Bu çalışmanın amacı, konaklama işletmelerinde finansal performansın rasyo yöntemiyle analiz edilmesidir. Bu amaçla, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası resmi internet sitesinde yayımlanan sektör bilançoları temin edilerek rasyo yöntemiyle finansal performans analizi gerçekleştirilmiş ve sonuçları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm sektörü, konaklama işletmeleri, oran analizi.

Financial Performance Analysis by Ratio Method in Tourism Enterprises: An Evaluation on Accommodation Enterprises

Abstract: The tourism sector is a sector that consists of enterprises that serve in more than one sub-sector. In addition to enterprises such as food and beverage enterprises, travel and transportation enterprises, tour organization enterprises, entertainment enterprises operating in this sector, accommodation enterprises also operate. It is possible to state that accommodation enterprises are the enterprises that make the biggest contribution to the tourism sector. Accommodation enterprises are service enterprises that generally offer food and beverage, sports, culture and entertainment services as well as providing accommodation services to their customers.

It is very important to analyze and evaluate the financial status and activity results of accommodation services in order to manage the activities in a good way and to ensure the continuity of the enterprises. At this point, analysis with the ratio method can be considered as an important tool in measuring the financial performance of accommodation enterprises. The aim of this study is to analyze the financial performance of accommodation enterprises by the ratio method. For this purpose, sector balance sheets published on the official website of the Central

^(*)Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Gümrük İşletme Bölümü (e-posta: dursun.keles@igdir.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9075-476X>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate[®] intihal incelemesinden geçirilmiştir

Bank of the Republic of Turkey were obtained and financial performance analysis was carried out using the ratio method and the results were evaluated.

Keywords: *Tourism sector, accommodation enterprises, rate analysis.*

Makale Geliş Tarihi: 14.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.12.2021

DOI:10.53487/ataunisobil.952122

I. Giriş

Hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler arasında önemli bir yeri olan turizm işletmeleri; dış ticaret hacminin genişletilmesi, istihdam yaratılması ve önemli düzeyde döviz girişinin sağlanması noktasında ülke ekonomileri için önemli katkılar sunmaktadır. Turizm işletmeleri; yiyecek içecek işletmeciliği, seyahat acenteliği ve konaklama işletmeciliği gibi çok geniş bir alanda hizmet vermektedir.

Turizm faaliyetlerinin planlanması, kontrol edilmesi ve sürekliliğinin sağlanması konusunda öngörülebilir bulunabilmesi için sektörde önemli bir yere sahip olan konaklama işletmelerinin finansal performanslarının analiz edilmesi önem arz etmektedir. Finansal performans analizinde sıkça kullanılan rasyo (oran) yönteminin turizm işletmelerinin finansal performans göstergelerinin analiz edilmesinde önemli bir araç olduğunu ifade etmek mümkündür.

Turizm işletmeleri, birden fazla alt sektörde faaliyet göstermektedir. Bu işletmeler arasında yer alan konaklama işletmeleri ise otel, hostel, motel, tatil köyleri, pansiyon ve apart otel vb. konaklama hizmeti sunan işletmelerden oluşmaktadır.

Rasyo yöntemi, tıpkı diğer işletmelerde olduğu gibi hizmet sektörünün oldukça dinamik bir alt sektörü olan turizm sektöründe faaliyette bulunan konaklama işletmelerinin likidite, mali yapı, faaliyet durumu ve kârlılık açısından performanslarının ölçülmesinde kullanılan bir analiz yöntemidir.

Bu çalışmanın amacı, turizm sektöründe faaliyet gösteren turizm işletmelerinden konaklama işletmelerinin (otel vb.) finansal performanslarının rasyo yöntemiyle analiz edilmesidir. Bu amaçla, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası resmi internet sitesinde yayımlanan sektör bilançoları temin edilerek rasyo yöntemiyle finansal performans analizi gerçekleştirilmiştir.

II. Literatür Taraması

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, turizm işletmelerinin finansal performans analizine yönelik sınırlı bir çalışmanın bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmaların sadece birkaçında konaklama işletmelerinde finansal performans analizi üzerinde durulmuştur.

Turizm işletmelerinde finansal performansın analizini konu alan literatürde (*ulaşılabilen*) yer alan ulusal ve uluslararası düzeydeki çalışmaları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

Süslü, Öztürk ve Gök (2019) çalışmalarında; Borsa İstanbul Turizm Endeksi'nde işlem gören işletmelerin 2014-2017 yılları arasındaki finansal performansları rasyo

yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, işletmelerin genel olarak finansal yükümlülüklerini yerine getirmede güçlüklerle karşılaşabilecekleri, bazı işletmelerin varlık ve kaynaklarını etkin bir şekilde kullanamadıkları tespit edilmiştir.

Bilici (2019) çalışmasında; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan temin edilen turizm sektöründeki işletmelerin 1996-2016 yıllarına ilişkin bilanço ve gelir tabloları aracılığıyla finansal performanslarının tespiti amacıyla oran analizi ve "Topsis" yöntemi ile analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, turizm sektörünün likidite ve finansal yapı oranları açısından iyi durumda olduğu, aktivite ve kârlılık oranları açısından olumlu sonuçlar elde edilemediği tespit edilmiştir.

Paça ve Tekel Karabulut (2019) çalışmalarında; Borsa İstanbul Turizm Endeksi'nde yer alan işletmelerin finansal performanslarının tespiti amacıyla oran analizi gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca, analizde korelasyon testi ve Kruskal Wallis H testi de kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, birbirleri ile ilişki dereceleri farklılaşan oranlar ve firmalar arasında aktif devir hızı, çalışma sermayesi devir hızı, net kârın varlık toplamına oranı ile faiz ve vergi öncesi kârın varlık toplamına oranlarında önemli farklılıkların olmadığı tespit edilmiştir.

Karadeniz, Dalak, Günay ve Beyazgül (2019) çalışmalarında; Borsa İstanbul'da işlem gören 12 Türk konaklama işletmesi ile "Brand Finance 2017" sıralamasına göre dünyada marka değeri en yüksek olan ilk 10 yabancı konaklama işletmesinin yatırılan sermayenin getirisi ölçütü (YSG) ile finansal performans analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, "Brand Finance" sıralamasında yer alan yabancı konaklama işletmelerinde en yüksek YSG değerinin 2014 yılında B1 işletmesinde 23,54 olarak; en düşük YSG değerinin ise 2015 yılında yine B1 işletmesinde -1,07 olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Borsa İstanbul'da işlem gören Türk işletmelerinde ise, en yüksek YSG değerinin 2012 yılında A10 işletmesinde 3,02 olarak; en düşük YSG değerinin ise 2016 yılında A5 işletmesinde -1,06 olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Arslan (2018) çalışmasında; Turizm işletmelerinde kâr marjının belirleyicilerinin araştırılması için oran analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, cari oranın ve aktif büyüklüğünün örneklemedeki işletmeler için kâr marjını pozitif, finansal kaldıraç oranının ve çalışan sayılarının ise kâr marjını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Durmaz (2017) çalışmasında; Hisseleri Borsa İstanbul'da işlem gören turizm işletmelerinin finansal performanslarının hangi unsurlardan etkilendiğinin belirlenmesi amacıyla panel veri regresyon modeli ile analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, turizm işletmelerinin aktif kârlılık oranının, sermaye çarpanı ve aktif devir hızı oranından pozitif yönde, kısa vadeli yabancı kaynaklar ve kaldıraç oranından negatif yönde etkilendiği; faaliyet kârlılık oranının, aktif devir hızı oranından ve net işletme sermayesi devir hızı oranından pozitif yönde, kaldıraç oranından ve ticari alacak devir hızı oranından negatif yönde etkilendiği tespit edilmiştir.

Asdullah ve Rehman (2015) çalışmalarında; Pakistan otel sektöründeki iki büyük isim olan Serena Hotel ve Marriott Hotel'in 2011 ve 2012 yıllarına ilişkin finansal performanslarının analiz edilmesi için oran analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, her iki otelin de 2012 yılında bir önceki yıla göre daha iyi bir performans

gösterdiği belirtilmiş ve Serena Hotel'in kâr marjının Marriott Hotel'e göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Aznar Alarcón ve Sayeras Masperra (2015) çalışmalarında; İspanya'nın üç ana kıyı bölgesinde faaliyet gösteren otellerin performansındaki farklılıkların belirlenmesi amacıyla oran analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, Costa del Sol otellerinin daha yüksek borç oranlarına sahip olduğu ve bu yüksek oranların faiz oranlarında bir risk primine yol açtığı tespit edilmiştir.

Borovčanin (2015) çalışmasında; Dört şehir oteli (Holiday Inn Belgrade, Falkensteiner Belgrade, Hotel Zira ve IN Hotel) arasındaki finansal sonuçların karşılaştırılması amacıyla oran analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, karşılaştırma yapılan oteller arasında Falkensteiner Belgrade ve Hotel Zira'nın diğer iki otele göre daha düşük aktivite ve verimliliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Özçelik ve Kandemir (2015) çalışmalarında; Turizm şirketlerinin finansal performanslarının tespiti amacıyla "Topsis" yöntemi ile analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, en iyi performans sergileyen ilk üç işletmenin 2010 yılında TEKTU, METUR ve AYCES olduğu; 2011 yılında TEKTU, MAALT ve METUR olduğu; 2012 yılında MAALT, METUR ve TEKTU olduğu, 2013 yılında MAALT, METUR ve PKENT olduğu, 2014 yılında ise MAALT, PKENT ve METUR olduğu tespit edilmiştir.

Yusubov (2015) çalışmasında; Borsa İstanbul Turizm Endeksi'nde yer alan işletmelerin finansal performanslarının tespiti amacıyla trend analizi, dikey analiz ve rasyo yöntemleri ile analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, işletmelerin varlık ve kaynak yapılarında genel olarak dengesizlik bulunduğu, varlıkların finansmanında genellikle özkaynaklardan yararlanan işletmelerin likidite sorunlarıyla karşılaştıkları, bu işletmelerin yıllar itibarıyla kısa vadeli borçlarının artış gösterdiği tespit edilmiştir.

Nunes ve Machado (2012) çalışmalarında; Otel işletmelerinde finansal performans ölçümü amacıyla oran analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, otel endüstrisindeki performans değerlendirmelerinde finansal önlemlerin çok fazla ağırlığı olduğu tespit edilmiştir.

III. Konaklama İşletmelerinde Rasyo Yöntemi İle Finansal Performans Analizi

Bu bölümde, konaklama işletmelerinin finansal performanslarının likidite, mali yapı, faaliyet ve kârlılık durumlarının değerlendirilerek finansal performanslarının analizi gerçekleştirilmiştir.

A. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı, finansal analiz yöntemleri arasında yer alan ve diğer işletmelerde olduğu gibi konaklama işletmelerinde de finansal performansın ölçümünde sıklıkla yararlanılan rasyo analizi yöntemiyle konaklama işletmelerinin finansal performansının analiz edilmesidir. Çalışmanın kapsamını, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yayımlanan "Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri" başlıklı grupta yer alan otel vb. konaklama işletmelerinin 2015-2019 yılları arasına ait bilanço ve gelir tabloları oluşturmaktadır.

B. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda konaklama işletmelerine ilişkin temin edilen bilanço ve gelir tablosu verileri dikkate alınarak rasyo yöntemiyle finansal performans analizi gerçekleştirilmiştir.

Konaklama işletmelerinde finansal performansın analizinde kullanılacak oranlar ve hesaplanma şekilleri Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: Oranlar ve Hesaplanma Şekilleri

ORANLAR	STANDART ORAN	HESAPLANMA ŞEKLİ
LİKİDİTE ORANLARI		
Cari Oran	1,5 - 2	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
Asit Test Oranı	1	(Dönen Varlıklar – Stoklar) / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
Nakit Oranı	0,20	(Hazır Değerler + Menkul Kıymetler) / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
MALİ YAPI ORANLARI		
Yabancı Kaynak Oranı (Kaldıraç Oranı)	0,50	Toplam Yabancı Kaynaklar / Pasif Toplamı
Özkaynaklar Oranı	0,50	Özkaynaklar / Pasif Toplamı
Kısa Vadeli Yabancı Kaynak Oranı	-	Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar / Pasif Toplamı
Uzun Vadeli Yabancı Kaynak Oranı	-	Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar / Pasif Toplamı
FAALİYET ORANLARI		
Alacak Devir Hızı	-	Net Satışlar / (Kısa Vadeli Ticari Alacaklar + Uzun Vadeli Ticari Alacaklar)
Alacak Tahsil Süresi	-	365 / Alacak Devir Hızı
Stok Devir Hızı	-	Satışların Maliyeti / Stoklar
Stok Devir Süresi	-	365 / Stok Devir Hızı
Aktif Devir Hızı	-	Net Satışlar / Aktif Toplamı

KÂRLILIK ORANLARI		
Brüt Satış Kârı Oranı	-	Brüt Satış Kârı / Net Satışlar
Faaliyet Kârı Oranı	-	Faaliyet Kârı / Net Satışlar
Dönem Net Kârı Oranı	-	Dönem Net Kârı / Net Satışlar
Aktif Kârlılık Oranı	-	Dönem Net Kârı / Aktif Toplamı

Kaynak: (Çabuk vd., 2019: 64-74'den derlenerek hazırlanmıştır.)

C. Çalışmanın Bulguları

Bu çalışmada, konaklama işletmelerinin likidite, mali yapı, faaliyet ve kârlılık oranları hesaplanarak, finansal performansları değerlendirilmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yayımlanan "Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri" başlıklı grupta yer alan otel vb. konaklama işletmelerine ilişkin yapısal analiz ile oran analizine ilişkin bulgular aşağıda yer almaktadır.

Konaklama işletmelerinin yapısal analizine (bilanço analizi) ilişkin bulgular Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2: Konaklama İşletmelerinin Yapısal Analiz Tablosu (Bilanço Analizi)

	2015	2016	2017	2018	2019
AKTİF YAPISI					
Dönen Varlıklar	27,6	26,0	27,8	30,1	31,3
Duran Varlıklar	72,4	74,0	72,2	69,9	68,7
PASİF YAPISI					
Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	28,1	29,5	30,9	32,6	35,3
Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	41,0	46,3	48,2	52,1	46,8
Özkaynaklar	30,9	24,2	20,8	15,3	17,9

Kaynak: (Merkez Bankası, agıs, 2021)

Tablo 2’den anlaşılacağı üzere, konaklama işletmelerinin aktif yapısı genel olarak duran varlık ağırlıklıdır. 2016 yılından itibaren dönen varlık oranının artış eğilimine girdiğini, buna karşılık duran varlık oranının azalış eğilimine girdiğini ifade etmek mümkündür. Konaklama işletmelerinin pasif yapısı ise genel olarak uzun vadeli yabancı kaynak ağırlıklıdır. Ancak, 2015 yılından itibaren kısa vadeli yabancı kaynak oranı artış eğilimine girerken, uzun vadeli yabancı kaynak oranının dalgalı bir eğilim gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte, özkaynak oranının da 2015 yılından itibaren sürekli bir azalış eğilimine girdiği gözlemlenmektedir. Tabloya göre, konaklama işletmelerinin varlıklarının çok büyük bir kısmını ağırlıklı olarak yabancı kaynaklarla finanse ettiğini, küçük bir kısmını ise özkaynaklarla finanse ettiğini ifade etmek mümkündür.

Konaklama işletmelerinin yıllar itibariyle likidite oranlarına ilişkin bulgular Tablo 3’teki gibidir.

Tablo 3: Yıllar İtibariyle Likidite Oranlarına İlişkin Bulgular

ORANLAR	2015	2016	2017	2018	2019
Cari Oran	0,98	0,88	0,89	0,92	0,89
Asit Test Oranı	0,79	0,69	0,72	0,73	0,70
Nakit Oranı	0,27	0,18	0,20	0,23	0,23

Likidite oranları, işletmelerin kısa vadeli borç ödeme güçlerini gösteren oranlardır. Tablo 3’e göre, konaklama işletmelerinin 2015-2019 yılları arasındaki cari oranları birbirine yakın ve dalgalı bir eğilim göstermektedir. İşletmelerin dönen varlıkları ile kısa vadeli borç ödeme gücünü gösteren cari oranın standart oranı 2 olmakla birlikte, bu oranın gelişmekte olan ülkelerde 1,5 olması yeterli görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre, konaklama işletmelerinde bu oranın standart orana göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, konaklama işletmelerinin dönen varlıkları ile kısa vadeli borç ödeme güçlerinin yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Konaklama işletmelerinin 2015-2019 yılları arasındaki asit test oranlarının 2015 yılından sonra 2018 yılı hariç düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir. İşletmelerin stoklar hariç likiditesi yüksek dönen varlıkları ile kısa vadeli borç ödeme gücünü gösteren asit test oranının standart oranı 1’dir. Elde edilen bulgulara göre, konaklama işletmelerinde bu oran standart orandan biraz düşük olmakla birlikte, kısa vadeli borçların ödenmesi noktasında güçlük çektikleri şeklinde yorumlanabilir. Konaklama işletmelerinin 2015-2019 yılları arasındaki nakit oranlarının 2015 yılı hariç birbirine yakın bir eğilim gösterdiği görülmektedir. İşletmelerin stoklarını elden çıkaramaması ve alacaklarını tahsil edememesi durumunda dahi elindeki nakit ve nakit benzerleri varlıkları ile kısa vadeli borç ödeme gücünü gösteren nakit oranının standardı 0,20’dir. Elde edilen bulgulara göre, konaklama işletmelerinde bu oran 2016 yılı hariç standart oranın üzerindedir. Buna göre, konaklama işletmelerinin 2016 yılı hariç hazır değerleri (kasa, banka vb.) ile kısa

vadeli borç ödeme güçlerinin yeterli olduğunu, 2016 yılında ise hazır değerleri ile kısa vadeli borç ödeme noktasında güçlük çektiklerini ifade etmek mümkündür.

Konaklama işletmelerinin yıllar itibariyle mali yapı oranlarına ilişkin bulgular Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4: Yıllar İtibariyle Mali Yapı Oranlarına İlişkin Bulgular

ORANLAR	2015	2016	2017	2018	2019
Yabancı Kaynak Oranı (Kaldıraç Oranı)	0,69	0,75	0,79	0,84	0,82
Özkaynaklar Oranı	0,31	0,25	0,21	0,16	0,18
Kısa Vadeli Yabancı Kaynak Oranı	0,28	0,29	0,31	0,33	0,35
Uzun Vadeli Yabancı Kaynak Oranı	0,41	0,46	0,48	0,51	0,47

Mali yapı oranları, işletmelerin uzun vadeli borç ödeme güçlerini ve kaynak yapısını gösteren oranlardır. Tablo 4'e göre, kaldıraç oranı olarak da adlandırılan yabancı kaynak oranı 2015-2018 yılları arasında artan bir eğilim göstermektedir. Buna karşın, özkaynaklar oranı aynı yıllar arasında azalan bir eğilim göstermektedir. Yabancı kaynak ve özkaynaklar oranının standart oranı 0,50'dir. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde bu oranların sırasıyla 0,70 ve 0,30 dolaylarında olması uygun görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, konaklama işletmelerinde 2015 yılı hariç varlıkların finansmanında standart oranların çok üzerinde bir yabancı kaynak kullanımı ile standart oranların çok altında bir özkaynak kullanımının gerçekleştiğini ifade etmek mümkündür. Kaldıraç oranının standart orandan bu denli yüksek olması, konaklama işletmeciliği sektöründe yabancı kaynak ağırlıklı bir finansman stratejisinin izlendiğinin açık göstergesidir. Kısa vadeli yabancı kaynak oranı 2015-2019 yılları arasında artan bir eğilim göstermektedir. Aynı şekilde, uzun vadeli yabancı kaynak oranı da 2019 yılı hariç artan bir eğilim göstermektedir. Bu durum, işletmelerin yabancı kaynak kullanımında uzun vadeli yabancı kaynaklara daha fazla ağırlık verdiği şeklinde yorumlanabilir.

Konaklama işletmelerinin yıllar itibariyle faaliyet oranlarına ilişkin bulgular Tablo 5'teki gibidir.

Tablo 5: Yıllar İtibariyle Faaliyet Oranlarına İlişkin Bulgular

ORANLAR	2015	2016	2017	2018	2019
Alacak Devir Hızı	3,88	2,80	3,24	3,95	4,12
Alacak Tahsil Süresi	94	130	112	92	88
Stok Devir Hızı	3,71	2,88	3,17	3,21	3,55
Stok Devir Süresi	98	126	115	113	102
Aktif Devir Hızı	0,27	0,18	0,24	0,34	0,36

Faaliyet oranları, işletmelerin varlıklarının ne ölçüde etkin ve verimli kullanıldıklarının tespit edilmesi için kullanılan oranlardır. Tablo 5'e göre, alacakların yılda kaç kez tahsil edildiğini gösteren alacak devir hızının 2,80 ile 4,12 aralığında bir değişim gösterdiği görülmektedir. Alacakların kaç günde tahsil edildiğini gösteren alacak tahsil süresinin ise 92 ile 130 aralığında bir değişim gösterdiği görülmektedir. Bu durum, alacakların yılda ortalama 3-4 kez ve 92-130 günlük aralıklarla tahsil edildiğini göstermektedir. Stokların satışa dönüştürülerek elden çıkarılma hızını gösteren stok devir hızının 2,88 ile 3,71 aralığında bir değişim gösterdiği görülmektedir. Stokların ortalama stoklarda kalma süresini gösteren stok devir süresinin ise 98 ile 126 aralığında bir değişim gösterdiği görülmektedir. Bu durum, stokların yılda ortalama 3-4 kez ve 98-126 günlük aralıklarla satışa dönüştürüldüğünü göstermektedir. İşletmelerin aktifinde yer alan varlıkların kaç katı satış yapıldığını gösteren aktif devir hızının 2016 yılı hariç artan bir eğilim gösterdiği görülmektedir.

Konaklama işletmelerinin yıllar itibariyle kârlılık oranlarına ilişkin bulgular Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6: Yıllar İtibariyle Kârlılık Oranlarına İlişkin Bulgular

ORANLAR	2015	2016	2017	2018	2019
Brüt Satış Kârı Oranı	0,29	0,19	0,29	0,41	0,37
Faaliyet Kârı Oranı	0,06	- 0,10	0,07	0,22	0,19
Dönem Net Kârı Oranı	- 0,06	- 0,33	- 0,17	- 0,10	0,05
Aktif Kârlılık Oranı	- 0,02	- 0,06	- 0,04	- 0,03	0,02

Kârlılık oranları, işletmelerin gerek esas faaliyetleri gerekse diğer faaliyetleri sonucu ne ölçüde başarılı, verimli ve etkin şekilde yönetildiğinin tespit edilmesi için kullanılan oranlardır. Tablo 6'ya göre, işletmelerin brüt satışları sonucu kâr marjını yansıtan brüt satış kârı oranı yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlemekle birlikte özellikle 2018 ve 2019 yıllarında diğer yıllara göre artış eğilimi göstermektedir. İşletmelerin esas faaliyetleri sonucu kâr marjını yansıtan faaliyet kârı oranı 2016 yılı hariç 0,06 ile 0,22 arasında değişiklik göstermektedir. 2016 yılında ise faaliyet zararı ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. İşletmelerin dönem net kârının satışlar içerisindeki oranını yansıtan dönem net kârı oranı yıllar itibariyle 2019 yılı hariç negatif bir eğilim göstermektedir. Bu durum, işletmelerin 2019 yılı hariç dönemi net zararlar kapattıklarının göstergesidir. Aktif varlıkların ne ölçüde etkin ve verimli kullanıldığını yansıtan aktif kârlılık oranı da dönem net kârı oranına paralel şekilde 2019 yılı hariç negatif bir eğilim göstermektedir. Karlılık oranları dikkate alındığında, konaklama işletmelerinin 2019 yılı haricinde iyi bir performans göstermediklerini ifade etmek mümkündür.

IV. Sonuç, Değerlendirme ve Öneriler

Turizm sektörü, ülke ekonomileri için çok önemli bir sektördür. Özellikle, önemli düzeyde döviz girdisi sağlaması ve istihdam yaratması bakımından önemli bir rol üstlenmektedir. Turizm sektörü, büyük bir alana yayılan ve çok sayıda alt sektörde faaliyette bulunan işletmelerden oluşmaktadır.

Turizm sektörü içerisinde en büyük payın konaklama işletmelerine ait olduğunu ifade etmek mümkündür. Günümüzde yaşanan rekabetle birlikte hızla gelişim kaydeden ve dinamik bir yapısı bulunan konaklama işletmelerinin finansal açıdan etkinlik ve verimliliklerinin analiz edilmesi son derece önem arz etmektedir. Bu öneme binaen, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yayımlanan "Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri" başlıklı grupta yer alan otel vb. konaklama işletmelerinin 2015-2019 yılları arasında ait bilanço ve gelir tabloları temin edilmiş ve rasyo yöntemiyle finansal analizi gerçekleştirilmiştir. Finansal analiz neticesinde elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki değerlendirmeleri yapmak mümkündür.

Konaklama işletmelerine ait likidite oranları değerlendirildiğinde; özellikle cari oran ve asit test oranının sektörde standart olarak kabul edilen oranların oldukça altında olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, konaklama işletmelerinin kısa vadeli borçlarını ödeme noktasında güçlük çektiklerinin göstergesidir. Bu noktada, konaklama işletmeleri tarafından bu iki oranın daha iyi duruma getirilmesi için alacakların tahsil sürelerinin kısaltılması, kısa vadeli borçların vadelerinin uzatılması, atıl durumdaki duran varlıkların elden çıkarılması gibi girişimlerde bulunulması önerilebilir.

Konaklama işletmelerine ait mali yapı oranları değerlendirildiğinde; yabancı kaynak oranı ve özkaynaklar oranının sektörde standart olarak kabul edilen oranlardan oldukça farklılaştığı tespit edilmiştir. Buna göre, konaklama işletmelerinin varlıkların finansmanında çok büyük oranda yabancı kaynaklara ağırlık verdikleri belirlenmiştir. Bununla birlikte, yabancı kaynak kullanımında da ağırlığın uzun vadeli yabancı kaynaklarda olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada, konaklama işletmeleri tarafından yabancı kaynak/özkaynaklar dengesinin iyi kurulması ve yabancı kaynak kullanımına

bağlı borçlanma maliyetlerinin olumsuz etkilerinden korunabilmelerini sağlayacak girişimlerde bulunulması önerilebilir.

Konaklama işletmelerine ait faaliyet oranları değerlendirildiğinde; alacak devir hızının 2,80 ile 4,12 aralığında bir değişim gösterdiği, alacak tahsil süresinin ise 92 ile 130 aralığında bir değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum, alacakların yılda ortalama 3-4 kez ve 92-130 günlük aralıklarla tahsil edildiğinin göstergesidir. Ayrıca, stok devir hızının 2,88 ile 3,71 aralığında bir değişim gösterdiği, stok devir süresinin ise 98 ile 126 aralığında bir değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum da, stokların yılda ortalama 3-4 kez ve 98-126 günlük aralıklarla satışa dönüştürüldüğünün göstergesidir. Bu noktada, konaklama işletmeleri tarafından faaliyet oranlarının iyileştirilmesi amacıyla alacak tahsil sürelerinin ve stokların elden çıkarılma sürelerinin kısaltılması amacıyla etkin bir alacak-satış-tahsilat politikasının izlenmesine yönelik girişimlerde bulunulması önerilebilir.

Konaklama işletmelerine ait kârlılık oranları değerlendirildiğinde; brüt satış kârı oranı ve faaliyet kârı oranının 2016 yılı hariç diğer yıllarda genel olarak artan bir eğilim gösterdiği, dönem net kârı oranı ve aktif kârlılık oranının 2019 yılı hariç diğer yıllarda negatif bir eğilim gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum, konaklama işletmeciliği sektöründe 2015-2018 yılları arasında zarar meydana geldiğinin göstergesidir. Bu noktada, konaklama işletmeleri tarafından esas faaliyetler dışında ortaya çıkan yüksek tutardaki diğer faaliyetlerden olağan gider ve zarar tutarı ile finansman giderlerinin düşürülmesine yönelik girişimlerde bulunulması önerilebilir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular ışığında yapılan değerlendirmelerin dikkate alınması ile konaklama işletmelerinin finansal yapılarının güçlenebileceğini ve böylece finansal analiz sonucunda elde edilen oranların iyileştirilerek sektördeki standart oranları yakalayabileceğini ifade etmek mümkündür.

Kaynaklar

- Arslan, S. (2018). Kâr Marjının belirleyicilerinin İncelenmesi: Turizm İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Turkish Studies-Economics, Finance and Politics*, 13(30): 51-62.
- Asdullah, M. A. and Rehman, Z. U. (2015). A Comparative Study on Financial Performance of Hotel Industry in Pakistan: (Sarena Hotel & Marriott Hotel). *Journal of Tourism, Hospitality and Sports*, 8, 42-54.
- Aznar Alarcón, J. P. and Sayeras Masperra, J. M. (2015). The Financial and Economic Performance of Hotels in Spanish Beach Tourist Destinations. *Athens Journal of Tourism*, 2(3): 141-152.
- Bilici, N. (2019). Turizm Sektörünün Finansal Performansının Oran Analizi ve Topsis Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1): 173-194.
- Borovčanin, D. (2015). A Comparative Analysis on Hotel Financial Performance. Erişim Adresi:

https://www.researchgate.net/publication/290315731_A_COMPARATIVE_ANALYSIS_ON_HOTEL_FINANCIAL_PERFORMANCE. Erişim Tarihi: 13.06.2021.

- Çabuk, A., Karagül, A. A., Erol, C., Başar, A. B., Sevim, Ş. ve Sayılır, Ö. (2019). *Finansal Tablolar Analizi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Durmaz, M. (2017). *Borsa İstanbul'da İşlem Gören Konaklama İşletmelerinde Finansal Performansı Belirleyen Faktörler: Panel Veri Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karadeniz, E., Dalak, S., Günay, F. ve Beyazgül, M. (2019). Konaklama İşletmelerinde Finansal Performans Ölçütü Olarak Yatırılan Sermayenin Getirisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(1): 31-44.
- Merkez Bankası (2021). Sektör Bilançoları. Erişim Adresi: <http://www3.tcmb.gov.tr/sector/2020/#/tr>, Erişim Tarihi: 12.06.2021.
- Nunes, C. R. and Machado, M. J. C. V. (2012). Financial Assessment of Performance in the Hotel Industry. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 3 (Special Issue): 97-109.
- Özçelik, H. ve Kandemir, B. (2015). BİST'de İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Topsis Yöntemi İle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(33): 97-114.
- Paça, M. ve Tekel Karabulut, M. (2019). Finansal Rasyolar İle Finansal Performans: Bist ve Turizm. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 53-65.
- Süslü, C., Öztürk, F. B. ve Gök, M. A. (2019, 19-20 Nisan). *Türkiye'de Turizm Şirketlerinin Finansal Performansının İncelenmesi*. VIII. Ulusal IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu, Mersin.
- Yusubov, F. (2015). *Turizm İşletmelerinde Finansal Analiz ve Performans Değerlendirmesi (Borsa İstanbul Üzerinde Araştırma)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ERMİŞ, E. N. (2021). Gençlerin Kişilik Özellikleri ile Yaşlılara Karşı Tutumları Arasında Yaşam Boyu Öğrenmenin Düzenleyici Rolünün İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1497-1520.

Gençlerin Kişilik Özellikleri ile Yaşlılara Karşı Tutumları Arasında Yaşam Boyu Öğrenmenin Düzenleyici Rolünün İncelenmesi

Ece Naz ERMİŞ (*)

Öz: Bu çalışmanın amacı gençlerin kişilik özellikleri ile yaşlılara karşı tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme düzeyinin düzenleyici rolünü incelemektir. Araştırma tesadüfi örneklem metodu ile seçilen yaşları 17 ile 29 yaşları arasında 278 üniversite öğrencisi ile yapılmıştır. Ayrıca gençlerin yaşlılara dair tutumlarının, yaşa, cinsiyete, bir yaşlı kimse ile bir süre aynı evi paylaşmış olup olmamalarına göre değişip değişmediği incelenmiştir. Çalışmada, Yaşlılara Karşı Tutum Ölçeği, 5 Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeği kısa formu ve Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği kullanılmıştır. Yapılan t-testi analizleri sonucunda kadın ve erkekler arasında yaşlılığa ilişkin tutumlar açısından istatistiksel açıdan bir fark yoktur. Gençlerin bir dönem bir yaşlı ile birlikte yaşayıp yaşamama durumları yaşlılara ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark yaratmamaktadır. Pearson korelasyon analizi sonucunda gençlerin yaşları ile yaşlılara dair tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Gençlerin uyumluluk ve dışadönüklük kişilik özellikleri ile yaşlılara dair tutumları arasında pozitif yönlü istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yaşam boyu öğrenme düzeyinin bu ilişkileri düzenleyici rolü istatistiksel olarak anlamlıdır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda gençlerin nevroitiklik özellikleri ile yaşlılara dair tutumları arasında negatif yönlü istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Hiyerarşik regresyon analizi sonucuna da göre yaşam boyu öğrenme düzeyinin bu ilişkide düzenleyici rolü istatistiksel olarak anlamlı görülmüştür. Araştırmanın güçlü yönleri, sınırlılıkları ve katkıları ilgili alan yazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, yaşam boyu öğrenme, kişilik özellikleri.

Investigation of the Moderating Role of Lifespan Learning between Young People's Personality Traits and Attitudes Towards the Elderly

Abstract: The current study investigated the moderating role of lifespan learning on the relationship between the personality traits of young people and their attitudes towards the elderly. The participants were 278 university students ranging from 17 to 29 years in age. Random sampling method was used in the study. This study also investigated whether young people's attitudes towards the elderly change according to gender and age, whether they share the same home with an elderly relatives. According to the results of the analysis, a statistically significant relation wasn't found between young people's age and scores of their attitude towards the elderly. Whether young people live an elderly for a while or not didn't make a significant difference in their attitudes towards the elderly. It was found a positive and statistically significant relationship between adaptability and extraversion personality traits of young people and their attitudes towards the elderly. There was a significant moderating effect of lifespan tendency on the relationship between adaptability and extraversion personality traits of young people and their

*) Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı (e-posta: e.ermis@iku.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-3054-2014>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

attitudes towards the elderly. It was found a negative statistically significant relationship between the neuroticism characteristics of the young people and their attitudes towards the elderly. There was a significant moderating effect of lifespan tendency on the relationship between neuroticism characteristics of the youth and their attitudes towards the elderly. The strengths, limitations, and contributions of this study are discussed in the light of the relevant literature.

Keywords: *Aging, lifespan learning, personality characteristics.*

Makale Geliş Tarihi: 27.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.11.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.958276

I. Giriş

Yaşlılık, kişilerin psikolojik, fiziksel ve sosyolojik işlevlerinde değişikliklerin meydana geldiği ve bireylerin çevreye uyumunun bozulduğu bir dönemdir (Hamadani-Zadeh vd., 2008). Yaşlılıkta olan bu değişimlerle beraber kişilerin yaşlılığa dair tutumları, ön yargıları ve inançları şekillenmektedir (Erdemir, 2017). Bazı olumsuz kalıp fikirler yaşlılara karşı hizmet sunanların yaşlılık dönemindeki bireylerin yaşam kalitesinin yükselmesine ve sağaltımlarına engel oluşturabilmektedir. Sağlıklı, aktif yaşlanma ve yaşlıların toplumdaki diğer kişilerle bütünlük içinde yaşayabilmeleri ve ayrımcılığa maruz kalmamaları için yaşlılığa yönelik olumsuz inanç ve tutumların değişmesi önem taşımaktadır (Erdemir, 2017).

Türkiye’de 2060 yılına gelindiğinde yaşlıların genel nüfus içindeki yerinin istatistikî sonuçlara göre çocuk sayısından fazla olacağı ve gerekli düzenlemeler yapılmazsa yaşlı nüfusla yaşamak konusunda tüm toplum üyelerini zorlayıcı süreçlerin beklediği düşünülmektedir (Kurtkapan, 2020). Buradan yola çıkarak bu çalışmaya da katılımcı olarak eşlik eden 2000 li yılların başlarında doğmuş olan gençlerin yaşlılıklarının denk düşeceği bu önemli dönem için onların yaşlılığa ilişkin beklenti, istek ve tutumlarına bakmak gerekmektedir.

Genç bireylerin yaşlılığa dair tutumları, onlar hakkındaki düşüncelerine göre şekillenir. Gençler ve yaşlıların “yaşlı yetişkin grubu” algılayışı arasında farklar vardır. Yapılan bir çalışmada genç yetişkinler, yaşlı ve genç bireyler arasında daha fazla fark sıralarken, yaşlı yetişkinler gençler ve yaşlılar arasında çok daha az fark olduğunu ifade etmişlerdir (Turner & Oakes, 1989). Alan yazında gençlerin ve yetişkinlerin yaşlılıkla ilgili fikirlerine, herhangi bir yaşlı yakınlarına dair duydukları yükümlülük hissi, sevgi, yakınlık ve cinsiyet gibi faktörlerin etki ettiğine dair kanıtlar vardır fakat bunlar gençlerin yaşlılara dair tutumlarını açıklamak konusunda yeterli gelmeyebilir (Triandis & Bhawuk, 1997). Artan eğitim seviyesi ve bilgiye rağmen, yaşlılara karşı olumsuz tutumlar hâlâ devam ediyorsa; yaş, etnik köken, meslek, sosyo-ekonomik durum ve başka birtakım demografik özellikler yaşlılara karşı tutumları tutarlı bir şekilde öngörmüyorsa (McTavish, 1971; Lutsky, 1980), kişilik özellikleri gibi temel bir değişkenin de tutumlar üzerinde farklılıklar yaratabileceği sorusu akla gelmektedir.

Kişilik özellikleri ile yaşlılara yönelik tutumlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyan az

sayıda çalışma bulunmaktadır. Kogan (1961) yaşlılara yönelik kendi kişilik ölçeğini geliştirmiş ve yaşlı insanlara karşı olumsuz tutumların otoriterlik özelliğiyle; olumlu tutumların ise fiziksel ve duygusal açıdan kapsama özelliğiyle ilişkili olduğunu bulmuştur. Thorson & Perkins (1981), “Edwards Kişisel Tercih Programı” (1959) çalışmalarının sonucunda, kişilik özelliklerine ilişkin anlamlı bulgular elde etmişlerdir. Saldırganlık özelliğinde daha yüksek puan alan kişilerin yaşlı yetişkinlere karşı daha olumsuz tutumlar sergilediği sonucuna varılmıştır. Yapılan bir başka çalışma kişilik özelliklerinin yaşlanmaya ve yaşlı insanlara yönelik tutumlarla önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu özelliklerin üç kişilik grubuna dahil edildiği gösterilmiştir (Cattell, Eber & Tatsuoka, 1970). Bunlar; düşük anksiyete özellikleri, hassas sezgi özellikleri ve entelektüel yetenekler şeklindedir. Kendi gelecekleri hakkında daha karamsar veya endişeli hisseden, hayatlarında anlam bulamayan ve hayatın daha tehlikeli olduğu görüşlerine sahip olan bireyler, yaşlılığa değersiz, bağımlı, fiziksel olarak düşüşte olunan, çaresizlik ve kırılabilirlik duygularının çokça ortaya çıktığı bir dönem olarak bakarlar (Kogan, 1961). Tersine, yaşlı yetişkinler için olumlu görüşlere sahip insanlar daha az endişeli bireyler olma eğilimindedirler. Daha kuvvetli benlik gücüne, duygusal kararlılığa ve becerikliliğe sahiptirler. Sosyal olarak daha cesur ve maceracıdır, bu insanlar kendilerinin veya başkalarının savunmasızlıkları hakkında daha az endişe ya da korku duyarlar. Yaşamın engellerini ve krizlerini ele alma konusunda daha fazla kendilerine güveniyorlardır ve özellikle yaşlılığa uyum sağlama düşüncesi konusunda endişeli değildirler (Katz, 1990). Geriatrik sağlık uzmanları ile yapılan bir çalışmada, empati, sağduyu ve duygusallık olarak (Cornwell, 2012) olumlu tutumlarla ilgili çeşitli kişilik özellikleri tanımlanmış ve kadınların bu nitelikleri barındırma ve dolayısıyla yaşlılara karşı olumlu tutum sergileme olasılığının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Saygı ve nezaket gibi sosyal işlevsellikle ilgili kişilik özelliklerinin de yaşlılara dair olumlu tutumlarla örtüştüğü ortaya konmuştur (Sung, Kim & Torres-Gil, 2010). Y kuşağına mensup gençlerin hayatlarında rahatlık kendinden önceki kuşağa oranla daha önemlidir. Çalışmayı sevdikleri gibi eğlenmeyi de daha çok seven bir kuşaktır. Bu özellikler onların yaşlılara dair tutumlarının da belirleyicisi olabilmektedir. Teknolojik gelişmelerin içinde büyüdükleri için diğer kuşağa kıyasla daha bireyci kişilik özellikleri gösterirler, dolayısıyla yaşlılara bakım konusunda daha az sorumluluk hissedilebilmekte ve daha az tahammüllü tutumlar da geliştirebilmektedirler (Kurtkapan, 2020). Böylelikle temel birtakım kişilik özelliklerinin, gençlerin hem kendi yaşlılıklarına hem de çevresindeki yaşlılara karşı tutumlarında majör bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Yaşlanma konusundaki tutumlar, yetişkinler ve yaşlıların yeniden eğitim ve öğretime katılması açısından karar vermede önemli bir rol oynamaktadır. Moody (1976) yetişkinlerin ve yaşlıların eğitime yönelik yaklaşımlarda dört gelişim aşaması sunmuştur. Aşama I, reddetme, toplumumuzda yaşlanmaya ilişkin olumsuz tutumların bir ürünüdür. Bu tutum daha çok, bilişsel yeteneğin yaşla birlikte azaldığına inanıldığından ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden işverenler yaşlı yetişkin çalışanlarını eğitmek için uğraşmak istemezler (Sterns & Harrington, 2019). Aşama II, sosyal hizmet kurumlarında yaşlılar için verilen eğitimi “boş zaman” etkinliği olarak değerlendirmesi şeklindedir. Yaşlı yetişkinler için ifade edilen eğitimin, büyük eğitim ve öğretim faaliyetlerinden açıkça ayrıldığı varsayılmaktadır. III. ve IV. evre kendini

gerçekleştirmeye yaklaşan evreler olarak kabul edilir. Bu evreler yaşlı yetişkinlikteki kişisel gelişim dönemi olarak tanımlanır. Kişisel gelişim ve kişisel memnuniyet konuları üzerinde durulur. Birtakım işler ve sorumluluklardan ayrılma veya yeniden düzenleme gerekebilir, yaşlı yetişkin böylelikle, daha önceki çalışma ve aile bakım sorumluluklarının gerektirdiği rollerden de kurtarılabilir. Bu aşamalar göz önüne alındığında yaşam boyu öğrenme kavramının önemli olduğu düşünülmektedir.

Yaşam boyu öğrenme kavramı, kişilerin yaşamlarını yönetebilmeleri adına ihtiyaç duydukları bilgileri edinebilme becerisi şeklinde tanımlanır (Günüç, Kuzu & Odabaşı, 2012). Yaşam boyu öğrenme becerisi, bireylere örgün eğitim kariyerlerinin çok ötesinde beceri kazanma ve bilme fırsatı vererek, onları adaptasyona ve büyümeye teşvik eder. Yaşam boyu öğrenme algısı, eğilimi ya da becerisinin gelişimi, kuşaklararası beraber bir çalışma ortamına entegre olma fırsatını sağlar (Sterns & Harrington, 2019). Araştırmalar, yaşlıların genç meslektaşları kadar öğrenme yeteneğine sahip olduklarını göstermiştir (Baltes & Labouvie, 1973). Gençlikte daha uzun ve daha olumlu eğitim deneyimleri olanların yaşlılığa ulaştıklarında, örgün eğitime katılmaya daha istekli oldukları görülmektedir (March vd., 1977).

Gençler tarafından genellikle yaşlıların atıl olarak algılanmasından, yaşlılığın öğrenme konusunda gerilemiş bir dönem olduğunun düşünülmesi fikri de sorumludur (Arslan, 2016). Yaş alma ile beraber öğrenme konularında zayıflamalar olabilese de yaşlıların kristalize zekaları sayesinde elde ettikleri deneyimleri kullanma ve problem çözüme becerileri fazlalaşmaktadır (Oktay, 2019). Bu sebeple yaşlılara, yeni bilgileri eski deneyimleri ile bütünleştirebilmeleri için şans tanınması gerekmektedir. Genç bireylerin çevrelerinde aktif, dinamik, gelişime ve öğrenmeye açık yaşlıların olması yaşlılığa dair bakış açılarının daha olumlu olmasını sağlayacaktır. (Arslan, 2016). Yaşlanma süreci, üretkenliğine devam eden, sevgisini paylaşan, elindeki kaynaklarla yaşamdan doyum sağlayabilen bireyler için oldukça verimli bir dönem şeklinde de algılanabilir. Bu gelişim dönemi ikinci bahar, altın çağ olarak yorumlanıp, olumlu anlamda atıflarla anılabilir. Böylelikle yaşlı bireyler sahip oldukları potansiyellerini kullanma ve geliştirme fırsatı bulabileceklerdir (Akdemir vd., 2007).

Yaşam boyu öğrenme becerisine sahip bireylerin birtakım ortak kişilik özelliklerinin olduğu düşünülmektedir. Literatürde yaşam boyu öğrenme düzeyi yüksek olan bireyin genel özelliklerinden biri “kendi öğrenme sürecini kontrol edebilmesi” (Epeçan, 2013) olarak tanımlanmıştır. Buradan yola çıkarak kişi öğrenme deneyimlerinde kendi sorumluluğunu alarak, uzun vadeli planlarını düzenleme becerisine de sahiptir (Mülhim, 2018). Kılıçer (2011) yaşam boyu öğrenme için ayrıca merakın da önemli bir harekete geçirici güç olduğunu söylemiştir. Yaşam boyu öğrenme ile aktif yaşlanma arasında güçlü bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Aktif ve başarılı yaşlanabilmek için öncelikle tüm öğrenme etkinliklerine katılmaya istekli ve eğilimli olmak gerektiğine inanılır (Aydın & Sayılan, 2014). Yaşam boyu öğrenme becerisinin ve algısının da daha genç yaşlardan itibaren eğitilmesi ve geliştirilmesi oldukça önemlidir.

Dünya Sağlık Örgütü (2014), yaşam boyu öğrenme fikirlerine uygun tasarlanmış modellerin, yaşlıların uyumlu ve özerk halde olabilmelerine, yaşamlarını sürdürebilecek

becerilerini ve özgüvenlerini arttırmalarına katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Kuşaklararası beraberce öğrenmenin yaşlılara bakış açısında olumlu pek çok etkisi bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar, ileri yetişkinler ile bir arada öğrenen genç yetişkinlerin, ileri yetişkinlere karşı daha olumlu, içten ve yardımsever yaklaşımlar içerisinde olduğunu göstermektedir (DSÖ, 2014).

Öğrenme sürecinde kişilik özellikleri de işin içine katılır. Hem genetik geçişli özellikler hem de bağlamsal faktörlerin etkilerinin toplamı olan kişilik, Mischel ve arkadaşlarına (2008) göre kişinin tüm duyguları, düşünceleri, tutum ve davranışlarını içeren bütünlüklü ve kendi içinde gelişen bir dinamiktir. McCrae & Costa, (1997) tarafından geliştirilen beş faktör kişilik kuramında kişilik; dışadönüklük, duygusal dengesizlik (nevrotiklik), yumuşak başlılık (uyumluluk), sorumluluk ve deneyime açıklık faktörlerinden oluşmaktadır. Dışadönük bireyler sosyal iletişim ve arkadaşlık ilişkilerine fazla zaman ayırırlar, özgüvenleri fazladır (Barrett & Pietromonaco, 1997), yöneticilik vasıfları ile içinde oldukları grupları delege ederler (Barry & Stewart, 1997). Sorumluluk özelliği olan kişiler düzenli, dikkatli ve disiplinlidir (Dollinger vd., 1996). Deneyime açıklık özelliği yüksek olanlar ise, meraklı, hayal gücü güçlü, iç görü düzeyi yüksek ilgi alanları geniş, gündelik yaşam problemlerine farklı bakış açıları ve esnek düşünceleri ile çözümler getirebilen kişiler olarak tarif edilirler (Sneed, McCrae & Funder, 1998). Nevrotiklik kişilik özelliği dışında sayılan bu özelliklere sahip bireylerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olduğu düşünülmektedir. Çünkü yaşam boyu öğrenen bireylerin özellikleri incelendiğinde; yeni olana açık ve dikkatli olma, duygusal ve düşünsel olarak motive olabilme, sabırlı, meraklı ve öğrenme etkinliklerini düzenleme ve sürdürme gibi özelliklerin baskın olduğu görülmektedir (Diker Coşkun & Demirel, 2012). Nevrotiklik kişilik özelliğinin ise yaşlılara karşı olumlu tutumlar arasında ters orantılı bir ilişkisinin olması beklenmektedir. Duygusal dengesizlik düzeyinin yüksek olmasının olumlu tutumlar üzerinde negatif etkisinin olabileceği beklenmektedir. Buradan yola çıkılarak bu çalışmada gençlerin hem kişilik özellikleri hem de yaşam boyu öğrenme isteklerinin yaşlılara karşı tutumlarına ne yönde etki ettiğinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada, yaşlı yetişkinlerin bakım ihtiyaçlarının ortaya konulması, yaşlılarla uygun bir etkileşimin belirlenmesi ve toplumda yaşlı ayrımcılığının önüne geçebilmesi adına gençlerin yaşlılara dair düşüncelerinin tespit edilmesi amaç edinilmiştir. Gençlerin kişilik özellikleri ile yaşlılara dair tutumları arasındaki ilişkide, yaşam boyu öğrenme düzeylerinin bu ilişkiyi güçlendireceği yönünde bir varsayımdan yola çıkılmıştır. Gençlerin yaşam boyu öğrenme düzeylerinin yüksek olması, kavramın tanımı itibarı ile kişilerin her yaş aralığında öğrenme ve üretme etkinliklerine açık olmaları anlamına gelir ve bu da gencin kendi yaşlılığını hayal ettiğinde gelecekte kendini nasıl gördüğüyle bağlantılı olarak yaşlılara karşı şu anki davranışlarını da şekillendirebilir. Ayrıca gençlerin kendi yaşlılıklarından bağımsız olarak yaşam boyu öğrenme kavramını içselleştirmiş ya da bu beceriyi edinmiş olmalarının, yaşlı kimseleri de işe yarar, dinamik görmelerini sağlayabileceğini ve tutumlarına olumlu yansıtılabileceğini düşündürmüştür.

Gençlerin yaşam boyu öğrenme düzeylerinin yüksek olması ya da bu beceriyi kazanmaları, sosyal sorumluluk ve gönüllülük etkinlikleri dahilinde kuşaklararası

etkileşim ve dayanışmayı sağlayarak iki grup arasında bağ kurmaya yarayan bir etki oluşturabilir. Gençlerle yaşlılar ortak öğrenme etkinliklerinde (kurslar ve sosyal sorumluluk projeleri gibi) buluştuğunda, yaşlılar topluma aktif bir şekilde katılabilmekte ve kültürün yeni kuşaklara aktarılması rolünü üstlenmekte, bu da yaşlının kayda değer bir yerinin olduğunu düşünerek kendilerini ruhsal olarak daha iyi hissetmelerine neden olmaktadır. Gençler açısından da; empati, paylaşma, yardımlaşma ve dayanışma değerlerinin yaşlılar aracılığıyla deneyimlenmesi sağlanmaktadır (Canatan & Boz, 2019). Bu durum da gençlerin yaşlılara olan tutumlarının olumlu şekilde değişmesini sağlayabilir. Tüm bu bilgilerin ışığında gençlerin kişilik özellikleri ile yaşlılara dair tutumları arasında yaşam boyu öğrenme düzeylerinin düzenleyici rolü araştırılmıştır. Uyumlu, dışadönük, deneyime açık ve sorumluluk özellikleri yüksek gençlerin yaşlılara olan tutumlarının daha olumlu olacağı varsayılmış ve yaşam boyu öğrenme düzeylerinin de yüksek oluşunun bu ilişkiyi olumlu anlamda güçlendireceği temel hipotezinin test edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca gençlerin cinsiyet, yaş ve yaşlı bir yakını ile bir süre bir arada yaşama durumlarına göre de yaşlılara dair tutumlarının değişip değişmediği incelenmiştir. Buradan yola çıkarak oluşturulan hipotezler aşağıda belirtilmiştir:

Hipotez 1: Gençlerin cinsiyeti, yaşlılara dair tutumlarında bir fark yaratır.

Hipotez 2: Gençlerin yaşları ile yaşlılara dair tutumları arasında bir ilişki vardır.

Hipotez 3: Gençlerin yaşlı bir yakınları ile bir arada yaşayıp yaşamama durumları yaşlılara dair tutumlarında bir farklılık yaratır.

Hipotez 4a: Gençlerin uyumluluk kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasında bir ilişki vardır.

Hipotez 4b: Gençlerin dışadönüklük kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasında bir ilişki vardır.

Hipotez 4c: Gençlerin nevroitiklik kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasında bir ilişki vardır.

Hipotez 4d: Gençlerin deneyime açıklık kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasında bir ilişki vardır.

Hipotez 4e: Gençlerin sorumluluk kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasında bir ilişki vardır.

Hipotez 5: Gençlerin uyumluluk kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme düzeyleri düzenleyici role sahiptir.

Hipotez 6: Gençlerin dışadönüklük kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme düzeyleri düzenleyici role sahiptir.

Hipotez 7: Gençlerin nevroitiklik kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme düzeyleri düzenleyici role sahiptir.

Hipotez 8: Gençlerin deneyime açıklık kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme düzeyleri düzenleyici role sahiptir.

Hipotez 9: Gençlerin sorumluluk kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasındaki ilişki yaşam boyu öğrenme düzeyleri düzenleyici role sahiptir.

II. Yöntem

Bu bölümde; çalışmaya katılanlar, araştırma süreci, kullanılan analiz yöntemleri, araçları ve analiz sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

A. Katılımcılar

Araştırma 2020 senesinde üniversite öğrencileri ile gönüllülük ilkesine göre gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklem grubuna tesadüfi örnekleme yöntemi ile İstanbul'da bir vakıf üniversitesinin farklı bölümlerinde okuyan toplam 278 öğrenci dahil edilmiştir. Tanımlayıcı istatistiklere göre katılımcıların 166'sı kadın, 86'sı ise erkektir (\bar{x} = 1,34 ss= 0,47). Öğrencilerin yaşları 17 ile 29 arasındadır (\bar{x} = 21,14 ss= 3,16). Öğrencilerden 60 yaş ve üzeri bir akraba ya da yakınları ile yaşamlarının bir döneminde yaşamış olanlar 152, yaşamamış olanlar 100 kişi olarak değişmektedir (\bar{x} = 2,46 ss= 0,89).

B. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Katılımcılardan; cinsiyet, yaş ve 60 yaş üzeri bir yakını veya akrabası ile yaşamış olup olmamasına ilişkin bilgiler alınmıştır.

Beş Faktör Kişilik Özelliği Ölçeği Kısa Formu: İnsanların kişiliklerini beş temel özellik üzerinden ölçmek için John, Donahue ve Kentle (1991) tarafından oluşturulmuştur. 44 maddelik ve 5'li likert tipi şeklindedir. Ölçek kişilik özelliklerinden "nevrotiklik"(dugusal dengesizlik), "dışadönüklük", "gelişime-deneyime açıklık", "uyumluluk" ve "sorumluluk" boyutlarını ölçmektedir. (John ve Srivastava, 1999). Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması ise Sümer ve Sümer (2005) tarafından yapılmıştır. Cronbach Alpha güvenilirlik değerleri .66 ile .77 aralığında değiştiği bulunmuştur. Schmitt ve arkadaşları (2007) çalışmasında beş faktör kişilik ölçeğinin Cronbach Alpha güvenilirlik değerlerini .79, .77, .76, .70 ve .78 olarak sırasıyla "nevrotiklik", "dışadönüklük", "gelişime açıklık", "uyumluluk" ve "sorumluluk" olarak bulmuştur. 278 kişinin dahil olduğu bu çalışmada da ölçeğin tamamına ait iç tutarlılık katsayısı .72 olarak hesaplanmıştır. Alt faktörlerinden uyumluluk boyutu için .62, sorumluluk alt boyutu için .77, dışadönüklük boyutu için .83, nevrotiklik boyutu için .69, ve deneyime açıklık alt boyutu için ise .62 olarak hesaplanmıştır.

Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği: Yelkin Diker Çoşkun tarafından (2009) doktora tez çalışmasında üretilmiştir. 27 maddeden oluşan ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .89 bulunmuştur. 6'lı likert tipi 4 alt boyutlu bir ölçektir. İlk iki boyut yaşam boyu öğrenmeye dair şefk ve çabayı ifade eden pozitif maddelerden son iki boyut ise yaşam boyu öğrenmeyi planlayamama ve bunun sebeplerine dair merak etmeme durumlarını belirten ifadelerle sahip negatif maddelerden oluşan boyutlardır. 278 kişinin dahil olduğu bu çalışma için ölçeğin toplam puanı kullanılmıştır, alınan puanların yüksek oluşu, yaşam boyu öğrenme düzeyinin yüksek olduğunu ifade eder ve hesaplanan iç tutarlılık katsayısı .93 şeklindedir.

Yaşlılara Karşı Tutum Ölçeği: Kogan (1961) ölçeği, yaşlılara dair tutumların tespit edilmesi sebebiyle geliştirmiştir. Adıbelli (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. 17 olumlu ve 17 olumsuz madde içermektedir. Olumsuz maddeler tersten puanlanarak genel puanlamaya eklenmektedir. 6'lı likert tipi bir ölçektir ve alınacak puanlar 34 ile 238 arasında seyretmektedir. Ölçekten alınan puanların yüksek olması olumlu tutumların fazla olduğuna işaret eder. Cronbach Alfa güvenilirlik değeri ölçeğin bütünü için 0.84 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin iki boyutu bulunur, olumlu tutumlar ve olumsuz tutumlar olmak üzere. Bu iki alt boyutun güvenilirlik değerleri de sırasıyla .78 ve .79'dur. (Duyan ve Gelbal, 2013). 278 kişinin dahil olduğu bu çalışmada ölçeğin toplam puanı kullanılmıştır ve iç tutarlılık düzeyi .89 şeklindedir.

C. İşlem

Ölçek formu, sırasıyla bilgilendirilmiş onam ve demografik bilgi formu, Beş Faktör Kişilik Ölçeği Kısa Formu, Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği ve Yaşlılara Karşı Tutum Ölçeğinden oluşmaktadır. İlgili ölçeklerin kullanım izni yazarlardan alınmıştır. Çalışma İstanbul Kültür Üniversitesi'nde bulunan katılımcılarla gerçekleştirilmiş ve Google form üzerinden de katılımcılarla paylaşılmıştır. Katılımcılardan herhangi bir kimlik bilgisi istenmemiştir. Verilerin analizinde, IBM SPSS Statistics 23 programı kullanılmıştır.

III. Bulgular

A. Demografik Değişkenlere Göre Gençlerin Yaşlılığa İlişkin Tutumlarının İncelenmesine İlişkin Bulgular

Gençlerin cinsiyetleri ve yaşlı bir yakın ile bir arada yaşayıp yaşamama durumlarına dair hipotezler t-testi analizleri ile incelenmiş ve kadın ile erkekler arasında yaşlılığa ilişkin tutumlar açısından istatistiksel bir fark olmadığı görülmüştür ($t= 888; p>.05$). Gençlerin yaşamlarının bir dönemini yaşlı bir yakını ile yaşayıp yaşamama durumlarının yaşlılara ilişkin tutumlarında istatistiksel açıdan bir fark yaratmadığı görülmüştür ($t=207 p>.05$). Öğrencilerin yaşları ile yaşlılara dair tutumları arasında Pearson korelasyon analizi neticesinde anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($r = .57; p >.05$).

B. Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Tablo 1'e göre gençlerin uyumluluk düzeyleri ile yaşlılara ilişkin tutumları arasında istatistiksel açıdan zayıf, doğru orantılı ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,197, p<,01$). Buna göre gençlerin uyumluluk düzeyleri arttıkça yaşlılara ilişkin tutumları da olumlu yönde artmaktadır. Gençlerin sorumluluk düzeyleri ile yaşlılara ilişkin tutumları arasında istatistiksel açıdan zayıf düzeyde, doğru orantılı ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,193, p<,01$). Buna göre gençlerin sorumluluk düzeyleri arttıkça yaşlılara ilişkin tutumları da olumlu yönde artmaktadır. Gençlerin dışadönüklük düzeyleri ile yaşlılara ilişkin tutumları arasında istatistiksel açıdan zayıf düzeyde, doğru orantılı ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,206,p<,01$). Buna göre gençlerin dışadönüklük düzeyleri arttıkça yaşlılara ilişkin tutumları da olumlu yönde artmaktadır. Gençlerin deneyime açıklık düzeyleri ile yaşlılara ilişkin tutumları arasında istatistiksel açıdan zayıf düzeyde, doğru orantılı ve

istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,167, p<,01$). Buna göre gençlerin sorumluluk düzeyleri arttıkça yaşlılara ilişkin tutumları da olumlu yönde artmaktadır. Gençlerin nevroitiklik düzeyleri ile yaşlılara ilişkin tutumları arasında zayıf düzeyde ters orantılı ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-,235, p<,01$). Buna göre gençlerin nevroitiklik düzeyleri arttıkça yaşlılara ilişkin tutumları da olumsuz yönde artmaktadır. Analizlerin ışığında H4a, H4b, H4c, H4d ve H4e doğrulanmıştır. Gençlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile yaşlılara ilişkin tutumları arasında zayıf düzeyde ters orantılı istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-,260, p<,01$). Buna göre gençlerin yaşam boyu öğrenme düzeyleri arttıkça yaşlılara ilişkin tutumları da olumsuz yönde artmaktadır.

Tablo 1: Değişkenler Arası Korelasyon Katsayıları

	1	2	3	4	5	6	7
1.Yaşlılara yönelik tutum	-	,197**	-,260**	,193**	,206**	,167**	-,235**
2.Uyumluluk		-	-,175**	,196**	,273**	,273**	-,122*
3.Yaşam boyu öğrenme			-	-,371**	-,257**	-,447**	,196**
4.Sorumluluk				-	,124*	,186**	-,256**
5.Dışadönüklük					-	,455**	-,272**
6.Deneyime açıklık						-	-,172**
7.Nevrotiklik							-

**p < .01

C. Düzenleyici Değişken (Moderatör) Analizine İlişkin Bulgular

Gençlerin beş faktör kişilik özelliklerinden biri olan uyumluluk, nevroitiklik, dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk ve deneyime açıklık özellikleri ile yaşlılara ilişkin tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzenleyici rolünün incelenmesi amacıyla alt faktörlerin her biri ile ayrı ayrı düzenleyici değişken analizi uygulanmıştır. Uyumluluk, dışadönüklük, nevroitiklik değişkenlerinin düzenleyici

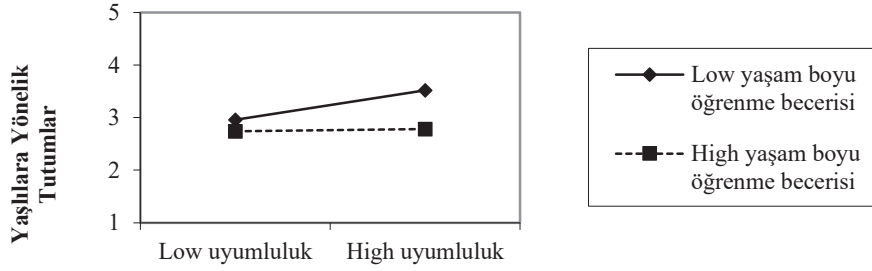
rollerini gösteren analiz sonuçları tablo 2, tablo 3 ve tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 2: Gençlerin Uyumluluk Düzeyi ve Yaşlılara İlişkin Tutumlar Arasındaki İlişkide Yaşam Boyu Öğrenme Becerisinin Düzenleyici Etkisi

Model	R	R ²	ΔR ²	Δ F	F	Değişkenler	β	T
1	,207	,043	,039	10,561	10,561	Uyumluluk	,207	3,250***
2	,307	,094	,087	13,385	12,250	Uyumluluk	,173	2,749**
						Yaşam Boyu Öğrenme	-,230	3,659***
3	,333	,111	,099	4,249	9,696	Uyumluluk	,149	2,359**
						Yaşam Boyu Öğrenme	-,239	3,827***
						Uyumluluk*Yaşam Boyu Öğrenme	-,129	-2,061*

***p<.001; **p<.01; *p<.05

Tablo 2' de uyumluluk ile yaşam boyu öğrenme etkileşiminin yaşlılara yönelik tutumlar üzerindeki katkıları sunulmuştur. Tabloda tüm modellerin anlamlı ($p<.05$) olduğu görülmektedir. 2. modelde uyumluluk özelliğinin ($\beta=,173, p<.01$) ve yaşam boyu öğrenme becerisinin ($\beta=-,230, p<.001$) tek başlarına yaşlılara yönelik tutumlar üzerinde anlamlı katkıları bulunmaktadır. Uyumluluğun, yaşlılara yönelik tutumlar üzerindeki etkisi ($\beta=,173, p<.01$), yaşam boyu öğrenme becerisinin etkisinden ($\beta=-,230, p<.001$) daha zayıftır. 3. Model incelendiğinde ise uyumluluk ile yaşam boyu öğrenmenin etkileşiminin yaşlılara yönelik tutumlar üzerinde de anlamlı bir katkısının ($\beta=-,120, p<.05$) olduğu görülmektedir. 3. modelde ΔF de ($4,249, p<.05$) anlamlıdır. Bu bulgular doğrultusunda, gençlerin yaşam boyu öğrenme becerisi, uyumluluk ile yaşlılara yönelik tutumları arasındaki ilişkide düzenleyici rolü üstlenmektedir. Bu bulgular ışığında H5 (*Gençlerin uyumluluk kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme düzeyleri düzenleyici role sahiptir*) doğrulanmıştır.

Şekil 1: Etkileşim Grafiği

Yaşam boyu öğrenme becerisinin, uyumluluk ve yaşlılara yönelik tutumlar arasındaki ilişkide üstlendiği düzenleyici rol Şekil 1’de görülmektedir. Buna göre, gençlerin uyumluluk düzeylerinin yaşlılara karşı olumlu tutumları üzerindeki etkisi, yaşam boyu öğrenme düzeylerinin düşük ve orta düzeyli olduğu zamanlarda artmaktadır. Yaşam boyu öğrenme düzeyleri yüksek olduğu durumlarda ise uyumluluk kişilik özelliğinin yaşlılara karşı olumlu tutumlar üzerindeki etkisi anlamsızlaşmaktadır. Yaşam boyu öğrenme ancak düşük ve orta düzeyli iken bu ilişkide düzenleyici bir katkısı olmaktadır.

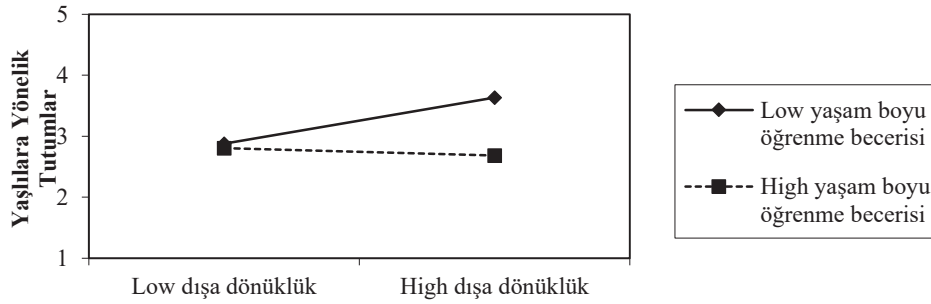
Tablo 3: Gençlerin Dışadönüklük Düzeyi ve Yaşlılara İlişkin Tutumlar Arasındaki İlişkide Yaşam Boyu Öğrenme Becerisinin Düzenleyici Etkisi

Model	R	R ²	ΔR ²	Δ F	F	Değişkenler	β	T
1	,205	,042	,038	10,178	10,178	Dışadönüklük	,205	3,190**
2	,293	,086	,078	11,220	10,922	Dışadönüklük Yaşam Boyu Öğrenme	,147 -,218	2,60* -3,350***
3	,364	,133	,121	12,426	11,782	Dışadönüklük Yaşam Boyu Öğrenme *Yaşam Boyu Öğrenme	,160 -,256 -,220	2,509** -3,974*** -3,525***

***p<.001; **p<.01; *p<.05

Tablo 3’ de dışadönüklük düzeyi ile yaşam boyu öğrenme etkileşiminin yaşlılara yönelik tutumlar üzerindeki etkileri gösterilmiştir. Tabloda tüm modellerin anlamlı

($p < .05$) olduğu görülmektedir. 2. modelde dışadönüklüğün ($\beta = .147, p < .05$) ve yaşam boyu öğrenmenin ($\beta = -.218, p < .001$) tek başlarına yaşlılara yönelik tutumlar üzerinde anlamlı katkıları bulunmaktadır. Yaşam boyu öğrenmenin, yaşlılara yönelik tutumlar üzerindeki etkisi ($\beta = -.218, p < .001$), dışadönüklüğün etkisinden ($\beta = .147, p < .05$) daha güçlüdür. 3. Model incelendiğinde ise bu iki değişkenin etkileşiminin yaşlılara yönelik tutumlar üzerinde de anlamlı bir katkısının ($\beta = -.220, p < .001$) olduğu fark edilmektedir. 3. modelde $\Delta F (12,426, p < .001)$ de anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, gençlerin yaşam boyu öğrenme becerisi, dışadönüklük ile yaşlılara yönelik tutumları arasındaki ilişkide düzenleyici rolü üstlenmektedir. Bu sonuçtan yola çıkarak H6 (*Gençlerin dışadönüklük kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme düzeyleri düzenleyici role sahiptir*) doğrulanmıştır.

Şekil 2: Etkileşim Grafiği

Yaşam boyu öğrenme becerisinin, dışadönüklük ve yaşlılara yönelik tutumlar arasındaki ilişkide üstlendiği düzenleyici rol Şekil 2’de görülmektedir. Buna göre, gençlerin dışadönüklük düzeylerinin yaşlılara karşı olumlu tutumları üzerindeki etkisi, yaşam boyu öğrenme düzeylerinin düşük ve orta düzeyli olduğu zamanlarda artmaktadır. Yaşam boyu öğrenme düzeyleri yüksek olduğu durumlarda ise dışadönüklük kişilik özelliğinin yaşlılara karşı olumlu tutumlar üzerindeki etkisi anlamsızlaşmaktadır. Yaşam boyu öğrenme ancak düşük ve orta düzeyli iken bu ilişkide düzenleyici bir katkısı olmaktadır.

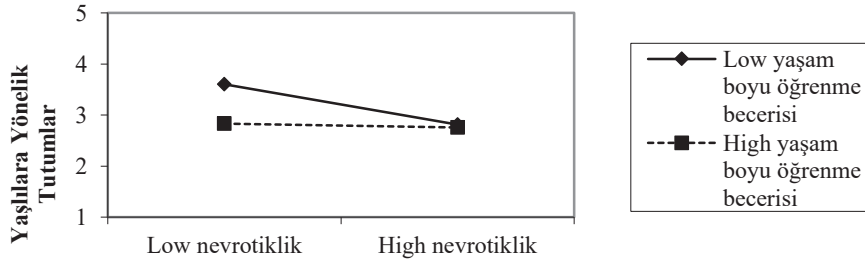
Tablo 4: Gençlerin Nevrotiklik Düzeyleri ve Yaşlılara İlişkin Tutumlar Arasındaki İlişkide Yaşam Boyu Öğrenme Becerisinin Düzenleyici Etkisi

Model	R	R ²	ΔR^2	ΔF	F	Değişkenler	B	T
1	,267	,071	,067	17,909	17,909	Nevrotiklik	-,267	-4,232***
2	,337	,113	,106	14,837	14,837	Nevrotiklik	-,227	-3,600***
						Yaşam Boyu Öğrenme	-,209	-3,316***

						Nevrotiklik	-,215	-3,461***
3	,381	,145	,134	8,580	13,074	Yaşam Boyu Öğrenme	-,207	-3,335***
						Nevrotiklik *Yaşam Boyu Öğrenme	,179	2,929***

***p<.001; **p<.01; *p<.05

Tablo 4’ de nevroitiklik düzeyi ile yaşam boyu öğrenme etkileşiminin yaşlılara yönelik tutumlar üzerindeki katkıları gösterilmiştir. Tabloda tüm modellerin anlamlı (p<.05) olduğu fark edilir. 2. modelde nevroitiklik özelliğinin ($\beta=-,227$, p<.001) ve yaşam boyu öğrenmenin ($\beta=-,209$, p<.001) tek başlarına yaşlılara yönelik tutumlar üzerindeki etkisi ($\beta=-,227$, p<.001), yaşam boyu öğrenmenin etkisinden ($\beta=-,209$, p<.001) daha güçlüdür. 3. Model incelendiğinde ise bu iki değişkenin etkileşiminin yaşlılara yönelik tutumlar üzerinde de anlamlı bir katkısının ($\beta=,179$, p<.001) bulunduğu anlaşılmaktadır. 3. modelde ΔF ’in de (8,580, p<.01) anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, gençlerin yaşam boyu öğrenme düzeyi, nevroitiklik ile yaşlılara yönelik tutumları arasındaki ilişkide düzenleyici etkiye sahiptir. Bu sonuçtan yola çıkarak H7 (*Gençlerin nevroitiklik kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme düzeyleri düzenleyici role sahiptir*) doğrulanmıştır.

Şekil 3: Etkileşim Grafiği

Yaşam boyu öğrenme becerisinin, nevroitiklik ve yaşlılara yönelik tutumlar arasındaki ilişkide üstlendiği düzenleyici rol Şekil 3 teki etkileşim grafiğinde sunulmuştur. Buna göre, gençlerin nevroitiklik düzeylerinin yaşlılara karşı olumlu tutumları üzerindeki ters orantılı etkisi, yaşam boyu öğrenme düzeylerinin düşük ve orta düzeyli olduğu zamanlarda artmaktadır. Yaşam boyu öğrenme düzeyleri yüksek olduğu durumlarda ise nevroitiklik kişilik özelliğinin yaşlılara karşı olumlu tutumlar

üzerindeki etkisi anlamsızlaşmaktadır. Yaşam boyu öğrenme ancak düşük ve orta düzeyli iken bu ilişkide düzenleyici bir katkısı olmaktadır.

Kişilik özelliklerinden deneyime açıklık ve sorumluluk alt faktörlerinin yaşlılara ilişkin tutumlar arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzenleyici rolünün olup olmadığı incelenmiştir. Yaşlılara ilişkin tutumlar üzerinde deneyime açıklığın 2. modelde ($\beta=0,70, p>.05$) tek başına anlamlı bir katkısı yoktur. 3. Model incelendiğinde ise deneyime açıklık ve yaşam boyu öğrenme değişkenlerinin etkileşimlerinin yaşlılara yönelik tutum üzerinde de anlamlı bir katkısının ($\beta=-,117, p>.05$) bulunmadığı görülmektedir. 3. modelde $\Delta F (3,342, p>.05)$ anlamlı değildir. Bu bulgular doğrultusunda yaşam boyu öğrenme düzeyi, deneyime açıklık ile yaşlılara karşı tutumlar arasındaki ilişkide düzenleyici değişken rolü üstlenmemektedir. Bu bulgular ışığında H8 (*Gençlerin deneyime açıklık kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme düzeyleri düzenleyici role sahiptir*) doğrulanmamıştır. Yaşlılara ilişkin tutumlar üzerinde sorumluluk kişilik alt boyutunun ($\beta=,140, p<.05$) ve yaşam boyu öğrenme becerisinin ($\beta=-,203, p<.01$) tek başlarına anlamlı katkıları bulunmaktadır. 3. Model incelendiğinde ise sorumluluk ve yaşam boyu öğrenme değişkenlerinin etkileşimlerinin yaşlılara yönelik tutum üzerinde de anlamlı bir katkısının ($\beta=-,051, p>.01$) olmadığı görülmektedir. 3. modelde $\Delta F (0,082, p>.05)$ anlamlı değildir. Bu bulgular doğrultusunda yaşam boyu öğrenme becerisi, sorumluluk ile yaşlılara karşı tutumlar arasındaki ilişkide düzenleyici değişken rolü üstlenmemektedir. Bu bulgular ışığında H9 (*Gençlerin sorumluluk kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme düzeyleri düzenleyici role sahiptir*) doğrulanmamıştır.

IV. Sonuç ve Öneriler

Yaşlı nüfusun ve yaş ayrımcılığının hızla artışı, gençlerin ileride yaşlılarla ilgili bir kurumda çalışma, yaşlıların sosyal çevrelerinde bulunma veya yaşlı yakınlarına bakım veren rolü üstlenme olasılıklarını artırmaktadır. Bu bağlamda gençlerin yaşlılara dair tutumlarının kaynağını araştırmak önem teşkil etmektedir. Yaşlı ayrımcılığı ve yaşlılara dair olumsuz tutumlar, aile ve diğer ortak yaşam alanlarındaki paylaşımları ve sağlık hizmetlerine erişim gibi konularda karşımıza çıkmaktadır. Araştırmalarla gençlerin yaşlılara dair algılarının belirlenmeye çalışılmasının bir amacı da yaşlı ayrımcılığının gençler üzerinden körikleniyor olmasıdır. Yaşlılığın ölüme yaklaşmakla ilişkilendirilmesi, medyada gençliğin güzelliğin pazarlanması hatta öne çıkan önemli değerlerden biri olarak gösterilmesi, yaşlılığın savaşılmaması gereken bir konum olarak anlatılması kuşaklar arası çatışmaya ve kopukluğa sebebiyet verebilmektedir. Bu sebeple gençlerin yaşlılık dönemine dair algılarının ne olduğu ve sebeplerinin anlaşılması, yaşlılara dair yaklaşımlarının değişebilmesi açısından önem taşımaktadır.

Yaşlanmaya nasıl yaklaşılacağı ve buna nasıl uyum sağlandığı konusunda hangi faktörlerin rol oynadığını bilmek sorulması gereken sorular arasındadır. Böylelikle, gelecekte yaşlılıkla ilgili merkezlerin oluşumu şekillenebilir, yaşlılığa dair eğitim planlamalarıyla yaşlılara ilişkin görüşlerin nasıl farklılaşabileceğiyle ilgili adımlar atılabilir. Ne türdeki kişilik özelliklerinin yaşlılığa karşı pozitif bir bakış açısı

kazandırdığını tespit etmek, işe alım zamanlarında yaşlıları ilgilendiren kurumlarda görev yapacak kişilerin karakter özelliklerini belirlemekte ve buna uygun ölçekler üretebilmekte önem taşır (Arslan, 2016). Bu çalışmada gençlerin kişilik özellikleri ile yaşlılara olan tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzenleyici rolünü incelemek amaçlanmıştır. Ayrıca cinsiyet, yaş ve gencin yaşlı bir yakını ile beraber yaşayıp yaşamama değişkenlerine göre de gençlerin yaşlılara dair tutumlarında bir farklılaşma olup olmadığına bakılmıştır.

Çalışma bulgularının sonuçlarına göre gençlerin cinsiyeti ve yaşlı bir yakınları ile bir süre beraber yaşamış olma ya da olmama durumları, yaşlılara karşı tutumlarında bir ayrım yaratmamaktadır. Başka çalışmalarda da benzer sonuçlar bulunmaktadır. Büyük ebeveynlerle birlikte oturmanın yaşlılığa dair tutumları etkilemediği ortaya konmuştur (Özbek-Yazıcı vd., 2015; Salman vd., 2018). Aksini belirten bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Lasher & Faulkender (1993) in çalışmalarında, genç yetişkinlerden yaşlı yetişkinlerle temas sıklığı azalmış olanların, yaşla birlikte fiziksel görünümün nasıl değiştiğine dair önemli ölçüde daha fazla endişe bildirdikleri bulunmuştur. Yaşlı yetişkinlerle daha az temas halinde olanlar, fazla temas halinde olan gençlere kıyasla yaşlanmayla ilişkili kayıplara ve yaşlılığa dair daha fazla kaygı duyduklarını dile getirmişlerdir. Yaşlı ile zayıf temas kalitesi gençlerde yaşlılığa ilişkin daha yüksek kaygı ile ilişkilendirilmiştir. Yaşlı yetişkinlerle sık karşılaşmalar ve güçlü kişisel ilişkiler (özellikle büyük büyükanne ve büyükbabalar olmak üzere) yaşlı yetişkinlere karşı olumlu tutumlara katkıda bulunan en önemli faktörler arasındadır (Chu & Chu, 2013). Yaşlı insanlarla sık sık temas kuran öğrencilerin daha olumlu tutumlar sergiledikleri ve 65 yaş ve üstü insanlara karşı daha az önyargılı davrandıkları bulunmuştur (Bousfield & Hutchinson, 2010). Bu bulguların yapılan çalışma ile tutarlı olmamasının, yaşlılarla sosyal aktiviteler yapmak ve zaman geçirmek ile evde uzun süre hasta bir yaşlının bakımını üstlenmek ya da buna şahit olmak arasındaki farklardan kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca bu çalışmanın sonuçlarında, yaşlı bir yakın ile bir süreliğine beraber yaşamış olmak ya da olmamak arasında bir farkın olmayışının önemli nedenlerinden biri o yaşlı yakınların kişilik özelliklerinin, içinde bulunulan toplumun benimsediği kültürel ve geleneksel ideolojilere göre değişim göstermesidir.

Diğer demografik değişkenlerden biri olan cinsiyet de gençlerin yaşlılara dair tutumlarında herhangi bir farklılığa yol açmamıştır. Literatürde de bunu destekleyen sonuçlar bulunmaktadır (Kaçan vd., 2018). Bununla birlikte genellikle üniversite öğrencileri arasında yapılan bazı çalışmaların sonuçlarına göre kadın öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla yaşlılara daha olumlu tutumlar içinde oldukları tespit edilmiştir. Toplumsal roller bağlamında bakım vermek ve kapsayıcı olmak bakımından kadına yüklenen anlamlardan dolayı böylesi bir farklılaşma olduğu düşünülebilir (Dinçer vd., 2016).

Bir diğer demografik değişken olan yaş ile yaşlılara dair tutumlar arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır. 17-29 yaş arası genç yetişkin ve beliren yetişkin olarak adlandırılır ve birbirine yakın gelişimsel dönemleri temsil eder. Elde edilen bulgunun örneklemin gelişim dönemlerinin benzer özellikler taşımasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmalarda yaş aralığı daha geniş

tutulduğunda yaşlılığa ilişkin tutumlar arasında farklılıklar gözlenebileceği düşünülmektedir.

Çalışma bulgularına göre gençlerin kişilik özellikleri ile yaşlılara dair tutumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Literatürde bu konu ile yapılan az sayıda çalışma sonuçları da bu çalışma sonuçları ile tutarlılık göstermektedir. Yapılan bir çalışmaya göre, kural bilincine sahip olan kişiler, sorumluluk sahibi, uyumlu, ahlaklı, vicdanlı ve sosyal açıdan uygun tutum gösterme eğilimindedirler. Bu özelliklere sahip kişilerin yaşlılara yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu söylenmektedir (Burks, Youll & Durtschi, 2012). Sıcaklık (dışa dönük, kibar ve uysal), duygusal istikrar (olgun ve gerçekçi) ve düşük gerilimin (rahat, sakin ve sabırlı) de yaşlı yetişkinlere yönelik olumlu tutumlarla ilişkili olduğu bulunmuştur (Richardson, Lounsbury, Bhaskar, Gibson & Drost, 2009). Bu kişiler sosyal etkileşimin gerekli olduğu ve yardıma dayalı mesleklerde özellikle geriatrik popülasyonlarla iyi çalışacaklar ve kurallara duyarlı bir tavırla sosyal olarak arzu edilen davranış kalıplarına bağlı kalacaklardır. Başka bir çalışmada yaşlı insanlara karşı olumlu tutumları olan bireylerin, duygusal ve estetik açıdan hassas, kendine ve başkalarına karşı hoşgörülü ve onlarla daha sıkı bağlar kurmaya eğilimli oldukları söylenmiştir. Yüksek duyarlı sezgisel özellikleri sebebiyle yaşlılıkta savunmasızlık ve bağımlılık hallerini daha fazla kabul edip, arkadaşlarına ve ailelerine daha fazla yardım davranışlarında bulunurlar. Yaşlılığı fiziksel ve sosyal aktivitelerden kaçınılmaz bir gerileme ve geri çekilme zamanı olarak değil, düşünceye daha fazla kapılmak için bir fırsat olarak görürler. Daha endişeli kişiler, tipik olarak daha savunmasız insanlarla özdeşleşir ve onlardan endişe duyma eğilimindedirler. İyi dengelenmiş, dirençli ve güvende hissedenden düşük kaygılı kişiler, yaşlılara karşı daha olumlu tutumlara sahiptirler (Katz, 1990).

Sağlık çalışanları ile yapılan bir çalışma, hemşirelerin uyumluluk ve nevroitiklik özelliklerinin yaşlı insanlara yönelik tutumlarını anlamlı şekilde yordayabileceğini göstermiştir. Hemşirelerin uyumluluk ile yaşlılara yönelik tutumları arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki gözlenmiştir. Ayrıca, insanlarla anlaşabilme kapasitesi yüksek bir kişinin daha fazla hayırsever ve kişilerarası iletişimde empati, iş birliği ve destekleyici olduğu ifade edilir. Sonuçlar ayrıca nevroitikliğin hemşirelerin yaşlı insanlara karşı tutumları ile güçlü negatif ilişkisi olduğunu da göstermiştir (Yazdanian vd., 2016). Bu araştırma sonuçları, yapılan çalışma sonuçları ile tutarlıdır. Gençlerin uyumluluk kişilik özellikleri ve dışadönüklük kişilik özellikleri ile yaşlılara dair tutumları arasında pozitif bir ilişkiye rastlanırken, nevroitiklik kişilik özelliği ile yaşlılara karşı tutumlar arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç diğer bazı çalışma sonuçları ile de tutarlıdır. Nasseh ve arkadaşlarının (2012) yaptığı bir çalışma, nevroitikliği yüksek olan bireylerin anksiyete, güvensizlik, öfke ve başkalarına karşı olumsuz tutum gibi belirtiler yaşadıklarını ve bunun da kişisel başarılarının azalmasına yol açtığını göstermiştir. Bazı kanıtlar, yüksek nevroitiklik puanlarına duygusal istikrar eksikliği, korku, üzüntü, kafa karışıklığı, öfke, suçluluk ve nefret gibi olumsuz duyguların eşlik ettiğini ve yüksek nevroitikliği olan kişilerin dürtüsellığe ve saldırganlığa daha yatkın olduklarını göstermiştir (Atari vd., 2006). Yüksek nevroitiklik, etkisiz başa çıkma becerileri ve yaşam memnuniyetsizliği ile ilişkilidir (Costa & McCrae, 1986). Yapılan başka bir çalışmada

da nevroitiklik, uyumluluk, dışadönüklük ve sorumluluk özellikleri yaşlanma kaygısı puanlarıyla ilişkili bulunmuştur. Beklendiği gibi, nevroitiklik yaşlanma ile ilgili kaygılarla, diğer kişilik özelliklerine kıyasla en güçlü ilişkiyi kuran kişilik özelliği olarak tespit edilmiştir (Harris & Dollinger, 2003). Bu sonuçlar nevroitiklik düzeyi yüksek gençlerin, yaşlılarla ilgili ortak aktivitelere katılmak, onlara bakım sağlayıcılıkla ilgili destekte bulunmak, yaşlılarla etkileşim içinde olmak veya yaşlıların olduğu iş kollarının içinde yer almak gibi durumlarda olumsuz tutumlar gösterebileceklerine dair fikir sağlayabilir.

Aynı çalışmanın diğer bulguları da bu çalışma sonuçları ile tutarlıdır. Sorumluluk ve deneyime açıklık değişkenleri hemşirelerin yaşlılara yönelik tutumu ile ilişkilendirilmemiş, benzer şekilde bu çalışmada da deneyime açıklık ve sorumluluk özellikleri, gençlerin yaşlılara ilişkin tutumlarını yordamamıştır (Yazdanian vd., 2016). Nasseh ve arkadaşları (2012) dışa dönüklük ve duygusal tükenmişlik arasında anlamlı negatif bir ilişki olduğunu bildirmişlerdir. Dışa dönük insanların olumlu duyguları, onları gelecekteki mesleki işlevleri konusunda umutlandırabileceğinden, duygusal tükenmişlik düzeylerinin daha düşük olması ve dolayısıyla yaşlı insanlara karşı daha uygun işlev ve tutuma sahip olmalarına yol açabilmektedir.

Nevrotiklik hali, yani kişilerin duygusal dengesizlik halleri azaldıkça yaşam boyu öğrenme düzeyinin arttığı görülmektedir. Bu durum kişilerin yaşamlarında belirli bir dengeye tekrar kavuştuklarında kendilerini geliştirmek ve yeniliklere açık olabilmek için daha fazla istek ve arzuya sahip olabileceği şeklinde açıklanabilir (Tarhan vd., 2017). Yapılan bir çalışmada bireysel yenilikçilik kişilik özelliğinin yaşam boyu öğrenme becerisinin alt boyutlarından “deneyime açıklık” “motivasyon” ve “sebat” özellikleri ile doğru orantılı anlamlı bir ilişki ortaya konmuştur. (Mülhim, 2018). Çalışmada beden eğitimi spor yüksek okulu öğrencilerinin yenilikçilik kişilik özelliklerinin, yaşam boyu öğrenme eğilimlerini etkilediği sonucuna varılmıştır (Mülhim, 2018). Buradan yola çıkarak bu çalışmada da ele alınan 5 faktör kişilik özellikleri ile yaşam boyu öğrenmenin, yaşlılara karşı tutumları nasıl etkileyebileceği araştırılmıştır. Çalışmada merak edilen diğer temel soru da gençlerin kişilik özellikleri ile yaşlılara dair tutumları arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzenleyici bir rolünün olup olmadığı şeklindedir.

Gençlerin uyumluluk özellikleri ile yaşlılara yönelik tutumları arasındaki doğru orantılı ilişkide yaşam boyu öğrenme düzeyi düzenleyici rol oynar. Gençlerin dışadönüklük özellikleri ile yaşlılara yönelik tutum arasındaki bu doğru orantılı ilişkide yaşam boyu öğrenme düzeyinin düzenleyici etkisi vardır. Gençlerin nevroitiklik kişilik özelliği ile yaşlılara yönelik tutumları arasında ters orantılı ilişkide yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzenleyici rolü bulunmaktadır. Uyumluluk, dışadönüklük ve nevroitiklik kişilik özellikleri ile yaşlılara karşı olumlu tutumlar arasındaki ilişkide ancak yaşam boyu gelişim düşük ve orta düzeyli iken bu ilişkilerin gücünü arttırmaktadır. Fakat yaşam boyu öğrenme düzeyi yüksek olduğunda yaşlılara dair olumlu tutum üzerindeki etkisi anlamsızlaşmaktadır. Yaşam boyu öğrenme kavramı kişilerin yaşamlarını yönetebilmeleri adına ihtiyaç duydukları bilgileri edinebilme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım itibari ile öğrenme etkinliklerinin her şeye mahsus bir

ihtiyaç olabileceği fikrini benimseyen gençlerin bu bakış açıları, yaşlılara dair olumlu tutumlarına da yansımaktadır. Fakat bu durum yaşam boyu öğrenme ihtiyacının düşük ve orta düzeyde olduğu zamanlar için geçerlidir. Yaşam boyu öğrenme düzenin yüksel olduğu durumlarda ise, her yaşta öğrenebilme fikrinin içselleşmesinden ziyade, gençlerin kendi öğrenme etkinlikleri ile daha çok ilgilenmeleri, kendi gelecek planlamaları üzerine kafa yorma hallerinin artması ve kendilerine dönük eylemlerinin fazlalaşması düşünülebilir. Gençlerin yaşam boyu öğrenme düzeyi yükseldikçe bu eğilimin yaşlılık ve yaşlılara dair tutumları üzerinde etkilerindenense, kendilerini daha ön plana koydukları bireysel yaşam planlarının ve içinde buldukları öğrenme etkinliklerini organize etmek üzerine olan etkilerinin arttığı düşünülebilir.

Alan yazında yaşam boyu öğrenme ve kişiliğin yaşlılara dair tutumda bütünleşik etkisini gösteren bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Yaşam boyu öğrenme ile ilgili de daha çok yapılan çalışmalar, yaşlıların aktif ve başarılı yaşlanması için yaşam boyu öğrenmenin değerinin altını çizen niteliktedir (Mackowicz & Wnek-Gozdek, 2016). Yapılan bu çalışma gençlerin yaşlılara dair tutumlarında olumlu bir bakış açısı kazanmaları için ne türde çalışmalar yapılabileceğine kılavuzluk edebilmesi açısından işlevseldir. Gençlerin yaşam boyu öğrenme fikrini içselleştirebilmeleri başka bir deyişle her yaşta bireylerin yeni bilgi sistem ve teknolojilere uyum sağlayabileceğine ve öğrenme etkinlikleri ile uğraşabileceğine dair inanç geliştirmeleri, hem kendi yaşlılık tasarımlarına dair olumlu bir beklenti oluşturabilir hem de toplumdaki yaşlı kesimin daha az yargı ve ayrımcılıkla karşı karşıya gelmesini sağlayabilir.

Gençlerin ve yetişkinlerin yaşlılara dair algılarının değişmesi, artan yaşlı nüfusu ve ülkenin koruyucu sosyal politikalarının yetersizliği sebebiyle oldukça önemlidir. 1946 ve 1964 yılları arasında doğmuş olan bebek patlaması kuşağına mensup yaşlılar, özellikle genç nesillerin tutumları konusunda endişelidirler. Gençlerin yaşlılara dair algıları yaşlı kimselerin yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olmaktadır (Kurtkapan, 2020).

Bazı araştırmacılar, gençlerin yaşlılara dair tutumları ile yaşlı kimsenin bilişsel işlevi, sağlık durumu, öz bakım düzeyi (ör. hijyen), kişilik faktörleri (örneğin huysuz) ve yaşlı yetişkin bireylerle bir süre bir arada olma eksikliği gibi faktörlerin ilişkili olduğunu savunmuşlardır. 65 yaş üstü grupta hızla artan insan sayısına rağmen, yaşlı bireyler hala marjinalize edilmiş, zayıf, çaresiz ve potansiyel bakım veren yakınları için bir yük olarak tasvir edilmektedir. (Mansfiel-Green vd., 2015).

Yaş ayrımcılığının ve yaşlı insanlara yönelik olumsuz tutumların kaynaklarını anlamak, gerontologların, ruh sağlığı çalışanlarının ve sivil toplum kuruluşlarının, gerontolojik eğitime gerontofobi ve toplumdaki kişilerin genel olarak yaşamdaki anlam kaybı ve nihayetinde ölümle ilgili korkularıyla yüzleşmek gibi yeni ve ek odak sağlamlarını gerektirebilir (Katz, 1990). Gençlerin yaşlılarla ilişkili algılarını tespit etmek ve değişmesi için çabalamak toplumsal eşitliğin yolunu açması ve yaygınlaşmasına katkı sağlaması açısından önemlidir. Tutumlarla ve davranışlarla ilişkili olarak tanımlanan kişiliği anlamanın yollarını bulmak ve bunları yaşlı yetişkinlerle ilgili eğitim programlarına entegre etmek, genel halkı da olumlu tutumlara teşvik edebilir (Cornwell, 2012). Kişilik özelliklerinden uyumlu, dışadönük ve duygusal dengesi çok

daha tutarlı ve yaşam boyu öğrenme eğilimleri fazla olan kişilerin, yaşlılarla ilgili mesleklerde istihdam edilmesinin daha işlevsel olacağı düşünülmektedir. Yaşam boyu öğrenme eğilimleri yüksek kişiler yatkın oldukları mizaçlarına ek olarak yaşam devam ettiği sürece öğrenmenin ve gelişmenin mümkün olduğuna inandıkları için yaşlıları atıl ve işe yaramaz olarak görmeyeceklerdir. Bu fikir de yaşlılara yönelik tutumlarının olumlu yönde gelişmesini ve sürmesini sağlayacaktır. Yapılan bir çalışmada iş yerinde performans değerlendiricilerin yaşlılara dair olumsuz algılarının, gençlere benzer tavırlar içinde olan, öğrenme gerektiren konularda gençler gibi aktiflik gösteren yaşlılara karşı oldukça azaldığını ortaya koymuştur (Kite vd., 2005).

Yaşam boyu öğrenme fikrinin gençler tarafından içselleştirilebilmesi için akademisyenlere yönelik de yenilikçi, yaratıcı, yaşam boyu öğrenme gibi konularda mesleki ve kişisel gelişim programları düzenlenebilir (Mülhim, 2018). Üniversite müfredatlarında da özellikle de eğitim fakültelerinde yaşam boyu öğrenmeyi destekleyici çalışmaların planlaması yapılmalıdır (Tarhan vd., 2017). Yapılan bir çalışma üniversite öğrencilerinin yaşlılara dair tutumlarının bazı ders müfredatlarına yapılabilecek müdahalelerle sorgulanabileceği ve değişebileceğini söylemektedir (Wurtele & Maruyama, 2013). Ömür boyu sürebilecek bir insani gelişim kursu tasarlanan bir çalışmada kursun bir kısmını da “yaşlı yetişkinlerin faaliyetleri” oluşturmaktadır. Bu kursta denek olarak yaşlılarla vakit geçirerek çalışmayı kabul eden öğrencilerin yaşlılara yönelik tutumlarında olumlu değişiklikler kaydedilmiştir (Wurtele & Maruyama, 2013). Yapılan başka bir çalışmada yaşlılığa dair daha olumlu bir bakış açısına sahip olanların çalışma yaşamında daha fazla yaşlı kişilerle iş arkadaşı olma arzusu içinde oldukları tespit edilmiştir (Kurtkapan, 2020). Hemşirelik, tıp, fizyoterapi, sosyal hizmet ve ruh sağlığı alanları, yaşlı bakımı bölümlerinde okuyan öğrencilerin müfredatlarının yeniden yapılandırılması, artan yaşlı nüfusun varlığında toplumun tüm üyelerinin yaşlı yetişkinler hakkında doğru bilgi ve olumlu tutuma sahip olabilmeleri için acil bir ihtiyaçtır.

Çalışmada bazı sınırlılıklar da mevcuttur. Araştırma kapsamına alınan gençlerin farklı alt kültürleri de temsil edebilmeleri ve böylece yaşlılığa dair bakış açılarının da farklılaştığını görmek açısından Türkiye genelinde bir tarama yapılabilirdi. Katılımcıların bakımevi veya huzurevi gibi kurumlarda yaşayan yaşlı akrabalarının olup olmadığı da demografik sorulara dahil edilebilirdi. Yaşam boyu öğrenme kavramı bu çalışmada yüksek olduğu durumlarda yaşlılara dair olumlu tutum üzerinde kişilik özellikleri ile kurulan ilişkide anlamlı bir düzenleyici olamamıştır. Gençler ölçek sorularına yanıt verirken kendi öğrenme etkinliklerini planlayabilmek adına düşünmüş bunu kendi yaşlılık dönemleri ya da etrafta bulunan yaşam boyu öğrenen yaşlıların varlığı ile beraber düşünmemiş olabilirler. Başka çalışmalarda yaşam boyu öğrenme düzeyi yüksek olan yaşlılarla ilgili fikirlerini ele alan bir ölçek ya da açık uçlu sorular dahil edilip, bu fikrin yaşlılara dair tutumlarına nasıl yansdığı daha açık bir şekilde tartışılabilir.

Türkçe literatürde yaşlılıkla ilgili yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu alanda tez projelerinin ve bilimsel yayın sayılarının fazlaştırılması önerilebilir. Böylelikle yaşam boyu öğrenme aktif yaşlanma amaçlarının belirlenmesi de sağlanabilir. Ayrıca Y, Z gibi

genç kuşaklar arasında yaşlılara dair tutum farklılıklarının kıyasları yapılabilir ve başka ne türde kişilik özelliklerinin tutumlara etkisi olabileceği araştırılabilir. Örneğin empatik olmak gibi sonradan da öğrenilen ve içselleştirilebilen birtakım özelliklerin yaşlılara dair olumlu tutumlarla olan ilişkilerinin incelenmesi, öğrenme yolu ile gençlerin tutumlarının iyileşmesine katkı sağlayabilir. 21. Yüzyılın ikinci yarısına dönük zamanlarda yaşlı bakımına olan ihtiyaç göz önüne alındığında bu bakımdan sadece ailenin ya da sosyal devletin sorumlu tutulmaması, tüm toplum üyelerinin ve özellikle gençlerin bakış açılarının da sorumlu tutulması ve değer yargılarının yeniden belirlenip üretilmesi gerekmektedir. Bu sebeple yaşlanmanın gücü, yaşlanırken kazandıklarımız ve kaybettiklerimiz, yaşlılık sürecinde hem devlet hem aile, ancak bir yandan da diğer yaş dönemlerinde olanların desteğinin birleşiminin önemi çeşitli seminerler ve eğitim programları ile yaygınlaştırılmalıdır.

Kaynaklar

- Adibelli, D. (2011). The validity and reliability of Kogan's attitude towards old people scale in the Turkish society. *Health*, 3(09), 602.
- Akdemir, N., Çınar, F. & Görgülü, Ü. (2007). Yaşlılığın algılanması ve yaşlı ayrımcılığı. *Turkish Journal of Geriatrics*, 10(4), 215-22.
- Atari, U., Amanalahi, A. ve Mehrabizade, M. (2006). Investigate the relationship between personality and individual factors - family and marital satisfaction in governmental offices in Ahwaz. *Journal of Education and Psychology*, 13, 81-108.
- Aydın, A. & Sayılan, A. A. (2014). Aktif yaşlanma ile yaşam boyu öğrenme arasındaki ilişkiye teorik bir bakış. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 4(2), 76-81.
- Baltes, P. & Labouvie, G. (1973). *Adult development of intellectual performance: Description, explanation, modification*. In C. Eisdorfer ve M. P. Lawton (Çev.), *The psychology of adult development and aging*. American Psychological Association,
- Barrett, L. F. & Pietromonaco, P. R. (1997). Accuracy of the five-factor model in predicting perceptions of daily social interactions. *Personality ve Social Psychology Bulletin*, 23(11), 1173-1188.
- Barry, B. & Stewart, G.L. (1997). Composition, process and performance in self-managed groups: The role of personality. *Journal of Applied Psychology*, 82 (1), 62-78.
- Bousfield, C., & Hutchison, P. (2010). Contact, anxiety, and young people's attitudes and behavioral intentions towards the elderly. *Educational Gerontology*, 36, 451-466. <http://doi.org/cm7prq>
- Burks, D. J., Youll, L. K. & Durtschi, J. P. (2012). The empathy-altruism association and its relevance to health care professions. *Social Behavior and Personality: An international journal*, 40, 395-400.

- Canatan, Ü. & Boz, H. (2019). Hayat boyu öğrenme etkinliklerine katılımın aktif yaşlanmanın desteklenmesindeki rolü. *Social Sciences*, 14(3), 343-363.
- Cattell, R. B., Eber, H.W. & Tatsuoka, M.M. (1970). Handbook for the Sixteen Personality Factor Questionnaire (16PF). Institute for Personality and Ability Testing.
- Chu, A. Z. & Chu, R. J. (2013). Service willingness and senior tourists: Knowledge about aging, attitudes toward the elderly, and work values. *The Service Industries Journal*, 33, 1148-1164.
- Cornwell, J. (2012). *The care of frail older people with complex needs: Time for a revolution*. UK: King's Fund.
- Costa, P. T. Jr. & McCrae, R. R. (1986). Cross-sectional studies of personality in a national sample: I. Development and validation of survey measures. *Psychology and Aging*, 1, 140-143.
- Coşkun, Y. D. & Demirel, M., (2009). Üniversite öğrencilerinin meraklılık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 111-134.
- Diker Coşkun, Y. & Demirel, M. (2012). Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 108-120.
- Diñçer, Y., Usta, E. & Bulduk, S. (2016). Üniversite öğrencileri gözüyle yaşlılık nasıl algılanıyor? *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 9(1), 26-38.
- Dollinger, S. J., Leong, F. T. L. & Ulicni, S. K. (1996). On traits and values: With special reference to openness to experience. *Journal of Research in Personality*, 30, 23-41.
- Duyan, V. & Gelbal, S. (2013). Yaşlılara yönelik tutum ölçeği'nin bir grup üniversite öğrencisi üzerinde Türkçe'ye uyarlama çalışması. *Turkish Journal of Geriatrics/Türk Geriatri Dergisi*, 16(2).
- Edwards, A. (1959). *Edwards Personal Preference Schedule, Revised Manual*. The Psychological Corporation.
- Epçaçan, C. (2013). Yaşam boyu öğrenme becerilerinin ders kitaplarında yer alma düzeyine örnek bir inceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 7(11), 353-379.
- Erdemir, F. (2017). *Yaşlanma ve yaşlılığa ilişkin inanç ve tutumlar*. Vize Yayıncılık.
- Günüç, S., Odabaşı, H. & Kuzu, A. (2012). Yaşam boyu öğrenmeyi etkileyen faktörler. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 309-325.
- Hamadani-Zadeh, F., Motahedian Tabrizi, E., Sarhangi, F. & Zigheymat F. (2008). Survey the nurses' attitudes toward health care of elderly patients. *Kowsar Med Journal*, 13, 253-8.

- Harris, L. A. & Dollinger, S. M. C. (2003). Individual differences in personality traits and anxiety about aging. *Personality and Individual Differences*, 34(2), 187-194.
- John, O. P. & Srivastava, S. (1999). *The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives*. In L. A. Pervin, ve O. P. John (Çev.). *Handbook of personality: Theory and research*. Guilford Press.
- John, O.P, Donahue, E. M. & Kentle, R. L. (1991). *The big five inventory-versions 4a and 54*. Berkeley, CA: University of California, Institute of Personality and Social Research.
- Kaçan, H., Dibekli, E. & Akkan, K. (2018). Toplumda yaşayan bireylerin yaşlı ayrımcılığı tutum düzeylerinin incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2, 8-15.
- Katz, R. S. (1990). Personality trait correlates of attitudes toward older people. *The International Journal of Aging and Human Development*, 31(2), 147-159.
- Kite, M. E., Stockdale, G. D., Whitley Jr, B. E. & Johnson, B. T. (2005). Attitudes toward younger and older adults: An updated meta-analytic review. *Journal of Social Issues*, 61(2), 241-266.
- Kogan, N. (1961). Attitudes toward old people: the development of a scale and an examination of correlates. *Journal of Social Psychology*, 64, 44-54.
- Kurtkapan, H. (2020). Y kuşağı gençliğinin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumları: Nevşehir örneği. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 13(1), 48-55.
- Lasher, K. & Faulkender, P. J. (1993). Measurement of aging anxiety: development of the Anxiety about Aging Scale. *International Journal of Aging and Human Development*, 37, 247-259.
- Lutsky, N. (1980). *Attitudes Toward Old Age and Elderly Persons*, in *Annual Review of Gerontology and Geriatrics*, Springer.
- Mansfield-Green, S., Morrissette, N. R., Valliant, P. M. & Caswell, J. M. (2015). Undergraduate students' attitudes toward, and personality correlates in relation to, older adults. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 43(10), 1741-1748.
- March, G. B., Hooper, J. O. & Baum, J. (1977). Life span education and the older adult: Living is learning. *Educational Gerontology*, 2(2), 163-172.
- Mackowicz, J. & Wnek-Gozdek, J. (2016). "It's never too late to learn"- How does the Polish USA change the quality of life for seniors? *Educational Gerontology*, 42(3), 186-197.
- McCrae, R. R. & Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81-90.

- McTavish, D. (1971). Perceptions of old people: A review of research methodologies and findings. *Gerontologist, 11*, 90-101.
- Mischel, W., Shoda, Y. & Ayduk, Ö. (2008). *Introduction to personality*. John Wiley and Sons.
- Moody, H. R. (1976). Philosophical presuppositions of education for old age. *Educational gerontology, 1*(1), 1-16.
- Mülhim, M. A. (2018). *Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin bireysel yenilikçilik düzeyleri ve yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelenmesi: Bartın Üniversitesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Nasseh, M., Jalilvand, J. & Vahdani, M. (2012). Relationship between personality dimensions and job burnout of Nurses. *Modern Care, 9*, 87-94.
- Oktay, S. (2019). *Akıcı Zekanın Kişilik Özelliklerini Yordama Gücü*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Özbek-Yazıcı, S., Kalaycı, I., Kaya, E. & Tekin, A. (2015). Yaşlı bakım programı öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumları. *Yaşlı Sorunlarını Araştırma Dergisi, 2*, 77-87.
- Panaghi, L., Pirouzi, D., Shirinbayan, M. & Ahmadabadi, Z. (2011). The role of personality and demographic traits in spouse abuse. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology, 17*(2), 126-135.
- Richardson, J. D., Lounsbury, J. W., Bhaskar, T., Gibson, L. W. & Drost, A. W. (2009). Personality traits and career satisfaction of health care professionals. *The Health Care Manager, 28*, 218-226.
- Salman, M., Gülçek, E., Aylaz, R. & Polat, F. (2018). Hemşirelik öğrencilerinin yaşlılara karşı tutumlarının değerlendirilmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, 11* (2), 1-7.
- Schmitt, D. P., Allik, J., McCrae, R. R. & Benet-Martinez, V. (2007). The geographic distribution of big five personality traits: Patterns and profiles of human self-description across 56 nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*(2), 173-212.
- Sneed, C. D., McCrae, R. R. & Funder, D.C. (1998). Lay conceptions of the five-factor model and its indicators. *Personality and Social Psychology Bulletin, 24*, 115-126.
- Sterns, H. L. & Harrington, A. K. (2019). *Lifespan Perspectives on Learning and Training*. In Work Across the Lifespan. Academic Press.
- Sung, K.T., Kim, B. J. & Torres-Gil, F. (2010). Respectfully treating the elderly: Affective and behavioral ways of American young adults. *Educational Gerontology, 36*, 127-147.

- Sümer, N. & Sümer, H. C. (2005). Beş faktör kişilik özellikleri ölçeği. (Yayınlanmamış çalışma).
- Tarhan, S., Ekşioğlu, S. ve Gündüz, H. Ç. (2017). Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri İle Özyetkinlik Beklentisi ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(5), 1925-1940.
- Thorson, J.A. & Perkins, M.L. (1981). An Examination of Personality and Demographic Factors on Attitudes Toward Old People. *International Journal of Aging and Human Development*, 12(2), 139-148.
- Triandis, H. C. & Bhawuk, D.P.S. (1997). *Culture theory and the meaning of relatedness*. San Francisco, CA: The New Lexington Press.
- Turner, J. C. & Oakes, P. J. (1989). Self-categorization theory and social influence. In P. B. Paulus (Ed.), *The psychology of group influence* (233–275). NJ: Erlbaum.
- WHO. Active Ageing: A Policy Framework. http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf (Son Erişim Tarihi: 10.05.2014).
- Wurtele, S. K., & Maruyama, L. (2013). Changing students' stereotypes of older adults. *Teaching of Psychology*, 40(1), 59-61.
- Yazdanian, A., Alavi, M., Irajpour, A. & Keshvari, M. (2016). Association between nurses' personality characteristics and their attitude toward the older adults. *Iranian Journal of Nursing And Midwifery Research*, 21(1), 9.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

BURNAZ, E. KAROĞLU, E. (2021). Destinasyon Rekabetçiliği ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1521-1536.

Destinasyon Rekabetçiliği ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi*

Ersin BURNAZ (**)
Ertuğrul KAROĞLU (***)

Öz: Ülkeler arasındaki önemli rekabet konularından birisi dünya turizminden daha yüksek oranda pay almak ve turizm yatırımlarından azami düzeyde faydalanmaktır. Bu çalışmada ülkelerin turizm alanındaki rekabetçi güçlerinin, yabancı yatırım çekme konusunda ne derece etkili olduğunun Dunning'in OLI paradigması çerçevesinde tespiti amaçlanmıştır. Bir ülkenin turizm alanındaki rekabet gücünü belirlemek için Dünya Ekonomik Forumu tarafından oluşturulan "Turizm ve Seyahat Rekabetçilik Endeksi (TSRE)"nin 4 ana kriteri (Çevresel Faktörler, Turizm Politikalarının ve Koşullarının Etkinleştirilmesi, Altyapı, Doğal ve Kültürel Kaynaklar), OLI paradigması kapsamında kavramsallaştırılan lokasyona özgü faktörler olarak ele alınarak bağımsız değişkenler belirlenmiştir. Bağımlı değişken olarak belirlenen doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) verilerine ise UNCTAD veri tabanı kullanılarak erişilmiştir. 8 yıl ve 114 ülkeyi kapsayan zaman uzanumlu veriler panel regresyon analizi kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen bulgular, destinasyon rekabetçiliğinin altyapı ile doğal ve kültürel kaynaklar değişkenlerinin DYY girişleri üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Destinasyon rekabetçiliği, Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY), Dünya Ekonomik Forumu Turizm ve Seyahat Rekabetçilik Endeksi (TSRE), panel veri analizi.

The Relationship Between Destination Competitiveness and Foreign Direct Investments: Panel Data Analysis

Abstract: One of the important competition issues between countries is to get a share from world tourism at a higher rate and to benefit from tourism investments at the maximum level. In this study, it is aimed to determine how effective the competitive forces of countries in the field of tourism are in attracting foreign investment within the framework of Dunning's OLI paradigm. In order to determine the competitiveness of a country in the field of tourism, the 4 main criteria of the "Tourism and Travel

*) Bu çalışma 20-21 Nisan 2018 tarihleri arasında İskenderun Teknik Üniversitesi bünyesinde düzenlenen VII. Ulusal III. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu'nda sunulmuş bildirinin bir kısmının genişletilmesiyle üretilmiştir.

**) Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü (e-posta: ersinburnaz@trabzon.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-2827-4236>

***) Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü (e-posta: ekaroglu@trabzon.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-9746-4693>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Competitiveness Index (TTCI)" created by the World Economic Forum were considered as location-specific factors conceptualized within the OLI paradigm and independent variables were determined. Direct foreign capital investments that are the dependent variable of the present study were extracted from the UNCTAD database. Data covering 8 years and 114 countries were tested using panel regression analysis. The findings reveal that the infrastructure and natural and cultural resources variables of destination competitiveness have significant and positive effects on FDI inflows.

Keywords: Destination Competitiveness, Foreign Direct Investments (FDI), World Economic Forum Travel and Tourism Competitiveness Index (TTCI), Panel Data Analysis.

Makale Geliş Tarihi: 21.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 25.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.900702

I. Giriş

Son yıllarda ülkeler, gelişmişlik göstergelerinden biri olan doğrudan yabancı yatırımları (DYY) daha fazla çekmek için gayret göstermektedirler. Yabancı yatırım, “yatırılabilir kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından bir başka ülkeye taşınması” olarak tanımlanırken (DPT, 2000: 1) DYY ise “menkul kıymet alımlarını ifade eden portföy yatırımları dışında kalan, yabancı yatırımcıların tek başlarına veya yerli yatırımcılarla ortaklık kurarak gerçekleştirdikleri yatırımlardır” şeklinde ifade edilmektedir (Karagöz, 2007: 930). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ise doğrudan yabancı yatırımı; “bir ekonomide yerleşik bir birim tarafından (doğrudan yatırımcı) başka ülkede yerleşik olan bir teşebbüste kalıcı bir ekonomik bağ sağlamak amacıyla yapılan uluslararası yatırım kategorisi” şeklinde tanımlamaktadır (Özcan ve Arı, 2010: 67).

Özellikle son dönemlerde devletlerin liberal ekonomik politikalar güttükleri, bir başka ifade ile daha liberal yasal düzenlemeler meydana getirerek DYY çekme konusunda bir çaba içerisinde oldukları bilinmektedir. Örneğin 2001 yılında 71 ülke DYY rejimlerini düzenleme konusunda 208 yasal değişiklik yapmış bu ülkelerden 194’ü de daha yüksek oranda DYY çekmiştir (Subbarao, 2008: 107). Daha fazla DYY çekmek için ülkeler, sermaye hareketleri üzerindeki kontrolleri kaldırmak, ulaşım ve haberleşme altyapılarını iyileştirmek, vergi oranlarını ve döviz kuru politikalarını düzenlemek gibi çok sayıda düzenlemeyi hayata geçirmiştir (Kar ve Tatlısöz, 2008). Özellikle yerel finansal kaynakların sınırlı olduğu ülkelerde yabancı yatırımcılar işletmelerin finansal ihtiyaçlarının karşılanmasında çok önemli rol oynamaktadır (Leuz ve diğerleri, 2010: 3280).

DYY’nin küresel ekonomilerdeki önemi her geçen gün artarken yerel ekonomilere önemli miktarlarda döviz girdisi sağlayan sektörlerden birisinin de turizm sektörü olduğu bilinmektedir (Ravinthirakumaran vd, 2015: 236). Bu noktada alanyazında DYY girişlerinin turizm sektörü için de ayrıcalıklı bir öneme sahip olduğu (Contractor ve Kundu, 1995; Kundu ve Contractor, 1999) belirtilmekte ve DYY’yi etkileyen faktörler olarak destinasyona özel faktörlerin öneminin altı çizilmektedir (Dobrivojevic, 2013). Konuyu böyle bir bakış açısıyla ele alan öncül çalışmalarda, turizm sektörü açısından, bir yerin veya bölgenin (destinasyonun) “rekabetçi yatırım destinasyonu” imajını elde etmesinin başarılı

bir şekilde DYY çekebilmesi için önemli olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla, ülkelerin turizm sektörü için DYY çekebilmeleri, rekabetçi yatırım destinasyonu imajına sahip olmalarına bağlı olduğu iddia edilebilmektedir (Metaxas, 2010: 238).

Ülkeler arasındaki DYY hareketlerini açıklama iddiasında olan öncül kuramlar (Dunning, 1980; 1988; 2000; 2001; Mathews, 2002; 2006; Johanson ve Wiedersheim Paul, 1975; Johanson ve Vahlne, 1977) dikkate alındığında destinasyon rekabetçiliği ile DYY girişleri arasındaki ilişkinin ev sahibi ülkelerin sahip olduğu lokasyona özgü avantajları ile ilişkilendirilmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir. Böyle bir bakış açısı, Dunning (1980; 1988; 2000; 2001) tarafından ortaya konulan Eklektik Paradigma çerçevesinde düşünüldüğünde daha iyi anlaşılabilir. Eklektik Paradigma bakış açısı ile düşünüldüğünde destinasyon rekabetçiliği faktörlerinin yabancı yatırımcıları DYY noktasında teşvik eden birer avantaj olarak kabul edilip edilemeyeceği ve DYY girişlerinin bu avantajlara bağlı olarak nasıl bir değişim göstereceği soruları akla gelmektedir.

Bu kavramsal açıklamalardan hareketle bu çalışmada Dünya Ekonomik Forumu'nun iki yılda bir açıklamış olduğu TSRE faktörleri birer lokasyona özgü avantaj olarak kabul edilerek bu avantajların, ülkelere gelen DYY akışları üzerindeki etkilerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Böyle bir araştırma sorusunun alanyazına kuramsal ve uygulamacı açılarından katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu noktada çalışma Dunning tarafından ortaya konulan ve alanyazında geniş ölçüde kabul gören Eklektik Paradigmanın, turizm sektöründe, turizm rekabetçiliğini açıklamaya yönelik faktörleri kuramın temel varsayımlarından biri olan lokasyona özgü faktörler olarak ele alan bir bakış açısıyla sınanmasına olanak tanımaktadır. Uygulamacı açıdan düşünüldüğünde ise ülkelerin DYY girişlerini artırma konusundaki dikkate alınması gereken faktörlerin destinasyon rekabetçiliği açısından ortaya konulmasının politika yapıcılar açısından önemli bakış açıları sağlayacağı öne sürülebilir.

Çalışmanın ilk bölümünde, ilgili yazın gözden geçirilerek kavramsal bir çerçeve oluşturulmakta ve araştırma hipotezleri geliştirilerek kullanılan model açıklanmaktadır. Ardından araştırmanın tasarımı ve bulguları sunulmaktadır. Daha sonra sonuç ve tartışma bölümüyle çalışma sonlandırılmaktadır.

II. Kavramsal Çerçeve

Uluslararası işletmecilik alanyazınında DYY'yi açıklamaya çalışan birçok alternatif uluslararasılaşma kuramının olduğu bilinmektedir.¹ Bu kuramlardan en bilinenleri Dunning'in Eklektik Paradigması (Dunning, 1980; 1988; 2000; 2001), Mathews'in LLL Modeli (Mathews, 2002; 2006) ve Uppsala Modeli'dir (Johanson ve Wiedersheim Paul, 1975; Johanson ve Vahlne, 1977).²

¹ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için Surdu vd. (2018) tarafından yapılan çalışma incelenebilir.

² Gelişmekte olan bir ekonomi olarak değerlendirilen Türkiye'den ülke dışına çıkan DYY'lerin giriş stratejileri üzerindeki etkisini üç kuramı bir arada ele alarak araştıran ve kuramlardan hangisinin bağlamı daha iyi açıkladığı noktasında İlhan-Nas vd. (2020) tarafından yapılan çalışma incelenebilir.

Mathews'un LLL Modeli, gelişmekte olan ülke işletmelerinin uluslararasılaşma süreçlerini ve stratejilerini daha iyi açıkladığını iddia ederken (Mathews, 2002; 2006) Uppsala Modeli ise ülkeler arasındaki kurumsal mesafe, yolsuzluk mesafesi, kültürel mesafe ve coğrafi mesafeye odaklanmıştır (Johanson ve Wiedersheim Paul, 1975; Johanson ve Vahlne, 1977). OLI Paradigması olarak da bilinen Dunning'in Eklektik Paradigması ise DYY davranışını belirleyen unsurların sahiplik (ownership), konum (location) ve içselleştirme (internalization) avantajları olduğunu ileri sürmektedir (Dunning, 1980; 1988; 2000; 2001). Sahiplik avantajı, rakiplerin sahip olmadığı varlıklara işletmenin ne ölçüde sahip olduğunu ifade etmektedir. İçselleştirme avantajı ise, işletmenin sahip olduğu varlıkları, başka işletmelere devretmek, kiralamak veya satmak yerine, bahsi geçen bu varlıkları içselleştirerek kendi uhdesinde bulundurması ve böylece avantaj elde etmesini ifade etmektedir. Son olarak konum avantajı yatırımcı ülkenin kaynakları yerine yatırım yapılan ülkenin kaynaklarının sağladığı avantajın altını çizmektedir (Dunning, 1980: 9; Dunning, 2000: 164-165). Ayrıca Eklektik Paradigma gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru olan DYY akımını açıklamada kullanılan kuramlardan biri olarak bilinmektedir (Tatoglu ve Glaister, 1998a; Filatotchev vd., 2007; Surdu vd., 2018: 348).

Ükelere giden DYY'leri etkileyen etmenler bu alanda çalışan pek çok araştırmacı için ilgi odağı olmuştur (Singh ve Jun, 1995; Bevan ve Estrin, 2000; Busse ve Hefeker, 2005; Candemir, 2009; Karoğlu, 2018). Bu çalışmanın kapsamını oluşturan DYY hareketleri incelendiğinde süreç içerisinde DYY stok ve akımlarının yıllar içerisinde arttığı görülmektedir. Küreselleşme dönemi öncesinde gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru çok daha fazla DYY akımı söz konusu olurken (www.unctad.org), küreselleşmeyle birlikte gelişmekte olan ülke kökenli DYY, toplam DYY hacmi içerisinde kayda değer bir orana sahip olmuştur. Bu süreç öncül yazında konuyla ilgili yapılan araştırmalarda da net bir şekilde görülmektedir (İlhan-Nas vd., 2020: 593). Ev sahibi ülkeye giren DYY'ler gitmiş olduğu sektörler bağlamında değerlendirilmeye tabi tutulduğunda özellikle 1990'lı yıllardan sonra meydana gelen değişiklikler göze çarpmaktadır. 1980'li yıllara kadar ev sahibi ülkeye giren DYY'lerden daha çok imalat sektörünün faydalandığı bilinirken (Kepenek ve Yentürk, 2000) takip eden yıllarda hizmet sektöründe de meydana gelen gelişmelere paralel olarak bu dengenin turizm sektörünü de içerisinde barındıran hizmet sektörü lehine değiştiği görülmektedir (Aykut ve Sayek, 2007: 36).

Turizm sektörünün, özellikle 2000'li yılların sonrasında yaşanan sarsıntılı dönemlere (terörist saldırılar, siyasi krizler, doğal afetler) rağmen GSYİH artışına doğrudan katkısı olduğu, istihdamı artırdığı bilinmektedir (WTTC, 2018). Ayrıca aynı dönemde ülkelere giden turist sayısında artışlar meydana gelmiştir. Tüm bunlara ek olarak 2030 yılı öngörüsünde ise hem turist sayısında artış (1,8 milyar kişiye ulaşması beklenmekte) hem de gelişmekte olan ülkelerin pazar paylarının artması (%45'den, %54'e) beklenmektedir (UNWTO, 2017).

Bahsedilen öncül yazında konuyla ilgili önemli açılımlar sağlanmakla birlikte DYY ile etkileri üzerinde tam bir fikir birliğinin oluştuğu söylenemez. Hem teorik hem de ampirik olarak yapılan çalışmalar sonucunda, alanyazın yabancı

sermayenin, yatırım yapılan ülkeye olumlu etkilerinin yanı sıra bazı durumlarda olumsuz etkilerinin olduğunu da ileri sürmektedir (Bahar, 2010: 28; Afşar, 2004: 86). Ancak DYY'nin ülke ekonomilerine olumlu etkileri olduğunu ileri süren çalışmalar da mevcuttur (Subbarao, 2008; Koçtürk ve Eker, 2012). Örneğin Subbarao (2008: 107) DYY'nin ekonomik gelişme üzerinde pozitif etkisi olduğunu, yeni iş imkânları yarattığını, üretimi, yerel piyasalardaki rekabeti ve ihracatı artırdığını iddia etmektedir.

Sektörel anlamda değerlendirme yapıldığında, turizm sektörü ile DYY arasındaki ilişki de araştırmacıların ilgilerini çekmektedir (Contractor ve Kundu, 1995; Kundu ve Contractor, 1999; Metaxas, 2010; Salleh vd., 2011). Tang ve arkadaşları (2007:37) Çin turizm sektörü üzerinde yapmış oldukları çalışmada DYY'nin turizm sektörünün büyümesinde önemli bir role sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Fauzel ve arkadaşları (2017) ise yapmış oldukları çalışmada turizm DYY'sinin ekonomik büyümeye katkı sağladığını ileri sürmektedirler.

Tüm bu bakış açıları ile değerlendirme yapıldığında ise turizm sektörünün büyüyen gücünün hem parasal anlamda hem de potansiyel anlamda yatırımcıların dikkatini çekiyor olması doğaldır. Yıllar içerisinde turizm sektörü için gelen DYY artmaktadır (Rodriguez, 2002; Salleh vd., 2011: 252). Ülkelere bu noktada düşen en büyük görev yatırımcıları ikna ederek daha fazla DYY'yi kendi ülkelerine çekmektir. Bu bağlamda bir yerin başarılı bir şekilde DYY çekebilmesi için, "rekabetçi yatırım destinasyonu" imajını elde etmesi gerekmektedir (Metaxas, 2010: 238).

Her ne kadar turizm sektörünün yapısı gereği ekonominin diğer sektörlerinden farklı olarak, turizme gelen DYY'ye ilişkin doğru ve gerçekçi verilere ulaşmak pek mümkün olmasa da (Bahar, 2010: 30; Endo, 2006: 600) DYY ile turizm sektörünün büyümesi arasında anlamlı ilişki bulunmuş olan çalışmalar da vardır (Salleh vd., 2011: 251; Peric ve Radic, 2015: 425).

Bir ülkenin turizm alanındaki rekabetçi gücünü belirleyen unsurlar, Dünya Ekonomik Forumu'nun yayınladığı TSRE'nin 4 ana kriteri (Çevresel Faktörler, Turizm Politikalarının ve Koşullarının Etkinleştirilmesi, Altyapı, Doğal ve Kültürel Kaynaklar) olarak düşünülebilir (UNWTO, 2017). Çalışmanın kavramsal çerçevesi ve temel iddiası içerisinde düşünüldüğünde bu faktörlerin OLI paradigması kapsamında tanımlanan birer lokasyona özgü avantaj sağlayacağı ve bu avantajları değerlendirme motivasyonunun yabancı yatırımcıların DYY kararlarını etkileyerek dönüşüm içerisinde ülkeye giren DYY hacmini arttıracığı varsayılmaktadır.

Bu varsayım OLI paradigması çerçevesinde değerlendirildiğinde işletmelerin yurt dışına yatırım yapmalarının sebeplerinden birisinin de kendi ülkelerinde elde edebilecekleri kaynaklardan daha yüksek kalitede olan kaynakları, daha düşük maliyetlerle elde edebilme olasılıkları olduğu kabul edilmektedir. Kaynak arayanların üç ana türü vardır. İlki fiziksel kaynakları arayan işletmelerdir. Turizm gibi hizmet faaliyetlerinde konuma bağlı kaynaklar önem arz etmektedir. İkinci grup ise kaynak olarak ucuz ve iyi motive edilmiş vasıfsız veya yarı vasıflı işgörenlerden oluşmaktadır. Üçüncü tür kaynak arayan DYY'ler ise teknolojik yetenek, yönetim veya pazarlama uzmanlığı ve organizasyon becerileri gibi

işletmenin kendi bünyesine katma istediğidir (Dunning ve Lundan, 2008: 68-69). Tatoglu ve Glaister (1998b: 137) ayrıca Erdal ve Tatoğlu (2002: 23) ise bir ülkeye yatırım yapılmasının yatırım yapan işletme açısından cazip olmasını iki unsur ile açıklamışlardır. Bunlardan ilki doğal kaynaklar, işgücü piyasası ve pazarlara yakınlık olarak değerlendirilirken ikincisi ise yatırım yapılan ülkenin politik, ekonomik, yasal ve altyapı gibi birçok çevresel değişkendir. Bu bağlamda yatırım yapılan ülkedeki kurumsal yapının, yabancı işletmenin yatırım kararını dolayısıyla DYY'yi etkileyeceği ileri sürülmektedir (Dunning ve Lundan, 2008: 137-140). Bu noktada Dünya Ekonomik Forumu yayınlamış olduğu TSRE'nin boyutlarını oluşturan

H₁: Turizm rekabetçiliği faktörleri, DYY girişleri üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

Bilindiği gibi Dünya Ekonomik Forumu'nun yayınlamış olduğu "TSRE'nin dört ana kriterinden biri çevresel faktörlerdir. İş çevresi, emniyet ve güvenlik, sağlık ve hijyen, insan kaynakları ve işgücü piyasası, bilgi ve iletişim teknolojilerine hazır olma gibi alt başlıklar, çevresel faktörler kriterini oluşturmaktadır (WEF, 2019).

Alanyazın incelendiğinde, çevresel faktörler boyutunu temsil eden unsurlar ile DYY arasında ilişki üzerine akademik çalışmalar yapıldığı dikkat çekmektedir (Dunning ve Narula, 2004; Cheng, 2006; Tomohara, 2016). Örneğin; Cheng (2006) DYY ile işgücü maliyetleri arasındaki ilişkinin önemsiz olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Ussi ve Wei (2011) ise yapmış oldukları çalışmalarında hem işgücü hem de yatırım maliyetlerinin Zanzibar'daki otel yatırımcılarının yatırım kararları üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan yüksek işgücü maliyetlerinin DYY akışı üzerinde negatif etkisinin olduğu bir başka deyişle yüksek işgücü maliyetlerinin DYY akışını engellediği iddia edilmektedir (Dunning ve Narula, 2004). Ayrıca yatırım maliyetlerinin DYY akışı üzerinde negatif etkisinin olduğu iddia edilmektedir (UNCTAD, 2006). Özetlenen çalışmaların farklılaşan bulgular ürettiği görülmekle birlikte, OLI paradigmasının temel varsayımları çerçevesinde değerlendirildiğinde, çevresel faktörlere yönelik uygulamaların yabancı yatırımcılar açısından konuma özgü birer avantaj olarak algılanacağı ve dönüşüm içerisinde ülkeye giren DYY hacmi üzerinde olumlu etkiye sahip olacağı öne sürülebilir. Bu varsayımlar ışığında aşağıdaki hipotez geliştirilebilmektedir.

H_{1a}: Çevresel faktörler, DYY girişleri üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

TSRE'nin kriterlerinden birisi de turizm politikalarının ve koşullarının etkinleştirilmesidir. Bu noktada birçok ülke, ulusal turizm politikalarının turizmin gelişmesi noktasında anahtar rol oynadığını ileri sürmektedirler (Fayos-Sola ve Pedro Bueno, 2001). Tang ve arkadaşları da (2007:37) Çin bağlamında yapmış oldukları çalışmalarında turizm gelişim politikasının daha fazla DYY akımını sağlayabileceğini iddia etmektedirler. Japonya bağlamını ortaya koymuş olan bir başka çalışmada da ulusal turizm politikalarının geliştirilmesinin ve bu politikaların eşgüdümlemesinin DYY üzerinde pozitif etkisi olduğu iddia edilmektedir (Tomohara, 2016: 440).

Dünyaya açık olmak, turizm ve seyahat politikaları ve düzenlemeleri ana kriterinin alt başlığıdır. Çin bağlamını ortaya koyan öncül çalışmalar, dünyaya açık olmanın DYY akışı üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Dees, 1998). Sonraki yıllarda yapılmış olan çalışmalar da Dees'in bulgularını teyit edici niteliktedir. Örneğin Ussi ve Wei (2011) yapmış oldukları çalışmada dünyaya açıklık ile DYY arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Turizm politikalarının DYY üzerindeki etkisi bakımından düşünüldüğünde kurumsal çevrenin durumunun DYY üzerinde etkisi olduğunu (Di Maggio ve Powell, 1983; Scott, 1995) öne süren yazın da açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Örneğin, Rodrick ve arkadaşları yaptıkları çalışmada (2004) ekonomik gelişmeyi etkileyen üç unsuru karşılaştırmışlardır. Bunlar coğrafi ölçüler (iklim, doğal kaynaklar ve taşıma maliyetleri gibi), ekonomik açıklık ve uluslararası ticaretin rolü ve son olarak da kurumların rolüdür (mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü ve sosyal altyapı gibi). Bu çalışma sonucunda kurumların rolünün diğer unsurlara göre daha baskın olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda yatırım yapılan ülkedeki kurumsal yapının, yabancı işletmenin yatırım kararını dolayısıyla DYY'yi etkileyeceği ileri sürülmektedir (Dunning ve Lundan, 2008: 137-140). Kurumsal yapı ülkelerin DYY konusundaki rekabetçiliklerini ortaya koyan Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayımlanan Küresel Rekabet Gücü Raporunun (www.weforum.org) da temel göstergelerinden biridir. Söz konusu kurumsal faktörlerin yatırımcı işletmeler için önemli konuma özgü avantajlar sağlayabileceği veya kısıtlamaları yönetme noktasında kullanışlı olabileceği düşünülerek turizm politikalarının ve koşullarının etkinleştirilmesi ile DYY arasında anlamlı bir ilişki olduğu ifade edilebilir.

H_{1b}: Turizm politikalarının ve koşullarının etkinleştirilmesi, DYY girişleri üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

TSRE'nin 4 ana kriterinden bir diğeri de altyapıdır. Bir ülkenin fiziksel altyapısı sadece ekonomik kalkınma açısından değil, aynı zamanda o ülkede bulunan işletmelerin başarılı bir şekilde çalışma becerilerini de önemli oranda etkilediği ileri sürülmektedir (Asiedu, 2003).

Turizm ile DYY arasındaki ilişki noktasında değerlendirme yapıldığında ise altyapı kullanılabilirliği ne kadar yüksekse altyapı maliyetleri o kadar düşük olmakta ve ev sahibi ülkenin doğrudan yabancı yatırımları çekebilme kabiliyeti de o kadar yüksek olmaktadır (Cheng, 2006). Hatta bu noktada özellikle gelişmekte olan ekonomilere, ekonomik gelişim için uygun olan kaynakları daha iyi altyapı oluşturmak için tahsis edilmesi önerilmektedir (Endo, 2006: 613). Yapılan görgül çalışmalar da bu iddiayı teyit eder niteliktedir. Örneğin Cheng ve Kwan (2000) Japon yatırımcıların Çin'e yaptıkları DYY üzerinde çalışmış ve altyapı maliyetleri ve kalitesinin Çin'e gelen DYY akışını etkileyen oldukça önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bir ülkenin altyapı durumu ülkenin turizm sektörü açısından önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha spesifik olarak elektrik ve su tedariki, yollar/otoyollar, havayolu imkanları, gibi altyapıyı oluşturan diğer faktörler de turizm sektörüne gelen DYY'de etkili olduğu iddia edilmektedir (Endo, 2006).

Bir ülkenin turizm sektörüne gelen DYY'ler seçkin oteller, ulaşım imkanları ve turizm cazibe merkezleri (tema parklar vb.) gibi turizm altyapısının gelişmesine öncülük ettiği ve bu durumun da turizm aktivitelerini artırdığı ileri sürülmektedir (Tang vd. 2007: 27).

Karşıt olarak değerlendirme yapıldığında ise farklı bulgular elde etmiş olan çalışmaların varlığından söz edilebilir. Örneğin; çalışmanın aksine, Ussi and Wei (2011)'in Tanzanya'nın Zanzibar Adasında yaptıkları çalışmada, altyapı ile DYY arasında tam anlamıyla bir ilişki tespit edememişlerdir. Özellikle İtalyan firmalarının faaliyet gösterdiği Zanzibar'daki çok sayıda uluslararası otelin düşük altyapı imkânlarına rağmen turizm potansiyelini tercih ettikleri görülmektedir. Bu işletmeler risk alarak bu yatırımları yapmışlardır.

Dolayısıyla bahsedilen alanyazından ve ev sahibi ülkelerin altyapı olanaklarının önemli konuma özgü faktörler (Dunnig) olarak değerlendirilebileceği yönündeki kuramsal varsayımlardan hareketle bir ülkenin altyapısı ile almış olduğu DYY arasında ilişki olduğu söylenebilir.

H_{1c}: Altyapı, DYY girişleri üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

TSRE'nin 4 ana kriterinden bir diğeri ise doğal ve kültürel kaynaklardır. Bir ülkede bulunan doğal kaynakların fazlalığının o ülkeye giren DYY artırdığı iddia edilmektedir (Morisset, 2000).

Konu ile ilgili öncül çalışmaların ampirik bulgularının da aynı doğrultuda olduğu bilinmektedir. Örneğin Ussi ve Wei (2011)'in Tanzanya bağlamını ele alan çalışmalarında farklı doğal kaynakların kullanılabilirliği, yabancı turizm yatırımcılarının Zanzibar Adası'na çektiğini iddia etmektedirler. Ayrıca Morisset (2000) DYY akışı ile ilgili ülkedeki doğal kaynakların toplam değeri arasında yüksek bir korelasyon olduğunu ileri sürmektedir. Ek olarak turizm sektörüne yönelik DYY, doğal ve kültürel kaynaklara ve bunlarla ilgili olanaklara sahip yerleri tercih etmektedir (Dunning, 1993). Karşıt olarak bir değerlendirme yapıldığında ise Endo (2006: 613) bir ülkenin doğal kaynaklara sahip olmasının potansiyel yatırımcılar ve turistler için cazibe merkezi olacağı anlamına gelmediğini ifade etmiştir.

Farklılaşan görüşlere rağmen, çalışmanın kuramsal çerçevesi bağlamında ev sahibi ülkenin sahip olduğu doğal ve kültürel kaynakların turizm sektörü açısından önemli konuma özgü avantajlar sağlayarak DYY girişleri üzerinde olumlu etkiye sahip olacağı varsayılmaktadır. Bu varsayım ışığında geliştirilen hipotez aşağıdaki gibidir.

H_{1d}: Doğal ve kültürel kaynaklar, DYY girişleri üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

III. Metodoloji

A. Örneklem ve Ölçme

Ülkeler düzeyinde yürütülen bu çalışmanın amacı çerçevesinde belirlenen evren, UNCTAD veri tabanında yer alan ülkelerden oluşmaktadır. DYY verileri ise UNCTAD veri tabanından alınmıştır. Söz konusu veritabanı incelendiğinde,

ülkelere gelen DYY verilerinin elde edildiği toplam 143 ülkenin mevcut olduğu görülmektedir. Evrenden örneklem seçimi konusunda çalışmanın amacı ve kısıtları dikkate alınarak kasıtlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Buna göre çalışmanın bağımsız değişkenlerinin elde edildiği TSRE'nin kapsadığı 2007 – 2019 yılları referans alınarak söz konusu endeks kapsamında yer alan 114 ülke belirlenmiştir. Bu ülkelerin DYY verileri incelenerek araştırmaya dâhil edilen yılların herhangi birinde negatif DYY verisi olan ülkeler çıkarılmış ve geriye kalan 77 ülke çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu ülkelerin genel olarak; gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri içeren geniş bir coğrafi dağılımı temsil ettikleri görülmektedir.

Çalışmanın bağımsız değişkenlerini oluşturan destinasyon rekabetçiliği boyutları Dünya Ekonomik Forumu TSRE'den elde edilmiştir. Bu endeks 2007 - 2009 yılları arasında, yıllık periyotta düzenli olarak her yıl yayınlanmış olup 2009 sonrasında iki yılda bir yayınlanmaya başlanmıştır. 2007, 2008, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017 ve 2019 yıllarında yayınlanan TSRE'de toplam 140 ülke 4 ana faktör (Çevresel Faktörler, Turizm Politikalarının ve Koşullarının Etkinleştirilmesi, Altyapı, Doğal ve Kültürel Kaynaklar) altında sıralanmıştır. Çalışmanın bağımsız değişkenini oluşturan DYY girişleri ile ilgili veriler TSRE'nin yayımlanma periyodu dikkate alınarak 2007-2019 yılları arasında 2'şer yıllık periyotları kapsamaktadır.

B. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kapsamında yer alan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ve korelasyon katsayıları Tablo 1'de özetlenmektedir. Değişkenler arasındaki korelasyonlar %80 ve altında olduğundan çoklu doğrusal bağlantı sorunu bulunmamaktadır (Bryman and Cramer, 1992).

Tablo 1: Değişkenler arası korelasyonlar

	Ort.	ss.	min	max	1	2	3	4	5
1. DYY (ln)	8,15	1,93	2,40	13,06	1				
2. Çevre	4,50	0,82	2,75	6,22	0.49*	1			
3. Politika	4,50	0,41	3,30	5,72	0.10*	0.27*	1		
4. Altyapı	3,63	1,16	1,62	6,34	0.62*	0.78*	0.41*	1	
5. Kaynaklar	3,37	1,20	1,38	6,75	0.65*	0.30*	0.14*	0.53*	1

Araştırmada hem zaman hem de birimlere göre analiz yapabilme imkanı sağlayan Panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Test edilecek model aşağıdaki gibidir;

$$\ln fdi_{it} = \alpha + \beta_1 environ_{it} + \beta_2 ttpolicy_{it} + \beta_3 infra_{it} + \beta_4 resources_{it} + \epsilon_{it}$$

Modelde, $\ln fdi_{it}$; doğrudan yabancı sermaye yatırımının doğal logaritmasını, α ; sabit terimi, β_i ; bağımsız değişken katsayılarını, ϵ_{it} ; hata terimini, $environ_{it}$; çevresel faktörleri, $ttpolicy_{it}$; turizm politikalarının ve

koşullarının etkinleştirilmesini, $infra_{it}$; altyapıyı ve $resources_{it}$; doğal ve kültürel kaynakları ifade etmektedir.

Araştırmada öncelikle, Havuzlanmış, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Modelleri arasından veri setine uygun model tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Araştırmaya Uygun Modelin Tespiti İçin Yapılan Testler ve Sonuçları

Modeller	Havuzlanmış – Sabit Etkiler	Havuzlanmış – Rassal Etkiler	Sabit Etkiler – Rassal Etkiler
Test	Chow	Breusch ve Pagan LM (Lagrangian Multiplier)	Hausman
Sonuç	F(76, 535)=15,95 Prob>F=0,0000	chibar2(01):667,85 Prob>chibar2=0,0000	chi2(4): 104,93 Prob>chi2=0,0000
Tercih Edilen Model	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler	Sabit Etkiler

Havuzlanmış ve Sabit Etkiler modelleri arasındaki tercih için Chow (1960) homojenlik sınaması yapılmış ve birim etkili Sabit Etkiler modeli tercih edilmiştir. Havuzlanmış ve Rassal Etkiler modelleri arasındaki tercih için Breusch ve Pagan LM (1980) sınaması yapılmış ve birim etkili Rassal Etkiler modeli tercih edilmiştir. Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler modelleri arasındaki tercih için Hausman (1978) sınaması yapılmış ve birim etkili Sabit Etkiler modelinin veri setimize en uygun model olduğu tespit edilmiştir.

Sabit Etkiler modelinin varsayımlarının sağlanması için Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Yatay Kesit Bağımlılığı testleri yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3'te açıklanmıştır.

Tablo 3: Sabit Etkiler Modelinin Varsayım Testleri ve Sonuçları

Test	Greene Değiştirilmiş Wald	Baltagi Wu LBİ	Pesaran CD _{LM}
Sonuç	chi2=26657,40 Prob>chi2=0,0000	Baltagi-Wu LBI=1,8003775 Prob>F=0,0010	Pesaran: 9,786 Pr=0,0000
Varsayım	Değişen Varyans Sorunu VARDIR	Otokorelasyon Sorunu VARDIR	Yatay Kesit Bağımlılığı VARDIR

Değiştirilmiş Wald testi yapılmış ve değişen varyans sorunu olduğu tespit edilmiştir. Baltagi Wu LBİ (Local Best Invariant) testi (Baltagi and Wu, 1999) yapılmış, elde edilen sonuç 2'den küçük olduğu için otokorelasyon sorununun varlığı tespit edilmiştir (Tatoğlu, 2020: 241). Modeldeki ülkelerin sayısının (77) analize dahil edilen yıllardan (8) fazla olması nedeniyle olduğundan Pesaran CD_{LM} testi (Pesaran, 2004) yapılmış ve yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir.

Değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının giderilmesi için Driscoll-Kraay (1998) dirençli standart hataları kullanılmış

(Tatoğlu, 2020: 335) ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te açıklanmıştır. Model, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda Dünya ekonomik forumu seyahat ve turizm rekabetçiliği endeksi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında anlamlı bir ilişki vardır denilebilir. Ancak, açıklayıcılık oranı (R-Kare within=0,0104) oldukça düşüktür.

Tablo 4: Panel Regresyon Bulguları

DYY (ln)	Katsayı	Standart Hata ^a	t	P > t
Çevre	-0,0351	0,1306	-0,27	0,789
Politika	-0,1575	0,1040	-1,52	0,134
Altyapı	0,2322	0,1032	2,25	0,027
Kaynaklar	0,0890	0,0351	2,54	0,013
Sabit	7,8731	0,7423	10,61	0,000
			R^2	0,0104
			F = 3,16	Prob > F = 0,0185

^a Driscoll-Kraay dirençli standart hataları kullanılmıştır.

H_{1a} hipotezi reddedilmiştir (Prob = 0,789). Çevresel faktörler ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

H_{1b} hipotezi reddedilmiştir (Prob = 0,134). Turizm politikalarının ve koşullarının etkinleştirilmesi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

H_{1c} hipotezi kabul edilmiştir (Prob = 0,027). Altyapı ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{1d} hipotezi kabul edilmiştir (Prob = 0,013). Doğal ve Kültürel Kaynaklar ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

IV. Sonuç ve Öneriler

Ülkeler kalkınma seviyelerini arttırmak için yerel kaynaklarının yanında yabancı kaynaklara da ihtiyaç duymaktadırlar. Daha fazla DYY çeken ülkeler, daha hızlı bir şekilde büyümektedirler. Bu nedenle, ülkeler DYY çekmek için birbirleri ile rekabet etmektedirler. Finansal piyasalara gelen yabancı sermayenin çok hızlı ve kolay bir şekilde ülkeyi terk edebilme olasılığı nedeniyle DYY ülkeler açısından daha kalıcı yabancı kaynak olarak görülmektedir. Bu nedenle, DYY ülkelerin uzun vadeli ve sürdürülebilir büyümeleri için ciddi önem arz etmektedir. DYY'nin içerisinde turizm sektörüne yapılan yatırımlar da bulunmaktadır. Gelecek yıllarda dünya genelinde turizm sektöründen hizmet alacak kişilerin sayısının 1,8 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir (UNWTO, 2017). Böyle bir durumda turizm sektörüne yapılacak olan DYY'nin da artacağı öngörülebilmektedir.

Dünya Ekonomik Forumu, iki yılda bir TSRE açıklamaktadır. Bu endeks, ülkeleri destinasyon rekabetçilik güçlerine göre puanlandırarak sıralamaktadır. Bu çalışmada TSRE'nin 4 ana kriterinin DYY üzerindeki etkisini tespit etmek için panel veri analiz yapılmıştır. Bu analiz sonucunda çevresel faktörler ile turizm politikalarının ve koşullarının etkinleştirilmesi değişkeninin DYY üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Ev

sahibi ülkenin kurumsal çevresinin, yabancı işletmenin yatırım kararında çok da etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, altyapı ile doğal ve kültürel kaynaklar değişkenleri ile DYY arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve bu değişkenler DYY'yi pozitif olarak etkilemektedir. Bu bulgu Dunning'in Eklektik Paradigması çerçevesinde değerlendirildiğinde yabancı işletmeler için ev sahibi ülkenin altyapı olanaklarının geniş olması ve özellikle turizm için ayrıcalıklı bir öneme sahip olan doğal ve kültürel kaynaklara sahip olmasının söz konusu evsahibi ülkeye yatırım yapma kararı vermelerinde etkili olan bir konum avantajı olarak işlev gördüğü söylenebilmektedir.

Araştırmada ülkelere gelen toplam DYY bağımlı değişken olarak ele alınmış, sadece turizm sektörüne gelen DYY verilerine ulaşamamıştır. Gelecek çalışmalarda sadece turizm sektörüne gelen DYY verilerinin elde edilebilme imkânı olması durumunda DYY ile TSRE arasında yapılacak analizlerin daha anlamlı sonuçlar verebileceği düşünülmektedir. Bu durum çalışmanın kısıtı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, TSRE'nin alt kriterlerinin de çalışmaya dâhil edilmesi ile yapılacak araştırmalardan elde edilecek sonuçlar farklı analizler yapmaya imkân sağlayabilecektir.

Kaynaklar

- Afşar, M. (2004). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü. *Ege Akademik Bakış*, 4(1), 85-101.
- Asiedu, E. (2003). Foreign direct investment to Africa: The role of government policy, governance and political instability. Department of Economics, University of Kansas.
- Aykut, D. & Sayek, S. (2007). *The Role of the Sectoral Composition of Foreign Direct Investment on Growth*. Do Multinationals Feed Local Development and Growth? In Lucia Piscitello ve Grazia D. Santangelo (Ed.) 1. Edt. Elsevier: Oxford. 35-59.
- Bahar, O. (2010). Turizm Sektörüne Sağlanan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının (DYSY) Ekonomik Büyüme Üzerine Olan Etkisi: Türkiye Örneği (1986-2006). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 27-40.
- Baltagi, H., Badi & Ping X. Wu, (1999), Unequally Spaced Panel Data Regressions with Ar (1) Disturbances, *Econometric Theory*, 15(06), 814-823.
- Bevan A. & Estrin, S. (2000). The Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies. *William Davidson Institute Working Paper*, 342.
- Breusch, T.S. & Pagan, A.R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253.
- Bryman, A., & Cramer, D. (1992). Quantitative data analysis for social scientists. *Estudios Geográficos*, 53(207), 347.
- Busse, M & Hefeker C. (2005). Political Risk, Institutions and Foreign Direct Investment. *Hamburg Institute of International Economics*, Hamburg, Germany.

- Candemir, A. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 9(2), 659-675.
- Cheng, L. K., & Kwan, Y. K. (2000). What are the determinants of the location of foreign direct investment? The Chinese experience. *Journal of international economics*, 51(2), 379-400.
- Cheng, S. (2006). "The role of labor cost in the location choices of Japanese investors in China," *Papers in Regional Science*, 85(1), 121-138.
- Chow, G. C. (1960). Tests of equality between sets of coefficients in two linear regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 28, 591-605.
- Contractor, F. J. & Kundu, S. K. (1995). Explaining Variation in The Degree of Internationalization Across Firms: The Case of Hotel Industry. *Journal of International Management*, 1, 87-123.
- Dees, S. (1998). Foreign direct investment in China: determinants and effects. *Economics of planning*, 31(2-3), 175-194.
- Di Maggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American sociological review*, 147-160.
- Dobrivojevic, G. (2013). Analysis of the Competitive Environment of Tourist Destinations Aiming at Attracting FDI by Applying Porter's Five Forces Model. *British Journal of Economics, Management & Trade*. 3(4), 359-371.
- DPT. (2000). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. *Özel İhtisas Komisyonu Raporu*.
- Driscoll, J. C. & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of economics and statistics*, 80(4), 549-560.
- Dunning, J.H. (1980). Toward an eclectic theory of international production: some empirical tests. *Journal of International Business Studies*, 11(1), 9-31.
- Dunning, J.H. (1988). The eclectic paradigm of international production: a restatement and some possible extensions. *Journal of International Business Studies*, 19(1), 1-31.
- Dunning, J.H. (1993). *Multinational Enterprises and the Global Economy*. New York: Addison-Wesley.
- Dunning, J.H. (2000). The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity. *International business review*, 9(2), 163-190.
- Dunning, J.H. (2001). The eclectic (OLI) paradigm of international production: past, present and future. *International Journal of the Economics of Business*, 8(2), 173-190.

- Dunning, J.H. & Lundan, S. M. (2008). *Multinational Enterprises and the Global Economy*. 2nd Edition. Edward Edgar Publishing Limited: UK
- Dunning, J.H. & Narula, R. (2004). *Multinationals and Industrial Competitiveness: A New Agenda*. Massachusetts, EUA.
- Endo, K. (2006). Foreign Direct Investment in Tourism- flows and volumes, *Tourism Management*, 27, 600-614.
- Erdal, F. & Tatoglu, E. (2002). Locational determinants of foreign direct investment in an emerging market economy: evidence from Turkey. *Multinational Business Review*, 10(1), 21-27.
- Fauzel, S., Seetenah, B. & Sannasse, R. V. (2017). Analyzing The Impact of Tourism Foreign Direct Investment on Economic Growth: Evidence from a Small Island Developing State. *Tourism Economics*, 23(5), 1042-1055.
- Fayos-Sola, E. & Pedro Bueno, A. (2001) *Tourism globalization and the competitive advantage of nations, Tourism in the age of Globalization*. London and New York, Routledge.
- Filatotchev, I., Strange, R., Piesse, J., & Lien, Y-C. (2007). FDI by firms from newly industrialized economies in emerging markets: corporate governance, entry mode and location. *Journal of International Business Studies*, 38(4), 556-572.
- Hausman, J.A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 46(6), 1251-1271.
- İlhan-Nas T., Okan T., Düzgün A. & Çam H. (2020). Türkiye’den dışarıya yapılan DYY’ların giriş stratejilerinin belirleyicileri üzerine bir araştırma: uluslararasılaşma kuramları bakış açısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(3), 592-614.
- Johanson, J., & Vahlne, J-E. (1977). The internationalization process of the firm- a model of knowledge development and increasing foreign market commitments. *Journal of International Business Studies*, 8(1), 23-32.
- Johanson, J., & Wiedersheim-Paul, F. (1975). The internationalization of the firm – four Swedish cases. *The Journal of Management Studies*, 12(3), 305-323.
- Kar, M. & Tatlısöz, F. (2008). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(14), 436-458.
- Karagöz, K. (2007). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970-2005. *Journal of Yasar University*. 2(8), 927-948.
- Karoğlu, E. (2018). The Effect of Corruption Distance on Turkey’s Inward Foreign Direct Investment. *2nd International Conference on New Approaches in Social Science and Humanities the Book of Proceedings and Abstracts*, 130-131.

- Kepek, Y. & Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*. 11. Basım. İstanbul Remzi Kitabevi.
- Koçtürk, M. & Eker, M. (2012). Dünya’da ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 18(1), 35-42.
- Kundu, S. K. & Contractor, F. J. (1999). Country Location Choices of Services Multinationals – An Empirical Study of The International Hotel Sector. *Journal of International Management*, 5(4), 299-317.
- Leuz, C., Lins, K.V. & Warnock, F. E. (2010). Do Foreigner Invest Less in Poorly Governed Firms? *Review of Financial Studies*, 23(3), 3245-3285.
- Mathews, J.A. (2002). Competitive advantages of the latecomer firm: a resource-based account of industrial catch-up strategies. *Asia Pacific Journal of Management*, 19(4), 467-488.
- Mathews, J.A. (2006). Dragon multinationals: new players in 21st century globalization. *Asia Pacific Journal of Management*, 23(1), 5-27.
- Metaxas, T. (2010). Place Marketing, Place Branding and Foreign Direct Investments: Defining Their Relationship in The Frame of Local Economic Development Process. *Place Branding and Public Diplomacy*, 6(3), 228-243.
- Morisset, J. (2000). ‘Foreign Direct Investment in Africa: Policies also Matter’. *Transnational Corporations*, 9(2), 107–125.
- Özcan, B. & Arı, A. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 12, 65-88.
- Peric J. & Radic, M. N. (2015) Tourism Productivity and Tourism FDI in Croatia, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(5), 425-433.
- Pesaran, M. H. (2004). “General Diagnostic Test for Cross Section Dependence In Panels”, *Cambridge Working Papers in Economics*, Vol. 0435, 1-41.
- Ravinthirakumaran, K., Selvanathan, E. A., Selvanathan, S., & Singh, T. (2015). Determinants of foreign direct investment in Sri Lanka. *South Asia Economic Journal*, 16(2), 233-256.
- Rodrick, D., Subramanian, A., & Trebbi, F. (2004). *Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development*. *Journal of Economic Growth*, 9(2), 131–165.
- Rodriguez, A. R. (2002). Determining Factors in Entry Choice for International Expansion: The Case Of The Spanish Hotel Industry, *Tourism Management*, 23(6), 597-607.
- Salleh, N. H. M., Othman, R. & Sarmidi, T. (2011). An Analysis Of The Relationships Between Tourism Development And Foreign Direct Investment: An Empirical Study in Selected Major Asian Countries. *International Journal of Business and Social Science*, 2(17), 250-257.

- Scott, W. R. (1995). *Institutions and Organizations*. Sage.
- Singh, H. & Jun, K. W. (1995). Some New Evidence On Determinants Of Foreign Direct Investment in Developing Countries. *Policy Research Working Papers, World Bank*.
- Subbarao, S. P (2008). A study on Foreign Direct Investment (FDI) in Indian Tourism. *Conference on Tourism in India – Challenges Ahead 15-17 Mayıs 2008*.107-113.
- Surdu, I., Mellahi, K., & Glaister, K. (2018). Emerging market multinationals' international equity-based entry mode strategies. *International Marketing Review, 35*(2), 342-359.
- Tang, S., Selvanathan, E.A. & Selvanathan, S. (2007). The Relationship Between Foreign Direct Investment and Tourism: Empirical Evidence From China. *Tourism Economics, 13*(1), 25-39.
- Tatoglu, E., & Glaister, K. W. (1998a). Determinants of foreign direct investment in Turkey. *Thunderbird International Business Review, 40*(3), 279–314.
- Tatoglu, E., & Glaister, K. W. (1998b). Western MNCs' FDI in Turkey: an analysis of location specific factors. *Management International Review, 38*(2), 133-159.
- Tatoğlu, F.Y. (2020). “Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı”, Beta Yayınevi, Genişletilmiş 5. Baskı.
- Tomohara, A. (2016). Japan's Tourism-Led Foreign Direct Investment Inflows: An Empirical Study. *Economic Modelling, 52*. 435-441.
- UNCTAD, World Investment Report (2006): Incentives and Foreign Direct Investment, United Nation.
- UNWTO. (2017). *Tourism Highlights*, 2017 edition.
- Ussi, M. U., & Wei, J. G. (2011). The Location determinants for hotel foreign direct investment (FDI) in Zanzibar. *Management and Service Science, 8*, 105-112.
- WEF (2019), *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019*
- WTTC. (2018). *Travel & Tourism Economic Impact 2017 World*.
- <https://unctad.org/>
- <https://www.weforum.org/>

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

GÜZEL, K. (2021). Çağdaş İrlanda Tiyatrosunda Brendan Kennelly'nin Medea Yorumu. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1537-1551.

Çağdaş İrlanda Tiyatrosunda Brendan Kennelly'nin Medea Yorumu

Kader GÜZEL^(*)

Öz: Mitosların ve işlendikleri oyunların kültürel etkileri günümüzde de kendisini göstermektedir. Antik çağdaki kültürel öğeler ve insanlar arasındaki ilişkiler ve problemler, günümüzde yaşananlara benzerlik göstermektedir. Bu yüzden mitosların temelini oluşturduğu, tiyatronun dönüm noktalarından biri olan Antik Yunan oyunları birçok yazara hala ilham vermektedir. Bunlardan birisi de Euripides'in yazmış olduğu Medea adlı oyundur. Güncelliğini kaybetmeyen oyun, toplumda var olan çatışmaları, manevi yükümlülükleri, kadın-erkek ilişkisini, tanrısal gücü, duygusal bağları ve ötekileştirmeyi içermesiyle çağdaş dönemde de güncelliğini korumakta ve izleyicisine hitap etmektedir. Bu çalışmada, Euripides'in Medea adlı oyununun güncel bir çevirisi olan, Brendan Kennelly'nin Medea yorumu incelenmektedir. Yazarın düşünceleri ve yaşam tarzıyla şekillenen bu yeni varyasyonda, İrlanda'nın geçmiş olduğu süreçlerin bu ülkenin vatandaşları üzerindeki etkileri Medea'nın yaşadıklarıyla bağdaştırılarak sunulmuştur. Bu çalışmada amaç, Brendan Kennelly'nin Medea yorumlamasını Euripides'in Medea oyunuyla karşılaştırarak incelemek ve politik yapılanmalardan geçen bir ülkenin durumunu irdeleyip ötekileştirme ve cinsiyet sorununa dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Medea, Euripides, Brendan Kennelly, İrlanda, ötekileştirme, kadın.

Brendan Kennelly's Interpretation of Medea in Contemporary Irish Theatre

Abstract: The cultural effects of myths and the plays in which they are performed are still evident today. Cultural elements and relations between people and problems in ancient times resemble those experienced in contemporary period. That is the reason behind the fact that the plays which were based upon myths and written during Ancient Greek period still inspire many playwrights. One of them is Medea written by Euripides. The play, including the conflicts, spiritual obligations, male-female relationship, divine power, emotional ties and othering in society, perpetuates its actuality and appeals to the contemporary audience. This study examines Brendan Kennelly's interpretation of Medea, a current translation of Euripides' play, Medea. In this new adaptation, which is shaped by the thoughts and lifestyle of the author, the effects of the processes that Ireland has gone through on the citizens of this country are presented with special attention to Medea's experiences. The purpose of the study is to analyse the reinterpretation of Medea through comparing it with Euripides' Medea in order to examine the conditions of a country going through political structures and to draw attention to the othering and gender issue.

Keywords: Medea, Euripides, Brendan Kennelly, Ireland, othering, woman.

Makale Geliş Tarihi: 29.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 21.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.959236

^{*)} Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü (e-posta: k.mutlu@alparslan.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-9277-2128>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate[®] intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Giriş

İrlanda'nın en verimli ve popüler şairlerinden biri olan Brendan Kennelly, profesör olarak çalıştığı Trinity Üniversitesi'nden 2005 yılında emekli olmuştur. Otuzdan fazla şiir kitabı bulunan Kennelly, çok sayıda antolojiye editörlük yapmıştır. *The Crooked Cross* (1963) ve *The Florentines* (1967) adlı romanların da yazarıdır. Eserlerini yazarken sade bir dil kullanan Kennelly, ülkesinin içinden geçtiği zorlu dönemleri anlatmış, eserlerinde İrlanda halkını bilinçlendirmeye ve cesaretlendirmeye yönelik imgelere yer vermiştir. Kennelly, İrlanda toplumunu ve kadının toplumdaki yerini Antik Yunan trajedilerini yeniden yorumlayarak analiz etmiştir. Eserlerini oluştururken, Yunan mitolojisi ve Antik Yunan toplum yapısından faydalanmıştır. Trajedilerdeki güçlü kadın karakterleri analiz etmiş ve onları İrlanda kadınıyla bağdaştırmıştır. Savaş, otoriter rejimler ve aile içi çatışmalar sonucunda hayatları bölünen kadınları odak noktası yapan Sophocles'in *Antigone* (İ.Ö. 440) adlı oyununu ve Euripides'in *Medea* ve *Troyalı Kadınlar* (İ.Ö. 415) adlı oyunlarını, İrlanda toplumunun yapısına uyarlayarak günümüze taşımıştır. Ona göre: "Mitik drama hem yakında hem de uzaktadır. Yakınlığı, günümüzdeki yazarların eskiye bakmasını ve onu günümüze ve günümüz problemlerine bağlamasını sağlamıştır" (Kennelly, 2006: 7). Yazar, mitosların kaynaklık ettiği bu eserleri incelerken, yaşadığı toplumda onu rahatsız eden ya da ona ilham veren olguları analiz etme fırsatı bulur. Böylece kendi yorumunu kattığı eserini oluştururken geçmiş ve şimdiki zaman arasında da bir bağ kurmuş olur. Euripides'in *Medea* adlı oyununun yeni bir uyarlamasını yapan Brendan Kennelly, bu trajediyi, olay örgüsüne bağlı kalarak ve ülkesindeki toplumsal problemleri işleyerek yeniden yorumlar.

Brendan Kennelly, ihaneti ve intikamı ele alan *Medea*'yı, alkol tedavisi gördüğü hastanede yazar. Orada kaldığı süreçte genellikle 17 ile 70 yaş aralığındaki kadınları dinler. Bu kadınların ortak noktaları, İrlandalı erkeklere duydukları öfkedir. Öfkelerinin en büyük sebeplerinden biri ise onları terk eden, reddeden ve onlara ihanet eden erkeklerin, yaptıklarının bilincinde dahi olmamalarıdır. Kadınların öfkeleri, erkeklerin yıllarca onları istismar etmelerinden ve hastanede ziyaretlerine bile gelmemelerinden kaynaklıdır. Kennelly, bu öfkeyi yeniden yorumladığı *Medea*'da göstermek istemiştir ve eserini kadınların bu öfke dolu sözlerinin etkisinde yazar.

Bu makalede, geçmişten günümüze varlığını sürdüren *Medea* mitosunun kaynaklık ettiği Euripides'in (İ.Ö. 485-406) *Medea* (İ.Ö. 431/2014) adlı oyununun çağdaş tiyatrodaki yansımaları bulduğu Brendan Kennelly'nin (1936-2021) (Bunu düzeltelim. Çünkü yazar Brendan Kennelly 17 Ekim 2021 tarihinde vefat etmiştir.) *Medea* (1988) yorumlamasını ele almak amaçlanmıştır. Bu yeni varyasyonda, yazarın sistemde düzeltilmesi gereken sorunlara, toplum içerisinde var olan şiddete, ötekileştirmeye ve kadın erkek ilişkilerinin çıkmazlarına yönelik bakış açısı orijinal oyunla karşılaştırılarak incelenmektedir. Mitoslar, konu zenginlikleriyle yüzyıllar boyunca edebi eserlere kaynaklık etmiş ve sosyal sorunların incelenmesinde bir çerçeve olarak kullanılmıştır. *Medea* mitosuna da kadını toplumdaki soyutlama, farklılıkların ayrıştırılması ve baskıcı yapıların sonuçlarının incelenmesi açılarından zengin bir kaynak görevi görür.

II. Brendan Kennelly'nin Medea Yorumu

Kennelly, *Medea*'yı yorumlarken zaman, mekân ve karakterlerde değişiklik yapmamıştır. Olay, yine Korinthos'ta Medea'nın evinde ve Antik Yunan Dönemi'nde geçmektedir. Oyundaki karakter sayısı ve isimler aynıdır. İki oyun arasındaki en büyük fark dize sayısındaki artıştır. Euripides'in 1419 dizelik oyununa karşılık, Kennelly'nin çevirisinde 2242 dize vardır. Böylece Kennelly, oyunun uzunluğunu yarisından fazla dize ekleyerek arttırmıştır. Bu ekleme ile güncel kaygıları ve İrlanda tarihindeki önemli gelişmeleri de oyununa dâhil etmiştir. Bu oyunda, Medea karakterinin çok yönlülüğünü ve derinliğini ifade eden tanımlamalar Euripides'in eserine göre daha fazladır:

Sütnine:

Kadınlar arasında Medea en kurnaz olanıdır.

Tilkidir o ve porsuktur, dağ gelinciğidir ve kakımdır.

Kartaldır ve de şahin,

Aynı kelimeleri kullanarak

Yedi çeşit konuşma yapabilir.

Güneşin bir türlü delip geçemediği bulut,

Bulutların karşısında duramadığı güneştir.

Yağmurun sesidir o,

Okunmamış bir kitabın sessizliğidir. (2006: 79)

Kennelly'nin Medea'sı çok çeşitli tanımlamalarla sunulur. Medea'nın kurnazlığı, güçlü ve tehlikeli oluşu ayrıntılı olarak tasvir edilir. Kişilik betimlemesinde kullanılan hayvanlar ve doğa güçleri, onun yapabileceklerine yönelik merak uyandırır ve sözlerinin keskinliği konusunda uyarılar yapılır. Medea'nın marifetleri ve karakterinin keskinliği her yönüyle tasvir edilir. Bu şekilde tanımlanmasının amacı, Medea'ya yeni varyasyonda yüklenmiş olan anlamları artırmaktır. Euripides'in oyununda Sütnine, Medea'nın yaşadıklarına ve ıstırabına yoğunlaşırken, Kennelly'nin oyunundaki Sütnine, Medea'yı yaptıklarının bilincinde olan, dilini amacı doğrultusunda ustalıkla kullanan ve oyundaki diğer karakterleri yöneten kurnaz bir kadın olarak anlatır.

Kennelly, karakterlerine çağdaş özellikler yükler. Antik Yunan'da yaşamış bir Öğretmen, çağdaş tiyatro uyarlamasında günümüz tabirlerini kullanır. Euripides'in oyununda Öğretmen, herkesin kendini komşusundan daha çok sevdiğini üç dizede anlatırken, Kennelly'nin oyununda sözü uzatır ve konuyu farklılaştırarak otuz yedi dizeyle anlatır. Bunu yaparken eğitici bir üslupla seyirciye/okuyucuya ders vermeyi amaçlar. İfadeler mesaj yüklüdür ve günümüz insanına hitap eder şekilde sunulur:

Öğretmen:

(...) Gel, ben yüzyılları aşıyorum.

Bu sadece bir öğretmenin ayrıcalığıdır

-mesleğinin ilham ettiği delilik-

Yüzyıllar geçtikçe, dudaklarındaki gülümseme
Dürüst, çaresiz tekrarları izlerken
Her şeyin aynı insanlara (hepsi ölse bile)
Aynı anda olduğu bilgisi. (Kennelly, 2006: 82)

Öğretmen'in bilgeliği ve yüzyılları aşabilmesi oyunun ölümsüzlüğüne yapılan bir göndermedir. Lala, yüzyılları aştığını söylerken Antik Çağ'dan modern dünyaya ayak basabildiğini ima etmektedir. Kennelly, onu modern bir karakter olarak sergilemekte ve Antik Yunan seyircisiyle modern dünya insanının oyuna aynı anda tanıklık edebildiğini dile getirmektedir. Yüzyıllar geçse de insanların geçirdiği süreçler benzerlik göstermektedir. Yazar bu dizelerde Öğretmen'i, Antik Çağ'da geleceğin diliyle konuşan bir karakter olarak kurgulamaktadır. Oyunda yer alan bu unsurlar ve karakterlerle *Medea*, kendi çağını aşmakta, çağdaş insanın yaşamını, duygularını ve sorunlarını yansıtmaktadır.

Euripides'in *Medea*'sında mitolojik tanrılar, yeminler ve ilahi cezalandırmalara yapılan göndermeler yoğun olarak görülmektedir. Kennelly ise *Medea*'yı yeniden yorumlarken tanrıların, mitolojik hikâyelerin anlatıldığı ve mitolojik öğelerin yoğunlukta olduğu kısımları oyundan çıkarmıştır. İason'un ihanetiyle dünyası yıkılmış ve öfkeden deliye dönmüş olan Medea, tanrılara seslenir ve ölmek istediğini söyler. Euripides'in oyununda Medea'nın yakarılarına: "Ah Zeus! Ve Yeryüzü! Ve Işık! / Acılar içinde inleyen bir eşin ağıtını duyuyor musunuz? / Bu ne çılgınlık böyle? / Senin bunca arzuladığın döşek / Herkesin onca sakındığı döşek mi?" (Euripides, İ.Ö. 431/2014: 14) diye karşılık veren Koro, tanrılara seslenmiş ve Medea için yardım dilemiştir. Kennelly'nin oyununda ise Koro, Medea'yı ön plana çıkarır ve onun özelliklerini över: "Yaşa, sevgili Medea, yaşa / Sen güçlüsün, hayal gücün kuvvetlidir, beceriklisin / Eğer kocan başkasına âşık olmuşsa / Bu olağan bir şeydir. Şehrin her yerinde / Erkekler âşıklarına koşarlar ya da onları beklerler" (Kennelly, 2007: 36) diyerek yaşaması gerektiğini, Medea'nın güçlü karakterine ve meziyetlerine de vurgu yaparak isyanının ne kadar yersiz olduğunu ifade eder. Çünkü kadınların aldatılması toplumda artık yaygınlaşmış ve toplum tarafından kanıksanmıştır. Bu oyunda, Koro'nun Medea'nın aldatılmasına yaklaşımı farklıdır. Koro'ya göre Medea ile aynı durumda olan çok kadın vardır ve karısını terk eden bir adam için bu derece hayattan kopmak ve bundan sonraki hayatını hiçe saymak akıllıca bir davranış değildir. David Kovacs, Euripides'in *Medea* oyununun, çıkarları doğrultusunda hareket eden erkekler ve çıkarları feda edilen kadınlar arasındaki gerginlikleri gösterdiğini belirtir (1993: 51). Kennelly oyunun genelinde kadının aldatılmasına vurgu yaparak bunun artık daha yaygın olduğunu göstermek ister. Aynı zamanda, ihanete uğramanın sonucunda kendisini feda etmek ya da kaybedilenlerin ardından ağıt yakmak yerine, kadına kendisini keşfetmesini öğütler. Olumsuzlukların kadın için bir son olmadığını, kadınları güçlü durması gerektiğini ve sahip oldukları hayal gücü ve becerilerin onlar için yeni bir hayatın anahtarı olduğunu belirtir.

Kennelly, oyunda Medea'nın hitap ettiği kitleyi daha genel ifadelerle yansıtmıştır. Euripides'te Koro'ya "Korentli kadınlar!" (2014: 16) sözüyle seslenen Medea, çağdaş

uyarlamasında “Bu şehrin kadınları” (Kennelly, 2007: 88) diye, zaman ve mekân sınırlandırması yapmadan, bütün kadınlara hitap ederek konuşmasına başlar:

Medea:

Eğer evlilik sağlam durursa,
Bir kadın ikinci bir gözleme ihtiyaç duyar,
Yatak arkadaşı olan yabancıyı idare edebilmek için.
(...)
Bir kadın gerçekten var olabilir mi,
Bir erkeğin ona gösterdiği ilgiden uzak? (Kennelly, 2007: 89)

Medea, kadınlara seslendiği bu kısımda, sürgün edildiği kentte kocası tarafından terk edilmenin verdiği acıyı ve ıstırabı dile getirir. Kadınların evlendikten sonra kocalarını mutlu etme ihtiyacı hissettiklerini söyler. Kennelly, Medea'nın konuşmasına Euripides'in oyununda var olmayan bir kısım eklemiştir. Kadın erkek ilişkisinin anlatıldığı bu bölümde, cinsel ilişki boyutu da oyuna taşınmıştır. Ataerkil toplum yapısında, evliliği ayakta tutabilmek için erkekten ziyade kadının çabalaması gerektiği vurgulanmıştır. Erkek terk edebilme ayrıcalığına sahip iken kadın, erkeğini elinde tutmak için çaba sarf etmesi gereken taraf gibi gösterilmiştir. Evlilikle birlikte erkeğin tahakkümü altına giren ve haksızlıklara maruz kalan kadın, evlilik hayatında kocasını mutlu etmek için yaşamalıymış gibi gösterilir. Kennelly, erkeği memnun etmek için çabalayan kadının yakarışını Medea'nın sözleriyle dile getirir. Ayrıca yaşadığı toplumda öteki konumunda gösterilen Medea'nın ve cinsiyet olarak geri plana itilen kadının düşünce ve duygularına yer verilmiş olur. İason'u bir yabancı olarak tanımlayan Koro, Medea'nın gözünden bakarak onu konunun merkezine koyar.

Kennelly, Medea'nın kişiliğini derinlemesine incelemiş ve oyundaki diğer karakterlerin, onu nasıl gördüğünü de detaylı bir şekilde sunmuştur. Medea'ya yöneltilen suçlayıcı ve kötileyici ifadeler yoğunluktadır. Medea'nın yaptığı planlardan haberdar olan yeni gelinin babası Kreon, ona: “Korkuyorum senden. Gerçeği niye gizleyeyim? (...) / Zeki bir kadınsın, beceriklisin bir sürü şeytani sanatta” (Euripides, 2014: 18) der ve onun sürgün edilmesine karar verir. Kennelly'nin oyununda ise, bu sözlere ek olarak Kreon: “Gözlerin yanan delilik çukurları / Bedeninin her gözeneginden kötülük sızıyor” (2007: 92) diyerek Medea'yı daha korkunç bir şekilde tasvir eder. Medea'nın türlü fedakârlıklarla çıktığı bu yolda mutlu bir hayat sürmesinin ayrıcalığı elinden alınmıştır ve o artık öfkесinden korkulması gereken bir kadındır. Buna rağmen Kennelly, öfkeyle hareket edilmemesi gerektiğine ve eski zamanlarda ve günümüzde karşılaşılan haksızlıkların ortadan kalkabileceğine dair umudunu kadınlara söz vererek kendi yorumuna Koro bölümüne şu şekilde ekler:

Koro:

(...) Bazı şeyler değişecek,
Cennetin sesi duyulacak.

Ve kadınların haklı şanı yüzyılları süsleyecek (...)
Eşit neşeli akışla, onurun kadınlara verildiği,
Duygularını erkeklerin belirlemediği,
Köleliğin sevgi diye maskelenmediği,
Erkeğin ses tonunun kadının cevabında korku yaratmadığı,
Kadının değersiz bir adamı memnun etmek için yaşamadığı,
Sahibi kibirli, somurtkan düşüncelere dalmışken
Karısının onu sessizce beklemediği,
Kararların onaylanmadığı,
Nefretinin kendisini gösterebildiği,
Dile gelebildiği ve arındığı zaman gelecek.
Daha sonra belki adaletin gölgesi,
Dünyanın diğer ucuna ulaşır
Aynı sıcak bir hırkanın
Titreyen bir dilencinin omuzlarına atılması gibi. (2007: 97)

Erkeklerin, kadınlar üzerindeki etkilerini de oyununa katan yazar, kadınların hor görülüp ezildiğini ifade ederken, onların ilerde özgürleşeceği inancını da dile getirir. Kadınları ezen, aşağılayan ve onları erkeklerin istekleri doğrultusunda yaşamaya zorlayan unsurların zamanla yok olacağından bahseder. Burada kadının cesaretlendirilmesini ve gücünü göstermesini sağlamaya yönelik bir yaklaşım vardır. Bu yaklaşım, süregelen ataerkil düzenin değişmesi gerektiği anlamını içeren bir mesaj niteliğindedir.

Kennelly, bir erkek yüzünden bütün hayatı değişen Medea'yı farklı bir konuma taşır. O, artık hem kadının yaşadığı zorlukların ve haksızlıkların simgesi hem de bir kadının yapabileceklerinin göstergesi olarak karşımızda durmaktadır:

Koro:

Yine de Medea,
Sen gerçek bir kadınsın,
Erkeğin “medenileştirmedeği.”
Kadınlardan korkan zayıf karakterli erkeklerin üstünlüklerini,
Uyuşuk ya da öfkeli güçlerini
“Erkekliklerini” göstermek için
şekil veremediğisin sen. “Erkekliklerini.”...
Bir külâh ki erkeğin kafasını kapatmış,

Böylece göremez, isteyerek kör olur.

Erkekliğini sorgulamayan adama acı.

Erkeklik içgüdüsel kuvvet değildir.

Erkeklik kasti körlük değildir. (2017: 98)

Kennelly burada, Euripides'in oyunundaki feminist öğeleri açık bir şekilde dile getirmektedir. Koro, Kennelly'nin *Medea*'sında kadını tanımlayan ifadelere ek olarak kadınlara erkekler hakkındaki düşüncelerini ifade etme ayrıcalığını sunar. Euripides'in oyununda, kendini ifade etmeye henüz başlamış olan kadın, Kennelly'nin oyununda erkek egemen toplumu sert bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Koro'nun bu dönüşümü, iki oyun arasındaki belirgin bir farkı da göstermiş olur. Euripides kadının toplumdaki yerini sorgulamış fakat erkeği Kennelly kadar açık ve sert eleştirmemiştir. Her iki şairin yaşadığı dönemlerdeki toplum yapıları göz önüne alındığında, Euripides'in ataerkil düşüncelerin baskın olduğu bir çağda kadının sorunlarını gündeme getirmesi alışılabilir bir durum değildir. Kennelly'nin oyununda kadın haklarının savunulması ve erkek baskısının bu denli eleştirilebilmesinde Euripides'in *Medea*'yı güçlü bir kadın karakter olarak çizmesi etkili olmuştur.

İlerleyen sahnelerde İason, Medea'yla buluşunca yeniden evlenmekteki tek amacının çocuklarına soylu kardeşler yapmak ve onların geleceğini sağlama almak olduğunu söyler. Kennelly'nin oyununda, Medea'nın felaket içerikli dualarının farkında olan İason: "Tanrıya olan dualarını değiştirecek misin? (...) / En iyi dua / bu dünyanın aptallıklarıyla ve kötülükleriyle / başa çıkmamıza yardım edendir" (2007: 105) diyerek Medea'ya öğüt verir. İason, sözcüklerini dua maskesinin ardına gizler. Medea ise karşılığında şu cevabı verir:

Medea:

Dua aptallarla başa çıkmak için değildir.

Dua başa çıkmak içindir;

Aptalların,

Güzel konuşan aptalların

Kör ve hırslı

Kuvvet açlığındaki ahmakların

Sebep oldukları haksızlıklarla.

Dua benim makul arkadaşımdır.

Olana duyduğum öfkem

ve olması gerekene duyduğum özlemimdir.

Dua şimdi senin kapında bir bombadır.

Mantıklı bir adam olarak sen,

Sığımlacak bir saraya sahipsin.

Tutkularımı yaşarken ben,

Sürgünle yüz yüzeyim. (2007: 105-106)

Kennelly tarafından eklenen bu bölüm onun siyasi düşüncelerini içerir. Şair, bu dizelerde İngiltere'nin İrlanda'yı sömürgesi altında tutmak için uyguladığı politikalara gönderme yaparak oyuna başka bir boyut katmaktadır. İngiltere'nin İrlanda'ya uyguladığı baskıcı, zulmedici ve sömürgeci politikaları oyununa yansıtan Kennelly, Medea'yı başkaldıran ve yaşadıklarının hesabını soran İrlanda olarak yeniden yorumlar. Medea'nın yakarışları ile gündeme gelen dua, dini boyutları aşarak İrlanda'nın bağımsızlık özlemini simgeler. Yapılan haksızlıklarla mücadele etme yöntemi olarak gösterilen dua simgesinin, güç peşinde koşan, açgözlü istilacılara yönelik olduğunu vurgulayan Kennelly, İrlanda'nın bağımsızlığını kazanmak için her şeyi göze aldığını dile getirir. Bir kadının ihanete uğramasıyla edindiği öfke, İrlanda halkının sömürge ve baskılara karşı duyduğu hiddetle bağdaştırılır. Böylece Medea, yaşadığı toplumu aşarak bir ezilmişlik sonucu oluşan tepkinin ve gösterilen mücadelenin simgesi olur. Bununla birlikte prensesin güzelliği ve ihtişamı; kralın gücü, sahip oldukları, yaşadıkları mutlu hayat bir anda bozguna uğrar ve düşmanlarının sinsi planıyla canlarını acı içinde kaybederler. Öyle ki öldüklerinde artık tanınmaz haldedirler. Bu durum, İrlanda halkının yaşadığı yıkımlarla savaşın, bombaların sonucunda karşılaşılabilecek görüntüyle bağdaştırılır. Bu benzetmeyle Kennelly, İrlanda'nın maruz kaldığı politik baskıları, bombalanmaları ve terörü vurgulamıştır.

İrlandalıları özgürlük tutkuları uğruna sürgünü göze alan bir halk olarak gösteren Kennelly, İngilizleri ise emperyalist bir krallık olarak niteler. Bu simgeleştirmeleri, İason ve Medea arasındaki konuşmalardan yararlanarak kurgulayan şair, böylelikle oyundaki olayların akışını da bozmaz. McDonald, Medea'nın verdiği cevapta Katolik kilisesi ve adalet duygusunun birbirine karıştığını ve bu ifadelerin İrlanda'nın İngiltere'ye cevabı olarak da nitelendirilebileceğini söyler. Ona göre, Kennelly zekice bir hareketle İason'u Cromwell¹ gibi konuşturur. İason/Cromwell barbarlara Protestan erdemlerini ve disiplinini dayatıcı nitelikte bir vaaz verir (McDonald, 1997: 85). Şair, Katolik ve Protestan kiliselerinin birbiriyle olan çekişmelerini, İason ile Medea arasında geçen tartışmalardan faydalanarak aktarır. İason, Medea'ya intikam içerikli yakarışlarını sonlandırmasını ve köşesine çekilip acısının son bulması için dua etmesini tavsiye eder. Ona göre, tepki göstermek yersizdir. Medea, kaderine rıza göstermelidir. Ancak o, yaşadığı yıkımı kabullenmez ve sınırlandırılmış kimliğini aşarak intikamını alır. Emperyalizm sorunuyla ilgilenen Kennelly, Medea'yı direnen ve intikamını almaya çalışan kadın olarak betimler (McDonald, 1997: 85). O, artık ezilen taraf olmayı bırakıp gücünü kanıtlayan taraf olmalıdır. Öyle ki Medea kendine olan inancını ve temsil ettiği değerleri: "Medea kadınların gerçek gücüdür. / Bu güç ki asırlardır zapt edilmiş, / üzeri örtülmüş. / Dindarlıkla köleleştirilmiş. / Hayır, ben güçsüz değilim" (Kennelly, 2007:

¹ Oliver Cromwell (1599-1658) Protestanlara Katolik kilisesinin inançlarını kanlı bir şekilde dayatmaya çalışan İngiltere'nin çıkarları için savaşan ve İrlanda'yı 1653 yılında kanlı bir savaşla yeniden fetheden askeri ve politik bir liderdir.

147) sözleriyle ifade eder. Böylece, Medea, Kennelly'nin eserinde hem kadınların özgürlüğünü hem de İrlanda'nın bağımsızlığını simgeler.

Yazarın, oyunu kendi toplumuna adapte ederken ülkesinin içinde bulunduğu şartları yansıtmayı, olayları sorgulaması ve yıkımları göstermesi olağan bir durumdur. Kennelly'nin yeniden yorumladığı *Medea*, Antik Yunan Çağı'nda da toplumdan bağımsız bir şekilde yazılmamıştır. Euripides'in ifade şeklinin arkasındaki nedenler merak edilmiş ve oyun üzerine farklı fikirler yürütülmüştür:

Bu oyun üstüne son derece farklı yorumlar yapıldı, başka türlü de düşünülemezdi zaten. Örneğin politik olanı: Tam Pelepones Savaşı'nın eşiğinde (o yılın Dionüsiolar'ından hemen sonra da savaş patladı zaten) Euripides, ihanetin, vefasızlığın buna sebep olabileceğini mi göstermek istedi acaba? Ya da, Barbarların neler yapabildiğini göstererek (İason'un dizesi 1339: "Bu cinayete cesaret edecek bir Yunanlı kadın bulunamazdı!") ulusal gururu mu pekiştirmek istedi? Biraz da psikolojik alandan yorumlar: İason gibi, hakiki sevgiyi asla tanımayan erkek cinsinin rezilliği mi sergilenmek istendi? Ya da, nedenlere kör kalıp salt eros ile yaşayan kadının temelde duygulara bağımlılığı mı gösterilmek istendi? Böyle pek çok yorum yönelişlerini ve yorumları sıralayabiliriz. Hiçbiri de tümüyle haksız değildir. Ama birlikli bir anahtar anlamın peşine düşmek kesinlikle boşuna olur herhalde. Euripides, mitos'u normal insan dünyasına taşımış ve orada düşüncüyü sonuna kadar götürmüştür. Araç ise mitos figürü olan Medea'nın özüdür. (Latacz, 2006: 278)

Joachim Latacz, Euripides'in toplumu sorgularken geçirilen dönemlerin ve içinde bulunulan şartların etkilerini göz ardı etmediğini anlatır. Euripides, bakışlarını insanın iç dünyasına yöneltmiş ve onun değişmeyen yaradılışına ışık tutmuştur. Yanlıları, doğruları, zaafı ve arzularıyla çizdiği evrensel insan portresi, onu günümüze kadar ulaştırmıştır. Böylelikle, yaşadığı dönemi aşarak çağdaşımız olmuştur. Bu durum, oyunun farklı bir ülkenin geçirdiği buhranlı yıllara uyarlanabilmesiyle gözlemlenmektedir.

Kennelly, Medea yorumunda Koro'ya büyük bir görev yükler. Antik Yunan oyunlarında halkın sesi olan ve çağın inanışlarını dile getiren Koro, Kennelly'nin oyununda, kadına hayatının ve bedeninin bütün hâkimiyetini ele geçirmesi konusunda tavsiyelerde bulunur. Çocuklarını öldürmeyi planlayan Medea, bu noktaya kadar sürekli yanında olup intikamını destekleyen Koro'nun artık yaşananlara dur diyen ve onu kararından vazgeçirmeye çalışan muhalif sesiyle karşı karşıya kalır:

Koro:

Sen sonsuza kadar çocuklarının katili Medea olacaksın.

Onları rahminde öldürmek daha merhametlice olurdu.

Kürtaj bir merhamet çeşidi olabilir. (Kennelly, 2007: 118)

Medea'nın çocuklarını öldüreceğini anlayan Koro, bunun çok büyük bir suç olduğunu dile getirir. Koro'daki kadınlara göre bir çocuğun yaşayıp yaşamamasına karar verilebilecek tek an, ana rahminde çok küçük bir cenin olduğu zamandır. Bu sözlerle,

kadının kendi bedeni üzerinde söz sahibi olması gerektiği ve kürtajın bir seçenek olduğu vurgulanır. Anthony Roche'a göre "Kennelly'nin adaptasyonlarını yazdığı zamanın, İrlanda'nın kadın hakları ve kadınların kendi cinsel kimliklerini kürtaj ve boşanma kapsamında kontrol edebilmeleriyle ilgili tartışmalar ve referandumlarla kıvrandığı dönem olan 1980'lerin ortası ve sonlarına denk gelmesi tesadüf değildir" (2005: 150). Bu dizelerle yazar, kendi ülke tarihine ve kadınların sorunlarına uzak kalmayıp kadının kendi bedeni üzerindeki hâkimiyetini her açıdan kazanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Medea'nın çocuklarını öldürme düşüncesi devam ederken, Koro çocukları yetiştirmek ve geleceğe hazırlamak gibi konularla ilgili kaygılarını dile getirir. Her iki oyunda da çocuk sahibi olamamak bir eksiklik olarak ifade edilirken Kennelly, çocuk büyütmenin zorluklarını çağımızın sorunlarına uyarlayarak anlatır:

Koro:

Onları nasıl düzgün yetiştirebilirler?

Hangi okullara göndermelidirler?

Nasıl davranmalıdırlar onlara?

Nasıl otoriter olabilirler ve zalim gözükmezler?

Nasıl sabırlı olabilirler itaatsizlikle karşılaşınca?

Nasıl azarlayabilirler onları daha fazla uzaklaştırmadan?

Nasıl geçimlerini sağlayacaklar çocuklar, eğitim aldıktan sonra?

Ne yapılabilir onlar için eğitimsiz kalırlarsa (2007: 128).

Çocuğu olmayanlarla ebeveyn olanların karşılaştırıldığı kısımlarda Koro, çağın gerektirdiği çocuk yetiştirme usullerine dayalı sorular sorar. Anne ve babanın çocuk yetiştirirken yaşadığı ikilemleri, zorlukları ve kaygıları dile getirir. Euripides'ten farklı olarak Kennelly, çocukları okula göndermek ve onlara eğitim vermek gibi konuları da satırlarına ekler. Günümüzde ortaya çıkan kaygılar ve ailevi problemler, *Medea*'nın çağdaş yorumlamasına eklenmiştir. Aile ve çocuk ilişkisinde yaşanabilecekler ve çocuk yetiştirmenin zorluğu, çağdaş dönemin problemleri göz önüne alınarak anlatılmıştır.

Koro'nun karşı çıkışlarına ve onu ikna edebilmek için verdiği öğütlere rağmen Medea, intikamını tamamlamak için çocuklarını öldürür. Bu sahnede Kennelly, mitolojik öğelerin olduğu ve Koro'nun, çocuklarının katili olan Medea'yı zalim biri olarak nitelediği bazı bölümlere kendi yorumlamasında yer vermez. Euripides'in ifadeleriyle, çocuklarını öldürdükten sonra Medea'nın korkunç ve zalim yönleri çeşitli şekillerde vurgulanır. Koro ancak taştan ve çelikten bir kalbi varsa bir annenin doğurduğu bebeklerini öldürebileceğini söyler. İason da ağlayıp haykırdığında bu düşünceyi tekrarlar: "Böyle bir cinayetten sonra, böyle bir suçun iğrenç lekesi alınanda / Ne yüzle bakabiliyorsun Güneş'e, Toprak'a?" (Euripides, 2014: 58-59). Ne var ki Medea yaşamaya devam eder ve düşmanlarından intikamını alarak eskisinden daha dik bir duruş sergiler. İason telafisi imkânsız bir acı içinde kıvrılırken Medea özgürlüğe doğru yol alır.

Oyunlarının sonları aynı olmakla birlikte iki yazarın birbirlerinden ayrıldıkları önemli bir nokta mevcuttur: Euripides'in tam anlamıyla belirtmediği Medea'nın zaferi, çağdaş oyunda Kennelly tarafından vurgulanır. Medea'yı İrlanda olarak simgeleştiren şair, Medea'nın zafere ulaşmasını da İrlanda'nın bağımsızlığını kazanması olarak gösterir. Roche'a göre, çağdaş yazarların adaptasyonları, trajedilerin sorduğu esas soruları adres göstermenin bir yoludur (2005: 151). Kennelly de oyunu bir soruyla noktalar:

Koro:

İşte hikâyenin sonu geldi.

Fakat merak ediyorum ve hep de edeceğim doğrusu

Medea'nın işlediği cinayet Medea'nın şanı mı oldu? (2007: 136)

Kennelly, *Medea*'yı yeniden yorumlayarak bu soruyu da cevaplamış olur. Medea ihanete uğradıktan sonra, onun düşüncelerini ve duygu dünyasındaki değişimleri anlamaya çalışırız. Yaşadıklarını ve planlarını kadınlık gururunun incitilmesine bağlarız. Fakat en sonunda çocuklarını öldürmesi onun anneliğini sorgulamamıza neden olur. Çocuklarının katili olmasaydı sadece intikam almak için cinayet işlemiş bir kadın olarak anılacaktı. Sahip olduğu şöhreti ona kazandıran, kaybettiği anneliği ve insanlığıdır. Medea'nın intikamında aşırılığa gitmesi ona trajik bir özellik kazandırır. Onun içinde bulunduğu durum toplumdaki soyutlanamaz. O, ihanet eden koca ve sürgün eden kral gibi dış güçlerin kısılcığında kalır. Fakat eylemleriyle son sözü söyleme yetisinin olduğunu da kanıtlar. İnsani değerleri göz ardı ederek güçlü kalmanın yolunu bulur. Gerçek kimliğini ve özgür kişiliğini çocuklarını öldürerek bulur. Bu cinayet, kadını anne ve eş olarak tanımlayan topluma karşı direnişi simgeler. Erkek egemen toplum, kadını, annelik olgusuna hapsederek sınırlandırır. Medea ise kadına yüklenen toplumsal cinsiyet kavramını aşarak özgürleşir.

Aile düzeni ve birliği, eşlerin birbirlerine olan sadakati ve çocukların büyüdüğü ortam, toplumu birinci derecede etkileyen unsurlardır. GailAnn Rickert, Medea'nın yaptıklarını haklı gösterecek yeterli insani kanıt olmamasına rağmen, Euripides'in burada toplumu analiz ettiği gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini "İason sadece karısının değil tanrıların ve toplumun aksine de hareket etmiştir. Bir yemin bozucu olarak, sadece Medea tarafından değer verilen bir eylemi değil sosyal düzenin temel bir ögesini de ihlal etmiştir" (1987: 91-117) diyerek vurgular. Euripides gibi Kennelly de bu olgulara vurgu yaparak sözünden dönmenin ve evlilik gibi kutsal bir kurumda özellikle kadın haklarının ve hayatının hiçe sayılmasının kabul edilemeyecek bir davranış olduğunu gösterir. İhanetle karşılaşınca kadının öfkesinin kaçınılmaz ve telafi edilemez sonuçlara yol açabileceğinin de altını çizer. Medea, "Biz kadınlar nazik, sıcak, düşünceli / yaratıklar olarak biliniriz. / Ama eğer varsa yapılacak korkunç bir şey, / bir kadının nazikliği / en öldürücü silahı olur" (Kennelly, 2007: 122) diyerek toplum tarafından kadına yüklenen nezaket, düşünceli ve uysal olma gibi özelliklerin kadının yapabileceklerine yönelik beklentiyi düşürdüğünü vurgular. Kadının nazikliği zayıflık olarak görülür. Toplum, kadının bu özelliklerine yoğunlaştığı için kadının gerçek gücünü

göremez. Böylece, bu oyunda kadın, beklenilenin aksine hareket ederek önüne konan engelleri aşar.

İncelediğimiz yeni *Medea*'da Kennelly, sadece esas aldığı oyundaki konuları işlemekle kalmaz aynı zamanda çağdaş dünyanın sorunlarını, insanların yaşam şekillerini, düşünce biçimlerini, evrensel konuları ve politik unsurları da oyununa ekler. Bu şekilde *Medea* etkileyciliğinden ödün vermeden günümüze uyarlanmış olur. Başına buyruk, kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden İason, göz ardı ettiği, küçümsediği *Medea*'dan hayatının dersini almıştır. Kennelly ve Euripides, İason'un aldığı dersi oyunun sonunda "Tanrılar çeşit çeşit olayları sona erdirir, hiç beklenmedik bir sonla. / Olacağını sandığımız şeyler olmayıverir. / Hiç olamaz sandığımız şeyleri tanrılar mümkün kılar, yapıverir" (Euripides, 2014: 62) dizeleriyle dile getirmişlerdir. Hayatın türlü sürprizlerle dolu olduğunu, kimsenin gücünün yadsınmaması gerektiğini ve zulme uğrayanın elbet bir gün zulmedene verecek bir cevabının, öğretecek bir şeylerinin olduğunu vurgulamıştır. *Medea*, intikam almaya çalışırken kendisine zulmedenlerden daha zalim olmayı öğrenir. Haksızlığa karşı duruşun ve ihanete uğrayınca bir kadının neler yapabileceğinin göstergesi olur. O, hem oyun içindeki karakterler hem de çağdaş seyirci/okuyucu üzerinde bir korku halesi oluşturur.

İhanet sonucu oluşan öfkenin yönettiği bir karakter olan *Medea*, yeni çağrışımların ve sorunların da ifade şekli olmuştur. McDonald'a göre "Kennelly öfkeye, özellikle kadının öfkesine, bir zafer şarkısı yazmıştır. Sadece 'İrlanda sorunu'² gibi çağdaş konuları değil kadın ve erkeği kuşatan sevgi gibi evrensel konuları da ele alır" (1997: 305). Kennelly'nin *Medea* yorumu, hem İrlanda'nın yorucu, emektar geçmişindeki direnişe ve politik savaşına gönderme yapar hem de ötelenen 'kadın' sorununa evrensel bir açıdan yaklaşımlarda bulunur. *Medea*, öfkesini zaferle taçlandırır ve bu Kennelly tarafından İrlanda'nın bağımsızlık ve refah içinde yaşamak uğruna verdiği mücadelenin bir benzeri olarak sunulur. Oyunu politik amaçlar ve yargılamalarla işlerken aynı zamanda kadının süregelen ezilmişliğini ve yenilgiye uğratılmasını da vurgular. Böylelikle, Kennelly İngiltere'nin İrlanda üzerindeki yıkıcı politikalarını ve İrlanda'nın sömürgecilik baskılarına karşı dışavurumunu tasvir ederek İrlanda'nın geçtiği zorlu dönemlere bir gönderme yapar. Ayrıca, İngiltere'nin İrlanda'yı sömürmesi ile erkeğin kadını sömürmesi arasında bir bağ kurar. Kadının erkeğin boyunduruğundan çıkmak için bağımsızlık mücadelesi vermesi İrlanda ile bağdaştırılır.

Kennelly oyununda, incitilmiş ve kızgın kadınların sesini duyurmaya çalışmaktadır. İrlandalı erkekler tarafından hayal kırıklığına uğratılan kadınlar, erkeklerin kadınlara yönelik incitici hareketlerinin bilincinde olmadıklarını dile getirir. Kennelly, kadınların erkeklerdeki bilinç eksikliğinden yakınmalarına vurgu yapar. Yapılan yanlışların

² İrlanda Sorunu, Katolik İrlanda Halkının ve İrlanda adasının 1600'lü yılların başlarında İngilizlerin ve İskoçların yönetimine girmesiyle başlar. İrlanda krallıklarını Birleşik Krallık'ı oluşturmak için Büyük Britanya ile birleştiren ve parlamentolarını tek bir yönetim organı olarak organize eden 1800 Birlik Yasası sonucunda ortaya çıkmıştır. Kuzey İrlanda'nın anayasal durumu ve iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler sonunun temel parçalarıdır (Boyce, 1988: 1).

bedelinin ağır olacağını ve istismar edilen kadının öfkesinden korkulması gerektiğini öğütler. Medea'nın sonu Kennelly'nin tecrübeleri doğrultusunda şekillenir. Daha önce belirtildiği gibi hastanede tedavi gördüğü sırada oyunu yazan Kennelly, hayata yeniden tutunmanın zaferini ve İrlanda'nın bağımsızlık içinde varlığını sürdürmesini Medea'nın yeni bir hayata başlamasıyla bağdaştırır. Euripides'in *Medea*'sından kendi oyununa geçişi ise şu sözlerle ifade eder:

Benim kurgulamaya çalıştığım Medea makul, hırslı, konuşkan ve ne istediğini, istediğini nasıl elde edeceğini bilen, İason tarafından aldatılmasının bilincinde olmanın ıstırabını çeken modern bir kadındır. Kafamda canlandırdığım Medea, İason'u korkunun bilinçliliğiyle eğitmeye çalışır, onun dünyasını yıkar fakat onu sağlam bırakır ve soğukkanlılıkla ve açık bir şekilde sağlamlığının sonuçları hakkında onu bilgilendirir... Gördüğüm kadarıyla Medea, İason'un üzerine en büyük zalimliği yıkar, onu hayata mahkûm eder. Oyun farklı yollara giden, kendileriyle yaşamak zorunda kalan iki insan arasındaki korkunç ve serinkanlı konuşmayla son bulur. Fakat yaşanan sonun İason için daha çetin olacağı algılanır. (2007: 71)

Yaşadığı ihanetin ardından, hayata tutunma gücü bulamayan Medea, bütün kadınların, özellikle İrlandalı kadınların, sözcüsü ve eylemcisi konumundadır. Medea, kocasını dünyanın bütün güzelliklerinden mahrum etmenin yollarını ararken ihanete uğramanın verdiği öfkenin kışkacındadır. Başlangıçta intikam almaktan başka hiçbir şey düşünmeyen Medea'nın yaptıklarının nedeni İason'un ihanetidir. Bu durum, erkek egemen toplumun Medea üzerinde kurduğu baskının sonuç verdiğini gösterir. Kennelly, Medea'yı bu öfke nedeniyle suçlamak yerine onun haklılığını vurgular. Çünkü ona göre, haksızlığa uğrayan kadının tepki göstermesi kaçınılmazdır. Öfkesinin sonuçları yıkıcı olacaktır. Euripides'in oyununda Medea, kadının ihanete uğramasıyla korkusuz olacağını "Bir kadın zayıf ve ürkektir pek çok işte: / Korkutur onu, savaşın gürültüsü, çeliğin görüntüsü. / Ama evlilikteki haklarına bir dokun da gör, var mı ondan daha kanlısı" (2014: 18) dizeleriyle belirtir. Kennelly, James Morwood'un "Antik edebiyatın en feminist ifadesi" (1997: 171) olduğunu iddia ettiği bu dizeleri, Medea yorumunun tamamına genelleyerek sunar. Bu şekilde Kennelly, kahramanını susup geri çekilen kurban sıfatından sıyrarak tepki gösteren, hakkını savunan ve itibarını geri kazanmaya çalışan bir kadın savaşçı kimliğine bürür.

Kennelly'nin Medea karakteri, daha korkusuz ve özgürdür. Yazarın, ona bu özgürlüğü kazandırmasının sebebi, hem kadınları hem de İrlanda halkını cesaretlendirmek istemesindedir. Kendi ülkesinde yaşananlardan yola çıkarak dünya kadını savunarak Kennelly, İrlanda'da politik mücadelenin geldiği noktayı, devinimleri ve kadının geçmişten günümüze içinde bulunduğu durumu gündeme getirir. Kadın, bağımsızlığını kazanmak ve ataerkil toplum tarafından ona yüklenen sınırlayıcı vasıfları aşmak için mücadele eder. Burada Kennelly, Medea'yı İrlanda olarak simgeleyerek bağımsızlık için verilen mücadelede İrlandalıların her şeyi göze aldığı vurgular.

III. Sonuç

Mitoslar, insanların iç dünyalarını, yaşantılarını, inanışlarını ve manevi değerlerini yansıtan; birbirleriyle ve kâinatla olan ilişkilerini düzenleyen ve böylece toplumda ortak bir bilinç oluşturan öykülerdir. Eski insanların hisleri ve algıları doğrultusunda deneyimledikleri evrendeki öğelerin bir araya gelmesiyle oluşan mitoslar, zamanla kendi içinde bir düzene sahip olan öğretilere dönüşür.

Antik Yunan mitolojisinin en etkileyici kadın karakterlerinden biri olan, yirmi birinci yüzyıla kadar farklı biçimlere bürünüp karşımıza çıkan, gücü ve soğukkanlılığıyla ünlü, barbar prenses Medea'nın etrafında şekillenen Medea mitosunu, Antik Çağ'da ve sonraki dönemlerde birçok kez yeniden yorumlanmıştır. Medea mitosunu yeniden yorumlayarak *Medea* adlı oyunu yazan Euripides, efsanedeki tanrısal eylemleri azaltarak gücü insanın eline vermiştir. Ayrıca, bir ozan olarak, oyununa sahip olması gereken etkileyciliği kazandırmak ve yazdığı oyunla seyirciye arzu ettiği şekilde tesir edebilmek için mitosta değişiklikler de yapmıştır.

Medea, mitosta çoğunlukla bazı tanrısal bağı ve büyü gücüyle ön planda iken Euripides'in oyununda gerçek dünyayla daha yoğun bir ilişki içerisinde olan ve temel insani duyguların hâkimiyetinde hareket eden bir kadın olarak karşımıza çıkar. Euripides, sürgün edilen ve toplumdan dışlanan kadının, yabancı olduğu bir ülkede ihanete uğraması sonucunda gurur ve öfke duygularıyla hareket edişini tasvir eder. Ataerkil düzende kadına yüklenen toplumsal kimliği gösterirken çağdaşlarının ve dönemin düşünce yapısının aksine kadının mevcut düzene direnişini ve gerçek kimliğini ortaya çıkarışını da gösterir. Böylece kadını; öfkesi, hırsı ve toplumun alışkın olmadığı şekilde erkeklerle olan ilişkisiyle sahneye taşıyan Euripides, insan yapısını tüm çıplaklığıyla ve göz ardı edilen gerçekliğiyle analiz eder. Euripides'in *Medea* adlı oyunu, kendi dönemini aşarak günümüze kadar varlığını sürdürür.

İrlandalı yazarlar³, ülkelerindeki bağımsızlık mücadelesini ve kadın sorunlarını ele alırken mitoslardan sıklıkla yararlanmışlardır. Euripides'in çizdiği Medea karakterinin İrlandalı yazarlara cazip gelmesinde kadının, bağımsızlığı için savaşması ve oyunun İrlanda kültürüne ve tarihin uygulanabilir olmasının etkisi büyüktür. İrlandalı yazarlar, Medea'yı toplumsal konular üzerine yorum yapmak ve fikirlerini belirtip çözüm önerileri sunmak için yeniden yorumlamışlardır.

İrlanda'nın en verimli ve popüler şairlerinden biri olan Brendan Kennelly, Euripides'in *Medea* oyununu yeniden yorumlarken ülkesinin içinden geçtiği zorlu dönemleri anlatmış; İrlanda kadınının sorunlarını dile getirerek onları bilinçlendirmeye ve cesaretlendirmeye yönelik simgelere yer vermiştir. Kennelly, oyunda, Medea'nın karakterinin çok yönlülüğünü ve derinliğini ifade eden tanımlamalara yer vermiş, kadın ve aile kavramıyla ilgili güncel kaygıları dile getirmiş ve İrlanda tarihinde yer alan önemli gelişmeleri simgeleştirerek sunmuştur. Bunları yaparken, Euripides'in

³ Tom Paulin (1949-), W. B. Yeats (1865-1939), Seamus Heaney (1939-2013), Marina Carr (1964-), Frank McGuinness (1953-).

Medea'sına yarısından fazla dize eklemiş böylece yorumlamasını oyunu uzatarak sunmuştur.

Kennelly, İngiltere'nin İrlanda'yı sömürgesi altında tutmak için uyguladığı politikalara gönderme yaparak oyuna siyasi bir boyut katmıştır. *Medea*'yı başkaldıran ve yaşadıklarının hesabını soran bir İrlanda simgesi olarak yeniden yorumlarken, bir kadının ihanete uğramasıyla edindiği öfkeyi, İrlanda halkının sömürge ve baskılara karşı duyduğu hiddetle bağdaştırmıştır. Oyunu politik amaçlar ve yargılamalarla işlerken aynı zamanda kadının süregelen ezilmişliğine de vurgu yapar. Kendi ülkesinde yaşananlardan yola çıkarak dünya kadını savunarak Kennelly, İrlanda'da politik mücadelenin geldiği noktayı, devinimleri ve kadının geçmişten günümüze içinde bulunduğu durumu gündeme getirmiştir. Kennelly, oyunu çağdaş İrlanda toplumuna uyarlarlarken güncel kaygıları, çağdaş toplum yapısını ve kadının toplumdaki yerini analiz etmiştir. *Medea*'yı İngiltere sömürgesinden kurtulup bağımsızlığını kazanan İrlanda olarak betimleyen yazar, İrlanda halkı tarafından gösterilen direnişin kutsallığını *Medea*'nın öfkesi ve mücadelesiyle ilişkilendirmiştir. Yazarın düşünceleri ve yaşadığı toplumun kültürel etkileriyle şekillenen bu yeni varyasyonda, İrlanda'nın geçirmiş olduğu süreçlerin bu ülkenin vatandaşları üzerindeki etkilerinin, *Medea*'nın yaşadıklarıyla ilişkilendirilerek sunulduğu gözlemlenmiştir.

Kaynaklar

- Boyce, D. G. *The Irish question and British politics: 1868-1986*. St. Martin's Press, Inc.
- Clauss, J. J., & Johnston, S. I. (Eds.). (1997). *Medea: Essays on Medea in myth, literature, philosophy, and art*. Princeton University Press.
- Dillon, J., & Wilmer, S.E. (Eds.). (2005). *Rebel women: Staging Ancient Greek drama today*. Methuen.
- Euripides. (2014). *Medea* (M. Balay, Çev.), Mitos Boyut Tiyatro Yayınları. (Orijinal çalışma yayınlandı MÖ 431)
- Kennelly, B. (2006). *When then is now: Three greek tragedies*, Bloodaxe Books.
- Kovacs D., "Zeus in Euripides' *Medea*" *The American Journal of Philology*, 114(1), 1993, 45-70.
- Latacz, J. (2006). *Antik yunan tragedyaları* (Y. Onay, Çev.), Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları. (Orijinal çalışma yayınlandı 1993)
- McDonald, M. (2006). "War then and now: The legacy of Ancient Greek tragedy." *Hermathena*, 181, 83–104.
- Morwood, J. (1997). *Oxford world classics: Euripides' Medea and other plays*. Oxford University Press.
- Rickert, G. (1987). Akrasia and Euripides' *Medea*. *Harvard Studies in Classical Philology*, 91, 91-117.
- Roche, A. (2005). "Kennell's Rebel Women". (Ed. John Dillon, S.E. Wilmer). *Rebel Women: Staging Ancient Greek Drama Today*. Great Britain: Methuen. (ss. 149-168).

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

MAHFUZ, Z. (2021). Ziya Osman Saba'nın Şiirlerinde Duygu ve Düşünce Dünyası. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1552-1572.

Ziya Osman Saba'nın Şiirlerinde Duygu ve Düşünce Dünyası

Mahfuz ZARİÇ^(*)

Öz: Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarından Ziya Osman Saba, aynı zamanda edebiyat tarihinde adları Yedi Meşaleciler olarak anılan topluluğun bir üyesidir. Saba'nın *Sebil ve Güvercinler* (1943), *Geçen Zaman* (1947) ve *Nefes Almak* (1957), *Cümlemiz-Bütün Şiirleri* (2014) adlı şiir kitaplarında toplamda yüz elli üç şiir bulunmaktadır.

Ziya Osman Saba'nın şiirlerine yansıyan özlem ve arzular tematik açıdan hatıralar ve hayallerle ilişkilidir. Şairin duygu ve düşünce dünyasında “çocukluk ve gençlik yıllarına duyulan özlem, muhayyel belde özlemi; tabiat, şehir, ev ve aile; Allah, teslimiyet, kendini bilme; hayat, ölüm ve öte âlem” gibi konular izleklere dönüştürülmüştür. Sanat anlayışı öz-saf şiire dayanan Saba, hayata ve insanlara merhamet duygusu ve iyimserlikle yaklaşmıştır. Şiirlerinde mutlu aile tabloları çizmiştir. Sükûta ve beyaz renge şiirlerinde ayrı bir önem veren Saba, şiirlerinde yeşillikler ve denizle iç içe 'o belde'lere yer vermiştir. Şair için birer kaçış yeri de olan o belde'ler, öte hayata geçmiş tanıdıkların, anne-baba, eş ve çocuklardan oluşan aile bireylerinin de içinde mutlulukla yer alacağı mekânlardır. Saba, ölümü kaçınılmaz bir son, ölümlere kavuşturan bir köprü, yeniden diriliş durağı, Tanrı çağrısı olarak şiirleştirmiştir. Tabiata ve insanlığa karşı her zaman iyiliği salık veren Saba, II. Dünya Savaşı yıllarında kaleme alınmış şiirlerinde ise savaş ve militarizm eleştirisinde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ziya Osman Saba, şiir, duygu, düşünce, hatıra, hayal, hayat.

The Emotion and Thought Realm in Ziya Osman Saba's Poems

Abstract: Ziya Osman Saba, one of the poets and writers of the Republican period, is also a member of the community known in Turkish literature history as “Yedi Meşaleciler”. There are a total of one hundred and fifty-three poems in Saba's poetry books called *Sebil ve Güvercinler* (1943), *Geçen Zaman* (1947) and *Nefes Almak* (1957), *Cümlemiz-Bütün Şiirleri* (2014).

The longings and desires reflected in Ziya Osman Saba's poems are thematically related to memories and dreams. The topics such as “the longing for childhood and youth, the longing for an imaginary town; nature, city, home and family; God, resignation, knowing oneself; life, death and the afterlife” are thematized in the realm of the poet's emotions and thoughts. Saba, whose artistic understanding is based on pure poetry, approaches life and people with a sense of compassion and optimism. He draws happy family pictures in his poems. Saba, who attaches special importance to silence and white color, gives place to “utopian lands' intertwined with greenery and sea in his poems. Those lands, which are also places of escape for the poet, are places, where family members consisting of parents, spouses and children who have passed away, will happily take their place. Saba poetizes the death as an inevitable end, a bridge that brings the dead together, a resurrection station, and a call from God. Saba, who always recommends

^{*}Doç. Dr., Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (e-posta: mahfuzzaric@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-0960-4807>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate[®] intihal incelemesinden geçirilmiştir.

goodness towards nature and humanity, criticizes warfare and militarism in his poems written during the World War II.

Keywords: Ziya Osman Saba, poem, emotion, thought, memory, dream, life.

Makale Geliş Tarihi: 14.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 21.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.971231

I. Giriş

1910'da İstanbul'da bir asker çocuğu olarak dünyaya gelen Ziya Osman Saba, ilk düzyazısını Birinci Dünya Savaşı sonrası Mütareke yıllarında, İspanyol nezlesinden kaybettiği annesi hakkındadır. İlk şiiri "Sönen Gözler" on yedi yaşında *Servet-i Fünûn-Uyanış* dergisinde yayımlanan Saba, altı arkadaşı ile birlikte *Meşale* (1928) adlı ortak kitabı yayımlamakla, edebiyat tarihindeki yerini Yedi Meşaleciler (1928) topluluğu içinde yer almıştır. *Meşale*, *Milliyet*, *İçtihat*, *Varlık*, *Büyük Doğu*, *Yücel* gibi yayın organlarında yazıları yayımlanan Saba, topluluğun şiir anlayışına uygun eserler vermeyi, sanat hayatı boyunca sürdürmüştür.

İki evlilik yaşayan Saba, hukuk eğitimi almış (1936); muhasebecilik, bankacılık, düzeltmenlik, editörlük gibi meslekler icra etmiştir. Saba'nın ilk şiir kitabı *Sebil ve Güvercinler* 1943 yılında, *Geçen Zaman* 1947'de yayımlanmıştır. Şairin ölümünden sonra *Nefes Almak*, *Cümlemiz-Bütün Şiirleri*¹ adlı şiir kitabı yayımlanmıştır. Onun şiirleriyle ortak temler etrafında şekillenmiş öyküleri ise *Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi* (1952) ve *Değişen İstanbul* (1959) adlarıyla yayımlanmıştır. Goncourt Kardeşler'in *Germinie Lacerteux* romanını da Türkçeye çevirmiş olan Saba, 1957'de hayata veda etmiştir. Şairin Eyüp Mezarlığı'ndaki kabrinin yeri bilinmemektedir (Kurdakul, 1973: 237-468; Kurdakul, 2000: 164; Uysal, 2004: 263, 264, 267; Yardım, 2006: 315, 316-320).

Saba, kendi şiir sanatına dair düşüncelerini ifade ettiği bir söyleşide, şiir yazmak benim için bir eğlence olmak şöyle dursun bu (mutlaka bir sanat eseri vermek) benim için bir ihtiyaç, bir zaruret, âdeta yaşamamın sebep ve hikmetidir demiş; yazma gayesini açıklarken ölüm karşısında bile en büyük üzüntüsünün "sevdiklerine bırakmak üzere yeterince eser verememesi" olacağını vurgulamıştır (Fahir Önger'den akt. Miyasoğlu, 1999: 76). Ziya Osman, Cevdet Kudret'e yazdığı bir mektubunda Kudret'in şiir yolculuğunda Halk şiiri çizgisinde yol almasından yakınmış, şiirlerine Yunus Emre havası vermek isteyişini eleştirmiştir. Cevdet Kudret'e "kendi janrında" yazmaya devam etmesini tavsiye etmiştir. Hece ölçülü şiirlerinden sonra serbest şiirler kaleme almış olan Saba, sol heyecanlar ve ısrarlarla yazılmış şiirlerin şiiri mahdut, dar bir çerçeve içine soktuğundan yakındığı bir başka mektubunda ise ideal şiir dili konusundaki görüşlerini dile getirmiştir. Ona göre Yunus Emre, bugün şiir yazmaya başlayacak olsa eski asırlardaki lisanı

¹ Şairin şiirlerindeki duygular ve düşüncelere odaklanılan bu inceleme yazısında, Saba'nın içinde yüz elli üç şiir bulunan *Cümlemiz-Bütün Şiirler* adlı eseri, "C" kısaltması ile gösterilecektir.

kullanmayacak, şiirlerini bugünkü tekâmül etmiş şiir lisanıyla yazacaktır (Kudret, İnci, 1995: 34-38).

Merhamet, sevgi, yaşama sevinci; hatıralar, özelemler, arzular; kaçış, 'o belde' ve sükütu şiirlerinde izleklere dönüştüren Ziya Osman, sanatının ve garip şiirinin, okurları için olduğunu söyler; duyduklarını duyan okurlara seslenir (C: 166). Saba, insanlara iyiliği ve iyi duyguları aşlamak isteyen bir şairdir. "Yokuş" başlıklı şiirinde "Kendimden söz etmek istiyorum, /.../ İçimi dökmek istiyorum birinize," diyen Saba, dıştan farklı görünseler de biletçi, polis, herkesin içten bir olduğunu hatırlatır. (C: 164, 165) Saba, "Alışmak" adlı şiirinde de zıtlıkları kendilerinde bir arada barındıran insanları temsilen "Sefaya, cefaya, ölene, doğana / Kuş cıvıltısına, insan hıçkırığına." alıştığını söyler. (C: 153).

Sanatı hakkında bugüne kadar pek çok kitap, tez² ve inceleme yazısı kaleme alınmış olan Ziya Osman Saba'nın şiirlerinde anlam, ses ve kelime gibi unsurların seçimiyle, konuyu ilk sraya koyduğu belirtilmiştir (Yüksel, 2006: 29). Şiirleriyle çocukluğuna ve İstanbul'a imrendiren, duyarlı bir şair olarak nitelenen Saba, Cahit Sıtkı Tarancı ile dostluk kurduğu Galatasaray Lisesinde iken Fransızcasından okuduğu Fransız şairlerine hayranlık duymaya başlamıştır (Yardım, 2006: 316, 317). Onun şiirini etkileyen yabancı kaynaklar konusunda, kendisine dayandırılarak Baudelaire, Mallarme, Regnier, Rimbaud gibi Fransız şairlerinin ve yaptığı çevirilerin etkisinde kaldığı söylenmiştir. Saba'nın şiir dilinin sürekli olarak saflaşma eğiliminde olduğu; şiirlerinde, insan sevgisi dolu bir kalbin terennümünü görüldüğü; onun şiirinde nesnel olanın, içselleşerek kendi metafiziğini yarattığı belirtilmiş; şiirlerinde özel bir şiir dili yaratmayı değil de konuşma dilinin şiirselliğini bulmayı amaçladığı vurgulanmıştır (Korkmaz; Özcan, 2005: 241; Bek, 2004: 65).

Şükran Kurdakul'a göre ise Saba; Ahmet Muhip Dranas, Cahit Sıtkı Tarancı, Fazıl Hüsnü Dağlarca kuşağının en içe dönük şairi olarak görülmüş, on dokuzuncu asır edebiyat anlayışı çerçevesinde kalmıştır. O, şiirlerinde başarılı bir teknik sergilemişse de sonuçta kendisinden sonra gelen kuşaklara yeni yollar açacak güçlü bir şiir kuramamıştır (Kurdakul, 1973: 328).

Şairlik yönü ön plana çıkan Saba'nın öyküleri bir tür mutluluk arayışı; çocukluk ve olgunluk yıllarından izler taşıyan, o günlerin tadının arandığı metinler; şiirleriyle ortak imgeler barındıran, anlatının sonunda içinde bulunulan zamana geri dönülen, açık uçlu

² Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi sistemindeki çalışmalarda Saba'nın şiirlerindeki konular "Melankolik ve Karamsar Ruh Hâli, Aşk, Zaman, Ölüm, Aile Hayatı ve Ev, Mutluluk ve Yaşam Sevinci, Deniz ve İstanbul, İnsan, Çocuk, İman" (Kırcı, 1991); "Geçmişe Özlem: Çocukluk, Gençlik ve Okul Hayatı, Özlem ve Ölüm, Uzak Diyarlara Özlem ve Öte Duygusu, Aile Hayatı ve Mutluluk, Karamsarlık, Hayat ve Toplum" (Uygur, 2005); "ev-güzellik, ev modernite-gelenek ilişkisi, sığınak-mutluluk kaynağı ev" (Demirel, 2007); "Ev ve Aile, Gelecek Hayali, Ölü/Tabiat, Tanrı, Zaman ve Diğer Temalar" (Akbulut, 2008); "Şehir (İstanbul), Tabiat; Şehir ve Mimari, Musiki, İnsan, Değişim, Sorunlar, Yalnızlık, Yabancılaşma..." (Tuna, 2020) başlıkları altında incelenmiştir.

ve belli durumların anlatıldığı öyküler olarak nitelenmiştir (Kürüm, 2018: 76; Sakallı, 2011: 167; Uygur, 2005: 128, 129). Onun öykülerinde tür endişesinin ikinci planda tutulduğu, değişen İstanbul'un çehresini otobiyografik olarak yansıtıldığı; öykülerinin tıpkı şiirleri gibi incelikli, dost yürekli ve sevecen bir atmosfere sahip metinler olduğu da kaydedilmiştir (Miyasoğlu, 1999: 11; İleri, 1992: 16).

II. Şiirlerinde Duygu Dünyası

A. Merhamet, Sevgi ve Yaşama Sevinci

Şiir incelemelerinde temelde şekil ve içerik unsurları olmak üzere iki ana başlık altında çözümlenmeler yapılmaktadır. Dil-üslup ve ahenk özellikleri de ayrıca ele alınabildiği gibi söz konusu başlıkların altında da değerlendirilebilmektedir. Şiirde içerik incelemesinde temel hedef şiirdeki olay, konu, duygu ve izlekleri belirlemektir.

Konu ve izlek/tema kavramları, günlük dilde çoğu kez aynı manada kullanılsa da şiir incelemelerinde hususi manalarıyla kullanılmaktadır. Konu terimiyle şiirin düzey yapısında yer alan unsurlar, genel ve evrensel nitelikli nesnel olgular, durumlar, olaylar ve meseleler kastedilirken; izlek terimiyle konunun şaire özgü bir biçimde görünüşü, yorumlanması ve değerlendirilişi, şairin konuya öznel bakış açısı kastedilmektedir. İçerik incelemesinde duygular ve düşünceler de tematik başlıkların yanı sıra “yumuşak, kötümser ve heyecan”, “doğal, hikemî, mistik, ideolojik, öğretici” gibi başlıklar altında incelenebilmektedir (Çetin, 2009: 13-38, 54-78).

Şiir incelemelerinde dikkat çeken durumlardan birisi de ana izleklere odaklanılıp şiirlerin tematik açıdan sınırlanması, şiirlerdeki tali konu ve izleklerin ikinci plana atılmasıdır. Bu sayılan çekincelerle tematik açıdan genel bir tasnife tabi tutulduğunda, Ziya Osman Saba'nın duygu ve düşünce dünyasını yansıtmak üzere şiirlerinde izleğe dönüştürülen belli başlı konuların “merhamet, yaşama sevinci; hatıralar, çocukluk ve gençlik yıllarına duyulan özlemler, bir diyara/mekâna duyulan hasret, kaçış, sükût; ev, aile tutkusu, sevgi ve aşk; Allah, teslimiyet, hayat-ölüm, yokluk ve fena arzusu; tabiat, canlılar, tabiat ve İstanbul” olduğu söylenebilir. Saba'nın şiir dünyasında kendilerine hususi bir yer bulmuş iki şahsiyet ise Mustafa Kemal Atatürk ve Cahit Sıtkı Tarancı'dır.

1923-1940 Dönemi Türk şiirini “Eskiler, Memleket edebiyatı, Öz şiir” olmak üzere üç gruba ayıran İnci Enginün, Ziya Osman Saba'nın içinde bulunduğu Yedi Meşaleciler'i öz şiir grubuna dâhil eder. Saba'nın, şiirlerinde “ev içi” konusuyla Behçet Necatigil'e örnek olduğunu vurgular. Şairin Yunus Emre ve Mevlana'dan aldığı geleneğin insan sevgisi cephesini modern çağa taşıdığını belirtir (Enginün, 2001: 71).

Yaşar Nabi'ye ithaf edilen “İyilik” şiirinin o belde'sinde dere, şaire geçen ömrünü söyler. Sükûn, çamlardan çimenlere dökülür. Şair, içinin Tanrı'nın eseri olduğunu fark eder. Gözleriyle ağaçları, dereyi, bütün tabiatı okşar. Şair, ruhun vücutta ürperişinde, beyaz koyunda, gülümseyen yüzde, baharda, mavi göklerde, yemyeşil sükûnda hep iyiliği bulur (C: 19).

Şairin, mazi ve âtinin yanı sıra içinde bulunulan hâlden memnun olduğu pek çok mısrası da bulunmaktadır. “Bu Sakin Öğle Vakti” başlıklı şiirinde mevsim taze, gün ılıktır. Ezan sesi, beyaz minareden düşmektedir. Bir saatin vuruşu, çocukların koşusu, kuşların dem çekişi, bütün bir tabiat ona sonsuz iyilikten bahsetmektedir. Kendinden hoşnut ve razı olan şair, “Yalnız” başlıklı şiirde kendine “Kalbim, sen çocuk kaldın, tanımadın kini” diye seslenir. Ölüm sonrasında bile kalbi ile yalnız kalacağını, hayallere onunla birlikte yalnız dalacağını belirtir (C: 54, 86).

Saba, “Doğacak Çocuklardan” başlıklı şiirde genç evlilere, delikanlılara, göklere ovalara... “Önümüz bahar,” diye seslenir. Umut şairi Saba için “Sabahın Dördü” demek aydınlığa kavuşmak demektir. Mutluluk, mazideki şair beninin en belirgin ruh hâlidir. “Ben de şu parkın sıralarında oturdum / Ümid ettim, hayal kurdum...” diyen Saba, mektep yıllarındaki siyah göğüslüğünü, sevinçle dolup taşan gönlünü, akıp giden günleri, üstüne titreyen annesini, kendisiyle iftihar eden babasını hatırlar. “Hayat Cümbüşü” şiirinde gökyüzü, altında her saadete yer vermektedir (C: 32, 43, 49, 74).

Merhamet duygusu, Cennet özlemi şiirlerinden biri olan “Kavuşmalar”da zıtlıklar eşliğinde ele alınır. Korku dolu gecenin tertemiz seherine, kış içindeki yılın umulmaz baharına erişilmiştir. Her gönül, özlediği yarına çıkmış gibidir. Bu manzaradaki Cennet, şairin dünyasında İlahî merhametin diyarı demektir. Semada bir ak bulutun tasvir edildiği “Kavuşmalar”da özlenen diyarda “Sakin gülümsemede[dir] her insan diğerine.”; “Bütün hastalar iyi[dir], ölümler[in]... hepsi de sağ[dır]! / Her anne evlâdını basmış[tır] artık bağrına.”. Havf ve recâ gelgitleri son bulmuştur. “Korku dolu gece”den çıkılmıştır. Merhamet duygusu pekiştirmek için, Tanrı’ya da seslenen şair, çocukken kafesinden azat ettiği kuşa, “Eriştin mi, nihayet cennet kapılarına?” diye sorar. Şair “Attıkça her adımı dümdüz oluyor yokuş.” demekle de kolaylıklar barındıran iyilik yolunu salık verir (C: 61). Şair, “merhamet” duygusunu “Sebil ve Güvercinler”de anlam değeri yüksek iki unsur üzerinden işler. Konusu “aile hayatı ve mutluluk; milli duygular ve saflık” olarak belirlenmiş “Sebil ve Güvercinler”de güvercinler ve sebiller ön plana çıkarılmıştır. Şair, dikkatleri ise hitaplarla seslendiği ve trajediye sebep olarak gösterdiği merhametsiz, duyarsız insanlara çekmiştir.

Sebil, insanların veya hayvanların su ihtiyacını gideren geleneksel kültürel-mimarî yapılarıdır. Sebiller yolda olana, yolda kalana hayatî bir ihtiyaç olan suyu sağlar. Kökeni itibarıyla yol manasına gelen, hayrat ve su manalarını da yüklenmiş olan sebiller, aynı zamanda sürekliliği ve arınmayı da çağırır. Medeniyet göstergeleri olan sebiller, karşılık beklemeden, yaptığı iyiliğin gözetleyicisi olmadan yapılan iyiliklerin göstergesidir. Sebillerin yapı malzemelerinden olan mermer “saflık, uzun ömürlülük, temizlik, güzellik, asalet” gibi birçok mana içerir. Bu şiirdeki sebil ise susuzdur ve su bulamayan güvercinler çekip gitmiştir. “Mermer basamaklarda uçuşur beyaz tüyler.” denilerek güvercinlerin ölümü de çağırır. Şiirde insan türü de “Bırak... gözyaşı sun... ; Ürkmeden su içsinler yavaşça susun, susun” öğütleriyle diğer canlılara merhamete davet edilir (C: 62).

Sebillerin tamamlayıcısı durumundaki güvercinler, bu şiirde hem yolculardır hem de uykuya hasrettirler. Ruhları tutuşmuş güvercinler aynı zamanda açtırlar ve “En son

şarkılarını dağıtarak rüzgâra, beyaz boyunlarını uzatırlar taslara...”, “bir damla suya hasret giderler.”.

Naif güvercinler -hele beyaz renkle anılınca- en ürkek, en saf, en temiz canlılar olarak zihinlere nakşolurlar. Anadolu’da onları, çocukları onlara gelebilecek zararlardan uzak tutmak üzere, güvercin beslemek uğursuzluk getirir, şeklinde bir inanç bile geliştirilmiştir. Çocuklar; güvercinlerin yumurtalarına ellemeyin, ellerseniz yumurtaları bozulur, karıncalara yem olur denilerek, merhamet eğitimi ile bu savunmasız canlıların yuvalarından uzak tutulmuştur.

Susuz sebil ve uçuşan beyaz tüyler (ölü güvercinler) aracılığıyla, merhametsizliğin nelere yol açacağı gösterilir. “Bırak, susun, sun” gibi emir kipli yüklemeler de hem sorumluları hem de yapılması gerekenleri işaret eder. Acıma duygusunu pekiştirmek için mezarlık ağacı olarak da bilinen selviler, sahneyi tamamlar. Ölümü, yalnızlığı, rüzgârla hasbîhâli hatırlatan selviler, bomboş sebilin yegâne arkadaşları durumundadır. Selviler, bomboş sebiliden bir şey sorarken rüzgâr, uzayan dem çekişleri hatırlatır. Kulaklarda, “hû!” çeken güvercinlerin sesi yerine rüzgârın “En son şarkılarını dağıtarak” esen “vuu!” sesi belirir (C: 62).

“İnsan” şiirinde merhamet duygusu eşliğinde insanın sıcaklığı terennüm edilir. Şair için, onun etrafını sarmış insanlar, tıptış tıptış çocuklar, sekmekte olan genç kızlar, cıvıl cıvıl kuşlar başlı başına birer mutluluk kaynağıdır. Bu mutluluk tablosunda aile bireylerinin birbirinden ayrısı gayrisi kalmamıştır. “Perdeler inmiş gece... kat kat dolmuş”, sığınak evler sıcaktır. Şair “insanı” komşusu, hemşerisi, yurttası, din kardeşiyle; onu sevilir ve sıcak kılan acıma ve dayanışma yönleriyle izleğe dönüştürür. Şair hasta düşse yatağının başucunda, elini bir dostun avucunda bulmaktadır. Nabzını tutmuş doktoru, ona, ne de güzel acımaktadır. (C: 158).

İnsanlar için evlerinden içeriye rüzgâr, soğuk, karanlık girmesin, dileğinde bulunan şair, dalların “iç rahatlığı, gönül huzuru” içinde yeşerdiğini, mevsimin bahara erdiğini görmeyi diler (C: 162).

Ziya Osman Saba, “Nişanlılık” başlıklı şiirinde beyaz, sevimli, sükûnetli; umut ve sevgi dolu hatıralarında gezintiye çıkar. Dükkânlarda satıcılar güler yüzlüdür. Ağaçlar, O sakin sabahlarda, dinmiş rüzgârı dinler gibidir. İyi komşularla dolu mahallede, nişanlı çifti uzaktan tanıyan her yolcu, hâlden anlamaktadır. Parmaklardaki nişan yüzükleri, sanki yepyeni ve tertemiz bir hayatın altın ışıklarıdır (C: 87, 88). Geleceğe ümitle bakan şair, sevgili için de “Günlerimiz olacak, / Mesut, bahtiyar.” vaadinde bulunur. “İnsanlar, hepimizi seviyorum! // “Ölüler! Özlemez olur muyum dünyanızı,” diyen şairin sevgisi ve duyarlığı, sadece dirileri değil ölüleri de kapsar (C: 97, 103).

“Nefes Almak” şiirinde yaşama sevincini dışa vuran; bütün sevdiklerini, her şeyi, her kesi mukaddes gören şair, “havayı bağrında duymak; ufuklara karşı maviliği koklar gibi, rüzgârı öper gibi, ana sütü emer gibi, kana kana, doya doya nefes almak” istemektedir. Rüzgârın her vakit esmeyeceğini düşünen şair, kendisine ve okurlarına “- Çek ciğerlerine, bir nefes daha çek,” nasihatinde bulunur (C: 111, 112, 132).

“Kim bilir kaç günü kaldı / Ömrümüzün” diyen şairin yaşama sevinci, bazı şiirlerde yerini kalbiyle/gönlüyle yüzleşmeye ve ölüm endişesine bırakır (C: 140).

1927 tarihli “Kan...” şiirinde kalb’e “ey kanlı et parçası!”, “Neden bu vahşi kinin, nedir bu ilk ıstırap” diye seslenen şair, ruhundaki bitmeyen hırstan; azap, ölüm ve kandan yakını. Gönül, “Kurbağalar” şiirinde kemikten kafesinde hasretle dile gelen mahpus bir kurbağaya benzetilir. Şairin birden boşanan gönlü “Dağ Üstünde Manastır” şiirinde “Yellerin boğazına zincir vurduğu günde” rüzgâr gibi inler. Şair, “Sevilen bir ölüyü bekler gibi her gece, / Kaskatı toprakları eğilip” dinleyen kalbine, yılanlar gibi ezilmemesi için “ışıkla parlayan bir cihan” olan “toprağın en dibine” girmesini salık verir. Sıcak gözyaşlarıyla ıslattığı gönlünü bir başka şiirde ise yarasalara sunar. Onlara “giyiniz, gülünüz” diye seslenir (C: 170, 171, 174, 177, 185).

B. Hatıralar, Özlemler ve Arzular

Orhan Okay’a göre 1910 sonrası Türk edebiyatında aile tema ve konuları çerçevesinde en güzel şiirleri Saba yazmıştır. Onun şiirlerinin hemen hepsi iddiasız, ihtirassız, yumuşak ve sevgi temeline dayanan, hatıra, arayış ve özlem duygularının dile getirildiği şiirlerdir (Okay, 2005: 250, 251).

Ziya Osman, diğer pek çok şiirinde olduğu gibi “Geçen Zaman” adlı şiirinde de âdeta hatıraların yükü altında adeta ezilir. Mazi özlemi içinde, eski gecelere, sevdikleriyle dolu odalara, çocukluğuna ve ilk gençliğine sığınır. Hatıralara, onu terk etmemeleri ve kendisini yalnız bırakıp uzaklaşmamaları için yalvarır (C: 17).

Ziya Osman’ın altın yıllarında “rahatlatan bir kapı sesi, bayram sabahını getiren güneş, şairden uzaklaşan günler, ahengine doyulmayan ırmak” yer almaktadır. O yıllar, onun için öylesine mutluluk kaynağıdır ki çocuk dizlerindeki yaralara bile şair, “Açılın, açılın tekrar” diye seslenir. İlk şiirini, ilk arkadaşını, ilk sevgisini, sevgilisini ilk öptüğü günü özlemle anan şair, her şeyi bırakıp bir yerlere gitmekten korkmaktadır. Bir daha o günleri hatırlayamamaktan, unutmaktan endişe duymaktadır. Ziya Osman’a göre bizler, “Şu yerle şu gökyüzü / Arasında geçen ömrümüzü” hatırlamadan edemeyiz ve “Gençlik aşkı, sevinci daha dünkü ümidi...” olan hatıralar, gün gelir “bir acı olur.” (C: 129, 139).

Şair, “Beraber” adlı şiirde, içinde akşam eve dönmenin sevinciyle, ümit dolu şehirlerde, sevdiğiyle beraber, تنها kır yollarında gezmeyi hayal eder. “Nasıl Anmazsın”da şair, çarşının gürültüsü gittikçe artarken, [evlerde] odalar kararırken indirilen perdeleri, yeşil abajurlu lambayı, küçük sobaları; sevgilinin beyaz elbiseler giydiği zamanları, sevgilinin o vakitlerde yüzünün pembeliğini, saçlarının örgüsünü; kış ve yaz türküsüne bedel ömürleri hatırlar (C: 30, 33).

“Adak” şiirinde hatırlanan kişi, şaire Aşk adlı bir evliyanın yattığı yeri gösteren, mezarının dört başını birlikte tavaf ettikleri, kırık yosunlaşmış mezar taşını öptükleri, ömürlerini kandilsiz türbesine birlikte adadıkları bir sevilendir (C: 180).

1940’tan sonra şekilsel olarak serbest şiire yönelen Saba’nın şiirinde başlıklar ve içerik arasında uyuma dikkat çekilmiş; bu dönemdeki şiirlerinde iyimserlik, mutluluk, umut duyguları eşliğinde çocukluğa ve geçmişe özleme ağırlık verdiği belirtilmiştir

(Ünlü, Özcan: 244, 245). Saba'nın hatıralara özlemlerin eşlik ettiği şiirlerinden birisi "Bir Oda, Bir Saat Sesi" adlı şiirdir. Bu şiirde, şairin bakışları, eski sessiz ve güzel günlerin yaşandığı maziye döner. Saat sesi, şaire kime ait olduğu belirtilmeyen bir seccadeyi, tespih ve başörtüsünü; her çiçeği ıslanmış bahçeleri hatırlatır. Şairin bu şiirde ayrı bir özlemle hatırladığı kişi ise, geldiği kapının çalınmasıyla belli olan baba figürüdür (C: 29).

"Nasıl Anmazsın"da şairin "Bir gün ver bana Tanrım, / Tâ çocukluğumdan kalmış..." yakarışı; dalda bülbülün, gökte beyaz bulutun, ılık uzayan yaz günlerinin, beyaz bir âlem olan kışın özlemi ile doludur. "Sebil ve Güvercinler"de de geçmiş "Şimdi bomboş sebilden selviler bir şey sorar, / Hatırlatır uzayan dem çekişleri, rüzgâr." mısralarıyla özlemle anılır (C: 33, 62).

"Bahar Beklerken Yazılmış Şiir"de yalnız mesut günleri taşıyacak bir baharın, bir sabah vakti görülecek yeşil tomurcukların, bir saadet içinde sessiz otlayan koyunların özlemi dile getirilir. "Yağmurlu Bir Günde", anne ve çocukluk yılları ile özdeşleştirilen sükûnete, güvene ve huzura duyulan özlem dile getirilir. Şiirde çizilen manzarada, güvenle yağmurun yağışını camda seyretmek, üşümek, kulağına fısıldanan sükûnetli bir ses, doğduğu ev ve anne dizindeki uyku vardır. Şiirde "Beni götürseydiler doğduğum eve kadar. / O evin taşılığında sevinçten ağlasaydım." mısralarıyla dile getirilen maziye, insanları ve mekânlarıyla özel kılan yön sağladığı güven duygusudur. "Benim işte kalmamış önümde bir sevincim" diyen şair, yaşadığı zamandan ise ölümü arzulayacak kadar mustarıptir (C: 20, 67).

"Bir Sokakta Giderken"ın asıl konusu geçmişe özlemdir. Hatıralar ve hayaller arasında gidip gelen şair, yaşadığı zamandan hareketle, yürüdüğü bir sokakta hem mutlu geçmişini hatırlar hem de arzuladığı diyarı hayalinde canlandırır. Bu şiirde geçmişini güzel kılan unsurlar "kalbe aşına insanlar, mektepte vaktiyle okunan şarkı, iyi olan her şey ve herkesin bahtiyar oluşu, büyükbabası ve çocukluk arkadaşı sarı benekli kedi"dir. Şiirdeki "Bütün günahlarımı affetmiş sanki Tanrım, / Duyuyorum kalbimde duyulmamış tadılmamış sevgiyi. / Ah, sade koşmak, koşmak istiyorum içimden: / Aradığım diyara bu yol çıkacak gibi." (C: 24) mısraları, tasavvuftaki "havf ve recâ" kavramlarını da hatıra getirir. Günahının bilincinde olmak, korkuyu; affedilmek ihtimali ise umudu besler. Gelgitlerden ibaret olan bu dünya hayatı da bir açıdan bu iki duygu arasındaki yaşanmışlıklardır, denge sürecidir.

"Sizleri Görüyorum"da ev, sevilenler ve aile bireyleri tabiatla birlikte "Sizler rüya mıydınız? Sizler yaşadınız mı?" denilerek özlemle anılır. Şair, adeta her bir şiiriyle, geçmişinin mutlu manzaralarını oluşturan imajların dökümünü yapar. Bu şiirde geçmişini güzel kılan hususlar "çamlı bahçe, çitlenbikler, gölgesinde oynanan dost badem; dallardan, ılık iniveren akşamlar; evine dönen baba, camda bekleyen anne, yerde kurt, gökte yıldız ve ev"dir. Şair, bu şiirde anlatımını daha etkili kılabilmek için soru sorma ve benzetme sanatlarından yararlanır. Bu şiirde dikkat çeken bir nokta da "anne, baba, gölge..." gibi varlıkların nihayetinde birer liman, birer sığınak olmalarıdır (C: 76).

“İyi İnsanlar” şiirinin konusu da çocukluk özlemidir. Bu şiirde çocukluk yıllarını önemli kılan ise barındırdıkları değerlerdir. Şairin “göreceğim geldi” dediği insanlar, her şeyden önce “iyi insanlar!”dır. Denizle anılan hür gemicilerdir. Yollarla anılan şen şarkıcılardır. “Masal şehzadeleri, tarihte kahramanlar... / Toprak altındakiler”dir. Nur yüzlü büyükbabadır. Bir genç zabıt olan babadır, annedir. İhtiyar hocasıdır, sınıf arkadaşlarıdır. En nihayet kendisinin çocuk kalbidir. İyi ve temiz olmak, hem şairin hayattaki özlenenlerinin hem de çocukluğunun hayal dünyasını süsleyenlerin ortak noktasıdır. O insanları özlenir ve değerli kılan, sahip oldukları saflıktır (C: 100).

“Yaşadım, Artık Bitti”de özlenenler, “hepsi de gitmiş” olanlardır, onu hep kucağına almış büyükbabasıdır. Karyolasının başında kendisine masallar anlatmış dadısıdır. İlk defa elini tuttuğu sevgilisidir. “O günleri yaşamak istiyorum,” diyen şair, maziyi almakla, içerisinin kanadığını da belirtir (C: 107).

Maziye döndüğünde hep anne-baba, eş-dost simalarıyla karşılaşan şair, âtiye yöneldiğinde de aynı figürleri gözünde canlandırır. “Şu fakir mahallede bir göz evim olsaydı,” diyen Saba, kendisiyle yolda arkadaşlık edecek bir ihtiyar komşu, kendisi çalmadan kapıyı açılacak bir eş, boynuna atılarak “Baba!” diyecek bir çocuk arzular. “Yetişir” adlı şiirinde, bir eve misafir gitmeyi, kahveyi muhatabının pişirmesini ve taze doldurulmuş sürahidenden kendisine bir bardak su vermesini diler (C: 40, 41).

Şairin iştirmek, görmek istediği; “ufkun arkasında”, “sonsuz bahar havasında” kuşların ötüşmesi, bir narın çatlayarak düşmesidir. Şairin arzuladığı “Sahil bilmeyen köpük. / Keşfedilmemiş ada. / Dalında sarkan yemiş. Henüz ayak değmemiş / Uzun çayırarda Toz pembe açan çiçek.”tir. Anne misali sığınılacak bir kadını çağrıştıran bir “Etek”tir. Bir kadının dizlerindeki tadılmamış uykudur. O kadına, bir çocuk gibi inanmaktadır. Her şeyi ondan beklemektir (C: 51, 52, 57). Şair, bir “pembe akşam, altın ışıklı gündüz”, mazide kalmış gönül sarayı aşk yuvası bir ev, gökyüzüne bakmayı, kısacası “bahtiyarlık” arzulamaktadır. Allah’ın denizine doymayı; “Deniz rüzgârına, pırıl pırıl engine.”, “denizlerde yol almaya”, bir çınar gölgesinde yaşamaya doymayı arzulamaktadır (C: 123, 130, 155).

“Dilek” şiirinde Saba’nın arzusu memuru terfi etmiş, öğrenciyi sınıf geçmiş hâlde görmektir. Bahar gününde dertliyi, ümitsizi, herkesi “Mesut olmuş görmek”tir. Şairin “İnsanlar, Bu Güzel Günde” başlıklı şiirde arzuladıkları ise denizde balık, mavi gökte kuş olmaktır. “Çocuk Gülüşleri”nde gülen bir anne ve yuvaya dönen bir baba ile yaşamaktır. “Sabah, güneşe; akşam damdaki aya,” gülmektir. “Kavgam” şiirinde arzulanan, ta uzakta haykıran denizdir (C: 95, 159, 160, 173).

Ziya Osman’ın şiirlerinin merkezinde yer alan belli başlı zaman mahfazaları (kronotoplar) “sandık, dolap, çekmece, bahçe, köşe, kapı, eşiği, ev-oda” olarak tespit edilmiştir (Tek, 2013: 2602). Fotoğraf kareleri, resimler de şiirlerdeki zaman mahfazaları olarak ele alınabilir. Saba, “Büyülü Resim”de içinde yemyeşil kırlar, her zaman güzel karısı ve çocuğu bulunan bir resme “gelecek günler” diye bakar. Bu resim karesi, mazi ile âtiyi birleştirir. “Eski Odalarda” başlıklı şiirde mazideki oda, emellerin dolup taşıdığı, ümitlerin söndüğü, şairin gönlüne bir mabet olarak kalan bir virane odadır (C: 31, 96,

184). Şair, tekerleme üslubuyla kaleme alınmış olan “Çocukluğum”da giden günlerin geri gelmeyecek olmasına hayıflanır. Şiirde mutlulukla özdeş olan çocukluk dönemi özlemle anılır. Şiirde, çocukluk günlerini güzel yapan unsurlar, bütünüyle güzel bir memleket ve bahçelerdir. O yıllar, ölümlü hatıralarla anıldığında ise “sonsuz keder” olur. Sonuçta şair için “habersiz ölen kardeşi, mezarı bilinmeyen eşi” sonsuz bir hasret kaynağı olmuştur. “Çocukluğum, çocukluğum... / Bir çekmede unutulmuş, Senelerle rengi solmuş, Bir tek resim çocukluğum...” diyen şair, zamanı kaydeden bir fotoğraf karesine dikkat çeker. “Eski Resimler”de de bir fotoğraf karesine yansımış mazi anılır. Duvardaki çerçeveli resimde “Gülümser ölüler,”; çocuklar ellerinde ekseriya bir çember, daha koşmak isterken öylece kalakalmıştır. Fotoğraftaki annenin yeni gelin olduğu da gözlerinden belli olmaktadır (C: 25, 143). “Bir Kapı” şiirinde de gece, maziye ait eşyaları hatıralarıyla saklayıp geleceğe taşıyan sandıklara benzetilir (C: 68).

C. Kaçış ‘O Belde’ ve Sükût

Ziya Osman Saba’nın şiirlerinde maziye andıkça hissedilen hüznün neticesinde dile getirilen arzuların birisi de bir insana, ölüme veya sükûnetli o belde’lere kaçıştır. Saba’yı temelde hüznünlendiren nedenler ise saadet dolu, ruha denk günlerin “daha gelmeden” geçmesidir. Her an ömrün tükenmesidir.

Hüznün duygusu, “Kışa Girerken” şiirinde sonbahar mevsimi tasvirleriyle izleğe dönüştürülür. Şairin duyusunda sonbahar, ağaçlarda yaprak yaprak ağlamakta; ölen günle basamakta durmaktadır. Sonbaharda, şairin ıstırapı, ruhuna ferah veren bir rüzgâr olacaktır. Şair, öpemediği anne, bulamadığı kardeş ve uzak ümitlerin hasretiyle hüznü kapıldıkça hayatı; ömrü boyunca kendisine sunulan bir keder olarak niteler. Mazideki mektep karyolasında sessiz ağlayan bir çocuğu ve akşamları içini dolduran mahzunluğu hatırlar (C: 51, 63, 80).

“Kaçış”, şairin hayata karşı almayı tasarladığı tavırlardan birisidir. “Artık Yaşamak İçin” şiirinde biz zamirini kullanan şair, herkesten kaçacaklarını söyler. Ümitli sabahların hasreti içindeki şair, dünyanın en güzel yerine kaçmak niyetindedir. Sükûn dolu akşam gezmeleri, kol kola edebî bir sahilde, yeniden tadılacaktır. “Kanat” şiirinde “Gideyim bırak beni” diyen şairin kaçışı hayattandır. Şairin kaçış için hayal ettiği araçlar ise “Tren, gemi, kanat...”tır (C: 21, 53).

“Bu Vakitsiz Giden Yaz”da ölümün tabiattaki başlangıç yansımaları “dökülen yaprak, solgun bahçe, yaralı kuşlar, sararmış beniz, vefasız leyleklerin akını; elden giden çardak altları, üzüm tadı; ihtiyar çam, selvilerin saltanatı, harap olmuş bahçeler, eylül ayı”dır. Şiirin sonunda da “Karanlıktan, geceden, ölümden korkan gönlün.” denilerek kaçınılmaz son hatırlatılır. Şairin kaçış arzusu “eşiyle ve yazla birlikte, uzak palmiyelere doğrudur. “Gitmek” şiirinde kaçış, şairin kalbini ince ince çağırın bir melteme, deniz kızlarının sonsuz ufuklardan gelen şarkıları eşliğinde görülür gibi olan “Bir uzak sisin içinde”, “...yorgun / Mercan adalarının yeşil kıyıları”na doğrudur (C: 72, 77).

“Yaşamak Bundan Sonra”da şairin kaçışı, hatıralardır. Artık katlanılmaz eziyetten ibaret olan bu hayatı yaşamak istemeyen şair, hatıralardan, kendisini kaybolmuş baharına

götürmesini, hafızasının kendisini avutmasını ister. Onun bir sığınağı da “beni kurtar ey...” diye seslendiği “şair”in kendisidir. Şairin kaçıışı “Doymak” şiirinde denizlere, deniz rüzgârına, pırl pırl engine, çınar gölgesinde dalınacak bir rüyadır (C: 84, 155).

Ölüm ve ölümün kardeşi olarak nitelenen uyku, Saba'nın şiirlerinde kaçış için düşünülen diğer unsurlardır. “Akşam” şiirinde akşamı içinde bir korku, pişmanlık, hile gibi hisseden şair, teneşirde bir ölü gibi yıkanmayı; arzuları, hırsı, şehveti, kini yıkamayı; yepyeni ve tertemiz bir sabaha uyanmayı arzular. Şair, sırtına uykuyu çekip, gördüğünü görmemek, mutlak manada “Beyin, göz, kulak, / Uyumak” istemektedir. “Uyku” şiirinde de şairin gözleri “Artık ne bir dost sesi ne de bir düşman yüzü” aramaktadır. O, sadece bir mezar toprağını aramaktadır. Soğuktan titreyen bu toprağın öksüzünü, sırtlarına uykuyu beraberce çekmeye davet eder (C: 85, 154, 187).

Sükût, suskunluk, sessizlik hâllerine Saba, pek çok şiirinde yer vermektedir. Sükût hâline de bazen sevinç bazen hüznün duygusu eşlik etmektedir. Kaçışın ve sığınışın zaman dilimlerinden olan geceler, şair için doyulmadık sükûn dolu vakitlerdir. Sessizlik, aynı adı taşıyan şiirde, Saba'nın her şeyin uzakta ve silik olduğu maziden hatırladığı, içindeki bir aşktır. Şair, sessizlikte, başka hiçbir şey duymadan, yalnız sevgilinin aşkıyla, göğsü dolu bir yelken gibi genişleyerek, sevgilinin bir içimlik, bir su gibi ellerini hayal etmektedir (C: 50, 64).

Saba, “Oda” şiirinde muhababına “Kapıyı sen kilitle, sen yanı başımda kal!”, “Beraber dinleyelim sustuğunu gündüzün.”, “... , sus, ...” diye seslenir. Şairin dikkati bir su sesine, bir saate, çinkoda tıkırtılara yönelir. Şairin kalbi, saçaklardaki kuşlardan gelen hüznü kapılır (C: 65).

“Akşam” şiirinde sema sessiz ve alçaktır. Şairin odası, daima gürültüsüz ve sıcaktır. Hayretini “Bugün her şey mi sustu, yoksa ben miyim sağır?” dizesiyle dile getiren şair, muazzam sükûtu yıkmak için güneşi bir çan gibi sallayacak bir kol hayal eder (C: 70).

Hatıraların yaşattığı hüznün neticesinde, sükûta sığınış arzusu, ‘o belde’lere dönüşür. Saba'nın özlemini çektiği ve kendisini âdeta çağırın ‘o belde’, “Davetler” şiirinde ölülerinin yaşadığı memlektir. ‘O belde’, bir “Bitmez davet,”tir; “Gecenin çağırısı”, ruha “Gel!” diyen sonsuz denizlerin sesidir. ‘O belde’, zamanın çemberinin dışında, “her şeyin ötesi” bir mekândır (C: 60).

“Bir Yer Bilirim” şiirinin ‘o belde’si, ormanlar içinde yeşil bir yerdir. Orada bütün gün gök mavidir. Orada akşam esen bir rüzgâr vardır. Orası, herkesin kendi işinde olduğu, dedikodusuz bir köydür. Sevgilinin kapısını açtığı küçük bir evdir. Orada arılar kovanlarda, köpek kulübesindedir. Şair, orada yaşamayı ve ölmeyi “bahtiyar” sevecektir (C: 78).

“Denizler Aşım” şiirinde “Götürün atın beni bambaşka limanlara” diyen şair, dünyaya; Avrupa, Amerika, Asya, Avustralya gibi uzak iklimlere yelken açmayı arzulamaktadır (C: 118). “Deniz Kıyısındaki Kulübe” şiirinin hayalî ‘o belde’si özlemle anılır. Şair aile, ev ve tabiatla bütünleşmiş, deniz kıyısında, barış içinde bir kulübe kurmayı düşlemektedir. Bazı şiirlerinde ölümden sonrasını Cennet olarak düşleyen şair,

benzer güzelliklere sahip bir Cenneti, bu dünyada arzulamaktadır. ‘O belde’, denizden yana olacaktır. Orada pırıl pırıl enginlerinden geçecek bir gemi, başını sokacak bir kovuk, bütün gün gökyüzünde Tanrısal güneş, akşamları gurup, sabahları güneş bulunacaktır. Orada günler ya serin ya sıcak olacaktır. Şairin düşlediği bu mekânın değerler ve duydu yönleri de şiirde tasvir edilir. Orada dalgalar kıyıya “kardeş kardeş” barış bırakacaktır. Orada “ne kin, ne garez, ne hır, ne tamah” bulunacaktır. Şairin kalbi de orada bir mutluluk içinde aydınlık ve ferah çarpacaktır (C: 120).

Bir diğer ‘o belde’de “rüzgâr esmez”, adeta “Mesut olun, yaşayın, / ana baba evlat torun...” diye konuşur (C: 121). Ziya Osman’ın o “Hayal Ülke”sinde ayrıca “Ata”sı ve kardeşi Cahit Sıtkı da bulunmaktadır. 1938 tarihli “O’nsuz” başlıklı şiirinde Saba, “Bizler ki sıkılsak, ‘O başımızda,’ derdik” mısrasıyla Atatürk’ün ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirir; ana-baba değil, “Ata öksüzü” kaldık der (C: 44).

1957 tarihli “Düşümde” başlıklı şiir, Cahit Sıtkı Tarancı’nın ölümünden bir yıl sonrasına aittir. Cahit Sıtkı, vaktiyle Ziya Osman Saba’ya kendisine, başını bütün kaza ve belalardan koruyacak bir eşle yapacağı mutlu evlilik hayalleri içinde, duyulmamış şiirler yazacağını söylemiştir (Tarancı, 2016: 235). Cahit Sıtkı’yı rüyasında gören Saba, bu şiirde “Yolumu gözler.” dediği arkadaşına duyduğu sevgiyi “Cahit bu, dayanamadı, boynuma atıldı. /Gözyaşlarını duydum yüzümde bir ara. /O, düşümde ağladı, /Bense uyandıktan sonra.” mısralarıyla dile getirmiştir (C: 142).

Ziya Osman Saba’nın şiirlerinde koyun, bulut, kar, giysi, minare, ev gibi varlıklar dolayısıyla kendisine en fazla yer verilen renk, sükûtun da karşılığı olan beyazdır. Beyaz sevginin, mutluluğun, umudun, saflığın, huzurun, sağlığın rengidir. Saba, “Beyaz” başlıklı şiirde okurlarına “Artık bütün renklerden, artık uzaklaşmalı / Beyaz, işte aylardır gözümde tüten beyaz.” diye seslenir. Açık kalmış bir musluk, okurun muhayyilesinde beyaz rengi canlandırarak şekilde, mermeriyle konuşmakta; kiraz, tek tük beyaz çiçeklerini düşürmektedir (C: 73).

III. Şiirlerinde Düşünce Dünyası

A. Tabiat, Şehir ve Aile

Ziya Osman Saba’nın “hep kendi hayatı” olarak nitelendirilmiş şiirleri “özümseme, yaşantıya geçirme, tecrübeyle içselleştirme” (Çetin, 2001: 249) durumları gözlemlenebilen büyük ve anlaşılır şiirlerdendir. Saba’nın şiirlerinde, gönülden bağlı olduğu, çocukluk ve gençlik hatralarıyla bütünleşerek özel bir anlam kazanan İstanbul’u, hem edebî hem de sosyal malzeme olarak yansıttığı; şiirlerinde az da olsa şehirle musikinin bir arada bulunduğu vurgulanmıştır (Tuna, 2020: 191-193). Ev ve aile şiirleriyle öne çıkarılan Saba, metinlerinin hep aynı mevzular etrafında oluşmasından şikâyetçi olan eşinin anlatımlarına göre evinde pek de konuşmayan birisidir. O, ancak kendisine sorulunca, o da kısaca cevaplar veren bir kişiliğe sahiptir. Yine eşine göre bir hikâyeci olarak tanınmak istemeyen Saba, pek çok şiirinde anne-babasının yanı sıra eşinden, evinden, çocuklarından söz etmiştir (Uysal, 2004: 269, 270).

Ziya Osman, şiirlerinde tabiat, şehir, aile konularını genellikle teşbih-teşhis sanatlarına dayalı imgeler eşliğinde iç içe ele almıştır. “Yükselen Ay” şiirinde şairin hayal dünyasında ay, şehrin üstünde yükselirken bir yarasa, karanlık sokaklara karışır. Dağlar, bir keçi sırtı gibi kabarrır. Aç köpekler, ayı selamlar. İnsanları yatışan şehir, gecelerin sisinde kaybolur. “Gece, Ay ve Köpekler”de ay, insanlar gibi, doğmayacak güneşi bekler. Alay alay köpekler, insanların azap kardeşleri olur (C: 46-48).

“İyi Sabah” şiirinde ilkbahar, şairin kapısını çalar. Şairin kalbi, özlenen kişinin hasretine sessizce kavuşur. Gün, henüz kirlenmemiştir. Mevsim, ümitlidir. Tanıdık kuşlar, sevinçlerini paylaşır. “Yaz Öğlesi” şiirinde kuş, konuşmaktan yorulmuş, susmuştur. “Akşam” şiirinde beygir, dilsiz bakıp susar. Koyun, dert yanmak ister gibi ağla girer. Dünya, sanki büyük bir gam altında susar. Akşam, yanmış bir tavan gibi çöker. Kargalar, haykırarak kaçar. “Sönen Gözler”de uzaklaşan gözlerin yerlerinde, yıldızlar güler. Rüzgârda, yalvarışa benzeyen sesler vardır (C: 55, 56, 84, 175).

“İstanbul” Beşiktaş, Küçüksu, Eyüpsultan, Çengelköy, Rumelihisarı semtleriyle şair için aynı zamanda kendi geçmişi demektir. Çocukluğu, gençliği, okuduğu mektep ve evlendirme dairesidir. Açık kollarıyla Boğaz’dır. İstanbul, üstündeki göğü, ciğerlerindeki hava, öpüp başına koymak istediği her taşıyla onun hatıralar şehridir (C: 116).

Bir İstanbul âşığı olan Ziya Osman Saba’nın şiirleri üzerinde söz söyleyenler onun şiirlerindeki “tematik bütünlük, temiz dil, sevgi, geleneğe bağlılık” hususlarına dikkat çekmiş; onun şiirlerinde kültürel art alana ilişkin özelliklerin yanı sıra “gündelik yaşama ait” izler bulunduğunu; “yoksul yaşamlara karşı duyulan utanç, acıma duygusu”na yer verildiğini; “eski evlerin içindeki aile huzurunu, çevresindeki sıcak komşuluk ilişkilerini ve manevî duyguları yitirmemiş semtleriyle İstanbul’u idealize ettiği”ni vurgulamışlardır (Toklu, 2003: 85; Necatigil, 1985: 285; Demirel, 2007: 110).

Saba, “Garip İstanbul’un Türküsü”nde yoksulluk konusuna şehrin “Fakir fukarası, dulu, yetimi,” duvar dibinde el açan insanları aracılarıyla; kucağında çocuğu dudağındaki yalvarması ninniye dönüşen bir anneyle, “Gün görmemiş insanlar”ıyla, “Susanlar”ıyla yer vermiştir (C: 152). Şehirdeki farklı insan tiplerini “Eller” şiirinde deyimler, ad aktarmaları eşliğinde tasvir eden şair; sosyal statüler, meslekler, ruh hâlleri ve karakterleri “insan elleri” aracılığıyla imgelere dönüştürür. Çaresizleri simgeleyen eller, dizlerinin üstündedir. Kimi umursamazların elleri, göbeklerinin üstündedir. Çamaşır yıkamaktan derileri soyulan, avuç içleri nasırlaşmış eller, çalışanları temsil eder. Dilencinin eli, kapanmamacasına açılmıştır. Mahkûm elleri, demir parmaklıklara sarılmıştır. Kimi eller de Allah’a açılmıştır (C: 148).

Şiirlerinde Cahit Sıtkı’nın etkisi de gözlemlenebilen Saba, zamanla kendi şiir tarzını oluşturmuştur. İlk şiirlerinden itibaren şair, yüce değerlerle özdeşleştiği geçmiş ve geçmişte kalanlara dönük özlem duygusunu dile getirmiş; ilhamının çıkış odağı da genellikle ailesi, yakın çevresi ve sevdikleri olmuştur. Ziya Osman; anne, baba ve eş figürlerine de genellikle ya kendi çocukluğunu hatırlarken ya da kendi çocukları ile ilgili hayaller kurarken yer vermiştir. “Çocukluğum” başlıklı şiirinde şair için

çocukluk dönemi, “uzakta kalan bahçeler, gelmez günler, sabahlar, geceler”dir. Gözünde tüten memleket, sonsuz hasret ve kederdir. Habersiz ölen kardeşi, mezarı bilinmeyen eşi, her şeyidir. Çocukluğu, “Bir çekmede unutulmuş, / Senelerle rengi solmuş, / Bir tek resim...”dir (C: 25).

Cahit Sıtkı Tarancı’ya ithaf edilen “İmkânsız Tesadüfler” başlıklı şiirde, Saba’nın mektebe gitmek için kullandığı yol, kendisine “Ziya!” diye seslenen babasını hatırlatır. Bu yol kalbindeki eski sevinçleri ve dallardaki eski baharları özlemle hatırlatır. Koluna girecek melek gibi karısını, doğmamış çocuklarını hayalinde canlandırır (C: 28).

Saba, aile bireylerine hem mazide kalmış mutluluk sahneleri dolayısıyla yer verir hem de ânda yaşattıkları duygular hatta gelecekteki, öte âlemdeki olası birliktelikleri dolayısıyla yer verir. “Açmak İstersen Eğer” başlıklı şiirde şair, kül olmuş vücutları ruhuyla diriltlen özlenenin “Bir sabah ellerini son defa öpmek için, / Zayıf parmaklarında günleri” saymaktadır (C: 66).

“Bir Kapı” şiirinde bir gece vakti kendi gönlüne seslenen şair, naftalin kokan beyaz serin bir geceliği ve o geceliği tenine giydirecek annesinin ellerini düşler. “Evlilik” şiirinde eş, “Birlikte bütün ömür; mesut yaz, tasalı kış.” geçirilen kişidir. Eş, Allah’ın bir sabah karşısına çıkardığı, ondan ayrı düşünce ayrılığı anladığı, bazen anne diye dizlerine yattığı kişidir. Ailenin barındığı ev, “Gönül sarayı, aşk yuvası...”dır (C: 68, 89, 126).

Saba, annelikteki güçlü sahiplenme duygusunu da “Ana, Baba, Evlat” adlı şiirinde yer verir. Yavrusunu bağrına basan anne “ ‘Onu ben doğurdum, ninnisini söylüyorum. /Allah’ın bile değil! /O yalnız benim yavrum...’ ” der. (C: 90).

B. Allah, Teslimiyet ve Kendini Bilme

Mehmet Kaplan’a göre Ziya Osman Saba, “Hayat ve eserleriyle uçak veya fabrika gürültüsü çıkaran Nazım Hikmet tipinde meydan veya sahne şiirlerinin” tam zıttı, hayatında olduğu gibi şiirinde de sesini fazla çıkarmayan ve son derece mütevazı bir kişilik yapısı sergilemiştir. Onun şiirinde Cahit Sıtkı ve Orhan Veli’dekine benzeyen bir “kendine yetiş, hayatın manasını ve saadeti yaşanılan hayatın teferruatında arayış ve buluş” vardır (Kaplan, 2008: 383).

Ziya Osman, pek çok şiirinde Allah’a seslenir, Allah’tan yardım diler. Bir “yol şiir”i olan “Her Akşamki Yolumda” şiirde mutlak huzura ve sükûnete kavuşma arzusu, kaçış düşüncesine, sığınma arzusuna dönüşür. Şikâyet hâlindeki şair, “Sen, bana en son kalan, ben senin en son kulun; / Bu akşam, artık seni anmayan İstanbul’un / Bomboş bir camiinde uyumak istiyorum.” diyerek kaçış isteğinin gerekçesini ortaya koyar. Şair, “Tanrı’yı unutup”tan mustarıptır ve temel izlek olarak mutlak huzurun, sükûnetin Tanrı’ya sığınmakta olduğu düşüncesine varmıştır. Bu şiirde sığınma yolculuğunun menzilleri ise ev, cami, ölüm ve Tanrı’dan oluşmaktadır. Şair, (cami) taşlığı, bir döşek kadar ılık olan Rabb’inden, kutsal metinlerde de adları geçen zeytin ve ekmeği ister. Rabb’ine “az daha yakın yaşamak için” , İlahî âlemin “sonsuz sessizliğini dinlemek” ister (C: 38).

Minareleri, semaya açılmış kuyulara benzeten Saba'ya göre bütün olaylar Allah içindir ve onun sahipliğinde gerçekleşir. Göğün kararması, "Geçip gidişi ömrün"; dal, ağaç, yaprakların dökülüşü hep Allah içindir. Allah tabiatı, insanları düzene sokandır. Güneşi bir nur olarak yüzlere dökendir. Allah, hasret kavuşturan, gözyaşı dindirendir. "Benim ne karım ne de çocuklarım var, / Mademki bu dünyada her şey / Bir kere göz kapanıncaya kadar..." diyen şair için Allah, her şeyin sahibidir, malikidir (C: 36, 45, 124, 128).

"Gün" şiirinde "-Ya Rab! Nihayet günümüz gün olacak." diyen şair, gelecek iyi günlere dair beklentilerini dile getirir. Beklenen günlerde gönüller hoş, mevsim güzeldir. O günlerde, kenarında evler kurulu ırmaklar, biteviye akmaktadır. Şair, "Belki de hurilerle düğün olacak..." mısrasıyla ümitlerine Cennet'i katar (C: 59).

"Bu Vakitsiz Giden Yaz" başlıklı şiire, ümitsizlik ve karamsarlık duyguları hâkimdir. Şair, eşine hitap ederken, ölüm olgusu karşısında salt korku hâli içinde değildir. Şair, vücudu ürperen, gözlerinde eylülün hüznü okunan hayat arkadaşına sığınmak istemektedir. Eşine "Karanlıktan, geceden, ölümden korkan gönlün" ile "...vücudunu yavaşça koluma ver." diye seslenene şair, selvilerin yanı sıra ihtiyar çam ağaçları ile de bu şiirde ölümü hatırlatır. Uzak diyarlara kaçma arzusunun hissettiren şair, kendisi için geliştirdiği, ölüme karşı teslimiyet gösterme fikrini eşine de telkin eder (C: 72).

Saba, tasavvufî literatürdeki hayret makamını/hâlini hatırlatan "Hayret" adlı şiirde görünen âlemin, "Ağaç, dal, yaprak" her şeyin bir mucize olduğunun farkındadır. Sevmede, ölmeye ve ömrün devam etmesinde, her işte Allah'ın meramını anlamıştır. Şairin hayreti "Nasıl" şiirinde ise bir yanda düğün varken "Ötede cenaze." olmasındadır; sıra sıra evlere, dükkânlara, mezarlıklardır. "Kâh kavuşma kâh ayrılık..."laradır. "— Ben, böyle oldum işte!" diyen gözleri kapatılmış, çenesi bağlanmış "Bir Ölünün Dedikleri" nedir. Şairin hayreti, teneşirde uzanmış "mosmor, taş gibi soğuk." ayaklarıdır (C: 92, 104-106).

Sonuçta Allah'ın merhametine sığınan şair, toplu şiirlere de ad olan "Cümlemiz"de Allah'tan yolcusu, hancısı, "Şu anda yeraltına günahıyla gömülen." ölüsü, ölü yıkayıcısı, hastası ve hastabakıcısı ile herkese acımasını diler. Şairin Allah'ın merhametine teslimiyeti, tevekkülü, boyun eğişi "Toprak üstünde yürümek: kabul / Toprak altında çürümek: kabul." dizelerinde de dile getirilir. (C: 102, 156)

Şair, "Bilemiyorum" şiirinde kendisini, şiir serüvenini, ailesini, ölüm korkusunu, kendi hayatını, topyekûn yaratılış gayesini sorgular. Şairin "Düşünmez misiniz? Akıl etmez misiniz?" türünden İlahî hitaplara cevabı "Düşünürüm, düşünürüm..." olur. Tanrı'ya seslenen Ziya Osman; bilgisizliğini, kavrayışının noksanını ve aczini "Bilemiyorum yıllardır neredeyim? / Her gün yediğim ekmeğe, susayıp içtiğim su, / Kolundan tutup gitmek istediğim kadın, / Yaşamak kaygısı, gök hasreti, ölüm korkusu, / Ve Rabbim senin adın!" mısralarıyla itiraf eder. Yarım bilemediğini söyleyen şair, havf ve recâ hâlleri arasında gidip gelir. O, Rabb'inin maksadını ve kararını merak etmektedir. Şair, görünen ile öz arasındaki olası farka da "Rabbim! Beni

yaratmışsın, / İnsan şeklinde görünürüm,” mısrası ile değinir. Ruhun İlahî bir vergi, bedeninin ise dünyevî, görünen bir suret olduğu bilincine erişen şair, kendini bilmek yolunun tefekkürden, düşünmekten geçtiği sonucuna varır (C: 18).

“Kurban” şiirinde insanın aciziyet durumu, kurban simgesi ile ifade edilir. Ziya Osman’ın Tanrı ile hasbihal şiirlerinden biri olan “Kurban”da Yunus Emre’yi hatırlatan bir arayış ve kendini buluş söz konusudur. Kurban dini ritüellerin, ibadetlerin nesnesi iken acizliği, iradesizliği ifade ederken söz konusu ritüellerde özne olduğunda fedakârlığı simgeler. Kurban, yüce bir tasavvufî gaye olarak rıza makamının da bir göstergesidir. Ziya Osman da “Kurban” şiirinde “Kulların arasında ben yaşadım sessizce, / Hiç ağzımı açmadım, verdim bütün yünümü / En geniş bir sabahı düşünerek her gece, / Ben, Tanrım, şuracıkta bekliyorum günümü.” diyerek kendisini bir kurbanla özdeşleştirir. Mutlak huzur arayışı, ölüme teslimiyet ve insanî aciziyeti, bu kabulde başlar. Şiirde “en geniş sabah”a vuslatla nihayete erecek olan teslimiyet süreci, kurtuluş ve Cennet getirecektir (C: 35).

Tanrı’ya hitabın bir üslup özelliği olarak öne çıktığı “Geç Kaldık” adlı şiirde, ölüm olgusu karşısında geç kalmışlığın yarattığı pişmanlık dile getirilir. Şaire göre hayatın hedefi sükûna ermektir. Ölüme de hazırlıksız yakalanılmamalıdır. Dünya meşguliyetlerinin kendisini oyalamasından yakınan şair, “geç kaldık” sözünü pişmanlık duygusuyla beş kez tekrar eder. Şair, ne yapılmalıydı, sorusunun cevabını ise doğrudan vermez. Şiirde, mutasavvıfların ölüme her an hazırlıklı olmayı salık veren “Ölmeden önce, ölünüz.” rivayetini, hesap vermeye geç kalmak” biçiminde göndermede bulunulur (C: 58).

Dinî metinlerde canlı cansız bütün varlıkların Tanrı’ya itaat ettiğinden, Tanrı’yı kendi lisanları ile zikrettiğinden söz edilir. İtaat eder gözükme bile Tanrı’nın koyduğu tabiat kurallarına bağlı oluşu yönüyle, kendini irade sahibi bilen insan için dahi sonuçta itaat kaçınılmaz görülür. “Rabbim, Nihayet Sana” adlı şiirinde de Saba, “Ben artık korkmuyorum, her şeyde bir hikmet var” derken ölümün güzel yüzünü, bir bahçeyi müjdeliyor olmasında bulur. Öyle bir bahçe ki içinde sevgilisi ve annesi vardır. “...çok şükür öleceğiz...” diyen şair, ölüm olgusu karşısında ümit içindedir (C: 37).

C. Hayat, Ölüm ve Öte Âlem

Saba’nın şiirlerini kronolojik açıdan inceleyen Sami Akbulut, şairin sırasıyla “değişken ve karmaşık muhtevalı ve çoklukla da melankolik şiirler”, “geçmişe sığınış eksenli şiirler”, “uzaklara gitme arzusuna ve ölüme dönük şiirler”, “geçmişe özlem/çocukluk hatıraları konulu şiirler” ve son olarak “ölüm temi ağırlıklı şiirler” kaleme aldığı tespitinde bulunur (Akbulut, 2008: 129).

Hayat ve ölümün iç içeliğini bütün benliğiyle duymak isteyen Saba, “Toprağım” şiirinde, kumruların “Hu..” sesinden içine ahiretin dolmasını temenni eder. “Şu musalla taşında bir namaz yatacağım.” diyen şair, toprağının da gözlerine yakın olmasını diler. Şairin ölüm gerçeği karşısındaki duyusunda ömür, uzun kısa “Kısmet ne kadarsa.”, “Birkaç bahar” be “bir o kadar kış.”tır. Hayat, “Ölmüşlerin izinde” bir tür “yeniden başlayış”tır. “Promete” şiirinde ise bir işkencedir. Şair, bu işkenceye diz bükmeden,

simsiyah bir boşluğa derdini “inler”. İnsan, tasında su yerine kum bulunan bir varlıktır. İnsan hayatı, bir avuntu için her yalana kanmaktır. İnsanın ölümü, on iki şerefeli uzun minarelerden verilecek son bir selamdır. Şairin duyusunda kader ise bir gizem olmakla birlikte apaşıkârdır. Belki dışımızda, belki içimizdedir (C: 39, 45, 93, 141, 145, 172).

Ziya Osman, pek çok şiirinde ölüm gerçeğini sorgular. “Ölüler” şiirinde ölülerin gittikleri yer, artık bir bilinmezdir. Ölülerin artık gündüzleri gece, bütün günleri dün, her sözleri sükût, her işaretleri gizlidir. Bu tasvirlerde şairin ölümü yokluk olarak görmek istememesi dikkat çeker. Şair için ölüm, kaybedilmiş yakınlar demektir. Şair, ne zaman aynaya baksa babasını, bahçesini, odasını, evlerinin sofasını hatırlar. Her yerde onlardan bir eser görür. Şairin ruhunun dinginliğe kavuşması, muradına ermesi de bir açıdan sevdiklerinin gittiği bir yerin varlığına inanmasına bağlıdır. “Ahret” adlı şiirde ölümü kendisine uzanan ele, anneye ve diğer sevenlere erişmek üzere geçilmesi gereken bir eşığe benzeten şair için ölüm, “bir yükü atmış gibi” içinde hissettiği bir hafifliktir. Şair, “Bu garip dünyada ben yadırgadım yerimi...” demekle kendini mazide kalmış insanlara daha da yakınlaştırır (C: 27, 34).

Ölüm konusunun işlendiği şiirlerden “Rabbim, Nihayet Sana”, Cahit Sıtkı Tarancı'nın “Memleket İsterim” başlıklı şiirini hatıra getirir. “Artık ne kin, ne haset, ne de yaşamak hırsı, / Belki bir sabah vakti, belki gece yarısı, / Artık nefes almayı bırakıp gideceğiz...” diyen Saba, bu şiirinde ölümün kaçınılmazlığını ve vakitsizliğini hatırlatır. Ölmekle, sonuçta insanın Rabb'ine itaat edeceğini söyler (C: 37).

Ölüm düşüncesi, ölmüş akrabalara duyulan özlem ve yaşanılan dünyaya yabancılaşma durumu “Kuyular” şiirinde de izleğe dönüştürülür. Şiirlerde ölüm bahsi, genel olarak bir son, yeni bir başlangıç, yokluk veya dertlerin son bulması gibi yönleriyle öne çıkarılırken Ziya Osman, bu şiirinde ölümü, kavuşturma yönüyle dikkatlere sunar. Şair, ölmüş aile bireylerini özlemektedir. Onlarla tekrar irtibat sağlayacak yegâne vasıta ölümdür. Bu hususta dirilerden de bir hayır gelmemekte ve ölümün sesi bir “nağme” olmaktadır. Ölüm, sular tarafından çekilen şairin kalbini, yavaş yavaş avucuna almaktadır. Ölüm, ona tuzak olan mehtaplı kuyularda şarkı söylemektedir. “Bütün insanlar” dediği diriler, artık ona yabancıdır; ıraktır. Şair, ölüleri de kendisine çok yakın duymaktadır (C: 71).

Ölüm, “Toprak” şiirinde sükûtu korkularak dinlenen bir olgudur. Ölüm, hatıra geldiği zaman, topraktaki bir yılanın mezarlarda kışın ılık, yazın serin olduğunu tekrar ettiği bir hakikattir. Ölüm, Tanrı'nın insanları yanına çağırmasıdır, “bir yaprak dökümdür dört yandan.”, şairin vücudunu “yataкта bekleyen ecel”dir (C: 79, 144, 155, 169).

Ziya Osman, Hamlet'in elinde kafatasıyla yer aldığı sahneyi çağrıştıran “Ne Dertler Çektin Başım” adlı şiirinde, “O gün ilk iş olarak mezarıma eğilip, /Kalan kemiklerimi bir bir toplayacağım. / O hayata yepyeni bir vücutla dirilip, / Zavallı kafatasım, seni okşayacağım.” mısralarıyla ölümün belki yemyeşil bir rüya gibi geçeceğini, belki ölümün sonunda uyanılabileceğini söyler (C: 81).

“Her Sabah Uyanınca” şiirinin konuları, ölüm ve Cennet arzusudur. Şair, “Beklemekteyiz, Rabbim, sonunu ömrümüzün. / Yarımız burada kaldı, gitti gelmez

yarımız.” mısralarıyla çaresizliğini ve iradesizliğini, ölmüş olan sevdiklerine duyduğu özlemi, teslimiyet duygusu içinde dile getirir. Ölüm, şair için korkulacak veya şikâyet edilecek bir konu değildir. Çünkü ölüm sonrası arzulanan Cennet, kaybedilmiş sevilenlere kavuşmak için “Hiçbir şey yok olmamış, her şey yerli yerinde,” bir duraktır. Bu şiirin izleği, ölümün yokluk olmayıp ancak vuslat olduğudur. Yaşama arzusu, sonsuzluk özlemi, gençlik özlemi, tabiat özlemi, sevilenler hep bir bahçede; herkesin orada genç olacağı rivayet edilen Cennet bahçesindedir. Şair, Tanrı’ya sesleniş üslubuna bu şiirinde de yer verir (C: 83).

Ölüleri, mezarında “rahata varmış” kişiler olarak gören şair, “Geri vereceğiz hepsini... / Bunca yıllık vücudumuz; el, kol, ayak, / Öpüştüğümüz dudak; / Yeşilini gözlerimizin, mavisini.” derken, ölüm karşısında korkulu bir ruh hâline kapılır. Çünkü sonuçta, genç yaşlı bütün vücutlar bir tabutun içinden toprağa karışacaktır (C: 114, 133).

“Sefer Hâli” şiirinde ölüm, günü dolmaktır. Dört kollu bir tabutun yola koyulmasıdır. “Kısmet kiminse... Zengininden, fıkarcısından, / Bir garip kişi veya bir ünlü, / Kim olsa üzgündür üzgün gönlü, / Son defa geçerken yaşayanlar arasından.” diyen şair, bakışını ölen kişiye yönelttiğinde ölüdeki hüzne de odaklanır (C: 134).

Şair, kendisi için söz konusu olunca ölümü, herkesi bırakıp gitmek olarak niteler. Şair için tanıdık ölümler, oturduğu evde oturmuş; ayak sesleri, el izleri, göz nurları, kokuları, yattığı şilteye sinmiş kişilerdir. Onların hayatları, duvarlardaki resimlerde yaşanmıştır. Dört bir yanda ölümlerin sükülüleri hissedilmektedir (C: 135, 136).

Ziya Osman’ın Cehennem, ceza, hesap günü ve haksızlık gibi düşünceleri içermeyen metafizik / mistik duyusunda ölümler, bazen de kayıtsızlık duygusu içinde ele alınır. “Ölümlere ne gökyüzünün mavisinden” diyen şairin o anki duyusunda ölümler; gözlerini kör, kulaklarını sağır etmişlerdir. Ölümler, “Sırt çevirmişler her şeye, dünyaya küskün”dürler. Güneşin doğup doğmaması onların umurlarında değildir (C: 137).

Saba, , “Mezarıcı” adlı şiirinde ölümü mezarıcı motifleriyle ele alır. Onların yaptığı işi de “Adem’in toprağını kürek kürek dökmek; şen delikanlıların, solgun nişanlıların kabrine terlerini silerek tükürmek” biçiminde tasvir eder (C: 178).

Şair, “Günün Ölümü” şiirinde ölüm olgusunu zamana teşmil eder. Cenaze evindeki uğultu, yeri sarar. Bir kefen, solgun ufuklar devşirir. Akşamın tahtaları çatlamış loş tabutu, ölen günün üstüne ağır ağır iner. Boğuk rüzgâr, son bir hıçkırık gibi yükselir. Günün tabutu, gecenin kollarına iner. Bir mezar, derin karanlıklarda kapanır. (C: 182, 183)

Ziya Osman, hep gözlerimin önünde dediği “Beyaz Ev”de bütün bir ömür bırakmayacağı eli, okşayacağı saçı, dinleyeceği sesi, bakmakla doymayacağı yüzü hayal eder. Şair, hayatta olduğu gibi ölümlerinde de sevilenlerle beraber olmayı düşler. Yeniden dirilişte anne-babalarla, o beyaz evde tekrar bir arda bulunmayı arzular. “Bir Ölünün Arkasından” şiirinde bahsi geçen ölüyü, az daha yaşatmak istediğini söyler. Ölümü ve ölümden sonrasını, tekrar dirilmeyi hatırlatan şair, aile hasretini giderme

ümidini öte hayata erteler. Orada tekrar aynı sofrada oturmak ihtimalini dillendirir (C: 22, 26).

Şairin duyusunda ahiret, saadetler bütünüdür. Bahtsızların biraz gülümsemesi, körlerin gün görmesidir. Ana, baba, evlat bütün kaybolanların “Ebedi bir sabahta” tekrar buluşmasıdır. Şair, o güne kavuşmak için de “Ölüller! Hepimiz için yalvarın Allah’a...” diye seslenir (C: 42).

Öte âlem düşüncesi “Merhume” şiirinde yokluk düşüncesiyle birleşir. Şair, biten çocukluğunu, ağlaması dinmeyen selviyi, zaman diye ölünün mezarından geçen mevsimleri düşünür; şiirini “Yokluk, her yanda yokluk. / Toprak olan kemik, boşalan mezar.” mısralarıyla sonlandırır. “Göklerde Öten Kuşlar” şiirinde görünmez bahçeye sahip sema, şaire kendisini “ürpermez sükûnu, işkenceli gündüzü, sıtmal geceleri ve firarda bulutları” ile duyurur (C: 69, 75).

Ölümün korkunç yüzünün en fazla görüldüğü zamanlar, devletlerarası savaşlardır. Saba da o kasvetli zamanların dolaylı bir tanığı olarak 1945-1946 tarihli “Biz, İnsanlar” ve “İnsanlar” adlı şiirlerinde “Ordular: insanlardan... geçtiği yerde ot bitmeyen / Ev bark yıkan, pusu kuran, hak yiyen. / İnsanlar kurt, insanlar fil, insanlar tilki... / Açmayan gül, ötmeyen bülbül, yeşermeyen sevgi.” diyerek militarizm eleştirisinde bulunur (C: 98).

Şairin savaş dolayısıyla yakındığı insanlar, “Birbirini yemek için boğuşanlar”lardır. “Dudaklarının ucunda yalanları, / Damarlarında kan, etlerinde şehvet. Kin, garez, hırs, hiddet...” olanlardır. Şairi ürpertenler, kendileri hakkında “Allah’ım! Sen yaratmadın insanları.” dedirten kişilerdir (C: 99).

1948 tarihli “Çocuklar Bakıyorlar” şiirinde savaş endişesinin hissedildiği yıllar, “çocuk” bağlamında ele alınır. Oyuncakları, ellerinde tutamayan çocukların bacakları koşamaz olmuştur. Bir şey sormak ister gibi büyüklerin ellerine bakan benizleri sapsarı, o yaşta bedbaht olmuş hasta çocuklar, bir şey sormak ister gibidir (C: 150).

Saba, 1950 tarihli “Patik Yap Kunduracı” şiirinde de çocukların hastalık, gıdasızlık ve verem gibi sıkıntılardan mustarip olmasından yakınır. “Çocukların öldüğünü istemem...” diyen duyarlı şair, tabutçudan ölçüsünü büyük tutmasını ister (C: 151).

IV.Sonuç

Cumhuriyet Dönemi şairlerinden Ziya Osman Saba, öz şiir-saf şiir anlayışını, sanatının merkezine alarak bu hayattaki güzellikleri ölümsüzleştirip okurlarıyla paylaşmak çabası içinde olmuştur. Saba'nın şiirlerinde ele alıp izleğe dönüştürdüğü belli başlı konular, “merhamet, sevgi, yaşama sevinci; hatıralar, özlemler, arzular; kaçış, ‘o belde’ ve sükût; tabiat, şehir, aile; Allah, teslimiyet, kendini bilme; hayat, ölüm ve ahiret” olarak sıralanabilir.

Kendi şiiri için “garip ve iç dökme” nitelemelerinde bulunan Ziya Osman Saba'nın şiirlerinde gönlü zamanın üç hâlden daha çok maziye ve geleceğe dönük olmuştur. Mazi, onu hatıralara çekerken âti, hayallere sürüklemiştir. Bu gelgitler içinde şair, Tanrı'ya, hayata, insana, tabiata ve eşyaya yaşama sevinci, sevgi ve merhamet ile

bakmıştır. İyiliği yücelten, tabiatta sonsuz bir iyilik bulan Saba, kin duygusunu şiir sanatından uzak tutmuş; karamsarlık duygusuna ise pek az yer vermiştir. Şiirlerinde bazı endişe ve korkularına yer vermiş olmakla birlikte saadet ve ümit duyguları ön plana çıkarılmıştır.

Saba, şiirlerinde hatıraları bazen kendisini ezen, ona acı çektiren bazen de mutluluk kaynağı ve hayata bağlayan unsurlar olarak ele almıştır. Şair, hem hâldeki hem de mazideki tanıdıkları ve aile bireylerini derin bir sevgi, iyilik ve özlemle anmıştır. Şairi maziye götüren belli başlı unsurlar fotoğraf kareleri, eski eşyalar ve mekânlar olmuştur. Şairin geleceğe dair düşleri de aile bireylerinden oluşan insanlarla şekillenmiştir. Şair, her insan için başarı ve mutluluk arzulamaktadır. Kaybettiklerini hatırladıkça hâlden kaçmak isteyen şair, “yabancı iklimler, deniz, sükûnet, sevgili” gibi unsurlara sığınmak istemektedir. Bazen de bizzat hatıralara, uykuya, cennet misali hayali bir ‘o belde’ye hatta ölüme sığınmak istemiştir. Saba’nın şiirlerine yansıyan hatıralardaki baba figürü ile de vaktiyle güzel, saadetli anılar yaşandığı görülmektedir. Şair için, anne başlı başına sevgi, şefkat ve emniyet kaynağı olmuştur. İstanbul ise çocukluğu, ilk gençliği, evliliği, bütün bir hayatı, ciğerlerindeki hava demektir.

Şiirlerinde, insanın aciziyetine dikkat çeken Saba, kader karşısında teslimiyetçi bir ruh hâli sergilemiştir. Ona göre her şey Tanrı’nındır. Her yaşanan Tanrı içindir. Bazı şiirlerinde de gördüğü hikmetleri adeta dervişane bir gönülle hayret hâlinde dile getirmiştir. Onun şiir dünyasında hatıralar, anne, ev, aile ve diğer sevilenler, birer değer olmanın yanı sıra şair için birer liman ve sığınak olmuştur. Hayatı ve ölümü iç içe algılayan şair ölümü, on iki şerefeli uzun minarelerden verilecek son bir selama, kendisine uzanan ele, anneye ve diğer sevenlere erişmek üzere geçilmesi gereken bir eşiğe benzetmiştir. Ona göre ölüm, mesut ölmüslere kavuşturan bir vasıttır. Sükûtu korkularak dinlenen Tanrı çağrısıdır. Ölüm, insanın gününün dolmasıdır. Yeniden dirilişe, öte hayata, ebedî sabaha kavuşturan duraktır.

Kaynaklar

- Akbulut, S. (2008). *Ziya Osman Saba’nın Şiiri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Uygur, S. (2005). *Türlerarası İlişkiler Açısından Ziya Osman Saba’nın Şiir ve Öyküleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Bek, K. (2004). *Şiirden Eleştiriye*, Bordo Siyah.
- Çetin, N. (2001). Türk Şiirinde Anlam Sorunu, *Hece, Türk Şiiri Özel Sayısı 53, 54, 55*, 247-262.
- Çetin, N. (2009). *Şiir Çözümleme Yöntemi*, Öncü Kitap.
- Demirel, S. (2007). *Ziya Osman Saba’nın Şiirinde Ev*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilkent Üniversitesi.
- Enginün, İ. (2001). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları.

- İleri, S. (1992). *Milliyet Gazetesi*, 8.5.1992.
- Kaplan, M. (2008). *Şiir Tahlilleri 2 Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, Dergâh Yayınları.
- Kırcı, M. (1991). *Ziya Osman Saba Hayatı-Eserleri-Sanatı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Doktora Tezi.
- Korkmaz, R.; ÖZCAN, T. (2005). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları.
- Kudret, İ.; İNCİ, H. (1995). *Cevdet Kudret'e Mektuplar*, Ümit Yayıncılık.
- Kurdakul, Ş. (1973). *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, Bilgi Yayınevi.
- Kurdakul, Ş. (2000). *Çağdaş Türk Edebiyatı 3*, Evrensel Basım Yayım.
- Kürüm, E. (2018). Yazarın Niyeti Işığında Bir Bağlam Çözümlemesi: 'Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi', *Erdem S.*, 74, 63-78.
- Miyasoğlu, M. (1999). *Ziya Osman Saba*, Akçağ Yayınları.
- Necatigil, B. (1985). *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, Varlık Yayınları.
- Okay, O. (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları.
- Saba, Z. O. (2014). *Cümlemiz - Bütün Şiirleri*, Can Yayınları.
- Sakallı, F. (2011). Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi'nden, Değişen İstanbul'a Ziya Osman Saba'nın Hikâyeleri ve Hikâyeciliği, *Erdem S.*, 59, 145-168.
- Tarancı, C. S. (2016). *Ziya'ya Mektuplar*, Can Yayınları.
- Tek, Z. (2013). Ziya Osman Saba'nın Şiirlerinin Kronotop Bağlamında İncelenmesi, *Turkish Studies*, 8(1), 2583-2604.
- Toklu, O. (2003). *Şiir Dili ve Çevirisi*, Akçağ Yayınları.
- Tuna, H. B. (2020). *Ziya Osman Saba, Behçet Necatigil, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Orhan Veli Kanık, Necip Fazıl Kısakürek ve Attilâ İlhan'ın Şiirlerinde Şehir*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Uygur, S. (2005). *Türlerarası İlişkiler Açısından Ziya Osman Saba'nın Şiir ve Öyküleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Uysal, S. S. (2004). *Eşlerine Göre Ediplerimiz*, LM Yayıncılık.
- Ünlü, M.; ÖZCAN, Ö. (1988). *20. Yüzyıl Türk Edebiyatı 2*, İnkilâp Kitabevi.
- Yardım, M. N. (2006). *Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*, Nesil Yayınları.
- Yüksel, B. (2006). Ziya Osman Saba ve Dergilerde Saklı Kalmış Şiirleri, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 15-34.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ARTYSHEVA, M. YURDİGÜL, A. (2021). Role Perceptions of Public Relations Practitioners: Kyrgyzstan Sample. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1573-1592.

Role Perceptions of Public Relations Practitioners: Kyrgyzstan Sample

Meerim ARTYSHEVA^(*)
Aslı YURDİGÜL^(**)

Abstract: *In order to determine the condition of the public relations sector in a particular country, it is important to define the role perception public relations practitioner. Studies aimed at roles in public relations started in 1978, when the first research was conducted by Broom and Smith. As a result of this study, 5 fundamental roles of practitioners were identified. In Kyrgyzstan, public relations field began to develop after the 90s with the acquisition of independence.. This study presents the results of a research aimed at identifying the fundamental roles of public relations practitioners in Kyrgyzstan. This study based on the work of Broom and Smith. In-depth interviews were conducted with 24 public relations practitioners to determine which basic roles they fulfilled. As a result of the research, it has been revealed that the public relations practitioners in Kyrgyzstan play 4 roles among 5 basic roles and more technician roles than the manager role categories.*

Keywords: *Public relations, public relations roles, role perceptions, public relations role practitioners, Kyrgyzstan.*

Halkla İlişkiler Uygulayıcılarının Rol Algılamaları: Kırgızistan Örneği

Öz: *Belirli bir ülkede halkla ilişkiler sektörünün durumunu tespit etmek için halkla ilişkiler uygulayıcılarının rol algılamalarını tanımlamak önemlidir. Halkla ilişkilerde rollere yönelik çalışmalar 1978 yılında Broom ve Smith'in ilk araştırmasıyla başlamıştır. Kırgızistan'da, halkla ilişkiler alanı 90'lardan sonra bağımsızlığın kazanılmasıyla gelişmeye başlamıştır. Bu çalışma, Kırgızistan'daki halkla ilişkiler uygulayıcılarının temel rol algılamalarını belirlemeyi amaçlayan araştırmanın sonuçlarını sunmaktadır. Çalışma Broom ve Smith'in belirlediği 5 temel role dayanmaktadır. Bu kapsamda 24 halkla ilişkiler uygulayıcısı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda, Kırgızistan'daki halkla ilişkiler uygulayıcılarının 5 temel rol arasında 4 rolü yerine getirdiği ve yönetici rol kategorilerine göre daha fazla teknisyen rolü benimsedikleri ortaya çıkmıştır. Çalışma Kırgızistan'da halkla ilişkiler uygulayıcılarının rol algılaması üzerine yapılan ilk araştırma olduğu için büyük önem taşımaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Halkla ilişkiler, halkla ilişkilerde roller, rol algılamaları, halkla ilişkiler uygulayıcıları, Kırgızistan.*

Makale Geliş Tarihi: 11.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 21.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.951280

^{*}) Öğr. Gör. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü (e-posta: meerim.artiseva@manas.edu.kg) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-5400-2410>

^{**}) Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü (e-posta: asli.yurdagul@hotmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-5333-9751>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Introduction

In this study, professional role perceptions of public relations practitioners in Kyrgyzstan, one of the Central Asian countries, were investigated. This study is the first research on the professional role perceptions of public relations practitioners in Central Asian countries, especially in Kyrgyzstan. In the same period, the public relations field in Central Asian countries (Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, etc.) emerged after the USSR collapsed and Central Asian countries gained independence and it started to improve in the following periods.

Professional and occupational education has been provided in the region since the early 2000s. Due to these reasons, academic studies on this field could not be carried out sufficiently and no infrastructure could be established. Given this information, this study on the professional role perceptions of public relations practitioners in Kyrgyzstan is of vital importance for both Kyrgyzstan and Central Asian countries. For this reason, Broom and Smith's role categories which cover the basic roles of public relations practitioners have been addressed in this study.

The development of public relations in Kyrgyzstan differs from the development models of America or European countries. Public relations in Kyrgyzstan, especially in recent years, is a developing field. However, the emergence and use of the public relations concept go back to the first years of the independence period. The country's political, economic and cultural structure was restructured in 1991 when the country gained its independence. With this restructuring, the country has started to take part in international organizations; and signed agreements for economic, cultural and political cooperation with many countries. In this process, especially after 1999, with the support of America and European countries, many non-governmental organizations have been established in the country and they started to operate in various fields. These activities have been carried out as free consultancy, seminars and forums in such areas as democratization, human rights, gender, education, etc. towards which people are much more sensitive. Some non-governmental organizations have run social projects on social problems together with local administrations (Shulte, 2008: 5 - 6). The first foundations of public relations in the country have been laid through these practices carried out by different institutions and individuals.

Public relations was first implemented in the country within the scope of political communication studies. Together with the parliamentary system that started after the independence, the candidates have needed public relations activities to promote themselves and their parties. Through these activities carried out during the election periods, the country learned public relations, even though it could not name it professionally.

The next development period of public relations in Kyrgyzstan is constituted by studies conducted by the international private companies operating in the country. These institutions in question resorted to public relations practices in order to introduce themselves and to create a positive public opinion. Among these practices carried out by international companies, especially crisis management has an important place. The

accident occurred in the Issik Lake region of the country in 1998 can be given as an example. In this accident, a cyanide-laden vehicle of “Kumtor Operating Company” which operated in the field of gold mining had an accident and cyanide poured into the Barskoon river, which flows into Issik Lake. As a result of the accident, many people using the water of the river were poisoned and tourists stopped going to the Issik Lake, which is the most touristy region of the country. The company then ran an intensive public relations campaign for the region; and put many financial and moral projects into practice to win the local people round. The company paid compensation to the victims of the accident and the employment policy of the company was rearranged in favour of local people. Accordingly, the company imposed the obligation that 90% of the people to be employed should be from the Issyk Lake region.

As the importance of public relations started to be understood in the country, the first step towards professionalization was the beginning of vocational training. The first public relations education in Kyrgyzstan, started to be given in 2000 in the Public Relations and Advertising Department opened within the body of the Communication Faculty of Kyrgyzstan-Turkey Manas University. This was followed in 2003 by the public relations lessons given in the Department of Political Science, Advertising and Public Relations in the Institute of Social Sciences in İ. Arabayev Kyrgyz State University, and in 2004 by the public relations lessons in the Department of Journalism in Balasagun Kyrgyz National University and K. Karasayev Bishkek Social Sciences University. In 2006, public relations and advertising classes started in Business Administration Department of Kyrgyz State Construction University of Transportation and Architecture, and in 2013 in the Faculty of Literature in B. Yeltsin Kyrgyz-Russian Slavyan University. The education has been determined to last for 4 years; and the educational standards of the department have been determined by Kyrgyz Republic Ministry of Science and Education, and general field courses, specialization courses include internship programs and state examinations (Artışeva, 2017: 548).

The interest in the public relations profession in Kyrgyzstan is increasing day by day and more people turn towards this area. According to the K. News agency ‘public relations and advertising ‘ is in the 5th rank among the TOP-10 professions preferred by students in Higher Education Institutions of Kyrgyzstan. By grasping the importance of public relations, national and international private institutions need more public relations employees than before and allocate specific budgets for the activities in this field (Vzglyad, 2014). However, the development of the field in public institutions has been slower. Public relations activities in these institutions have been carried out in the press agency model for many years.

In Kyrgyzstan, considering both the development of the public relations and the conditions of the country, practitioners working in this field should have a different set of characteristics compared to other countries. First and foremost, practitioners have to take into account the current conditions and act accordingly. They should also address facts and cases from a strategic point of view considering social reality. They should be able to use the principles of public relations such as business, marketing, advertising and event organization successfully. Considering such reasons, it is seen that public relations

practitioners in Kyrgyzstan are working in different positions and titles, and they take professional roles not only in the field of public relations but also in different professional fields. However, it is not possible to make definitions or to draw the lines of these roles in daily working life. For this reason, public relations practitioners in the country perform different professional roles from each other and other countries depending on their institution, position, or title.

II. Literature Review

The first academic study to determine the professional roles of public relations practitioners was carried out by Broom and Smith (1978). As a result of this study, the basic professional roles of public relations practitioners are divided into 5 categories. These roles have been named as expert prescriber, communication process facilitator, problem solver, technical services provider and acceptant-legitimizing. This study of Broom and Smith has been the basis for the research on the roles of public relations practitioners in the coming years. Further Broom (1986) adapted these roles to organizational systems. However, with the development of the field of public relations, the professional roles of public relations practitioners have expanded and the role research on this subject has increasingly continued. In this process, some role research has come to the fore more than others; and they have constituted the main basis of the literature. In 1983, it was determined whether the members of the Public Relations Department of the Journalism and Mass Communication Association perceive public relations practitioner roles. As a result of the research, the members of the association stated that the role of communication technician differed from the other 4 roles because it includes the function of preparing news and messages. Dozier (1984) identified the professional roles of public relations specialists under two main categories: technician and managerial roles. Toth, Serini, Whright and Emig (1998) applied Dozier's technician and managerial roles to the members of the American Public Relations Association. Johnson (1997) identified how business technologies affect public relations practitioner roles among members of the American Public Relations Association (PRSA). As a result, it has been determined that by using technologies, the practitioners can develop two-way symmetric communication in their institution and that the practitioners can transition from the role of public relations technician to public relations manager. In the study conducted by Berkowitz and Hristodoulakis (1999) the relationship between socialization and public relations education in the workplaces was examined based on the literature on the roles of public relations practitioners. Moss (2000) examined public relations practitioners roles at senior management level. In 2001 Vercic, Van Ruler, Bütschi and Flodin (2001), put forth four public relations practitioner roles - operational role, reflective role, executive role and educational role in their study conducted to determine the role of public relations practitioners in Europe. As a result of the professional role research conducted by Petersen, Holtzhausen and Tindall (2002) in South Africa, the contact authority, media relations, cultural commentator and personal impact creator roles were identified in the public relations profession. These roles show that public relations experts in Africa have developed their own unique role models apart from the American and European public relations models (Steyn, 2009).

III. Methodology

A. The Research Universe and Sample

Public relations specialists and practitioners working in the public relations field in Kyrgyzstan are the population of this study. These practitioners are the persons who perform public relations practices in private and public institutions; in non-governmental organizations; advertising, public relations, marketing and consulting agencies. Although their titles and positions are different, they perform public relations practices by their professional roles.

When the public relations activities in Kyrgyzstan are examined, it is seen that these activities are conducted under the name of public relations departments in large scale enterprises. However, the situation in medium-sized enterprises is much different. In these enterprises, it is observed that public relations is not positioned as a separate department; and that mostly marketing, advertising and public relations activities are carried out at the same time. Public relations practices in public enterprises are carried out by press secretaries. Specialists who perform public relations practices in different institutions and enterprises in the country; have such titles as public relations specialist, marketing and sales specialist, media relations specialist, foreign relations specialist, press secretary, public relations manager, communications specialist. In large scale enterprises, each specialist working in the public relations departments carries out a tight and specific set of tasks. However, in small and medium sized enterprises, one specialist carries out both public relations and other (marketing, advertising, media relations) practices together.

The research sample was established by considering the current situation of public relations practitioners in the country. In this context, 24 public relations practitioners working in national and international institutions were included in the sample. In the study where purposeful sampling was used as sampling method, such online professional guides as www.2gis.kg, www.inform.kg, www.yellowpages.akipress.org were consulted in order to create the sample (since there is no database in Kyrgyzstan to gather information about public relations practitioners in Kyrgyzstan). The identified companies were reached through these guides and it was determined whether they have public relations departments or employees who conduct public relations activities. If so, it was determined if they would participate in the interview.

It has been seen that many of the public relations practitioners constituting the sample carry out public relations activities as a department or alone. This difference is reflected into the positions of practitioners within the institution. Participants perform public relations activities under the titles of public relations specialist, marketing and sales specialist, media relations specialist, foreign relations specialist, press secretary, public relations manager and communications specialist.

B. Data Collection Tool

In this study, 'in-depth interview' technique was used as data collection technique. Interview is applied to reveal people's perspectives, experiences, feelings and perceptions (Karataş, 2015: 64). The questions were prepared in two categories related

to the socio-demographic characteristics and professional roles of the participants. The questions prepared to get information about socio-demographic characteristics were prepared as closed questions; while the questions on role perceptions were left open-ended for the participants to express their feelings and thoughts more freely and comfortably. Through these questions, performance-oriented information has been gathered in almost all areas related to the demographic characteristics of public relations practitioners, their position in the organization, the basic professional roles they undertake and the categories and executive functions of these roles. During the interview, participants were allowed to intervene in the interview and, flexibility and standards were used together in new questions and topics

C. Data Analysis

Descriptive analysis of research data has been done. In the description process, expressions are taken directly from the statements of the participants, and they are explained as intention, context and processes (Dey, 1993). Then, based on these expressions, cause-effect relationships are established between the data; prospective inferences are made by making some interpretations (Şimşek and Yıldırım, 2005: 221). The model of the study is consisted of the professional role research of Broom and Smith (1978), which is the first study on the roles of public relations practitioners. In this study, Broom and Smith have identified 5 basic role categories taking into account the duties and activities of public relations practitioners: expert prescriber, communication process facilitator, problem solver, technical services provider and acceptant-legitimizing. They have also divided these roles into different categories. Accordingly, subcategories of expert prescriber role consist of a total of 8 sub-categories: situation analysis and advice, patient-doctor relationship, problem identification and resolution authority, active, institutional analysis, prevention and control of adverse events, checking conditions and providing alternative solutions.

In total there are 6 sub-categories of the communication process facilitator role: communication service provider, interpreter, and mediator, adviser in corporate communication, corporate agenda determiner, response and feedback revealer, bilateral information flow provider, and representative of mutual interests. Subcategories of technical services provider role have been identified as; preparation of brochures-booklets, preparation of photographic and graphic materials, text authorship, text editor, events organizer, preparation of radio-tv products, organizing press conference. The sub-categories of the problem solver role are; identifying problems and explaining them to others, planning and presenting action options, helping management in time of crisis, trying to change inappropriate policies. The sub-categories of the acceptant-legitimizing role are divided into 3 subcategories as; psychological consultation, empathy support and listening and legitimizing corporate and executive decisions, representing corporate interests.

IV. Findings

The findings obtained at the end of the study were grouped as ‘the findings related to the socio-demographic characteristics’ and ‘the findings related to professional role

perceptions of participants. The data obtained according to their socio-demographic characteristics was gathered under the title of age, gender, education, work experience, field of activity of the institution, department, title/position and membership to professional associations. Findings on their professional role perceptions were evaluated under the role categories of expert prescribers, communication process facilitator, technical service provider, problem solver and acceptant-legitimiser.

A. Findings on Socio-Demographic Characteristics

The average age of the public relations practitioners who participated in the study is 29. It is seen that the participants are usually between the age of 26-30. The most important reason why participants are within this age group, which is considered as the young category, is that the public relations field is a new and developing field in the country. In terms of gender, 79.2% is female and 20.8% is male. In this sense, the public relations profession in Kyrgyzstan is seen to be carried out mostly by women.

Table 1: Age Distribution of Participants

Age Category	The number of Participants	Percent	Current Percentage
20-25	4	16,66	16,7
26-30	11	45,83	45,8
31-35	6	25	25
36-40	3	12,5	12,5
41-45	0	-	-
46-50	0	-	-
Total	24	99,99	100

In terms of educational status of participants; 58.3% has a bachelor's degree and 37.5% has a master's degree. One participant graduated from the doctoral program. Considering the type of education participants have, it is seen that the graduates of different departments of social sciences can work in this field. As a matter of fact, 37.5% of the participants graduated from public relations and advertising, 25% from journalism, 8.3% from marketing, 12.5% from law and 4.16% from business, economics, linguistics and construction. Therefore, people having studied different departments can work as public relations specialist or public relations practitioner in the country. One of the main reasons for this is that public relations are based on creating mutual communication, understanding, respect and trust; on the other hand, it requires management and organization skills and it is considered sufficient when the specialist working in this field get education in the fields of communication, media, business, marketing and advertising. Although education is seen as important criterion the company for professionalization of the job, it should be noted that the vocational education has a short history of 15 years.

Table 2: Education of Participants

The Type of Education	The number of Participants	Percent	Current Percentage
Bachelor	14	58,33	58,3
Master	9	37,5	37,5
PhD	1	4,16	4,2
Total	24	99,99	100

Table 3: Department of Graduation of Participants

Departments	The number of Participants	Percent	Current Percentage
Public Relations and Advertising	9	37,5	37,5
Journalism	6	25	25
Marketing	2	8,33	8,3
Management	1	4,16	4,2
Law	3	12,5	12,5
Economy	1	4,16	4,2
Linguistics	1	4,16	4,2
Construction	1	4,16	4,2
Total	24	99,97	100,1

The professional experience of public relations practitioners in Kyrgyzstan generally varies between 4-6 years. Because the emergence of public relations field and its construction in the sense of professionalism is also quite new. In the country especially after 2010, the public relations profession emerged in the sense of professionalism and it started to be accepted as a corporate need. The institutionalization of public relations activities was realized within the public relations, public relations and advertising, marketing, sales, media relations, marketing and public relations departments. Public relations practitioners have mostly taken charge in the advertising, sales or marketing departments in the early periods of the profession. In the following periods, upon understanding the importance of the profession, public relations has started to take place as an institutional unit within the organizational chart. 33.3% of the specialists who participated in this research work in public relations, 8.3% works in public relations and advertising, 25% works in marketing and others, sales, marketing, public relations and media relations departments. In addition, 20.8% of the participants work as separate specialists in their companies, they do not work in a department.

Table 4: The Professional Experience of Participants

Professional Experience	The number of Participants	Percent	Current Percentage
1-3 years	3	12,5	12,5
4-6 years	14	58,33	58,3
7-9 years	4	16,66	16,7
10-12 years	2	8,33	8,3
13-15 years	-	-	-
More than 15 years	1	4,16	4,2
Total	24	99,98	100

Table 5: Department Where Participants Work

Department	The number of Participants	Percent	Current Percentage
Public relations	8	33,33	33,3
Public relations and advertising	2	8,33	8,3
Marketing	6	25	25
Sales department	1	4,16	4,2
Marketing and public relations	1	4,16	4,2
Media relations	1	4,16	4,2
Does not apply to any department	5	20,83	20,8
Total	24	99,97	100

In Kyrgyzstan, public relations practitioners generally work as a public relations specialist. Furthermore, it is seen that they also work under the titles of public relations manager, marketing specialist and communication specialist. Some of the participants are marketing manager and press secretary.

Table 6: The Position of Participants

The Position of Participants	The number of Participants	Percent	Current Percentage
Public relations manager	5	20,83	20,8
Public relations specialist	11	45,83	45,8
Marketing manager	1	4,16	4,2
Marketing specialist	3	12,5	12,5
Press secretary	1	4,16	4,2
Communication specialist	3	12,5	12,5
Total	24	99,98	100

Public relations practitioners in Kyrgyzstan have not been organized professionally. The main reason for this is that the field has just begun to develop recently, sector specialists and academicians do not come together very often and that academic studies in the field are not done sufficiently. Therefore, none of the participants are members of any professional public relations organization. In particular, the lack of a national level-professional public relations association in the country poses problems for the legal and ethical adjustment of the profession. The fact that people cannot be members of international professional associations due to language, culture and so on... causes practitioners not to know basic professional principles and not to follow the latest developments and tendencies in the field.

B. Findings on Professional Role Perceptions

Expert Prescriber Role: 52.71% of the participants have the characteristics of the expert prescriber role. Participants with these characteristics analyze the situation when a problem arises and review internal and external factors. For problems other than their field of activity, they seek advice of the experts of that field. They produce solution proposals for the problems and they offer these proposals to the management. The roles of practitioners who have taken this role are compared to the patient-doctor relationship. The important point in this role is that practitioners are effective in the process of offering solutions rather than solving problems. One of the participants who have taken this role expressed his/her professional role and responsibilities with the following words;

Participant: "...I determine separate solutions for each situation by developing communication programs. I produce template-draft solutions for every situation, and I also add my views as what we should add to make it better; I share my thoughts as "it would be better if we do this, we need to explain this information". I am responsible for all the papers and texts prepared on behalf of the institution. In addition to texts, I give my own advice on what to do in other communicative issues. However, if the problems are serious, I absolutely keep the law department in loop and offer solutions and suggestions."

Practitioners who play the role of expert prescriber do not take part in the implementation of communication and public relations programs. They serve as a source of information and they mostly answer questions. This situation is seen in research findings as ‘participants inform the authorities about the situation and offer suggestions on what to do instead of putting the problem- solving suggestions into practice’.

Practitioners who play the role of expert prescriber should have some supervisory and preventive recommendations against potential situations, although they do not directly interfere with the problems. It has been seen that the participants of the study have solution proposals for the potential problems. However, these proposals are prepared based on the past experiences of practitioners; therefore, they are not sufficient. In this sense, it can be said that the practitioners who undertake this role are not in proactive but in a reactive public relations process. Practitioners who undertake this role do not perform a systematic organizational analysis; they intervene in problems once they come out. These practitioners work mainly for customers and the media. In this context, they conduct processes such as the perception of corporate image by the customers, revealing customer preferences and interests, and placing corporate news on media. The participants shared the following information on their duties and responsibilities.

Participant: “... *Public relations practitioners should be prepared for unexpected situations. Especially in time of crisis. In such cases firstly, we are trying to collect the correct information. However, we are aware that we need to move very quickly in doing so. We are trying to analyze all unexpected situations immediately and gather the required information. Thus, we are prepared for similar problems to arise in the future...*”

Another participant: “...*Firstly, we conduct media analysis, we especially review news websites accordingly. In addition, we analyze the complaints and requests received from our call center and we use them as data. We have branches in the regions, the manager of each branch informs us about the situation in the regions. We develop our activity programs in the light of this data...*”

It has been seen that public relations practitioners who participated in the research develop solutions to the problems and offer them to the management; but they do not take an active role with this regard. However, the role of the expert prescriber requires the practitioners to act as an authority. Therefore, public relations practitioners in Kyrgyzstan content themselves with providing the necessary information about the problems and offering solutions.

The role of technical services provider: Public relations practitioners have been seen to undertake the role of technical service provider at most among the 5 basic roles (69,64%). In this context, practitioners prepare press releases, write texts and edit texts written by others. Public relations practitioners also prepare brochures, booklets and other graphical materials, or they check the products prepared by the designer:

Participant: "...I write all the newsletters by myself, we offer them ready to journalists, because I know the goals and missions of the organization well, journalists can not write as we want..."

Participant: "... I have to write one newsletter every day. I'm sending the newsletters to all news agencies. In addition, I prepare articles and interview texts and send them to newspapers. I am also preparing texts for television programs..."

Participant: "...journalists do not write news texts by themselves, they publish the press releases we give, as is. Therefore, it is important that the correct information is given in the newsletter. I am responsible for this..."

Participant: "...We continuously send newsletters to journalists. But in time of crisis, we are talking privately with some important journalists..."

In addition, the participants also organize in-house and external activities. They organize corporate holidays, meetings, seminars and courses as in-house activities. They organize press conferences, workshops for journalists and social responsibility projects for the external environment of the institution. However, it is seen that most participants do not produce video products by themselves; they get external agencies to prepare them. Moreover, they have an active role in the selection of the images to be included in the video:

Participant: "...I organize events for important days, holidays or for introducing a new product. We plan the event from the beginning to the end: the event schedule, presenters, determining the person to speak from the management, the words of the speakers, the list of the participants, determining the invitees from the media..."

Participant: "...I prepare a separate plan for each event. We plan everything in advance including the date, place and time of the event, partners to be invited, the way how we will reflect the event into the media, and so on..."

It has been seen that participants are actively involved in the preparation of brochures, posters and corporate publications that require graphic-design; and they lead the person concerned about the preparation of the texts, the selection of the images and the work to be done. It is also their responsibility to issue in-house periodicals. However, some of the practitioners have put forward that brochures, booklets and corporate magazines are getting old; instead, they suggest that publications should be prepared for digital media and internet technologies. Most of the participants, who take the technical service provider role, prepare news texts for the media and journalists; and they also prepare messages and executive speeches to take place in social networks.

The role of communication process facilitator: Public relations practitioners who adopt the role of communication process facilitator manage the communication process for the internal and external target group of the institution. In this context, they are in contact with partners and employees within the company; and with their customers, media, competitors, government, finance sector outside of the company. In the research, it has been seen that the role of communication process facilitator was taken on at the same rate with the role of expert prescriber. 65,27% of the participants fulfill the role of

communication process facilitator and provide information exchange between the company and its partners and they also take responsibility for the realization of mutual communication. They conduct communication activities not only for the external target group but also for the organization.

In this context, setting the agenda within the company is one of the basic responsibilities of public relations practitioners who take this role. Apart from this, they also carry out activities related to the communication process such as providing communication between the departments, coordination between the managers, checking the official correspondence, preparing the texts for managers' speeches.

The most important responsibility of the public relations practitioners who take on this role is being an official information source. All kinds of communication activities outside of the organization are their responsibility. In this sense, the corporate image is the result of the activities of the public relations practitioners who play this role. Especially all information for the press is created by practitioners or under their supervision:

Participant: *"...Our department has a special place in our institution. Because, other departments' employees ask for our help to communicate with the external environment of the institution through us. In-house and external official letters, correspondence, commercial presentations and application texts are prepared by our department..."*

Participant: *"...corporate news: important decisions, innovations, celebrations, advertisements are firstly distributed among the employees of the institution with internal communications channels..."*

Participant: *"...Before conveying information to outside, I coordinate all information with company's departments, especially with sales and marketing department, technical department, and the top management. I'm editing and conveying the messages to be forwarded after receiving their feedback and information..."*

Public relations practitioners who act as communication process facilitators work as communication providers, interpreters and mediators between the institution and its external target group. Practitioners provide external target group with opportunities to get answer to their questions, they follow the behavior of the external environment and try to solve the problems of the target customers. Thus, practitioners run the bilateral communication process:

Participant: *"...our customers can send their opinions, complaints, presentations and comments to our web-pages, electronic e-mail address and to our pages on social networks. All incoming messages are reviewed and answered. This ensures bilateral communication. In addition, we have a call center in our organization. I teach our call center employees how to talk to the customer. The rules on how to talk and respond are developed for the call center by us..."*

Participant: *"...we are trying to ensure the bilateral communication process of the institution with its external environment. All messages to be sent are discussed with upper management and the relevant departments in the first stage. After the messages*

are approved, they are distributed by means of communication tools. After that, we examine the reactions to our messages. These reactions can come from our customers, partners or the media. We try to respond to the reactions as soon as possible...

Participant: *"... We are currently trying to conduct an interactive communication with our target customers. In this context, we absolutely use the new media. Our target group conveys their comments. Sometimes we hold focus meetings before taking new decisions. Feedback is very important to us..."*

As the social networks become widespread, masses have become more sensitive to institutions. Therefore, institutions also carry out public relations activities in social networks. Moreover, social networks enable institutions to contact their target customers more quickly. Most institutions add an "online consultant" service to their web-pages, enabling customers to get immediate answers to their questions. In this way, institutions can communicate with their target groups, on the one hand they solve the problems that may have a negative impact on their image.

Problem solver role: In the study, it has been seen that 55.2% of the practitioners fulfill the problem solver role. Participants who adopt this role identify problems in time of crisis and explain them to employees and managers of the institution. The way how this role handles problems poles apart the role of expert prescriber. For example, in the role of expert prescriber, practitioners are considered to be an authority against problems, while they are more passive in this role. Practitioners who take this role content themselves with offering solutions to problems and leave the decision for taking action to the upper management. In this role, practitioners are not decision makers but public relations practitioners who implement the decisions made.

Participant: *"... we come up with solutions when problems arise according to the severity of the problem. If the problem is very serious, we inform the top management. However, the top management is constantly following the institution through the social media. Managers are aware of comments, news and reactions in the social media. I produce my own solutions to the problems within my authority. But if the problems are big, the management makes decisions to solve them."*

Participant: *"... I can solve small problems in my own field. However, the general crisis management program is developed by top management..."*

It has been observed that the practitioners participating in the study have mostly identified communication problems and conveyed information to other departments, employees and management. The participants have stated that they develop solutions to the problems and submit these proposals to the approval of the upper management. However, they have reported that they are mostly unprepared against the problems and that they do not get prepared for potential threats and dangers for the institution in advance. For this reason, these practitioners who adopt a reactive public relations strategy are far away from focusing on the moment and making forecast for the future:

Participant: *"... we identify all risks and losses to diagnose the problem whenever a problem arises. We then evaluate all the possibilities we have, in order to resolve the*

problems. We identify our weaknesses and strengths. At this stage, we seek an answer to the question whether our own means are sufficient or whether we should ask for help. We develop an action algorithm by distributing information to other employees of the institution. We submit all information to upper management...

Participant: *"... most external conditions may affect the activities of our institution. For example, crises or changes in the national economy are reflected into us. Therefore, we should always consider these situations. If there are problems that we can prevent in advance, we produce solutions to these problems. I'm writing all the measures we can take beforehand..."*

It is seen that in the institutions where this role is adopted more, managers are more active and at the forefront than the public relations practitioners. Even though the practitioners who participated in the research offer suggestions for the crisis, they do not prepare crisis programs professionally and do not participate in the crisis management processes.

Acceptant-legitimizing role: The acceptant-legitimizing role has a more negative meaning than other roles among the 5 basic public relations roles identified by Broom and Smith (1978). For this reason, it is seen that sometimes it is not given place in role studies. Because, public relations practitioners who undertake this role support the decisions of the institutions in every situation and try to legitimize them. For this reason, some factors such as the content, accuracy or benefit of the decisions or processes are ignored and the corporate interests are treasured the most. Therefore, practitioners may sometimes circulate falsified, wrong or misleading information about the organization.

The least undertaken role by the participants in the research has been the acceptant-legitimizing role. Only 27.5% of the participants have stated that they have undertaken this role. Others have stated that they care about the views of their target customers and they approach all kinds of questions and problems precisely and they try to solve them. They have stated that their communication especially through the social media with target customers is very strong, and they are aware that any wrong or falsified information they will give about the institution will grow in a short time and cause much bigger and more important problems. This leads them to act meticulously in the whole communication process. Most of the participants stated that target customers' satisfaction is a priority in public relations practices; and especially, the practitioners working in the service sector said that they give priority to public relations practices to gain customer loyalty. Especially in time of crisis, they take all measures to prevent any damage to the corporate image before target customers:

Participant: *"...we are trying to accept our faults in case of any complaint. We commit to solving the problem. We show that we always care about the person..."*

Participant: *"...our mission is to satisfy the customer. We develop our public relations strategies accordingly..."*

Participant: "... *If the institution is not justified in any negative situation, we accept our own fault and take the necessary steps to solve the problem. But if it is not our fault, we defend our opinions to the end...*"

When defining the characteristics of the acceptant-legitimizing role, Broom and Smith emphasize that public relations practitioners who undertake this role should provide institution's executives with the support of psychological consultation, listening and empathy. In this case, public relations practitioners should listen to the opinions of the managers of the institution and show that they accept managers' opinions. However, the practitioners participating in this research do not have the characteristics of psychological consultation, listening and empathy support. Most of the participants advise corporate managers in routine and technical works. The managers of the institution seek advice of public relations practitioners only for public relations practices. Managers do not consider practitioners to provide psychological consultation or empathy.

V. Summary and Discussion

5 basic public relations roles developed by Broom and Smith set up a theoretical basis for the role research. For this reason, this role is primarily considered in order to determine the public relations roles in different countries. In this study, the professional roles of Broom and Smith were taken as a basis in order to determine the professional roles of public relations practitioners in Kyrgyzstan.

In the light of the data obtained at the end of the study, it has been seen that the participants have adopted and fulfilled 4 of the 5 basic public relations roles. These are expert prescribers, technical service provider, communication process facilitator and problem solver. The technical service provider role (69,64%) has been the most adopted one. Public relations practitioners who perform this role prepare materials for the communication process and ensure that the process runs wholesomely; they don't become managers, guiders or decision makers. For this reason, they are quite passive in taking decisions regarding the institution's present time or future, and in determining their corporate strategies and in time of crisis.

This research has revealed the role perception of public relations practitioners in Kyrgyzstan. It is possible to compare role perceptions of public relations practitioners from Kyrgyzstan, USA, European countries and Turkey based on the survey results. However, some studies on this subject should be mentioned for this. For example, in USA in 1983, a study was conducted on the members of the Public Relations Department of the Association of Journalism and Mass Communication. In this study called *Public Relations Practitioner Roles – Their Meanings for Educators* the role categories of Broom and Smith (1978) were taken as a basis. In the study, it was tried to determine whether the members of the association perceived public relations practitioners' roles. As a result of the study, it was seen that the practitioners performed all roles in a similar way, except for the technical service provider role which is one of the 4 main roles. The decision-making function has become prominent as a key feature of the roles of expert prescriber, communication facilitator and problem solver. However, it was seen that

there were differences in perceiving and performing technical service provider role. The main reason for this is that the institutional and personal characteristics are more effective in creating news and message content. In the study, while the problem-solver role is defined as the role category that identifies alternative approaches for the organization, emphasizes the importance of public relations studies, identifies problems and puts forth objectives; the communication process facilitator role has been defined as the role category that provides communication between the public opinion and its customers. The basic condition for undertaking the role of expert prescriber is to have sufficient knowledge and experience in the field of public relations (Culberston, 1985).

Another study conducted by Valerie Terry in the USA on public relations practitioners investigated the relationship between practitioner roles and motivation. This study called *Lobbyists and Their Stories: Classic PR Practitioner Role Models as Functions of Burkean Human Motivations* was applied on 37 lobbyists. In the study where the participants told their work stories, the fundamental roles of the practitioners were determined by analyzing these stories. At the end of the study, it was seen that the participants perform the 5 basic roles developed by Broom and Smith and also took new roles in creation of public policy and customer trainings. In this sense, they displayed 7 motivations in public relations role performance by adopting both public relations manager and public relations technician roles (Terry, 2009).

The first comprehensive study to determine the roles of public relations practitioners in Europe was conducted by Vercic, Van Ruler, Bütschi and Flodin. In this study called 'On the Definition of Public Relations: A European View', 4 key roles of public relations practitioners in Europe have been identified within the scope of the European public relations approach. These roles are administrative, operational, reflective and educational roles. Compared to the basic roles of Broom and Smith, executive role corresponds to the roles of expert prescriber, communication process facilitator and problem-solver roles; the operational role corresponds to the of technical service provider role. In this sense, it is seen that public relations practitioners in European countries fulfill the roles developed by Broom and Smith. However, when we compare these results with the roles of public relations practitioners in Kyrgyzstan, there are some differences. One of the most important differences is related to the place of public relations. Public relations is one of the most important organizational structures in the USA and Europe, where public relations is much more historically rooted and completed their developmental stages. Therefore, it is an important management function. Public relations work as an important managerial function in determining corporate policies, creating communication policies, in social responsibility projects, in crisis management, media planning and in many more processes. However, public relations work just as an interim function in Central Asian countries where public relations are quite new as in Kyrgyzstan, where it has just started to improve professionally and occupationally, and where the importance of the public relations has not been understood yet. For this reason, the practitioners here mostly take technician roles; they do not participate in decision-making processes and they content themselves with submitting some information to the management.

On the other hand, role perceptions of the public relations practitioners in Kyrgyzstan are similar to the role perceptions of practitioners in Turkey. A study called ‘An Applied Study on Roles and Perceptions of Public Relations Roles’ was conducted by Akar (2011). Within the scope of this study, a total of 279 public relations practitioners working in institutions in Turkey and public relations agencies were applied a survey. At the end of the study, it was determined that the practitioners fulfill their problem solver role, acceptant-legitimizing, communication process facilitator, expert prescriber and technical service provider.

In all studies conducted on the roles of public relations practitioners, the separation between the roles of technician and manager attracts attention. According to this separation; the practitioners who take executive roles identify corporate public relations policies and programs, conduct sector and target group analysis, establish corporate communication budgets, mentor other departments and supervise technical specialists. Public relations practitioners who take the technician role develop technical materials that will enable public relations programs structured by others to be conducted. From this point of view, the roles of expert prescriber, communication process facilitator and problem solver that are among the public relations roles of Broom and Smith are the roles that have the characteristics of public relations manager. The technical service provider role has the characteristics of public relations technician role in terms of content and operation.

Practitioners who take the role of managers are those who feel responsible for the success of public relations programs, who take an active role in planning public relations programs and decision-making process, who are authorized to produce solutions to problems and can implement these solutions. It is possible to say that the public relations practitioners in Kyrgyzstan fulfill the managerial roles considering that public relations practitioners who participated in the study have adopted the roles of expert prescriber, communication process facilitator and problem solver. Nevertheless, the duties and responsibilities they perform within the technical service provider role also overlap with the roles of public relations technician; the ratio of those who fulfill this role corresponds to the most fulfilled role, which is 69,64%. This is related to the fact that the public relations field in the country is a developing field. As a matter of fact, the meaning and importance of the profession is still not understood by institutions and the public enough. For this reason, public relations are perceived as a field that manages media relations and organizes various organizations especially in terms of institutions. This perception prevents the institutionalization of public relations in the country, it also prevents them from becoming a management unit within the institution and playing a key role in corporate communication policies. Considering this situation of public relations in the country, there is much to be done both for the development of the field and professionalization of the job.

Based on the results of this study, some suggestions should be made to determine the basic role perceptions of public relations practitioners in Kyrgyzstan. In this sense, it is seen that public relations practitioners in Kyrgyzstan should focus more on executive roles. Because in today’s world, practitioners need to develop public relations programs

in a systematic way and monitor the developments in this area quite closely. Accordingly, both institutions, practitioners and public opinion should define and perceive public relations correctly. In most definitions made for public relations, it is emphasized that public relations is a management function. Therefore, public relations specialists are not the only the ones in the institution who do routine work; they are also a specialist who is in close relationship with the management, who develops public relations and communication programs, and conducts research and analysis. Specialists are required to improve their analytical and managerial skills to conduct comprehensive and efficient practices, and to establish all kinds of communicative policy together with their corporate managers. For this, it should be known and accepted by institutions that public relations is not a technical process for institutions; rather it is a vital management function.

References

- Akar, H. (2011). *Halkla İlişkiler Roller ve Algılanmasına Yönelik Uygulamalı Bir Çalışma* (Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Artışeva, M. (2017). "Kırgızistan'da Halkla İlişkiler Mesleğinin Gelişmesinde Yüksek Öğretim Kurumlarının Rolü". *Manas Journal of Social Studies*, 6(4), 541-558.
- Berkowitz, D., & Hristodoulakis, I. (1999). "Practitioners Roles, Public Relations Education, and Professional Socialization: An Exploratory Study". *Journal of Public Relations Research*, 11(1), 91-103.
- Broom, G. (1986). "Public Relations Roles and Systems Theory: Functional and Historicist Causal Models". *Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication*, pp.1-21.
- Broom, G., & Smith, G. (1978 August). "Toward an Understanding of Public Relations Roles: An Empirical Test of Five Roles: Models' Impact on Clients". *Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism, Seattle*.
- Culberston, H. (1985). "Public Relations Practitioner Roles – Their Meanings for Educators". *Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Memphis*.
- Dey, I.(1993). *Qualitative Data Analysis: A User Friendly Guide for Social Scientists*. Routledge Publications.
- Dozier, D. (1984). "Program evaluation roles of practitioners". *Public Relations Review*, 10(2), 13-21.
- Holtzhausen, D., Petersen, B. & Tindall, N. (2009). "Exploding in the Myth of the Symmetrical/Asymmetrical Dichotomy: Public Relations Models in the New South Africa". *Journal of Public Relations Research*, 15(4), 305-341.

- Johnson, M. (1997). "Public Relations and Technology: Practitioner Perspectives". *Journal of Public Relations Research*, 9(3), 213-236.
- Karataş, Z. (2015). "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri". *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80. https://www.researchgate.net/publication/326572259_Sosyal_Bilim_Arastirmalarinda_Paradigma_Degisimi_Nitel_Yaklasimin_Yukselisi
- Moss, D., Warnaby, G., & Newman, A. J. (2000). "Public Relations Practitioners Role Enactment at the Senior Management Level Within U. K. Companies". *Journal of Public Relations Research*, 12(4):277-307.
- Shulte, Y. (2008) Analysis of The Process of Democratization in Kyrgyzstan Trough The Definition of The Role and Functions of NGOs. Kyrgyzstan ant The Present Stage of Development. *Bişkek: Center of Social Research, American University of Central Asia*.
- Şimşek, H., ve Yıldırım, A. (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri: *Seçkin Yayıncılık*.
- Steyn, B. & Everett, T. (2009). "International Comparative Study Indicates Different PR Roles in South Africa and The UK, Using the Same Measuring Instrument". *Tripodos* 24 (2009), 95-105. https://www.academia.edu/6330643/2009_B_Steyn_and_T_Everett_International_comparative_study_indicates_different_PR_roles_in_South_Africa_and_the_UK_using_the_same_measuring_instrument
- Terry, V. (2009). "Lobbyists and Their Stories: Classic PR Practitioner Role Models as Functions of Burkean Human Motivations". *Journal of Public Relations Research*, 13, 235-263. doi: 10.1207/S1532754XJPRR1303_3
- Toth, E.L., Serini, S.A., Wright, D.K., & Emig, A. (1998). "Trends In Public Relations Roles: 1990-1995". *Public Relations Review*, 24(2), 145-163.
- Vercic, D., van Ruler, B., ButschI, G., & Flodin, B. (2001). "On the definition of public relations: a European view". *Public Relations Review* 27, 373-387. *Vzglyad*. (2014). *Public Relations Development Trends in Kyrgyzstan*. https://vzglyad.kg/society/2132_presskafe_tendentsii_razvitiya_PR_v_kyirg_yizstane_stenogramma/

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

İNBAŞI, M. (2021). Oltu Sancağının İdarî Yapısı (1750-1820). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1593-1608.

Oltu Sancağının İdarî Yapısı (1750-1820)

Mehmet İNBAŞI (*)

Öz: Tao-ili'nin önemli bir merkezi olan Oltu, XI. yüzyıldan itibaren Türk idaresine girmiştir. Kamuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı hâkimiyetine giren Oltu ve civarı, Erzurum Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1580 yılından itibaren de Çıldır Eyaleti'nin sancaklarından birisi olan Oltu, bu durumunu XIX. yüzyıl ortalarına kadar sürdürmüştür.

Bu çalışmada Osmanlı arşiv kayıtları esas alınarak Oltu'nun idari yönden statüsü ortaya konulacaktır. Oltu'nun Atabeylere sancak olarak verilmesi ve Oltu sancakbeylerinin daha sonra Çıldır valiliğine getirilme süreci değerlendirilecektir. Oltu sancakbeyleri içerisinde en meşhurları, özellikle de İshak Paşa hakkında detaylı bilgiler verilecektir. Aynı zamanda 1750-1820 tarihleri arasında Oltu'da görev yapan idareciler hakkında arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Oltu Sancağı, Erzurum, Çıldır, İshak Paşa.

Administrative Structure of Oltu Sanjak (1750-1820)

Abstract: Oltu, an important center of Tao-province, was built in the XI century. It has been under Turkish rule since the 19th century. Oltu and its surroundings, which came under Ottoman rule during the reign of Suleiman the Magnificent, were connected to the Province of Erzurum. Oltu, one of the sanjaks of Çıldır Province since 1580, this status continued until the middle 19th century of the century.

In this study, the administrative status of Oltu will be revealed based on Ottoman archive records. The process of giving Oltu as a sanjak to Atabey and bringing Oltu sancakbeys to the governorship of Çıldır will be evaluated. Detailed information will be given about the most famous of the Oltu sanjakbeys, especially Ishak Pasha. At the same time, the information obtained from archive documents about the administrators who worked in Oltu between 1750-1820 will be evaluated.

Keywords: Ottoman State, Oltu Sanjak, Erzurum, Çıldır, Ishak Pasha.

Makale Geliş Tarihi: 13.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 22.12.2021

DOI:10.53487/ataunisobil.971189

I. Giriş

Erzurum ve civarı, Anadolu'nun İran ile Kafkaslar arasındaki bağlantısını sağlayan bir bölge olup burası hakkındaki ilk bilgiler Urartular dönemine aittir. Ksenophon,

*)Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (e-posta: minbasi@erciyes.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-9779-6022>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

meşhur eserinde Erzurum civarındaki bazı yerlerden bahsetmektedir ki bunlardan birisi de Tao-ili ve Oltu'dur (Aydın, 2005: 205-207).

Doğu Roma'nın önemli bir kenti olan Theodosiopolis'e yakınlığı dolayısıyla stratejik bir öneme haiz olan ve Gürcü bölgesi serhaddinde bulunan Oltu ve çevresi, XI. yüzyıldan itibaren Türk hâkimiyetine girmiştir (Subaşı, 2013). Saltuklu, Gürcü ve Selçuklu hâkimiyetinde kalan bölge, Moğol istilasına uğramış, akabinde Karakoyunlu ve Akkoyunluların müteakiben de Şah İsmail'in idaresine geçmiştir (İnbaşı, 2013: 521-522). XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı hâkimiyetine giren Oltu, Tao-ili'nin merkezi konumunda idi. Aynı ismi taşıyan çayın kenarında müstahkem bir kalesi olan Oltu, Gürcistan'a giden yol üzerinde bulunması dolayısıyla stratejik öneme sahipti (Grammont, 1978: 151-153).

II. Oltu'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İdarî Yapı

Erzurum çevresindeki Osmanlı hâkimiyeti 1518 yılında, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sonrasında başlamıştır. 1520 tarihli Karaman-Rum Eyaletlerinin tahririni içeren tapu-tahrir defterinde Erzurum, nahiye statüsünde Bayburd Sancağı'na bağlı Şogayn Kazâsı'na tabi olup Osmanlı toprağı olarak zikredilmiştir (BOA. TT.d 387, v. 436-439).

Erzurum Beylerbeyliği, 1535 tarihinde kurulmuş olup ilk beylerbeyi Mehmed Han'dır. Beylerbeyliğe, Paşa Sancağı olarak Kemah, Erzincan, Kelkit ve Bayburd sancakları ile Erzurum, Trabzon, Kız-ucan, Kiğı, Pasin, İspir ve Şarkî-Karahisar sancakları bağlı idi (Aydın, 1998: 61; İnalçık 1988: 353; İnalçık, 1960: 712; Küçük, 1995: 323).

Erzurum Beylerbeyliği Mehmed Han zamanında 1536-37 yılları arasında Oltu çayının güneyi Osmanlı idaresine girmişti. 1540 tarihli tahrir defterinde Pasin Sancağına bağlı bir idari birim olarak gösterilen Oltu, daha sonra sancak haline getirilip Erzurum Eyaleti'ne bağlanmıştır. Erzurum Beylerbeyi Mehmed Han'ın 1536-1539 tarihleri arasındaki timar beratlarının kayıtlı olduğu iki tevcihât defterinde Oltu kalesi ve bağlı köylerin adı zikredilmektedir. Ocak 1547 tarihli bir kayıta Sinan Bey, Bardız, Oltu ve Kop Sancakbeyi olarak kaydedilmektedir (Aydın, 1998: 256). Elkas ya da Gürcistan seferi denilen ve 1549'da üçüncü vezir Ahmed Paşa tarafından gerçekleştirilen seferde Tortum başta olmak üzere Erzurum'un kuzeyindeki pek çok yer Osmanlı ülkesine katılırken daha önce elde edilen Oltu Çayı boylarındaki hâkimiyet de tahkim edilmişti (İnbaşı, 2008: 46-60). Bu dönemde Oltu Sancağının merkezi Oltu Kazası olup sancağa bağlı Güney Oltu, Kuzey Oltu, Masarsor ve Anzav olmak üzere dört nahiye vardı (Aydın, 1998: 257).

Oltu Sancağı, 1568-78 tarihli tevcihat kayıtlarına göre Erzurum Eyaleti'nin 28 sancağından birisi idi (Kunt, 1978: 139, 150). Oltu Sancağının Erzurum Eyaleti'ne bağlılığı 1578-90 Osmanlı-İran harplerinin başlarına kadar devam etmiştir.

Bu dönemde Oltu sancakbeylerinden isimleri tespit edilenlerden bazıları şunlardır. Ali Bey; 1559 tarihinde Oltu Sancağının tahriri dolayısıyla Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazılan bir hükümde (29 R. 966 tarihli hüküm. BOA. İE. TZ. 1-19). Oltu

Sancakbeyi olarak Ali Bey'in ismi geçmektedir.

Mehmed Bey; 1571 tarihli Erzurum Beylerbeyi ve Oltu kadısına yazılan bir hükümde (25 Safer 979 tarihli mühimme kaydı. BOA. A.DVNSMHHM.d. 14 / 194) Mehmed Bey, Oltu sancakbeyi olarak kaydedilmiştir. Mehmed Bey'in 7 Receb 979 / 25 Kasım 1571 tarihli hüküm kaydında² vefat ettiği belirtilmektedir. 1573 tarihli bir has kaydında³ Oltu sancakbeyi olarak Mahmud Bey gösterilmekte olup has miktarı 217.000 akçadır.

Mustafa Bey; 11 Ra 986 / 18 Mayıs 1578 tarihli bir ruûs defteri kaydında⁴ Tortum Sancakbeyi Mustafa Bey'in Oltu sancakbeyliğine tayin edildiği belirtilmiştir.

Sultan III. Murad (1574–1595) döneminde, Osmanlı Devleti'nin doğu hududunda meydana gelen olaylar, Şah Tahmasb'ın 1576'da ölümünden sonra çıkan karışıklıklar, yeni bir Osmanlı-Safevî savaşını gündeme getirmişti. 2 Ocak 1578'de, doğu hududundaki beylere hükümler yazılarak, Safevilere harp ilanı kararı bildirilmişti. Veziri azam Sokullu Mehmed Paşa'nın muhalefetine rağmen, Lala Mustafa Paşa ve Koca Sinan Paşa'nın ısrarı neticesinde gerçekleşen harp ilanından sonra, İran seferi serdarlığına Lala Mustafa Paşa getirilmişti. Şirvan'daki Sünni halkın Safevîlerin zulmünden şikâyet etmesi üzerine, sefer yönü Şirvan taraflarına yönlendirilmişti. Serdar Lala Mustafa Paşa idaresindeki ordu, 9 Ağustos 1578'de Çıldır Savaşı'nda Tokmak Han idaresindeki İran ordusunu mağlup etmişti. Çıldır zaferi, Osmanlılara Gürcistan kapılarını açmış ve Meshiya Prensi Dedis İmedi, bir elçiyle oğlu Menûçîhr'i (Minûçîhr) rehin olarak gönderip itaatini bildirmişti. Diğer oğlu Kuarkuare'nin (Gorgora) de himaye istemesi neticesinde Lala Mustafa Paşa, Menûçîhr'e Azgur, Gorgora'ya da ocaklık olarak Oltu sancağını vermişti (Kütükoğlu, 1993: 23, 25, 28, 31, 48-57). Böylece Atabek ailesinin Oltu Sancağını yurtluk ocaklık sancak olarak uzun süre idare ve tasarruf edeceği dönem başlamış oluyordu.

Çıldır zaferinden sonra Lala Mustafa Paşa, bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmek için idari düzenlemelerde bulundu. Gürcü prenslerinin itaatini sağlamak amacıyla, Şirvan'ın fethi sırasında itaatten ayrılmayan ve ihtida ederek İslamiyeti kabul edip Mustafa ismini alan Menûçîhr, 1 Temmuz 1579 tarihinde yeni kurulan Çıldır Beylerbeyliği'ne, kardeşi Gorgora da Oltu Sancağı sancakbeyliğine tayin edildi. Bu düzenlemelerle Atabegli Mustafa (Menûçîhr) Paşa kardeşi Gorgora ile ortaklaşa tasarruf etmek üzere 900.000 akçalık haslarla yurtluk, ocaklık ve mülkiyet şekline getirilen Çıldır Eyaletinin ilk beylerbeyi oldu (Emecen, 1993: 300).

Çıldır Eyaleti, ilk kuruluş sırasında Arpalı, İmirhev, Pertekrek, Ardanuç, Çeçerek, Aspinze, Livane ve Ude sancaklarından ibaretti. Bir sınır bölgesi olması sebebiyle, sık sık askerî harekâta maruz kalan Çıldır Eyaletinin sınırları zaman zaman değişikliğe

² “Oltu beyi iken fevt olan Mehmed Bey'in adamlarından olan isimleri yazılı altı nefere kanun mücebince tımar verilmek buyuruldu” A.DVNSMHHM.d 25 /42.

³ “Hashâ-i Mahmud Beğ b. Bekir Beğ mir-livâ-i Oltu, Cem'an 217.000” A.DFE.d 0051, s. 2-3.

⁴ “Livâ-i Oltu, Tortum Beği Mustafa Beği bedeli ile tevcih olundu. 11 Ra 986” BOA. KK.d 262, s. 222.

uğramıştı. Eyalet merkezi bazen Çıldır, bazen de Ahıska olmuştur (Emecen, 1993: 300-301; Ababay, 1987: 102-110).

9 Şubat 1580 tarihli bir mühimme kaydında⁵ Oltu Sancağının, Çıldır Eyaleti'ne dâhil edildiğine dair önemli bir hüküm vardır. Buna göre Erzurum Eyaleti'ne dâhil olan Oltu ve Büyük Ardahan sancaklarının icmal ve mufassal defterlerinin mühürlü olarak Çıldır Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya gönderilmesi emredilmiştir. Bu kayıttan Oltu Sancağının yeni kurulan Çıldır Eyaleti'ne bağlandığı anlaşılmaktadır.

6 Kasım 1585 tarihli başka bir mühimme kaydında ise Oltu Sancakbeyi İskender Bey'in Tebriz seferine katılmak istemesi üzerine kendisine otuz bin akçe terakki verilmesi için Çıldır Beylerbeyine hüküm yazılmıştır⁶. Çıldır Valisi Mustafa Paşa'nın kardeşi Gorgora'ya ocaklık olarak verilen Oltu sancağının bu tarihte İskender Bey'e tevcih edildiği görülmektedir.

XVII. yüzyıl; 1609 tarihli Ayn Ali Efendi Risâlesi'nde Çıldır Eyaleti'nin on üç sancağından birisi olarak kaydedilen Oltu sancağının sancakbeyi hassasının 200.017 akçe olduğu belirtilmiştir (Ayn Ali Efendi, 1280: 27-28, 58-59).

1631–32 tarihli tevcihat defterine göre Oltu Sancağı bu defa Kars Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak kaydedilmiştir (Turan, 1963: 222-223). Bu tarihte Kars Eyaleti'nin dokuz sancağından birisi olan Oltu Sancağı için *Liva-i Oltu, der tasarruf. Oltu kulu mevacibine ocaklık tayin olunmuştur* şeklinde bir kayıt vardır. Buradan da bu tarihte ocaklık sancak olarak tahsis edilen Oltu'nun gelirlerinin sancakta görevli askerlere tahsis edildiği anlaşılmaktadır. 1632-41 tarihli tevcihatta da Oltu Sancağı, yine Kars Eyaleti'ne bağlı olarak gösterilmiştir (Kunt, 1978: 195).

Evlîya Çelebi'de Çıldır Eyaleti, "*Eyalet-i Çıldır on üç sancaktır... Livâ-yı Oltu ve Hirtiz ve Ardaniç ve Hacrek ve Ardahan ve Posthû ve Mahçil ve Açarpenk ve Ahıçka, paşa tahtıdır ve dört sancağı dahi yurdruk ve ocaklık ve mülkiyet üzere tasarruf ederler ve sancağı Pertekrek ve Livâne ve nısf-ı Livâne ve Şavşad...*" şeklinde kayıtlıdır (E. Çelebi, 1999: 163). Bu bilgiden, kısa süre Kars Eyaleti'ne bağlanan Oltu Sancağının yeniden Çıldır Eyaleti'ne bağlanıp Çıldır valisinin tasarrufunda bulunan dokuz sancaktan birisi haline getirildiği anlaşılmaktadır.

1653 tarihli Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'ne göre Çıldır Eyaleti, "*Eyâlet-i Çıldır nâm-ı diğer Ahıska. On üç sancaktır. Üç sancağı yurdruk ve ocaklıktır. Ma'dası umerâyı Osmaniye tasarrufundadır. Sancakları şunlardır: Livâ-yı Oltu, Ardahan-ı Büzürk, Hartus, Erednevuc, Posuthu, Mahcil, Şavşad, Pergerek*" şeklinde kaydedilmiştir (Sofyalı Ali Çavuş, 1992: 36).

⁵ "Erzurum beylerbeyine hüküm ki, hâlâ Çıldır beylerbeyisi olan Mustafa dâme ikbâluhûnun beğlerbeğliğine ilhak olunan Oltu ve Büyük Ardahan sancaklarının defterleri müşârun ileyhe gönderilmek emr idüb buyurdum ki vusûl bulduk da zikr olunan iki sancağın icmal ve mufassal defterlerin mühürleyüb müşârun-ileyhe irsal eyleyesin" A.DVNSMHH.d. 40/81.

⁶ "Çıldır beylerbeyisine hüküm ki: Oltu Sancakbeyi İskender gelüb Tebriz seferinde hizmette ve yoldaşlıkta bulunub inayet rica etmeğın otuz bin akçe terakkiye emr-i şerif yazılmıştır" A.DVNSMHH.d. 56/371.

Kâtib Çelebi'nin Cihannümâ'sında, "Çıldır cenklerde harab olmağla Ahıska'ya ilhak idüb müstakil bir Eyalet etmişler... Sancakları; Acara, Ardanuc, Ardahan-ı Büzürk Ardahan-ı Küçük, Sevka / Soka? tabi' Oltu, Petkerek ocaklıktır. Penek, Posthov, Tavusker, Çıldır, Haçrek, Hartos, Şavşad ocaklıktır. Göle, Livane ocaklıktır. Mahcil nısf-ı Livâne ocaklıktır... Ahışa hâlâ taht-ı vilâyetdir" şeklinde bilgiler vardır (Katib Çelebi, 1145: 408). Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Telhisü'l-Beyân adlı eserinde Çıldır Eyaleti'nin on üç sancağı arasında Oltu Sancağı da gösterilmiştir⁷.

XVII. yüzyıl tevcihat kayıtlarında, Oltu Sancağı yüzyılın başında Çıldır Eyaleti'ne bağlı iken 1631-41 tarihli tevcihat kayıtlarında bu defa Kars Eyaleti'ne bağlanmış. Ancak bu bağlılık kısa sürmüş ve Oltu Sancağı yeniden Çıldır Eyaleti'ne bağlanıp aynı zamanda paşa sancaklarından birisi haline getirilmiştir. Bu dönemde isimleri tespit edilen sancakbeyleri şunlardır.

Arslan Paşa; 29 Z. 1062 / 1 Aralık 1652 tarihli bir hükümde Atabek ailesinden Çıldır Valisi Yusuf Paşa'nın vefatı üzerine oğlu Oltu sancakbeyi Arslan Paşa, babasının yerine Çıldır Valiliğine getirilmiştir⁸. Arslan Paşa, Oltu'da kendi adını taşıyan bir de cami inşa ettirmişti (Kılıç, 2008: 113-131).

Ahmed Bey; 25 Ş. 1079 / 1 Şubat 1669 tarihli tevcihat kaydında Oltu Sancağının idaresi sabık Siird beyi Ahmed Bey'e verilmişti (İE.TCT. İbnü'l-Emin Tevcihat, 645).

Veli Bey; 15 Za. 1083 / 4 Mart 1673 tarihli kayda göre eski Kiği sancakbeyi Veli'nin arzı üzerine kendisine Oltu sancağının idaresine getirilmişti (İE.TCT. 36/1).

Yusuf Paşa; 10 R. 1107 / 18 Kasım 1695 tarihli bir mühimme kaydında Çıldır valisi Salih Paşa'nın halka zulmedip Gürcistan taraflarına yapılan saldırılara müdahale etmemesi üzerine azledilip yerine Oltu Sancakbeyi Yusuf Paşa'nın tayin edilmesi emredilmişti⁹.

Mustafa Bey; Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa'nın arzıyla 21 Ekim 1698 tarihinde Oltu Sancağına, sâbık Altunkale sancakbeyi Mustafa Bey tayin edilmişti (Kılıç, 1997: 176).

XVII. yüzyılda çoğu defa yurtluk ocaklık olarak idare edilen Oltu Sancağı, zaman zaman da has olarak tahsis edilmişti. Burada dikkate değer hususlardan birisi Atabek ailesine mensup olan Oltu sancakbeylerinin çoğunlukla bir sonraki görevinin Çıldır

⁷ "Liva-i Oltu, zeamet üç, timar yüz yirmi üç. Hass-ı mir-livâ 200.017 akçedir." (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998: 128).

⁸ "Çıldır beylerbeyi olan Yusuf Paşa fevt olup eyâlet-i mezbur intihâ-i serhadd-i mezbure olmağla Oltu sancağı beği olan müteveffâ-i mezbûrun sulbü oğlu olan bais-i arz-ı ubüdiyet Arslan bendeleri.(hidematında) yarar ve bu serhadde her-vechile ehl-i vukûf ve emekdar olub her veçhile mahall-i merhamet ve sezevâr-ı atafet olmağın merâhim-i aliyye-i hüsrevanide Çıldır Eyaleti merkûm Arslan kullarına sadaka ve ihsan buyurulmak ricasına olaki vaki'i haldir vuku'u üzere paye-i serîr-i a'lâya arz olunub bâ-fermân-ı gönderilmiştir" TSMA.e. 4426/1.

⁹ "Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya: Sabıka Çıldır Beylerbeyi Salih Paşa'nın ahaliye zulmü, Gürcistan serhaddinde fitne ve fesat çıkarması, Ercil isimli müfsidin Açıkbaş memleketine saldırmasına müsaade etmesi suçlarından dolayı Âsitâne-i Saâdet ihzarı ile yerine Oltu Sancakbeyi Yusuf Paşa'nın tayin edildiği bildirilmiştir" A.DVNS.MHM.d. 106-1258.

Valiliğine tayin edilmesidir. Bu yönüyle Oltu sancağı, Çıldır beylerinin ata ocağı olmuş ve bu durum uzun süre devam etmiştir.

XVIII. Yüzyıl; Bu yüzyılda da Çıldır Eyaleti'nin sancaklarından birisi olan Oltu Sancağının, yine yurtluk ve ocaklık üzere tahsis edildiği görülmektedir.

Tablo: Çıldır / Ahıska Eyaleti Sancakları (İnbaşı, 2005: 80).

1682-1702 (Kılıç, 1993: 66).	1717-1730 (Başar, 1997: 22).	1755-1820 (BOA A.DVNSNŞT.d. 16. s. 127-167) ¹
Acara-i Ulyâ	Acara-i Ulyâ (Ocaklık)	Acara-i Ulyâ (Ocaklık)
Acara-i Süflâ (Ocaklık)	Acara-i Süflâ (Ocaklık)	Acara-i Süflâ (Ocaklık)
Acara (Ocaklık)	Acara (Ocaklık)	
Ahilkelek	-	Ahilkelek
Altunkal'a (Ocaklık)	Altunkal'a	Altunkal'a
Ardahan-ı Büzürk	Ardahan-ı Büzürk	Ardahan-ı Büzürk
Ardanuç (Ocaklık)	Ardanuç	Ardanuç
Astiha (Ocaklık)	-	Astiha
Astere (Ocaklık)	Aspinza (Ocaklık)	Astize (Ocaklık)
Çıldır	Çıldır	Çıldır
Emirhoy (Ocaklık)	Emirhoy	-
Hartus (Ocaklık)	Hartus	Hartus
Haçerek / Göle	Haçerek / Göle	Haçerek / Göle

¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) A.DVNSNŞT.d. 16. s. 127-167. Bu defter Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi, (16 Numaralı Tahvil Defteri)*, Yay. Heyet, İstanbul 2019 adıyla yayınlanmıştır.

Keskim	-	Keskim
Maçahel (Ocaklık)	Maçahel	Maçahel (Ocaklık)
	Mamervân	Malazgird
Nısf-ı Livane (Ocaklık)	Nısf-ı Livâne (Ocaklık)	-
Nısf-ı Livane ve Pertek (Ocaklık)	Nısf-ı Livane ve Pertek (Ocaklık)	Nısf-ı Livane ve Pertek (Ocaklık)
Oltu (Ocaklık)	Oltu (Ocaklık)	Oltu (Ocaklık)
Pertekrek (Ocaklık)	Pertekrek	Pertekrek
Penek	Penek	Penek (Malikâne)
Posof (Ocaklık)	Posof	Posof
Şavşat (Ocaklık)	Şavşat	Şavşat
		Hımıs ve Tekman
22 Sancak	20 Sancak	21 Sancak

Görüldüğü üzere, 1682–1702 tarihleri arasında 22 sancaktan 15 tanesi ocaklıktır. 1717–1730 yıllarına ait tevcihat defterinde, 20 sancak kaydedilmiş olup bunlardan 6 tanesi ocaklık sancaktır. İncelediğimiz 1750–1820 yıllarına ait deftere göre, Çıldır Eyaleti'nin sancak sayısı 21 olup içerisinde Oltu sancağının da olduğu sancakların büyük bir kısmı ocaklık sancak, Penek sancağı da malikâne olarak kaydedilmiştir.

XVIII. yüzyılda Oltu sancakbeylerinden isimleri tespit edilenlerle ilgili bilgiler şu şekildedir.

Mustafa Bey; 29 L. 1114 / 18 Mart 1703 tarihinde Oltu Sancakbeyi Mustafa'ya, Osmanlı Devleti'ne itaatten ayrılan Güril ve Dadyan melikleri üzerine yapılacak harekât sırasında Çıldır Valisi İshak Paşa ve Erzurum Valisi Halil Paşa'ya hitaben hüküm gönderilmişti¹.

¹ “Oltu sancakbeyi Mustafa'ya: Fitne ve bozgunculuk halinde olan Güril ve Dadyan meliki Mamya'nın def'i için görevlendirilen Çıldır beylerbeyi İshak Paşa ve Erzurum beylerbeyi Halil Paşa ile birlikte hareket edilmesi” A.DVNSMHH.d. 114/238.

Yusuf Bey; Çıldır valisi İshak Paşa'nın oğlu olup 5 Ekim 1712 tarihinde Oltu sancakbeyliğine getirilmiştir (Kılıç, 1997: 176). 21 Ra 1142 / 14 Ekim 1729 tarihli kayda göre¹ Yusuf Bey, kendi rızasıyla Öltü sancağını kardeşi Ali'ye bırakmak istemesi ve Tiflis muhafızı babaları İshak Paşa'nın arzı üzerine, 13 Kasım 1729'da yurtluk ve ocaklık olarak Oltu sancakbeyliği Ali Bey'e tevcih edilmiştir.

Ahmed Bey; Ali Bey'in 9 Ekim 1737 tarihinde vefatı üzerine Çıldır Valisi Yusuf Paşa'nın arzıyla Ali Bey'in kardeşi İshak Paşa'nın diğer oğlu Ahmed Bey'e yine yurtluk ve ocaklık üzere Oltu sancakbeyliği tevcih edilmiştir (Kılıç, 1997: 176).

Hasan Bey; Gurre-i B. 1168 / 13 Nisan 1755 tarihli bir kayıta¹ Çıldır Beylerbeyi Hafız Mehmed Paşa'nın amca-zadesi olan Hasan Bey'e yurtluk ve ocaklık üzere Oltu sancağının idaresi verilmiştir.

1 N. 1168 / 11 Haziran 1755 tarihinde Oltu sancağının yurtluk ve ocaklık olarak Oltu Sancakbeyi Hasan Bey'e mîr-miranlık rütbesiyle tevcih edilmesi için Çıldır Valisi İbrahim Paşa'nın arzı bulunmaktadır¹. 14 Ekim 1760 tarihli yeni bîr tevcihat kaydında bu defa Çıldır Valisi olan el-Hac İbrahim Paşa'nın arzıyla mir-miranlık rütbesiyle Hasan Paşa ibka edilerek yeniden Oltu Sancakbeyi olarak tayin edilmişti¹.

Oltu sancağı mutasarrıfı olan Hasan Paşa'ya 17 Ş. 1174 / 24 Mart 1761 tarihinde Çıldır Eyaleti valiliği tevcih edilmişti¹. Hasan Paşa da Oltu sancağının idaresinin yarar hizmetler yapan, padişaha ve devlete itaatten ayrılmayan oğlu İshak Bey'e tevcih edilmesini arz etmişti. Bunun üzerine Sultan III. Mustafa tarafından da hattı hümayun verilerek İshak Bey'e yurtluk ve ocaklık üzere Oltu Sancağı tevcih edilmişti. Hasan Paşa'nın oğlu İshak Bey, Bayezid Sancağı mutasarrıfı olan II. İshak Bey'dir (İnbaşı, 2004)¹.

¹ “Liva-i Oltu: Ber-vech-i yurtluk ve ocaklık, Oltu sancağına mutasarrıf Yusuf Bey karındaşı Ali'ye, livâ-i mezbûru hüsn-i rızasıyla kasr-ı yed eyledüğün Tiflis muhafızı olan babaları İshak Paşa arz itmeğın, arzı mücibince ber-vech-i yurtluk ocaklık mumâ-ileyh Ali Bey'e verilmiştir” (Başar, 1997: 121).

¹ “Livâ-i mezbûr Çıldır Beylerbeyîsi Hâfız Mehmed Paşa'nın ammizâdesi Hasan *zîde-mecdühüya* ber-vech-i yurtluk ve ocaklık tevcih. Gurre-i B. sene 168” A.DVNSNŞT.d. 16. s. 150.

¹ “Yurtluk ve ocaklık vechile Oltu'sancağı beyi olan Hasan Bey'e mir-i miranlık rütbesinin tevcihi hakkında Çıldır Valisi İbrahim Paşa'nın arizası” C.DH. 158/7896.

¹ “Livâ-i mezbûr mutasarrıfı Mîr-i mûmâ-ileyh Hasan *dâme-izzühüya* Çıldır Vâlisi Vezîr-i mükerrrem el-Hâc İbrahim Paşa'nın arz ve iltimâsıyla rütbe-i mîr-i mîrânî tevcih olunmuşdur. 4 Ra. sene 174” A.DVNSNŞT.d. 16. s. 150.

¹ “Livâ-i mezbûr mîr-i mîrân-ı⁶mûmâ-ileyh Hasan *dâme-ikbâlühünun* üzerinde iken avâtıf-ı aliyye-i mülûkânenen bu defa kendiyeye Çıldır Eyaleti ihsân buyurulduğuna binâen İshak *zîde-mecdühü* için yarar ve hidemât-ı aliyyeye sâhib-i iktidâr ve sıdk u istikâmeti bedîdârdır deyü livâ-i mezbûrun mûmâ-ileyh İshak *zîde-mecdühüya* ihsân buyurulmasını mûmâ-ileyh Hasan *dâme-ikbâlühü* arz etmeğın livâ-i mezbûr avâtıf-ı aliyye-i hüsvâneden ber-vech-i yurtluk ve ocaklık mûmâ-ileyh İshak *zîde-mecdühüya* tevcih olunup emr-i şerîf yazılmışdır”. 17 Ş. Sene 174” A.DVNSNŞT.d. 16. s. 150.

¹ İshak Bey ile ilgili olarak Hakañ Kaya tarafından yapılan araştırmada Çıldır valisi İshak Paşa ile Bayezid sancakbeyi İshak Bey'in farklı kimseler olduğu üzerinde durulmuş ve çeşitli yorumlar

Oltu Sancakbeyi İshak Bey, 4 B. 1180 / 6 Aralık 1766 tarihli tevcihat kaydı¹ ile Çıldır Valisi babası Hasan Paşa'nın iltiması ile mir-miranlık payesi verilerek ibka edilmişti. İshak Paşa'nın Oltu mutasarrıflığı uzun süre devam etmişti.

Arşiv kayıtlarından ve tevcihat defterlerinden anlaşıldığına göre İshak Paşa, 1766'dan itibaren dokuz yıldır sürdürdüğü Oltu mutasarrıflığı uhdesinde olmasına rağmen, Bayezid Sancağı beyi Abdülfettah Bey'in vefatı üzerine 4 L. 1189 / 28 Kasım 1775 tarihinde Erzurum Valisi Ali Paşa'nın arzı¹ ile Bayezid Sancakbeyliğine² tayin edilmişti. Böylece İshak Paşa, 1775'ten itibaren Oltu sancağı da uhdesinde olmak üzere aynı zamanda Bayezid sancakbeyi olarak görevlendirilmiştir.

Oltu ve Bayezid Sancakları mutasarrıfı İshak Paşa ile ilgili arşiv kaydında² yer alan bilgiye göre, Eleşkirt sancağı mutasarrıfı Ali Bey ile arasında meydana gelen ihtilaf ve muharebe üzerine, Ali Bey azledilmiş ve Eleşkirt sancağının idaresi Abdullah Bey'e verilmiştir. Bu olaydan sonra, İshak Paşa'nın Eleşkirt sancağı idarecilerine karşı acımasız davrandığı ve pek çok kimseyi suçsuz olarak öldürttüğü anlaşılmaktadır².

İshak Paşa'nın Eleşkirt'te ümera ve ulemeden pek çok kişiyi öldürtmesine rağmen herhangi bir şekilde cezalandırılmamış olması, onun İran'a tabi olma ihtimalinden ileri gelmekteydi. Nitekim İshak Paşa'nın bölgedeki diğer atabeklerle sürekli ihtilaf halinde olduğu, zaman zaman devlet merkezine karşı da bu tutumunu devam ettirdiği, ancak bulunduğu yerin stratejik konumundan dolayı affedilme yoluna gidildiği görülmektedir. Bunu çok iyi bilen ve kendi lehinde kullanan İshak Paşa, bu davranışını sancakbeyliği, bilahare Çıldır valiliği zamanında da sürdürmüştü (İnbaşı, 2004: 192-193; İnbaşı, 2005: 88-89). İshak Paşa'nın Oltu'dan ayrılıp Bayezid sancağında ikamet etmeye başladığı

yapılmıştır (Kaya, 2018; Kaya, 2020). Ancak Oltu sancağı beyi olup daha sonra Bayezid sancağına tayin edilen Hasan Paşa'nın oğlu İshak Paşa'nın Çıldır valiliğine tayin edildiği konusunda önemli veriler vardır. Bu konuda Yakup Karataş'ın da Bayezid Sancağı ve İdarecileri (1700-1914) (Karataş, 2014) adlı önemli bir çalışma daha vardır. Bu konular üzerinde araştırmaların devam etmesi ve yeni bilgilerin ortaya çıkarılması önemlidir.

¹ “Livâ-i mezbûr mûmâ-ileyh İshak Bey'e babası Vezîr-i mükerrerrem saâdetlü Hasan Paşa hazretlerinin iltimâslarıyla bâ-emr-i hümâyûn-ı şevket-makrûn rütbe-i mîr-i mîrânî ile ibkâ ve mukarrer kılınmıştır. 4 B. Sene 180” A.DVNSNŞT.d. 16. s. 150.

¹ “Livâ-i mezbûrede ber-vech-i yûrtluk ve ocaklık mutasarrıf olan Abdülfettah Paşa, fevt olub livâ-i mezbûr mahlûl ve İshak Beğ, müteveffa-i merkûmun akrabasından yarar ve işgûzar ve her vecihle mahall ve müstehak olduğuna binaen vezîr-i mükerrerrem Erzurum valisi saâdetlü Ali Paşa hazretlerinin tahriri ve iltiması mucibince ber-vech-i yûrtluk ve ocaklık tevcih olunmuştur. Fi 4 L. sene 189.” A.DVNSNŞT.d. 16. s. 144.

² BOA. Hatt-ı Hümayun 713, 1387. 1193 / 1778 yılından beri İshak Paşa ile Eleşkirt mutasarrıfı arasında mücadele devam etmekteydi. Bu konuda eski Kars valisi İbrahim Paşa'dan gelen tahriratta İshak Paşa'nın Eleşkirt beyini hapsettiği yerine Abdullah Bey'i tayin ettiği belirtilmektedir. BOA. Hatt-ı Hümayun 1387.

² Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre İshak Paşa tarafından öldürülen kimselerin sayısı 45 olup isimleri de belirtilmiştir. “Abdi Paşa-zâde Halil Bey Eleşkirt'e mutasarrıf olduktan sonra on beş nefer hanedan dahi bila cürüm katl eylemiştir.” (Mumcu, 1985).

dönemden itibaren kanun kaide dinlemez bir kimse olduğu, hakkında yazılan şikâyetlerden anlaşılmaktadır.

1197 / 1783 tarihli iki ayrı şikâyetten ilkinde, Iraklı Han ile Rusya arasında meydana gelen dostluktan ve İshak Paşa'nın bölgedeki halka karşı sert tedbirler alıp, onlar üzerine hücum ettiğinden bahsedilmektedir (BOA. Hatt-ı Hümayun, 448 K). Devlet merkezine yapılan ikinci şikâyette de İshak Paşa'nın bölgedeki eşkıyayı himaye ederek eyaleti talan ettiğine dair birçok kişinin imzalı ve mühürlü dilekçesinin olduğu ifade edilmektedir (BOA. Hatt-ı Hümayun, 448 K).

1202 / 1788 tarihli hattı hümayunda (BOA. Hatt-ı Hümayun, 1164), Bayezid ve Oltu mutasarrıfı İshak Paşa'nın merkeze yazmış olduğu arza atfen, Azerbaycan hanlarının Osmanlı Devleti'ne tabi olmaya meyilli olduğu, Dağıstan hanlarının da ikiyüzlü bir siyaset takip eden Tiflis hanı Iraklı Han üzerine hücum etmek istediği belirtilip, Sultan I. Abdülhamid'in de buna izin verdiği kaydedilmektedir.

1203 / 1789 tarihli Erzurum valisi Ahmed Paşa'nın kethüdası Ebubekir Bey'in gönderdiği takrirden, Bayezid-Oltu mutasarrıfı İshak Paşa'nın padişaha tabiiyet ve itaatinin tam olduğu, gerekirse yeni bir itimatnamenin alınabileceği belirtilmektedir (BOA. Hatt-ı Hümayun, 762). İshak Paşa, bu dönemde devlet merkezi ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Nitekim İshak Paşa, zaman zaman Osmanlı Devleti ile ihtilafa düşerken, bazen de bölgeye, Gürcistan ve İran taraflarından gelebilecek hücumlara karşı alınan müdafaa tedbirlerinde de rol oynamıştır.

Oltu ve Bayezid sancakları uhdesinde bulunan İshak Paşa, bir süre sonra Çıldır Valiliğine atanmıştı. Nitekim Çıldır valisi Süleyman Paşa'nın, Ocak 1791'de vefat etmesi üzerine, yerine kimin atanacağı hususu gündeme gelmiştir. Bunun için İstanbul'da bir toplantı yapılmış, Çıldır ve serhat meselesine vâkıf birisinin vali tayin edilmesi kararlaştırılmıştı. Ahmed Cevdet Paşa'nın kaydına göre, Süleyman Paşa'nın oğlu Şerif Mehmed Bey, Oltu ve Bayezid mutasarrıfı olan İshak Paşa ve hassa silahtarlarından Mehmed Sabit Bey, Çıldır Eyaleti valiliği için en kuvvetli adaylar idi. Şerif Mehmed Bey'in genç yaşta olmasına rağmen babası Süleyman Paşa'nın rahatsızlığı sırasında Çıldır Eyaleti'ni idare etmiş olması onu ön plana çıkarmaktaydı. Ancak Şerif Mehmed Bey'in babası Süleyman Paşa'nın hazineye intikal etmesi gereken mallarını, tam olarak vermeyeceği endişesi olduğundan onun tayininden vazgeçilmişti. Bunun üzerine İstanbul'da bulunan Sabit Mehmed Bey'in Çıldır valiliğine tayini kararlaştırılmış, ancak Mehmed Bey'in sadaret kethüdasına varıp ağabeyi Oltu ve Bayezid mutasarrıfı İshak Paşa'ya tevcihini istirham etmesi ve ailenin geleneğine göre, ağabeyinin bey olması gerektiğini, kendisinin de ona her hususta yardım edip hizmette kusur olunmayacağını beyan etmesi üzerine, Çıldır Eyaleti vezirlik payesi verilen Oltu ve Bayezid mutasarrıfı İshak Paşa'ya 1791'de tevcih edilmişti (Ahmet Cevdet Paşa, 1303: 233-234).

İshak Paşa'nın 1791 yılından itibaren Çıldır valiliğinin² yanı sıra Oltu sancağını da uhdesinde buldurmaya devam etmişti. Nitekim onun 1775 tarihinde Bayezid sancağına mutasarrıf, 1791 tarihinden itibaren de Çıldır valisi olmasına rağmen Oltu sancağına herhangi bir tevcihatın yapılmaması bu düşünceyi teyit etmektedir.

İshak Paşa'nın Çıldır valiliği uzun süreli olmamıştır. Daha valiliğinin ilk yıllarında, Süleyman Paşa'nın oğlu olup Çıldır valiliğinde hak iddia eden Şerif Mehmed Paşa'nın muhalefeti ile karşılaşmıştır. İshak Paşa, Şerif Bey'e karşı üstünlük elde edebilmek için sert tedbirler almış hatta Ahıska'dan getirttiği kuvvetlerle kethüdası Süfyan Ağa'yı, Şerif Bey'in üzerine göndermiş, ancak gönderdiği kuvvetler Şerif Bey'e tabi olmuştu. Bunun üzerine, mücadele gücünü kaybeden İshak Paşa, Çıldır valiliğinde tutunamayarak Ardahan'a çekilmek zorunda kalmıştı. Fakat Ardahan halkından beklediği desteği göremeyen İshak Paşa, çiftliğinin ve ailesinin bulunduğu Oltu'ya gelmişti. Ancak burada da destek bulamayıp Erzurum'a gelerek Vali Seyit Ahmed Paşa'ya sığınmıştı (Ahmet Cevdet Paşa, 1303: 234-235). Görüldüğü üzere bir yıl kadar Çıldır Valiliği yapan İshak Paşa, burada tutunamayınca ailesinin ve çiftliğinin bulunduğu Oltu'ya tekrar dönmüştü.

Oltu sancağına 26 Z 1218 / 7 Nisan 1804 tarihinde yapılan bir tevcihatta önemli bilgiler vardır². Buna göre; Oltu sancağı mutasarrıfı Hasan Paşa-zâde İshak Bey'in aklını yitirip, şuurunu kaybettiği, devlete hizmet için liyakati ve gücünün kalmadığı, sancağının emniyetini sağlamaya kudreti olmadığından ahalinin perişan olduğu bildirilmektedir. İshak Bey'in de maişetine riayet eylemek şartıyla Çıldır Valisi vezir Selim Paşa'nın arzı üzerine Oltu sancağının Dede Mustafa'ya tevcih olunması için hüküm yazılmıştı. Dede Mustafa'nın da yurtluk ve ocaklık üzere Oltu sancağını tasarruf ettiği kaydedilmiştir. Buradan İshak Bey'in büyük bir rahatsızlık geçirdiği bu sebeple amcazadesi Dede Mustafa'ya Oltu sancağı idaresinin verildiği anlaşılmaktadır.

7 Nisan 1804 tarihinden itibaren Oltu sancağı mutasarrıfı olan Dede Mustafa, 1814 tarihine kadar yurtluk ocaklık olarak Oltu'da idarecilik yapmıştı. Ancak 13 B. 1229 / 1 Temmuz 1814 tarihli tevcihatta² Dede Mustafa'nın evladı⁴ olmadan vefat ettiği

² 1206 / 1792 tarihli bir tevcihat hükmünde, İshak Paşa'ya tahsis edilen gelirler de belirtilmiştir. Buna göre 450 kesesi muhalifat bahası, 150 kesesi de görevindeki gayretinden dolayı olmak üzere, 600 kese akçe tahsis edilerek, Çıldır Eyaletinin İshak Paşa'nın uhdesinde olduğu kaydedilmiştir. BOA. Hatt-ı Hümayun, 10231.

² “Eyalet-i Çıldır'da vâki' Oltu' sancağına mutasarrıf ber-vech-i yurtluk ve ocaklık Hasan Paşazâde Mîr İshak maazallâhi Teâlâ maraz-ı cünûniyete ibtilâ ve şuurdan sâkit ve hidemât-ı aliyyenin te'diyesine adem-i liyâkatı bedidâr ve zabt u rabta adem-i kudreti âşikâr olduğundan ahâlisi perişân ve perâkende ve Dede Mustafa her vechile reşid ve müstaid ve kârgüzâr ve sâhib-i iktidâr ve raiyyet-perver olduğuna binâen ber-vech-i yurtluk ve ocaklık mûmâ-ileyhe tevcih olunmasını Çıldır Vâlisi Vezîr-i mükerrerem saâdetlü Selim Paşa hazretleri arz ve iltimâs eylediği ecilden mûmâ-ileyh İshak Bey'e mübtelâ-yı zarûret olmayacak vechile infâk ve idâre eylemek şartıyla tevcih olunup emr-i şerif yazılmışdır. Hâsları için dahi başka tahvil verilmiştir. Fî 26 Z. Sene 218”. A.DVNSNŞT.d. 16. s. 150. Bu kayıttan İshak Paşa'nın farklı kimseler olduğu düşünülebilir. Ancak halen araştırmaya ve yeni belgeler, bulgular bulmaya ihtiyaç vardır.

² “Çıldır Eyaletinde vâki' Oltu sancağına Defterhâne-i Âmire'de mukayyed hâslarıyla ber-vech-i yurtluk ve ocaklık mutasarrıf olan Dede Mustafa Bey bilâ-veled fevt olup livâ-i mezbûr mahlûl ve Mîr Şirin Ali her vechile yarar ve harb ü darba muktedir ve hidemât-ı seniyye-i tâcdârînin

kaydedilmiştir. Aynı tarihli bir sonraki tevcihat kaydında² Dede Mustafa'nın her ne kadar evladı olmadan vefat etmiş olsa da amcazadesi ve İshak Paşa'nın kardeşi Mir Mehmed Said'e Oltu sancağı tevcih olunması gerekirken Çıldır valisi Selim Paşa, kethüdası Şirin Ali Bey'in Oltu sancağına tayin edilmesi için arz ve iltimasta bulunduğu için onun tayin edildiği belirtilmektedir. Nitekim Selim Paşa'nın, Oltu sancağının mahlûl olduğu, bu sebeple de Mir Şirin Ali Bey'in sahib-i iktidar olup devleti temsil edebilecek bir liyakatte olduğunu belirtmesi üzerine yurtluk ve ocaklık olarak Oltu Sancağına mutasarrıf olarak tayin edildiği kaydedilmektedir. Kendisine tahsis edilecek haslar için de ayrıca tahvil yazıldığı ifade edilmiştir.

Şirin Ali Bey, Temmuz 1814'ten Ocak 1817 tarihine kadar Oltu sancağını yaklaşık iki buçuk yıl idare etmişti. Ancak Şirin Ali Bey'in, Oltu'daki idareciliği sırasında halka kötü davranması, hatta haksız zulümler yapması sebebiyle Oltu ahalişi şikâyetçi olmuştu. Bunun üzerine 13 Ra 1232 / 31 Ocak 1817 tarihinde² Şirin Ali Bey azledilmişti. İshak Paşa'nın küçük kardeşi olan Mir Mehmed Said Bey'in, harp yapmaya muktedir ve devletin temsil edilmesinde liyakat sahibi bir kimse olması, sabık Erzurum ve Çıldır valisi vezir Pehlivan es-Seyyid İbrahim Paşa'ya Oltu halkının mahzar sunmaları, Trabzon valisi vezir Süleyman Paşa'nın da arz ve iltiması ile Oltu Sancağı mutasarrıflığına tayin edilmesi için hüküm yazılmıştı.

Böylelikle Oltu Sancağı mutasarrıflığı yeniden İshak Paşa ailesinin uhdesine verilmişti. Amcazâde Dede Mustafa on yıl kadar görev yaptıktan sonra vefatıyla yerine aileden olmayan Şirin Ali Bey tayin edilmiş olsa da azledilip yine Atabeg ailesinden İshak Paşa'nın küçük kardeşi Mir Mehmed Said Bey tayin edilmişti. Ailenin Oltu sancağı üzerindeki tasarrufu XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmişti.

te'diye ve temşiyetine sâhib-i iktidâr olduğuna binâen livâ-i mezbûr ber-vech-i yurtluk ve ocaklık mûmâ-ileyhe tevcih olunması bâbında hâlâ Çıldır Vâlisi Vezîr-i mükerrerrem saâdetlü Selim Paşa hazretleri arz ve iltimâs eylediği ecilden hakkında mezîd-i inâyet-i aliyye-i şâhâne zuhûra getirilip 13 B. sene 229 gününde avâtıf-ı aliyye-i mülûkânenen zikrolunan Oltu sancağı mîr-i mûmâ-ileyhin bilâ-veled fevtinden ber-vech-i yurtluk ve ocaklık Mîr-i mûmâ-ileyh Şirin Ali'ye tevcih olunmağla emr-i şerîf yazılmışdır. Hâslar tedârikiçin başka tahvil verilmiştir" A.DVNSNŞT.d. 16, s. 150.

² "Çıldır Eyaletinde vâki' Oltu sâncâğında Kuzay nâhiyesinde Ribat-ı Oltu ve gayrıdan bir yük doksan altı bin akçe hâssa ber-vech-i yurtluk ve ocaklık mutasarrıf olan Dede Mustafa fevt olup hâssıyla livâ-i mezbûr mahlûl oldukda ammizâdesi Mîr Mehmed Said *dâme-izzühüya* arz ve tevcih olunmak iktizâ eder iken Çıldır Vâlisi esbak müteveffâ Selim Paşa ecânibden kethüdâsı Şirin Ali Bey'e arz ve tevcih etdirmiş..." A.DVNSNŞT.d. 16. s. 150.

² "...mîr-i mûmâ-ileyh her veçhile yarar ve harb ü darba muktedir ve hidemât-ı seniyye-i tâcdârânenin te'diye ve temşiyetine sâhibü'l-iktidâr olduğundan livâ-i mezbûr refinden ber-vech-i yurtluk ve ocaklık mîr-i mûmâ-ileyhe verilmesi bâbında sâbıkâ Erzurum ve Çıldır Vâlisi Vezîr-i mükerrerrem saâdetlü Pehlivân es-Seyyid İbrahim Paşa hazretlerinin vâliliği hengâmında tarafına livâ-i mezbûr ahâlileri ale'l-umûm mahzar ve hâlâ Trabzon Vâlisi ve Faş Muhâfız Vezîr-i mükerrerrem saâdetlü Süleyman Paşa hazretleri tahrîr ve inhâ etmiş olduğundan bahisle ber-mûceb-i nizâm tevcihini vezîr-i müşârun-ileyh dahi arz ve iltimâs eylediği ecilden 13 Ra. sene 232 târihinde avâtıf-ı aliyye-i mülûkânenen livâ-i mezbûr ber-vech-i yurtluk ve ocaklık mîr-i mûmâ-ileyhe tevcih olunup emr-i şerîf tahrîr ve hâssı için dahi başka emr-i şerîf yazılmışdır." A.DVNSNŞT.d. 16. s. 150.

Oltu Sancağı, 1828-29 Osmanlı-Rus Harbi sonucunda Çıldır Eyaletinin bir kısmının Rusların eline geçmesi üzerine, Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan yeni idari düzenleme ile Erzurum Eyaletine bağlanmıştır.

1866-67 tarihli idari taksimata göre Oltu, Çıldır sancağının on bir kazasından birisi idi. 1871-1872 tarihinde yapılan yeni düzenleme ile Çıldır sancağının kaza sayısı Oltu, Ardahan, Ardahan olmak üzere üçe düşürülmüştü (Emecen, 1993: 301).

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanmış ve 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştı. Buna göre Osmanlı Devleti Kars, Ardahan ve Batum'u harp tazminatının bir kısmına karşılık olmak üzere Rusya'ya bırakılmıştı (Gencer 1992: 516-517). Bunlar *Elviye-i Selâse / Üç Sancak* olarak da bilinen Kars, Ardahan (Oltu, Şenkaya ve Olur dâhil), Batum (Artvin dâhil) ile Bayezid sancakları idi. Rus işgalinde kalan Oltu, Kars vilayetine bağlanmıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus işgali altında bulunan Üç Sancağın statüsü, Rusya ile İttifak Devletleri arasında 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Barışı'nın imzalanmasından sonra değişmiştir. Antlaşmanın 4. maddesine göre Üç Sancak ile Oltu'nun geleceği bölgede yapılacak referanduma bırakılmıştı. 12 Mart'ta Erzurum'a hâkim olan Türk ordusu, 25 Mart 1918'de Oltu'ya girmişti. Yapılan referandumdan sonra Oltu ve Üç Sancak yeniden anavatana katılmıştı (Kılıç, 2016: 39-44). 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile Türk-Sovyet sınırı kesin olarak belirlenmiş ve Çıldır Türkiye'de kalırken Ahıska başta olmak üzere birçok Türk bölgesi kaybedilmişti (Emecen, 1993: 301).

Sonuç olarak; Oltu ve çevresindeki Osmanlı hâkimiyeti Kanuni Sultan Süleyman döneminde tahkim edilmişti. Erzurum Eyaleti'nin bir sancağı olarak XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar idari statüsünü devam ettiren Oltu sancağı, Çıldır Eyaleti'nin kurulmasından sonra buraya bağlanmış, XVII. yüzyılın ilk yarısında Kars Eyaleti'ne yaklaşık on yıllık bağlı kaldıktan sonra, XX. yüzyıla kadar Çıldır Eyaleti'nin sancakları arasında yer almıştır. Özellikle Çıldır Eyaleti'nin kurulmasından sonra Oltu sancağı, atabeylerin en önemli yurtluk ocaklık sancaklarından birisi olmuştur.

Oltu sancağının en önemli özelliklerinden birisi, burada mutasarrıflık yapan atabeylerin çoğunlukla bir sonraki görev yerlerinin Çıldır Eyaleti valiliği olmasıdır. Oltu mutasarrıflığından sonra Çıldır Valiliği görevine getirilenlerin sayısı, tespit edilebildiği kadarıyla altıdır. Dolayısıyla Osmanlı idaresi zamanında Oltu sancağı, Gürcü Atabeylerine hizmet etmesi ve Çıldır valiliğine giden tevcihat süresinde önemli bir adım olması sebebiyle stratejik bir bölgedir. Çıldır atabeyleri Oltu Sancağı'nda sadece idarecilik yapmamış, sancağın imarında da rol oynamışlardır. Nitekim günümüzde hâlâ hizmet veren Arslan Paşa Camii'nin banisi olan Mehmed Arslan Paşa, Çıldır valilerinden birisidir.

Bu çalışmada, Oltu sancağının idari yapısı hakkında arşiv kaynaklarından elde edilen bilgiler değerlendirilerek günümüzde Erzurum'un en büyük ve en güzel ilçelerinden birisi olan Oltu'nun bilinmeyen bir yönünün ortaya konulması amaçlanmıştır.

Kaynaklar**Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)**

Cevdet Dâhiliye *C.DH.* ; 158/7896

Defterhane-i Âmire Kalemî *A.DFE. d 0051.*

Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri *A.DVNSMHM.d.*;14/194, 25/42, 40/81, 56/371, 106/1258, 114/238

Divan-ı Hümayun Nişan Tahvil Kalemî *A.DVNSNŞT.d.*; 16

Hatt-ı Hümayun *HAT*; 448 K, 448 M, 713, 762, 1164, 1387, 10231

İbnü'l-Emin Timar Zeamet *İE. TZ.*;1-19

İbnü'l-Emin Tevcihat *İE.TCT.*;36/1, 645.

Kâmil Kepeci *KK.d* ; 262.

Tapu-Tahrir Defterleri *TTD.d*; 387

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak *TSMA.e.* ;4426/1.

Yayınlanmış Belgeler

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi, (16 Numaralı Tahvil Defteri), Yay. Heyet, 2019.

Kaynak Eserler

Ahmed Cevdet Paşa (1303). *Tarih-i Cevdet V.*

Ayn Ali Efendi (1280). *Kavânîn-i Âl-i Osman Der Hülasâ-i Mezâmin-i Defter-i Divan.*

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 2. Kitap* (haz. Z. Kurşun, S.A. Kahraman, Y. Dağlı). Yapı Kredi Yayınları.

Hezarfen Hüseyin Efendi (1998). *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman* (haz. S. İlgürel). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kâtib Çelebi (1145), *Cihannümâ.*

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, (haz. Midhat Sertoğlu).1992.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ababay, F. (1987). *Çıldır Tarihi.*

Aydın, A. (2002). Çoruh Vadisi (Tao) ve Oltu'nun Osmanlı İdaresine Girmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 205-221.

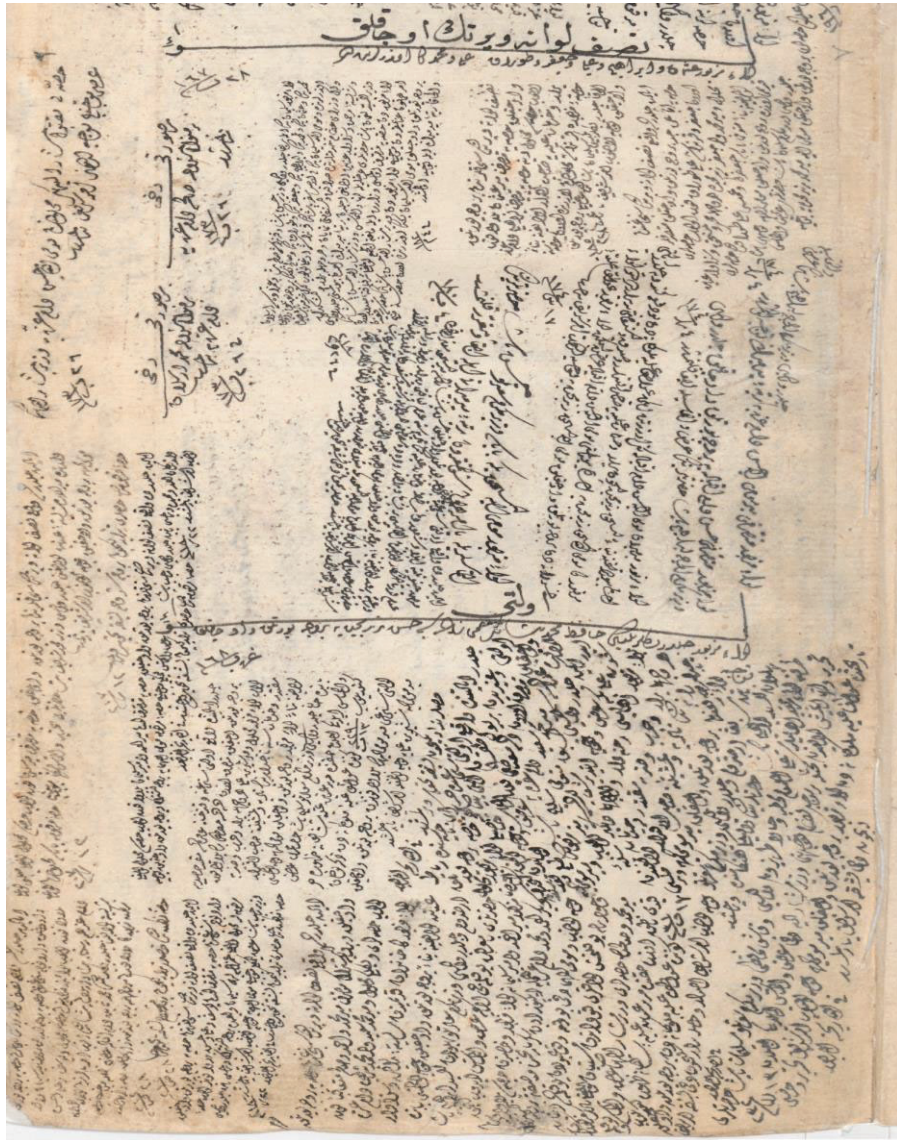
Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Başar, F. (1997). *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717/1730)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Emecen, F. (1993). Çıldır Eyaleti. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 8, 300-301.
- Gencer, A.İ. Berlin Antlaşması. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 5, 516-517.
- Grammont, J.L.B. (1978). Etudes Turco-Safavides, IV. Une Description Du Saatabago Vers 1520. *Bédi Kartlisa Revue de Kartéologie*, XXXVI, 149-166.
- İnalcık, H. (1988). Erzurum. *İA*, IV, 353-357.
- İnalcık, H. (1960). Erzurum. *EP*, II, Leiden.
- İnbaşı, M. (2004). Çıldır Beylerbeyleri: I. İshak Paşa ve II. İshak Paşa. *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu*, (ed. O. Belli), 183-196.
- İnbaşı, M. (2005). XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 77-94.
- İnbaşı, M. (2008). *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı (1549-1650)*. Yeditepe Yay.
- İnbaşı, M. (2013). Erzurum Eyaleti ve İdarecileri (1750-1800). *Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, (ed. İ.E. Atnur), 521-533.
- Karataş, Y. (2014). *Bayezid Sancağı ve İdarecileri 1700-1914*. Kitabevi Yay.
- Kaya, H. (2018). *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848)*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Kaya, H. (2020). Bayezid Sancakbeyi İshak Paşa Üzerine Bir Araştırma. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 20-35.
- Kılıç, O. (1997). *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı; Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*. Şark Paz. Yay.
- Kılıç, S. (2016). Oltu'nun Kurtuluşu ve Anavatan'a Katılımı (1878-1920). *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, 32(94), 29-48.
- Kılıç, Ü. (2008). Oltu'da Arslan Paşa Külliyesi. *Karadeniz Araştırmaları*, 5(17), 113-131.
- Kunt, İ. M. (1978). *Sancaktan Eyalete; 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Küçük, C. (1995). Erzurum. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XI, 321-329.
- Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Mumcu, A. (1985). *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*. Birey ve Toplum Yayınları.
- Subaşı, Ö. (2013), XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8(5) Spring 2013, 705-731

Turan, S. (1963). XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimâtı (1041/1631-32 Tarihli Bir İdarî Taksimât Defteri). *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, 201-232.

EK. TAHVİL DEFTERİ

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ULUTAŞ, M. (2021). Teknoloji Yönetimi: Almanya, Japonya ve Türkiye Karşılaştırılması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1609-1625.

Teknoloji Yönetimi: Almanya, Japonya ve Türkiye Karşılaştırılması

Mehmet ULUTAŞ (*)

Öz: Araştırma karşılaştırmalı olarak, Almanya, Japonya ve Türkiye'nin eğitim sistemlerinde teknolojiye yapılan yatırımlarıyla teknolojiyi kullanmadaki durumlarını ortaya koymak ve konu ile ilgili mevcut durumlarını irdelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden belge tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Almanya, Japonya ve Türkiye ülkeleri oluşturmaktadır. Ülkelerle ilgili veriler, OECD, STAT, TUIK ve WIPO istatistiklerinden alınmıştır. Çalışma bu verilerle sınırlıdır. Verilerin çözümlenmesinde, istatistiksel olarak sayısal değerlere, yüzdelerle bakılmıştır. İlgili değerler belirtilen ülkeler arasında karşılaştırılmıştır. Türkiye'nin diğer gelişmiş ülkelere göre uzaktan eğitim ve bilgisayar destekli eğitim gibi teknolojinin etkilerinin üst düzeyde olduğu eğitim uygulamalarında gerilerde olduğu, Ar-Ge harcamaları ele alındığında Almanya ve Japonya'nın harcama tutarları Türkiye'ye oranla oldukça yüksek olduğu gibi sonuçlara ulaşılmış ve Türkiye'de eğitimin, teknolojiyle iç içe entegre edilerek, mevcut sorunların giderilmesine çalışılması, bilim ve teknolojiye gerekli önemin verilmesi gibi önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı eğitim, teknoloji, eğitim yönetimi, teknoloji yönetimi.

Technology Management: Germany, Japan and Turkey Comparison

Abstract: Research comparatively, Germany, Japan and Turkey's education system in the use of technology to reveal the status of investments made in technology and aims to analyze the current situation regarding the topic. Document scanning model, one of the quantitative research methods, was used in the research. Working group of the Research in Germany, Japan and Turkey constitute the country. Country-related data are taken from OECD, STAT, TUIK and WIPO statistics. The study is limited to these data. In the analysis of the data, statistically numerical values and percentages were examined. Relevant values are compared between the countries mentioned. Turkey's compared to other developed countries, distance education and computer is in the back of the upper level is the educational practices of the effects of technology aided education, R&D expenses discussed when it reached the conclusion that, quite high compared to Turkey amounting to spend Germany and Japan, and Turkey ' Also, suggestions were made such as integrating education with technology, trying to overcome the existing problems and giving the necessary importance to science and technology.

*) Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü (e-posta: mehmet.ulutas@adu.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-6539-2039>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers. İntihal incelemesinden geçirilmiştir.

Keywords: Comparative education, technology, educational administration, technology management.

Makale Geliş Tarihi: 27.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.887939

I. Giriş

Yaşadığımız dünya, sınırların ortadan kalktığı, bilginin kolay ulaşılabilir hale geldiği, küresel paylaşımların hat safhalara ulaştığı bir dünya haline gelmiştir. Bunun en önemli etkenleri bilginin hızlı gelişimi ve paylaşılabilmesidir. İlgili gelişim kaynaklarından belki de en önemli koşul ise teknolojidir. Günümüz dünyasında artık her alanda, her yaşta bireylerin kullanımına sunulan bu eşsiz değer, vazgeçilmez ve yadsınamaz bir olgu haline gelmiştir.

Teknolojinin, sistemlerin yaşamını devam ettirmedeki yeri tartışılmayacak derecede önemlidir. Teknolojiyi elinde tutan toplumların diğer toplumlara bir üstünlük sağladığını yaşamımızın her alanında görmekteyiz. Bu algılar sahip olduğumuz her nesnede kendini göstermektedir. Teknolojiye sahip olmanın sağladığı bu üstünlük ayrıca kültürün aktarılmasında ve diğer toplumlarca benimsenmesinde de önemli rol oynamaktadır. Teknolojiye sahip olan ve bu konuda başarılı olan ülkeler neredeyse tüm dünya tarafından tanınmakta ve gıptayla bakılmaktadır. Tüm olumlu istatistiklerin sahibi olan bu ülkeler, gelişmiş medeniyetler seviyesine ulaşmışlardır. Bu ülkelerin başını çeken Japonya ve Almanya ülkelerinin ismini tanımayan, teknolojilerine neredeyse sahip olmayan bir toplum yoktur. Bu ülkeler otomotivden beyaz eşyaya, sanayiden okullara, iş hayatından sosyal yaşama dek örnek alınacak ülkeler olarak bilinmektedirler.

Sistem yaklaşımıyla bakılacak olursa, teknoloji tüm örgütlerin önemli bir girdisidir. Teknolojinin kullanım örnekleri ya da yararlanma şekilleri örgütün verimliliğini arttıracak önemli koşulları meydana getirmektedir. Özellikle bir toplumun temellerinin atıldığı eğitim kurumlarında teknolojinin etkili kullanımı artık bir gereklilik haline almıştır.

Tüm dünyanın 2019 yılında tanıştığı, Türkiye'nin de 2020 mart ayında ciddi bir şekilde hissettiği Koronavirüs Salgını (COVID-19), yaşattıkları ve hissettirdikleriyle insanlığa, bilimle teknolojinin ne denli önemli olduğunu acı bir şekilde göstermiştir. Salgın koşullarında da teknolojik yatırımlar ve bunların yönetimi bir kez daha önemini tüm dünyaya göstermiştir. Eğitimlerin uzaktan eğitimle yürütülmesi, internet bağlantı hızları, öğrencilerin sahip olduğu teknolojik araçlar gibi konular daha önemli hale gelmiştir. Teknoloji günümüzde, eğitim için var olması gereken önemli bir etken haline dönüşmüştür. Ülkelerin de sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyeleri, sahip oldukları teknolojik altyapılar, eğitim teknolojilerine yapılan yatırımlar ve teknolojinin yönetimi gibi konuların ne denli önemli olduğu bir kez daha görülmektedir.

Hızla gelişen dünyaya ayak uydurması gereken örgütlerin başında eğitim örgütleri gelmektedir. Eğitim örgütlerinin, bağlı bulunduğu toplumun gelişimini sağlayıcı etkisi göz ardı edilememektedir. Eğitim örgütlerinin varlıklarını devam ettirebilmeleri ve çağa

uygun yönetilmesinin önemi, bu misyonu gerçekleştirmek için çok önemlidir. Dolayısıyla yönetim süreçlerinin işlerliğinde bu faktörler dikkatlerden çıkarılmamalıdır. Teknoloji kullanımının ve bunun için sağlanan kaynakların eğitim kurumlarına olan etkisi incelenmesi gereken faktörlerdir. Gelişimi sağlayan ve ivme kazandıran bu faktörlerden nasıl yararlanılmaktadır? Araştırmada bu soruya yanıtlar aranmaya çalışılmıştır.

Eğitim sistemlerinde farklı işlevsel yöntemlere karşılaştırmalı olarak bakmak gerekmektedir. Dünyada yapılan uygulamaları görmek, bunları araştırmak ve tartışmak elbette en iyiyi sentezleyebilmek için önemli bir uğraşıdır. Bu çerçeveden bakılacak olursa karşılaştırmalı eğitim araştırmamızın temelini oluşturmaktadır. Çalışmada ele alınan teknolojinin kullanımı ile ilgili karşılaştırmalı bir bakış açısı, literatürde eksikliği hissedilmiş bir alandır. Karşılaştırmalı eğitim çalışmalarının da yeni yeni önem kazandığı günümüz dünyasına bu araştırmayla da bir katkı sağlanmak istenmiştir.

İlgili çalışmada karşılaştırmalı eğitim perspektifi, eğitim yönetimi çerçevesinden sunulmaya çalışılmıştır. Almanya, Japonya ve Türkiye’de bu konu ile ilgili çalışmalar ne durumdadır? İlgili etkenler, kaynak kullanımları ve uygulamalar araştırılarak literatüre bilimsel bir katkı sağlanıp, mevcut bir boşluk da bu şekilde doldurulmaya çalışılmıştır.

A. Problem Durumu

Teknolojinin yıllar içerisindeki gelişimi, insanlık olarak yeni bir eksene girmemizi sağlamıştır. Ancak bu durum tüm insanlık için maalesef geçerli değildir. Bazı toplumlar bu üretimi sağlarken, bazıları sadece ayak uydurmak durumunda kalmaktadır. Hatta bazı toplumlar bu takibi bile yapamamaktadırlar. Toplumların gelişmişlik düzeyleri sadece bu ayrımla bile gözlemlenebilir.

Toplumlarda eğitimin önemi ve yeri nasıl tartışılmazsa günümüz dünyasında sürekli bir gelişme içerisinde olan teknolojinin yeri de artık tartışılmaz hale gelmiştir. Özellikle sanayi devrimiyle beraber her geçen gün önemini arttırmış 20 yy’in ortalarından itibaren ise hemen hemen her alanın vazgeçilmez bir olgusu haline gelmiştir. Teknolojinin her alanda etkisi olduğu gibi eğitim sektöründe de yeri ve önemi yadsınamayacak derecededir.

Örgütsel kültürün temel öğelerinin analizinde teknoloji, gerçekçilik ve verimlilik başarılı örgütlerin en önemli özellikleri olarak belirtilmekle birlikte, bu örgütlerin sahip oldukları örgütsel kültür de başarının odak noktasını oluşturmaktadır. Örgütlerin başarısı için tabii ki sadece teknolojik öğelere bağlı olmadığı, aynı zamanda insan faktörünün de bu başarıda önemli yer teşkil ettiği unutulmamalıdır (Çelik, 2012). Günümüzde eğitimin özellikle gelişmiş ülkelerde klasik eğitim anlayışından çıkmış ve köklü bir dönüşümle karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Bu dönüşümün temelinde ise teknolojinin kullanımı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Teknoloji, eğitim sistemlerinin günümüzdeki gerekli en önemli girdilerinden biridir. Dolayısıyla bu gerekliliği iyi bir şekilde okul sistemlerine entegre eden ülkelerin başarıya ulaşmada bir adım önde olduğu söylenebilir. Eğitimde teknoloji kullanımının bilgiye

ulaşım ve elde edilen bilgilerinin paylaşımı konusunda büyük kolaylıklar sağladığı şüphe götürmez bir gerçektir. Teknoloji eğitimin kitlelere ulaşabilmesini sağlayan, mesafeleri bir problem olarak görmeyen yegâne araçtır. Alan çalışmamızdaki ülkelerden birisi olmasa da Çin'in uzaya göndermiş olduğu bir uzay mekiğinin içerisindeki öğretmenin dünyadaki kendi okulunun öğrencileriyle sembolik de olsa bir ders işlemesi bunun en iyi kanıtıdır.

Eğitim yönetiminde teknolojinin yeri çok önemli olsa da gerektiği kadar irdelenmemektedir. Ancak günümüzün bu çok önemli gücünün yönetim birimlerinde de incelenmesi artık bir gereklilik halini almaktadır. Kurumların ve bireylerin kendilerini çağın şartlarına uygun yetiştirmeleri gerekmektedir. Eğitim yöneticilerinden de istenilen etkinliklerden birisi de teknolojiyle barışık olmalarıdır.

Örgütsel etkililik birey ve grup etkinliğini içerse de bunlardan daha ötededir. Bu durum üç boyut açısından etkililiğin dayandığı faktörlere göre değişir. Bu faktörler; örgütün tipi, yaptığı iş ve kullanılan teknolojidir (Karlı, 2004, s. 138). Teknolojiyle etkili olmak isteyen bir kurumda kullanılan teknolojinin de önemi yadsınamayacaktır.

Araştırmamızda ele alınan Almanya'ya bakılacak olursa, ülkenin eyaletlerden oluştuğu görülmektedir. Günümüz Almanya'sında on altı eyalet bulunmaktadır. Eyaletlerin eğitim uygulamaları birbirinden farklı olmakla beraber her eyaletin kültür bağımsızlığı vardır. Buna bağlı olarak, her Eyalet Parlamentosu ve Hükümeti, kendi eyaletlerinin okul ve kültürel alanlarındaki işlerinden sorumludurlar. Bu yüzden Almanya'da tek bir okul örgütü mevcut değildir (Aytaç'tan aktaran Ersoy, 1998, s. 7).

14 ayrı eğitim modelinin uygulandığı Almanya'da eğitimde standartlar getirilmeye çalışılmışsa da eğitim sisteminde birtakım eksiklikler bulunmaktadır. PISA 2000, PISA-E ve PISA 2003 adı verilen uluslararası araştırmalarda Almanya eğitiminin 31 ülke arasında 21. olması Almanya'da şok etkisi yaratmış ve 16 eyaletin bakanları 2001 yılında eğitimde alınması gereken önlemleri ortaya koymuşlardır. Bu önlemler şunlardır (Krapp'tan aktaran Kantos, 2011, s. 51):

- Okul öncesi eğitimde dil becerisinin geliştirilmesi için alınacak önlemler,
- İlkokulda okuma becerisinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için alınacak önlemler,
- Göçmen öğrencilerin uyumu için alınacak önlemler,
- Eğitim standartları ve sonuçlara bağlı değerlendirmeyle okullarda kaliteli eğitime yönelik önlemler,
- Öğretmenlerin yöntem ve vizyon konusundaki becerilerini ve yeteneklerini iyileştirmeye yönelik önlemler,
- Okul ve okul dışı tam günlük aktivitelerinin geliştirilmesine ve öğrencilerin teşvik edilmesine yönelik önlemler.

Almanya'da ortaokullarda ICT (Information, Communication and Technology-Bilgi, İletişim ve Teknoloji) öğrenme için sadece bir araç olarak değil, aynı zamanda ayrı bir ders olarak da verilmektedir. Birçok Alman eyaletinde ICT müfredatı yazılım programı kullanmayı, arama motoru ve ağ üzerinden iletişimi ve program geliştirme kabiliyetini gerektirmektedir. Avrupa'da Almanya'nın da içerisinde bulunduğu bazı ülkelerde okullarda bilgisayarlaşma oranı en az 20 öğrenciye bir bilgisayar düşecek şekildedir. Alman okullarındaki bilgisayarların %10'u öğretmenlerin kullanımına verilmektedir. Bu

oran Avrupa standartların oldukça altındadır. Bilgisayarlar, etkili iletişim ve iş birliğinde öğretmenlerin kullandıkları bir araç haline gelmiştir. İş birliği ve değişimi teşvik etmek için bilgisayarların kullanılması bir zorunluluk haline almıştır. Bu yaklaşım Almanya’da benimsenen önemli bir olguya dönüşmüştür. Avrupa’da uygulama projeleri bilgisayar ağları ile karakterize edilmiştir. Uygulama projelerinde bilgisayar teknolojilerini kullanma gereksinimleri; iş birliği için öğretmen yetenekleri, okullarda Bilgi İletişim Teknolojileri (BİT) kullanımı olarak belirtilmiştir. Bilgisayar okur-yazarlığı öğretmen eğitimine daha ciddi ve kalıcı şekilde entegre edilmektedir (Gräsel, 2007).

Almanya’da teknolojinin erkek egemenliğini belirten bir çalışmada, çeşitli programlar ve ulusal öğrenme koşulları tartışılmış ve özellikle cinsiyet eşitliğini sağlayıcı bir takım teknoloji eğitimi önerilerde bulunulmuştur. Araştırmada 6-12 yaş çocukları için Avusturya, Estonya, Finlandiya, Fransa ve Almanya’dan oluşan 5 Avrupa ülkesinde programlar ve teknoloji eğitiminin sistemi üzerinde güçlü ve zayıf yönlerin keşfedildiği belirtilmiştir. (Rasinen, Virtanen, Endepohls-Ulpe, Ikonen, Ebach ve Stahlvon Zabern, 2009). Teknolojinin kullanım boyutlarının ne denli detaylarda araştırıldığı dünyaya örnek teşkil etmektedir.

Araştırmanın bir diğer ülkesi olan Japonya topraklarının %84’ü tarıma elverişsiz olması, sık sık depremlerin yaşanması, doğal kaynaklarının kısıtlı olması, temel maddelerde dışa bağımlı olması ve kıyılarda her sonbahar kasırgalar yaşanması dikkat çekmekle birlikte, önde giden insan gücü ile özellikle son 30 yıl yaşanan ekonomik gelişmelere engel olamamıştır. Ekonomik gelişmelere paralel olarak yüksek düzeyde bir yaşam standardına sahip bir ilke durumundadır. (Erdoğan, 2003; Memmedova Telci, 2011).

Kültürel olarak Japonlar uygulama ve uyarlamayı çok iyi bilen toplumdur. Çağdaş bir ülkedir. Kendine özgü ve uluslarına bağlı bir millettir (Güvenç, 2002). Japonlar gelişmiş ekonomi ve teknolojinin yanında, oldukça gelişmiş bir eğitim sistemine sahiptir. Japonya bugün dünyada zorunlu öğretim ile ortaöğretimde en yüksek okullaşma oranına ulaşan ülkelerden birisidir (Erdoğan, 2003, s. 107).

Japon ekonomisindeki büyüme 1960’lar itibariyle gerçek olarak %11’lere ulaşmıştır. Bu oran 1960-1972 dönemi için Almanya’da %4,6, ABD’de ise %4,3’tür. Günümüzde Japonya’nın ekonomik büyümesinin ardında yatan unsurlar sanayinin hızlı büyümesi, teknolojiye verilen önem, yüksek düzeyde eğitim ile bol bulunan iş gücünün piyasalara atılması olmuştur (ISEI, 1989).

Japonya bugün oldukça gelişmiş bir eğitim sistemine sahiptir. Japonya’da ulusal bütçenin %12’si eğitime ayrılırken %7,7’si askeri harcamalara ayrılmaktadır. ABD’nin askeri harcamalara ilk ve ortaöğretim için yaptığı harcamalardan yedi katını veriyor olduğu göz önünde bulundurulursa Japonya’nın eğitim sisteminde kaynak açısından ne kadar rahat olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır (Erdoğan, 2003, s. 117).

İkinci Dünya Savaşının ağır yenilgisinden sonra gözlenen “Japon Mucize” sinde eğitimin bir kaldıraç rolü oynadığına gerek Japonlar gerekse Japonya’yı inceleyen araştırmacılar hemfikirdir. Japonlar eğitimi diğer ekonomik, sosyal ve idari sistemlerden ayrı düşünmemeleri; kültürü, yani insanın doğaya kattığı her şeyi tüm bu sistemlerin temelini koydukları gözlenmektedir (Akarsu, 1999). Japonya eğitim alanında dünyada oldukça başarılı bir konumda bulunmaktadır. Ekonomik gelişmede olduğu gibi PISA

sınavı gibi uluslararası sınavlarda gösterdiği üstün başarı ile de dikkat çekmektedir. Bu nedenle Japonya'nın eğitim sistemini daha iyi anlayabilmek için eğitime etki eden bütün faktörleri göz önüne alarak Japon temel eğitim sistemi, yönetimi, öğretmen yetiştirme sistemi ve finansmanını incelemek gerekmektedir. Japonya, 9 yıllık mecburi eğitim süresince öğrencilere hem bilimsel hem kültürel hem de sanatsal alanda yüksek kalitede bir eğitim sunmaktadır. Japonya özellikle bazı konularda büyük başarı sağlamıştır (Bakioğlu ve Altay Gökmen, 2013).

Japonya'da teknoloji yüksekokulları (kolejleri) bulunmaktadır. Teknoloji yüksekokullarının amacı özel disiplinlerde derinlemesine öğrenme gerçekleştirmek amacıyla bir öğrencinin istihdam için gerekli yeteneklerini geliştirmektir (Bakioğlu ve Altay Gökmen, 2013, s. 275). Ayrıca her bölgede (prefecture) en az bir eğitim araştırma enstitüsü bulunur. Kentlerde ve kasabalarda ise daha küçük çaplı olan araştırma kurumları mevcuttur. Bütün bu enstitülerin üstünde Ulusal Araştırma Enstitüleri Federasyonu bulunmaktadır. Bu enstitülerin temel işlevi eğitim konusunda araştırmalar yapmak ve öneriler sunmaktır (Kazuo'dan aktaran Erdoğan, 2003).

Japonya'da eğitim uygulamalarıyla eğitim araştırmaları arasındaki ilişki eğitim teknolojilerinin ilk konuşulduğu zamanlardan itibaren konuşulmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. Eğitim araştırmaları ve uygulamaları daha çok eğitim teknolojileriyle bağlantılı olduğu görülmektedir (Nakayama ve Ueno, 2008). Japonya eğitim sistemi teknolojiyle iç içe bir haldedir denilebilir.

Çalışmamızda Almanya ve Japonya örneklerinin seçilmesi bu iki ülkenin 20. yy'deki savaşlardan mağlup olarak ayrılmalari ve buna rağmen teknolojik olarak dünyanın en iyi teknoloji üreten ve pazarlayan ülkeleri arasında olmalarıdır. Bu bağlamda, Almanya'nın Avrupa'nın merkezi ülkelerinden biri konumunda olması ve batıyı simgelemesi, Japonya'nın da doğu ülkelerinin kültürünü yansıtmaları, iki ülkenin de bu farklı kültürleri simgeleyen teknolojinin merkezindeki ülkeler olması, çalışmada incelemeye alınmasındaki en önemli ölçütlerdir. Bunların yanında, bu iki ülkenin PISA sınavlarındaki başarıları ve eğitime verdikleri önemi de tercih edilmelerini açıklamaktadır.

PISA sınavlarında ülkeler, almış oldukları puanlarla eğitim adına çok şey ifade etmektedir. Türkiye, PISA 2018 sınav sonuçlarıyla 2015 sınavlarına göre daha başarılı olmuştur. PISA 2015 araştırmasına 72 ülke, PISA 2018 araştırmasına ise 79 ülke katılmıştır. PISA 2015 araştırmasında okuma becerilerinde 50. sırada yer alan Türkiye, PISA 2018 araştırmasında 40. sıraya yükselmiştir. PISA 2015 araştırmasında matematik okuryazarlığında 50. sırada yer alan Türkiye, PISA 2018 araştırmasında 42. sıraya yükselirken PISA 2015 araştırmasında fen okuryazarlığında 54. sırada yer alan Türkiye, PISA 2018 araştırmasında 39. sıraya yükselmiştir. Ancak bu sonuçlara OECD ülke karşılaştırmalarıyla bakıldığında çok bir fark yoktur. PISA 2018 sınav sonuçlarına göre; okuma becerilerinde Almanya 20., Japonya ise 15. olurken, matematik okuryazarlığında Almanya 20., Japonya 6. olmuş son olarak fen okuryazarlığında ise Almanya 16., Japonya 5. sıradadır ("PISA 2018 Türkiye Ön Raporu", 2019).

Almanya ve Japonya ile birlikte Türkiye'nin durumuna da bakılarak yapılacak karşılaştırma, eğitim sistemlerinin geliştirilmesi hususunda büyük önem arz edeceği düşünülmektedir. Karşılaştırmalı araştırmaların eğitim sistemlerin gelişmelerinde önemli bir yeri olduğu ve bu gibi çalışmaların sayısının da özellikle kendine özgü

alanlarda yetersiz olduğu düşünülecek olursa, yapılacak araştırma ile mevcut literatüre bu anlamda bir katkı sağlamak, çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

B. Araştırmanın Amacı

Araştırma karşılaştırmalı olarak, Almanya, Japonya ve Türkiye'nin eğitim sistemlerinde teknolojiyi kullanmadaki durumlarını ortaya koymak ve konu ile ilgili mevcut durumlarını irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç dâhilinde ülkelerin; GSYİH (Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla) oranları, Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) harcamaları, PISA (The Programme for International Student Assessment) sonuçları, patent başvuru sayıları, bilgi ve iletişim teknoloji harcamasının GSYİH Oranı sonuçları ve internet erişim oranları irdelenmiştir.

II. Yöntem

Araştırma, Almanya, Japonya ve Türkiye ülkelerinde eğitim sistemlerinde teknolojiyi kullanmaları arasındaki farklılıkların çözümlemesini yapmayı amaçladığından tarama modeli ile yapılandırılmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden belge tarama modeli kullanılmıştır. Tarama (survey) çalışmaları, belli bir grubun birtakım özelliklerini belirlemek için veri toplamayı amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2019).

Araştırmanın çalışma grubunu Almanya, Japonya ve Türkiye ülkeleri oluşturmaktadır. Ülkelerle ilgili veriler, OECD (The Organisation for Economic Co-operation and Development), STAT (Statistics Japan), GTAI (Germany Trade & Invest), TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) ve WIPO (World Intellectual Property Organization) istatistiklerinden alınmıştır. Çalışma bu verilerle sınırlıdır. Verilerin çözümlenmesinde, istatistiksel olarak sayısal değerlere, oranlara ve yüzdeliklere bakılmış, bu değerler Türkiye verileri ile karşılaştırılmıştır.

III. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, ilgili ülkelerin GSYİH oranları, Ar-Ge harcamaları, PISA sınav sonuçları, eğitime yapılan yatırımlar, patent başvuru sayıları, bilgi ve iletişim teknoloji harcamasının GSYİH oranı ve internet erişim oranları karşılaştırılmalı şekilde tablolarla sunulmaktadır.

A. GSYİH Oranları

Tablo 1'de GSYİH oranları bakımından araştırmada ele alınan ülkelerin karşılaştırılması yer almaktadır. Bir ülkenin büyüme performansının başarısı, o ülkenin gelişmiş ülkelerle arasındaki kişi başına gelir farkını ne ölçüde azaltabildiği ile ölçülür ("Bilişim Sanayicileri Derneği Raporu", 2012, s. 30). Bu sonuçlar, teknolojiyi odak noktasına almada birtakım fikirler vermektedir.

Tablo 1: 2020 Yılı GSYİH Oranları

Ülkeler	Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)
Almanya	54457
Japonya	41502
Türkiye	28455

Kaynak: OECD, 2020.

Tablo 1’de görülen sayılar dikkate alındığında en yüksek kişi başına düşen GSYİH Almanya’dadır. Almanya’yı 41502 Dolarla Japonya takip etmektedir. Dikkat çeken sonuç ise Türkiye’nin bu oranının iki ülkeye göre oldukça düşük olmasıdır. Bu sonuçların teknoloji kullanımını aynı oranda etkileyeceğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

B. Ar-Ge Harcamaları

Teknoloji ile yakından ilgili bir konu ise araştırma ve geliştirme faaliyetleridir. Gelişimi odaklayan ülkelerin de bu faaliyetleri odak noktalarına almaları yadsınamaz bir gerçektir. Aşağıda yer alan Tablo 2 ve Tablo 3’te, ülkelerin bu harcama tutarları ile ilgili harcamaların GSMH’ye oranı verilmektedir. Şekil 1’de de ülkelerin oranları grafik ile verilmeye çalışılmıştır.

Tablo 2: Ar-Ge Harcamaları

Ülkeler	Harcama Tutarı
Almanya	70 Milyar Euro (466 Milyar TL)
Japonya	18.43 Trilyon Yen (1.018 Trilyon TL)
Türkiye	5528 Milyon TL

Kaynak: GTAI, 2019; STAT, 2016; TÜİK, 2014.

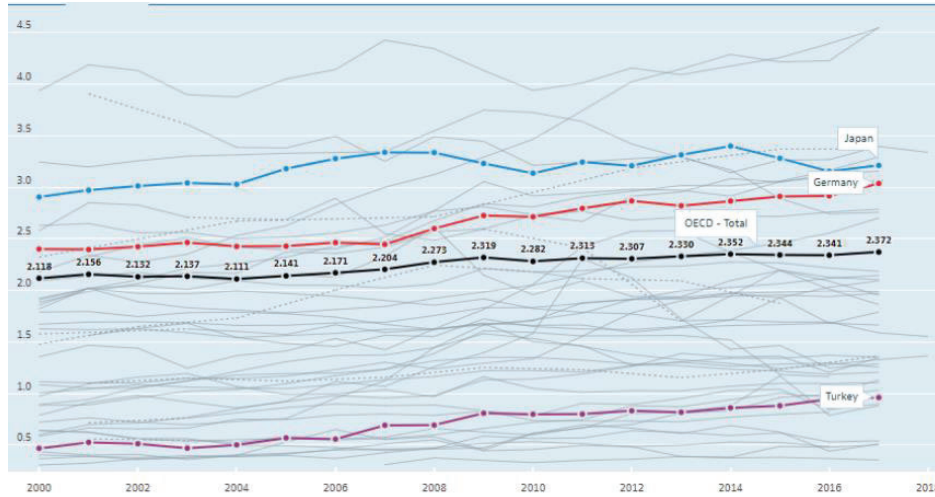
Tablo 2’de Almanya, Japonya ve Türkiye’nin Ar-Ge harcamaları verilmektedir. Sonuçlara bakıldığında Japonya’nın Ar-Ge harcamaları (1.018 Trilyon TL) oldukça iyi durumdadır. Almanya sonuçlarına bakıldığında (466 Milyar TL) Japonya’nın yarısı kadar bir harcama tutarı dikkat çekmektedir. Ancak en çok dikkat çeken miktar Türkiye’nin Ar-Ge harcamalarıdır (5528 Milyon TL). Sonuçlar arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Japonya’nın teknolojik üstünlüğü bu sonuçla desteklenebilir. Bu tutarlar ışığında teknolojiye yapılan yatırımların, gelişme ve kalkınma yatırımlarının Türkiye’de diğer ülkelere oranla daha düşük olacağı tahmin edilebilir durumdadır.

Tablo 3: Ar-Ge (R&D) Harcamalarının GSYİH Oranı

Ülkeler	Oranlar		
	2000	2010	2017
Almanya	2,401	2,714	3,038
Japonya	2,906	3,137	3,213
Türkiye	0,468	0,799	0,961
OECD	2,118	2,282	2,372

Kaynak: OECD, 2020.

Tablo 3'te 2000, 2010 ve 2017 yıllarında Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ye oranı görülmektedir. OECD ülkelerinin ortalamasının 2.118'den 2.372'ye çıktığı görülürken, Almanya'da bu oranlar 2.401'den 3.038'e yükselmiştir. Japonya ise 3.213'le önemli bir oranla dikkat çekmektedir. Ancak Türkiye'de bu rakamların çok düşük olduğu önemli bir bulgudur. Türkiye'de oranların %1'in altında olduğu görülmektedir. Teknolojiye kalkınmaya verilen önem bu oranlardan anlaşılabilir. Almanya ve Japonya'nın özellikle teknolojiye dünya liderleri olmalarının altında yatan yatırımlardan biri de bu oranlar gösterilebilir. Şekil 1'de ise ilgili ülke sonuçlarının diğer OECD ülkeleri arasındaki yerini göstermektedir. Şekilde görüldüğü üzere Türkiye oldukça gerilerdedir.

Şekil 1: Ar-Ge (R&D) Harcamalarının GSYİH Oranı

Kaynak: OECD, 2020.

Şekil 1'e bakıldığında Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ye oranlarının çizgi grafikleri gösterilmektedir. Grafiklerde Almanya'nın giderek artan bir görüntüsü varken, Japonya'nın en yüksek oranlara sahip olduğu dikkat çekmektedir. Bir başka dikkat çeken husus ise Türkiye'nin sahip olduğu oranların çok gerilerde olduğudur. Almanya ve

Japonya OECD ortalamalarının üzerinde değerlere sahipken Türkiye OECD ortalamasının oldukça altındadır.

C. PISA Sonuçları

Almanya, Japonya ve Türkiye'nin PISA 2015 ve 2018'de almış olduğu Matematik, Okuma ve Fen alanlarındaki sonuçlar OECD ortalamaları ile kıyaslandığında aşağıdaki şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır. Tablo 4'te üç temel alana ilişkin ortalama puanlar görülmektedir. Bu puanlar ışığında Almanya ve Japonya'nın OECD ortalamalarının üzerinde olduğu görülürken, Türkiye'nin ise ortalamaların altında olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 4: 2015 ve 2018 Yılı PISA Puanları

	Matematik		2018 Sıra	Okuma		2018 Sıra	Fen		2018 Sıra
	2015	2018		2015	2018		2015	2018	
Almanya	498	496	20	499	486	20	514	502	16
Japonya	525	522	6	509	493	15	545	531	5
Türkiye	418	451	42	414	453	40	422	465	39
OECD Ortalaması	486	487	-	479	472	-	495	488	-

Kaynak: OECD, 2020.

Özellikle teknoloji ile etkili olabilecek matematik ve fen sonuçlarının Türkiye'de ortalamalara göre daha düşük olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye puan ortalamalarını yükseltip OECD ortalamalarına yaklaşmakla beraber Almanya, Japonya ve OECD puanlarının altında dereceler almıştır. Sıralamalara bakıldığında da Japonya'nın ilk sıralarda olması dikkat çekmektedir. Türkiye ise sıralamalarda her iki ülkenin de oldukça gerisinde görülmektedir.

D. Eğitime Yapılan Yatırımlar

Eğitime yapılan yatırımlar öğrenci başına harcanan dolar miktarı üzerinden karşılaştırılmıştır. OECD verilerine göre irdelenmiş sonuçlar Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5: Öğrenci Başına Yapılan Harcamalar (2015-2016 veya son bildirimler – Dolar Bazında)

Ülkeler	Harcama Miktarı (Dolar)
Almanya	17.036
Japonya	19.289
Türkiye	8.901

Kaynak: OECD, 2020.

Tablo 5’te, ülkelerin ilköğretim ve ortaöğretimde öğrenci başına yapılan harcamalar aktarılmaktadır. Harcama tutarlarına bakıldığında Almanya ve Japonya’da harcamaların birbirine yakın olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye’nin yapmış olduğu harcama miktarlarının bu iki ülkeye oranla düşük olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

E. Patent Sayıları

Araştırmaya dahil edilen ülkelerin patent sayıları ve harcama miktarları WIPO (World Intellectual Property Organization [Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü]) istatistikleriyle Tablo 6’da sunulmaktadır. Patent sayıları bir toplumun gelişmişlik düzeyini de yansıtmaktadır. Patentler bilime ve düşünceye katkı olarak da düşünülebilir. Üretimi destekleyen en önemli göstergelerden biri olarak görülebilir. Bu nedenle teknolojiye katkısı da önemsenmelidir. Patent sayıları teknoloji kullanımını doğrudan etkileyen bir unsur olarak düşünülebilir.

Tablo 6: 2018 Yılı Ülkelerin Patent Sayıları ve Harcama Miktarları

Ülkeler	Patent Sayıları	Harcama (GSYH-Dolar)
Almanya	180,086	3,811.31
Japonya	460,369	4,971.77
Türkiye	9,360	2,081.58

Kaynak: WIPO, 2020

Tablo 6’da araştırma ülkelerinin patent sayıları ve patentler için gayrisafi yurtiçi harcamadan ayrılar tutar dolar olarak sunulmaktadır. Patent sayıları ile gelişmişlik düzeyi arasında doğru bir orantının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Patent sayısı aynı zamanda yeni üretilen ürünleri yansıtmaktadır. Tabloda Japonya’nın patent

sayılarının (460,369) diğer ülkelere göre bir hayli fazla olduğu görülürken, Türkiye'nin patent sayısının ise (9,360) oldukça düşük olması dikkat çekicidir. Bunun için harcanan miktarlar arasındaki fark da dikkat çekici olan bir diğer unsurdur.

Tablo 7'de ise ülkelerin toplam patent başvuruları yer almaktadır. İlgili başvurular dört yıllık aralarla verilmeye çalışılmıştır. Patent başvuruları yurtiçi, yurtdışı olmak üzere toplam sayı üzerinden verilmiştir.

Tablo 7: Ülkelerin Toplam Patent Başvuruları

Ülkeler	2010	2014	2018
Almanya	185854	197313	201367
Japonya	522955	526001	520306
Türkiye	4387	6826	9670

Kaynak: WIPO, 2020

Tablo 7'de ise üç ülkenin toplam patent başvuruları bir tabloda toplanmaya çalışılmıştır. Sayılar arasındaki fark oldukça dikkat çekicidir. Japonya diğer ülkelere kıyasla oldukça ileride görülmektedir. Türkiye ise iki ülkenin sayılarından oldukça gerilerde yer almaktadır.

F. Evlerde Var Olan Bilgisayar Oranları

OECD verileri arasında teknoloji kullanımı için önemli bir değişken olabilecek evlerde var olan bilgisayar oranları Tablo 8'de verilmektedir. Verilen bu oranlar 2013, 2015 ve 2017 yılları şeklinde üç farklı şekilde sunulmaktadır.

Tablo 8: Evde Bilgisayara Sahip Olma Oranları

Ülkeler	2013	2015	2017
Almanya	88,9	91	92,9
Japonya	81,7	79,8	72,5
Türkiye	49,8	50,6	50

Kaynak: OECD, 2020.

Tablo 8'de Almanya, Japonya ve Türkiye'ye ait, teknolojiyle yakında ilgili olabilecek evlerde bilgisayara sahip olma oranları yer almaktadır. Almanya'nın yükselen ve iyi bir oranı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Japonya'da ise düşen bir oran dikkat çekmektedir. Türkiye'nin oranları ise iki ülkeye göre düşük görülmektedir. Oranlar ise %50 civarındadır.

G. İnternet Erişim Oranları

Aşağıda yer alan Tablo 9'da ise bir başka teknolojik unsur olarak sayılabilecek ülkelerin internet erişim oranları yıl bazında verilmektedir. Verilen oranlar teknolojinin kullanım noktasında önemli bilgiler sunmaktadır. İnterneti kullanabilme oranları günümüzde teknolojinin kullanılmasında ilk araç konumundadır.

Tablo 9: İnternet Erişim Oranları

Ülkeler	2009	2015	2019
Almanya	79,1	90,3	94,8
Japonya	67,1	-	-
Türkiye	30	69,5	88,3

Kaynak: OECD, 2020.

Tablo 9'da ülkelerin hane internet erişim oranları verilmektedir. Oranlar 2009, 2015 ve 2019 yıl bazında OECD istatistiklerinden alınmıştır. Değerlere bakıldığında Almanya'nın bahsedilen üç yılda da oranları bulunmaktadır. Ayrıca 2009 yılından sonra gelişim göstererek 69,1 oranı 2019 yılında 94,8 gibi yüksek bir oran çıkmıştır. 2009 yılı oranlarına göre Almanya'dan biraz daha az bir değere sahip olan Japonya'nın diğer yıllara ilişkin verileri beyan edilmemiştir. 2009 yılı oranlarına göre oldukça düşük bir orana sahip olan Türkiye'nin, 2015 ve 2019 yıllarında kademeli olarak büyümüş, oldukça iyi bir orana ulaşmıştır (%88,3).

IV. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın bulgularına dayanılarak oluşturulan sonuçlar ve sonuçlar dahilinde yapılan öneriler aşağıda yer almaktadır. Sonuçlar tartışmalarla birlikte verilmeye çalışılmışken öneriler ise madde madde verilmeye çalışılmıştır. Genel bir değerlendirme ile Türkiye'nin diğer ülkelere teknoloji kullanımı ve yönetiminde daha gerilerde olduğu söylenebilir.

A. Sonuç ve Tartışma

Kişi başına düzen GSYİH sonuçlarına göre Almanya en yüksek orana sahiptir. Japonya'nın değeri Almanya'ya yakinken Türkiye'nin değeri iki ülkeye oranla oldukça düşüktür. Bu değerler teknoloji kullanımını ve yönetimini etkileyebilecek bir değişken olarak dikkat çekmektedir. Uşun (2009) da Türkiye'nin diğer gelişmiş ülkelere göre uzaktan eğitim ve bilgisayar destekli eğitim gibi teknolojinin etkilerinin üst düzeyde olduğu eğitim uygulamalarında gerilerde olduğu sonucuna varmıştır. Bundan dolayı Türkiye'de bilgi ve iletişim teknolojilerinden yeni yollar aramanın gerekli olduğunu vurgulamıştır. Bu ifadeler araştırmanın bulgularıyla benzer bir yerlere vurgu yapmaktadır.

Ar-Ge harcamaları ele alındığında Almanya ve Japonya'nın harcama tutarları Türkiye'ye oranla oldukça yüksektir. Japonya'nın dünyanın teknoloji merkezi olarak algılanmasındaki yegâne sebeplerden biri olması bu bulguya dayandırılabilir. Ayrıca Ar-Ge harcamalarının GSYİH oranına bakıldığında Türkiye'nin ciddi bir biçimde geride olduğu görülmektedir. Bu bulgular da teknolojinin ülke içindeki üretimini ve kullanımını etkileyebilecek önemli bir göstergedir. Çetindamar, Can ve Pala (2006)'ya göre teknoloji yönetiminde Ar-Ge faaliyetlerinin ve patent-lisans çalışmalarının önemi belirtilmiş ve bunların teknolojinin korunmasında süregelen hale getirilmesinde önemli değişkenler olduğu belirtilmiştir. Bu ifadeler çalışmanın bulgularını destekler ifadelerdir.

PISA Sınav sonuçlarına bakıldığında diğer sonuçlara benzer şekilde Türkiye puanlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca özellikle teknolojiyle ilgili olabilecek matematik ve bilim sonuçlarının daha da düşük olduğu gözlemlenebilir. Bu bulgular bizlere teknoloji için önemli olan alanlara yönelik eğitim eksikliklerimiz olduğunu ifade etmektedir. İnan ve Bekler (2014)'e göre PISA sınav sonuçlarına önemli düzeyde etki edebilecek unsurlar arasında ülkenin kişi başına düşen geliri, ebeveynlerin eğitim düzeyi, sınıf ortamı gibi değişkenler de gösterilmektedir. Bu bulgular da teknolojik gelişmelere etki edebilecek önemli değişkenler olarak gösterilebilir.

Öğrenci başına yapılan harcamalara bakıldığında ise Türkiye'nin diğer ülkelere göre yarı yarıya daha az bir yatırım yaptığı görülmektedir. Bu yatırımın yine ülke gelişimiyle doğru orantılı olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Cural, Pekaya ve Oral (2016) da yaptıkları araştırmada finansman ile ilgili politikaların oluşturulması üzerinde durmuşlardır. Bu uygulamada kamusal maliyetlerinde yanında bireysel maliyetlerin de dikkate alınması uygulanmıştır. Bireysel maliyetlerin azaltılmasına yönelik eğitim olanaklarının artırılması, aile gelirlerinin dikkate alınması, beslenme, ulaşım, kitap vb. yardımcı unsurların işe koşulması gibi önerilerde bulunmuşlardır. Bu ve benzeri öneriler araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Teknolojik olarak önemli olan patent başvuru sayıları ise bir başka durumu gözler önüne sermektedir. Türkiye'nin başvuru sayıları Diğer iki ülkeye göre oldukça düşüktür. Bu veriler de teknolojiyle doğrudan ilgilidir. Teknolojinin ekonomiyle de önemli bir ilişkisi olduğu düşünülebilir. Kırankabeş ve Erçakar (2012)'a göre de patent başvuruları ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Evde bilgisayara sahip olma göstergeleri de teknolojinin kullanımıyla doğrudan ilgilidir. Bu bulgulara bakıldığında Türkiye'nin oldukça geride olduğu görülebilmektedir. Bu bulgu ekonomik olarak satın alma gücüyle de ilgilidir. Özellikle salgın sürecinde öğrencilerin sahip olduğu teknolojik cihazlar ön plana çıkmaktadır. Günümüz çağında öğrencilerin bilgisayar, tablet gibi eğitimlerine destek olacak teknolojilere sahip olması önemli bir unsur olarak görülmektedir.

İnternet erişim oranlarına bakıldığında en iyi oranın Almanya'da olduğu söylenebilir. Teknolojinin kullanımı yansıtan bu sonuçlara bakıldığında Türkiye'nin oranlarının önemli bir artışa geçtiği sonucudur. EBA (Eğitim Bilişim Ağı) 'da yaşanan bağlantı sorunları da benzer bir nedene bağlıdır. Bununla alakalı medyada da çıkan haberler bulunmaktadır. İnternet erişim bantlarının ülke geneli artırılması önemli bir gereklilik halini almaktadır.

B. Öneriler

1. Türkiye büyük ekonomisi olan ülkeler arasında gösterilmektedir. Ancak bu büyüklük GSYİH değerlerine bu oranda yansımamaktadır. GSYİH oranlarının artırılmasına, yönelik birtakım yapılanmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum Türkiye'nin diğer gelişmiş ülkelerle rekabetinde büyük önem arz etmektedir.

2. Ar-Ge harcamalarına ayrılan payların artırılması Türkiye için büyük bir öneme sahiptir. Özellikle teknoloji rekabetine ayak uydurabilmek, bu oranların artırılmasına bağlıdır.

3. Türkiye'de son yıllarda teknolojiye ayrılan kaynakların artırıldığı görülmüş olsa da eğitim kalitesinin çok iyi olmadığı söylenebilir. Eğitimin, teknolojiyle iç içe entegre edilerek, mevcut sorunların giderilmesine çalışılmalıdır. Ayrıca konuyla ilgili olarak, bilişim teknoloji öğretmenlerinin her okulda istihdamının sağlanması önerilebilir.

4. Öğrenci başına yapılan harcamaların diğer ülkelerin oldukça gerisinde olduğu düşünüldüğünde, bu kaynakların artırılmasının altını bir kez daha çizmek gerekmektedir.

5. Bilim ve teknolojiye gerekli önemin verilmesi bir ülkeyi çağdaş kılacaktır. Patent başvuru sayılarının artırılmasında gereken tüm paydaşların işe koşulması gerekmektedir. Konuyla ilgili olarak gerekli politikaların düzenlenmesi ivedilikle gerekmektedir. Üniversitelere bu konuda büyük bir görev düşmektedir. Öğretim üyelerinin bu konuda teşvik edilmesini içeren birtakım düzenlemelere gereksinim duyulmaktadır.

6. Teknolojik gereçlere sahip olmada satın alma gücü önemli bir değişkendir. Bu nedenle özellikle eğitimde bu gereçlere sahip olmada birtakım düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır. Bazı vergi düzenlemeleri, kamu ve özel kurumlardan özellikle eğitim kurumlarına vereceği destekler vb. girişimlerin artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

7. İnternet günümüzün en önemli teknoloji kullanım aracıdır. İnternet erişim imkânlarının ülkelerde artırılmasının yanında, bu erişimin her mekânda ve yüksek bir hızda sağlanması günümüzde bir gereklilik halini almaktadır. Türkiye'nin de bu şartları sağlama da daha istikrarlı olmasını sağlayıcı önlemler alınmalıdır. Özellikle üniversitelerin bu bağlamda öncü olmaları gerekmektedir.

8. Araştırma ile ilgili daha geniş kapsamlı bir karşılaştırma, ülke sayılarının artışı ve yapılabilecek daha detaylı araştırmalar gelecekte yapılacak çalışmalar için önerilebilir.

Kaynaklar

Akarsu, F. (1999). *Japon Eğitim Sistemi*. Selçuk Esenbel, A. Murat Demircioğlu (Ed.), Çağdaş Japonya'ya Türkiye'den Bakışlar içinde (s. 193-210). Simurg.

Bakioğlu, A., Altay Gökmen, İ. (2013). *Japonya Eğitim Sistemi*. Ayşen Bakioğlu (Ed.), Karşılaştırmalı Eğitim Yönetimi (2. Baskı) içinde (s. 243-288). Nobel.

Bilişim Sanayicileri Derneği-TÜBİSAD. (2012). *Atılım İçin Bilişim, Türkiye Ekonomisi İçin Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü-Atılım Stratejisi 2023*. TÜBİSAD.

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2019). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (26. Baskı). Pegem Akademi.
- Cural, M., Pekkaya, M. ve Oral, İ. (2016). Yükseköğretimde Öğrenci Harcama ve Maliyetlerinin Hesaplanması: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 21-44.
- Çelik, V. (2012). *Okul Kültürü ve Yönetimi* (5. Baskı). Pegem.
- Çetindamar, D., Can, Ö. ve Pala, O. "Technology Management Activities and Tools: The Practice in Turkey", PICMET 2006, Proceedings, 9-13 Temmuz, 2006, 92-98.
- Erdoğan, İ. (2003). *Çağdaş Eğitim Sistemleri* (5. Baskı). Sistem.
- Ersoy, H. (1998). Türk ve Alman Eğitim Sistemlerinde Ortaöğretim Kurumlarının ve Müfredatlarının Karşılaştırılması, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gräsel, C. (2007). The Use of Computer Tools in Implementation Projects in Schools. *Research in Comparative and International Education*, 2(1).
- Güvenç, B. (2002). *Japon Kültürü* (2. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- <http://www.gtai.de/GTAI/Navigation/EN/Invest/Business-location-germany/RD-framework/rd-landscape.html>, Erişim Tarihi, 15.12.2019.
- <http://www.stat.go.jp/english/data/kagaku/1540.htm>, Erişim Tarihi, 28.11.2019.
- İnan, C. ve Bekler, E. (2014). PISA Sınavlarında Türkiye'nin Performansı ve Öğretmen Eğitiminde Çözüm Önerileri. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), 1097-1118.
- ISEI. (1989). *Bugünkü Japonya*. Uluslararası Eğitim Enformasyon Merkezi, Tokyo: Japan Echo.
- Kantos, E. Z. (2011), *Federal Almanya Cumhuriyeti Eğitim Sistemi*. Ali Balcı (Ed.) Karşılaştırmalı Eğitim Sistemleri içinde (s. 49-68). Pegem Akademi.
- Karslı, M.D. (2004). *Yönetimsel Etkililik* (2. Baskı). PegemA.
- Kırankabeş, M. C. ve Erçakar, M. E. (2012). Importance of Relationship Between R&D Personnel and Patent Applications on Economics Growth: A Panel Data Analysis. *International Research Journal of Finance and Economics*, 92, 72-81.
- Memmedova Telci, A. (2011). *Japonya Eğitim Sistemi*. Ali Balcı (Ed.), Karşılaştırmalı Eğitim Sistemleri içinde (s. 365-382). Pegem Akademi.
- Nakayama, M. ve Ueno, M. (2008). Current educational technology research trends in Japan. *Education Tech Research Dev*, 57, 271-285.
- PISA 2018 Türkiye Ön Raporu, (2019). http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/01/PISA_2018_Turkiye_On_Raporu.pdf. Erişim Tarihi: 18.02.2020.

Rasinen, A., Virtanen, S., Endepohls-Ulpe, M., Ikonen, P., Ebach, J. & Stahl-von Zabern, J. (2009). Technology education for children in primary schools in Finland and Germany: different school systems, similar problems and how to overcome them. *Int J Technol Des Educ.* 19, 367–379.

Uşun, S. (2009). Information and Communications Technologies (ICT) in Teacher Education (ITE) Programs in The World and Turkey. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 331-334.

www.oecd.org, Erişim Tarihi, 09.05.2020.

www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi, 09.05.2020.

www.wipo.int, Erişim Tarihi, 09.05.2020.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

HEIDARZADEGAN, N. SHAREEF, S. (2021). Desire to Die in Poems of Anne Sexton and Stevie Smith. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1626-1640.

Desire to Die in Poems of Anne Sexton and Stevie Smith

Nazila HEIDARZADEGAN ^(*)

Sheyma SHAREEF ^(**)

Abstract: *This study aims at analyzing Anne Sexton's and Stevie Smith's obsession with death as established in their poetry, concentrating mainly on Freud's psychoanalysis of the death drive. Examining the writers' personal life and psychological state of mind, revealing the main reason behind their desire to die, and describing the way they reflected this death wish in their poems are the major concerns of this study. The first part presents a brief introduction to the concept of death, explaining Freud's theory of death drive and presenting the main reasons for wishing to die and how the unconscious mind develops this desire. The second part discusses the American confessional poetess Anne Sexton and how she confesses her death wish in her poems. Evidently, revealing her personal experience enables the reader to discover the inner reason behind this lust for death. The third part deals with the English Poet Stevie Smith who successfully admits her death wish in her poems. She reveals her struggles in life and views death as a god who can save her. In short, it could be asserted that death became Sexton's and Smith's greatest muse; they depict death as a welcome release and a gift for man which provides a peaceful end to life. The psychoanalysis acts as a mean of self-analysis, where both writers confess their desire to 'return to an earlier state', thus presenting death as a kinder and desired friend to be with. Finally, the study concludes that both poets desire death because they want peace and relief from their miserable life.*

Keywords: *Modern English Poetry, Anne Sexton, Stevie Smith, death wish, confessional poetry.*

Anne Sexton ve Stevie Smith'in Şiirlerinde Ölüm Arzusu

Öz: *Bu çalışma Anne Sexton ve Stevie Smith'in şiirlerinde yer almış olan Freudun pskoanalizindeki ölüm arzusunu temel alarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın başlıca konuları; yazarların kişisel hayatını ve zihnin psikolojik durumunu incelemek, ölüm arzusunun arkasındaki nedenini ortaya çıkarmak ve bu arzuyu şairlerin şiirlerinde nasıl yansıttıklarını göstermektir. İlk bölümde Freud'un ölüm arzusu teorisini açıklanmış, ölüm isteğinin ana sebeplerini ve bilinçdışı zihnin bu isteği nasıl geliştirdiğini ortaya koyarak ölüm kavramına kısa bir giriş sunmaktadır. İkinci bölümde ise*

^{*}) Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü (e-posta: naziheidarzade@yahoo.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-1238-7903>

^{**})Yüksek Lisans Mezunu, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü (e-posta: sheyma.shareef@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-5457-6043>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate For Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Amerika'da bir akım olan itiraf şiiri, Anne Sexton'ı ve Stevie Smith'in ölüm arzusunu, şiirlerinde nasıl itiraf ettiğini ele almaktadır. Ayrıca açık bir şekilde şairin kişisel deneyimlerini ortaya çıkarmak ve okuyucuya ölüme olan bu isteğin ardındaki içsel nedenini keşfetme olanağı vermektedir. Sexton, hayattaki mücadelelerini ortaya koyar ve ölümü kendisini kurtaracak bir tanrı olarak görmektedir. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise şairlerin seçilmiş şiirleri, ölüm arzularının nedenlerini ortaya koymak için Freud'un pskoanalitik teorisi ışığında analiz edilmiştir. Kısacası Sexton ve Smith'in ölümün en büyük ilham perisi olduğu söylenebilir. Onlar ölümün hoş karşılanan bir teslimiyet olduğunun yanında, insan hayatını sona ulaştıran huzurlu bir hediye olarak göstermişlerdir. Psikanaliz, her iki yazarın da "önceki duruma dönme" isteğini itiraf ettikleri kendi kendini analiz etme yöntemi olarak işlev görmektedir. Böylece onlar, ölümün kendileri için iyi bir arkadaş olduğunu tavsir etmektedirler. Sonuç olarak bu çalışma, her iki şairin de sefil ve berbat giden bir yaşantıdan kurtulmanın, rahata ve huzura kavuşmanın tek yolunun ölüm olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern İngiliz Şiiri, Anne Sexton, Stevie Smith, ölüm arzusu, itiraf şiiri.

Makale Geliş Tarihi: 29.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 21.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.945378

I. Introduction:

The poetry of the fifties in America and England managed successfully to manifest the poet's anguish, personal suffering, and trauma with the misery of the whole nation. The two poets, Anne Sexton and Stevie Smith, are obvious representatives of this kind of poetry. Their poems express feelings of disconnection, self-destruction, and agony that lead to an intense desire to die. Therefore, the main goal of this study is to explore the feelings of self-destruction and death wish. death is an omnipresent phenomenon of literature, where the universal appeal of death and its presence in literature can be understood in the poetic language through the poetry of P. B. Shelley:

Death is here and death is there,
Death is busy everywhere
All around, within, beneath
Above is death--and we are death (Shelley, 1905: 14).

Human beings are aware enough of death and its fatal ending because it is inevitable to everyone. Such awareness terrorizes one's conscience and will not allow the mind to relax until one finds ways to make sense of death by any means, such as traditions and tales, religions, and doctrines.

II. Freudian Psychoanalysis Theory

When relating Death to psychoanalysis, Freud summarizes his ideas in a paper entitled *Thoughts for the times on War and Death*. In its second section in *Totem and Taboo*, he

asserts that man could not admit the finality of death when he is confronting its reality, therefore imaginary ways are constructed by individuals to admit death's reality and at the same time to deny its finality. Freud added the idea of human guilt to his construction:

Man could no longer keep death at a distance, for he had tasted it in his pain about the dead; but he was nevertheless unwilling to acknowledge it, for he could not conceive of himself as dead. So, he devised a compromise: he conceded the fact of his own death as well, but denied it the significance of annihilation . . . In this way his train of thought ran parallel with the process of disintegration which sets in with death. His persisting memory of the dead became the basis for assuming other forms of existence and gave him the conception of a life continuing after apparent death (Freud, 1915: 294).

Initially, death wish, and death instinct may appear similar because violence, aggression, and death are apparent in both, but they do not accurately mean the same thing. The Death wish is closer to a psychological disorder than an instinct, while the death instinct is inherited within all human beings. The Death instinct described by Freud as 'Thanatos' is a death drive manifested as a desire to return to the previous state, lifelessness and stasis, and the state of none-existence in which individuals no longer experience anxiety, stress or tension. Besides, the death wish is generally expressed when life events conduct severe troubles and place the person under pressure and depression. Freud was dedicated to the idea that the human mind seeks a return to an earlier state. This return is a motivation towards annihilation, and it generally leads to suicidal desire and death wish (Mills, 2006).

Freud explained the construction of human mind based on two different sets of terms: conscious, unconscious, subconscious and Id, Ego, and Superego. the conscious mind serves the purpose of what the person is aware of. for example, of reading a material, hearing music or a conversation. the subconscious is the stuff from which dreams are formed. It may be called a storehouse for experience, impressions that these experiences create in the mind, and behaviors that are awakened or reinforced by such impressions. The last level of consciousness is known as unconsciousness. This consists of emotions, memories, and primitive instinct impulses hidden within the person. While the individual is not aware of their presence, they affect his/her behavior. Freud introduced three components of human identity or psychology called id, ego, and superego. The id is part of the unconscious, and it is guided by the principle of pleasure, which means that it seeks to make everything happy and satisfied, without considering anything and anyone. The ego is the aspect of personality, which is influenced by the open control of the outside world. However, unlike the id, it is not born with individuals, and it does not function on the unconscious level of the mind only. The superego is an agency that seeks to enforce the striving for perfection (Lapsley & Stey, 2011).

Consequently, if someone has a strong sense of ego, the stress created by Superego can be managed easily and efficiently. Although people with little ego power are torn between these demands, it can be logical for those with too much ego power. The ego must be able to balance the three powers to maintain a balanced personality and mental health. When the id is dominant, the individuals will act according to their desires and instincts without considering other people and regardless of the acceptability of action or behavior. On the contrary, if the Superego is dominant, it can lead to an attitude that is rather moralistic and over-judgmental, which causes the individuals to reject something that they find unethical, for instance, to be more like a saint.

The theory of drives is formulated by Sigmund Freud during his life. In his book *Beyond the Pleasure Principle*, which was published in 1920, he divided the human instincts into two major parts which he called: life instincts (Eros) and death Instincts (Thanatos). He assumed that these drives are responsible for many of individuals' behaviors. Life impulses are often referred to as sexual instincts, dealing with the basic survival, pleasure, and reproduction. Such instincts are important to maintain the individual's life and continuing the species. Cooperation, love, and other pro-social actions are commonly associated with this instinct. The concept of the death instinct was initially described in *Beyond the Pleasure Principle*, in which Freud (1961: 32) proposed "the aim of all life is death". Freud found that those who have experienced a traumatic incident often re-enact it in support of his philosophy, they occasionally recreate these experiences. Freud (1955) stated that Thanatos is a bunch of negative and destructive forces. They should be in harmonious with Eros; they coexist together so that the person can work properly.

The death wish is an expression used when the individuals cannot succeed in dealing with life's problems or difficulties. Extreme proportions of misery and anxiety lead the individuals to desire death as they cannot deal with the reality of their lives. Several reasons exist behind self-destruction and death wish as depression, anxiety, bipolar disorder, and psychosexual development. McLeod (2015) illustrates depression as a mood disorder which restrains the individuals from living a normal life, within their family or at work. Because of the frequency of diagnosis, Seligman (1973) refers to depression as the 'common cold' of psychiatry. In his book *Mourning and melancholia* (1917), Freud mentioned that the loss of a parent or loved one could be linked directly to some cases of depression. Trauma can be defined as a disturbing and shocking experience, whereby a person can never overcome it (Joseph, 2012). The bipolar disorder is a kind of manic depression. It is a mental illness that might bring a complete change in the life of the person who suffers from it. A sudden mood change is one of the obvious remarks of this illness; the person's mood can change from the highest point of happiness and hopefulness to the lowest point of depression, sadness, and hopelessness (Teixeira, 1992). Freud claimed that when growing up, every child goes through what he called the psychosexual stages of development. He assumes five phases of psychosexuality: oral, anal, phallic, latency, and genital (Adrian, 2007). If the person moves from one psychosexual stage to

another without any difficulties or problems, the person is healthy. If not, it will be fixated at that stage.

III. Confessional Poetry and Anne Sexton

Confessional Poetry is a postmodern branch that emerged in the United States in the 1950s. The most significant aspect is the blatant autobiography, often viewed as self-deprecation. Taboo topics such as sexuality, alcoholism, mental health, and family relations are also discussed. Anne Sexton is considered one of America's most influential poets in the 20th century. Sexton revealed her personal feelings in her poetry, and confessed the agony of depression, death wish, and suicidal mother's emotions for her daughters. She filled her poems with characters and plots about death, myths, and ordinary tales in a supernatural way. After she gave birth to her second child in 1955, she began to suffer from postpartum depression. She slides into terrible spells of depression as she describes, and she became perplexed, agitated and under the control of feeling 'unreal' and 'lost' (Middlebrook, 1991: 31). Sexton took medications but with no progress. On the contrary, she was suffering from anxiety and anger. Despite the support provided by her family, her state got worse, and she was finally hospitalized for treatment in July 1956.

Writing Poems helped Sexton cope with her personal problems and escape from the reality. She expressed her trauma in different ways, thus releasing her suppressed feelings. In *Her kind* which Sexton wrote in 1960 for the manuscript of *To Bedlam and Part Way Back*, she stands against the social norms that women suffer from. She identifies three major roles women have been throughout history, 'a possessed witch, housewife, and adulteress' each one is alienated, feels depressed, and seeks death. In her essay *Confessing the Body*, Elizabeth Gregory (2006: 41) mentions the fact that Sexton is out of the older ways of life through "indicating a more general willingness to be public about things the culture usually shames its members into silence about". She also adds "their kind does not die of shame; instead, they contest the rule of shame that has enforced the age-old silence about female experience" (2006: 41).

Sexton imagined death as a way that leads to liberation and tried to illustrate the reason that makes women feel persecuted and she found out it easy to identify herself with women who died because of the conventions of her society. *Her kind* is a recollection of all what Sexton experienced in the past. She remembers all the roles she used to assume in her life and all the miseries that she passed through. The poem is a portrayal of women who used to struggle in a society that regards her as an outcast, such as a possessed witch, a housewife and a prostitute. These women feel consistent insecurity and psychological stress, which leads to death wish. This struggle indicates that these female figures are not afraid of death. These female characters are no more than reflections of Anne Sexton herself, since the poet uses the persona 'I' in order not to leave her readers confused about the identity of the speaker in the poem. The ideas of death and abnormality loom large in the poem and take control of

the speaker's mind. Thus, Sexton describes three types of women who suffered and rebelled against the social constrictions. Each stanza in the poem ends with the refrain "I have been her kind" (Sexton, 1981: 15) which refers to the speaker's identification with the female characters described.

Sexton describes herself as a 'possessed witch' in the first stanza, referring implicitly to her drastic experience in life. "I have gone out, a possessed witch/ haunting the black air, braver at night" (Sexton, 1981: 15), She calls women in general as witches and states that all what they get from the society is oppression and condemnation. She emphasizes the idea of being powerful, strange, and extraordinary. These traits reveal the absence of fear of death. The allusion to witches and the witch trials that took place in Salem in sixteenth-century America recalls the agony and punishment these witches faced at the hands of their persecutors. Despite the pain that the witches suffer from, the poem does not indicate any fear of death. These witches suffered for being misunderstood by their society and accused of being devilish powers of seduction to men. The suffering led to their alienation from the rest of the society, which resulted in deep depression that made even death itself a better option than living. Sexton fantasizes herself as soaring over houses as if she has already been taken by death. She dwells in a dream world that constitutes her glimpse of hope quite isolated from the living, thus achieving her death wish. Her isolation from the social community expresses her wish to escape from a society she cannot fit in. Despite various description of characters provided in her poem, she is often depicted as alone writing to express her deep desire to escape from the world through death (Middlebrook, 1991).

As mentioned in chapter one, Freud emphasized on the idea that id and ego should be in a balanced state, and if they are not, it will lead to an imbalance in human psyche which is obvious in Sexton's case. the ego which oversees dealing with reality is not capable of moderating between the requirements of the reality and Sexton's unconscious desires. This imbalance within her psyche leads to a maladaptive personality as indicated by Freud. Sexton could not cope with the reality of the society, and thus she tries to rebel against the norms and traditions by isolating herself. After providing the image of women as 'a possessed witch' Sexton moves on to present women as 'a housewife' to show the traditional role of women in the society. Her wish was to live happily with her kids and husband, but she could not gain all her desires, but rather she experienced lots of depression.

All I wanted was a little piece of life, to be married, to have children.
[...] I was trying my damndest to lead a conventional life, for that was how I was brought up, and it was what my husband wanted of me. But one can't build little white picket fences to keep nightmares out. The surface cracked when I was about twenty-eight. I had a psychotic break and tried to kill myself (Sexton, 1985: 84).

Sexton refers to traumas and sufferings that she experienced in her life as nightmares, namely her unsuccessful marriage and her troubled relationship with her parents. In *her kind*, she describes how she has “found the warm caves in the woods” (Sexton, 1981: 16). Warm caves located in the woods could stand for wooden coffins. Since she lost all her hopes, these caves can be the only place where she can achieve her dreams. While sitting in her home, she imagines herself within a safe space which is distant from her old miserable place where she felt pain. Instead of being the conventional housewife who cooks for her family and does the usual household chores, she portrays herself fixing “the suppers for the worms and the elves” (Sexton, 1981: 16). She creates a sense of strangeness in the poem when she mentions that she prepares food for worms, showing that the human body decays after death and is consumed by worms. This quotation could refer to her death wish which would render her body as food for worms after her death. In this sense, her resurrection would be seen as a subterranean continuation of her life after death. Besides, she explains that this type of women ‘the housewife’ is misunderstood by the society.

According to Sexton, this type of woman ‘the housewife’ is misunderstood by society. The third image of woman presented in this poem is a prostitute. This image serves as a metaphor the speaker identifies with in the terms of loss and empathy. The general assumption held about prostitutes is that they are good looking and carefree. Psychologically, however, they often feel lost and condemned by the society. The poem refers to them as waving their nude arms at villages going by to show their carelessness and mindlessness of what people around think of them. In the line “learning the last bright routes, survivor” (Sexton, 1981: 16), Sexton reminisces all her old days and roads that she passed through. Death is envisaged as liberation from her imprisoned life. This last type of woman that Sexton describes in the poem is not quite distinctive from the image of the witch mentioned in the second stanza since both types of women were socially misunderstood. Witches are accused of belonging to pagan times when the devil was thought to control the human mind. Similarly, Prostitutes are likewise misunderstood by the society as engaging in wrongdoing and pleasure fulfillment (Pollard, 2006)

These three types of women described in the poem and discussed above are manifestations of the death wish that serves as a relief from the social injustice they are bound to face. This injustice makes them unashamed to face death.

First, this poem can be understood on the ground of the theory of drives formulated by Freud. According to him, if death instincts ‘Thanatos’ dominates, an individual starts thinking of self-destruction. Hence, this poem can be put under the subject matter alienation and estrangement. Sexton was fixated at a very young age, where she went through many traumatic events that implanted in her strong sense of alienation and estrangement. The line “a woman like that is not ashamed to die” (Sexton, 1981: 15) reflects Sexton’s wish of dying and insisting desire of fulfilling her death instinct.

Second, this poem can be interpreted based on of the Freudian psychoanalytical concept of conscious, unconscious, subconscious. Her mental distress and trauma are the outcome of the conflict between the unconscious mind and the conscious one. Sexton in this poem justifies the Freudian concept of unconsciousness and the belief that the Freudian unconscious is relevant in the light of the modern-day consciousness. The plight of women in the society is already there in the mind of the poet, which she presents through three personas: witches, a housewife, and a prostitute. The past becomes the unconscious mind of the poetess, which guides her present situation. In the unconscious mind, there are images of witchcrafts and their trials in the 16-17th century Europe and in Salem USA, lonely suburban housewives, who feel like trapped in a cage, and finally a defamed and disrespectful prostitute or an adulterous woman. These three important personas that the poetess presents through a series of images define the life of women. The poetic persona in the poem through the embodiments of a witch, a cave-dweller, and a rustic woman contrast with her conscious mind: her femininity and existence in the society. The poetess confesses it at the end of all three stanzas: "I have been her kind" (Sexton, 1981: 15). This contrast leads her to the death wish. This sort of the psychological trauma leads her whining for death as a better option than living in her social environment. This poem examines the attempts of Sexton to meet the social expectations and standards imposed on women in the early to the mid-20th century. Women had to live in a certain way during this period-becoming females, moms, and homemakers, with little room for wiggle to be something else. In other words, a woman's path was paved, but it was extremely narrow, luminous but hard lit, waiting at the end for a lobotomy. However, the voice of women in *Her Kind* does not want, or perhaps cannot, reduce itself to the strict concept of women in the society.

This poem can be also analyzed based on the Freudian psychoanalytical concept of Id, Ego, and Superego. The three women that Sexton presents in this poem share one major thing in common which is the solitary life they live and how isolated and misunderstood they are as women. The first woman is a witch, the perfect manifestation of the Id that is so instinctual and devilish. The second one is the housewife; a woman who is tamed by the society and always follows her superego by fulfilling what is expected and dictated on her, such as taking care of the household and the children. The third one is the adulteress, who for a while followed her Id and sought to fulfill its sexual desires which cause her feelings of guilt, thus leading her eventually to willingly embrace her death without any fears. It is also evident that Anne Sexton was unfaithful to her husband; she had so many affairs with a lot of men, and one of them was her psychiatrist. Her infidelity towards her husband was manifested by the superego through feelings of regret and self-loathing.

IV. Modern English Poetry and Stevie Smith

The word Modern and even the trend called modernism are indefinite terms whose accurate meanings are difficult to comprehend. This movement is associated with many features found in the literary work of the early twentieth century, especially after the First

World War. A rejection of the society, loss, alienation, fear, and the desire to die are the main issues written by modernist writers. In general, Modernism tends to create something new, with new metaphors and a new language, and supposedly a new state of complete destruction. Stevie Smith is a substantial figure in the Twentieth-Century's British poetry. Her publications stretched during the three historical phases of the twentieth century's history. As a British poet, she is well-known for her twelve short lines poem *Not Waving but Drowning*, whereby critics often suppose that she condensed her own experience into the poem. In an interview in *Ivy and Stevie* with Kay Dick (1970), Smith admits "I love Death, I think it's the most exciting thing", she loves and adores life as well, then she adds "but only because I keep myself well on the edge". She uses the word 'edge' to refer to suicide which is the edge between life and death.

. In her poem *Not Waving but Drowning*, which was written in 1953, she reveals the dark side of her life. She wrote the poem during tough times, where England suffered from deep depression. Although Smith gained fame in the 1930s, she was faced by difficulties in publishing her new work. In addition, she felt imprisoned by the routine of her job which she held for many years. As a reason for her gloomy ideas, she slashed her wrist while she was in her office after writing this poem by a few months. Accordingly, this poem seems like a shriek for help (Mokhtari, 2010).

Not Waving but Drowning is Smith's most celebrated poem which had been published for two times: first, in *The Observer* in 1954, and then in 1956 in an essay which is presented by the Medical World. This essay was entitled *Too Tired for Words* and it contains the same text of the poem when presented in the 1957 collection (Smith, 1981). The poem was written in April 1953, and one week later, Smith admits to Kay Dick in a letter "I felt too low for words last weekend but work it off for all that in a poem . . . called *Not Waving but Drowning*" (Smith, 1983: 294). Smith wrote her poem ten weeks before her attempt to commit suicide during a tough period as Spalding (1988) illustrates that Smith had "all the symptoms of the clinically depressed" (213).

In his paper *Mourning and melancholia* (1917), Freud illustrated dynamics of melancholic depression and the reason behind suicide attempts. He asserts "we find the key to the clinical picture: we perceive that the self-reproaches are reproaches against a loved object which have been shifted away from it on to the patient's own ego" (Freud, 1917: 248). The loss of a loved object may not refer to a real object; rather, it is an indication for the loss of a loved person, so a death desire will control the mind of the depressed person. Accordingly, that person will be able to stand aside from himself, he will objectify himself, feel and act upon himself as if he was someone else. Freud states that ego's self-love is great, but as a reason for being depressed, the ego accepts its own self-destruction which is incredible (Freud, 1917). The person tends to feel love and hate simultaneously towards his/her objects, being entrapped between these feelings without any resolution. The result of that loss will increase ambivalence, which means having mixed feelings and contradictory

ideas about someone or something. Leading the sad soul of the depressed person to grieve and think about new object can be addressed as a death wish in Smith's case to avoid old memories and her real life's trauma. Freud noted "the shadow of the object falls upon the ego" (Freud 1917: 249) which implies that the lost object becomes part of the ego and later turns against the self, and at the end is revealed as a lust for death. What happens is that the superego uses all the obtainable sadistic energy to provide self-denigration. As a result of the superego's Sadistic attacks, the ego will be driven to suicide.

The most famous four words of Smith *Not Waving but Drowning* are undoubtedly about Smith's desire to die and about miscommunication. Smith finds herself misunderstood by people, thus she illustrates her gloomy view of life which led her to think about death as a kind of rescue from this fatal misunderstanding as referred by Will May (2010) that some people misinterpret the signs conveyed by another person. Smith lost her hope in life; no more waving or struggling to find a solution for this misunderstanding exists. Rather she is drowning in her death wish, trying to find her peace in death and returning to her earlier state.

In a book entitled *Stevie: A Biography of Stevie Smith* Barbera, J. and McBrien, W. (1985) mentioned that Smith wrote this poem when she saw an article on a newspaper describing a drowning incident (186). She reveals that the poem describes a man whose friends misunderstand the signs that he is trying to send them and imagining that he is only larking. No one told the poor man who was drowning to 'pull himself together' (Spalding, 1988). On the contrary, the drowning man's signs are misread as waving or just happily larking. No one tries to help him or tell him to pull himself together as no one is aware of his situation.

In 1965, Smith read for the BBC while introducing her poem making an important change to her speech. Instead of calling or asking for help, she declares that the man was not asking for help; he was really drowning. This refers to Smith's idea about death; the change of wording reveals the real intention of her poem, and she indicates to death because she really desires to die. She may envy the drowning man who was waving for a short while. Smith reveals her serious suicidal thoughts which may be just larking for others. Despite being simple, her poem carries a kind of ambiguity as she hides her serious desire to die between the lines and presents it as a kind of accident, letting her readers to find out the morbid feelings behind the revealed words (Bennett, 2017).

Oh, no no no, it was too cold always
(Still the dead one lay moaning)
I was much too far out all my life
And not waving but drowning (Smith, 1978: 167)

When someone is dead, people try to find a reason for the death, and they may provide a medical reason that the water could have been cold, or the man's heart was too weak. They think about the moment when the man died and not what led to that situation. Like people who commit suicide, they mention the method that the person killed himself or herself rather than engaging in the real reason behind that death. They miss the main point which is the dead man's attempt to deliver a message that he was isolated and alone. Accordingly, the reason behind the man's death as well as Smith's death wish is emotional more than being physical.

Although Smith usually advocated death in her poems as a personal relief from life's dilemma, in this poem, it appears as an act of communication, that is a path for the sufferer to show her or his unfortunate situation to the world. Critics interpret that Smith would be like the drowning man, or she would be the one who tries to communicate, and as she drowns, she waves in a sea of words without being understood or heard. Like the dead man who tries to say something, despite being dead, still he is misunderstood. Finally, the poem deals with the way in which human beings become unable to cope with others, expressing their sorrow for being alienated and instead of being understood by others, Smith tends to think, write, and talk in her poem declaring her death wish (Bennett, 2017).

Not Waving but Drowning is a suggestion that Smith is crying for help which presents a more socially approved view of the taboo. Consequently, this poem glorified the idea of the death wish. Smith's experimental utilizing of Freud's ideas are explicit everywhere in her poems. Death instinct is dominant, as Freud clarifies the death instinct is responsible for this kind of desire and it sometimes leads the person towards destruction which can result in suicide, self-harm, and death wish. Accordingly, people who experience depression and have a strong desire to die often reenact a traumatic event they faced in their life. This kind of unconscious desire to die reveals itself at any problematic or depressed situation that faces the individual. In Smith's case, it could be concluded that her life instincts could largely temper this death wish unlike Sexton who had intense desire to die and finally she committed suicide as a kind of rescue for her depressed life. The death instinct in this poem is a crying for help or attention rather than being a destructive force.

V. Conclusion

This study is designed to find the reasons for showing a profound sense of death wish, self-destruction, and isolation by the two poets. In Sexton's case, it begins when she gives birth to her second child who was suffering from severe bipolar disorder. Despite taking medications, no progress was achieved but the conditions became worse along with suffering from anger and anxiety. As part of the treatment, her therapist Dr. Martin Orene encouraged her to write poetry. Accordingly, Sexton shared her experiences and personal life in her poems and confessed her intense desire to leave the world. In Smith's case, it begins when at the age of four her father left home and at the age of 16 her mother died. The two poets

vary in the way they perceived death. They were desperate to put an end to their lives, but their motives were different to silence the ruin that surrounds life. Anne's destruction was an act of grace and sorrow. She saw that, considering her bright academic future, she was nothing but a burden on her beloved ones. Their death poetry must be read from the point of view of someone who has suicidal wishes to understand how those poets felt as if they were stuck in their lives.

The application of Freud's psychoanalysis theory helped to analyze the issue of death wish and unleash the psyche of the poets. Those writers seek death for the sake of peace because Eros or life instinct is the disturber of that peace, while death instinct is the disintegration of the person's conflict in life. According to Freud, death wish happens in conditions when the demands of the ego become unfulfilled and unbearable, thereby leading to a kind of wish to return to a life without experience to avoid the pressures of the society. Hence, death is a recommendable prospect for both Sexton and Smith. Sexton presents death as a way of production rather than destruction by comparing suicide with carpenters in *Wanting to Die*. Death is not only the endpoint of their lives but a liberation from troubles.

Based on Freud's Theory, the psychological problems that Sexton suffered from led to a desire to escape and end her own life. In the last 15 years of her life, she had problems with what she had been trying to do. Her mother, who died of a breast cancer, wanted her to be responsible for her death and not to allow her to be marginally killed by illness or age. Sexton was motivated by the death of her mother, which made her avoid this kind of death, and she became frightened, hideous, and weak, with a great fear of being old and sick. In this sense, the confessional poems of Sexton reflect her death wish and suicidal inclination, thereby making her poetry at the same time autobiographical and psychological. The fascination by the death wish and suicide in the poetry of Sexton reflect the universal desire for death as done in Freudian Thanatos, that is the destructive death instinct.

As for Smith's poetry, her literary work reveals the key death representations, the personification of death, depicted as a hero, a knight, a lover, a friend, and a masculine constructing linked to God. Then there are portraits of female characters seduced by the passion for death, incarnated even by the male incarnation of death. The poet and the narrator in Smith's poems are aware of the pain and reveal it by leaving the modern lover. Heroines of Smith are torn between men and evil, and she reinforces the whimsical thinking of women, which quickly seduces and lessens the involvement of male into women's affair

Both Sexton and Smith could not fulfill their wish, but they tried to visualize it by writing about their death wish in the form of poems to relax and satisfy their urge without satisfying it. According to the psychoanalysis, this kind of imagination is to avoid the hidden sad experiences buried in the unconscious mind. Those poets tried to alienate themselves from the society because they could not cope with it, and they could not deal with the social constraints imposed by the family, the friends, and the society upon them. This is exactly the

role of superego; their vision of themselves cannot adapt to their consciousness; therefore, they are struggled within the society, preferring to write down their death wish in the hope that one day they can achieve it. Although Sexton eventually tried to control her id which represents her unconscious desires, this primitive part of personality remained infantile throughout her life. The dark side of her life pressured her to the point that she could not develop the ego and the superego to control her id's basic instincts which, thus resulting in an unrealistic act of committing suicide. Smith's case is like the following example, if a person is hungry, instead of stealing a piece of cake, the ego can regulate the overwhelming desire to steal the cake and force the one to wait for a piece to buy. Based on this example, the ego does not suppress the urge, rather it only tames and slows down the impulse to an acceptable time and place. Similarly, Smith did not suppress her desire, but she tames and slows down her impulse.

Freud assumed that Eros and Thanatos should be harmonious; they coexist together so that the person's mind can work properly. However, the lack of harmony is obvious in both writers' cases, and they have an instinctive desire to die or "pull to death" which is in a direct opposition to their instinct for survival. They are tired of living because they cannot fulfill their desire in life which increases their pain. In Sexton's case, life instincts or Eros could not overwhelm and control Thanatos to provide a mentally stable mind so that she can live a normal and happy life. Accordingly, she ends up with committing suicide, as she experiences a mental pain. Both Sexton and Smith were mentally disturbed and could not control their desire to die, thus they tried to write down their wish on papers to relieve their tired souls.

To sum up, both Sexton and Smith reveal their desire to die and escape from the real world. The main reason for their death wish is their psychological disorder, which results from their depressive life. Both writers share the same desire to die, and Sexton fulfilled her desire by committing suicide because of her unbalanced personality while Smith could somehow control her id, although she had one failed suicide attempt, she waited desperately until she died of a brain tumor.

References

- Adrian, F. (2017). Psychosexual Stages: Freud's Theory of Personality. <https://www.Psychologytoday.com/blog/sideways-view/201702/psychosexual-stages-freud-s-theory-personality>. Feb 14, 2017.
- Barbera, J. & McBrien, W. (1985). *Stevie: A Biography of Stevie Smith*, Oxford University Press.
- Bennett, A. (2017). *Suicide century: literature and suicide from James Joyce to David Foster Wallace*. Cambridge University Press.
- Dick, K. ed. (1970). *Ivy and Stevie*. Gerald Duckworth.

- Dick, K. (1983). *Ivy and Stevie: Conversations with Ivy Compton-Burnett and Stevie Smith*, Alison and Busby.
- Freud, S. (1915). Thoughts for The Times on War and Death. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works, 273-300.
- Freud S (1917). Mourning and melancholia. In J Strachey (ed. and trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 10, Hogarth Press.
- Freud, S. (1955). Beyond the Pleasure Principle. In J. Strachey (Ed. & Trans.). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 18, 1-64. Hogarth Press.
- Freud, S. (1961). *Beyond the pleasure principle*. (J. Strachey, Ed.). W W. Norton & Co.
- Gill, J. (Ed.). (2006). *Modern Confessional Writing: New Critical Essays* (Vol. 2). Routledge Taylor and Francis Group.
- Joseph, S. (2012). What is trauma? Is it time to dump the diagnosis of PTSD. *Psychology Today online*.
- Lapsley, D. K., & Stey, P. C. (2011). Id, ego, and superego. *Encyclopedia of human behavior*, 1-9
- May, W. (2010). *Stevie Smith and Authorship*. Oxford University Press.
- McLeod, S. A. (2015, January 14). *Psychological theories of depression*. Simply Psychology. <https://www.simplypsychology.org/depression.html>
- Middlebrook, D. W. (1991). *Anne Sexton: A Biography*. Virago Press.
- Mills, J. (2006). Reflection on the death drive. *ResearchGate. The American Psychological Association: 23(2)*, 373–382.
- Mokhtari, T (2010). *Representations of death in the poetry of Stevie Smith*. (Doctoral dissertation), School of media and communications, creative media portfolio, RMIT University
- Pollard, C. (2006). Her kind: Anne Sexton, the Cold War and the idea of the housewife. *Critical Quarterly*, 48(3), 1-24.
- Seligman, M. E. (1973). Fall into helplessness. *Psychology today*, 7(1), 43-48.
- Sexton, A. (1981) *The Complete Poems*, Houghton Mifflin.
- Shelley, P. B. (1961). "Death," *The Complete Poetical Works of Percy Bysshe Shelley*, ed. Thomas Hutchinson, 1905. Oxford University Press.

Smith, S. (1978). *Selected Poems*. MacGibbon, J. (ed). Penguin, Middlesex

Spalding, F. (1988). *Stevie Smith: A Critical Biography*. Faber& Faber.

Teixeira, M. A. (1992). Psychoanalytic theory and therapy in the treatment of manic-depressive disorders. *Psychoanalysis & Psychotherapy*, 10(2), 162–177.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ÖZBEY, N. AKAN, Y. (2021). Türkiye'deki Mevduat Bankaları Üzerine VZA Araştırma Yöntemi ile Etkinlik Analizi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1641-1658.

Türkiye'deki Mevduat Bankaları Üzerine VZA Araştırma Yöntemi ile Etkinlik Analizi*

Nurullah ÖZBEY (**)

Yusuf AKAN (***)

Öz: Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de bankacılık sektöründe faaliyette bulunan (kamu, özel ve yabancı sermayeli) mevduat bankasının etkinliğini veri zarflama analizi yöntemiyle araştırmaktır. Araştırmada 3 kamu, 8 özel ve 6 yabancı sermayeli mevduat bankasının etkinliği 2000- 2018 dönemi için araştırılmıştır. Çalışmada girdi olarak faiz, faiz dışı ve personel giderleri, çıktı olarak faiz ve faiz dışı gelirler alınmıştır.

Sermaye yapılarına göre kamu, özel ve yabancı sermayeli bankaların içerisinde etkin olan bankalar tespit edilmiştir. Çalışmada mevduat bankalarının veri zarflama analizi sonucu kullanılan girdi-çıkıtı değişkenleri çerçevesinde yıllara göre elde edilen ortalama etkinlik düzeylerinin genelde birbirleriyle benzerlik gösterdikleri belirlenmiştir. Ayrıca araştırmaya tabi tutulan bütün bankaların analizinde genel itibarla ekonomik krizlerin başlamadan 1 yıl önce ve başladıktan 1 yıl sonraki dönemler hariç genelde banka etkinliklerinin %90'nun üzerinde oldukları görülmüştür. Bankaların çoğunluğunda personel giderlerinin banka etkinlik düzeyine katkısı yüksek düzeydedir. 2001 yılı ekonomik krizi 2008 yılı krizinden daha fazla banka etkinliklerini olumsuz etkilemiştir. Çıktı yönelimli BCC yöntemi ile yapılan analizlerde bankaların etkinlik dereceleri özel, kamu ve yabancı sermayeli şeklinde sıralanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Veri zarflama analizi, Türkiye'deki mevduat bankaları, etkinlik.

Efficiency Analysis on Deposit Banks in Turkey with DEA Research Method

Abstract: The aim of this study is to investigate the efficiency of the deposit bank (public, private and foreign capital) operating in the banking sector in Turkey by using data envelopment analysis method. In the research, the efficiency of 3 public, 8 private and 6 foreign capital deposit

*) Bu çalışma Fehim BAKIRCI danışmanlığında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen Nurullah ÖZBEY'in "Ücret Teorileri ve Etkinlik Değerlendirmesi, Türkiye'deki Mevduat Bankaları Üzerine Bir Uygulama" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

**) Dr., T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Erzurum Defterdarlığı (e-posta: nozbeymuhasebat.gov.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-6560-8733>

***) Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü İktisat Teorisi (e-posta: yusufakan@atauni.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-2446-5043>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

banks was investigated for the period of 2000-2018. In the study, interest, non-interest and personnel expenses were taken as input, interest and non-interest incomes were taken as output.

According to their capital structures, banks that are effective among public, private and foreign capital banks have been determined. In the study, it was determined that the average efficiency levels obtained according to the years within the framework of the input-output variables used as a result of the data envelopment analysis of the deposit banks are generally similar to each other. In addition, in the analysis of all banks that were subjected to the research, it was observed that bank activities were generally above 90%, except for the periods 1 year before the start of the economic crisis and 1 year after the start of the economic crisis. In the majority of banks, the contribution of personnel expenses to the level of bank efficiency is high. The 2001 economic crisis had a more negative impact on banking activities than the 2008 crisis. In the analyzes made with the output-oriented BCC method, the efficiency levels of the banks are listed as private, public and foreign capital.

Keywords: *Data envelopment analysis, deposit banks in Turkey, efficiency.*

Makale Geliş Tarihi: 30.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 24.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.957930

I. Giriş

Bankalar, piyasada fon dağılımına katkıda bulunan, tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesine aracılık eden finansal kuruluşlardır. Bankacılık sektörü fon dağılımıyla birlikte nakdi ve kaydı para oluşturarak iktisadi politikaların yürütülmesine yardımcı olmaktadır. Bankacılık sisteminde, rekabetle değişime uyum sağlama noktasında, yaratıcılık, bireyselleşme, yenilik, bilgi, etkinlik, esnek çalışma biçimleri, rekabeti artırma, yatırımlara ve üretime katkı sağlama, yasalara uyma, kalite vb. değerlerle ilgili hizmetler ön plana çıkmaktadır. Bankacılık vizyon ve hedefleri doğrultusunda planlama ve stratejiler geliştirip uygulayarak ekonomik büyümeye ve kalkınmaya katkı sağlar. Bu nedenle finans sektöründe, ekonomik kalkınma ve küreselleşme ile birlikte etkinlik, verimlilik, etkililik kavramları önemli hale gelmiştir. Verimlilik kavramı çoğu zaman “etkinlik”, “rasyonelleştirme” veya kârlılık kavramları karıştırılmaktadır (Bakırcı ve Kutlar, 2018: 47). Etkinlik ve verimlilik kelimeleri pek çok araştırmacı tarafından aynı anlamda kullanıldıkları halde, etkinlik; her bir üretim faktör başına elde edilen çıktı olarak değerlendirilirken; verimlilik ise; üretim faktörlerinin bir bütün olarak ortaya konulan toplam çıktıyı ifade etmektedir (Kök ve Deliktaş, 2003: 56). Bankacılıkta etkinlik üretim ve hizmet süreci içerisinde girdi-çıktı faktörlerinin içine dahil edilmiş öğelerin etkileşimiyle elde edilen çıktıların optimal seviyeye çıkarma ölçütüdür. Yatırımcıların yapacakları ekonomik faaliyetlerde finans sağlama konusunda en üst seviyede desteğin verilmesi üretimin optimal noktasını göstermektedir (Akan ve Çalmaşur, 2011: 13).

Türkiye’de ekonomik krizler bankacılık sektörünün etkinliklerini azaltmaktadır. Bundan dolayı da ekonomistler ve banka yönetimleri etkin politikalarla bankacılık sektörü ekonomik krizlerden olumsuz etkilenmeden kısa sürede daha düşük kayıplarla ayakta kalmak isterler. Aynı zamanda Türkiye’de 2001 yılı dünya ekonomik kriziyle birlikte bankacılıkta yapılan yapısal değişim ve iktisadi gelişimlerle finans sektöründe yapılan etkinlik ve verimlilik analizler ve araştırmaları daha da artırmıştır.

Bankacılık etkinliğini etkileyen dış ekonomik faktörler yanında sermayeleri, kullanılan teknoloji, fiziki şartlar, personel yapısı vb. etkenler mevcuttur. Bankaların sermaye yapıları, genelde faiz ve faiz dışı giderleri kullandıkları teknoloji, çalışma ortamları vb. girdi faktörleri arasında fark az olması karşısında personel giderleri, eğitim düzeyleri gibi işgücü farklılıklarından kaynaklanan girdi farklılıkları, bankalar arasındaki etkinlik düzeylerini belirlemede daha belirleyicidir. Bunlar içerisinde personelin motivasyonunu olumsuz etkileyen düşük ücret ve işgücü istihdam eksikliği, sendikalaşma eğilimlerinin azlığı gibi eksiklikler bankacılıkta yapısal değişim ve gelişimler sonrasında da devam etmiştir. Bu tür olumsuzluklara rağmen ülkemizde banka sayısı, hizmet çeşitliliği, teknolojik altyapı, personel istihdamı, ekonomiye katkısı konularında oldukça ilerleme kaydedilmiştir. Bu çalışmada gelir ve gider tabloları belirgin olan, sermaye yapıları ve büyüklükleri yakın olan bankalar dikkate alınarak 17 adet mevduat bankasının etkinlik analizi yapılmıştır. Türkiye’de işlem hacmi ve mevduat hesapları yönüyle müşterilerine daha fazla katkı sağlayan bankalar ticari bankalar olduklarından bu bankalar ele alınmıştır. Bankalarda etkinlik analizi yapılırken aynı sermaye yapısı ve aynı hizmetleri içerenler arasında etkinliklerin yapılması daha gerçekçi bir araştırma yapma fırsatı vereceğinden diğer bankalar analize dahil edilmemiştir.

Bankacılıkta etkinlik ve verimlilik analizi ölçümünde en çok kullanılan araştırma tekniği oran analiz ve veri zarflama analizi yöntemidir. Veri zarflama analizi fazla kâr amacı gütmeyen kamu bankaları ile kâr amacı güden özel ve yabancı sermayeli bankaların görece etkinliğini ölçmeyi amaçlayan parametresiz aynı zamanda doğrusal programlama yöntemidir. Araştırmada farklı karar birimlerinin farklı girdi ve çıktı verilerinin kullanılması, bankaların analiz amacına ve sermaye yapılarına göre değişmektedir. Araştırmada VZA’nın ölçeğe göre değişken getiri (BCC) yöntemiyle Türkiye’de 2000-2018 yılları arasında sürekli faaliyet gösteren 3 adet kamu, 8 adet özel ve 6 adet de yabancı sermayeli 17 adet mevduat bankasının çıktı yönelimli, girdiler ve çıktılar kullanılmıştır. Çalışma giriş dahil beş bölüme ayrılmıştır. 1. giriş, 2. literatür, 3. veriler ve yöntem, 4. analiz ve bulgular, 5. Sonuçlar çalışmayı oluşturmaktadır.

II. Literatür

Bankacılığın en önemli görevi; tasarruf sahiplerinin fonlarını ihtiyaç sahibi kişilere ve yatırımcılara aktarılması biçiminde üretim, aracılık ve kâr işlevlerinin yerine getirilmesidir. Çalışma, ulusal ve uluslararası finans sektöründe faaliyet gösteren bankalar üzerinde durulmuştur. Literatür incelemesi yapılırken çalışmalarda kullanılan rasyo analiziyle birlikte en fazlada parametresiz olan VZA yöntemi olmak üzere, parametrik olan malmquist endeksi, tobit model vb. araştırma yöntemleri kullanılmıştır. İncelenen çalışmalarda kullanılan girdi/çıktı değişkenler arasında küçük farklılıklar olsa da yüksek oranda değişkenler arasında genelde benzerlikler olmasına rağmen girdilerden personel giderler (ücret) çok az kullanıldığı görülmektedir. Bu analizin diğer

çalışmalardan farklı olarak girdilerde faiz giderleriyle birlikte faiz dışı giderlerin içinde bulunan personel giderleri-ücret ayrı tutularak ücretinde banka etkinliğindeki rolü ve önemi ortaya konulmuştur. Girdilerden faiz dışı giderler içerisinde bulunan vergiler, amortismanlar, kira giderlerinin de vb. banka etkinlikleri araştırmalara konu olabilmektedir. Bankacılık emek yoğun hizmet sektörü olması nedeniyle işgücü ücret girdisi önemli olduğundan Tablo 2.1'deki gibi literatür taraması da geniş tutulmuştur.

Tablo 2.1. Bankacılık Sektöründe Ulusal ve Uluslararası Çalışmalar

Tarih ve Yazar Adı-Soyadı	Çalışma Yöntemi	Çalışmada Kullanılan Girdi-Çıktılar	Sonuç ve Değerlendirme
(1996) Ertuğrul, A. ve Zaim O.	VZA'nın ölçeğe göre sabit getiri CCR yöntemine göre yapılmıştır.	Girdiler, personel sayısı, faiz giderleri, amortisman, işletme giderleri. Çıktılar, vadeli, vadesiz mevduat, kısa ve uzun vadeli krediler.	Analizi yapılan yıllarda finansal reformların ticari bankaların teknik etkinliklerini olumlu yönde etkilediği ve kamu bankalarının beklenenden daha etkin olduğu tespit edilmiştir.
(2000) Denizer C., Dinç M. ve Tarımcılar M.	VZA'nın BCC ve CCR yöntemi kullanılmıştır.	Girdiler, toplam öz kaynaklar, toplam personel giderleri ve faiz ve komisyon giderleri. Çıktılar, toplam mevduat ve toplam komisyon ve faiz dışı gelirler verileri kullanılmıştır.	1981-1984 dönemlerde verimlilikte artışların olduğu, 1989'dan sonra ise toparlanma döneminin başladığı ve kamu bankalarının performanslarının oldukça iyi olduğu sonucuna varılmıştır.
(2000) Mercan M. ve Yolalan O. R.	Veri zarflama analizi (VZA) kullanılmıştır.	Girdiler, personel giderleri ve toplam giderler. Çıktılar, portföyler, öz kaynak kârlılıkları ve ortalama özkaynak kârlılıkları veri olarak kullanılmıştır.	Özel ve yabancı sermayeli bankaların, kamu bankalarına kıyasla daha etkin olduğu, önceki yılların aksine 1994 yılından sonra, küçük ve orta ölçekli bankaların performansının gerilediği, büyük ölçekli bankaların görece olarak daha iyi bir performans sergilediği ortaya çıkmıştır.
(2001) Köksal C. D.	Veri zarflama analizi uygulanmıştır.	Girdiler, şube sayısı, personel sayısı, toplam aktifler ve toplam faiz giderleri. Çıktılar, net dönem kârı, toplam krediler, toplam mevduat ve kredi geri dönüş oranıdır.	Bankaların %48,6'sının verimli iken %51,4'ünün verimsiz şekilde işletildikleri gözlenmiştir. Kamu bankalarının %50,0'ı verimli olduğu tespiti yapılmıştır.
(2002) Çolak Ö.F. ve Altan Ş.	Veri zarflama analizi uygulanmıştır.	Girdiler, sermaye standart rasyosu, toplam krediler/toplam aktifler, takipteki krediler/toplam krediler, duran aktifler/toplam likit aktifler/toplam aktifler, likit aktifler/mevduat+mevduat dışı kaynaklar. Çıktılar, net dönem kârı/ortalama toplam aktifler, net dönem kârı/ortalama özkaynaklar,	Çalışmanın sonucuna göre küçük ölçekli bankalar, büyük ölçekli bankalara göre daha etkin olduğu sonucuna varılmıştır.

Tarih ve Yazar Adı-Soyadı	Çalışma Yöntemi	Çalışmada Kullanılan Girdi-Çıktılar	Sonuç ve Değerlendirme
		net dönem kârı/ortalama ödenmiş sermayedir.	
(2002) Ekren N ve Emir F.	Veri zarflama analizi uygulanmıştır.	Girdiler, toplam mevduat kısa vadeli borçlar, toplam maliyet. Çıktı, toplam krediler, diğer gelir getiren aktiflerdir.	Kamu sermayeli kalkınma ve yatırım bankaları oldukça etkin, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devrolan bankalar etkinlik değerleri en düşük seviyede oldukları tespit edilmiştir. Yabancı sermayeli ticari bankaların olumlu gelişmeler gösterdiği belirtilmiştir.
(2006) Drake, L. ve ,Holl, Maximilion V.B.	VZA'da, teknik verimlilik ve ölçek verimliliği yöntemlerini kullanılmıştır.	Girdiler, toplam borçlanma ve faturalar, likit varlıklar ve diğer yatırımlar, gelirler. Çıktılar, genel ve yönetime ait harcamalar, duran varlıklar, perakende ve toptan depozitolarıdır.	Japonya'da farklı banka grupları arasındaki verimlilik seviyelerindeki farklılıkların kaynağını bulmanın oldukça önemli ve zor olduğu sonucuna varılmıştır.
(2006) Fiarentino E., Korman, A. v Koetter, M.	SFA ve VZA analiz karşılaştırılması yapılmıştır.	Girdiler, meslekler ve yönetim binaları benzeri duran varlıklar, iş gücü ve ödünç fonlar. Çıktılar, bankanın ve müşterinin borçları, banka hacmini, stoklar ve teminatlardaki yatırımlar.	Sonuç olarak tüm personel emeğine uygulandığında SFA ve VZA ölçümleri arasında çok az tutarlılık olduğu sonucuna varılmıştır.
(2006) Eleren A. & Özgür E.	Veri zarflama analizi uygulanmıştır.	Girdiler, mevduat ve faiz giderleri. Çıktılar, kredi ve faiz gelirleri ele alınmıştır.	Etkinlik değerlerinin ekonomik ve siyasi istikrarın az olduğunda düşük, 2004 yılından itibaren Türk Mevduat Bankacılığı İçin Etkinlik Analizi: Küresel Finans Krizinin Etkileri çalışmasında faiz oranlarındaki düşme ve bireysel kredi hacmindeki artışla birlikte etkinlik düzeylerinin artış görülmüştür.
(2007) Chen Yu-Cheng ve Lin, Chia Jung	VZA) ve Malmquist toplam faktör verimliliği (MPI) kullanılmıştır.	Girdiler, sermaye, depozitolarıdır. Çıktılar, borçlanma ve harç hasılatlarıdır.	ABD ve Avusturya bankaları karşılaştırılmış, 2000 yılına kadar tüm teknik verimlilikte düşüş olduğu ancak daha sonraki dönemlerde giderek

Tarih ve Yazar Adı-Soyadı	Çalışma Yöntemi	Çalışmada Kullanılan Girdi-Çıktılar	Sonuç ve Değerlendirme
			iyileşme olduğu sonucuna varılmıştır.
(2007) Deng, Chen. Guo- Liu. ve Ting- Wu, Jie	Veri zarflama analizi (VZA) kullanılmıştır.	Girdi, işgücü maliyeti, bankanın ana sermayesi ve çeşitli maliyetlerdir. Çıktılar, depozitonun toplam miktarı, borçlanma ve üretim hedefi ve kârı, vergilerden önce ödenen miktarlar.	Çalışmada Guandong Gelişim Bankası ve Fijian Ekonomi Bankası verimsizken diğer bankaların verimli olduğu tespiti yapılmıştır.
(2007) Öncü S. ve Aktaş R.	Malmquist TFV endeksi kullanılmıştır.		
(2009) Behdioğlu S. ve Özcan G.	VZA'nın ölçeğe göre artan getiri yöntemi kullanılmıştır.	Girdiler, personel sayısı, faiz dışı giderler, faiz giderleri ve şube sayısıdır. Çıktılar, toplam mevduat ve net kâr olarak ele alınmıştır.	Ölçeğe göre artan getiri eğiliminde olan 10 ticaret bankası kaynakların yetersiz kullanılması durumu söz konusudur. Türkiye'de faaliyet gösteren 29 ticari bankanın ortalama etkinlik bulgularına göre Türk bankacılık sektöründe ortalama etkinlik düzeyi en yüksek bankaların yabancı sermayeli bankalar olduğu tespit edilmiştir.
(2009) Shen, Z., Liao, H. ve Weyman- Jones	(VZA) ve stokastik sınır yaklaşımı (SFA) ve dağılım yaklaşımı (DFA) kullanılmıştır.	Girdiler, depozito, fon faizleri ve borçlar. Çıktılar, depozito ve depozitolara ödenen faizler kullanılmıştır.	45 ülkede ki kamu ve özel bankaların nispeten yabancı sermayeli bankalara göre oldukça etkin olduğu sonucuna varılmıştır.
(2010) Savaş H. ve Gök A.	Veri zarflama analizi uygulanmıştır.	Girdiler, özkaynaklar, diğer faaliyet giderleri, faiz giderleri ile verilen ücret ve komisyonları toplamıdır. Çıktılar, toplam mevduat ve alınan krediler ile para piyasalarına borçlar toplamı olmuştur.	Büyük ölçekli bankalar diğer ölçekteki bankalara göre daha etkin çalışmakta ve ölçek büyüdükçe bankaların etkinliği arttığı görülmüş. Türk mevduat bankalarının verimlilik ve etkinlik açısından 2006 ve 2008 yılları arasındaki finansal dalgalanmalardan olumsuz yönde etkilendikleri görülmüştür.
(2011) Budak H.	Veri zarflama analizi ve malmquist toplam faktör analizi uygulanmıştır.	Girdi olarak; personel sayısı, faiz ve faiz dışı giderler toplamı. Çıktılar, toplam mevduat toplam krediler, faiz ve faiz dışı gelirler toplamı ve net kâr kullanılmıştır.	Kamu bankalarının etkinliği özel ve yabancı bankalara göre daha yüksek çıkmıştır. Büyük ölçekli bankaların sırasıyla küçük ve orta ölçekli bankalardan daha etkin olduğu görülmüştür. Mevduat bankalarının ortalaması dikkate alındığında toplam faktör verimliliğinin dönem içinde artış gözlemiştir.

Tarih ve Yazar Adı-Soyadı	Çalışma Yöntemi	Çalışmada Kullanılan Girdi-Çıktılar	Sonuç ve Değerlendirme
(2012) F.Bakırcı ve M.Sankaya	Veri zarflama analizi ve tobit modeline göre incelenmiştir.	Girdi olarak; personel sayısı, şube sayısı, ödenmiş sermaye, toplam öz kaynaklar, toplam mevduat, toplam aktifler ve çıktılar, net kâr /zarar, toplam kredilerdir.	1990-1998 dönemi enflasyon ve etkinlik fazla kâr /zarar olduğu halde ve 2001-2008 dönemleri enflasyon, etkinlik olmadığı halde kâr diğer döneme göre fazla çıkmıştır.
(2012) Karizmadeh, Majid	VZA'nın CRR ve VRS modeline göre incelenmiştir.	Girdiler; duran varlıklar, depozitolar ve işçi sayılarıdır. Çıktılar, borçlanmalar ve yatırımlar kullanılmıştır.	Hindistan bankasının ve ICICI Bankasının Hindistan'daki diğer bankalara göre daha verimli olduğu ve Halk Bankasının özel bankalara göre daha verimli olduğu ortaya çıkmıştır.
(2013) Küçükaksoy İ. ve Önal S.	Veri zarflama analizi uygulanmıştır.	Girdiler, toplam mevduat, faiz giderleri ve personel giderleri. Çıktılar, toplam kredi ve faiz gelirlerinden oluşmaktadır.	Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren özel sermayeli mevduat bankalarının genel ortalaması etkinlik skoruna yakın olmasına rağmen, tam etkinliği yakalayamamıştır.
(2013) Zeitun, R. ve Benjelloun, H.	VZA'nın yönteminin CRS ve VRS yaklaşımını kullanmıştır.	Aracı yaklaşımda girdiler, depozito, ana sermaye ve diğer varlıklar, çıktılar, vergilerden önce kalan net gelirdir. Üretim ve kâr yaklaşımında girdiler, depozito, net değer ve duran varlıklar; çıktılar, net gelir ve borçlardır.	Kâr yaklaşımında birkaç bankanın etkili ve verimli olduğu, birkaç bankanın da teknik verimlilikte etkili olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik krizlerin banka verimliliklerini azalttığı görülmüştür.
(2015) Köse N.ve Ergun S.	Veri zarflama analizi ve malmquist yöntemiyle yapılmıştır	Girdiler, toplam mevduat ile mevduat dışı kaynaklar. Çıktılar, toplam krediler ile menkul değerler.	Kriz dönemi olarak nitelendirilen 2003 yılında Türk Mevduat Bankacılığı için ölçek etkinliğinde anlamlı bir artış olması karşılığında teknolojik ve toplam faktör verimliliği değişiminde azalma görülmüştür.
(2015) Sillah, B. M. ve Harrathi, N.	Veri zarflama analizinin ölçeğe sabit ve değişken getiri yöntemiyle çalışma yapılmıştır.	Girdiler -toplam fonlar, - öz kaynak. -duran varlıklar - genel giderler. Çıktılar -kullandırılan fonlar -yatırımlar.	2008 krizinden sonra 2009 ve 2010 yıllarında ticari bankaların katılım bankalarına göre daha etkin olduğu, Sudi Arabistan, Katar ve Kuveyt'te her iki bankacılık türünün etkinliğinde bir farklılık bulunmadığı, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirliklerinde ise ticari

Tarih Yazar ve Adı-Soyadı	Çalışma Yöntemi	Çalışmada Kullanılan Girdi-Çıktılar	Sonuç ve Değerlendirme
			bankaların katılım bankalarından daha etkin olduğu görülmüştür.
(2016) Çelik T.	Veri zarflama analizi uygulanmıştır.	Girdiler, toplam mevduat, faiz ve faiz dışı giderlerdir. Çıktılar, bankaların girdileri, toplam krediler, faiz gelirleri ve faiz dışı gelirleridir.	Genel de ölçüğe göre getirisinin de sabit olduğu, ölçek açısından etkin olmasına rağmen, sabit ölçek getirisine sahip olmayan bankaların da bulunduğu, bununda %5 oranını geçmediği görülmektedir. 2008-2014 dönemi için Türk bankacılık sektöründe sektör ortalama etkinliğinin en düşük olduğu yıl %92 ile 2009 yılı olduğudur.
(2016) Matousek, R., Stewart, C. ve Nguyen. T.N.	Veri zarflama analizi (VZA) kullanılmıştır.	Girdiler, krediler, personel maliyetleri ve müşteri mevduatlar. Çıktılar, müşteri kredileri, diğer krediler ve menkul kıymetler veri olarak kullanılmıştır	Küçük ve orta ölçekli bankalardan daha etkin olduğunu gösterirken, küresel etkinlik söz konusu olduğunda ise özel bankaların kamu bankalarından daha etkin oldukları sonucu çıkarılmıştır.
(2016) Öksüzkaya M. ve Atan M.	Veri zarflama analizi uygulanmıştır.	Girdiler, özkaynaklar, toplam mevduat, takipteki krediler ve alacaklar. Çıktılar, net dönem kârı şeklinde ele alınmıştır.	Etkinlik düzeyinin %100 olarak alındığı durumda bankaların etkinlik değerleri fazla değişmemektedir. Türkiye hem özel bankalarda hem de kamu banlarında etkin oldukları tespit edilmiştir.
(2016) Sufian. F. ve Kamarudin. F.	VZA yöntemiyle bankacılık etkinlik analizi yapılmıştır.	Girdiler, mevduat sermaye ve işgücü kullanılırken. Çıktılar, krediler, yatırımlar ve faiz dışı gelir veri olarak ele alınmıştır.	Malezya bankacılığında etkinliğe artış eğiliminde olduğu görülmüş ve Asya kökenli bankaların yerli ve yabancı bankalara kıyasla nispeten daha etkin olduğu tespit edilmiştir.
(2017) Yıldırım İ.	Etkinlikte VZA'nın etkinlik değişimleri, TFV ölçümünde malquist yöntemi kullanılmıştır.	Girdi olarak toplam varlık iken çıktı olarak da toplam özkaynak kullanılmıştır. Bir bütün olarak ise (EFFCH) dikkate alınmıştır.	Araştırma sonucunda üretim sınır yaklaşımına ulaşmada düşük seviyede olduğu tespitinde bulunulmuştur.
(2018) Çelik, Ş., Öncü E. ve Yenice, S.	VZA'nın ölçüğe göre değişken getiri (BCC), ve ölçüğe göre sabit getiri, (CCR) uygulanmıştır.	Girdiler, mevduat faiz giderleri ve personel sayısı. Çıktılar, krediler ve faiz gelirleri veri olarak kullanılmıştır.	CCR modeline göre en fazla etkinliğe ulaşan bankalar Deutsche Bank ve Arap Türk Bankası olduğu, etkin olmayan iki bankanın da nasıl etkin hale getirileceği çalışma içerisinde gösterilmiştir.
(2018) Henriques, I.C.,	VZA analizinin CCR BCC	Girdiler, sabit varlıklar, toplam mevduatlar, personel	Brezilya bankaları, girdi odaklı CCR modeli için ortalama % 51,4, BCC modeli için ise%

Tarih ve Yazar Adı-Soyadı	Çalışma Yöntemi	Çalışmada Kullanılan Girdi-Çıktılar	Sonuç ve Değerlendirme
Sobreiro, V.A. ve Kimura, H.Mariano, E.B.	modeli kullanılmıştır.	maliyetleri. Çıktılar, toplam krediler kullanılmıştır.	69.8'lik bir etkinliğe sahip olduğu görüldü.

III. Veriler ve Yöntem

Ekonomilerde kalkınmanın sürdürülebilmesi için bilinçli bir sanayileşme politikası izlenerek ve sürekli ihracat içerisinde sektörel bazda sanayi payı artırılmalıdır (Takım, vd., 2018). Bu anlamda bankacılıkta kullanılan araştırma yöntemi belirlenirken, normal şartlar altında olduğu gibi ekonomik kriz dönemlerinde de müşterilerin sermaye ve fon ihtiyaçlarını gidermede en etkin analiz yöntemlerinden VZA kullanılmıştır. VZA etkinlik araştırmasında araştırma sonuçları 100 değerine yaklaştıkça etkinlik üst seviyeye ulaşmaktadır.

Bankacılıkta etkinlik ölçüm teknikleri olarak oran analizi, parametrik analiz yöntemi ve parametrik olmayan yöntemler olarak adlandırılmaktadır. Araştırmada Veri Zarflama Analizi (VZA) doğrusal programlama tabanlı parametrik olmayan bir yöntemdir. VZA'nın diğer yöntemlere göre önemli bir avantajı etkinlik sınırındaki karar birimlerinin, etkin olmayan karar birimlerine referans olarak kullanılabilmesi ve her bir karar biriminin etkin olmamanın derecesi ve nedenini ortaya koyabilmektedir (Budak, 2011: 97). Bu nedenle araştırmada çıktı yönelimli VZA'nın BCC yöntemi kullanılarak görel etkinlik ölçümü ifade edilmiştir.

VZA'nın BCC Modeli

Banker, Charnes, Cooper (BCC) Modelleri, CCR modelleri ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında yani bütün karar verme birimlerin (KVB) optimal ölçekte faaliyet gösterdikleri varsayımı altında, toplam etkinlik hesaplanabilir. Ancak gerçek hayatta ölçeğe göre değişen getiriye sahip olan sistemlerde söz konusudur. Ölçeğe göre değişken getiri durumuna sahip sistemlerin etkinliklerini belirleyebilmek için, 1984 yılında Banker, Charnes ve Cooper kendi isimlerinin baş harfleri ile anılan BCC modelini geliştirmiştir. Bunun için CCR modellerinin dualine konvekslik kısıtı denilen ve aşağıdaki denklem;

$$\sum_{j=1}^n \lambda_{jk} = 1$$

kısıtı denir. Bu kısıt sayesinde KVB'lerin ölçeğe göre değişken getiri türleri bulunmaktadır. Buna göre; bir KVB için hesaplanan λ_j 'lerin (ağırlıkların) toplamı birden

büyük ise KVB ölçeğe göre azalan getiriye; birden küçük ise artan getiriye ve bire eşit ise sabit getiriye göre faaliyet gösteriyor anlamına gelmektedir (Yıldız, 2006: 211-234). Tablo 3.1'deki gibi VZA modelleri yönelimlerine göre girdi ve çıktı yönelimli olarak iki ayrı gruba ayrılır.

Tablo 3.1. BCC Modelleri

Girdi Yönelimli BCC Modelleri		Çıktı Yönelimli BCC Modelleri	
Primal	Dual	Primal	Dual
$\text{Enk} \theta_k$ $\theta_k X_{ik}$ $-\sum_{j=1}^n \lambda_{jk} X_{ij} \geq 0$ $\sum_{j=1}^n \lambda_{jk} Y_{rj} \geq Y_{rk}$ $\sum_{j=1}^n \lambda_{jk} \geq 1$ $\lambda_{jk} \geq 0.$	$\text{Enb} \sum_{r=1}^s u_r Y_{rk} - u_k$ $\sum_{r=1}^s u_r Y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_i X_{ij} - u_k$ $\leq \phi_k \leq 0$ $\sum_{i=1}^m v_i X_{ik} = 1$ $u_r, v_i \geq \varepsilon > 0,$ $u_k \text{ serbest}$	$\text{Ebn} Z_k \sum_{i=1}^m v_i X_{ik}$ $Z_k Y_{rk} - \sum_{i=1}^n \eta_{jk} Y_{rj} \leq 0$ $\sum_{j=1}^n \eta_{jk} X_{ij} \leq X_{ik}$ $\sum_{j=1}^n \eta_{jk} \geq 0$ $\eta_{jk} \geq 0$	$\text{Enk} \sum_{i=1}^m v_i X_{ik}$ $-v_k - \sum_{r=1}^s u_r Y_{rj}$ $+ \sum_{i=1}^m v_i X_{ij} - v_k$ $\sum_{i=1}^m u_r Y_{rk} = 1$ $Z_k Y_{rk}$ $- \sum_{j=1}^n \eta_{jk} Y_{rj}$ $\leq 0, v_k \text{ serbest}$

Girdi Yönelimli VZA: Girdi yönelimli modelde girdiler, çıktı yönelimli modelde ise çıktılar kontrol edilebilmektedir. Her grup kendi içinde oransal, ağırlıklı ve zayıflamalı olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bu iki temel yönelimin yanında bir de temel yönelim durum vardır ki burada girdi ve çıktı birlikte kontrol edilebilirler. Temel yönelim modelinde karar verme birimleri girdi-çıkıtı karışımı maksimize edilerek optimal noktası sağlanır. Girdi yönelimli modelde girdiler kontrol edilebilir ve burada asıl hedef aynı çıktıyı en az girdi ile elde etmektir. Bu model, belli bir çıktı bileşimini en etkin şekilde üretebilmek optimal girdi bileşiminin oluşmasına katkı sağlar.

Çıktı Yönelimli VZA: Çıktı yönelimli VZA modelinin girdi yönelimli modelden farkı; ağırlıklı girdinin ağırlıklı çıktıya oranının enazlanması olarak değerlendirilir (Yolalan, 1993: 43). Çıktı yönelimli modelde girdi sabitken çıktının ne kadar artırılacağı araştırılırken, girdi yönlendirmeli de ise sabit çıktı karşısında girdinin ne kadar düşürerek etkin olacağı gözlenir. Girdi ve çıktı yönelimlerinin her iki modelde de oransal, ağırlıklı veri zarflama olarak adlandırılır. Göreceli etkinlik ölçütü (E_B), B karar verme birimi için ağırlıklı çıktıların ağırlıklı girdilere oranı biçiminde tanımlanabilir. Bu tür tanımlama da etkinlik ölçütü ençoklanmaya (1)'e çalışılırken aynı ölçütün diğer karar verme birimleri açısından da 1'den küçük ya da 1'e eşit olması şartı (2) göz önünde bulundurulmaktadır. Amaç fonksiyonunda ençoklanması beklenen oran aynı zamanda (2) numaralı şartlarda da bulunur. Bu şart sebebiyle amaç fonksiyonunun alabileceği en yüksek değer 1 olmalıdır (Yolalan, 1993:30).

VZA'da toplam etkinlik değeri; üretim ve hizmet sınırının ölçeğe göre değişen getiri özelliği göstermesinden dolayı, girdi yönelimli BCC modeli ile hesaplanan teknik etkinlik değerleri tespit edilmiştir. Araştırmada çıktı yönelimli BCC modeliyle

hesaplanan görece teknik etkinlik değerinden farklı olabilir. Çünkü ölçüğe göre değişen getiri varsayımı altında herhangi bir KVB'nin girdiye göre ölçek getirisi artan olabilirken, çıktıya göre azalan getiri özellikte de olabilir. Girdi ve çıktı yönelimli BCC modellerinin primal ve dual biçimleri Tablo 3.1'de (Cooper, vd., 2004: 211-234) verilmiştir.

Bu çalışmada bankaların girdi ve çıktılar (gider, gelir) dikkate alındığından bankacılıkta etkinlik ölçümünde kâr yaklaşımından yararlanılmıştır. Girdilerden faiz giderleri, faiz dışı giderler ve personel giderleri, çıktılar ise faiz ve faiz dışı gelirlerden oluşmaktadır. Bankalar arasındaki her yönüyle büyüklük küçüklük farkın ortadan kaldırılarak çıktı yönelimli araştırma yöntemi olarak uygulanmıştır.

a) Karar Birimlerinin Belirlenmesi

Analizlerde karar birimleri; rasyonel şekilde araştırmanın yapılabileceği üretici, tüketici veya her ikisi birlikte ele alınan grup ya da gruplardır. Çalışmada veri zarflama analiziyle bankalar arasında etkinlik değerlendirmesi yapılması için aynı girdiler kullanılarak aynı çıktılar elde edebilmek için aynı işlemleri sonuçlandıran karar birimlerinin dikkate alınmasını gerekir. Bankacılıkta karar verme birimleri tercih edilirken, üretim ve hizmet teknolojileri bakımından birbirlerini tamamlamaları yanında çalışmada kullanılan doğrusal programlama modelinde çok sayıda olması gerekmektedir (Sarı, 2015: 32).

Çalışmada analiz için belirlenen girdi ve çıktı verilerinin bütününe her bir karar birimi için kullanılmaktadır. VZA araştırma yönteminin kullanılabilmesi için girdi sayısı (g) ve çıktı sayısı da (ç) olduğu ifade edildiğinde en az (g+ç+1) kadar karar verme biriminin olması analizin güvenilirliği açısından önemli bir kuraldır. Bununla birlikte KVB'lerinin sayısı girdi (g) ve çıktı sayılarının iki katı (g+ç) x2 şartı da sağlanmıştır (Çolak ve Altan, 2002: 44). Türkiye ekonomisine finans sağlayan bankaların çoğunluğunu mevduat bankalar olduğundan karar birimleri olarak da bunlar tercih edilmiştir. Araştırma bilgileri doğrultusunda 2000-2018 yılları arasında kesintisiz biçimde faaliyet gösteren kamu, özel ve yabancı sermayeli olmak üzere toplam 17 ticari banka karar birimi olarak belirlenmiştir. Bu şekilde 17 adet mevduat bankasının ele alınması araştırmanın güvenilirliği açısından doğru sonuçlara ulaşmada iki koşulu da sağlanmıştır. Türkiye'de faaliyet gösteren kamu, özel ve yabancı sermayeli aşağıda Tablo 3.1'deki bankalar ele alınmıştır.

Tablo 3.1. Karar Birimler Kümesi

KOD	BANKA ADI
KSZB	Kamu Sermayeli T.C. Ziraat Bankası A.Ş.
KSHB	Kamu Sermayeli Türkiye Halk Bankası A.Ş.
KSVB	Kamu Sermayeli Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.
ÖSADB	Özel Sermayeli Adabank A.Ş.
ÖSAKB	Özel Sermayeli Akbank T.A.Ş.
ÖSANADB	Özel Sermayeli Anadolubank A.Ş.
ÖŞKRB	Özel Sermayeli Şekerbank T.A.Ş.
ÖSTRKŞB	Özel Sermayeli Türkish Bank A.Ş.
ÖSTEB	Özel Sermayeli Türkiye Ekonomi Bankası A.Ş.
ÖSTİŞB	Özel Sermayeli Türkiye İş Bankası A.Ş.
ÖSYPKRDB	Özel Sermayeli Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
YSALTRNFB	Yabancı Sermayeli Alternatifbank A.Ş.
YSARPTB	Yabancı Sermayeli Arap Türk Bankası A.Ş.
YSDNZB	Yabancı Sermayeli Denizbank A.Ş.
YSFNSB	Yabancı Sermayeli QNB Finansbank A.Ş.
YSHSCB	Yabancı Sermayeli HSBC Bank A.Ş.
YSTGRTB	Yabancı Sermayeli Türkiye Garanti Bankası

b) Girdi ve Çıktıların Belirlenmesi

Çalışmada yapılan literatür taraması sonucu girdiler faiz ve faiz dışı giderleri ile personel giderlerinin- ücret çok az veya hiç kullanılmamış olması sebebiyle bankacılık sektörü bakımından bu araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmada en doğru ve en etkin şekilde belirlenen girdi ve çıktıların analizde güvenilirlik ve uygulanabilirliği artırmakla birlikte araştırma sonucunda etkin olmayan KVB'leri için iyileştirmelerde yapılacak girdi azaltma veya çıktıları artırma şeklinde banka etkinlikleri artırılmaktadır. Veri zarflama analizinde kullanılan girdiler faiz, faiz dışı ve personel giderleri, çıktılar, faiz ve faiz dışı gelirler tablo 3.2'deki gibidir.

Tablo 3.2. VZA'da Kullanılan Girdi ve Çıktılar

Girdiler	Çıktılar
-Faiz Giderleri	-Faiz Gelirleri
-Faiz Dışı Giderler	-Faiz Dışı Gelirler
-Personel Giderleri	

Tablo 3.2.'de görüldüğü gibi 3 adet kamu, 8 adet özel ve 6 adet yabancı sermayeli 17 bankaların 3 adet girdi ve 2 adet çıktı değişkenleriyle banka etkinlikleri ölçülmüştür. Araştırmada VZA yöntemiyle 2000-2018 yılları ayrı ayrı ele alınarak her yıla ait bankaların etkinlik dereceleri belirlenmiştir.

IV. Analiz ve Bulgular

Bankaların etkinliklerinin değerlendirilmesinde 2000 yılı araştırmanın başlangıç ve 2018 yılı da son yılı olması aynı zamanda 2001 ve 2008 yıllarında ekonomik krizlerin yaşandığı yıllar daha fazla dikkate alınarak 2000-2018 yıllarını kapsamaktadır. Genel anlamda 2001 yılında ileri düzeyde ve 2008 düşük seviyede ekonomik krizin banka

etkinliklerini olumsuz etkilemiştir. Çalışmada dikkate alınan bankalar VZA'nın ölçeğe göre değişken getiri (BCC) yöntemine dayalı etkinlik sonuçları Tablo 4.1'de verilmiştir.

Tablo 4.1'de KŞZB'sı 2000 yılında %96,87 ve 2005 yılında %68,91 oranında etkin ve diğer yıllar ise mutlak etkinliğe (%100) sahiptir.

KSHB'sı 2005 yılı %77,04, 2005 yılı %97,48, 2006 yılı %91,15 ve 2018 yılında %67,94 etkin, diğer yıllar tam etkin olmuştur. 2000, 2004, 2009, 2013, ve 2016 yıllarında KSVB'sı tam etkin (%100), en düşük etkinliği ise ekonomik krizin yaşandığı 2001-2002 yılları sırasıyla %54,90, %48,87 miktarında etkin, 2008 yılında %81,17 oranında etkin olmuştur.

Kamu bankaları içerisinde etkinlik sıralaması, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. ilk sırada, ikinci sırada Türkiye Halk Bankası A.Ş. ve üçüncü sırada Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. olmuştur. İlk iki banka ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde mutlak etkinliklerini korurken Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. tam etkin olamamıştır.

Özel sermayeli Adabank A.Ş.'nin 2000,2001 ve 2002 yıllarında %62,01, %26,35 ve %41,87 miktarlarıyla ekonomik krizden olumsuz etkilendiklerini göstermektedir. Aynı banka diğer yıllarda tam etkin olmuştur.

Akbank T.A.Ş.'nin 2005 yılı %93,02, 2008, 2011, 2012, 2016 yılları sırasıyla %98,16, %99,97, %97,56, %93,99 oranında etkinlikleri belirlenmiştir. Bu bankanın diğer yıllar yılında mutlak etkinliğe sahipken, 2008-2012-2013 etkinlikte azalmanın ekonomik krizin etkisiyle olduğu ifade edilebilir.

Özel sermayeli Anadolubank'ın 2002 yılı %78,64 etkinlik miktarı 2001 yılı ekonomik krizden etkilendiği gibi 2003, 2004, 2005 ve 2006 banka etkinliği maksimum olduğu gözlemlenmiştir. 2011, 2014 yıllarında sırasıyla %94,38, %80,58 oranında, diğer yıllar ise %100 mutlak etkinlik görülmüştür.

Şekerbank T.A.Ş.'nin 2002, 2004, 2005, 2007, 2009, 2015 ve 2018 yıllarında mutlak etkinliği görülürken, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde banka etkinliği azalmış ve özel sermayeli bankalar içerisinde yıllar itibariyle ortalaması %84,77 miktarıyla en düşük seviyededir.

2002, 2004, 2005,2007,2009, 2015 ve 2018 yıllarında Turkish Bank A.Ş.'nin maksimum etkinliği olurken, 2001, 2007, 2012, 2013 yıllarında takiben %71,68, %75,89, %66,33 ve %70,06 miktarda etkinliğiyle genel anlamda bankanın ekonomik krizlerden etkilendiğini göstermektedir.

YBSFNSB'nin 2011, 2012, 2013, 2014, 2016, 2017 yıllarında mutlak etkinliği analiz edilmiştir. 2002 yılında %58,45 oranında ekonomik kriz 2001 yılının olumsuz etkisinin devam ettiği kanıtıdır.2008 yılında da %83,66 miktarıyla etkinlikte azalma belirlenmiştir.

HSBCB'nin 2001-2005 dönemlerinde, 2009, 2017, 2018 yıllarında mutlak etkinlik vardır. %60,65 miktarıyla 2014 yılında etkinliğin en düşük seviyesini görmüştür.

Tablo 4.1. Türkiye'deki Mevduat Bankaların 2000-2018 Yılları Arası Etkinlikler

Banka Adı	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Ortalama		
	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	Yılı	ma		
KSZB	96,87	100,00	100,00	100,00	100,00	68,91	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	98,20	
KSHB	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	77,04	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	97,48	91,15	100,00	67,94	100,00	96,51	
KSVB	100,00	54,90	48,87	70,82	100,00	68,17	98,64	94,70	81,17	100,00	99,31	91,92	81,70	100,00	97,06	99,31	100,00	98,92	82,81	100,00	73,47	
OSADB	62,01	26,35	41,87	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	91,06
OSAKB	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	93,02	100,00	100,00	98,16	100,00	100,00	99,97	97,56	100,00	100,00	100,00	93,99	100,00	100,00	100,00	100,00	99,09
OSANADB	100,00	100,00	78,69	79,68	83,61	69,29	98,71	100,00	100,00	100,00	100,00	94,38	100,00	100,00	80,38	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	93,94
OSKRB	54,47	62,97	46,41	65,63	96,95	100,00	100,00	89,36	84,50	89,52	88,17	95,73	97,63	89,20	94,03	95,58	95,19	87,97	77,38	100,00	84,77	
OSTKŞB	100,00	71,68	100,00	100,00	88,66	74,48	90,82	75,89	87,97	100,00	100,00	86,78	66,33	70,06	100,00	84,36	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	89,32
OSTEB	100,00	96,70	100,00	100,00	80,98	89,48	100,00	75,71	69,62	77,45	79,01	88,61	85,45	85,35	91,11	95,10	93,81	88,41	93,47	100,00	88,96	
OSTİŞB	68,60	53,66	100,00	75,69	100,00	100,00	88,27	100,00	91,65	100,00	92,35	85,73	87,34	87,24	89,36	100,00	92,85	91,77	100,00	100,00	89,71	
OSYKRDİB	100,00	50,56	91,35	56,67	79,26	68,76	87,39	82,34	84,40	100,00	100,00	92,53	92,40	91,15	100,00	92,42	86,04	87,45	100,00	100,00	86,46	
YSALTRNFB	100,00	100,00	21,78	78,24	100,00	77,24	100,00	100,00	100,00	100,00	87,51	93,58	100,00	100,00	100,00	100,00	75,70	100,00	72,69	100,00	89,83	
YSARPTB	25,83	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	99,39	98,32	85,99	100,00	100,00	100,00	100,00	46,76	24,39	40,79	47,41	100,00	100,00	100,00	82,58	
YSNDZB	100,00	100,00	100,00	76,38	76,28	92,76	100,00	81,56	90,51	100,00	100,00	100,00	95,95	87,49	92,59	95,60	93,11	91,74	70,92	100,00	91,84	
YSFNSB	70,98	82,26	58,45	86,63	84,14	98,66	100,00	97,30	83,66	98,41	100,00	100,00	100,00	100,00	98,72	100,00	100,00	99,57	80,85	100,00	91,56	
YSHSİCB	79,90	100,00	100,00	100,00	100,00	85,15	79,34	82,32	100,00	95,79	96,74	91,75	80,38	60,65	74,03	76,28	100,00	100,00	100,00	100,00	89,60	
YSTGRİTB	78,16	60,22	46,22	59,11	73,59	100,00	95,07	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	90,12	
Ortalama	84,52	79,96	75,57	85,23	91,97	86,93	96,67	92,62	90,59	97,96	96,60	95,66	93,89	90,45	89,91	92,63	90,91	96,81	90,94	100,00	90,94	

2000-2004 dönemlerinde YSTGRTB'nin özellikle 2001-2002 yıllarında %60,22 ve %46,221 etkinlik oranı ekonomik krizden bankanın etkilendiğini göstermektedir. 2005 yılı ve 2006-2018 dönemlerinde bankanın mutlak etkinliği (%100) tespit edilmiştir.

Kamu bankaları içerisinde yıllar ortalaması dikkate alındığında %73,47 ile Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O., Özel sermayeli bankalardan %84,77 oranıyla Şekerbank T.A.Ş. ve yabancı sermayeli bankalardan da %82,58 ortalamayla Arap Türk Bankası A.Ş. etkinlikleri diğerlerine göre daha düşük seviyede oldukları tespiti yapılmıştır.

Tüm bankalar içerisinde ele alınan yılların ortalaması alındığında en etkin olanı %99,09 ile ÖSAKB olmuşken, %73,47 oranıyla KSVB en düşük etkinliğe sahip olmuştur.

V. Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda bankacılık sektöründe girdiler olarak faiz, faiz dışı giderler ve personel giderleri; çıktılarda ise faiz, faiz dışı gelirlerin banka etkinliklerinde önemli olduğu görülmüştür. Bankaların analizinde kullanılan verilerle sermaye yapıları içerisinde etkinlik ortalamaları dikkate alındığında genelde bütün bankaların etkinlik farklılıklarının az olmasıyla birlikte daha etkin olandan başlayarak özel, kamu, yabancı sermayeli bankalar şeklinde sıralanmaktadır. Bankalar içerisinde etkinlik sıralaması üst seviyede olan üç banka sırasıyla ÖSAKB, KSZB ve KSHB'si olmuştur. Etkinlikleri diğer bankalara nazaran daha düşük olan ilk 3 banka KSVB, YSARPTB ve ÖSSKRB şeklinde takip etmiştir. Farklı bir bakış açısıyla hemen hemen bütün yıllarda toplam potansiyel iyileştirmede bankaların toplam çıktıları dikkate alındığında personel giderlerinin genel itibarla düşük seviyede toplam etkiye sahip oldukları görülmektedir.

Kamu bankalarından Ziraat Bankası hariç diğer bankaların etkinliklerinde personel giderleri yüksek oranda etkiye sahiptir. Bunun dışında yerli sermayeli ancak özel bankaların çoğunda personel giderlerinin etkinlik düzeyine katkısı yüksek düzeydedir. Bu analizler sonucunda personel giderlerinin ve haliyle ücretlerin bankaların etkinliğinde etkili bir faktör olduğu çoğu bankalardaki orana bakılarak tespiti yapılmıştır.

Genel itibarla bankacılık sektörü ekonomik krizlerden az ya da çok etkilenmiştir. Bütün bankalar genel olarak 2001 yılı ekonomik krizinden olumsuz etkilenirken, özel sermayeli bankalar ekonomik krizden daha fazla olumsuz etkilenmiştir. 2008 yılı ekonomik krizde özel sermayeli bankalar düşük seviyede de olsa diğer bankalara göre daha fazla olumsuz etkilenmiştir. 2008 yılındaki ekonomik krizde görece olarak bankaların daha az olumsuz etkilenmelerinde 2001 yılı ekonomik krizinden sonra Türkiye'deki bankacılık sisteminde yapılan yapısal değişiklikler ve yeniden yapılandırılmaları alınan banka kararları etkili olmuştur.

2000-2018 yılları arasında tüm bankaların etkinlikleri ortalama değerlere göre değerlendirildiğinde düzenli bir artış veya azalış olsa da genel itibarla etkinlikler ileri düzeyde ve farklılıklar düşük seviyede olmuştur. Bankacılık sektöründe etkinlik,

2000 yılından itibaren belirlenen girdi ve çıktılar nispetinde ekonomik kriz dönemleri hariç tutulduğunda, yaklaşık %90 düzeyinde ve durağan bir seyir izlemiştir.

Banka etkinliklerini artırmada girdileri azaltma ve çıktıları artırma yönteminin banka etkinlikleri artırılacağı düşünüldüğünde girdilerden personel giderlerini kontrollü şekilde artırılarak bankaların etkinliklerinin artırılması faydalı olacaktır. Analizde girdilerde Türkiye’de bankaların genelinde personelin ücretlendirme politikalarının devam eden enflasyon oranları ve rekabet piyasaları politikaları dikkate alınarak ücret zamları ile birlikte aynı görevleri ifa edenler aynı ücretlerin verilmesiyle birlikte performans dayalı ücretlerin verilmesi, çalışanlar ile üst yönetimin genelde eğitim seviyesi yüksek personelin yüksek ücretle çalıştırılması banka etkinliğini artıracaktır. Bankacılıkta etkin ücret olarak nitelendirilecek ek ücretler, bazı aylarda ikramiyeler, her ay yemek ücreti, kira bedeli, yabancı dil tazminatı vb. yan ödemelerle personelin motivasyonu sağlanarak banka etkinliği arttırılacaktır.

Kaynaklar

- Akan, Y. ve Çalmaşur, G. (2011). “Etkinliğin hesaplanmasında veri zarflama analizi ve stokastik sınır yaklaşımı yöntemlerinin karşılaştırılması (TRA1 alt bölgesi üzerine bir uygulama)”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 10. *Ekonometri Sempozyumu Özel Sayısı*, 25, 13- 32.
- Bakırcı, F. ve Kutlar, A. (2018). *Veri zarflama analizi*. Orion Kitabevi.
- Bakırcı, F. ve Sarıkaya, M. (2012). “Türkiye’de yüksek ve düşük enflasyon dönemlerinde bankaların etkinliği ve etkinliğe etki eden faktörler”, *Ekev Akademisi Dergisi*, 51, 369-392.
- Behdioğlu, S. ve Özcan, G. (2009). “Veri zarflama analizi ve bankacılık sektöründe bir uygulama”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF. Dergisi*, 14(3), 301- 326.
- Budak, H. (2011). “Data envelopment analysis and its application in Turkish Banking Sector”. *Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 23(3), 95-110.
- Chen Yu-Cheng ve Lin, Chia Jung (2007). “Empirical study on the efficiency analysis of Australian Banks”, *Banks and Bank Systems*, 2(4).(38-49).
- Cooper, W. W., Seiford, L. M. ve Zhu, J. (2004). *Data envelopment analysis: history, models and interpretations*, in handbook on data envelopment analysis, (chapter 1,1-39). Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Çelik Ş., Öncü E. ve Yenice, S. (2018). “Türkiye'deki bankaların karşılaştırmalı etkinlik analizi”. (156-171). *Journal of Business Resourch Turk*. DOI:10. 20491/sarder.375.
- Çelik, T. (2016). “Türk bankacılık sektöründe etkinlik analizi: 2008-2014”. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-12.
- Çolak Ö. F. ve Altan, Ş. (2002). “Toplam etkinlik ölçümü: Türkiye’deki özel ve kamu bankaları için bir uygulama”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 17(196), 44-55.
- Drake. L, MJB Hall. ve R Simper (2006). “The impact of macroeconomic and regulatory

- on bank efficiency: a non-parametric analysis of Hong Kong's System." *J Banking and Finance*, 30(5), 1443-1466.
- Deng, Chen. Guo- Liu. ve Ting- Wu, Jie (2007). "Efficiency analysis of China's Commercial Banks based on DEA: negative output investigation", *China- USA Review*, 6(2), 50-56.
- Denizer, C., Dinc, M. ve Tarımcılar, M. (2000). "Measuring bank efficiency in the pre and post liberalization environment: Evidence From The Turkish Banking System". *World Bank Policy Research Working Paper*, 2476.
- Ekren, N. ve Emiral, F. (2002). "Türk bankacılık sistemindeki etkinlik analizi (Veri zarflama analizi uygulaması)". *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, 4(24), 6- 27.
- Eleren, A. ve Özgür, E. (2006). Türkiye'de yabancı sermayeli mevduat bankalarının veri zarflama yöntemi ile etkinlik analizlerinin yapılması. *Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, (C.VIII).2-24.
- Ertuğrul, A. ve Zaim, O. (1996). *Türk bankacılığında etkinlik: Tarihi gelişim kantitatif analiz*, Bilkamat İşletme ve Finans yayınları No: 3.
- Florentino, Karmann A. ve Koetter, M. (2006). The cost efficiency of German Banks: Comparison of SFA and DEA. Deutsche Bundesbank Discussion Paper a No: 10.
- Henriques, I. C., Sobreiro, V. A., Kimura, H. ve Mariano, E. B. (2018). "Efficiency in The Brazilian Banking System using data envelopment analysis". *Future Business Journal*, 4(2), 157-178.
- Karizmadeh, M. (2012). "Efficiency analysis by using data envelop analysis model: Evidence from Indian Banks, Islamic Azad University of Saravan Ligarh", *Uttar Pradesh*, 2(3).
- Kök, R. ve Deliktaş, E. (2003). *Endüstri iktisadında verimlilik ölçme ve strateji geliştirme teknikleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi. İİBF yayını.
- Köksal, C. D. (2001). *Veri zarflama analizi ile bankacılıkta verimlilik ölçümü*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köse N. ve Ergun S. (2015). Türk mevduat bankacılığı için etkinlik analizi: küresel finans krizinin etkileri. *Verimlilik Dergisi*, 3, 7-32.
- Küçükaksoy İ. ve Önal S. (2013). "Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların etkinliklerinin veri zarflama analizi yöntemi ile ölçülmesi: 2004- 2011 yılları uygulaması". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 18, 56-80.

- Matousek, R. ve Nguyen, T. N. (2016). "Efficiency in the Vietnamese System: A DEAdouble bootstrap approach", *Research in international business and finance*, 36, 96-111.
- Mercan, M. ve Yolalan, R. (2000). Temmuz/Ağustos/Eylül. Türk bankacılık sisteminde ölçek ve mülkiyet yapıları ile finansal performans ilişkisi, *İMKB Dergisi*, 4(15), 1-26.
- Öksüzkaya M. ve Atan M. (2016). "Türk bankacılık sektörünün etkinliğinin bulanık veri zarflama analizi ile ölçülmesi". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1 (18), 355-378.
- Öncü S. ve Aktaş R. (2007). "Yeniden yapılandırma döneminde Türk bankacılık sektöründe verimlilik değişimi", *Celal Bayar Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Yönetim ve Ekonomi*, 14(1), 247-266.
- Sarı Z. (2015). "Veri zarflama analizi ve bir uygulama", (Yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Savaş, H. ve Gök A. (2010). *Türk bankacılık sektöründe mevduat bankalarının etkinliğinin veri zarflama analizi ile ölçülmesi. (Yüksek lisans tezi)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shen, Z., Liao, H. ve Weyman-Jones, T. (2009). "Cost efficiency analysis in banking industries of Ten Asian Countries and Regions", *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 7(2), 199-218.
- Sillah, B. M. ve Harrathi, N. (2015). Bank efficiency analysis: islamic banks versus conventional banks in the gulf cooperation council countries 2006-2012. *Journal Of Financial Research*, 6(4), 143.
- Sufian, F. ve Kamarudin, F. (2016). Determinants of efficiency in the Malaysian Banking Sector: Does Bank Origins Matter, *Intellectual Economics*, 10(1), 38-54.
- Takım, A., Bakırcı, F. ve Karabacak, E. (2018). "Türkiye'nin yıllara göre ihracat performansını etkileyen faktörlerin veri zarflama analizi (VZA), tobit model ile incelenmesi", *Yozgat 3. International Bozok Sempozyumu, Turkey*.
- Yıldırım, İ. (2017). "Finansal efficiency analysis of Islamic in The Qısmut Countries". *JIEF Juournal of İslammic Economics and Finance*, ISSN 2149- 3820. 3(2) 187-216.
- Yıldız, A. (2006). "Yatırım fonları performanslarının VZA ile değerlendirilmesi". *Ankara: Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61(2), 211-234.
- Yolalan, R. (1993). *İşletmeler arası görelî etkinlik ölçümü: (5-45)*. MPM yayınları, No: 483.
- Zeitun, R ve Benjelloun, H. (2013). "The efficiency of banks and the financial crisis in a developing economy: The case of jordan", *Journal of Finance, Accounting and Management*, 4(1), 1-20.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:
AKYÜREK, R. UYLAŞ, S. (2021). İbn Kuteybe ve Garîbu'l-Hadîs Alanındaki Çalışmaları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1659-1673.

İbn Kuteybe ve Garîbu'l-Hadîs Alanındaki Çalışmaları

Remzi AKYÜREK (*)
Sait UYLAŞ (**)

Öz: Hz. Peygamber'in hadisleri, İslâm'ın Kur'an'dan sonraki ikinci kaynağı sayılmaktadır. Dinimizle ilgili birçok hüküm ve bilgiler detaylı olarak Kur'an'da değil de hadislerde yer almaktadır. Bu hadislerde de birçok garip ve nâdir kelime geçmektedir. Dolayısıyla bu sözcükleri açıklamayı amaçlayan garibu'l-hadîs dalı büyük önem kazanmıştır. Bu alana önemli katkılar sunan âlimlerden biri de İbn Kuteybe'dir. Bu çalışmada müellifin çok yönlü kişiliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlayan garibu'l-hadîs konusundaki katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Kuteybe, Garîbu'l-Hadîs, nâdir kullanışlı sözcükler.

Ibn Kutayba and His Works in The Field of Gharîbu'l-Hadiths

Abstract: The hadiths of the Prophet are considered the second source of İslam after the Qur'an. Many provisions and information about our religion are contained in the hadiths, not in the Qur'an. Many strange and rare words are also mentioned in these hadiths. Therefore, the branch of gharibulhadiths, which aims to explain these words, has gained great importance. Ibn Kutayba is one of the scholars who made important contributions to this field. In this study, it has been tried to reveal the contributions of the author on garibu'l-hadith, which provides a better understanding of the multifaceted personality of the author.

Keywords: Ibn Kutayba, Ghareebu'l-Hadiths, rare useful words.

Makale Geliş Tarihi: 28.10.2021

Makale Kabul Tarihi: 16.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.1015808

I. İbn Kuteybe

A. Hayatı

Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, 213/828 yılı Receb ayının ilk günlerinde Kûfe'de dünyaya geldi (İbnu'n-Nedîm, 1970: 42-43). Kaynakların çoğu, doğum yeri olarak Kûfe'yi verirken az bir kısmı da

*) Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (e-posta: remziakyurek4@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-1659-9372>

**) Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü (e-posta: saityulas@atauni.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-4048-2799>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Bağdat'ta doğduğunu belirtmektedir. Büyük bir ihtimalle ailesi Kûfe'den Bağdat'a göç ettiğinden dolayı burada doğduğu söylenmiştir. Kaynaklar, İbn Kuteybe'nin Bağdat'ta yetiştiği konusunda ittifak halindedir. Müellif, Fars asıllı olup Araplaşmıştır (Kürd Ali, 1950: 88). Babası Mervli olduğundan ona da el-Mervezî, Dînever'de uzun bir süre kadılık yaptığından dolayı ed-Dîneverî nisbeleri verilmiştir. Bazen de dedesi Kuteybe'ye nisbetle kısaca el-Kuteybî veya İmam Kutebî, Kûfe doğumlu olmasından dolayı da el-Kûfî denmiştir (Brockelmann, tsz: 222; Dayf, 1976: 611; Ferrûh, 1981: 329). Müellifin ailesinin Kûfe'den göç ederek Bağdat'a yerleştiği anlaşılmaktadır (İbn Kuteybe, 1923: 2-3). İbn Kuteybe, Bağdat'ta Câhiz'in (ö.255/869) ders halkasına katıldı ve onun bazı eserlerini bizzat ondan okuyarak icazetini elde etti (İbn Kuteybe, 1992: 199). Müellif birçok âlimin daha derslerine devam ederek ilim tahsil etmeyi sürdürdü. Halife Me'mûn (ö.218/833) döneminden itibaren Mutezile mezhebi devlet büyükleri tarafından itibar görmeye başladı. İbn Kuteybe de gençliğinde bu mezhebe sempati duymuş ve fikirlerini beğenmişti. Mutezile âlimlerinin akla ve felsefeye daha çok önem verip Allahu Teâlâ'nın sıfatları ve Kur'an'ın müteşâbih âyetleri gibi tevile açık konularda İslâm'a aykırı yorumlarda bulduklarını, dolayısıyla selef-i sâlihînin yolundan ayrıldıklarını görünce onlardan uzaklaşarak muhaddislerin ders halkalarına katılmaya başladı. Müellif, döneminin önde gelen hocalarından ilim tahsil ettikten sonra birçok sahada otorite oldu. Öğrendiklerini sonraki kuşaklara aktarmak amacıyla eserlerini kaleme almaya başladı ve bu dönemlerde devletin önde gelen önemli şahsiyetleriyle tanışarak onlarla ilişki kurdu. 236/850 yılında Arap edebiyatının dört ana kaynağından birisi sayılan *Edebu'l-Kâtib*'ini Halife Mütevekkil'in (ö.247/861) veziri 'Ubeydullah b. Yahya b. Hâkân'a (ö.263/877) ithaf etti. Müellif bunun karşılığında Dînever (el-Hamevî, 1977: 545) kadılığına atandı ve uzun bir müddet bu görevi yürüttüğü için kendisine ed-Dîneverî nisbesi verildi.

İbn Kuteybe, bir müddet Basra'da Dîvân-ı mezâlîm başkanlığı gibi önemli bir görevi de yürütmüştür. Basra'nın 871 yılında Zencler tarafından yağmalanması sırasında bu şehirde bulunmaktaydı (İbn Kuteybe, 1973: 85). Müellif daha sonra Halife Mu'temid'in (ö.279/892) kardeşi Muvaffak (ö.278-891) tarafından Bağdat'a davet edildi. Mu'temid halife olduktan sonra yetkilerini kardeşi Muvaffak'a devrederek zamanını oyun ve eğlenceyle geçirmiştir. İbn Kuteybe, Bağdat'a giderek *el-Ma'ârif* adlı eserini halifenin huzurunda okumuş, Muvaffak da onu on bin dinarla ödüllendirmiştir (Abdülbaki, 1990: 142-163). İbn Kuteybe daha sonra Bağdat'ta ikamet ederek eser telif etmeye ve öğrencilerine ders vermeye devam etmiş ve bu işi ölümüne kadar sürdürmüştür. Müellif, yediği yemekten sonra hastalanmış ve bir gün sonra 1 Receb 276/30 Ekim 889'da Bağdat'ta vefat etmiştir (Yazıcı, 1999: 145).

B. İlmî ve Edebî Kişiliği

İbn Kuteybe, Abdullah b. Mukaffa' (ö.142/759) ve Câhiz'in ardından Arap edebiyatının en önemli temsilcisi sayılmaktadır. Lügat, şiir ve ahbâr konularında derin bilgiye sahip olan müellif, bu yönlerine ek olarak fıkıh, tefsir, hadis, nahiv ve tarih sahalarında da otorite kabul edilmektedir (el-'Uleyyânî, 1991: 64-65). Müellif, döneminin en büyük bilim merkezi olan Bağdat'ta yetişmiş olup, ilk dönemlerinde daha çok dinî bilimlerle iştigal ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda önce *Garîbu'l-Kur'ân*, *Garîbu'l-Hadîs*, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs* ve *Te'vilu Muşkili'l-Kur'ân* adlı eserlerini kaleme almıştır. İlmî kişiliğinin en önemli tarafı, Arap edebiyatı tarihçisi ve eleştirmeni olarak taşıdığı özelliklerdir. Müellif aynı zamanda ilk tarihçilerden sayılmaktadır. Tarihçi yönünü en açık şekilde gösteren eseri *el-Ma'ârif*'tir. İbn Kuteybe bütün eserlerinde, hatta en küçük fasıllarda bile önceden belirlediği bir plana göre hareket etmiş, bu planında en küçük bir boşluk ya da ihmale yer vermemeye çalışmıştır. Paragraflarda, bölümlerde, fasıllarda ve cümlelerde düzen, dikkat, uyum ve insicam ve münasebetleri zincir halkaları gibi birbirine bağlayarak bütünlüğü sağlam bir konu ve düşünce akışı sağlamak, müellifin en önemli üslûbu olarak ortaya çıkmaktadır. Velûd olmakla birlikte, eserlerinde yüksek bir ilmi seviyeyi koruyabilen bir müellif olduğu muhakkaktır (Varol, 1986: 1-2).

İbn Kuteybe değişik sahalarda telif ettiği eserlerindeki yüksek seviyesi ve yeterliliği ile ilmî ağırlığını ispatlamış önemli bir simadır. Yaşadığı devredeki değişik fikirler ve görüşler ile münakaşalı konularda da eserler kaleme almıştır. Müellifin ilmî seviyesi, çok yönlü şahsiyeti ve değişik bilim dallarındaki yeterliliği nedeniyle hem kendi döneminde hem de daha sonraki dönemlerde insanların ondan faydalanmasını sağlayan mühim bir unsur olmuştur. İbn Kuteybe, bu yönüyle de haklı bir ün kazanmıştır. Eserlerini telif edişinden itibaren büyük bir hızla İslâm coğrafyasının bir ucundan diğer ucuna kadar geniş bir şekilde yayılması ve o zamanın imkânsızlıklarına rağmen yazma nüshalar halinde çoğaltılıp insanların rağbet ettiği eserler haline gelmesi, İbn Kuteybe'nin şöhretinin ulaştığı boyutları gözler önüne sermektedir. Günümüzde dahi eserlerinin yazma nüshalarının dünyanın birçok merkezinde bulunması, bu hususu doğrulamaktadır. İbn Kuteybe'yi tarih sahasında da önemli bir âlim kılan neden ilk dönem müelliflerinden birisi olmasıdır. Belâzûrî (ö.279/892), Halife b. Hayyât(ö.240/854), Ebû Hanîfe ed-Dîneverî(ö.282/895) gibi ilk dönem tarihçileriyle çağdaştır. Ehl-i sünnete mensup olması, döneminde mevcut olan birçok siyasî ve itikadî fırkalardan uzak olması, onların yanlış ve batıl görüşlerine karşı objektif eleştiriler yöneltmesi vb. gibi sebepler yüzünden büyük itibar kazanmıştır. İbn

Kuteybe'nin hangi mezhebi benimsediği konusunda değişik görüşler ortaya atılmasına rağmen Malikiğe mensub olduğu kuvvetli bir ihtimal olarak görünmektedir (Varol, tsz: 1-10). Fakat Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve mutlak müctehid sayılan hocası İbn Râheveyh'in (ö.233/848) görüşlerinden de etkilenmiştir (İbn Teymiyye, tsz: 129).

İbn Kuteybe Arap olmayan Müslüman unsurlar ve Araplar arasındaki kültür mücadelesi olan Şu'ûbiyye hareketine, Mutezile mezhebinin yükseliş ve çöküşüne şahit olduğundan tüm bunlar onun düşünce dünyasına ve eserlerinin muhtevasına etki etmiştir. Müellifin şöhreti öncelikle *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ'* adlı eserine yazdığı mukaddime ve burada tenkitle ilgili ele aldığı görüşlerinden kaynaklanmaktadır (Komisyon, 1999: 73). Birbirinden değişik birçok bilim dalıyla iştigal eden İbn Kuteybe'nin ilgisinin yoğunlaştığı alan dil ve edebiyattır, müellif bu sahada büyük bir otoritedir (el-Bağdâdî, 2001: 411). Bu önemli becerisini kalamcı ve filozofların Kur'an ve hadis hakkında iddia ettikleri şüphe ve suçlamaları çürütmek için kullanmıştır (es-Sulemi, 2002: 221). Müellif bunlara ek olarak döneminin şerefli insanını ve iyi bir Müslüman yetiştirmeyi hedeflediğinden Ehl-i sünnetin takdirini kazanmış ve onun temsilcisi sayılmıştır (Miquel, 1983: 158). Böylece Câhiz'in Mutezile içindeki konumu gibi, İbn Kuteybe de Ehl-i sünnetin önemli âlimleri ve önderleri arasındaki yerini almayı hak etmiştir. Bu nedenlerle büyük bir itibar kazanmış, ona kötü söz söyleyen kimsenin zındık yani dinsiz olduğu, eserlerinin bulunmadığı evlerde hayır olmadığı belirtilmiştir (Komisyon, tsz.: 73).

İbn Kuteybe, özellikle *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ'* adlı eserinde ortaya koyduğu düşünceleriyle edebî tenkide önemli katkılarda bulunmuştur. Emevîler döneminden itibaren yetişen birçok âlim ve edip, kalitesi ne olursa olsun sadece eski şiirlere rağbet ediyor, güzel bile olsa yeni şiirlere önem vermiyordu. Mesela İbn Sellâm(ö.231/846), şairleri eskilikleri ve şiirlerinin kalitesine göre tabakalara ayırmaktaydı. Müellifin hocalarından el-Câhiz'in bu konudaki tutumu da hemen hemen İbn Sellâm'ın tavrıyla aynı paraleldedir (Fadlullah, 2006: 80-81). İbn Kuteybe ise hocaları gibi şairleri tabakalara ayırmamış, şiir tenkidi konusunda yeni ve objektif görüşler dile getirmiş, esas olan ölçünün şiirin eskiliği değil, kalitesi olduğunu vurgulamıştır. Müellif böylece görüşlerini cesaretle dile getirerek edebî tenkit alanında yeni bir çığır açmış ve bu konudaki taassuba son vermiştir. İbn Kuteybe'nin şiir ve şairler hakkındaki bu görüşleri günümüzde bile önemini korumaktadır. Müellifin şiir tenkidi konusunda ortaya koyduğu ölçüler, kendisinden sonra gelen birçok edebiyat eleştirmeni tarafından da benimsenmiştir (el-Cundî, tsz: 349-352; Çetin, 1991: 288).

İbn Kuteybe döneminde mevcut olan dinî ve felsefî meseleleri Arap lügati sahasındaki eşsiz üstünlüğüyle halletmeye çalışmış, Kur'an-ı Kerim'i kendi batıl düşüncelerine uygun düşecek şekilde yorumlayıp tevil edenlerin görüşlerini filolojik deliller kullanarak çürütmüş, böylece tefsir bilimine de önemli katkılarda bulunmuştur (Birişik, 1999: 149). Müellif, bu alanda *el-*

Muštebih mine'l-Hadîs ve'l-Kur'ân ve Tefsîru Sûreti'n-Nûr adlı eserlerini kaleme almış, böylece bu bilim dalında da varlığını ispatlamıştır.

İbn Kuteybe hocası Câhiz'in belâgat sahasındaki işlevini ve düşüncelerini devam ettirip ileri boyutlara taşımış, belâgatle ilgili konuları gayet açık, net ve edebî bir üslûbla sunmuştur. İbn Kuteybe, içerik bakımından ileri boyutlarda takdim ettiği bu mevzuları dikkatli bir şekilde seçmiş, kolay ve anlaşılabilir kelimelerle aktarmasıyla diğer müelliflerden farklı olduğunu ortaya koymuştur. O, her ne kadar bu alanda hocası Câhiz'i taklit etmiş ise de gayet net ve açık bir üslûp kullanmayı tercih etmiştir (Karuko, 2018: 2-5). İbn Kuteybe değişik mevzular ve kullandığı beyan türlerini ele aldığı *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân* adlı eserinde belâgat tarihi ve devrinin düşüncesini yansıtmaya açısından bir hayli dikkat çekmiştir (Arpa, 2011: 6). Müellif eserinde Kur'ân'ın i'câzına değinmiş, daha sonra da bölümlerini tek tek ele almış ve bunları geniş bir şekilde şerhetmiştir. Eser, mecaz, istiare, temsil, takdim, te'hir, kalb, hazf, ihtisar, tekrar, kinaye, ta'rid gibi konulardan oluşmaktadır. İbn Kuteybe, mecazın Arapça'da yaygın bir şekilde kullanıldığını, Kur'ân'da da bulunmasından dolayı başka dillere tercüme edilemeyeceğini belirtmektedir. Âlimler, Kur'ân'ın başka dillere tercüme edilemeyeceği hükmünü verirken İbn Kuteybe'nin bu sözünü dayanak noktası olarak almışlardır. Bu bakımdan da müellif hicrî üçüncü asrın belâgat âlimlerinden birisi olup Arap belâgatına katkıda bulunmuş şahsiyetlerden biri sayılmaktadır (Meddâh, 2011: 11-70).

İbn Kuteybe *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân* adlı eserinde belâgatle ilgili konulara ek olarak kırââtlerin müşkil problemlerine de değinmiş, o dönemin kırâât mefhumu konusunda bazı bilgilere yer vermiştir. Bu nedenle onun *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân*'ı kırâât ilmi ve tarihi sahalarında da önemli bir kaynak durumundadır. İbn Kuteybe, bu eserinde kırââtler, mushaftaki sureler, lahn vb. gibi konularda ortaya atılan iddia ve şüpheleri ele alarak bunları tek tek çürütmüştür. Müellif, Hz. Peygamber'in "Kur'ân'ın yedi lehçe üzerinde geldiğini" bildiren hadisine yer vererek bunu şerhetmiş, böylece bunun bir ruhsat olduğunu, kırââtlerde görülen ihtilafların anlam çeşitliliği olduğunu, Arapça'nın herhangi bir vechine uygun olan farklılıkların lahn olarak görülemeyeceğini, Arapça'ya uymayan kırââtlerin mushafı yazan kâtibin hatası olduğunu ve bu yanlışların Kur'ân'a mal edilemeyeceğini ifade etmiştir (Temel, 2018: 303-311). Aslında İbn Kuteybe'nin bu sahalardaki çabaları kaleme aldığı *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân*'ıyla sınırlı kalmamıştır. Müellif, bu alanda *Vucûhu'l-Kırâât*, *Kitâbu İ'râbu'l-Kur'ân* gibi eserlerini de telif etmesine rağmen maalesef bunlar günümüze ulaşamamıştır.

İbn Kuteybe'nin, özellikle *'Uyûnu'l-Ahbâr* gibi bazı eserlerinde izlediği emsalsiz metotla hocası Câhiz'i bile aştığı belirtilmektedir. Câhiz, eserlerinde anlaşılması zor bir dil kullanıyor ve istidrata çok yer verip konuyu dağıtıyordu. Bu yüzden istidrat denilince akla ilk gelen kişilerden birisi de şüphesiz Câhiz'dir (eş-Şek'a, 1991: 188). İbn Kuteybe ise nadiren garip kelimeler kullanıyor, eserlerinde yer verdiği garip ve zor kelimeleri, atasözlerini ve deyimleri açıklıyordu. Dolayısıyla insanların anlayabileceği sade bir dil kullanıyordu. İbn Kuteybe ayrıca eserlerini boş ve değersiz şeylerle doldurduğundan dolayı Câhizi eleştirmiş, bu konularda daha ciddi davranılması gerektiğini belirtmiş ve bu düşüncesini de gerçekleştirmiştir. Okuyucuların ciddi bilgilerin takibi sonucunda yaşayabilecekleri bıkkınlığı engellemek ve onları dinlendirmek için zaman zaman güldürücü fıkra ve nüktelere de yer vermiştir. (Furat, 1996: 230-235).

İbn Kuteybe birçok sahada eser kaleme almasına rağmen sayıları tam olarak bilinmemektedir, bazıları da günümüze ulaşmamıştır. İmam en-Nevevî(ö. 676/1277), İbn Kuteybe'nin altmış civarında eseri olduğunu belirtmiştir (en-Nevevî, tsz: 13). Müellifin en önemli eserleri *Edebu'l-Kâtib*, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, *Me'âni's-Şi'ri'l-Kebîr*, *'Uyûnu'l-Ahbâr*, *el-Ma'ârif*, *Garîbu'l-Hadîs*, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, *Garîbu'l-Kur'ân* ve *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân*'dir. İbn Kuteybe'nin eserleri çağdaşları Câhiz ve Ebû Hanife ed-Dîneverî'nin kitapları gibi döneminin birçok bilgilerini ihtiva etmektedir. *'Uyûnu'l-Ahbâr*, *el-Ma'ârif*, *el-Envâ*, *el-Meysir* ve *'l-Kidâh* ve adlı eserleri Arap tarihi ve kültürüyle ilgilidir. Müellif, Küfe dil âlimlerinin topladıkları bilgileri ve ahbârı derleyerek hem kâtipler hem de avam tabakası için *Edebu'l-Kâtib*'i kaleme almıştır. İbn Kuteybe'nin en önemli eserlerinden birisi olan *'Uyûnu'l-Ahbâr*, o dönemin en önemli edebî örneği sayılmaktadır. Birçok âlim ve müellif, İbn Kuteybe'nin bu eserinde takip ettiği üslubundan etkilenmiş ve onu taklit etmişlerdir. Mesela Endülüslü âlim ve şair İbn Abdîrabbîh'in (ö.328/940) ünlü eseri *el-'İkdu'l-Ferîd*'i tamamen İbn Kuteybe'nin *'Uyûnu'l-Ahbâr*'ı tarzında kaleme aldığı belirtilmektedir (et-Tarâblusî, 1956: 145-147). Şüphesiz ki onu taklit eden sadece İbn Abdîrabbîh değildir. İbn Kuteybe, ilk dönem coğrafik eserlerin tasnif edilmeye başladığı devrede yaşadığından onun üslûb ve yöntemi bu sahanın âlimleri tarafından da taklit edilmiştir. Müellifin vefatından yaklaşık yirmi yıl sonra İbn Rüste'nin (ö.300/913) yazdığı *el-A'lâku'n-Nefise* adlı eserde bu durum açıkça görülmektedir. İbn Kuteybe *el-Envâ*' adlı eserinde Araplar'ın coğrafya hakkındaki malumatlarını ortaya koymuştur (Miquel, 1983: 161-162).

II. Garîbu'l-Hadîs Kavramı ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar

Garîbulhadîs, hadis metinlerinde geçen garîb ve nâdir sözcükleri konu edinen bilim dalı ve bu alanda kaleme alınan eserlerin ortak adı demektir (en-Nisâburî, 2003: 295). Hz. Peygamber, Yüce Allah tarafından kendisine fesâhet ve belâgatın zirvesi olan Cevâmi'u'l-Kelim (Kandemir, 1993: 440) özelliğinin verildiğini, dolayısıyla insanların en fasîh kişisi olduğunu ve Benî Sa'd

kabilesinde yetiştiğini söylemektedir. Gerek Arabistan yarımadasında gerekse de diğer bölgelerde değişik birçok kabile yaşamakta idi ve bu kabilelerin lehçeleri de birbirinden farklıydı. Bu durum, Arapça'nın zengin dil hazinesinin doğal bir sonucudur. Hz. Peygamber'in bu kabilelere mensup insanlarla gerçekleştirdiği diyaloglarda ve yaptığı diğer konuşmalarında birçok garib kelime bulunmaktaydı. O dönemde yaşayan insanlar bu kelimelerin çoğunun anlamına vakıftılar. Anlayamadıkları sözcükleri ise Hz. Peygamber'e sorarak manalarını öğrenmekteydiler. Sahâbe ve tâbiîn döneminden itibaren İslâmî fetihlerin birçok bölgeyi kapsamaması; İranlılar, Nabatîler, Türkler ve Rumlar gibi değişik milliyetlere mensup insanların Müslüman olmasıyla beraber lahn dediğimiz dil hataları çoğalmaya başladı. Zamanla da birçok kelime daha az kullanılmaya başlandı, bu nedenle nâdir ve garib bir hale geldi. Ayrıca birçok yabancı sözcük de Arapça'ya girdi. Bilindiği gibi İslâm'ın Kur'ân'dan sonraki ikinci ana kaynağı Hz. Peygamber'in hadisleridir. Kur'an'da hiç bulunmayan ya da detaylı olarak açıklanmayan bazı konular hadislerde ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in sözlerinde garip ve nâdir kelimeler bulunduğundan bu tür hadislerin ele alınıp açıklanması büyük önem arz etmiş ve zaruri bir hale gelmiştir. Âlimleri bu sahada eser tedvin etmeye iten önemli bir sebep de oluşmaya başlayan ve dil tahrifatları da diyebileceğimiz lahnin önüne geçmektir. Bu yüzden bazı âlimler, tüm emeklerini bu işe hasrettiler. Mesela Ebû 'Ubeyd el-Kasım b. Sellâm'ın (ö.224/838) sahanın temel eserlerinden biri olan *Garibu'l-Hadîs*'inin kırk yıl süren geceli-gündüzlü çabalarının ürünü olduğu belirtilmektedir (İbnu'l-Esir, (tsz.):3-9). Ebû 'Ubeyd'den önce ve sonra da birçok âlim bu nedenlerden dolayı eserler kaleme almışlardır. Garibu'l-hadîs üzerinde duran ilk âlimlerin tâbiînden sonra gelen tebe'u't-tâbi'in neslinden Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) ve Sufyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi muhaddisler olduğu ifade edilmektedir. Zamanla bu ilim sahası genişlemiş, sahâbî ve tâbiîn'in sözlerinde geçen garib kelimeler de açıklanmaya başlanmıştır. Bu sahada eser kaleme alan ilk âlimin el-Halîl'in öğrencisi Nadr b. Şumeyl el-Mâzinî (ö. 203/817) olduğu belirtilmektedir (en-Nisâbü'rî, 2003: 295-297; İbnu'n-Nedîm, tsz: 57). Bazıları ise Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ'nın (ö. 210/825) bu sahada eser telif eden ilk kimse olduğunu iddia etmektedir. Özellikle Abbâsîler'in ilk dönemlerinde yaşayan birçok dil âlimi ve edip, garibu'l-hadîs konusunda eser kaleme almışlardır. İbnu'n-Nedîm (ö. ö. 385/995), Asma'î'nin (ö. ö. 216/831) *Garibu'l-Hadîs*'inin 200 sayfa olduğunu ve es-Sukkerî'nin (ö. ö. 275/888) hattıyla yazılmış bir nüshasını gördüğünü belirtmektedir. Sibeveyh'in (ö. ö. 180/796) Kutrub lakabıyla bilinen öğrencisi Muhammed b. el-Mustenîr'in (ö. ö. 206/ 821), Ebû Zeyd el-Ensârî'nin (ö. ö. 215/830), Ebû 'Amr eş-Şeybânî'nin (ö. ö. 213/828), Asma'î ve Ebû 'Ubeyde'nin dostu Ali b. Muğîre el-Esrem'in (ö. ö. 230/845),

İbn Durustuveyh'in (ö. ö. 347/958), el-Ferrâ'nın (ö. ö. 207/822) ünlü öğrencileri Muhammed b. Kadîm ve Seleme b. 'Asım (ö. ö. 275/885), Ebû Bekr el-Enbârî'nin (ö. 328/940) babası Kasım b. Muhammed ve Ğulâmu Sa'leb olarak bilinen Ebû Ömer ez-Zâhid (ö. 345/957) gibi âlimler garîbu'l-hadîs konusunda eser telif etmişlerdir. Bu âlimlerin kaleme aldığı eserlerin çoğu da garîbu'l-hadîs ismini taşımaktadır (İbnu'n-Nedîm, tsz: 58-83). Buna rağmen telif edilen bu eserlerin çoğunun küçük çaplı oldukları, en kapsamlı ilk telifin Ebû 'Ubeyd el-Kasım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Garîbu'l-Hadîs* adlı eserinin olduğu belirtilmektedir. İbn Kuteybe de Ebû 'Ubeyd'in gözden kaçırdığı garib kelimeleri tesbit etmek için *Garîbu'l-Hadîs*'ini kaleme aldı. Bu telif, İbn Kuteybe'nin en hacimli eserlerinden biridir. Müelliften sonra Hamd b. Muhammed el-Hattâbî de (ö.388/998) her iki eserde yer almayan garib ve nâdir kelimeleri açıklamak amacıyla *Garîbu'l-Hadîs*'ini kaleme aldı. Bu eseri de âlimler tarafından büyük kabul gördü. Böylece Ebû 'Ubeyd, İbn Kuteybe ve el-Hattâbî'nin bu eserleri, garîbu'l-hadîs sahasının temel kaynakları sayıldı (el-Hattâbî, 1982: 4; et-Tanahî, tsz :398).

Garibulhadîs ile ilgili kaleme alınan eserlerin, sözlük çalışmalarını önemli derecede etkilediği ve Arapça sözlük telif edenlerin bu tür eserlerden bir hayli faydalandıkları belirtilmektedir. Buna ek olarak müfessirler ve edebî eserleri şerh eden âlimler de eserlerinde garibulhadîsle ilgili kitaplardan istifade etmişlerdir. Ebû Mansûr el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa* adlı hacimli sözlüğünü Ebû 'Ubeyd, Nadr b. Şumeyl (ö.204/820) ve İbn Kuteybe'nin *Garîbu'l-Hadîs*'lerinden yararlanarak telif etmiştir. Ünlü dilci İbn Fâris (ö.395/1004) *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luġa*'sında Ebû 'Ubeyd ve İbn Kuteybe'nin *Garîbu'l-Hadîs*'lerinden önemli ölçüde istifade etmiştir. İbn Sîde (ö. 458/1066) *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-A'zam* adlı sözlüğünde; İbn Manzûr (ö. 711/1311) ünlü eseri *Lisânu'l-'Arab*'ında İbn Kuteybe, Ebû 'Ubeyd ve İbnu'l-Esîr'in *Garîbu'l-Hadîs*'leri ve el-Herevî'nin *el-Ğarîbeyn* adlı eserlerinden önemli oranda nakiller yapmıştır. Ahmed b. Muhammed el-Feyûmî (ö. 770/1368), *el-Misbâhu'l-Munîr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr*'inde, el-Murtaza ez-Zebîdî (1205/1791), *Tâcu'l-'Arûs* adlı büyük sözlüğünde de aynı eserlerden yararlanmıştı (İbn Kuteybe, 1977: 23-32).

Âlimler, garîbu'l-hadîse dair kaleme aldıkları eserlerinde birkaç yöntem izlemişlerdir:

1- Ebû 'Ubeyd ve İbn Kuteybe gibi âlimler, hadis metinlerinde geçen garip kelimeleri şerh ederken alfabetik bir sıralama yapmamışlardır. Önce hadisleri konularına göre ayırmışlar, daha sonra da metinlerde geçen garib sözcükleri dil âlimlerinin sözleriyle, şiirlerle ve Arap atasözleriyle açıklamışlardır.

2- Bir grup âlim ise, içinde garib kelimeler geçen hadisleri tesbit ederek bunları alfabetik bir sıralamaya tabi tutmuştur. Bu yöntem sayesinde aranan kelimelere daha hızlı ve rahat bir şekilde erişilme imkânı sağlanmaktadır. Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 401/1011) *el-Ğarîbeyn*'i ve ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*'i ve Mecduddîn

İbnu'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*'inin bu şekilde tasnif edildiği belirtilmektedir.

3-Bir diğer yöntem ise birçok garib ve nâdir kelimeler ihtiva eden bazı hadislerin ele alınarak şerhedilmesidir. Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) Hz. Ayşe'nin babası Hz. Ebû Bekir'i nitelediği hadisi de bu yöntemle ele alınmıştır. Kadı İyâd'ın *Buğyetu'r-Râid limâ Tedammenehu Hadîsi Ummi Zer' minel-Fevâid* adlı eserinin de bu türden oldu ifade edilmektedir. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'i nitelediği hadisini de birçok garib kelime ihtiva ettiğinden bu yönetime örnek olarak vermek mümkündür.

4- Bazı âlimler de metinlerinde nâdir ve garib sözcükler bulunan uzun hadisleri, sahâbî ve tâbiînin sözlerini ele alarak şerhetmişlerdir. Mecduddîn İbnu'l-Esîr'in *Menâlu't-Tâlib fî Şerhi Tivâli'l-Ġarâib* adlı telifi, bu yöntemle kaleme alınan eserlerdendir (et-Tanâhî, tsz: 398-399).

III. İbn Kuteybe'nin Garîbu'l-Hadîs Konulu Eserleri

Bilindiği İbn Kuteybe, Arap edebiyatı ve nesrinin en büyük temsilcilerinden olup dil, şiir, ahhâr ve Eyyâmu'l-'Arab gibi sahalarda tartışılmaz bir otoritedir (ez-Zehbî, 1983: 295-301; es-Suyutî, 1979: 63). Müellif ayrıca tarih, nahiv, fıkıh, hadis ve tefsir gibi sahalarda da önemli bir mesafe katetmiş ve bu alanlarda da birçok eser kaleme almıştır. İbn Kuteybe, edebiyat ve hadis sahalalarının ilk eleştirmenlerinden birisi sayılmaktadır. *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ* adlı ünlü eserinde şairler ve şiir konusunda yeni ölçüler ortaya koymuş, onun belirlediği bu esaslar kendisinden sonra gelen birçok edebiyat eleştirmeni tarafından da benimsenmiştir. Müellif, hadis gibi büyük öneme sahip bir sahanın da ilk eleştirmenlerinden biridir. Hz. Peygamber'in hadisleri İslâmiyet'in ikinci temel kaynağı sayılmaktadır. Tamamen anlaşılmalari ve onlardan fikhî hüküm çıkarılması için hadis metinlerinde yer alan garib ve nâdir kelimelerin açıklanması zaruridir. İbn Kuteybe, bu amaçla hocası Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm'ın *Garîbu'l-Hadîs*'ine almadığı garip ve nadir kelimeleri bir araya getirmek amacıyla *Garîbu'l-Hadîs* adlı eserini konularına göre kaleme almış, hadislerde yer alan garip ve nâdir sözcükleri tarihî olaylar, atasözleri ve şiirlerle şerhetmiş, fakat Ebû 'Ubeyd'in açıkladığı garip sözcüklere yer vermemiştir (Kandemir, 1991: 376). Müellif, ayrıca Ebû Ubeyd'in yanlış açıkladığını düşündüğü elliden fazla kelimeyi yeniden şerhetmek amacıyla *İslâhu Galati Ebî 'Ubeyd fî Garîbi'l-Hadîs* adlı risalesini kaleme almıştır. Fakat bu hareketi ona çok pahalıya patlamıştır. Çünkü birçok bilgin, 'Ebû 'Ubeyd'in ilim ve takvada çok yüksek bir mevkiye olduğunu düşünüyor ve onun da hata yapabileceğini kabul etmiyordu. Bundan dolayı bu âlimler, İbn Kuteybe'ye karşı birçok reddiye kaleme almış ve müellifi

eleştirmişlerdir (İbn Kuteybe, 1983: 12-15; İbn Teymiyye, tsz: 143). İbn Kuteybe daha sonra bu sahadaki üçüncü eseri olan *el-Mesâil ve'l-Ecvibe*'yi kaleme almıştır. Eserde yer alan bu soru ve cevapların çoğu garîbu'l-hadîs ve dil hakkındadır (İbn Kuteybe, 1990: 17-26). Müellife ait *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs* adlı eserinin de onun bu çalışmalarının tamamlayıcısı olduğu belirtilmektedir (İbn Kuteybe, 1983; 11-70).

A. Garîbu'l-Hadîs

İbn Kuteybe'nin en hacimli eserlerinden olup üç ciltten oluşmaktadır. Eserin yaklaşık 140 yapraklık bir bölümünün kayıp olduğu ifade edilmektedir. (Varol, 2006: 6). Müellif, Ebû 'Ubeyd'in *Garîbu'l-Hadîs*'ini titizlikle inceledikten sonra onun hadislerde geçen birçok garîb kelimeye yer vermediğini tesbit etmiş, bu nedenle *Garîbu'l-Hadîs*'ini kaleme alarak bu sözcükleri Kur'ân'dan, Arap meselleri ve şiirden seçtiği şevahidle açıklamıştır. İbn Kuteybe, bu eserinde Ebû 'Ubeyd'in açıkladığı kelimelere yer vermemiştir. Daha sonra el-Hattâbî (ö. 388/998) de Ebû 'Ubeyd ve İbn Kuteybe'nin tesbit edemedikleri garîp kelimeleri açıklamak üzere *Garîbu'l-Hadîs*'ini kaleme aldı. Böylece Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, İbn Kuteybe ve Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî el-Bustî'nin *Garîbu'l-Hadîs* adlı eserleri bu sahanın temel kaynakları haline geldi (et-Tanâhî, tsz: 398). Ebû 'Ubeyd ve İbn Kuteybe'nin *Garîbu'l-Hadîs* isimli eserleri *el-Ğarîbeyn* adı altında büyük üne kavuşmuştur. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*'ini kendisinden önceki müfessirlerin ve dil âlimlerinin eserlerinden derlediğini, onların çizgisinden ayrılmadığını ve metodlarına göre kaleme aldığını belirtmektedir. Müellif, *Garîbu'l-Hadîs*'inde hadis metinlerinde geçen garîp kelimelerin köklerini ve türetiliş yöntemlerini belirtmiş, onları Arap atasözleri, şiirler, ünlü simaların sözleri ve kısa ahbâr ile ortaya koymuş, kelimelerin benzerlerini zikrederek doyurucu bir şekilde açıklamalara yer vermiştir. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*'inde önce fikhî eserlerde yer alan garîb kelimeleri açıklar, daha sonra ise hadis metinlerinde geçen nâdir sözcükleri şerh eder. Ayrıca çelişkili gibi görünen hadisleri uzlaştırır. Ardından sahâbe, tâbî'în, tebe'u't-tâbî'în, Emevî halifelerinin, valilerin ve bazı kadınların konuşmalarında geçen garîp kelimeleri şerh eder. İbn Kuteybe, söyleyenleri belli olmayan hitabelerde geçen garîp sözcükleri şerh ederek eserini bitirir. Müellifin bu eseri, özellikle kendisinden gelen birçok müfessir ve dil âlimi için önemli bir kaynak teşkil etmiştir. *Garîbu'l-Hadîs*, lügatle ilgili önemli miktarda tenkitler ihtiva ettiğinden bu sahada da büyük önem kazanmıştır. Garîbulhadîs alanında İbn Kuteybe'den önce de birçok eser kaleme alınmasına rağmen maalesef bunlar günümüze gelmemiştir. Müteahhir âlimler, bu tür eserlerden bir hayli yararlanarak kitaplarını telif etmişlerdir. ez-Zeccâcî (ö. 340/952), *Mecâlisu'l-Ulemâ*'sında, Hamza el-İsfahânî (ö. 360/971), *et-Tenbîh 'alâ Hudûsi't-*, Ebû Mansûr el-Ezherî (ö. 370/980) *Tehzîbu'l-Luga*'sında, , İbn Fâris (ö. 395/1004), *es-Sahîbî* ve *Mu'cemu Mekâyis*'inde, Ebû 'Ubeyd el-Herevî (ö:401/1011), *el-Ğarîbeyn*'inde, Ebû Hilâl el-'Askerî (ö. 400/1009) de *Cemheretu'l-Emsâl* ve *et-Talhîs fi Ma'rifeti'l-Eşyâ*'sında; eş-Şerif er-Radî (ö. 406/1015) *el-*

Mecâzâtü'n-Nebeviyye'sinde, kardeşi eş-Şerif el-Murteza (ö. 436/1044) *Gureru'l-Fevâid ve Dureru'l-Kalâid* ya da diğer adıyla *el-Emâlî*'sinde, Ebû 'Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094), *Mu'cemu Ma'ste'ceme* ve *Faslu'l-Makâl fî Şerhi Kitâbi'l-Emsâl*'inde, *Edebu'l-Kâtib*'i şerheden İbnu's-Sîd (ö. 521/1127) *el-İktidâb*'ında, Ebû Hafs en-Nesefî (ö. 537/1142), *Talebetu't-Talebe*'sinde, ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) de *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*'inde, yine *Edebu'l-Kâtib*'in şârihlerinden el-Cevâlikî de (ö. 540/1145) *el-Mu'arreb*'inde, Kemâluddîn el-Enbârî (ö. 577/1181) *Nuzhetu'l-Elibbâ*'sında, İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201), *Garîbu'l-Hadis*'i ve *Zâdu'l-Mesîr* adlı tefsirinde, İbnu'l-Esîr (ö. 606/1210), *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*'inde; Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229) ünlü eseri *İrşâdu'l-Erib*'inde, Abdullatif el-Bağdâdî (ö. 629/1231), *Garîbu'l-Hadîsi'l-Kebîr*'inde, es-Sağânî (ö. 650/1252), *el-'Ubâb*'ında, İbn Ebi'l-Hadîd (ö. 655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*'sında, İmam en-Nevevî (ö:676/1277) *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Lugât*'ında, İbn Manzûr (ö. 711/1311) *Lisânu'l-'Arab* adlı eserinde, el-Kalkaşendî (ö. 821/1418) *Suphu'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*'sında ve ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) ünlü sözlüğü *Tâcu'l-'Arûs fî Şerhi Cevâhiri'l-Kâmûs*'unda İbn Kuteybe'nin *Garîbu'l-Hadîs*'inden önemli oranda yararlanmışlardır. Özellikle tefsir, hadis, nahiv, lügat vb. alanlarında büyük bir otorite sayılan ez-Zemahşerî'nin ünlü eseri *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*'ini İbn Kuteybe'nin bu eserinden bir hayli yararlanarak kaleme aldığı belirtilmektedir (İbn Kuteybe, 1983: 21-89).

B. İslahu Galati Ebî 'Ubeyd fî Garîbi'l-Hadîs

Küçük çaplı bir eser (risale) olup İstanbul'da bulunan yazma nüshası otuz bir yapaktır. İbn Kuteybe, bu eserinde hocası Ebû 'Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm'ın yanlış yorumladığını düşündüğü 53 kelimeyi yeniden şerh etmiştir. Müellif eserinin önsözünde herkesin hata yapabileceğini, Hz. Peygamber'in sahâbîlerinin de buna dâhil olduğunu belirterek amacının Ebû 'Ubeyd'i kötülemek olmadığını, sadece yanlışlarını düzeltmek istediğini belirtmiştir. *İslâhu Galat*, lügat tenkidıyla ilgili ilk eserlerden birisi sayılmaktadır. Bu eser, İbn Fâris ve İbnu'l-Enbârî gibi bazı âlimlerin tepkisini çekmiş ve İbn Kuteybe'ye sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Ebû Mansûr el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*'sında, Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî, *el-Garîbeyn* adlı eserinde, Ebû Mansûr el-Cevâlikî *el-Mu'reb mine'l-Kelâmi'lkelâmi'l-A'cemi*'sinde, Zemahşerî ve İbn Manzûr gibi âlimler de eserlerinde *İslâhu Galat*'tan önemli ölçüde istifade etmişlerdir. Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Âdem el-Herevî *İslâhu Galat*'ı şerhetmiştir. Eser ilk defa 1968 yılında "Aziz Yusuf Fakültesi Dergisi" içinde Fransız müsteşrik Gerard Lecomte tarafından Beyrut'ta neşredilmiştir. Lecomte'un neşrinin hatalarla dolu olmasenedeniyle Abdullah el-Cebbûrî tarafından İbn

Kuteybe'nin hayatı, eserleri ve garîbu'l-hadîs sahasındaki çabalarıyla ilgili bir mukaddimeyle beraber 1983 yılında Beyrut'ta yeniden yayımlanmıştır (İbn Kuteybe, 1983: 10-15).

C. el-Mesâil ve'l-ecvibe

Tam ismi *el-Mesâil ve'l-Ecvibe fi'l-Hadîs ve't-Tefsîr* olup İbn Kuteybe'ye sorulan sorulara verdiği 190 cevabı ihtiva etmektedir. Bu sorular garibu'l-hadîs, tefsir ve lügat hakkındadır. Değişik birçok bölgeye mensup insanlar, İbn Kuteybe'ye mektup göndererek garîbu'l-hadîs, lügat vb. gibi konularda ona sorular yöneltmişlerdir. Bu bölgelerden bazıları, Semerkand, Herat ve Mısır'dır. Bu durum ise İbn Kuteybe'nin sağlığında da bu bölgelerde tanındığını göstermektedir. Bazıları da müellifin *Garibu'l-Hadîs*'inde bulamadıkları garib kelimelerin anlamını öğrenmek amacıyla bu soruları sormuşlardır. Bu sorulardan 46 tanesinin garîbu'l-hadîs, 52 adedinin sahâbî ve tâbî'nin sözlerinde bulunan garib ve nâdir sözcükler, 20 tanesinin yine hadîs tefsiri, 15 adedinin de lügatle ilgili olduğu belirtilmektedir. Müellifin bu sorulara verdiği bazı cevapların üç veya dört sayfa, bazılarının bir veya iki, bazılarının ise birkaç satır tuttuğu ifade edilir. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadîs*'inde yer vermediği hadisleri bu eserine ele alarak onları şerhetmekte, hadîs metinlerinde geçen garib kelimelerin sözlük anlamını verip köklerini belirtmektedir. Daha sonra Kur'ân, hadîs, eski Arap şiiri, sahâbe ve tâbî'nin sözlerinden şevahide yer verir. Böylece hadîslerdeki garib ve nâdir sözcükleri doyurucu bir şekilde açıklamış olur. İbn Kuteybe, bu eserinde bazen de Kur'ân'ı tefsir eder. Görüşlerine delil olarak hadîslere, sahâbe sözlerine ve şiirlere yer verir. Zaman zaman da birbirine zıt gibi görünen ayetleri uzlaştırır. Müellif ayrıca fıkıh, kıraat, tarih, belagât ve nahiv gibi konulara da değinmekte; konuyla ilgili âyet ve hadîslere, sahâbe ve tabiîn sözlerine ve Arap şiirinden şevahide yer vermektedir. Müellif, bu eserinde hadîs terimlerine de yer verip onları açıklamış, ayrıca konuyla ilgili birçok mesel de kullanmıştır. İbn Kuteybe ayrıca bu eserinde Kur'ân'daki bazı âyetleri şerhetmekte ve çelişkili gibi görünenleri uzlaştırmaktadır. Müellif bunlara ilaveten kible, abdest, dua vb. gibi fıkıhla ilgili konuları ele almakta, bazen de bu tür lafızları inceleyerek onların aslını ve türetimiyle ilgili bilgileri aktarmaktadır. Zaman zaman da İslâm kültürü, nahiv, tarih ve mantık gibi değişik konular hakkında bilgilere yer vermektedir. Dolayısıyla *el-Mesâil ve'l-Ecvibe*, birçok konuyu irdelediğinden zengin bir kaynak eser durumundadır. Bu nedenlerden dolayı onun bu eseri büyük önem kazanmıştır. İbn Kuteybe, bu eserini *Garibu'l-Hadîs*'te izlediği aynı yöntemle kaleme almıştır. Bu yüzden bazı araştırmacılar, bu eseri *Garibu'l-Hadîs*'in bir zeyli gibi kabul etmektedir. *el-Mesâil ve'l-Ecvibe*'nin İbn Kuteybe'nin kaleme aldığı son eserlerden birisi olduğu belirtilmektedir (İbn Kuteybe, 1990: 5-27). Bundan hareketle bu eserin müellifin bu sahadaki ilmî birikiminin önemli bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür.

IV. Sonuç

Hadis-i şerifler, İslâmiyet'in Kur'ân'dan sonraki ikinci temel kaynağıdır. Kur'ân'da açıklanmayan bazı konular hadislerde geçmektedir. Bu nedenle hadis metinlerinde geçen garip ve nâdir kelimelerin açıklanmasını amaçlayan garîbu'l-hadîs konusu büyük bir önem arz etmektedir. Bunun farkına varan âlimler, bu sözcükleri şerh etmek amacıyla kitap telifine başladılar. Bu alan hakkında kaleme alınan ilk çalışmaların küçük çaplı oldukları, Ebû 'Ubeyd el-Kasım b. Sellâm'ın *Garîbu'l-Hadîs*'inin sahasının ilk ciddi eseri olduğu belirtilir. Bu eseri titiz bir şekilde inceleyen İbn Kuteybe, müellifin birçok garip ve nâdir kelimeyi gözden kaçırdığını gördü. Bu nedenle *Garîbu'l-Hadîs*'ini kaleme aldı, Ebû 'Ubeyd'in yanlış şerhettiğini düşündüğü kelimeleri açıklamak amacıyla da *İslâhu Galati Ebi 'Ubeyd fi Garîbi'l-Hadîs* adlı risalesini telif etti. Ebû 'Ubeyd ve İbn Kuteybe'nin bu eserleri büyük bir boşluğu doldurarak sahasının temel eserleri durumuna geldiler. Bu nedenle onlara *el-Ğarîbeyn* denildi. İbn Kuteybe, İslâm coğrafyasının değişik bölgelerinden kendisine mektuplarla gelen soruları ve cevaplarını bir araya getirerek *el-Mesâil ve'l-Ecvibe* adlı eserini oluşturdu. Böylece garîbu'l-hadîs sahasına önemli katkılarda bulundu. Ebû 'Ubeyd ve İbn Kuteybe'den sonra yetişen birçok âlim, bu eserlerden önemli oranda faydalanmışlardır. Şüphesiz ki bu çalışmalar lahın daha çok yayılmasını engellemiş, hadislerin daha iyi anlaşılıp onlardan daha isabetli dinî hükümler çıkarılmasını kolaylaştırmıştır. Garîbu'l-hadîse dair kaleme alınan eserler, Arapça sözlük telif eden âlimler için de vazgeçilmez kaynaklar haline gelmiştir. Tüm bunlara ilaveten birçok ünlü müfessir ve dil âlimi bu tür eserlerden bir hayli yararlanarak sayısız eser kaleme almışlardır. Şüphesiz ki garîbu'l-hadîs sahasına en çok katkıda bulunan âlimlerden biri de İbn Kuteybe'dir. Onun bu alanda telif ettiği eserler büyük bir boşluğu doldurmuş ve garîbu'l-hadîs sahasının temel kaynakları haline gelmişlerdir.

Kaynaklar

- Abdulbâkî, A. (tsz). *Min A'lâmi'l-'Ulemâi'l-'Arab fi'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicri*, el-Muessesetu'l-Mısriyye'l-'Amme li't-Te'lif ve't-Terceme ve't-Tibâ'e ve'n-Neşr.
- Arpa, A. (2011). İbn Kuteybe'nin Belâgat İlminin Teşekkülüne Katkıları. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 3.
- el-Bağdâdî, H. (2001). *Târîhu Bağdâd*. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Birişik, A. (1999). İbn Kuteybe'nin Tefsir İlmindeki Yeri. *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.

- Brockelmann, C. (tsz). *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. Dâru'l-Ma'ârif.
- Cundî, A. (tsz). *İbn Kuteybe*. el-Muessesetu'l-Mısıriyye'l-'Amme li't-Te'lif ve't-Terceme ve't-Tibâ'e ve'n-Neşr.
- Çetin, N. M. (1991). Arap (Edebiyat). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 13, ss. 376-378). TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Dayf Ş. (1976). *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-'Abbâsî es-Sânî*. Dâru'l-Ma'ârif.
- Fadlullâh, M. A. M. (2006). *el-Kadâya'n-Nakdiyye beyne'l-Câhiz ve İbn Kuteybe min Hilâl Kitâbeyhimâ el-Beyân ve't-Tebyîn ve'l-Me'âni'l-Kebîr*. Umdurmân Üniversitesi Yayınları.
- Ferrûh, 'U. (1981). *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. Dâru el-'İlm li'l-Melâyîn.
- Furat, A. S. (1996). *Arap Edebiyatı Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- el-Hamevî, Y. (tsz). *Mu'cemu'l-Buldân*. Dâru's-Sâdir.
- el-Hattâbî, (1982). *Garîbu'l-Hadîs*. Dâru'l-Fikr.
- İbnu'l-Esîr, (tsz). *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Esereser*. el-Mektebetu'l-İslâmiyye.
- İbn Kuteybe, (1973). *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân*. Dâru't-Turâs.
- İbn Kuteybe, (1977). *Garîbu'l-Hadîs*. Irak Vakıflar Bakanlığı Yayınları.
- İbn Kuteybe, (1992). *'Uyûnu'l-Ahbâr*. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbn Kuteybe, (1983). *İslâhu Galati Ebi'Ubeyd fî Ğarîbi'l-Hadîs*. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- İbn Kuteybe, (1990). *el-Mesâil ve'l-Ecvibe*. Dâru İbn Kesîr.
- İbnu'n-Nedîm, (tsz). *el-Fihrist*.
- İbn Teymiyye, (tsz). *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*. Dâru't-Tibâ'eti'l-Muhammediyye.
- Kandemir, M. Y. (1991). Garîbu'l-Hadîs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 13, ss. 376-378). TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Karuko S. (2018). “İbn Kuteybe ve Muberrred Üzerinde el-Câhiz Etkisi”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi*. 4(1).
- Komisyon, (1990). “İbn Kuteybe”. *el-Mevsû'atu'l-'Arabiyye el-'Âlemiyye*.
- Kürd Ali, M. (1950). *Kunûzu'l-Ecdâd*. Dimaşk: Edvâ'u's-Selef.
- Meddâh, A. (2012). *et-Tanzîru'l-Belâğî 'inde İbn Kuteybe*. Vehrân (Oran) Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

- Miquel, A. (1983). *Cuğrâfiyyetu Dâri'l-İslâm el-Beşeriyye. İşbîliyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî'*.
- en-Nîsâbü'rî, H. (2003). *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs*. Dâru İbn Hazm.
- en-Nevevî, M. (tsz). *Tehzibu'l-Esmâi ve'l-Luğât*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-'Uleyyânî, A. (1991). *'Akîdetu'l-İmâm İbn Kuteybe*. Taif: Mektebetu's-Siddîk.
- es-Suyûtî, C. (1979). *Buğyetu'l-Vu'ât*. Kahire- Dımaşk: Dâru'l-Fikr.
- es-Sulemî, Y. (2002). *Tavzîfu İbn Kuteybe el-Luğa li'd-Difâ' 'ani'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mekke: Ümmü'l-Kura Üniveritesi Yayınları.
- eş-Şek'a, M. (1991). *Menâhîcu't-Te'lîf 'inde'l- 'Ulemâ'i'l-'Arab*. Beyrut: Dâru el-İlm li'l-Melâyin.
- et-Tanâhî, M. M. (tsz). *Fi'l-Luğa ve'l-Edeb*. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- et-Tarâblusî, E. (1956). *Hareketu't-Te'lîf*. Üniveritesi Yayınları.
- Temel, A. (2018). *İbn Kuteybe'nin Kıvrâat İlminin Bazı Problemleri Konularına Yaklaşımı*. Adana: II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi, 4-5 Mayıs.
- Varol, H. (1986). *İbn Kuteybe ve Eserleri*. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Varol, H. (2006). *İbn Kuteybe ve Eserleri*. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Varol, M. B. (2008). "İbn Kuteybe ve Tarihçiliği". *İslâmî İlimler Dergisi*. 3(2).
- Yazıcı, H. (1999). "İbn Kuteybe". *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- ez-Zehbî, (1983). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, Muessesetu'r-Risâle.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

AKILMAK TOPÇU, S. URAL, S. (2021). 27 Mayıs Darbesi Sürecinde Basında İstanbul-Ankara Öğrenci Olayları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1674-1691.

27 Mayıs Darbesi Sürecinde Basında İstanbul-Ankara Öğrenci Olayları*

Sema AKILMAK TOPÇU (**)
Selçuk URAL (***)

Öz: 18 Nisan 1960'da Tahkikat Komisyonu ve 27 Nisan'da bu komisyona geniş yetkiler tanıyan Salahiyetler Kanunu'nun mecliste kabul edilmesinden bir gün sonra İstanbul ve Ankara'da üniversite öğrencilerinin başını çektiği protesto gösterileri başladı. Demokrat Parti hükümeti tarafından bu iki şehirde sıkıyönetim ilan edilerek sert tedbirler uygulandı. Bu tedbirler kapsamında basına da müdahale edildi ve protestolarla ilgili her türlü haber yapılması yasaklandı. Yasaklara riayet etmeyen gazetelere bir müddet kapatma cezası verilirken, ilgili nüshaları toplatıldı. Bu nedenle 27 Mayıs darbesine kadar dönemin gazetelerinde İstanbul ve Ankara'daki olaylarla ilgili haberlere rastlamak adeta imkânsızdır. Darbeden sonra cuntacılar müdahalenin meşruiyetini kamuoyuna anlatmak için DP iktidarını akıllara durgunluk veren suçlamalarla itham etmeye başladılar. İstanbul-Ankara olaylarında çok sayıda öğrencinin hükümet tarafından canice öldürüldüğü, cesetlerinin yem makinalarında kıyılıp toz haline getirildiği iddiaları basında geniş yer buldu. Hatta dönemin gazeteleri hayatını kaybeden öğrenciler adına anıt yapılması için kampanyalar başlatıldılar. Harp Okulu öğrencilerinin ortadan kaldırılması için planlar yapıldığı, gömülmüş silah ve askeri malzemeler bulunduğu gibi iddialara da dönemin gazetelerinde rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs, DP, basın, İstanbul-Ankara Olayları.

Istanbul-Ankara Student Upheavals in The Press During the May 27 Coup

Abstract: One day after the establishment of the Committee of Inquest on April 18, 1960 and the adoption of the Law of Police Powers, which gave this committee broad powers, on April 27, protests led by university students began in Istanbul and Ankara. Martial law was declared in these two cities by the Democratic Party government and harsh measures were implemented. Within the scope of these measures, the press was also intervened and any news about the protests was prohibited. While the newspapers that did not comply with the prohibitions were sentenced to

*Bu çalışma, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Yüksek Lisans Programında, Sema Akılmak Topçu tarafından, Prof. Dr. Selçuk Ural danışmanlığında tamamlanan "27 Darbesi Sürecinde İstanbul-Ankara Öğrenci Olayları" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Bilim Uzmanı, (e-posta: semakilmaktopcu@hotmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-8066-8443>

***Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (e-posta: sural25@hotmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-9206-6661>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate intihal incelemesinden geçirilmiştir.

close down for a while, the relevant copies were confiscated. For this reason, it is almost impossible to come across news about the upheavals in Istanbul and Ankara in the newspapers of the period until the May 27 coup. After the coup, the junta began to accuse the DP government with mind-blowing accusations to explain the legitimacy of the coup to the public. The allegations that a large number of students were murdered feloniously by the government in the Istanbul-Ankara upheavals and their bodies were chopped in feed machines and pulverized were widely covered in the press. The newspapers of the period even launched campaigns to build monuments for students who lost their lives. There are also allegations that plans were made to exterminate the cadets of the Military Academy and that there were buried weapons and military equipment.

Keywords: May 27, DP, press, Istanbul-Ankara upheavals.

Makale Geliş Tarihi: 08.11.2021

Makale Kabul Tarihi: 16.12.2021

DOI:10.53487/ataunisosbil.1020456

I. Giriş

1957 seçimleri sonrasında DP ve CHP arasındaki gerginlik artmaya başladı. CHP lideri İnönü, DP'ye karşı sert bir muhalefet yürüterek diğer partilerle güç birliği yaptı. DP, Vatan Cephesi'ni kurarak bu ittifaklara cevap verdi. Ekonomik sıkıntılar ve huzursuzluklar arttıkça iktidarın tavrı daha da sertleşti. CHP'nin hırçın muhalefeti DP'yi farklı uygulamalara itti. Siyasi krizler ve toplumsal kutuplaşmalara paralel olarak, 1956 yılından sonra üniversite-iktidar çatışması da giderek büyüdü. 1958'in sonlarından itibaren CHP ve DP'liler arasındaki gerilim Uşak, Topkapı, Çanakkale ve Kayseri olaylarıyla tavan yaptı (Yücel, 2001: 137-140). Gelişen olaylar karşısında muhalefeti kısıtlayıcı bir dizi yeni önlemler alma gereğini duyan DP'liler, Tahkikat Komisyonu kurulması önerisini gündeme getirdiler (Bulut, 2009:136).¹

DP Bursa Milletvekili Mazlum Kayalar ve Denizli Milletvekili Baha Akşit tarafından 14 Nisan 1960'da verilen takdirde; "*CHP'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sahinde cereyan tarzı ve bunların mahiyetinin nelerden ibaret olduğunu tahkik, tespit ve memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, matbuat meselesi ile adli ve idari mevzuatın ne suretle tatbik edilmekte olduğunu tetkik eylemek üzere Meclis tahkikatı açılması*" isteniliyordu. Takrir 18 Nisan 1960 tarihinde TBMM Genel Kurulu'na geldi ve DP'li milletvekillerinin oylarıyla kanunlaştı (TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Nisan 1960: 189-191). 27 Nisan'da ise büyük tartışmalar ardından komisyona geniş yetkiler tanıyan

¹ Bayar'a göre CHP, iktidarın kendisinden uzaklaşmakta olduğunun farkına vardığından hırçınlaşıyor, iktidarı bükmeye çalışıyordu. İktidar ise muhalefeti kendi düzeninde tutmaya gayret ediyordu. Aksiyon ve reaksiyon birbirini kovalıyor ve neticede Tahkikat Komisyonu kuruluyordu. Böylece iktidar ve muhalefet dar bir boğaza giriyordu. (Bozdağ, 2010: 238). Şevket Süreyya Aydemir'e göre: "*DP idarecilerinin, artık idare edilemez hale geldiğini söyledikleri memleketi kendilerinde düzene sokabilmek için ilk başvurdukları tedbir, olağanüstü yetkili bir Meclis Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasını düşünmek oldu. Tahkikat Komisyonu aslında, meclis ve devlet üstünde devlet gibi bir şeydi. Hedef, CHP'nin ve basının yarattığı ve DP'nin hoş görmediği gidişatın önlenmesiydi.*" (Aydemir, 1988: 395).

“Salahiyetler Kanunu” kabul edildi (TBMM Zabıt Ceridesi, 27 Nisan 1960: 301-302). Salahiyetler Kanunu’nun TBMM’de kabul edilmesinden bir gün sonra İstanbul’da, iki gün sonra da Ankara’da binlerce öğrencinin katılımıyla hükümeti protesto gösterileri başladı (Yücel, 2001: 142).²

Olaylar başladıktan bir süre sonra İstanbul Valisi Ethem Yetkiner hükümete “*derhal sıkıyönetim ilan edilmesi*” teklifinde bulundu. Hükümet de teklife uyarak saat 15.00’ten itibaren İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetim ilan etti. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığına Org. Fahri Özdilek,³ Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı’na da Korg. Namık Argüç⁴ getirildi. Sıkıyönetim ilanı, olayların 29 Nisan 1960 Cuma günü Ankara’ya sıçramasına engel olamadı. Ankara olayları aynı gün Hukuk Fakültesi’nde başladı. Kısa sürede Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne sıçrayan gösterilerde “*diktatör kahrolsun*” ve “*Menderes istifa*” sloganları atıldı (Yücel, 2001: 142).

28 Nisan’da İstanbul’da başlayan olaylarla ilgili İçişleri Bakanlığı’nın yaptığı açıklamaya göre yakalanan göstericilerin bazılarının ceplerinde CHP pankartları bulunmuştu. Bu hadiseler esnasında 15 polis memuru yaralandı ve hastaneye kaldırıldı. Yaralılarından birinin durumu ağırdı. Buna karşın göstericilerden Orman Fakültesi

² Ali Fuad Başgil anılarında İstanbul Üniversitesi’ndeki olaylarla ilgili olarak; 26 Nisan’da üniversiteye gazetecilerin geldiğini ve kendisine Tahkikat Komisyonu’yla ilgili sorular sorduklarını, kendisinin de gazetecilere meclisin böyle bir komisyon kurmaya yetkisinin olduğunu, komisyonun ne gibi yetkileri olacağına dair ortada bir bilgi olmadığını (Salahiyetler Kanunu 27 Nisan’da mecliste kabul edildi, 28 Nisan’da gazetelerde yayınlandı) ve bu nedenle konuyla ilgili açıklama yapamayacağını söylediğini belirtir. Fakat aynı gün kendileriyle mülakat yapılan diğer hukuk hocaların komisyon aleyhinde açıklamalar yaptıklarını ve bu hocaların beyanatlarının gazetelerde yayımlandığını, kendisinin açıklamalarının ise yayınlamadığını anlatır (Başgil, 2007: 124). Ahmet Emin Yalman’a göre; Prof. Dr. Nail Kubalı Tahkikat Komisyonu’nun kurulmasının istibdat yolunu tutmak anlamına geldiğini dersi esnasında öğrencilerine söyledi. Bunun üzerine 28 Nisan olayları başladı. Polis ise üniversiteye geldiğinde öğrencileri çileden çıkarmak için ne gerekiyorsa yaptı. Rektör Sıddık Sami Onar’ın yanlış yol tutulduğu şeklindeki önerilerini dikkate alan olmadı. Olaylar başladıktan kısa bir süre sonra bazı öğretim üyeleri, avukatlar ve doktorlar hükümeti protesto yürüyüşleri yaptılar. Cübbelerini Taksim anıtının önüne astılar. Menderes bu hadisenin ardından “*kara cübbeliler*” diye bir ifade kullandı. Daha sonra etrafındakilerin uyarısıyla bu sözün gazetelerde yayımlanmaması için uğraşıldı fakat geç kalındı (Yalman: 351).

³ “1916 tarihinde Piyade Teğmeni olarak orduya katıldı. I. Dünya Savaşı sırasında Irak ve Kafkas Cepheslerinde görev yapan Özdilek, Kurtuluş Savaşı’nda da katıldı. 1935 yılında Harp Akademisini bitirdikten sonra birlik kumandanlıklarında ve Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığında bulundu. Sıkıyönetim ilan edildiği dönemde 1. Ordu Komutanlığı görevinde bulunuyordu” (Milliyet, 29 Nisan 1960).

⁴ “1915 yılında orduya katıldı. I. Dünya Savaşı yıllarında Sina Cephesinde görev yapan Argüç, Kurtuluş Savaşında aktif görev aldı. Kore’ye gönderilen Türk askeri birliği içerisinde 2. Türk Tugayı Komutanı olarak görev yaptı. 6-7 Eylül olaylarından sonra İstanbul Sıkıyönetim Bölge Komutanlığı yapan Argüç, 3. ve 5. Kolordu Komutanlığı görevlerinde de bulundu” (Milliyet, 29 Nisan 1960).

öğrencisi, Malatya doğumlu Turan Emeksiz öldü, ikisi ağır olmak üzere 16 kişi ise yaralandı (BCA. 010.09.7.23.7.40).⁵

İçişleri Bakanlığı'nın Ankara'da yaşanan hadiselerle ilgili olarak yaptığı açıklamada; 29 Nisan 1960 günü sabah saat 09:30 sıralarında Ankara Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinden 300-400 kişinin fakülte bahçesinde toplanmasıyla olayların başladığı belirtiliyordu. Ardından olay yerine gelen Sıkıyönetim Komutanı ve güvenlik görevlilerinin dağılım ihtarına öğrencilerin mukavemet göstermeleri üzerine zor kullanılmak mecburiyetinde kaldığı, öğrencilerin ise taş ve cam parçalarıyla karşılık verdikleri, yaşanan arbededen sonra göstericilerden 58 kişinin gözaltına alındığı açıklandı. Bu olaylar esnasında 7 polis, 3 itfaiye mensubu ve 1 asker ile göstericilerden 11 kişi yaralandı. İçişleri Bakanlığı'nın açıklamalarına göre bu olaylar esnasında göstericilerin arasında onları teşvik ve protesto hareketlerini desteklemek amacıyla CHP'li milletvekillerinden Ahmet Üstün, Ferda Güley, Ahmet Fırat, Melih Küçüktepepınar, Muslihittin Yılmaz ve Turan Feyzioğlu'nun da bulunduğu ve protestolar devam ettiği sürece oradan ayrılmadıklarının tespit edildiği belirtiliyordu (BCA. 010.09.7.23.7.41). Söz konusu dönemde iktidar muhalefeti yıldırım için meclisteki gücünü kullanırken, muhalefet de meclis dışındaki güçleri iktidara karşı örgütliyordu (Taşyürek, 2009: 109).

Demokrat Partililere göre bu hadiseler karanlık eller tarafından organize edilmiş ve öğrenciler sokaklara dökülmüştü. Başbakan Adnan Menderes, olayların patlak vermesinin ardından 29 Nisan'dan 2 Mayıs'a kadar her gün radyodan vatandaşlara seslendi ve olup bitenleri birinci ağızdan anlattı. Ardından Batı Anadolu gezisine çıkan Menderes, gittiği yerlerde düzenlediği mitinglerde İstanbul ve Ankara'da yaşanan hadiselerle değindi. Menderes konuşmalarında özellikle, protestoların bir üst akıl tarafından organize edildiği ve tamamen yalan haberlerle insanların kandırıldığına vurgu yapıyordu. Ayrıca CHP'li bir grup yöneticiyi hadiselerden sorumlu tutarak günden güne

⁵ Olaylarla ilgili bir başka çarpıcı husus ise, bir yerde bitip, az zaman sonra olmadık yerde yeniden patlak vermesiydi. Bu ise olayların tek elden kontrol edildiği ve yönlendirildiği kuşkularını artırıyordu. 27 Mayıs darbesinde harekâtın İstanbul ayağını planlayan Kurmay Binbaşı Şefik Soyuyüce'nin, öğrenci eylemlerinin bizzat kendileri tarafından organize edildiğini açıklaması, bu konudaki tartışmaları daha da önemli hale getirmektedir. Soyuyüce, özellikle 28 Nisan 1960'tan sonraki öğrenci eylemlerinin kendi kontrollerinde yapıldığını söyleyerek, "Öğrencileri 4-5 kamyona bindirip bir yerde bırakıyor ve 'şurada gösteri yapınlar' diyorduk." demektedir. Soyuyüce; "ihtilal öncesinde İstanbul Üniversitesi Mediko-Sosyal'de kendi arkadaşı olan iki doktor vasıtasıyla öğrencilerle temas kurduklarını, öğrencilerle kendileri arasındaki diyalogu onların sağladığını ve karargâhı da oraya kurduklarını" ifade etmiştir. Öğrencilere yiyecekleri bile kendilerinin getirdiklerini anlatan Soyuyüce, "Tümenden üç kamyon dolusu helva, peynir, ekmek getirdim, üniversitenin arka kapısından içeriye soktum, çocuklara dağıttık. Ondan sonra, bütün 28 Nisan'dan sonraki hareketler bizim kontrolümüzde yapıldı." şeklinde açıklamalarıyla, olaylarda askerinin rolünü ortaya koymaktadır. Bu konudaki bir başka iddia ise bazı subayların sivil kıyafetler giyerek gösterilere katıldığı şeklinde idi. Nitekim bu olaylarda bizzat rol almış ve kitleleri tahrik ederek öğrencileri polise saldırtan elebaşlarından hemen hemen hiçbirisi Yassıada'da yargılanmazken, bu olaylara müdahale eden polislerin hepsi yargılanıp çeşitli cezalara çarptırılması bu konudaki iddiaları güçlendirmektedir. (Dikici 2014: 21-22).

sertleşen bir üslupla eleştirilerini sürdürüyordu (Topçu, 2019: 2460-2461). Tahkikat Komisyonu'na yetki veren kanunun kabul edilmesinden bir gün sonra İstanbul'da, iki gün sonra da Ankara'da binlerce öğrencinin katılımıyla başlayan hükümeti protesto gösterileri 27 Mayıs darbesine kadar devam edecekti.⁶ Darbeden sonra Türk siyasi tarihinin en tartışmalı mahkemelerinden olan Yassıda Mahkemeleri'nde Demokrat Partililer farklı farklı suçlardan yargılandı. İstanbul ve Ankara'da gösterilere sebep olan Tahkikat Komisyonunun kurulması ve ardından sıkıyönetim ilan edilmesi ise anayasayı ihlal davasının en önemli dayanağı haline getirilecekti (Topçu, 2018: 731).

II. Darbe Öncesi Basında Öğrenci Olayları

DP döneminin basın merkezi İstanbul'dur. Bu dönemde; Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Akşam, Tasvir, Yeni Sabah, Yeni İstanbul, Gece Postası ve kısmen Vatan gazeteleri tarafsız yayın yapma çizgisindeydiler. Ulus CHP'nin, Zafer DP'nin ve Kudret gazetesi de Millet Partisi'nin yayın organı gibi davranmaktaydı. Dünya, Vakit ve Tercüman CHP taraftarıyken; Son Posta ve Her Gün DP taraftarıydı (Kaya, 2010: 96).

Sıkıyönetim ilan edilmeden önce basında Tahkikat Komisyonu ile ilgili bazı köşe yazılarının yazıldığı görülmekle beraber, sıkıyönetim ilanından sonra basında bu tür yazılara yer verilmediği görülmektedir. 27 Nisan'da Cumhuriyet gazetesinde Tahkikat Komisyonu ile ilgili Nadir Nadi tarafından kaleme alınan yazıda; bu tedbirlerin iktidarı huzura kavuşturmayacağı, tam tersine iktidarla beraber halkın da huzurunun bozulacağı, her tedbirden sonra yenisine başvurmak gerekeceği ifade ediliyordu. Devamında, içeriye ve dışarıya demokrat görünüp, ülkenin fiili olarak tek parti rejimiyle yönetilemeyeceğini, kanunun kabul edilmesinden sonra Türkiye'de hürriyet rejiminin göstermelik kalacağını söyledikten sonra: *"Komisyon dilediği kimseyi dilediği gibi sorguya çekecek, evlerde, bürolarda araştırmalar yapacak, her türlü evrak ve benzeri eşyayı zapt edebilecek, vatandaşlara ceza verebilecek, gazeteleri kapatabilecek, hatta matbaaları kapatabilecektir. Komisyon bu tasarruflara karşı vatandaşa hiçbir itiraz hakkı tanımayacaktır. İtiraf edelim ki bu şartlar altında hukuk rejiminin himayesi altında yaşadığımızı iddia etmek güç olacaktır"* diyordu. Yazısının sonunda ise, bu anlayışın akıbetinin hüsrana olacağını ve uzun zaman payidar olamayacağını ifade ediyordu (Nadir Nadi, Nasıl Bir rejime gidiyoruz? Cumhuriyet, 27 Nisan 1960).

⁶ CIA'nın 20 Nisan 1960 tarihli raporunda DP ile CHP arasındaki siyasi krize dikkat çekilmiştir. CIA, Tahkikat Komisyonu tarafından üç aylığına tüm siyasi faaliyetlerin yasaklandığının altını çizmiş, 19 Nisan'da Ankara'daki gösterilere polislerin sert müdahale ettiğini belirtmiştir. Bu süreçte DP'nin CHP faaliyetleri üzerinde sınırlayıcı önlemler alacağını ve bu unsurların partiyi kapatmaya kadar gideceğini iddia etmiştir. Ülkede her geçen gün tansiyonun arttığına dikkat çeken CIA, DP'ye muhalif olanların yer altı faaliyetlerinin artacağını vurgulamıştır. İsmet İnönü'nün Kayseri Yeşilhisar ziyareti sırasında yaşanan gerginliğin ülkedeki siyasi tansiyonu iyice artırdığına vurgu yapan CIA, bu sırada istifa eden dört subayın tutuklandığını ifade etmiştir. CIA, Milli Mücadele komutanlarından ve Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın arkadaşlarından olan İsmet İnönü'ye karşı hükümetin takındığı tavrın ordu içerisinde rahatsızlığa neden olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun ordunun üst düzeyinde Menderes Hükümetine desteğinin tehlikeye düştüğüne dikkat çekmiştir. Bu nedenle ülkedeki siyasi çekişmenin hem demokrasiyi hem de ülkenin güvenliğini tehdit ettiğini belirtmiştir. (Akça ve Kıyanç, 2018: 533).

28 Nisan'da Ulus gazetesinde Yakup Kadri Karaosmanoğlu tarafından kaleme alınan yazıda: “bizi alkışlamak isteyenlerin kimini coplarla dağıttınız, kimini karakol karakol sürüklediniz, kimini ağır ceza mahkemelerinde yargılatıp hapse atturdunuz... Sizden olmayanları asilik ve bozgunculuk suçlarıyla itham etmektesiniz. Bütün bunları Toplantı ve Gösteri Yasağı Kanununa dayanarak yapıyorsunuz. Hâlbuki kendiniz bu yasaklara hiç riayet etmiyorsunuz... İstedığınız zaman istediğiniz yerde istediğiniz gibi mitingler yapıyorsunuz. Bizim toplantılarımız için ‘kapalı yerlerde toplanacaksınız, sesiniz bile dışarıya çıkmayacak’ dediniz” diyerek iktidarın koyduğu yasakları eleştirildiği görülmektedir (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Niçin? Niçin? Ulus, 28 Nisan 1960).

Tahkikat Komisyonu'na geniş yetkiler veren Salahiyetler Kanunu'nun meclis komisyonunda kabul edilmesini Milliyet gazetesi, “fevkalade yetkiyi encümen kabul etti” başlığıyla okurlarına duyurdu. Haberin içeriğinde 26 Nisan gecesi geçici komisyonunda görüşülen kanun teklifinin 27 Nisan'da meclisin gündemine geleceği belirtiliyordu. Komisyonunda sadece ikinci maddede değişiklik yapılarak gazete ve matbaa kapatma yetkisinin şarta bağlandığı ve maddenin “neşir yasaklarına ısrarlı şekilde uymayan gazete ve matbaalar kapatılabilir” şeklinde kabul edildiği aktarılıyordu. Gazete DP Balıkesir Mebusu Sıtkı Yırcalı'nın kanun teklifini şiddetle reddettiği ve “teklif anayasamıza ve hukuk sistemimize külliyen aykırıdır” dediğini naklediyordu. Yedi saat süren görüşmelerin ardından DP'li mebusların oylarıyla kanun teklifi kabul edilirken, CHP'li mebuslar toplantıyı terk etti (Milliyet, 27 Nisan 1960). Milliyet gazetesi aynı gün “bu teklif kanunlaşmamalı” başlığıyla yayınladığı yazıda Cumhuriyet devrinde hiçbir müesseseye tanınmamış fevkalade yetkilerin bir komisyona verilmesiyle meclisin üstüne çıkartıldığını iddia ediyordu.⁷

Salahiyetler Kanunu'nun meclis komisyonunda onaylanmasını Cumhuriyet gazetesi “komisyon sert tenkitlerden sonra dün teklifi kabul etti” başlığıyla verdi. Haberin devamında DP Balıkesir Mebusu Sıtkı Yırcalı'nın: “böyle bir yetkiyi bir gayri mesul heyete vermek Sıkıyönetim Kanununda kabul edilmiş yetkilerin bile ilerisindedir. Yalnız anayasaya değil adli sisteme de uygun düşmez” şeklinde yaptığı konuşmasına yer veriliyordu (Cumhuriyet, 27 Nisan 1960). Hürriyet gazetesi ise tasarıya muhalefet partisinin yanı sıra Sıtkı Yırcalı'nın da itiraz ettiğini aktarıyordu (Hürriyet, 27 Nisan 1960).

28 Nisan'da Milliyet gazetesi “olağanüstü yetkiler kabul edildi” başlığıyla kanun teklifinin yasalaştığı ve meclis müzakerelerinin yayınlanmasının Tahkikat Komisyonu tarafından yasaklandığı bilgisini birinci sayfadan okuyucularına duyurdu (Milliyet, 28 Nisan 1960). Cumhuriyet gazetesi, Tahkikat Encümeni'ne ait yeni kanun çıktı, dünkü meclis görüşmelerinin neşri yasak edildi” başlığıyla kanuna dikkat çekiyordu (Cumhuriyet, 28 Nisan 1960). Hürriyet gazetesi ise “encümenin salahiyet kanunu kabul edildi, İnönü 12 celse meclisten çıkartıldı” başlığıyla haberi aktarıyordu. Haberin

⁷ Anayasa nizamının ve onun teminatı altında bulunan hak ve hürriyetlerimiz teklifin kanunlaşmasıyla ortadan kaldırılmış olacaktır. Siyasi partilerin ve basın bu şartlar altında vazifelerine ne derece devam edebileceği meçhuldür. Dünya umumi efsarının antidemokratik hareketlere karşı çok hassas olduğu şu sırada Büyük Meclisin böyle bir kanunu tasvip etmeyeceğine inanmak arzu ve ihtiyacındayız.” (Milliyet, 27 Nisan 1960).

devamında 12 CHP mebusunun 3 ila 6 celse meclisten çıkartılma cezaları aldıkları beyan ediliyordu (Hürriyet, 27 Nisan 1960).

29 Nisan'da ise Sıkıyönetim kararı çeşitli yönleriyle duyuruluyordu. Milliyet gazetesi birinci sayfadan “*dün saat 15'te İstanbul ve Ankara'da ilan edilen Sıkıyönetim, vuku bulan hadiselerin neşrini men etti*” diyerek haber yayımına kısıtlama getirildiğine dikkat çekiyordu. Gazete haberin devamında, Sıkıyönetimin ilanının ardından Ankara Radyosu'nda yayınlanan tebliğlere yer veriyordu.⁸

Cumhuriyet gazetesi “*İstanbul ve Ankara'daki hadiseler üzerine iki şehirde sıkıyönetim ilan olundu*” (Cumhuriyet, 29 Nisan 1960). Ulus gazetesi, “*İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim, İstanbul'daki hadiselerin neşri yasak*” manşetiyle (Ulus, 29 Nisan 1960), Hürriyet gazetesi ise “*İstanbul-Ankara'da sıkıyönetim ilan edildi, Orgeneral Fahri Özdilek İstanbul, Korgeneral Namık Argüç Ankara sıkıyönetim komutanı oldular*” başlığıyla gelişmeyi duyuruyordu (Hürriyet, 29 Nisan 1960).

Sıkıyönetim ilan edilmesinden sonra hızla basına kısıtlamalar getirildi. Dolayısıyla İstanbul ve Ankara'da yaşanan hadiselerle ilgili teferruatlı bilgi verilemediği görülmektedir. Tahkikat Komisyonu ya da Sıkıyönetim Komutanlığı olaylarla ilgili resim, karikatür ya da farklı türlerde haberlerin yayınlamasını yasakladığından ve buna uymayan haber ya da görsellerin yer aldığı sayılar devamlı suretle toplatıldı. Bu nedenle basında Sıkıyönetim Komutanlıklarının ve Tahkikat Komisyonu'nun tebliğleri dışında çok fazla bilgi ve detay yer almamaktadır.

29 Nisan'da Tahkikat Komisyonu'nun yayınladığı tebliğle her ne suretle olursa olsun toplantı tertip etmek ve tertiplenen toplantılara katılmak yasaklandı. Ayrıca, İstanbul ve Ankara'da Sıkıyönetim kararının tatbikine dair TBMM'de cereyan eden müzakereler, Resmi Gazete ile Tahkikat Encümeni'nin, hükümetin ve Sıkıyönetim Komutanlıklarının yapacakları resmi beyan ve tebliğler haricinde her türlü haber, makale, fıkra, resim ve yazıların neşri yasaklandı (Milliyet, 30 Nisan 1960).

Çıkan olaylardan dolayı 29 Nisan tarihli gazeteler, İstanbul ve Ankara'daki üniversite ve yüksekokullar bir ay süre ile kapatıldığını yazıyordu. Tahkikat Komisyonu kararıyla 29 Nisan tarihli meclis müzakerelerinin yayınlanmasının yasaklandığı duyuruldu. Aynı gün Adnan Menderes radyodan açıklamalar yapmaya başladı. Menderes'in konuşmaları radyolardan gün içerisinde sık sık yayınlanırken, konuşmaların tam metni basında da yer aldı (Milliyet, 30 Nisan 1960: 5)

Milliyet ve Cumhuriyet gazeteleri 30 Nisan'da İstanbul ve Ankara'da üniversite ve yüksekokulların bir ay süre ile kapatıldığını, Tahkikat Komisyonu'nun bütün toplantıları yasak ettiğini duyurdu. Aynı günkü gazetelerde Adnan Menderes'in radyo konuşmasının ve Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yayınladığı tebliğin tam metni verildi. Ayrıca İçişleri Bakanlığı'nın açıklamasına paralel olarak üniversite hadiselerinde bir öğrencinin öldüğü,

⁸ Radyoda: 28 Nisan günü saat 15'ten itibaren İstanbul ve Ankara vilayetlerinde sıkıyönetim ilan edildiği; İstanbul Sıkıyönetim Kumandanlığı'na Orgeneral Fahri Özdilek ve Ankara Sıkıyönetim Kumandanlığı'na Korgeneral Namık Argüç tayin edildiği bilgisini paylaştığını ifade ediyordu. (Milliyet, 29 Nisan 1960).

31 kişinin de yaralandığı belirtildi (Milliyet, 30 Nisan 1960-Cumhuriyet, 30 Nisan 1960). Hürriyet gazetesi ise okulların tatil edilmesinden başka, Sıkıyönetim tarafından taşralı öğrencilerin derhal memleketlerine dönmelerine karar verildiğini duyurdu (Hürriyet, 30 Nisan 1960).⁹

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın gazetelerde çıkan haberlerin dışında sayfa yapısına da müdahale ettiği 8 numaralı tebliğden anlaşılıyordu. Tebliğde; gazetelerin başlıklarında 72 puntodan büyük harf kullanılması, sürmanşet, dişi klişe, espaslı manşet ve 4 sütundan büyük resim kullanmak yasaklandı (BCA. 010.09.7.23.7.3.14).

1 Mayıs'ta 24 saat süreyle sokağa çıkma yasağı ilan edilirken, gazetecilerin kendilerine en yakın karakoldan alacakları vesika ile gazete satışı yapabilecekleri duyuruldu (BCA. 010.09.7.23.7.3.15). 9 Mayıs'ta İstanbul'da yasakların biraz daha esnetildiğini görüldü. İbadethaneler, seansları 20'de bitmek suretiyle opera, tiyatro ve sinemalar, içkisiz olmak üzere bütün büfe ve kantinler, gazinolar, 25 kişiyi geçmeyen idare heyeti toplantıları, nikah törenleri, düğün ve konserler diğer yasaklara riayet etmek koşuluyla serbest bırakıldı. Cenaze törenleri için 6 taksi veya bir otobüse müsaade edildiği açıklandı (BCA.010.09.7.23.7.3.19). Hürriyet gazetesi bu gelişmeyi okurlarına "ibadethaneler ile sinema açılıyor" başlığıyla duyurdu. Haberde sinema ve tiyatroların seanslarının 20'de biteceği, evlenme dairelerinin törenlerine de izin verildiği ifade ediliyordu. Haberin altında "yasaklara riayet edilmese Sıkıyönetim müsaadeleri kaldıracak" uyarısı da bulunmaktaydı (Hürriyet, 9 Mayıs 1960).

İstanbul ve Ankara'da bu yasaklar kapsamında tren, otobüs ve vapur seferlerine yeni düzenlemeler getirildi. Sokağa çıkma yasaklarına paralel olarak son seferlerin yapılacağı, yasağın başlamasıyla İstanbul ve Ankara'ya ulaşan trenlerdeki yolcuların sabaha kadar vagonlarında kalacakları açıklandı. Hürriyet gazetesi "vapurlar ve trafik kısıtlanan gece yasağına ayarlandı" başlığıyla verdiği haberde ayrıca Kızılay ve Sıhhiye arasındaki durakların değiştiğini, Taksim'deki durakların da kaldırıldığını yazıyordu (Hürriyet, 7 Mayıs 1960).

19 Mayıs'ta İstanbul ve Ankara'da 19 Mayıs törenlerinin yapılmayacağı tebliği üzerine, Cumhuriyet gazetesi 20 Mayıs tarihli sayısında "Yurtta 19 Mayıs kutlanması" başlığı altında Sıkıyönetim olmayan şehirlerde törenler yapıldığını, gençlerin Atatürk anıtlarına merasimle çelenk koyduklarını yazıyordu (Cumhuriyet, 20 Mayıs 1960).

22 Mayıs 1960 tarihinde bir gün öncesinde meydana gelen olaylar sebebiyle tedbirlerin artırıldığı görülmektedir. Bu kapsamda sokağa çıkma yasağı yeniden genişletildi ve 22:00'den 05:00'e kadar uzatıldı. Ankara'ya ülke içinden veya ülke dışından gönderilen telgraf ve mektuplara sansür konuldu. Ayrıca, radyo, telefon ve telsizlere de el konuldu. Milliyet gazetesi bu haberi "Ankara'da yeni yasaklar konuldu, telgraf, mektup sansüre tabi; bütün diğer muhabere vasıtaları da kontrol edilecek" manşetiyle duyurdu (Milliyet, 23 Mayıs 1960). Cumhuriyet gazetesi de "Ankara'da

⁹ 29 Nisan'da İzmir'de İstanbul ve Ankara'da yaşanan hadiselerle ilgili olarak öğrenciler tarafından sessiz yürüyüş yapıldı ve herhangi bir taşkınlık yaşanmadan öğrenciler dağıldılar (Milliyet, 30 Nisan 1960).

mektup ve telgrafa sansür konuldu” başlığıyla verdiği haberde, şehirde gezinti maksadıyla beş kişinin dahi bir araya gelerek dolaşmalarının yasaklandığı aktarılıyordu (Cumhuriyet, 23 Mayıs 1960).

Yukarıda da belirtildiği üzere, Tahkikat Komisyonu’nun ve Sıkıyönetim Komutanlığı’nın yasaklarına rağmen olaylarla ilgili resim, karikatür ya da farklı türlerde haberler yayınlayan gazetelerin anında kapatılacağı yönünde karar alınmıştı. Bu şekilde yayın yaptığı tespit edilen gazeteler anında kapatılarak ilgili yayınları toplatılıyordu. Bu nedenle gazetelerin kapatılmasına sebep olan haberlerin içeriği hakkında ne yazık ki herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bir gazetenin kapatılması kararı diğer gazeteler de çok kısa bir şekilde veriliyordu. Ayrıca, kapatılan gazeteler tekrar yayınlanmaya başladıklarında dahi kapatılmalarıyla ilgili herhangi bir değerlendirme yapamıyorlardı.

Öğrenci olayları çerçevesinde ilk kapatılan gazete Cumhuriyet oldu. 30 Nisan’da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yayınlanan 11 numaralı tebliğle gazetenin ilk sayfasında neşredilen karikatürlerin halkı teşvik ve tahrik edici mahiyette olduğu gerekçesiyle gazete on gün süreyle kapatıldı ve 30 Nisan tarihli nüshaları toplatıldı (BCA. 010.09.7.23.7.3.16). 4 Mayıs’ta İstanbul’da yayınlanan Yeni Sabah gazetesi, Güney Kore’de yaşanan protesto fotoğraflarını yayınlayarak halkı teşvik ve tahrik ettiği gerekçesiyle 10 gün süreyle kapatıldı ve 4 Mayıs’ta basılan nüshaları toplatıldı (BCA. 010.09.7.23.7.3.18).

5 Mayıs’ta Milliyet gazetesi “*Yeni Sabah da kapatıldı*” başlığıyla birinci sayfadan verdiği haberde, Güney Kore’de profesörlerin gösterilerine ait bir fotoğraf yayınlayan gazetenin 10 gün süreyle kapatıldığını aktarmaktadır. Haberde gazetenin kapatılmasıyla ilgili olarak İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı’nın yayınladığı 22 numaralı tebliğ yer almaktadır. Tebliğde Güney Kore’de yaşanan olayları gösteren fotoğraf yayınlayarak halkı tahrik etmek gayesi güdüldüğü iddia ediliyordu.¹

7 Mayıs’ta Kızılay’da meydana gelen hadiselerin fotoğraflarının basılmasının yasaklanmasına rağmen, Zafer gazetesinin resimleri basmış olmasından dolayı bir hafta süreyle kapatıldığı açıklandı (BCA. 010.09.7.23.7.3.8). Milliyet gazetesi, Kızılay’daki hadiselerin resminin tezahürat olarak basılmasının neşir yasaklarına aykırı görüldüğünden, DP’nin resmi yayın organı olan Zafer gazetesinin bir hafta süreyle kapatıldığını yazıyordu. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı; Kızılay Meydanı’nda yaşanan hadiseleri protesto olarak kabul ve izah ettiğinden, bu hadiselerin yazı ve

¹ “4 Mayıs 1960 tarihli İstanbul’da intişar eden 7205 sayılı Yeni Sabah gazetesinin ilk sayfasının birinci ve ikinci sütunlarını bir punto halinde işgal ederek basılan ve profesörlerin gösterisi başlığını taşıyıp, Güney Kore’de cereyan eden bir protestoyu gösteren fotoğraf, mahiyet itibarıyla efkârı umumiyeyi teşvik ve tahrik edici mahiyette görüldüğü gibi aynı zamanda Sıkıyönetim emirlerine aykırı bulunduğundan 3822 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun 3. maddesinin 4. Fıkrası mucibince mezkur gazetenin neşrinin 10 gün müddetle menine ve neşredilmiş olan aynı nüshaların toplatılmasına karar verilmiştir” (Milliyet, 5 Mayıs 1960).

fotoğraflarla neşrinin yasak kapsamına alındığından, Zafer gazetesine kapatma cezası verilmişti¹

8 Mayıs'ta Milliyet gazetesi Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yasaklarına riayet etmediği gerekçesiyle 15 gün süreyle kapatılarak nüshaları toplatıldı. Haftada iki kez yayınlanan Hür Adam gazetesi ise 10 Mayıs tarihli yayınından dolayı, aynı gerekçelerle 10 hafta (BCA. 010.09.7.23.7.3.19), 18 Mayıs'ta Akşam gazetesi 20 gün müddetle (BCA. 010.09.7.23.7.3.21), 23 Mayıs'ta ise Haber Gazetesi 10 gün süreyle kapatıldı (BCA. 010.09.7.23.7.3.12).

Gazetelere ortalama 10 günlük kapatma cezaları verilirken, 8 Mayıs'tan itibaren Milliyet gazetesi 15 gün, Akşam gazetesi 20 günlük bir ceza aldığı görülmektedir. Hür Adam gazetesi ise 10 haftalık ceza olarak bu noktada en ağır muameleye maruz kalmıştır.

III. Basında 27 Mayıs Darbesi

27 Mayıs darbesi, en üst rütbesi albay olmak üzere bir grup subay tarafından planlandı. Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarı bu müdahale ile sona ererken Türkiye kamuoyu darbe ile tanıştıyordu (Topçu-Akılmak Topçu, 2017: 64). 27 Mayıs sabahı Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve İçişleri Bakanı Namık Gedik başta olmak üzere DP milletvekilinin tamamı gözaltına alındı ve Harp Okulu binasına götürüldü. Adnan Menderes ise Kütahya yolunda tutuklanarak Eskişehir'e, oradan da Ankara Harp Okulu'na götürüldü. Böylece darbenin ilk aşaması tamamlandı (Burçak, 1998: 757-758).¹

27 Mayıs darbesi sonrası basında orduya ve darbecilere methiyeler dizen haberler yapıldığı görülmektedir. Cumhuriyet gazetesi, "memleketin bu günkü buhranına ve kardeş kavgasına mani olmak üzere kahraman Türk ordusu bütün memlekette dün gece sabaha karşı idareyi ele aldı. Maksat tarafsız bir idarenin nezaret ve murakabesi altında süratle yeni seçimlere gitmek ve bu adil seçimler neticesinde hangi taraf kazanırsa idareyi onun ellerine devretmektir" manşetiyle darbeyi ve izlenecek yolu duyuruyordu (Cumhuriyet, 27 Mayıs 1960).

Akşam gazetesi ise "İkinci Cumhuriyet Kuruluyor" tarzında iddialı bir manşetle darbenin yanında olduğunu ilan ediyordu (Akşam, 27 Mayıs 1960). Vatan gazetesi "ordu idareyi ele aldı" manşetini atarken, Silahlı Kuvvetlerin 27 Mayıs günü saat 03:00'dan itibaren bütün yurttaki duruma hakim olduğunu, darbenin radyolarla yurda ve bütün

¹ "60 Mayıs 1960 Cuma günü Ankara'da intişar eden 3619 sayılı Zafer gazetesinin ilk sayfasının sağ yukarısında İçişleri Bakanlığı'ndan tebliğ olunan yazıda 5 Mayıs 1960 günü saat 17:00'da Kızılay Meydanı'nda vuku bulan hadiseler protesto olarak kabul ve izahı yapılmış ve Kumandanlığımızın 14 numaralı tebliği ile de bu hadiselerin yazı ve fotoğraflarla neşri yasak edilmişken, aynı yazının hemen sol kısmında bu olaylar esnasında çekilen fotoğrafların tezahürat olarak basılması mevcut neşir yasağına aykırı görüldüğünden 3822 sayılı kanunun 3. maddesinin 4. Fıkrası gereğince mezkur gazetenin tab ve neşrinin bir hafta süreyle men edilmesine ve bu tarihli tab ve neşredilmiş nüshalarının toplattırılmasına karar verilmiştir" (Milliyet, 8 Mayıs 1960).

¹ 30 Nisan 1959'da Uşak ziyareti esnasında İsmet İnönü'nün vurulması için emir verdiği iddia edilen Uşak Valisi İlhan Ergün 1 Haziran'da tutuklanarak Ankara'ya getirildi. Elleri kelepçelenen valinin bileklerine İnönü'ye atılan taş mukabil bir taş bağlanmıştı (Milliyet, 2 Haziran 1960).

dünyaya duyurulduğunu aktarıyordu (Vatan, 27 Mayıs 1960). Hürriyet gazetesi de darbeyi “*Türk ordusu vazife başında, silahlı kuvvetlerimiz bütün yurtta idareyi fiilen ele aldı*” manşetiyle duyurdu (Hürriyet, 27 Mayıs 1960).

Tercüman gazetesi darbeyi Türk Silahlı Kuvvetleri’nin milli inkılap hareketi şeklinde göstererek “*milletçe bayram sevinci içerisindeyiz*” diyordu. Gazete, Bayar, Menderes ve DP’li vekiller ile Tahkikat Komisyonu üyelerinin nezaret altına alındığını, meclisin feshedildiğini, üniversitelerin açılacağını ve kısa zamanda seçimlere gidileceğini aktarmaktaydı. Ayrıca gazete başka bir haberde darbenin bütün dünyada olumlu karşılandığı, yabancı radyoların Türkiye’de ordunun başardığı bu hareketi takdirle andıklarını ileri sürüyordu (Tercüman, 28 Mayıs 1960).

Milliyet gazetesi ise 28 Mayıs’ta darbeyi duyururken, meclisin feshedildiğini, yeni anayasa hazırlanana kadar siyasi faaliyetlerin durdurulduğunu, hapisteki gazeteci, subay ve öğrencilerin tahliye edildiğini ve de kapatılan gazetelerin açıldığını duyuruyordu (Milliyet, 28 Mayıs 1960).

30 Mayıs’ta gazeteler DP hükümetinin İçişleri Bakanı Namık Gedik’in intihar ettiğini yazıyordu. Gedik’in darbeciler tarafından öldürüldüğü iddiaları da olmakla beraber sinir krizi sonrasında, gözaltına alındığı Harp Okulunun üçüncü katından atlayarak intihar ettiği duyuruldu (Vatan, 31 Mayıs 1960). Gedik’in ölümü, darbe sonrası yaşanan ilk trajik ve nasıl olduğu açıklığa kavuşmamış bir olay olarak kayıtlara geçti (Dikici, 2014: 28).

IV. 27 Mayıs Darbesi Sonrası Basında İstanbul-Ankara Öğrenci Olayları

27 Mayıs darbesi yapıldıktan sonra Askeri Cunta tarafından “*ülkenin çok tehlikeli bir uçurumdan son dakikada kurtarıldığı*” şeklinde yoğun bir propaganda yapılmaya başlandı. Bununla da yetinilmeyerek DP iktidarı akıllara durgunluk veren suçlamalarla itham edildi. Bir taraftan İstanbul Bayezid Meydanında hükümet aleyhine gösterilerde bulunan öğrencilerin yüzlercesinin gizlice öldürülerek cesetlerinin bilinmeyen yerlere gömüldüğü, bir kısmının da Et-Balık Kurumu’nun kombinalarında kıyma şekline dönüştürerek hayvan yemi haline getirildiği iddia edilirken, diğer taraftan Harp Okulunun 1.500 öğrencisinin toptan imha edilmesi için hazırlıklar yapıldığı öne sürülüyordu (Burçak, 1998: 783-784). Cinayetlere ilişkin iddiaları dile getirenlerin başında İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar geliyordu. Onar, yüzlerce gencin öldürülerek muhtelif mezarlara gömüldüğü yönünde basına demeçler verdi. Bazı Milli Birlik Komitesi yetkililerinin de dile getirdiği bu asılsız iddialar 27 Mayıs darbesinden sonra uzun süre basında yer aldı ve teksir makinelerinde basılıp dağıtıldı. Hatta darbeden sonra Et-Balık Kurumu kuşatılarak öğrenci cesetleri arandı.

29 Mayıs’ta Tercüman gazetesi üniversite olaylarında 90 öğrencinin kayıp olduğunu ve bunların nereye gömüldüklerinin araştırıldığını yazıyordu (Tercüman, 29 Mayıs 1960). Aynı tarihte Milliyet gazetesi, İstanbul Üniversitesi’nden bir grup öğretim üyesi ve öğrencinin Askeri İdare Emniyet Müdürü Yarbay Vahit Erdoğan’ı ziyaret ederek olaylarda öldürülen arkadaşlarının yerlerini öğrenmek istediklerini, buna mukabil Emniyet Müdürünün de yakın bir zamanda bu konuda açıklama yapacağı karşılığını verdiğini yazıyordu (Milliyet, 29 Mayıs 1960).

2 Haziranda Vatan gazetesi İstanbul-Ankara'daki öğrenci olayları ile alakalı olarak "Ankara'da binlerce üniversitenin kanlarıyla süslenmiş bir bayrağı teslim alan Cemal Gürsel gençlere hitap etti" manşetini atıyordu. Haberde Gürsel'in gençlere "sizler asil hareketinizle yalnız zalimleri korkutmadınız, aynı zamanda milletin ve hepimizin ümitlerine de ışık tuttunuz" dediğini aktarıyordu (Vatan, 2 Haziran 1960).

Milliyet gazetesi BBC radyosuna dayanarak; "buzhanelerden toplu halde cesetler çıktı, cesetlerin ekserisinin protestolarda öldürülen öğrenciler olduğu açıklandı" diyerek verdiği haberde, Milli Birlik Komitesi adına konuşan ve ismi belirtilmeyen bir albayın bu açıklamayı yaptığı ve tahkikatın devam ettiği belirtiliyordu (Milliyet, 2 Haziran 1960).

Akşam gazetesi 4 Haziran'da "cesetler yem makinalarında kıyılıp toz haline getirilmiş" manşetiyle gösterilere karışan öğrencilerin vahşice katledildiğini iddia ediyordu. Haberde Milli Birlik Komitesi'nin birçok ipucu ele geçirdiği ve kayıp öğrenci velilerinin resmi makamlara başvurmasının istendiği belirtiliyordu (Akşam, 4 Haziran 1960). Hürriyet gazetesi ise cesetlerin toz haline getirildiğine ilişkin ihbardan söz ederek, halktan aramalar için yardım talep ediyordu (Hürriyet, 4 Haziran 1960). Milliyet gazetesi "korkunç ihbarlar" başlığıyla verdiği haberde, Milli Birlik Komitesi tarafından hayatını kaybedenlerle ilgili bir tebliğ yayınlandığını, tebliğde bir kısım gençlerin öldürüldüğüne dair haberler alındığı ifade edilmekteydi. MBK, cinayetlerin ortaya çıkartılması için evlatların kaybeden ailelerin ilgili birimlere başvurmalarını istiyordu. Milli Birlik Komitesi tarafından 4 Haziran'da yayınlanan ve basında da geniş yer bulan tebliğ şu şekildeydi:

"1- Kahraman ve fedakâr üniversiteli gençlerimizin 28 Nisan 1960'tan 27 Mayıs 1960 tarihine kadar hürriyet uğrunda yaptıkları masum ve imanlı gösteriler sırasında bu asil gençliğimize eski hükümetçe coplarla, kılıçlarla hücum ettirildiği, hiç müdafaa vasıtası olmayan gençlerin teşkil ettiği kitleler üzerine insafsızca ateş açıldığı, kendilerinin ağır şekilde dövülüp yaralandığı ve birçok gencin öldürüldüğü artık muhterem halkımızın malumu olmuştur.

Hürriyet şehitlerimizin tespiti işine silahlı kuvvetlerimizin idareyi ele aldığı andan itibaren ehemmiyetle devam edilmektedir. Bu güne kadar yapılan inceleme ve araştırmalarda birçok ipuçları ele geçirilmiştir. Cinayetleri yapanların kendi suçlarını örtmek ve cesetleri yok etmek için akla hayale gelmeyecek canavarca tedbirlere başvurdukları anlaşılmaktadır. Şehitlerin gizli yerlere gömüldükleri, ıssız yerlerdeki kayalıklara atıldıkları, bir kısmının buzdolaplarına konulduğu ve bir kısmının da hayvan yemi yapılan makinelerde kıyılarak toz haline getirildiği hakkında korkunç haberler alınmaktadır. Aramalara dikkat hassasiyetle devam edilmektedir. Korkunç bir vahşetle işlenen bu cinayetler er veya geç mutlaka meydana çıkartılacak ve sayın umumi efkara arz edilecektir.

2- Tespit edilen hürriyet şehitlerimizin ebedi istirahatgahlarına bir an evvel tevdi edilmeleri için Milli Birlik Komitesince bu hususlar kararlaştırılmıştır.

a) Son hadiseler sırasında hürriyet uğruna şehit düşen gençlerimizle 27 Mayıs'ta silahlı kuvvetlerimizin yaptığı inkılap hareketinde şehit olan Kara Harp Okulu öğrencisi Teğmen Ali İhsan Kalmaz 10 Haziran 1960 günü Ankara'da yapılacak büyük bir merasimle Anıtkabir'in yanında tesis edilecek hürriyet şehitliğine gömüleceklerdir. Askeri ve mülki erkan ile üniversitelerin, askeri okulların, vilayet temsilcilerinin ve baroların ve diğer daire ve müesseseler temsilcilerinin katılacakları bu merasime ait program ayrıca ilan edilecektir."(Milliyet, 4 Haziran 1960: 5).

Öldürülen öğrenciler konusunda İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü de harekete geçti. 3 Haziran 1960'ta İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü İstanbul ve Ankara olaylarında hayatını kaybeden gençlerin sayısını tespit etmek amacıyla anket açıldığını duyurdu. Anket çalışmasına göre, radyo ve gazete vasıtasıyla ilanlar yapılacak, çocuklarından haber alamayan aileler üniversiteye müracaat etmek suretiyle ölenlerin sayısının tespiti sağlanacaktı. İstanbul Üniversitesi Rektörü konuyla ilgili yapmış olduğu basın toplantısında ölenlerin sayısını tespit etmek üzere ayrıca bir komisyon kurulduğunu ifade ettikten sonra: "o günlerde gece kamyonlarla mezarlıklara ölümler götürüldüğü görülmüştür" diyordu. Konuşmasının devamında ölen öğrenciler için üniversite bahçesine abide dikmek gayesiyle Beyazıt Emniyet Sandığı'nda 2104 numaralı bir hesap açıldığını, yardım yapmak isteyen herkesin bu hesaba para yatırabileceğini duyurdu. Ayrıca, Güzel Sanatlar Akademisindeki mimarlar tarafından kendilerine bir abide maketi sunulduğunu, istişarelerden sonra karar verileceğini sözlerine ekledi (Milliyet, 3 Haziran 1960: 5).

Gazeteler, öldüğü iddia edilen öğrenciler için *hürriyet anıtı* dikilmesi amacıyla kampanya başlattı. Akşam gazetesi bu konuda çalışmalara öncülük ederek anıt yapılması için bağış yapanların listesini ve bağış miktarını "*ilk bağışçıların listesi*" başlığıyla okuyucularına duyurdu (Akşam, 28 Mayıs 1960).¹ Sonrasında "*hürriyet anıtı Akşam'ın değil milletin gençliğe armağanıdır*" sloganıyla İstanbul, Ankara ve İzmir'de toplanan bağış miktarı 75.000 lirayı, (Akşam, 30 Mayıs 1960) ertesi gün 100.000 lirayı aştı (Akşam, 31 Mayıs 1960). Gazete takip eden günlerde listeyi yayınlamaya devam etti.

Milliyet gazetesi de öğretim üyeleri ve gençlerin talebi üzerine üniversite bahçesinde anıt dikilmesi için bir kampanya başlattı. Kampanya o kadar başarılıydı ki, ilk gün 48.000 lira toplandı (Milliyet, 29 Mayıs 1960). İkinci gün yardım miktarı 70.430 liraya ulaştı. Milliyet gazetesi, hayatını kaybeden öğrencilerin üniversite bahçesine gömülmesi

¹ Aynı gazete 29 Mayıs'ta "*abideye yardıma her Türk koşuyor*" diyerek anıtı bağış yapanların listesini yayınlamaya devam ediyordu (Akşam, 29 Mayıs 1960).

yönünde Milli Birlik Komitesi nezdinde gençler tarafından teşebbüslerde bulunulduğunu da aktarıyordu (Milliyet, 30 Mayıs 1960).

3 Haziran 1960 tarihli Akşam gazetesi öğrencilerin Anıtkabir'e gömüleceğini duyurdu (Akşam, 3 Haziran 1960). Yayınlanan bu haberden bir hafta sonra, 10 Haziran'da, Anıtkabir'de yapılan törende cenazeler toprağa verildi. Defnedilenler Turan Emeksiz, Nedim Özpolat, Ersan Özey, Harp Okulu öğrencisi Gültekin Sökmen ve Teğmen Ali İhsan Kalmaz'dı. Cemal Gürsel ve İsmet İnönü törene katılmazken, törenden sonra mezarlara çelenk koymak için gelecekleri bilgisi veriliyordu (Milliyet, 11 Haziran 1960: 1-5).¹

Gazeteler öğrenci olayları kapsamında hükümetin Harp Okulu öğrencilerini hedefe koyduğu ve canice planlar hazırladığını iddia etmeye başladılar. Yine Milli Birlik Komitesi yetkililerinin açıklamalarına dayandırılan haberler oldukça ilginçti. 9 Haziran 1960 tarihli Ulus gazetesinde: “*sabık iktidarın Harp Okulu öğrencileri için tasarladığı suikast tasarısı dün açıklandı*” manşetiyle Cemal Gürsel'in subaylarla yaptığı konuşmadan bahsediyordu. Haberde Harp Okulu'nun makinalı tüfekler ve bombayla imha edileceği, öğrencilerin yürüyüşe çıkartılıp yolda kurşunlanarak ya da evlerinden teker teker alınarak öldürülecekleri iddia ediliyordu (Ulus, 9 Haziran 1960).

30 Mayıs'ta yabancı basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel: “*asil milletimiz yaşadığı karanlık günleri bütün çıplaklığı ile öğrenecektir*” diyerek yapılanlara destek verdi (Milliyet, 29 Mayıs 1960). 4 Haziran 1960 tarihinde Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanlığı'nda subay ve astsubaylara hitaben yaptığı ve basında da yayınlanan konuşmasında, DP'lilerin Harp Okulu öğrencilerini ortadan kaldırmak için planlar yaptıklarını iddia ediyordu:

“Bizim yıktığımız insanlar çok mücrimdir. Tarihte bunlar kadar mücrim insan tasavvur edilemez ve yoktur. Neronlar belki bunlar seviyesine ulaşabilirler. Bunların içine düştükleri badireden kurtulmak için en çıkar yolu ordu arasına fesat sokmakta arayacaklarından hiç şüpheleniz olmasın. Bunlara alet olursak bu yaptığımız mukaddes mücadelenin bütün faziletleri elimizden gider. Memleket de gider. Yaptığımız mücadele koltuk için değil hürriyet içindir. Mazlumların gasp edilen haklarını zalimlerin elinden istirdat mücadelesidir. Düşünün ki bu adamlar, ordumuzun irfan kaynağı biricik harbiyemizi ve burada yurt aşkı ile yanan bin beş yüz kişilik masum çocukları, vatanperver evlatlarımızı kurşuna dizmeyi, toptan imha etmeyi tasavvur etmiş insanlardır. Bu bir rivayet değildir arkadaşlar, bunun delilleri vardır. Şöyle oluyor: Harbiyelilerin yürüyüşünden sonra ziyadesiyle telaşlanan sabık hükümet adamları Çankaya'da toplanıyorlar. Aralarında Ankara Valisi Dilaver Argun da var. Durum müzakere ediliyor. Celal Bayar 30 milyon insan arasından 1500 kişinin yok edilmesinde hiçbir mahzur

¹ 23 Ağustos 1988'de cenazeler⁴ Anıtkabir'den Cebeci Şehitliği'ne nakledildi. (Temizgüney, 2018: 191).

*olmadığını söylüyor. Bunlar ne pahasına olursa olsun imha edilmelidir.*¹

Nasıl imha edelim: Harbiye’de meydana toplayalım. Bombalarla makineli tüfeklerle kendi adamlarımız tarafından imha edelim. Veya yürüyüşe çıkartalım, yolda tertibat alalım, adamlarımızla bunları kurşundan geçirelim. Veya bu da tehlikeli görülüyorsa izin verelim herkes evine gitsin, sonra tekrar evlerinden toplayıp imha edelim... İşte dikkatinizi bu noktalara çekmek için sizi buraya topladım.” (Milliyet, 9 Haziran 1960: 1-5).

5 Haziran’da Akşam gazetesinde: “*korkunç cinayetler aydınlanıyor, bir çukura gömülen 3 ceset bulundu*” manşetinin altında Silivrikapı mezarlığında ikisi erkek biri kız olmak üzere üç gence ait cesedin bir çukurdan çıkartıldığı, erkeklerin atlet ve külotlarıyla, kızın ise gömleğiyle gömüldüğünün tespit edildiği iddia ediliyordu (Akşam, 5 Haziran 1960). Fakat olay hakkında daha fazla bilgi verilmiyordu.

Öğrenci olayları sırasında DP iktidarının karşı hamle olarak halkı silahlandırdığına dair iddialar da basında dillendirildi. Farklı yerlerde gömülü silah ve askeri elbiseler ele geçirildiği, bu silahlarla akla hayale gelmeyecek planlar yapıldığı iddia ediliyordu. Ulus gazetesi “*sabık iktidarın yarıda kalan tertibi*” başlığı altında İstanbul Taşlıtarla’da parayla tutulan adamlara dağıtılmış 7.000 silah ve asker elbisesi ele geçirildiği, depolar bulunduğu ve tahrip teşkilatının yakalandığını, yine aynı gazetede “*memleketimiz ve halkımız büyük tehlike atlattı*” manşetiyle bu silahlarla yüzlerce kişinin yok edileceği, sahte askerler tarafından yapılacak bir terör hareketiyle halk ile ordu arasında nifak sokulacağı iddiasına yer veriliyordu (Ulus, 30 Mayıs 1960). Aynı konuyla alakalı olarak Tercüman gazetesinde ise “*Menderes’in korkunç tasavvurları meydan çıktı*” manşetiyle uydurma bir halk hareketi hazırlanacağı, birçok kişinin insafsızca öldürüleceği iddia ediliyordu. Gazetede Ziraat Bankası’nın ambarında 2.000 silah ve çok miktarda asker elbisesi ele geçirildiği aktarılıyordu (Tercüman, 31 Mayıs 1960). Başka bir sayıda ise depoda 5.700 mavzer ve binlerce tabancanın bulunduğu duyuruldu.¹

Milli Birlik Komitesi Basın Bürosu Başkanı Kurmay Binbaşı Necati Aktaş 1 Haziran’da, DP hükümetinin zirai mücadele bahanesiyle 3.700 tüfeği dağıtmak istediğini, fakat ordunun son anda buna engel olduğunu açıkladı (Milliyet, 1 Haziran 1960: 5).

V. Sonuç

14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen DP, 27 Mayıs darbesine kadar geçen süreçte tek başına iktidarda kalmayı başarabilmişti. Özellikle 1957 seçimlerinden sonra

¹ Söz konusu iddialar ve Bayar’ın Yassıda mahkemelerindeki savunması için bkz: İlyas Topçu, İstanbul-Ankara Olayları Davası’nda Celal Bayar’ın Yargılanması, Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar, İKSAD Yayınevi, Ankara, 2020.

¹ Haberin devamında, bu silahların asker elbisesi giydirilmiş kimselere dağıtılarak halka ates açtırılacağı ve halkın orduya düşman edileceği iddia edilmekteydi (Tercüman, 1 Haziran 1960).

İktidarla muhalefet arasında ilişkiler oldukça gergin bir hal almıştı. 27 Mayıs darbesinden bir ay önce kurulan Tahkikat Komisyonu ve ardından bu komisyona geniş yetkiler tanıyan Salahiyetler Kanunu'nun mecliste kabul edilmesinden sonra İstanbul ve Ankara'da üniversite öğrencilerinin başını çektiği protesto gösterileri başladı. Gösterilerin hedefinde hükümet bulunuyordu. Bu yüzden hükümetin tavrı sert oldu ve bu iki şehirde sıkıyönetim ilan edildi. İstanbul ve Ankara Sıkıyönetim Komutanlıkları tarafından sürekli olarak tebliğler yayınlandı ve her gün yeni yasaklar konuldu. Söz konusu yasaklar basına yönelik sert hükümler de içeriyordu. Bu süreçte basına sansür uygulandığı için dönemin gazetelerinde İstanbul ve Ankara'da yaşanan protestolarla ilgili herhangi bir bilgi paylaşılmıyordu. Tahkikat Komisyonu ya da Sıkıyönetim Komutanlığı protestolarla ilgili resim, karikatür ya da farklı türlerde haberlerin yayınlamasını yasakladı. Buna uymayan haber ya da görsellerin yer aldığı gazeteler anında kapatıldı ve ilgili sayıları da toplatıldı. Bu nedenle protestolarla ilgili basında Sıkıyönetim Komutanlıklarının ve Tahkikat Komisyonu'nun tebliğleri dışında çok fazla bilgi ve detay yer almamaktadır.

İstanbul ve Ankara'da başlayan ve Sıkıyönetim ilanına rağmen kontrol altına alınamayan olaylar 27 Mayıs darbesiyle neticelendi. Darbe ulusal basında sevinçle karşılandı. Darbecilere methiyeler dizen haberler yapıldı. Askeri cunta tarafından ülkenin çok tehlikeli bir uçurumdan son anda kurtarıldığı şeklinde yoğun propagandaya başlandı. Yönetime hakim olunmuştu fakat hakimiyetin sürdürülmesi gerekiyordu. Bu sebeple de propaganda yöntemleri kullanılmalıydı. Cunta, idareyi ele alır almaz DP iktidarını akıllara durgunluk veren suçlamalarla itham etmeye başladı. Müdahalenin sebepleriyle birlikte meşruiyetini de kamuoyuna anlatmak istiyordu. Suçlamalar arasında en fazla dikkat çeken İstanbul-Ankara olaylarında çok sayıda öğrencinin hükümet tarafından canice öldürüldüğü iddiasıydı. Bunların çoğu Milli Birlik Komitesi yetkililerinin yaptığı açıklamalara dayandırıldı. Bu iddiaların tamamı basında en geniş şekilde yer aldı. İddialar o kadar etkiliydi ki, öldürüldüğü iddia edilen öğrencilere bir anıt yapılması için gazeteler kampanyalar başlattı.

Yukarıda da ifade edildiği gibi askeri müdahalenin halkta bir karşılık bulabilmesi ve meşruiyeti için İstanbul-Ankara olayları özellikle kullanıldı. Çünkü üç genel seçim kazanmış ve on yıl iktidarda kalmış bir partinin siyaset sahnesinden el çektilmesi halk nezdinde ters tepkilere sebep olabiliirdi. İşte bu nedenle darbeden sonraki günler çok önemliydi. Cuntacılar tarafından ortaya atılan akıl almaz iddialar askeri yönetimin gölgesindeki basında etraflıca yer aldı. Halkta çok ciddi bir karşılığı olan DP'nin iktidardan el çektilmesinden sonra askeri müdahale karşıtı herhangi bir olayın yaşanmamış olmasında bu propagandanın çok önemli yerinin olduğunu vurgulamak gerekir. Nitekim ülke genelinde kontrolün tam olarak sağlanmasından sonra İstanbul-Ankara olaylarıyla ilgili akıl almaz iddiaların bir anda cuntacıların ve basının gündeminden düşmüş olmasının bununla alakalı olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- BCA. 010.09.7.23.7.3.12.
- BCA. 010.09.7.23.7.3.14
- BCA. 010.09.7.23.7.3.15.
- BCA. 010.09.7.23.7.3.18.
- BCA. 010.09.7.23.7.3.19.
- BCA. 010.09.7.23.7.3.21
- BCA. 010.09.7.23.7.3.8.
- BCA. 010.09.7.23.7.40
- BCA. 010.09.7.23.7.41.
- BCA.010.09.7.23.7.3.16.

Gazeteler

- Nadir Nadi, “*Nasıl bir rejime gidiyoruz?*” Cumhuriyet, 27 Nisan 1960.
- Yakup Kadri Karaosmanlođu, “*Niçin?niçin?*” Ulus, 28 Nisan 1960.
- Akşam.
- Cumhuriyet.
- Hürriyet.
- Milliyet.
- Tercüman.
- Ulus.
- Vatan.

Meclis Tutanakları

- TBMM Zabıt Ceridesi*, 18 Nisan 1960, Cilt 13, Devre 11.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, 27 Nisan 1960, Cilt 13, Devre 11.

Kitap ve Makaleler

- Akça B. ve Kıyanç S. (2018). "CIA ve 27 Mayıs 1960 darbesi," *Tarih Okulu Dergisi*, 11(36), 528-564.
- Başgil, A. F. (2007). *Yakın maziden hatıra kahlntıları*, (Müşerref Özdemir-Nazif Güner), Yağmur Yayınevi.
- Bozdağ, İ. (2010). *Celal Bayar Başvekilim Adnan Menderes*, Truva Yayınları.
- Bulut, S. (2009). "Üçüncü dönem Demokrat Parti iktidarı (1957-1960): siyasi baskılar ve Tahkikat Komisyonu," *Akademik Bakış*, 4(2), 125-145.
- Dikici, A. (2014). "27 Mayıs 1960 askerî darbesi ve Türk polisi," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30(89): 11-59.
- Emin-Yalman, A. (1970). *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim (1945-1970)*, Rey Yayınları, Cilt 4.
- Emre-Kaya, A.E. (2010). "Demokrat Parti döneminde basın-iktidar ilişkileri, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*," 1(39), 93-118.
- Salim-Burçak, R. (1998) *On yılın anıları (1950-1960)*, Nurol Matbaacılık.
- Serhan-Yücel, M. (2001). *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları.
- Süreyya-Aydemir, Ş. (1998). *İkinci adam*, Remzi Kitapevi.
- Taşyürek, M. (2009) *Adnan Menderes*, Anonim Yayıncılık.
- Temizgüney, F. (2018). "1960 darbesine giden süreçte önemli bir kesit: İstanbul öğrenci olayları," *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(27), 181-211.
- Topçu, İ. ve Akılmaç-Topçu, S. (2017). "Adnan Menderes'in yargılanması ve idamı," *Akademik Bakış Dergisi*, 61. 59-80.
- Topçu, İ. (2018). "İstanbul-Ankara olayları ve Demokrat Parti Hükümeti'nin uygulamaları," *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 715-732.
- Topçu, İ. (2019). "Adnan Menderes'in gözünden İstanbul ve Ankara olayları," *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(42), 2458-2469.
- Topçu, İ. (2020). *İstanbul-Ankara Olayları Davası'nda Celal Bayar'ın yargılanması*, *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, İKSAD Yayınevi.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

AKBAŞ, S. ADA, Ş. GÖNENÇ, H. (2021). Özel Eğitim Alanında Çalışan Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Algıları ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1692-1709.

Özel Eğitim Alanında Çalışan Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Alguları ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Sinan AKBAŞ (*)

Şükrü ADA (**)

Hale GÖNENÇ (***)

Öz: Bu çalışmanın amacı 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Bursa ili merkez ilçelerinde bulunan özel eğitim kurumlarında görev alan öğretmen ve yöneticilerin örgütsel adalet algıları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkisini incelemek ve bu kurumlarda çalışan öğretmenlerin örgütsel adalet algıları ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasında anlamlı fark olup olmadığını ortaya koymaktır. Araştırma tarama modelinde ve nicel yöntemle gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın hedef evrenini, Bursa ili merkez ilçelerinde (Osmangazi, Nilüfer, Yıldırım) bulunan özel eğitim kurumlarında görev yapan öğretmen ve yöneticiler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleminde 174 özel eğitim öğretmeni ve yöneticisi yer almaktadır. Araştırmada Örgütsel Adalet Algısı Ölçeği Polat (2007) ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeği Polat (2007) ölçekleri kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Özel eğitim kurumlarında görev yapan öğretmen ve yöneticilerin örgütsel adalet algıları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkilerinde cinsiyet, yaş, çalışma süreleri gibi değişkenlere bağlı olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla t-testinden yararlanılmıştır. Örgütsel adalete ilişkin araştırmaların sonucunda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde öğretmen ve yöneticilerin örgütsel adalete ilişkin algılarının "çok yüksek düzeyde" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre; öğretmenler ve yöneticiler çalıştıkları kurumları çok yüksek düzeyde adil olarak tanımlamaktadırlar. Örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin araştırmalar sonucunda ulaşılan veriler incelendiğinde öğretmenlerle yöneticilerin, örgütsel vatandaşlık davranışlarının tamamında "çok yüksek düzeyde" davranışlara sahip oldukları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık davranışları, özel eğitim.

*Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı Bursa Mustafa Çağlar Özel Eğitim Uygulama Okulu 1.Kademe (e-posta: sinanakbass@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-8028-2831>

**Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü (e-posta: sukruada@uludag.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-3329-9494>

***Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı Bursa Modern Bahçe şehir Koleji (e-posta: hale.gonenc@bahcesehir.k12.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-4125-6446>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Examination of the Relationship between Organizational Justice Perceptions and Organizational Citizenship Behaviors of Teachers Working in the Field of Special Education

Abstract: The purpose of this study is to examine the relationship between organizational justice perceptions and organizational citizenship behaviors of teachers and managers working in special educational institutions in the central districts of Bursa province in the 2020-2021 academic year and to determine whether there is a significant difference between organizational justice perceptions and organizational citizenship behaviors of teachers working in these institutions. The research was carried out in screening model and quantitative method. The target universe of the study consists of teachers and administrators working in special educational institutions located in the Central Districts of Bursa province (Osmangazi, Nilüfer, Yıldırım). The study included 174 special education teachers and administrators. In the study, the organizational justice perception scale Polat (2007) and the organizational citizenship Behavior Scale Polat (2007) scales were used. T-test was used to determine whether teachers and administrators working in private educational institutions show significant differences in the relationship between organizational justice perceptions and organizational citizenship behaviors depending on variables such as gender, age, and working time. While evaluating the findings obtained from research on organizational justice, it was concluded that teachers and administrators' perceptions of organizational justice were at a "very high level". As a result, teachers and administrators describe the institutions in which they work as very fair. When the data obtained as a result of research on organizational citizenship behavior was examined, it was found out that teachers and managers had "very high levels" of behavior in all organizational citizenship behavior.

Keywords: Organizational justice, organizational citizenship behavior, special education.

Makale Geliş Tarihi: 14.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.971208

I. Giriş

Örgütler belli amaçlar çerçevesinde bir araya gelen kurumsal yapılara sahip açık yapılardır. Etzioni (1964) örgütleri tanımlarken bu yapıları belli amaçlara ulaşmak için oluşturulmuş birimler olarak tanımlamış ve bu tanımları daha çok okul, hastane, ordu, ticarethane, cezaevi ve sendika gibi biçimsel örgütleri göz önünde bulundurarak yapmıştır. Buna rağmen aile, arkadaş grubu, kabile gibi biçimsel olmayan ve sosyolojinin konu alanına giren örgütler de bu çerçeve dahilinde tanımlanabilmektedirler (akt. Alıç, 1995). Örgütler belirlenen amaçlara ulaşma noktasında tanımlanmış ve standardize edilmiş iş ve işlemler gerçekleştirilmekte, örgüte giriş ve çıkış süreci de örgüt-çevre etkileşimini meydana getirerek örgütlerin bir açık sistem olarak değerlendirilmelerini sağlamaktadır (Bursalıoğlu, 2016: 60). Örgütün çevre ile olan iletişim ve etkileşimi ile birlikte, örgütün içerisinde meydana gelen süreçler de örgütün işleyişini olumlu ya da olumsuz anlamda etkileyebilmektedir. Bu noktada karşımıza çıkan örgüt içi adalet algısı ve örgütsel vatandaşlık davranışları örgütler için önem arz etmektedir.

Örgütler, gündelik hayatımızda önemli bir rol oynamaktadır. Ticaretle uğraşan örgütler, endüstriyel sanayi şirketleri, devlet kurumları, eğitim kurumları, yüksekokullar vb. kurumlar, artık hayatlarımızın her alanında bulunan yapılardır. Yaşantılarımız artık, örnek verilen bu tarz yapılarda geçmekte ve gün geçtikçe artan bir şekilde bu yapılar tarafından etrafımız çevrilmektedir. Günümüz toplumları, bir bakımdan, örgütler/kurumlar bütünüdür. Modern toplumlarda örgütler/örgütlemeler ileri düzeyde boyutlara ulaşmıştır. Bu durumlardaki, her çeşit birey davranışı kadar farklı örgütler ortaya çıkmıştır. Örgüt olmanın sağladığı faydalar, neredeyse tüm işin tamamlanmasında örgütsel organizasyonları kalıcı kılarak, bireyin yaşantısının tüm alanını kuşatacak bir yaygınlığına sahip olmasını sağlamıştır.

II. Kavramsal Çerçeve

A. Örgütsel Vatandaşlık Davranışları

Örgütsel vatandaşlık davranışı kavramı, son zamanlarda yönetimler tarafından tartışılan önemli kavramlarda birisi olmuştur. Bu nedenle, araştırma konusu olan bu davranış, yönetim bilimi ve örgütsel davranışlarını araştıran temel konularından biri haline gelmiştir. (Özdevecioğlu, 2003). Bu konuyla ilgili ilk araştırma kaynakları olan, örgüt içinde çalışan bireylerin kuruma karşı gösterdiği rol dışı vatandaşlık davranış ve tutumlarının araştırıldığı örgütsel davranış kaynaklarında bulunmaktadır. Örgütsel vatandaşlık davranışını ifadesini 1930 senesinde C. Barnard kullanmıştır. C. Barnard, araştırma konusu olan bu davranışın örgütsel vatandaşlık açısından, şekilsen rol davranışı tanımı harici “fazlalık rol davranışları” olarak tanımlamış ve “gayriresmi olan örgütte ve bu örgütte çalışan kişilerin kurumun iyi olması için uyumlu olma ve işbirliğine gitme konularında istekli davranması gerektiği üzerinde araştırmalarda bulunmuştur.

Alanyazın incelendiğinde örgütsel vatandaşlık davranışları kavramının ve bu alanda yapılan çalışmaların ortaya çıkmasında farklı kişi ve durumların etkili olduğu görülmektedir. Chester Barnard'ın bu kavramı 1930'lu yıllarda ilk kez kullanması ve ekstra rol kavramı üzerinde durması (Çetin, 2004), Roethlisberger ve Dickson'un Hawthorne araştırmalarına ilişkin değerlendirmeleri ile birlikte biçimsel olan ve olmayan davranışlara ilişkin tanımları (İşbaşı, 2000) Katz ve Kahn'ın Örgütlerin Sosyal Psikolojisi adlı eserlerinde etkili örgüte dair yaptıkları değerlendirmelerde fazladan gerçekleştirilmesi gereken rol ve davranışların etkili örgütler için bir koşul olarak belirtilmesi, Gouldner'in karşılıklı norm teorisi çalışmaları ve Blau'nun Gouldner'in çalışmalarını temel alarak geliştirdiği sosyal mübadele (takas) teoremi, (akt. Ertürk, 2014; Oran Çınar, 2019.) örgütsel vatandaşlık alanında yapılan ve yapılacak olan çalışma ve araştırmalara teorik anlamda temel oluşturmaktadır.

B. Örgütsel Adalet

Örgütsel adalete ilişkin alanyazın incelendiğinde ise konuya ilişkin çalışmaların Adams'ın (1965) geliştirdiği eşitlik teorisine dayandığı görülmektedir. Bu teoriye göre kişinin işine ilişkin performans ve yaptığı işten tatmin olma düzeyi; çalıştığı ortamla ilgili sahip olduğu eşitlik ya da eşitliksiz algısından etkilenmektedir (Luthans, 1995:160 akt. Çökük, 2013). Çalışmalarda adalet kuramının ele alınışında ise dört boyutlu değerlendirme üzerinde sınıflandırmalar yapıldığı görülmektedir. Bu sınıflandırmalar;

reaktif içerik, proaktif içerik, reaktif süreç ve proaktif süreçtir. Reaktif içerikte çalışanların adil olmayan uygulamalara nasıl tepki gösterdikleri, proaktif içerikte çalışanların adil uygulamalar için neler yapabildikleri üzerinde durulurken; reaktif süreçte adil olmayan politika ve prosedürlere verilen tepki üzerinde durulmaktadır. Sınıflandırmaya ilişkin son başlık olan proaktif süreçte adil olmayan politika ve prosedürlere neler yapabilecekleri tanımlanmaya çalışır (İşbaşı, 2000).

Örgütsel adalet ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmalar incelendiğinde genellikle pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Örgüt ortamında çalışanların örgütsel adalet algıları yükseldikçe örgütsel vatandaşlık davranışlarına yönelme eğilimlerinin arttığı ortaya çıkmış (Pehlivan, 2020) ve örgütsel adaletle ilişkin algıların örgütsel vatandaşlık davranışlarının ortaya çıkmasında önemli bir faktör olduğu belirtilmiştir (Polat, 2007 Polat ve Celep 2008; Gürbüz, 2006; Şeşen, 2010; Akduman Yetim, 2013 Kavuncu, 2019).

C. Örgütsel Adaletin Alt Boyutları

Örgütsel adaletle ilişkin boyutlandırmalarda özellikle üç boyutlu sınıflandırma üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu boyutlar; Etkileşimsel adalet, işlemsel adalet ve dağıtımsal adalettir. Dağıtımsal adaleti, örgütsel imkânların paylaşılması, neticelerin ele alınması, çalışanın çalışması oranında alması gerekenlerin işverenlerce kendisine takdimi ile örgüte bağlı neticelere karşı hissedilen adillik algısıyla alakalıdır. Bireyin örgütte nerede ve nasıl çalışacağı, nasıl yükseleceği ne kadar alacağı ve çabasını hangi ölçütlere göre değerlendireceği temaları dağıtımsal adaletin ilgilendiği esas konulardır (Yüksel, 2015, s.15-16). Örgütsel adaletin bir diğer boyutu olan işlemsel adalet ise ücretlerin farkı ve adaletsiz biçimde dağıtılmasından kaçınma, ortak alınacak kararlara katılım, örgüt içinde bilgilerin paylaşılması gibi örgüt içi davranışlarda çalışan bireylere aynı şekilde davranılması olarak değerlendirilir(Colquitt ve Chertkoff, 2022'den akt.Çöp, 2008:21). Son boyut olan etkileşimsel adalette ise işgörenler arasında iletişime dair adil davranış ve tutumlar üzerinde durulduğu görülmektedir(Karakuş ve Ekinci, 2012).

D. Özel Eğitim

Özel eğitim alanı çok geniş alana sahip bir konudur. Özel eğitim gereksinimli kişilerin öğrenim gereksinimlerini gidermek için özel olarak yetişmiş personel, özelliklerine uygun planlanmış eğitim programları ile onların engel, özür ve davranış özelliklerine uyumlu eğitim ortamlarında devam ettirilen eğitime özel eğitim denir(2916 sayılı kanun). Ülkemizde özel eğitim uygulamaları, farklı özelliklerine göre gruplar oluşturulmuş özel eğitim okullarında yapılmaktadır. Bir başka tanımla; zihin, beden, duygusal ve sosyal gelişim düzeyleri ve normal bireylerin gelişim ve davranış özellikleri açısından ayrı tutulan çocukların eğitim ve öğretim faaliyetlerinin tamamını kapsayan çalışmalara özel eğitim denir.

E. Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının Özel Eğitim Alanında Çalışanlar Üzerindeki Önemi

Örgütsel vatandaşlık davranışı genel olarak değerlendirildiğinde; çalışan ve yöneticilerde verimliliği artırma, kurumun sahip olduğu maddi kaynakları verimli şekilde kullanma, çalışanlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlama, kurum içerisinde etkili ve kaliteli çalışanların örgütte uzun süreli kalmasının sağlanması, yeni çalışanların da aynı seviyede olmalarına dikkat edilmesi, örgütsel performansın devamlılığın sağlanması ve çevresel değişikliklere daha kolay uyum sağlanması gibi noktalarda kuruma katkı vermektedir (Cohen ve Vigoda, 2000 akt. Podsakoff vd., 2000).

Öğretim süresi boyunca zamanın etkin kullanımı verimliliği artırma açısından önem arz etmektedir. Özellikle özel gereksinimli bireylerle çalışan özel eğitim öğretmenlerinin zamanlama ile planlama konusunda hassasiyetle hareket etmeleri, kurum ve sınıf içi tutarlı davranışlar sergilemeleri, kurallara uymaları vicdanlılık boyutu açısından önemli ve ilişkilidir.

Özel eğitim okullarında eğitim öğretim faaliyetleri esnasında oluşan ve istenmedik sonuçlara sebep olabilecek uygulama ve davranışların öğretmenler ile yöneticiler tarafından düzgün ve dikkatlice incelenmesi, sorunların kısa zamanda büyütülmeden çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Özetle; öğretmenlerin yaşadıkları sorunların diğer öğretmenlerden yardım alma noktasında örgütsel vatandaşlık davranışlarının yardımlaşma boyutuyla; kendilerini geliştirip alanlarında yetiştirmeleri ve bunun hem bireysel hem de kurumsal anlamda olumlu sonuçlar doğurması noktasında örgütsel vatandaşlık davranışlarının sivil erdem boyutuyla; ekstra rol ve çok sayıda alanda gerekenden fazla hizmette bulunma noktasında örgütsel vatandaşlık davranışlarının vicdanlılık boyutuyla ve yöneticilerin tutumlarının adil olup olmaması noktasında da örgütsel adalet ile ilişkili olduğu görülmektedir.

F. Örgütsel Adalet Algılarının Özel Eğitim Alanında Çalışanlar Üzerindeki Önemi

Örgütsel adalet, özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmenler olarak değerlendirildiğinde yöneticilerin öğretmenlere karşı olumlu davranışlarda bulunması, pozitif ve eşit tutumlar sergilemeleri, gerçekleştirilmesi gereken işlemlerin adil paylaşılması, yöneticilerin astları ve öğretmenlerle kurduğu iletişim ve etkileşimde adalet algısını yüksek tutması, çalışanların kuruma karşı olumlu duygu, davranış ve bağlılık geliştirmesine katkı sağlar. Ortaya çıkan bu olumlu duygu, düşünce ve davranışlar çalışanları motive etmekte bunun sonucunda kurumlar açısından önemli bir diğer faktör olan örgütsel vatandaşlık davranışlarını şekillendirmektedir.

Vızlı'nın da (2005) çalışmasında üzerinde durduğu idareci tutum ve davranışları genel ve kapsamlı bir kavram olmakla birlikte, yöneticilerin adil davranışlarını da içerebileceği düşünülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde yöneticilerin adil davranışlarının öğretmenlerin yaşayacakları sorunları şekillendirici bir etkisi olduğu da görülmektedir.

Örgütlerde, çalışanların algıladıkları adalet düzeyinin incelenmesi, detaylı bir şekilde değerlendirilmesi ve konu hakkında bilgi sahibi olunmasıyla, örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışlarıyla ilişkisinin bilinmesi; çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışları göstermeleri açısından, uygulayıcı ve yöneticilere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu sebeple, çalışmada özel eğitim alanında çalışan öğretmenlerin örgütsel adaletle ilişkin algılarının örgütsel vatandaşlık davranışlarıyla ilişkisi ele alınıp, bu ilişkinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde yapılan çalışmanın özel eğitim alanında çalışan öğretmen ve yöneticilere ve beraberinde özel eğitim alanıyla alanyazına katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

III. Yöntem

A. Araştırmanın Modeli

Özel Eğitim alanında çalışan öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütsel adalet algıları bağlamında incelenmesi ve çalışmada yer alan değişkenler üzerinden değerlendirilmesini ve aradaki ilişkinin tespit ve düzeyini amaçlayan bu araştırma, ilişkisel tarama modelindedir. Araştırmada da kullanılan ilişkisel tarama modeli iki ya da bundan fazla olan değişkenlerin arasındaki değişimin varlığını belirleme ve düzeyini tespit etmeyi amaçlayan araştırma modeli olarak tanımlanmaktadır. Bu tarama modelinde, ilişkisel çözümler korelasyon türünde ilişki ve karşılaştırmalar yolu ile yapılabilmektedir. Karşılaştırma türündeki ilişkisel taramada, en az iki değişken bulunmaktadır. Bu değişkenlerden her birine göre oluşturulan gruplar üzerinden, diğer değişkenlere göre aralarında herhangi bir değişim olup olmadığı incelenmektedir (Can,2013).

B. Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma evreni Bursa ili Yıldırım, Osmangazi ve Nilüfer ilçelerinde bulunan ve özel eğitim alanında dezavantajlı öğrencilere eğitim sunan 16 okuldan oluşmaktadır. Bu okullardan küme örnekleme yolu ile seçilen 9 okul araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur.

Araştırmaya katılan toplam kişi sayısı 174 olup; katılımcıların 162'si öğretmen 12'si ise yönetici pozisyonunda görev almaktadır. Katılımcıların 143'ünü kadın 31'ini erkekler oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan öğretmen ve yöneticilerin yaş gruplarına göre dağılımı şu şekildedir: 20-24 yaş arası 6 kişi, 25-29 yaş arası 43 kişi, 30-34 yaş arası 32 kişi, 35-39 yaş arası 34 kişi ve 40 üstü yaşa sahip 59 kişidir. Katılımcıların özel eğitim kurumlarında çalıştıkları süre ve kıdeme ilişkin dağılım verilerinde; 0-4 yıl çalışma süresine sahip 94 kişi, 5-9 yıl çalışma süresine sahip 45 kişi, 10-14 yıl çalışma süresine sahip 22 kişi, 15-19 yıl çalışma süresine sahip 3 kişi ve 20 yıl üzeri çalışma süresine sahip 10 kişi bulunmaktadır.

C. Veri Toplama Araçları Veri Analizi

Araştırmada kullanılan Örgütsel Adalet Algısı Ölçeği Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilmiş bir ölçektir. Türkçeye uyarlama çalışmaları ve analizlerini Polat

(2007) gerçekleştirmiştir. Polat'ın (2007) uyarlama ve analizlerini gerçekleştirdiği örgütsel adalet algısı ölçeğine ilişkin güvenilirlik analizleri sonucunda, ölçeğin bütünü için tespit edilen cronbachs alpha değeri .96 olmuştur. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin yapılan değerlendirmeler sonucunda dağıtımsal adaletle ilişkin güvenilirlik katsayısı .89, işlemsel adaletle ilişkin güvenilirlik katsayısı .95 ve etkileşimsel adaletle ilişkin güvenilirlik katsayısı .90 olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın akabinde gerçekleştirilen faktör analizi değerlendirmesinde ölçek, aslına uygun şekilde 3 boyut üzerinden sınıflandırılmış ve tüm maddelerin faktör yükleri .45 üzerinde çıktığı için tüm maddeler değerlendirmeye alınmıştır(Polat,2007).

Örgütsel Adalet Ölçeğinde soruların boyutlara göre dağılımı şöyledir:

Dağıtımsal Adalet: 1,2,3,4,5,6

İşlemsel Adalet: 7,8,9,10,11,16,17,18,19

Etkileşimsel Adalet: 12,13,14,15

Araştırmada öğretmen ve yöneticilerin örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin değerlendirmeleri öğrenmek için kullanılan ölçek, Podsakoff ve MacKenzie (1989) tarafından geliştirilmiş bir ölçektir. Araştırmada kullanılan bu ölçeği Organ (1988) örgütsel vatandaşlığa ilişkin davranışları beş boyut halinde hazırlamış ve sınıflandırmıştır. Takip eden süreçte Podsakoff, Mackenzie, Moorman ve Fetter (1990) ve Moorman (1991)'in çalışmaları ile örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği geliştirilmiştir. Ölçeğin deneme uygulamalarının sonucunda yapılan güvenilirlik çalışmalarında güvenilirlik katsayısı .97 olarak tespit edilmiş olup, tüm maddeler 0.45 ve üzeri faktör yüküne sahip olduğundan ölçeğe alınmıştır. Ölçeğin bütününe ilişkin cronbachs alpha katsayısı .89 olarak belirlenmiştir. Altboyutlara ilişkin değerler sırasıyla yardımlaşma .86 , centilmenlik .81, vicdanlılık .88 ve sivil erdem .82 olarak tespit edilmiştir(Polat, 2007).

Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeğinde soruların boyutlara göre dağılımı şöyledir:

Yardımlaşma (özgecilik): 1,2,3,4,5,6,7,8

Centilmenlik (sportmenlik): 9,10,11,12

Vicdanlılık: 13,14,15,16

Sivil Erdem: 17,18,19,20

Araştırmada kullanılan her iki ölçekte online olarak (google form) üzerinden hazırlanıp katılımcılarla paylaşılmıştır.

Çalışmaya katılan tüm öğretmenlerden çalışma öncesi onay alınmış ve anket sorularına verdikleri cevaplar gerçek görüşlerini doğru ve nesnel bir biçimde yansıttığı kabul edilmiştir.

Alt Boyutlar	N	\bar{x}	Ss
Dağıtımsal Adalet	174	4,31	.738
Etkileşimsel Adalet	174	4,41	.833
İşlemsel Adalet	174	4,19	.868
Örgütsel Adalet Toplam	174	4,28	.775

Toplanan verilerin analizi SPSS programı ile yapılmıştır. Ölçeklerde yer alan maddeler 5’li likert olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde 1:“Kesinlikle Katılmıyorum”, 2:”Katılmıyorum”, 3:”Kararsızım”, 4:”Katılıyorum” ve 5:”Kesinlikle Katılıyorum” olarak açıklanmıştır.

Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeğinde bulunan 9,10,11 ve 12. maddeler olumsuz ifadeler içerdiğinden çalışmaya ters kodlanarak ilave edilmiştir.

IV. Bulgular

Bu bölümde öğretmen ve yöneticilerin örgütsel adalet ve alt boyutlarına ilişkin betimsel verileri, örgütsel adalet ve alt boyutlarına ilişkin betimsel istatistiklerin t-testi sonuçları, örgütsel vatandaşlık ve alt boyutlarına ilişkin betimsel istatistikleri ve istatistiklerin t-testi sonuçları, örgütsel adaletle ilişkin algıların örgütsel vatandaşlık davranışlarıyla ilişkisi ve örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışlarının yordanmasına ilişkin basit ve çoklu regresyon analizi incelenmesi bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 1’de öğretmen ve yöneticilerin örgütsel adalet ve alt boyutlarına ilişkin betimsel istatistikler aşağıda paylaşılmıştır.

Tablo 1: Öğretmen ve Yöneticilerin Örgütsel Adalet ve Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Aritmetik ortalama değerleri incelendiğinde araştırmaya katılan özel eğitim alanında çalışan öğretmen ve yöneticilerin dağıtımsal adalet ($\bar{x}= 4.31$, ss:.738) ve etkileşimsel adalet ($\bar{x}= 4.41$, ss:.833) algılarının “çok yüksek”, işlemsel adalet ($\bar{x}= 4.19$, ss:.868) algılarının ise “yüksek” olduğu saptanmıştır. Öğretmen ve yöneticilerin en yüksek adalet algısı etkileşimsel adalet olarak ortaya çıkarken, en düşük adalet algısı işlemsel adalet olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2’ de öğretmen ve yöneticilerin örgütsel adalet ve alt boyutlarına ilişkin betimsel istatistiklerin T-Testi sonuçları aşağıda paylaşılmıştır.

Tablo 2: Öğretmen ve Yöneticilerin Örgütsel Adalet ve Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistiklerin T-Testi Sonuçları

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Dağıtımsal Adalet	2,605	,108	2,044	172	,042	,448	,219
			2,806	14,657	,014	,448	,160
İşlemsel Adalet	2,453	,119	2,087	172	,038	,537	,257
			2,472	13,534	,027	,537	,217
Etkileşimsel Adalet	1,751	,188	1,375	172	,171	,342	,249
			1,570	13,319	,140	,342	,218
Örg. Adalet Toplam	2,469	,118	2,034	172	,043	,468	,230
			2,528	13,852	,024	,468	,185

Öğretmen ve yöneticilerin örgütsel adalet algılarına ilişkin gerçekleştirilen t-test analizi sonucunda dağıtımsal adalet ve işlemsel adalet boyutlarında ($p < ,05$) öğretmen ve yöneticiler arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Etkileşimsel adalet boyutunda ($p > ,05$) öğretmen ve yöneticilerin algılarında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel adaletin geneline ilişkin değerlendirmede öğretmen ve yöneticilerin adalet algılarında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. ($p < ,05$)

Öğretmen ve yöneticilerin örgütsel vatandaşlık ve alt boyutlarına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Öğretmen ve Yöneticilerin Örgütsel Vatandaşlık ve Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Alt Boyutlar	N	\bar{x}	Ss
Yardımlaşma	174	4,69	.389
Vicdanlılık	174	4,66	.731
Centilmenlik	174	4,71	.556
Sivil Erdem	174	4,4	.552
Örgütsel Vatandaşlık Toplam	174	4,63	.345

Aritmetik ortalama değerleri incelendiğinde araştırmaya katılan özel eğitim alanında çalışan öğretmen ve yöneticilerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının alt boyutları olan yardımlaşma ($\bar{x}= 4.69$ ss:.389), vicdanlılık ($\bar{x}= 4.66$, ss:.731), centilmenlik ($\bar{x}= 4.71$, ss:.556), ve sivil erdem ($\bar{x}= 4.40$ ss:.552) boyutlarının tamamında “çok yüksek” örgütsel vatandaşlık davranışları gösterdikleri tespit edilmiştir. Öğretmen ve yöneticilerin en yüksek örgütsel vatandaşlık davranışları centilmenlik olarak bulunurken en düşük örgütsel vatandaşlık davranışı sivil erdem olarak saptanmıştır.

Tablo 4’de öğretmen ve yöneticilerin örgütsel vatandaşlık davranışları ve alt boyutlarına ilişkin betimsel istatistiklerin t-testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Öğretmen ve Yöneticilerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları ve Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistiklerin T-Testi Sonuçları

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Örgütsel Vatandaşlık	2,367	,126	2,132	172	,034	,21836	,10243

Davranışları Toplam			3,0 32	15, 007	,008	,21 836	,07202
Yardımlaşma	1,587	,20 9	1,3 01	17 2	,195	,15 1	,116
			1,2 88	12, 646	,221	,15 1	,117
Sivil Erdem	10,28 2	,00 2	3,2 91	17 2	,001	,52 9	,161
			6,7 67	22, 667	,000	,52 9	,078
Vicdanlılık	2,552	,11 2	1,0 38	17 2	,301	,22 7	,219
			2,2 05	24, 035	,037	,22 7	,103
Centilmenlik	,009	,92 6	,20 3	17 2	,839	,03 395	,16695
			,21 2	12, 865	,835	,03 395	,16003

Öğretmen ve yöneticilerin örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin gerçekleştirilen t-test analizi sonucunda sivil erdem ve vicdanlılık boyutunda ($p < ,05$) öğretmen ve yöneticiler arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Yardımlaşma ve centilmenlik alt boyutlarında ise ($p > ,05$) öğretmen ve yöneticiler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel vatandaşlık davranışlarının geneline ilişkin değerlendirmede öğretmen ve yöneticiler arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. ($p < ,05$)

Tablo 5’de örgütsel adaletle ilişkin algıların örgütsel vatandaşlık davranışlarıyla ilişkisi incelenmiştir.

Tablo 5: Örgütsel Adaletle İlişkin Algıların Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarıyla İlişkisi

	Örgütsel Vatandaşlık	Örgütsel Adalet	Dağıtımsal Adalet	İşlemsel Adalet	Etkileşimsel Adalet	Yardımlaşma	Vicdanlılık	Centilmenlik	Sivil Erdem
Örgütsel Vatandaşlık	1	,505**	,459**	488** ¹	479** ¹	750** ¹	561** ¹	587** ¹	740** ¹
Örgütsel Adalet	,505**	1	,908**	977** ¹	922** ¹	354** ¹	046 ¹	553** ¹	466** ¹
Dağıtımsal Adalet	,459**	,908**	1	821** ¹	760** ¹	352** ¹	012 ¹	483** ¹	437** ¹
İşlemsel Adalet	,488**	,977**	,821**	1	881** ¹	344** ¹	062 ¹	507** ¹	450** ¹
Etkileşimsel Adalet	,479**	,922**	,760**	881** ¹	1	286** ¹	043 ¹	612** ¹	425** ¹
Yardımlaşma	,750**	,354**	,352**	344** ¹	286** ¹	1	171 ¹	214** ¹	498** ¹
Vicdanlılık	,561**	0,05	,012	062 ¹	043 ¹	171 ¹	1	063 ¹	128 ¹
Centilmenlik	,587**	,553**	,483**	507** ¹	612** ¹	214** ¹	063 ¹	1	444** ¹
Sivil Erdem	,740**	,466**	,437**	450** ¹	425** ¹	498** ¹	128 ¹	444** ¹	1

*Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır. ** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Öğretmen ve yöneticilerin sahip oldukları örgütsel vatandaşlık davranışları ile örgütsel adalet algılarına ilişkin algıları arasında olumlu ve güçlü düzeyde ($r=,505$, $p<,01$) bir ilişki olduğu bulunmuştur. Örgütsel vatandaşlık ile örgütsel adalet davranışının alt boyutlarından olan vicdanlılık ile ($r=,046$, $p>,05$) olumlu ve zayıf düzeyde, yardımlaşma ($r=,354$, $p<,01$) ve sivil erdem ($r=,466$, $p<,01$) ile olumlu ve orta düzeyde, centilmenlik ($r=,553$, $p<,01$) ile ise olumlu ve güçlü düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel vatandaşlık davranışları ile örgütsel adaletin dağıtımsal adalet ($r=,459$, $p<,01$), işlemsel adalet ($r=,488$, $p<,01$) ve etkileşimsel adalet ($r=,479$, $p<,01$) alt boyutları arasında olumlu ve orta düzeyde ilişki saptanmıştır.

Örgütsel adaletin alt boyutları olan dağıtımsal adalet, etkileşimsel adalet ve işlemsel adalet ile örgütsel vatandaşlık davranışlarının vicdanlılık alt boyutu ile arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. ($p>,05$)

Tablo 6’da örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışlarının yordanmasına ilişkin basit regresyon analizi yer almaktadır.

Tablo 6: Örgütsel Adaletin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının Yordanmasına İlişkin Basit Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Örgütsel Vatandaşlık Davranışları						
Bağımsız Değişken	B	Standart Hata	B	T	P	R
Sabit	3,634	,117		31,151	,000	-
Örgütsel Adalet	,113	,027	0,305	4,207	,000	,305
R=,305	R2=,093					

Örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışlarını anlamlı düzeyde etkilediği saptanmıştır. (R=,305, R2=0,093, p<,01). Bulgular örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlığı %9 düzeyinde açıkladığını göstermektedir.

Tablo 7’de örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışlarının yordanmasına ilişkin çoklu regresyon analizi yer almaktadır.

Tablo 7: Örgütsel Adaletin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Örgütsel Vatandaşlık Davranışları					
Bağımsız Değişken	B	Standart Hata	B	T	P
Sabit	3,648	,141		25,847	,000
Dağıtimsal	,073	,055	,156	1,337	,183
İşlemsel	,075	,064	,188	1,17	,244
Etkileşimsel	,081	,059	,195	1,384	,168
R=,507	R2=,257				
F(1,959)=	p=,000				

Örgütsel adaletin üç alt boyutunun birlikte örgütse vatandaşlık davranışlarını olumlu ve anlamlı düzeylerde açıkladığı tespit edilmiştir. ($R=,507$, $R^2=,257$, $p<,01$). Örgütsel adaletin bu üç alt boyutu örgütsel vatandaşlık davranışlarında toplam varyansın yaklaşık %26'sını açıklamaktadır. Regresyon katsayıları üzerinden değerlendirildiğinde bağımsız değişkenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkisi büyükten küçüğe olacak şekilde etkileşimsel adalet ($\beta=,195$) işlemsel adalet ($\beta=,188$) ve dağıtımsal adalet ($\beta=,156$) olarak saptanmıştır.

V. Sonuç ve Tartışma

Araştırmaya ilişkin bulgular değerlendirildiğinde öğretmen ve yöneticilerin örgütsel adaletle ilişkin algılarının “çok yüksek düzeyde” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre öğretmenler ve yöneticiler çalıştıkları kurumları çok yüksek düzeyde adil olarak tanımlamaktadırlar. Yapılan bazı araştırmalarda da (Polat, 2007; Öztuğ ve Baştaş, 2012; Çırak, 2013; Batur, 2015; Şahin ve Kavas, 2016; Alanoğlu ve Demirtaş, 2019) öğretmenlerin örgütsel adalet algılarının yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmada tespit edilen çok yüksek düzeyde örgütsel adalet algısının belirtilen çalışmalarla benzerlikler gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Örgütsel adaletin alt boyutları incelendiğinde yöneticilerin etkileşimsel, işlemsel ve dağıtımsal adalet boyutlarının tamamında çok yüksek düzeyde; öğretmenlerin ise dağıtımsal ve etkileşimsel adalet boyutunda çok yüksek, işlemsel adalet boyutunda yüksek algıya sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmen ve yöneticilerin farklı görevlerde bulunmaları, farklı sorumluluklara sahip olmaları algıladıkları adalet düzeyinin farklılaşmasına neden olabilmektedir. Örgütsel adalet ölçeğinin soru ve içerikleri incelendiğinde soruların tamamının kurum yöneticilerinin değerlendirilmesine yönelik olduğu görülmektedir. Bu açıdan yöneticilerin kendi eylem ve davranışlarını daha yüksek düzeyde adil olarak algılamaları öznel olarak bireyin kendisini objektif olarak değerlendirmede yaşanan zorluktan kaynaklandığı söylenebilir. İşlemsel adaleti oluşturan sorular incelendiğinde yöneticilerin iş, eylem, karar ve davranışlarında tüm öğretmenleri eşit görmesi, hepsine kapsamlı açıklamalar yapması ve öğretmenleri bir bütün olarak algılaması gibi içeriklerden oluştuğu görülecektir.

Özel eğitim öğretmenlerinin yöneticilerden farklı olarak işlemsel adalet algılarının “çok yüksek” düzeyde değil, “yüksek” düzeyde çıkması kurumlarında alınan kararları, kendilerine yapılan açıklamaları yöneticileri ile aynı oranda adil bulmadıkları ve bu konuda ayrıştıkları şeklinde yorumlanabilir. Öğretmen ve yöneticilerin dağıtımsal adaletle ilişkin algılarının “çok yüksek düzeyde” olmasına rağmen yapılan analizlerde aralarında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni öğretmenlere yöneticiler tarafından verilen görev ve sorumlulukların öğretmenler tarafından yöneticilere göre farklı değerlendirildiğidir. Bozkurt'un (2012) çalışmasında değinilen yöneticinin astına karşı yetki devri yapması, sorumluluğunu astına aktarması, onu görevlendirmesi yönetici ve öğretmen arasındaki güven ile ilişkiye göre farklı şekilde yorumlanabilir. Öğretmenin yöneticisine karşı yüksek düzeyde güveni ve olumlu ilişki bağları varsa kendini güçlendirilmiş hissederken tam tersi bir durumda yöneticisini kaytaran bir birey olarak

görebilmektedir. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde yöneticinin astlarıyla kurduğu ilişki, güven ve iletişimin adalete ilişkin algıları etkileyebileceği düşünülmektedir.

Örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin veriler incelendiğinde öğretmenlerle yöneticilerin, örgütsel vatandaşlık davranışlarının tamamında, bununla birlikte örgütsel vatandaşlık davranışlarının alt boyutları olan yardımlaşma, vicdanlılık, sivil erdem ve centilmenlik boyutlarında “çok yüksek düzeyde” davranışlara sahip oldukları saptanmıştır. Alt boyutlardan vicdanlılık boyutunda öğretmen ve yöneticilerin çok yüksek düzeyde davranış göstermelerinin hem de kurum açısından önemli getirileri olduğu düşünülmektedir. Örgütün amaçlarına ulaşmasında da katkısı olan vicdanlılık (Organ, 1988; Bağcı, 2014; Özler, 2015) ekstra rol ve davranışlar sayesinde öğretmen ile yöneticilerin sadece kendi iş ve eylemlerine odaklanmalarını engellemekte, farklı alanlarda kendilerini geliştirmelerini sağlamaktadır. Öğretmenlerle yöneticilerin çok yüksek düzeyde yardımlaşma davranışlarında bulunmaları sorun yaşandığında ve problemlerle karşılaştıklarında birbirlerine yardımcı olmaları kurum içi iletişim ve sorunların çözülmesi açısından önemli görülmektedir. Örgütsel vatandaşlık davranışlarının alt boyutlarından olan sivil erdemlik davranışlarında öğretmen ve yöneticilerin çok yüksek düzeyde davranışlar gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çok yüksek düzeyde gerçekleştirilen sivil erdem davranışları örgüt çıkarlarını gözetme, kararlara katılma, örgütün gelişimi için destek verme ve örgüt içi faaliyetlere katılma gibi davranışlardan oluştuğundan (Sökmen ve Boylu, 2011) birey örgüt bütünleşmesini gerçekleştirmekte ve çalışan kişilerin örgüte aidiyet hissetmelerini, örgütteki çalışma süreleri boyunca huzurlu ve mutlu olmalarını sağladığından hem bireyler hem de kurum açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarında karşılaşılan verilerde yöneticilerin örgütsel vatandaşlık davranışlarından en fazla sivil erdem davranışlarını gösterdiklerini buna karşın öğretmenlerin ise örgütsel vatandaşlık davranışlarından sivil erdem davranışlarını en az düzeyde sergiledikleri görülmektedir. Öğretmenlerle yöneticiler arasında ortaya çıkan bu farklılığın yöneticilerin sahip oldukları hiyerarşik seviyeden ve kurumun en üst düzeyde temsilcileri olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Yöneticilerin kurumla ilgili katıldıkları toplantılar, kurumu temsil ettikleri çalışmalar, resmi ve özel kurumlarla gerçekleştirdikleri temaslarda kurumun temsilcisi olmalarının kuruma karşı aidiyetlerini güçlendirdiği ve bu yüzden sivil erdem davranışlarının yöneticiler lehine yüksek çıkmasına neden olduğu söylenebilir. Diğer çalışanların yöneticiler düzeyinde bu davranışları sergilememesi sivil erdem davranışlarının yöneticilere göre daha düşük düzeyde kalmasını beraberinde getirdiği düşünülmektedir. Örgütsel vatandaşlığın bir diğer boyutu olan centilmenlik davranışlarında öğretmen ve yöneticilerin çok yüksek düzeyde davranışlar gerçekleştirdikleri ve aralarında anlamlı bir fark oluşmadığı görülmüştür. Diğer boyutlarda öğretmen ve yöneticilerin ortalamaları arasında bulunan fark centilmenlik boyutunda tespit edilmemiştir. Küçük sorunları büyütmemeye, sorun ve zorlulukları kabul etme ile şikayet duymama şeklinde tanımlanan centilmenlik davranışları (Kaya, 2015) kurumda küçük sorunların tartışılmaması veya büyütülmemesi açısından kuruma olumlu katkılar sunabilmektedir. Enerjinin; tartışma, çatışma ve küçük sorunlara odaklanıldığı yapılarda kurum kendisi için tehdit oluşturabilecek gerçek sorunları göz ardı edebilir.

Kurum açısından istenmeyen bu durumun örgütsel vatandaşlık davranışlarının alt boyutlarından olan centilmenlik davranışlarıyla ortadan kaldırılması önemli görülmektedir.

Özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmen ve yöneticilerin tanımlanmış görevlerinin dışına çıkmadan eğitim öğretim hizmetlerini devam ettirmeleri, eğitim faaliyetlerinden alınacak üst düzey verimi etkilemektedir. Özel eğitim kurumlarının mevcut şartları değerlendirildiğinde sunulan hizmetin niteliğini arttırmak amacıyla görev tanımlarında olmayan birtakım davranışlar sergilemelerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu davranışların özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerde ortaya çıkması ve sıklığının artırılması öğretmenlerin yöneticilerini adil bulup bulmamalarıyla yakından ilişkilidir. Sözünün dinlendiğini, kendisine ve diğerlerine eşit yaklaşıldığını, öğretmenler arasında ayırım yapılmadığını hissedilen bir öğretmen görevine karşı daha sorumlu olacak, daha hassas davranacak ve kurumuna ilişkin aidiyet duyguları artacaktır. Örgütsel vatandaşlık davranışlarının ortaya çıkmasında rol oynayan örgütsel adalet olgusu özellikle okul yöneticileri tarafından üzerinde durulması gereken önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir. Okul yöneticisi gerçekleştirdiği iş ve işlemlerde ve attığı adımlarda bu konunun önemini göz önünde bulundurmalı, kurumsal adaleti bir rehber ve yol gösterici olarak kabul etmelidir.

Yapılan çalışma sonucunda örgütsel adalet algılarının örgütsel vatandaşlık davranışlarını anlamlı düzeyde açıkladığı sonucuna varılmıştır. Bu sonucun konuya ilişkin yapılan diğer çalışmalarla örtüştüğü gözlemlenmektedir (Laçinoğlu, 2010; Akgüney, 2014; Tan, 2017).

VI. Öneriler

1. Özel eğitim okullarında öğretmenler ve yöneticilerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının sonuçlarının, kurumun etkililiğine katkıları farklı eğitim seviyeleri açısından araştırılabilir.
2. Örgütsel vatandaşlık davranışlarının başarı ve kazanım üzerindeki etkileri, özel eğitim öğrenci ailelerinin sosyoekonomik seviyeleri ve öğrencilerin kazanımları da dikkate alınarak ayrıntılı bir şekilde araştırılabilir.
3. Özel eğitim öğretmenlerinin örgütsel adalet algılarını daha yüksek seviyeye ulaştırmak için yöneticiler; ödül, ders programı ve sorumlulukları etik değerlere bağlı kalarak adaletli bir biçimde dağıtılması gerekmektedir.
4. Özel eğitim öğretmenlerin kuruma katkı sağlayan istekli davranışları her zaman seviyesine yükseltmek için aidiyet duygusunu çoğaltacak sosyal etkinlikler yapılabilir.
5. Özel eğitim öğretmenlerinin örgütsel adalet algıları ile örgütsel vatandaşlık kavramlarına ilişkin bilimsel çalışmalar ve seminerler düzenlenebilir.

Kaynaklar

- Alıç, M. (1995). *Örgütler*. Eğitim Yönetimi Dergisi.
- Bursalıoğlu, Z. *Eğitim Yönetiminde Teori ve Uygulama*. 13.Baskı, Pegem Akademi, 2016.
- Can, A. *Spss ile bilimsel araştırma süresince nicel veri analizi*. Pegem Akademi, 2013.
- Çökük, S. (2013). *Örgütsel Adaleti Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Konya İlindeki Özel Eğitim Kurumlarında Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çöp, S. (2008). *Türkiye ve Polonyada Turizm Sektörü Çalışanlarının Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Algularına İlişkin Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ertürk, E. (2014). *Sosyal Mücadele Teorisi Bağlamında Güç Mücadelesi ve Örgütsel Adalet Algılamalarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- İşbaşı, J. (2000). *Çalışanların Yöneticilerine Duydukları Güvenin ve Örgütsel Adaletle İlişkin Algılamalarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Oluşumundaki Rolü: Bir Turizm İşletmesinde Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya Y.Ö. (2015). *Örgüt Kültürü ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi (Balıkesir İli Merkez İlçe Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Laçinoğlu, Z. (2010) *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algıları İle Bazı Örgütsel Davranışlar Arasındaki İlişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi.
- MacKeinzce, B. S., Podsakoff, M, P., & Ahearne M. (1998). *Some possible antecedents and consequences of in-role and extra-role salesperson performance*, *Journal of Marketing*, 62, 87-98.
- Moorman, R.H. (1991). *Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: do fairness perceptions influence employee citizenship?*. *Journal of Applied Psychology*, 76(6), 845-855.
- Organ, D.W. (1988). *Organizational Citizenship Behaviors: The Good Soldier Syndrome*. Lexington Books.
- Organ, D. W., & Konovsky M. (1989). *Cognitive Versus Affective Determinants of Organizational Citizenship Behavior*. *Journal of Applied Psychology*, 74(1), 157-164.
- Organ, D.W. (1997). *Organizational Citizenship Behaviors: Its Construct Clean-Up Time*. *Human Performance*, 10(2), 85-97.

- Özdevecioğlu, M. (2003). *Algılanan örgütsel adaletin bireylerarası saldırgan davranışlar üzerindeki etkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Temmuz- Aralık 21, 77-96.
- Pehlivan, A.E. (2020). *Örgütsel Adalet ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkide Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü: Kamu Sektöründe Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B. ve Bachrach, D. G. (2000). *Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research*. Journal of Management, 26(3), 513-563.
- Polat, S. (2007). *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Alguları, Örgütsel Güven Düzeyleri ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki*. Doktora Tezi. Kocaeli Üniversitesi.
- Sökmen, A., Boylu, Y. (2011). *Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Cinsiyete Göre Farklılık Gösterir mi? Otel İşletmeleri Açısından Bir Değerlendirme*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), 147-163.
- Yüksel, M. (2015). *Örgütsel Adalet ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ÇIKMAK, S. UNGAN, M. C. (2021). Otomotiv Sektöründeki Tedarik Zinciri Riskleriyle İlgili Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1710-1737.

Otomotiv Sektöründeki Tedarik Zinciri Riskleriyle İlgili Bir Araştırma

Sinan ÇIKMAK (*)

Mustafa Cahit UNGAN (**)

Öz: Tedarik zinciri riskleri tedarik zinciri ağının farklı noktalarda ortaya çıkabilmektedir. Tedarik zinciri üyelerinin maliyetlerini arttıracak olan risklerin ve bu riskleri oluşturan risk faktörlerinin belirlenmesi riskleri önlemek veya olumsuz etkilerini azaltmak günümüz işletmelerinin ihtiyaç duydukları bir meseledir. Bu çalışmada, otomotiv sektörü tedarik zincirini tehdit eden risklerin belirlenmesi ve risklerin birbirlerine olan etkilerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye'deki otomotiv sanayisinde faaliyet gösteren ve ISO 500 listesinde yer alan üretim işletmelerindeki tedarik zinciri yöneticileri oluşturmaktadır. Kasti örnekleme yöntemiyle 15 farklı firmadan 20 tedarik zinciri yöneticisiyle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analiz edilmesinde betimsel yöntem kullanılmıştır. Araştırmada bazı ana bulgulara ulaşılmıştır. Bunlardan birincisi, tedarik kaynaklı risklerin lojistik maliyetlerin artmasına ve teslim sürelerinin uzamasına neden olmaktadır. İkincisi, taşıma işlemlerindeki gecikmelerin taşımacılık risk faktörlerinden en önemlisi olduğudur. Üçüncüsü ise üretim risk faktörlerinin diğer risklerle karşılaştırıldığında daha kolay kontrol edilebildiğidir. Türkiye'de otomotiv tedarik zinciri riskleri konusunda, yöneticilerden elde edilen verilerin analiz edildiği ilk araştırma olması nedeniyle bu çalışma literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tedarik zinciri riskleri, risk faktörleri, otomotiv sektörü.

A Study on Supply Chain Risks in the Automotive Industry

Abstract: Supply chain risks may emerge at different points of a supply chain network. To prevent risks or reduce their harmful effects, contemporary organizations need to identify risks, which increase the costs of the supply chain members and the risk factors, which create these risks. This study aims to identify the risks that threaten the automotive supply chain and analyze the effects of the risks on each other. The qualitative research method was used. The population consists of supply chain managers of automotive manufacturing industry companies operating in Turkey and included in the ISO 500 list. For the data collection, the intentional sampling method was used, and semi-structured in-depth interviews were conducted with 20 supply chain managers from 15 different companies. A descriptive approach was used to analyze the data. There are some key findings of this study. First, supply-related risks cause increased logistics costs and longer delivery times. Second, the most crucial transportation risk factor is the delay in the transportation processes. Third, production risk factors can be controlled more efficiently compared to other risks. This study makes an essential contribution to the literature as it is the first to analyze supply chain risk data collected from Turkey's automotive sector managers.

*) Öğr. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü (e-posta: sinancikmak@duzce.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-4704-3409>

**) Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü (e-posta: ungan@sakarya.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-2041-1344>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Keywords: *Supply chain risks, risk factors, automotive industry.*

Makale Geliş Tarihi: 06.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 21.12.2021

DOI:10.53487/ataunisobil.948617

I. Giriş

Modern işletmeler, hızla değişen karmaşık bir çevrede faaliyet gösterirken, sürekli olarak maliyet ve kalite baskıları altında doğru miktarda, istenilen zamanda ve yerde mal ve hizmet sunmak için karmaşık tedarik zinciri ağlarına giderek daha fazla bağımlı hale gelmişlerdir (Munir vd., 2020). Kısılan ürün yaşam süreleri, maliyet baskıları, artan rekabet ve küreselleşmeyle birlikte tedarik zincirleri genişlemiş ve sistemdeki düğüm noktalarının sayısı artmıştır (Tang & Musa, 2011: 25). Ürün çeşitliliğinin ve yeni ürün sunum sıklığının artırılması, daha fazla ve çeşitli pazarlara açılma, tam zamanında üretim, dış kaynak kullanımı ve tedarikçi sayısının azaltılması gibi uygulamalar tedarik zincirlerinin risklere karşı kırılganlığını ve hassasiyetini arttırmıştır (Ceryno vd., 2015: 1145; Sodhi & Tang, 2012: 6). Tedarik zincirindeki aksaklıklara neden olan riskler işletmenin operasyonlarında aksamalara, ürünlerin pazara sunumunda gecikmelere veya kritik hizmetlerin sunumuna engel olabilmektedir (Jüttner vd., 2003: 198). Bu nedenle tedarik zincirini tehdit eden risklerin belirlenmesi ve risklerin neden olduğu aksamaların değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca etkileri hala devam eden Covid-19 salgını tedarik zinciri risk yönetiminin önemini arttırmıştır (Üstündağ ve Ungan, 2021: 109).

Dünyada otomotiv sektörü ülke ekonomilerine önemli katkılar sağlayan, teknolojik gelişmeleri artıran, doğrudan veya dolaylı etkileşimde olduğu çok çeşitli sektörlerin gelişiminde lokomotif görevi gören bir sektördür (Pişkin, 2017: 12). Bu nedenle, otomotiv sektöründe ortaya çıkacak olan sorunlar geniş bir alana etki edecektir. Otomotiv tedarik zinciri oldukça karmaşık olup birbirleriyle bağlantılı birçok süreçten meydana gelmektedir. Bir aracın oluşturulmasında çok sayıda montaj parçasının kullanılması, bu parçaların tedarik edilmesinde çok sayıda tedarikçiyle çalışılması ve tüm zincir boyunca malzeme, bilgi ve finansal akışın koordine edilmesi otomotiv tedarik zincirini karmaşık hale getirmektedir (Zhu, 2018: 4). Tedarik zinciri yapısının karmaşık olması ve zincir üyeleri arasındaki yakın işbirlikleri nedeniyle otomotiv sektörü, tedarik zinciri risklerinin incelenmesi bakımından uygun bir sektördür (Thun & Hoenig, 2011: 245). Son yıllarda otomotiv sektörü tedarik zinciri risklerinde artış yaşanması nedeniyle finansal ve operasyonel performanslarda düşüşler görülmektedir. Örneğin JLT sigorta tarafından 2018 yılında yayınlanan rapora göre sadece ABD’de otomotiv endüstrisinde tedarik zinciri kesintilerinde %30 artış gözlemlenmiştir (Junaid vd., 2020). Bu nedenle otomotiv sektöründeki tedarik zinciri risklerinin değerlendirilmesi önemi her geçen gün artmaktadır. Diğer yandan, doğrudan otomotiv sektöründeki tedarik zinciri risklerini analiz eden çalışmaların sayısı yetersiz bulunmaktadır (Ceryno vd., 2015: 1146; Thun & Hoenig, 2011: 243; Zhu, 2018: 4). İşte bu nedenlerden dolayı çalışmada, Türkiye otomotiv sektörünün tedarik zinciri risklerine odaklanılmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, literatürde yer alan tedarik zinciri riskleri ve risk faktörlerinin otomotiv sektöründeki tedarik zinciri yöneticileri tarafından nasıl

değerlendirildiğinin belirlenmesidir. Bu kapsamda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

- 1) Otomotiv sektörünü tehdit eden tedarik zinciri riskleri ve risk faktörleri nelerdir?
- 2) Otomotiv tedarik zinciri risklerini artıran unsurlar nelerdir?
- 3) Otomotiv tedarik zinciri risklerinin ve risk faktörlerinin etkileri nelerdir?

Makalenin geri kalanı şu şekilde yapılandırılmıştır: ikinci bölümde literatür incelemesi başlığı altında tedarik zinciri risklerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde, araştırma metodolojisi sunulmuştur. Dördüncü bölümde, otomotiv sektöründeki tedarik zinciri yöneticileriyle yapılan görüşmelerin analizi neticesinde elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir. Beşinci bölümde, tartışma kısmı oluşturulmuştur. Son bölümde ise, sonuç ve önerilere yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

II. Literatür İncelemesi

A. Tedarik Zinciri Riskleri

Risk basitçe, tehlike ya da birtakım kayıplara maruz kalma durumu olarak ifade edilebilir (Schlegel & Trent, 2014: 2). Tedarik zinciri bağlamında ise risk, operasyonel, taktiksel veya stratejik düzeyde başarısızlıklara veya düzensizliklere yol açan tedarik zincirinin herhangi bir bölümünü olumsuz etkileyen beklenmedik makro ve / veya mikro düzey olayların veya koşulların olasılığı ve etkisi olarak tanımlanmıştır (Ho vd., 2015: 5035). Tedarik zinciri riski, ilk tedarikçiden son müşteriye kadarki süreçte meydana gelen bilgi, malzeme ve ürün akışlarına ilişkin aksamaları kapsamaktadır (Jüttner vd., 2003: 202).

Tedarik zincirlerindeki aksamalar, kapasite kısıtları, makine arızaları, belirsiz üretim, kalite problemleri, operasyonel sorunlar, zayıf iletişim gibi değişen konularda kendisini çok farklı şekillerde gösterebilmektedir (Blackhurst vd., 2005). Ayrıca, dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen terör saldırıları, savaşlar, depremler, salgınlar, ekonomik krizler işletmelerin tedarik zincirleri akışını zor duruma sokmaktadır. 2000 yılında Phillips Elektronik'in mikroçip üretimini gerçekleştirdiği fabrikasında çıkan yangın nedeniyle müşterisi Ericsson üretimini bir ay boyunca durdurmak zorunda kalmış ve bu aksaklık Ericsson'u 400 milyon dolar zarara uğratmıştır (Chopra & Sodhi, 2004: 53). Japonya'da 2011 yılında meydana gelen deprem ve tsunami felaketi ardından ortaya çıkan nükleer kriz, Toyota'nın üretimini 40,000 araca kadar düşürmesine sebep olmuş ve durum Toyota'nın her gün için 72 milyon dolar kaybetmesine yol açmıştır (Pettit vd., 2013: 46). Aralık 2019'da Çin'in Vuhan ortaya çıkan Covid-19 virüsü çok kısa sürede tüm dünyaya yayılarak küresel çapta halk sağlığını tehdit etmeye başlamış ve ülkeler çeşitli kısıtlamalar uygulamak zorunda kalmıştır. Salgın nedeniyle fabrikaların tamamen ya da kısmen kapatılması, havalimanlarındaki ve sınır geçişlerindeki sınırlamalar bu kısıtlamalardan bazılarıdır (Sarkis, 2020). Ülkelerin uyguladıkları karantinalar küresel tedarik zincirinde yıkıcı etkilere sebep olmuştur (Üstündağ ve Ungan, 2021: 117). Sonuç olarak dünya otomotiv üretimi, 2019'da 92,5 milyon olurken ve 2020 yılında salgının etkisiyle bu rakam 78 milyona inmiştir (KPMG, 2021: 3). 2021 yılında ise araçlarda kullanılan mikroçiplerin tedarik ve teslimat süreçlerindeki aksamalar sebebiyle tüm dünyada otomotiv firmalarının üretimlerine ara vermesine neden olarak, otomotiv sektöründe küresel bir kriz ortaya çıkmıştır. Bu krizin etkileri her geçen gün artarken

otomotiv üreticilerinin çözüm yolları geliştirme çabaları devam etmektedir (Wu vd., 2021).

Firmalar çoğu kez, tedarikçilerinin söz verdikleri zamanda teslimatları yerine getirmeme sorunuyla karşılaşmaktadırlar. Örneğin 2006 yılında Sony firmasının ürünü olan Sony Play Station 3'ün tedarikçi problemleri nedeniyle pazara sunumunda gecikmeler yaşanmış ve bu durum Sony'nin hem gelir kaybına uğramasına hem de pazar payının azalmasına sebep olmuştur (Sodhi & Tang, 2012: 4). Otomobil üreticisi Land Rover, bir tedarikçisinin iflas etmesi nedeniyle 1400 çalışanını işten çıkarmak zorunda kalmıştır (Sodhi & Tang, 2012: 4). Tedarikçilerin kusurlu ürün göndermesinden kaynaklanan ve milyonlarca dolar zarara neden olan diğer bir örnek ise 2005 yılının başlarında meydana gelmiştir. Tamamlayıcı parça üreten Bosch firmasının, dizel yakıtlı enjeksiyon sistemleri için ürettiği yüksek basınçlı pompaları kusurlu çıkmıştır. Bu hatanın Bosch'un alt tedarikçisi olan bir firmadan kaynaklandığı tespit edilmiş olsa da zincirin tümünü etkileyen bu hata önemli maddi zararlara neden olmuştur (Thun & Hoenig, 2011: 243). Mayıs 2017'de direksiyon dişlilerin tedarik sorunu nedeniyle BMW'deki üretim kesintiye uğramıştır. BMW'nin birinci kademe tedarikçisi olan Bosch'un bir tedarikçisindeki makine arızaları nedeniyle bazı direksiyon parçalarının üretimindeki gecikme direksiyon dişlilerinin teslimatını aksatmıştır (Dolgui & Ivanov, 2021: 103).

Farklı sebeplerden dolayı meydana gelen riskler işletmelerde çok çeşitli olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Ceryno vd. (2015: 1151) çalışmalarında meydana gelen risklerin sonuçlarını sıralamışlardır. Bunlar; satış kayıpları, maliyetlerde artış, finansal kayıplar, ürün kalitesinin azalması, sosyal kayıplar, müşterilerin hayatını riske sokan veya güvenliğine yönelik tehditlerin ortaya çıkması, olumsuz işletme imajı veya itibar kaybı ve ürün teslimlerinde gecikmeler şeklinde ortaya çıkan olumsuz sonuçlardır. Bu nedenle işletmelerin tedarik zincirindeki risklere karşı hazırlıklı olabilmeleri ve risklerin etkilerinden kendilerini koruyabilmeleri için öncelikle bu riskleri tanımlayabilmeleri, etkilerinin yanı sıra aralarındaki neden sonuç ilişkilerini de değerlendirmeleri gerekmektedir.

Literatürde tedarik zinciri risklerini tanımlamada farklı sınıflandırmalara yer verilmektedir. Tedarik zinciri risk yönetimi yazınında temel çalışmalardan birini hazırlamış olan Chopra & Sodhi (2004), tedarik zinciri risklerini dokuz temel kategoride incelemişlerdir. Bu risk türleri; bozulmalar, gecikmeler, bilgi sistemleri, tahmin, fikri mülkiyet, tedarik, alıcılar, envanter ve kapasite riskleridir. Wagner & Bode (2008) riskleri; talep, tedarik, düzenleyici ve yasal riskler, altyapısal ve katastrofik riskler ana başlıkları ile ele almış ve her bir risk grubuna ait alt riskleri tanımlamışlardır. Blackhurst vd. (2008) tedarik zinciri risklerini, bozulmalar/afetler, lojistik kaynaklı riskler, tedarikçi bağımlılığı riski, kalite riskleri, bilgi sistemleri riskleri, tahmin riskleri, yasal düzenlemelerle ilgili riskler, fikri mülkiyet riskleri, satın alma/tedarik riskleri, alacaklarla ilgili riskler, envanter riskleri, yönetim riskleri, kapasite riskleri ve son olarak güvenlik riskleri olmak üzere 14 farklı kategoride değerlendirmişlerdir. Manuj & Mentzer (2008) temelde kalitatif ve kantitatif riskler olarak sınıflandırdıkları tedarik zinciri risklerini küresel anlamda daha anlaşılır bir kategori geliştirerek 8 farklı riske ayırmışlardır. Wagner & Bode (2008) tedarik zinciri risk kaynaklarını 5 farklı sınıfta değerlendirmişlerdir: talep yönlü riskler, tedarik yönlü riskler, yasal ve bürokratik

riskler, altyapı ve katastrofik riskler. Samvedi vd. (2013) riskleri çıkış noktalarına göre tedarik, talep, süreç ve çevresel olarak ele almışlardır. Tedarik riskleri; dış kaynak kullanımı, tedarikçi iflası, kalite ve maliyetlerdeki ani artış (zam), talep riskleri; ani dalgalanmalar, piyasa değişiklikleri, rekabet değişiklikleri ve tahmin hataları, süreç riskleri; makine arızaları, işçi grevi, kalite problemleri, teknolojik değişim ve son olarak çevresel riskleri ise terör, siyasi istikrarsızlık, doğal afetler, ekonomik sıkıntılar, sosyal ve kültürel sorunlar alt risklerinden oluşmaktadır. Venkatesh vd. (2015) riskleri ana başlıklar altında sınıflandırmaksızın küreselleşme, hammadde ve ürünün kalite standartları, kaynak yetersizliği, tedarikçi belirsizliği, koordinasyon yetersizliği, çalışan davranışları, altyapısal riskler, program gecikmeleri, talep belirsizliği, müşteri tatminsizliği, finansal risk, güvenlik ve emniyet riski olarak incelemişlerdir.

Tedarik zincir risk yönetimi literatüründe çok çeşitli risklerden ve risk sınıflandırmalarından bahsedilmektedir. Genel bir bakış açısı sunması için farklı araştırmacıların çalışmalarında yer verdikleri tedarik zinciri risk türleri ve sınıflandırmaları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Literatürde Yer Alan Tedarik Zinciri Risk Türleri

Yazarlar	Risk Türleri
Harland vd. (2003)	Stratejik, operasyon, tedarik, müşteri, şirket varlıklarının değer kaybetmesi, rekabet, itibar, finansal, mali, yasal düzenleme ve hukuki riskler
Jüttner vd. (2003)	Çevresel, ağ kaynaklı ve organizasyonel riskler
Cavinato (2004)	Fiziksel, finansal, enformasyon, ilişkisel ve inovasyonel riskler
Chopra & Sodhi (2004)	Bozulma, gecikme, bilgi sistemleri, tahmin, fikri mülkiyet, tedarik, alıcılar, envanter ve kapasite riskleri
Christopher & Peck (2004)	Firma içi riskler; süreç ve kontrol riskleri. Firma dışındaki fakat tedarik zinciri ağındaki riskler; talep ve tedarik riskleri Tedarik zinciri dışındaki riskler; çevresel riskler
Tang (2006)	Operasyonel riskler; belirsiz müşteri talebi, belirsiz tedarik ve belirsiz maliyet. Bozulma riskleri; terör saldırıları, ekonomik krizler, devalüasyonlar, grevler, depremler, sel baskınları, kasırgalar
Wu vd. (2006)	İşsel riskler; kontrol edilebilir, kısmen kontrol edilebilir ve kontrol edilmez riskler Dışsal riskler; kontrol edilebilir, kısmen kontrol edilebilir ve kontrol edilmez riskler
Blackhurst vd. (2008)	Bozulmalar/afetler, lojistik, tedarikçi bağımlılığı, kalite, bilgi sistemleri, tahmin, yasal düzenlemeler, fikri mülkiyet satın alma/tedarik, alacaklar, envanter, yönetim, kapasite ve güvenlik riskleri
Manuj & Mentzer (2008)	Tedarik, operasyonel, talep, güvenlik, makro, politik, rekabet ve kaynak riskleri
Tang & Tomlin (2008)	Tedarik, süreç, talep, fikri mülkiyet, davranışsal ve politik/sosyal riskler

Wagner & Bode (2008)	Talep yönlü, tedarik yönlü, yasal ve bürokratik, altyapı ve katastrofik riskler
Trkman & McCormack (2009)	Endojen(içsel) riskler; pazar ve teknoloji türbülansları. Ekzojen(dışsal) riskler; ayrık olaylar (terör saldırıları, bulaşıcı hastalıklar, işçi grevleri ve sürekli olaylar (enflasyon oranı, tüketici fiyat endeksi değişiklikleri)
Kumar vd. (2010)	İç operasyonel riskler; talep, üretim ve dağıtım riskleri, tedarik riskleri Dış operasyonel riskler; terörist saldırılar, doğal afetler, döviz kuru dalgalanmaları
Olson & Dash Wu (2010)	Dışsal riskler; doğal olaylar, siyasi sistem, rakip ve pazar riskleri İçsel riskler; kapasite kullanımı, iç operasyon ve bilgi sistemleri riskleri
Ravindran vd. (2010)	Riske maruz değer (Value at risk); grev, terör saldırıları ve doğal afet riskleri Hedefi ıskalamak (Miss the target); geç teslimat, kalite gereksinimlerinin karşılanmama riskleri
Lin & Zhou (2011)	İçsel riskler; AR-GE, planlama, üretim, bilgi ve organizasyon yapısı riskleri Dışsal riskler; politika, tedarik ve teslimat riskleri
Tang & Musa (2011)	Malzeme akışı, finansal akış ve bilgi akışı riskleri
Tummala & Schoenherr (2011)	Talep, gecikme, bozulma, envanter, üretim (süreç) bozulmaları, kapasite, tedarik (satın alma), sistem, ülke ve taşımacılık riskleri
Sodhi & Tang (2012)	Tedarik, süreç, talep ve işletme düzeyi riskler
Samvedi vd. (2013)	Tedarik, süreç, talep ve çevresel riskler
Punniyamoorthy vd. (2013)	Tedarik, üretim, talep, lojistik, bilgi sistemleri ve çevresel riskler
Ho vd. (2015)	Makro riskler Mikro riskler; talep, üretim, tedarik ve alt yapı riskleri (bilgi sistemleri, taşımacılık ve finansal riskler) Planlama; strateji, durağanlık, bilgi sistemleri, kapasite ve talep riskleri Tedarik; satınalma, finansal ve ilişki riskleri
Rangel vd. (2015)	Üretim; operasyonel ve bozulma riskleri Dağıtım; müşteri riski İade; yasal risk Diğer; çevresel ve kültürel riskler
Prakash vd. (2017)	Tedarik, talep, kontrol, süreç ve çevresel riskler
Shahbaz vd. (2019)	Tedarik, süreç, talep, lojistik, işbirliği, finansal, çevresel riskler
Chu vd. (2020)	Politik, çevresel, finansal, tedarik ve talep, lojistik, sistem ve operasyonel riskler

Tedarik zinciri risklerinin incelendiği çalışmalarda, bir kısım araştırmacılar herhangi bir sınıflandırmaya gerek duymadan araştırma konularıyla ilgili riskleri değerlendirmişlerdir. Risklerin işletmeden işletmeye bağlamı değişmekle birlikte

evrensel bir sınıflandırma yapmaktansa risklerin sistematik olarak tanımlanmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada literatürdeki sınıflandırmalar göz önünde bulundurulurken riskler; tedarik, üretim, talep, bilgi sistemleri, taşımacılık, finansal ve çevresel risk kategorilerinde ele alınmıştır.

III. Araştırmanın Metodolojisi

A. Araştırmanın Tasarımı

Çalışmada otomotiv sektörü tedarik zincirini tehdit eden risklerin belirlenmesi ve risklerin birbirleriyle olan ilişkilerinin uygulayıcıların gözünden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Gerçek yaşam bağlamında meydana gelen olayları anlamak ve keşfetmek için nitel yöntemlerden yararlanılmaktadır (Leedy & Ormrod, 2014). Çalışmanın amacına ulaşabilmek için kişilerin görüşlerinin, anlayışlarının ve algılarının incelendiği nitel araştırma tasarımı kullanılmıştır (Percy vd., 2015: 78). Nitel araştırmalar, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasını sağlayan nitel bir sürecin izlendiği çalışmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45).

Araştırmada belirli aşamalar takip edilmiştir. Çalışmanın temel amacının belirlenmesinden sonra tedarik zinciri riskleriyle ilgili kapsamlı literatür taraması yapılarak yazında yer alan tedarik zinciri riskleri ve risk faktörleri belirlenmiştir. Literatürdeki risklerin ve risk faktörlerinin sayısının çok fazla olması, konunun çok genişleyerek katılımcılardan doğru bilgiye erişimi zorlaştıracağı düşüncesiyle risklerin bir kısmı elenmiştir. Risklerin ve risk faktörlerinin belirlenirken üretim yönetimi ve tedarik zinciri yönetimi konusunda uzmanlaşmış 2 akademisyenden görüş alınmıştır. Söz konusu eleme işlemi sonucunda 6 risk türü ve bu risk türlerini oluşturan toplam 31 risk faktörü tedarik zinciri yöneticilerinin değerlendirmelerine sunulmuştur (Tablo 2). Ardından verilerin elde edilmesi amacıyla otomotiv sektöründeki tedarik zinciri yöneticileriyle yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalarda en yaygın kullanılan veri toplama aracı olan yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği, önceden hazırlanan sorulara göre başlayan, ancak görüşme esnasında araştırmacının bağımsız sorular sorabildiği bir yöntemdir (Lune & Berg, 2017: 68). Yarı yapılandırılmış görüşmeler, araştırmacıların fenomen hakkında daha derin bir iç görü toplamasına veya katılımcıların tutumlarını, gerçeklerini, süreçlerini, deneyimlerini, tahminlerini veya davranışlarını keşfetmelerine olanak tanır (Cooper & Schindler, 2014). Son olarak tamamlanan mülakatların ardından elde edilen veriler nitel veri analizi yöntemlerinden olan betimsel analiz yaklaşımı ile düzenlenmiş ve yorumlanmıştır.

Tablo 2. Yöneticilerin Değerlendirdikleri Tedarik Zinciri Riskleri Türleri ve Risk Faktörleri

Risk Türleri	Risk Faktörleri	Yazarlar
Talep Riski	Talep bilgisinin hatalı olması	Olson & Wu (2010)
	Talep belirsizliği	Hahn & Kuhn (2012)

Üretim Riski	Talep değişkenliği	Nakandala vd. (2017)
	İş kazaları	Wagner & Bode (2008)
	İş gücü kaynaklı aksamalar	Tuncel & Alpan (2010)
	Makine arızaları	Samvedi vd. (2013)
	Stok yetersizliği	Qazi & Akhtar, (2020)
	Stok fazlalığı	Nakandala vd. (2017)
	Üretim kapasitesi	Tang & Musa (2011)
	Hatalı üretimden kaynaklanan aksamalar	Schlegel & Trent (2015)
Tedarik Riski	Tedarikçinin talep miktarındaki değişimleri karşılayamaması	Olson & Wu (2010), Ho vd. (2015)
	Tedarik edilen ürünlerin istenilen kalitede olmaması	Kull & Talluri (2008), Hahn & Kuhn (2012)
	Yanlış tedarikçi seçimi	Tummala & Schoenherr (2011)
	Tedarikçinin malzemeleri zamanında teslim edememesi	Kull & Talluri (2008), Schlegel & Trent (2015)
	Tedarikçiye bağımlı olma	Tummala & Schoenherr (2011),
	Tedarik edilen malzemelerde fiyat artışı	Samvedi vd. (2013)
	Tedarikçinin tasarım değişimlerini karşılayamaması	Lin & Zhou (2011)
Taşımacılık Riski	Gümrük işlemlerinde yaşanan sorunlar	Dittmann (2014), Ho vd. (2015)
	Taşıma işlemlerinin zamanında yapılmaması	Tummala & Schoenherr (2011)
	Taşıma maliyetlerinde ani artış	Tummala & Schoenherr (2011)
	Taşıma sırasında hasarların meydana gelmesi	Venkatesh vd. (2015)
Finansal Risk	Döviz kuru dalgalanmaları	Kumar vd. (2010)
	Faiz oranlarındaki değişim	Samvedi vd. (2013)
	Düşük kar marjı	Ho vd. (2015)
	Ürün maliyetlerindeki artış	Tummala & Schoenherr (2011)
Çevresel Risk	Yangınlar	Vanany vd. (2009)
	Doğal felaketler	Lawrence vd., (2020)
	Savaş ve terör riski	Kumar vd. (2010)
	Siyasi Belirsizlikler	Olson & Wu (2010),
	Ekonomik krizler	Samvedi vd. (2013)
	Yasal düzenlemeler	Venkatesh vd. (2015)

B. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Otomotiv sektöründe genel olarak; binek otomobil, minibüs, midibüs, otobüs, kamyonet, van, kamyon, çekici ve traktör üretimleri gerçekleştirilmektedir (Otomotiv Sektörü Raporu, 2020: 9). Türkiye otomotiv ana sanayinde faaliyet gösteren ve traktör üreticileri dahil olmak üzere toplam 14 işletme bulunmaktadır (OSD, 2020). Ayrıca otomotiv yan sanayinden faaliyet gösteren ilk 500 firma arasında yer alan otomotiv yan sanayisi otomotiv yan sanayisinde faaliyet gösteren ve ISO (İstanbul Sanayi Odası) ilk 500 arasına girmiş üretim işletmelerindeki tedarik zinciri yöneticileri oluşturmaktadır. Nitel araştırmalarda genellikle görüşme ve gözlem yönteminin kullanılması, elde edilen bilginin yoğunluğu örneklem büyüklüğü üzerinde sınırlılıkları beraberinde getirmektedir. (Yıldırım ve Şimsek, 2013: 135). Ayrıca nitel araştırmalarda, nicel araştırmalarda olduğu gibi istatistiksel formüller kullanılarak örneklem büyüklüğü belirlenmemekle birlikte bu konuda farklı sayıda önerilerde bulunmaktadır (Baltacı, 2018: 260). Örneğin bazı yazarlar 3 ila 10 kişi ile çalışmanın yeterli olabileceğini söylerken, başka bir yazar ise bir olgu bilim araştırmasının en az 10 kişi ile yürütülmesini önermektedir (Baltacı, 2018: 262). Bu nedenle çalışmada, olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kasti (amaçlı) örnekleme kullanılmıştır. Kasti örnekleme yönteminde, örneği oluşturan katılımcılar araştırmacının araştırma sorularına cevap bulacağına inandığı kişilerden oluşmaktadır (Altunışık vd., 2012: 142). Araştırmanın örneklemini 15 farklı firmadan 20 tedarik zinciri yöneticisi oluşturmuştur. Bu kapsamda Türkiye otomotiv ana sanayinde faaliyet gösteren 11 işletmeden 16 katılımcı ile otomotiv yan sanayinde yer alan 4 işletmeden 4 katılımcı olmak üzere toplamda 20 tedarik zinciri yöneticisiyle yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Tablo 2’de görüşme yapılan firmalarla ilgili sektör bilgisi, üretilen ürünler ve çalışan sayıları verilmiştir. Francis vd. (2010: 6), katılımcılarla yapılan mülakatlarda üst üste 3 görüşmeden yeni bilgiler sağlanmadığı takdirde veri doygunluğu noktasına ulaşıldığı belirtmişlerdir. Çalışma kapsamında, tedarik zinciri yöneticileriyle yapılan son 3 görüşmede tekrar eden benzer değerlendirmelerin yapıldığı görüldüğü için 20 görüşmeden sonra veri toplama süreci tamamlanmıştır. Görüşme yapılan katılımcılar tedarik zinciri yönetimi alanında yüksek deneyime sahip yöneticilerdir. Tablo 3’te görüleceği üzere katılımcıların otomotiv sektöründe sahip oldukları deneyim ve işletmelerinde görev aldıkları pozisyonlar konu ile ilgili verdikleri bilginin kalitesini ve güvenilirliğini sağlamaktadır (Meyer vd., 2019: 5).

Tablo 3: Görüşme Yapılan Tedarik Zinciri Yöneticilerinin Firma Bilgileri, Unvan ve Deneyimleri

Kod	Unvan	Deneyim	Sektör	Üretilen Ürünler	Çalışan Sayısı
K1	Tedarik Zinciri Direktörü	8 yıl	Yan sanayi	Sızdırmazlık Profilleri	1250
K2	Lojistik Müdürü	6 yıl	Yan sanayi	Süspansiyon ve direksiyon parçaları	2300
K3	Lojistik Müdürü	8 yıl	Yan sanayi	Şasi ve Mekanizma	1980
K4	Üretim Kontrol ve Satınalma Müdürü	11 yıl	Yan sanayi	Kapı çerçevesi, kapı kolu	820
K5	Malzeme Yönetimi Şefi	4 yıl	Ana sanayi	Otomobil	770

K6	Satınalma Müdürü	10 yıl	Ana sanayi	Otomobil	5200
K7	Tedarik Zinciri Geliştirme Müdürü	12 yıl	Ana sanayi	Otomobil/Kamyonet	6700
K8	Satınalma Müdürü	12 yıl	Ana sanayi	Minibüs/Kamyonet/Otomobil	7500
K9	Tedarik Zinciri Müdürü	14 yıl	Ana sanayi	Minibüs/Kamyonet/Otomobil	7500
K10	Lojistik Birim Yöneticisi	10 yıl	Ana sanayi	Midibüs/Kamyon/Kamyonet/Otobüs	2150
K11	İthalat Müdür Yardımcısı	13 yıl	Ana sanayi	Otomobil	2800
K12	Genel Müdür	15 yıl	Ana sanayi	Otomobil	5200
K13	Talep ve Üretim Planlama Müdürü	14 yıl	Ana sanayi	Otomobil/Kamyonet	6700
K14	Malzeme ve Araç Lojistik Müdürü	7 yıl	Ana sanayi	Minibüs/Kamyonet/Otomobil	7500
K15	Üretim Direktörü	14 yıl	Ana sanayi	Midibüs/Kamyon/Kamyonet/Otobüs	2150
K16	Satınalma Müdürü	18 yıl	Ana sanayi	Otobüs	3500
K17	Tedarikçi Yönetim Müdürü	17 yıl	Ana sanayi	Otobüs	3500
K18	Tedarikçi Yönetimi ve Lojistik Müdürü	12 yıl	Ana sanayi	Kamyon	1800
K19	Tedarik Zinciri Müdürü	13 yıl	Ana sanayi	Otomobil	7180
K20	Tedarik Zinciri Müdürü	22 yıl	Ana sanayi	Minibüs/Midibüs/Otobüs	1050

Türkiye otomotiv sanayisinde faaliyet gösteren 15 farklı firmadan 20 tedarik zinciri yöneticisinin her biriyle bir saati aşan mülakat yapılmıştır. Yöneticilerin talepleri gereği firma bilgileri ve yöneticilerin isimleri belirtilmemiştir. Çalışma bulgularının sunumunda etik kurallar gereği görüşülen tedarik zinciri yöneticilerinin isimleri yerine kodlar kullanılmıştır. Görüşmeler sürecinde elde edilen verilerin daha sonra detaylı analiz edilebilmesi için izin veren yöneticilerle yapılan mülakatlar ses kaydına alınmıştır.

C. Verilerin Analizi

Yöneticilerle yapılan görüşmeler yazılı dokümanlara dönüştürüldükten sonra betimsel analiz gerçekleştirilmiştir. Çeşitli yöntemlerle elde edilen verilerin öncesinde belirlenen başlıklar altında tasniflenerek ve yorumlanmasını içeren betimsel analizde araştırmacı, görüştüğü katılımcıların görüşlerini etkili bir biçimde yansıtabilme amacıyla doğrudan alıntılara sıklıkla yer verebilmektedir. Bu analiz yöntemiyle amaçlanan, elde edilmiş bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimsek, 2013: 256). Çalışmada, risk türleri ve bu riskleri oluşturan alt risk faktörleri birer tema ve alt tema olarak belirlenerek katılımcıların ifadeleri uygun temalara aktararak incelenmiştir.

IV. Bulgular

Tedarik zinciri yöneticileriyle yapılan görüşmelerde, otomotiv tedarik zincirinin tehdit eden risklerin neler olduğu konusunda bilgilere ulaşılmıştır. Katılımcılardan riskler konusunda görüşleri alınırken literatürden derlenerek hazırlanan Tablo 2'deki risk faktörleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmelerde bulunmaları istenmiştir. Bundan sonraki kısımda katılımcıların ortak görüşleri göz önünde bulundurularak daha önce önerilen risk türleri başlıkları altında otomotiv tedarik zinciri risk faktörleri ve aralarındaki ilişkiler ortaya konulmuştur.

A. Talep Riskleri

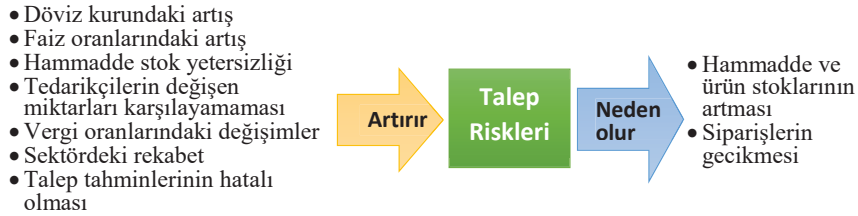
Talep riski, ürün talebindeki dalgalanmalardan doğan aksaklıklar ile ilgilidir. Ve bu durum arz ve talep arasında boşluk oluşturarak işletmeleri olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Samvedi vd., 2013: 2436). Talep riskini oluşturan faktörlerden talep bilgisinin hatalı olması, gelişmiş bilgi sistemleri, anlık bilgi paylaşımları ve sürekli güncellenen talep tahmin bilgileri sayesinde düşük bir olasılık olduğu yöneticilerin ortak ifadelerinde yer almıştır. Örneğin, satınalma müdürü K16 talep bilgisinin hatalı olmasıyla ilgili şunları söylemiştir:

“Otobüs üretiminde hangi parçadan kaç adet ihtiyaç var? Ne zaman sipariş verilmesi gerekir? Yazılım bunu belli bir ölçüde otomatik olarak hesaplayabilir. Sistemler arası bazı kopukluklar çalışanın veriyi eksik veya hatalı girmesi nedeniyle nadir de olsa talep bilgileri hatalı gelebiliyor.”

Ağır ticari araç ve otobüs üretimi yapan işletmelerde talep belirsizliği ve talep değişkenliği önemli bir risk unsuru olarak görülürken, binek otomobil sektöründe talep risklerinin önemi biraz daha azalmaktadır. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri de ağırlıklı olarak Türkiye pazarına ürünleri sunan ağır ticari araç ve otobüs üreticilerinin döviz kuru ve faiz oranlarının artışı gibi ekonomik olumsuzluklardan etkileniyor olmalarıdır. Binek otomobil sektöründe ise büyük oranda ihracata yönelik üretim yapıldığından talep riski etkisinin daha düşük düzeyde hissedildiği ifade edilmiştir.

Yöneticiler, otomotiv ana sanayi firmalarının ve tedarikçilerinin üretim planlarını bir yıl öncesinden tahmini olarak belirleyerek ve gerekli hazırlıkların tüm zincir boyunca yapıldığını belirtmişlerdir. Bütün siparişler ve tedarik süreçleri yıllık plana göre çalışmaktadır. Önceden belirlenmiş aralıklarla güncellenen talep tahmini bilgileri belirli bir tarihten sonra kesin siparişe dönüşmektedir. Çeşitli faktörlerin etkisiyle öngörü talebi veya kesin talep bilgisi ile gerçekleşen talep arasında farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Özellikle Türkiye pazarına yönelik üretim yapan işletmelerin talepleri ekonomik gelişmelerden, yasal düzenlemelerden, rekabet ve pazar koşullarından önemli ölçüde etkilenmektedir. Otomotiv sektöründe talep risk faktörleri konusunda ticari ve binek otomobil sektörü arasında önemli farklılıkların bulunduğu elde edilen sonuçlardan biridir.

Tedarik zinciri yöneticileriyle yapılan görüşmeler neticesinde Şekil 1’de gösterilen talep riskini artıran faktörler ve talep riskinin neden olduğu olumsuz durumlar tespit edilmiştir. Döviz kurundaki ve faiz oranlarındaki artışlar, tedarikçilerin talep değişimlerini karşılayamaması, hatalı tahminlerin yapılması, rekabetin yüksek oluşu, vergi oranlarındaki değişimlerin satışlara olan etkileri ve çeşitli nedenlerle meydana gelen hammadde yetersizlikleri talep risklerinin artmasına neden olmaktadır. Talep riskleri, siparişlerin müşterilerin istedikleri zamanda teslim edilememesi ve hammadde ve ürün stoklarının artmasına neden olabilmektedir.

Şekil 1: Talep Riskini Artıran Unsurlar ve Talep Risklerinin Etkileri

B. Tedarik Riskleri

Tedarik riskleri, tedarikçilerden ya da arz pazarından kaynaklanan sorunların meydana gelme olasılıklarıyla ilgilidir (Manuj & Mentzer, 2008: 138). Tedarik riskleri içerisinde yer alan tedarik edilen malzemelerde fiyat artışı riski görüşülen yöneticilerin çoğu tarafından işletmeyi tehdit edebilecek bir risk faktörü olarak değerlendirilmemiştir. Hatta tedarikçilerle yapılan anlaşmalar gereği aynı parçayı sağlayan tedarikçinin zamanla uzmanlaşacağı ve maliyetlerini azaltması gerektiği düşüncesiyle tedarikçilerden fiyat indirimlerinin istendiği tedarik zinciri yöneticilerinin ortak ifadelerinden biri olmuştur. Örneğin K1'in bu konudaki değerlendirmesi şöyledir;

“Tedarik edilen malzemelerde genel olarak fiyat artışı riski yaşanmamaktadır. Tedarik edilen parçanın özelliklerinin değişiklik göstermesi durumunda veya sonradan tespit edilen bir kusur nedeniyle birtakım müdahaleler yapıldığında maliyet artışı oluşuyorsa fiyat değişikliği meydana gelebilir. Ancak fiyat artışı, sadece özel durumlarda ve müşteri mutabakatıyla uygulanır.”

Yöneticiler, tedarikçilerin talep değişimlerini karşılayamama riskine karşı her ne kadar tedarikçilerinin belirli bir düzeyde kapasite esnekliğine sahip olmaları konusunda çalışmalar yapıyor olsalar da söz konusu risk faktörünün çeşitli nedenlerden dolayı ortaya çıkabileceği belirtmişlerdir. Söz konusu risk faktörüyle ilgili olarak tedarikçi yönetim müdürü K17'inin ifadeleri şunlardır;

“Tedarikçinin değişen miktarları karşılayamaması durumunda ilk olarak tedarikçinin esnek kapasite uygulamalarına yer vermesi istenir. Fazla mesailer, hafta sonu çalışmaları, yeni kalıp yatırımı gibi yöntemler uygulanır. Bunlarda fayda vermez ise farklı tedarikçi veya farklı ürün arayışına gidilebilir.”

Tedarik zinciri yöneticileri, üretilen araçların parçalarında 5 veya 6 yıl süreyle önemli değişiklikler olmadığını ifade etmişlerdir. Tedarikçilerden uzun süre tasarım değişikliklerinin istenmemesi nedeniyle tedarikçinin tasarım değişikliklerini karşılayamaması otomotiv tedarik zincirini tehdit eden bir risk faktörü olarak görülmemiştir. Bu konuda binek otomobil üreticisi bir firmanın ithalat müdür yardımcısı K11 şu ifadelerle yer vermiştir;

“Otomobil üretiminde birkaç yıl boyunca üretilecek parçanın özellikleri değişiklik göstermez. Ancak bir takım mühendislik değişimleri uygulanmaktadır. Buradaki müdahaleler kalıp değişimi veya malzeme değişikliği gibi büyük çaplı değildirler. Bazı parçaların araca takılıp takılmayacağı veya kullanılan malzemenin kalitesinin artırılması gibi iyileştirmeler yapılabilir.”

Tedarik zinciri yöneticilerinin ortak ifadelerine göre, otomotiv sektöründe tedarikçi seçimi, tedarikçilerin geliştirilmesi, tedarikçilerle uzun vadeli ilişkilerin kurulması çok önemli görülmektedir. Bu nedenle yanlış tedarikçi seçimi riski oldukça düşük olasılıklı bir risk faktörü olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde tedarikçiye bağımlılık otomotiv sektörü için düşük düzeyli bir risk faktörü olarak değerlendirilmiştir. Özellikle otomotiv ana sanayinin, tedarikçilerinin birçoğu üzerinde uzun vadeli sözleşmelerle sağlanan hakimiyeti bulunmaktadır. Yöneticiler, tedarikçi ve müşteri ilişkisinin belirli bir finansal büyüklüğe sahip olması ve sürekli bir ilişkinin sağlanmasının tedarikçi bağımlılığı riskinin azaltılmasında önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bu konuda K3'ün şunları belirtmiştir;

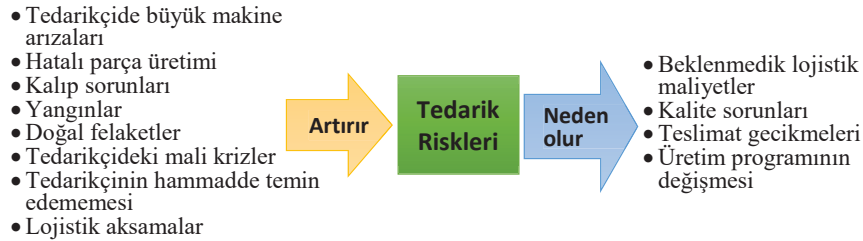
“Tedarikçi bağımlılığı yok denecek kadar azdır. Ancak bazı özel parçaların tedarikçi sayısı az olduğu için belli bir düzeyde tedarikçi bağımlılığından bahsedilebilir. Bu durumda ise, tedarikçi ile uzun vadeli özel sözleşmeler yaparak malzeme tedariki güvence altına alınır.”

Kendilerine soru yöneltilmemesine rağmen bazı tedarik zinciri yöneticileri tedarikçilerin finansal olarak kötü duruma düşmesinin kendileri için ciddi bir risk faktörü olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü tedarikçide ortaya çıkacak finansal bir kriz tedarikçi faaliyetlerinin aksamasına neden olmakta ve müşteriye yapılan parça sevkiyatını kesintiye uğratmaktadır. Bu konuda ağır ticari araç üreticisi bir firmanın tedarikçi yönetim müdürü K17 şunları söylemiştir;

“Tedarikçilerin finansal durumu aylık olarak yakından takip edilir. Finansal olarak riskte olan tedarikçiler tespit edilerek, yeni tedarikçi geliştirme planı veya mevcut tedarikçinin finansal durumunu iyileştirme planı yapılır.”

Yeni tedarikçiyle çalışma sürecinin uzun sürmesi nedeniyle işletmeler tedarikçideki olumsuz mali gidişatın erken tespit edilmesinin önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Yukarıda sözü edilen risk faktörlerinin yanı sıra yöneticiler, tedarikçilerde çeşitli sebeplerden dolayı beklenmedik olumsuzlukların yaşanabileceğini belirtmişlerdir. Ve bu olumsuzlukların malzeme temininde aksamalara sebebiyet vereceğini vurgulamışlardır. Tedarikçide meydana gelen büyük makine arızaları, hatalı parça üretimi, tedarikçinin hammadde temin edememesi, üretim ekipmanlarında özellikle kalıplarda ortaya çıkan sorunlar, yangınlar, doğal felaketler, mali krizler ve lojistik operasyonlarda meydana gelen aksamalar tedarikçinin malzemeleri zamanında ve istenilen miktarda ve kalitede teslim edememesine dolayısıyla da tedarik riskinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. (Şekil 2)

Şekil 2: Tedarik Riskini Artıran Unsurlar ve Tedarik Risklerinin Etkileri

C. Üretim Riskleri

Literatürde süreç ve operasyonel riskler olarak ta ifade edilen üretim riskleri organizasyonun içsel faaliyetlerinde konumlanmışlardır. Bu durum işletmenin bu riskleri kontrol altına almasını kolaylaştırmaktadır (Schlegel & Trent, 2014: 134). Özellikle otomotiv sektöründe yalın üretim ve sürekli iyileştirme gibi uygulamalar süreçleri hatasızlaştırma çabasıdır. Ancak, tüm bu iyileştirmeler tedarik zincirlerinin hata toleransının da azalmasına neden olmuştur (Deloitte, 2012: 3).

Aracı oluşturan binlerce parça bulunmaktadır. Bu parçaların, doğru miktarda, doğru zamanda, istenilen yerde hazır bulundurulması gerekir. Bu nedenle başarılı stok yönetimi yöneticiler tarafından çok önemli görülmektedir. Stok yetersizliği nedeniyle istenen miktarda üretim gerçekleştirilemez ise talebin karşılanamaması riski ortaya çıkacaktır. Ancak, çeşitli sorunlara karşı stok seviyelerini arttırmak beraberinde stok fazlalığı riskini getirmektedir. Fazla stok bulundurmaya işletmelerin maliyetlerinin artması, gerçek problemlerin perdelenmesi ve eldeki parçaların demode olması nedeniyle kullanılamaz duruma gelmesi gibi çeşitli sorunlara yol açmaktadır.

Yöneticiler, tedarikçilerde veya odak işletmede meydana gelebilecek makine arızalarının tedarik zincirinde aksamalara neden olabileceğini ifade etmişlerdir. Örneğin, tedarikçide meydana gelen makine arızası veya ekipman yetersizliği gibi durumlar malzeme tedarikini olumsuz etkileyebilir. Yöneticiler makine arızlarından kaynaklanabilecek aksamaların çeşitli reaktif ve proaktif önlemlerle giderilebileceğini ifade etmişlerdir. Esnek kapasiteye sahip olunması, farklı makinelerle aynı işlemin gerçekleştirilmesi, üretim programının değiştirilmesi şeklinde uygulamalarla makine arızlarından kaynaklanacak gecikmelerin telafi edilebileceğini belirtmişlerdir.

Yöneticilere, iş kazalarının işletme faaliyetlerini hangi düzeyde etkilediği sorulmuştur. Tedarik zinciri yöneticileri, otomotiv sektöründe faaliyet gösteren firmaların iş güvenliğiyle ilgili önlemlerin alınması, gerekli denetim ve uygulamalar konusunda gelişmiş iş sağlığı ve güvenliği sistemine sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Alınan tüm önlemlere rağmen yaşanan iş kazalarında ise üretim faaliyetlerini kesintiye uğratabilecek aksamaların yaşanmadığı belirtilmiştir. Otomotiv ana sanayindeki firmalar tedarikçilerinin de iş güvenliğinin sağlanması konusunda belirli bir yeterliliğe sahip olmasını istemektedirler. Bu konuda tedarikçi yönetim müdürü K17 şu ifadelerle yer vermiştir:

“İş kazası kaynaklı duruşlar karşılaşılan bir durum değildir. Ancak önemszenmesi gereken önemli bir risk faktörüdür. Tedarikçilerin değerlendirilmesinde dahi iş güvenliği konularına yer verilerek iş güvenliği konusunda gerekli önlemleri aldıkları kontrol edilmektedir.”

İş gücü kaynaklı aksama riski konusundaki değerlendirmelerde iş gücü devamsızlığı (Tuncel & Alpan, 2010) grevler (Wu vd., 2006), iş gücü kaynaklı hatalar, nitelikli iş gücünün kaybedilmesi veya yetersizliği (Ho vd., 2015) konularından bahsedilmiştir. Yöneticiler genel olarak iş gücü kaynaklı aksamaların üstesinden gelinebilecek sorunlar olarak gördüklerini ifade etseler de başarılı bir şekilde yönetilmesi gereken bir risk faktörü olduğunu da vurgulamışlardır. Bu konuda otomotiv yan sanayi işletmesinde üretim kontrol ve satın alma müdürü olarak görev yapan K4 şunları söylemiştir:

“İşgücü kaynaklı aksamalara karşı yine yedekleme mantığı devrededir. İhtiyaç duyulan personelin %1 fazlası bulundurulmaya çalışılır. Ayrıca işe gelmeyen çalışanın yerine hatlarda ustabaşı vb. görevlerde çalışanlar gerektiğinde gelmeyen çalışanın yerine bakabilmektedir. Aynı hatta 5 kişi birden gelmez ise diğer hatlardan çoklu yeteneğe sahip çalışanlardan takviye yapılır.”

Hatalı üretim, otomotiv ana sanayi ve yan sanayide karşılaşılan bir durumdur. Yöneticilerin hatalı üretimle ilgili en büyük endişesi hatanın müşteriye yansımalarıdır. Özellikle otomotiv yan sanayi firma yöneticileri müşteriye gönderilen hatalı parçaların ana sanayinin faaliyetlerinin aksatmasından dolayı ceza almalarına ve hatta ana sanayi ile uzun vadeli ilişkilerin bozulmasına sebep olacağını belirtmişlerdir. Bu risk faktörüyle ilgili otomotiv yan sanayi işletmesinde lojistik müdürü olan K3’ün değerlendirmeleri şöyledir:

“Hatalı parçalar üretimin önemli bir gerçeğidir. Burada önemli olan unsurlar, hatalı parçanın kaç adet olduğu ve doğurduğu kalitesizlik maliyetidir. Ayrıca hatalı parçalar ana sanayiye gittiğinde tedarikçi notunu düşürebilmekte ve uzun vadeli ilişkileri zora sokabilmektedir. Böyle bir durumda hatanın nereden kaynaklandığı tespit edilerek tekrar edilememesi için önlemler alınır.”

D. Taşımacılık Riskleri

Taşımacılık riskleri, lojistik süreç boyunca firmanın veya ortaklarının lojistik sistemlerinden veya doğal afetlerden kaynaklanan gecikmelere veya kesintilere neden olan bir faktör olarak görülmektedir (Shahbaz vd., 2019). Taşımacılıktaki aksaklıklar, tüm tedarik zincirini etkileyerek operasyonların durmasına, satış kayıplarına, geç teslimatlara ve itibar kaybı gibi sorunlara yol açabilir (Garvey vd., 2015).

Dışsal bir risk faktörü olan gümrük işlemlerinde yaşanan sorunların mevzuattaki değişimlerden, sınır kapıları geçişlerindeki aksamalardan, evrak işlemlerindeki eksikliklerden/hatalardan ve gümrük tarifelerindeki değişiklikler nedeniyle süreçlerdeki gecikmelerden kaynaklandığı uzmanlarca belirtilmiştir. Bu konudaki bazı yöneticilerin ifadeleri şunlardır:

“Belirli gümrüklerde sıkıntılar daha fazladır. Örneğin Güney Amerika ve Brezilya’dan gelen parçalarda sorunlar yaşanabilmektedir. Bu bölgelerdeki sorunların kaynağı grevler, siyasi karışıklıklar ve süreçlerin yavaş işlemesi şeklinde sıralanabilir.” (K9)

“Gümrüklerle ilgili başlıca risk faktörü gümrük tarifelerinde değişikliklerin yaşanmasıdır. Bazı durumlarda gümrük işlemleri nedeniyle malzemeler gecikebilmektedir.” (K15)

Taşımacılık faaliyetlerinde çeşitli sebeplerden dolayı gecikmeler yaşanabilmektedir. Yöneticiler malzemenin tedarikinde mesafe arttıkça, özellikle deniz aşırı ülkelerden tedarik edilen parçalarda birtakım aksaklıkların çıkma olasılığının arttığını dile getirmişlerdir. Örneğin liman grevleri, olumsuz hava koşulları ve siyasi karışıklıklar nedeniyle nakliye faaliyetlerinde gecikmelerin yaşandığı belirtilmiştir. Bu nedenle bazı otomotiv ana sanayi işletmeleri tedarikçilerinin yakın mesafelerde olmasını stratejik anlamda çok önemli bulduklarını ve tedarikçi seçiminde önem verilen unsurlardan biri olduğunu ifade etmişlerdir.

Taşıma maliyetlerinde ani artışın bir risk unsuru olmadığı tüm yöneticilerin ortak görüşü olmuştur. Lojistik firmalarıyla yapılan yıllık anlaşmalar gereği beklenmedik ani değişimler yaşanmamaktadır. Taşıma maliyetlerinde artışlar döviz kurundaki dalgalanmalara da bağlıdır. Ancak akaryakıttaki fiyat artışının derhal maliyetlere yansıtılmadığı, belirli bir süreçte gerçekleştiği belirtilmiştir. Ayrıca yöneticiler, satışların ve ödemelerin döviz cinsinden gerçekleştirildiği için işletmelerde böyle bir riskin de ortaya çıkmayacağını ifade etmişlerdir. Bu risk faktörüyle ilgili bazı yöneticilerin değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Taşıma maliyetlerin de ani artış yaşanmaz. Lojistik firmalarıyla bir araya gelinerek bir yıllık sözleşme yapılır. Alanlarında uzman olan uluslararası lojistik hizmet sağlayıcıları gelecek fırsat ve tehditlerin neler olacağını, çalışılacak yılın risklerini ön görebilen profesyonel firmalardır. Tüm değişken ve sabit maliyetleri göz önünde bulunduran lojistik firmaları yıllık sabit fiyatla otomotiv ana sanayisinin karşısına çıkmaktadır” (K11)

“Taşıma maliyetleri arttığında eskalasyonlarla, fiyatlarda birtakım güncellemeler yapılır. Bu güncellemelerde karşılıklı anlaşmalarla belirlenmiş bir formül kullanılır.” (K10)

“Kara nakliyesinde temel maliyet kalemi akaryakıttır. Döviz kurundaki artışa bağlı olarak taşıma maliyetlerinde de artış söz konusudur. Ancak akaryakıttaki fiyat artışı derhal maliyetlere yansıtılmaz. Fiyat artışı belirli bir süreçte gerçekleşir.” (K13)

Taşıma sırasında malzeme hasarlarının sık bir şekilde olmasa da meydana geldiği uzmanlarca belirtilmiştir. Malzemelerin konulduğu kasaların yorulması ve deformasyonu sonucunda parçalarda hasarlar meydana gelebilmektedir veya elleçleme esnasında kasaların devrilmesi ve parçaların zarar görmesi şeklide durumlar yaşanabilmektedir. Gelen parçalarda hasar durumu ortaya çıktığında sigortaya başvurulmakta veya kusur hangi tarafta ise maliyetin karşılanması istenmektedir. Burada önemli olan hasarlı malzeme nedeniyle üretim faaliyetlerinin aksayabilme ihtimalinin en aza indirilebilmesidir. Bu konuyla ilgili sırasıyla K17 ve K11’in ifadeleri şunlardır:

“Taşıma sırasında hasarlar meydana gelmektedir. Ancak sık tekrarlanan bir durum değildir. Taşıma sırasında malzemenin hasarlanması veya kullanılamaz hale gelmesi durumunda üretim sürecinin aksamaması için işletmeler emniyet stoğu bulundurmaktadır.”

“Taşıma sırasında hasarların/kazaların meydana gelmesi durumunda sigorta zararı karşılamaktadır. Üretim aksamasına neden olabilecek durumlarda ise gemi ile getirilen malzemeler, tedarik sürecini hızlandırmak adına havayolu taşımacılığı kullanılarak getirilirler.”

- Sınır geçişlerinde gecikmeler
- Yasal düzenlemeler
- Deniz aşırı ülkelerden tedarik
- Liman grevleri
- Olumsuz hava koşulları
- Siyasi karışıklıklar

- Ulaşım rotalarının değiştirilmesi
- Ekspres nakliye faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi
- Maliyet artışları
- Emniyet stoklarının artırılması

Şekil 3: Tedarik Riskini Artıran Unsurlar ve Tedarik Risklerinin Etkileri

E. Finansal Riskler

Para akışıyla ilgili riskler finansal risklerdir. Tedarik zincirindeki finansal sorunlar sadece odak işletme ile sınırlı olmayıp tedarikçileri ve müşterileri de kapsamaktadır (Dellana & West, 2016: 132). Yöneticilerin bir kısmı finansal risk faktörlerinin hepsi için değerlendirme yapmaktan kaçınmışlardır. Ancak görüşlerini bildiren katılımcıların da ortak değerlendirmeleri olmuştur.

Döviz kuru dalgalanmaları risk faktörü özellikle Türkiye’de meydana gelen döviz kurundaki artışlar çerçevesinde yöneticiler tarafından değerlendirilmiştir. Döviz kurlarındaki artışların ithal edilen parçaların maliyetlerini artırması nedeniyle iç pazarda (Türkiye pazarında) otomobil fiyatlarının tırmanışa geçmesine ve bu nedenle Türkiye pazarındaki taleplerin önemli ölçüde azalmasına neden olduğu ifade edilmiştir.

“Otomotiv sektörünün özellikle binek otomobil üreticilerinin büyük oranda ihracat yapması sayesinde Türkiye’deki döviz kuru artışlarından daha az etkilenmesini sağlamaktadır. Ancak döviz kurundaki artışın, farklı otomotiv ana sanayilerinde özellikle ihracatı az olan firmalardaki olumsuz etkileri tüm zincir boyunca ciddi şekilde hissedilir.” (K19)

Faiz oranlarındaki ve döviz kurundaki artışın satın alma ve üretim maliyetlerinin artmasına ve özellikle Türkiye pazarında talebin azalmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Ancak büyük oranda ihracata yönelik üretim yapan firmalar finansal risklerin olumsuz etkilerini ihracat paylarını arttırmaya çalışarak biraz daha hafifletmektedirler. Yapılan bir değerlendirme şöyledir:

“Faiz oranlarındaki ve döviz kurlarındaki artış riskine karşı diğer bir koruma yöntemi yurt dışı ihracat payını arttırmaktır. Hali hazırda firmamızın ihracat oranı %80’in üzerindedir. Türkiye’de yaşanan döviz kuru kriziyle birlikte oran birkaç puan daha artırılarak %86’ya çıkarılmıştır. Bu uygulama krizin etkisini önemli ölçüde azaltmıştır” (K9)

Otomotiv sektöründe rekabetin her alanda yüksek olmasının kar marjlarının düşmesine sebebiyet verdiği ifade edilmiştir. Pazarın belirli bir fiyat beklentisi içinde olması nedeniyle maliyetlerdeki artışın satış fiyatlarına yansıtılamaması kar marjının azaltılmaktadır.

F. Çevresel Riskler

Çevresel riskler, zincir içindeki tek bir kademeyi ya da organizasyonu etkileyebileceği gibi tedarik zincirinin tümünü etki edecek olaylardan meydana gelebilir (Samvedi vd., 2013). Çevresel riskler çeşitli makalelerde makro riskler (Ho vd., 2015) veya dışsal riskler (Kumar vd., 2010; Trkman & McCormack, 2009) olarak isimlendirilmektedir

Doğal felaketler tedarik zincirlerini farklı şekillerde etkileyerek daha önce denenmemiş çözüm yollarının geliştirilmesine sebep olabilmektedir. Yöneticiler söz konusu risk faktörleriyle ilgili gerçek örnekler vermişlerdir. Yöneticilerin doğal felaketler konusundaki ifadelerinden bazıları şunlardır:

“Doğal afet yaşandı. Örneğin dolu yağışı meydana geldi ve stoktaki yaklaşık 15 bin araba zarar gördü. Yurtdışından ekipler getirilerek dolu hasarları vakum

sistemi ile düzeltildi. Ve bu otomobiller %5 ila %15 arasında indirimli fiyatlarla satıldı.” (K11)

“Doğal afet riski lojistik operasyonları önemli ölçüde etkilemektedir. Bulgaristan'daki nehrin taşması karayolu ulaşımını zora sokmakta ve süreleri uzatmaktadır.” (K17)

“Doğal afet riskleri için reaktif uygulamalar daha yaygındır. Örneğin, Japonya'da ki deprem ve tsunami sonrasında meydana gelen nükleer santral sızıntısı nedeniyle fukuşima bölgesinden gelen parçalar için radyasyon testleri yapıldı. Aynı bir ambar kiralatarak, gelen parçalar iki günlük radyasyon kontrolünden geçtikten sonra üretime alınmıştır.” (K18)

Bazı yöneticiler, siyasi belirsizliklerin ülke ekonomilerine olumsuz etkisinin tedarik zinciri faaliyetlerini etkileyebileceği veya küresel çapta siyasi krizlerin olumsuz etkilerinin olabileceği belirtmişlerdir. Özellikle son yıllarda ticaret savaşları olarak adlandırılan dünya ticaret hacminde büyük paya sahip devletlerin uyguladıkları ticari yaptırımların küresel tedarik zincirine olumsuz etkileri olabileceği ifade edilmiştir. Ancak çevresel risklerin içerisinde yer alan siyasi belirsizlikler ve savaş ve terör faktörlerinin birçok yönetici tarafından işletme faaliyetlerini aksatabilecek düşük olasılıklı riskler olarak değerlendirildiği görülmüştür.

İşletmelerde yangın risk faktörü iş sağlığı ve güvenliği kapsamında yönetilmektedir. Otomotiv ana sanayisindeki yöneticiler iş güvenliği ile ilgili çalışmaların titizlikle uygulandığını vurgulamışlardır. Ayrıca, tedarikçilerinin de iş sağlığı ve güvenliği konusunda belirli bir yeterliliğe sahip olması, birlikte çalışabilme şartları içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla yangın riskine karşı iş güvenliği kapsamında önlemlerin alındığı ifade edilmiştir. Buna rağmen yangın riski yöneticiler tarafından çevresel riskler içinde önemli bir risk faktörü olarak değerlendirilmiştir. Çünkü geçmişte meydana gelen yangın vakaları bu riskin önemini artırmaktadır. Yangın riski ile ilgili yöneticilerin ifadelerinden bazıları şöyledir:

“Boyahane, otomotiv fabrikasında yatırım maliyeti yüksek en kritik bölümlerden biridir. Aynı zamanda yangın riski yüksek olan bir bölümdür. Burada çıkacak yangın fabrikanın bütün faaliyetlerini durdurabilir. Nitekim böyle bir yangın meydana geldi ve işletme yetkilileri günlerce sorunu çözmek için geceli gündüzlü çalışmak zorunda kaldılar.” (K11)

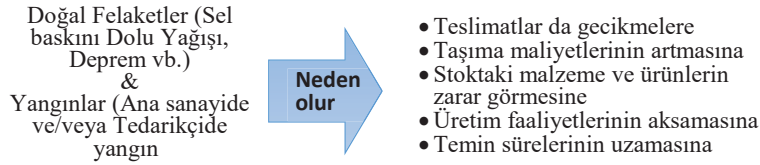
“Örneğin, makas üreten bir tedarikçinin dökümhanesinde yangın meydana geldi. Bu olay meydana gelince bir takım oluşturuldu. Bu takım yeni bir tedarikçi olarak, en kısa zamanda sevkiyatın başlamasını sağlamıştır.” (K18)

“2011 yılında otomotiv ana sanayisine poliüretan parça üretimi yapan tedarikçide yangın meydana geldi. Ortaya çıkan ciddi olumsuzluk karşısında firmamız bazı parçaları alternatif tedarikçilere yaptırmıştır.” (K9)

“Türkiye'deki tedarikçi firmanın deposunda çıkan yangın nedeniyle ana firmada aksama yaşanmaması için aynı tedarikçinin Çin ve Hindistan'daki fabrikalarından uçakla ihtiyaç duyulan parçalar getirilmiştir.” (K11)

Tedarik zinciri yöneticilerine göre doğal felaketlerin ve yangınların neden olduğu sorunlar Şekil 4’de gösterilmektedir. Bunlar; malzeme temininde ve teslimatlar da gecikmeler, doğal felaketler nedeniyle ulaşım rotasının ve/veya taşıma modunun değiştirilmesi nedeniyle taşıma maliyetlerinin artması, yangınların sebep olduğu üretim aksamaları, stoktaki bitmiş ürün ve malzemelerin zarar görmesi şeklindedir.

Şekil 4: Doğal Felaketlerin ve Yangınların Olumsuz Etkileri

Yasal düzenlemelerin neden olabileceği sorunlar konusunda yöneticiler örnekler vererek değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Yasal düzenlemeler kapsamında, gümrük işlemlerindeki değişimler, vergi düzenlemeleri, emisyon sınır değerlerindeki değişimler, farklı pazarlardaki yasal düzenlemelerden bahsedilmiştir. Ayrıca, yasal düzenlemelere uyum sağlamanın sadece Türkiye ile sınırlı olmadığı, aynı zamanda faaliyet gösterilen farklı ülkelerin mevzuat düzenlemelerinin de yakından takip etmenin gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bu risk faktörüyle ilgili olarak yönetici değerlendirmeleri şunlardır:

“Yasalardaki değişimler özellikle maliyetler açısından risk oluşturabilmektedir. Artan maliyetler nedeniyle tedarikçi değişimlerine gidilebilir. Ayrıca küresel çaptaki yasal düzenlemeler de otomotiv üreticisini zora sokabilmektedir.” (K9)

“Yasal düzenlemelere en iyi örneklerden biride ÖTV indirimleridir. ÖTV teşvikinin uzatılıp uzatılmayacağı işletmenin önünde bir belirsizlik olarak durmaktadır. Avrupa’nın ileriye dönük emisyon düzenlemeleri otomotiv işletmenlerinin elektrikli araç üretimini hızlandırmalarına ve çeşitli yerlerdeki üretim faaliyetlerini sonlandırmasına veya değiştirmelerine neden olmuştur.” (K5)

“Ülkemizde olmasa da Avrupa’daki yasal değişimler nedeniyle birtakım zorluklar yaşanabilmektedir. Örneğin çıkacak bir yasal düzenleme ile elde bulundurulanan stokların işe yaramaması ya da büyük bir yenilemeden geçmesi zorunluluğu ortaya çıkabilir.” (K20)

V. Tartışma

Talep riski, ürün talebindeki dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır (Samvedi vd., 2013). Tedarik zinciri yöneticilerinin ifadelerine göre otomotiv sektöründe talep risklerini ortaya çıkaran ve arttıran unsurlar; döviz kurlarındaki artış, faiz oranlarındaki artış, vergi oranlarındaki değişim, sektördeki rekabet, malzeme tedarikinde yaşanan aksamalar ve hatalı öngörüler olarak sıralanmıştır. Talep riskini arttıran söz konusu bu faktörlerden sektördeki rekabet ve hatalı öngörülere neden olan yanlış talep tahminleri, talep risk faktörleridir. Döviz kurlarındaki artış ve faiz oranlarındaki artış finansal risk faktörleri kategorisindedir (Ho vd., 2015). Burada bazı finansal risk faktörlerinin talep riskini arttırdığı görülmektedir. Vergi oranlarında ki değişim yasal düzenlemelerden kaynaklanmaktadır. Yasal düzenlemeler ise çevresel bir risk faktörüdür. Malzeme

tedarikinde yaşanan aksamalar (kalite, zaman ve miktar değişimleri) ise tedarik risk faktörü içinde ele alınmaktadır (Kull & Talluri, 2008). Dolayısıyla araştırmada bulgularına göre otomotiv sektöründe talep riskini arttıran faktörlerden yalnızca ikisi literatürdeki talep risk faktörleri kategorisindedir.

Farklı çalışmalarda yer alan tedarik risk faktörlerinden bazılarının otomotiv tedarik zinciri için tehdit oluşturmadığı görülmüştür. Örneğin, tedarik edilen parçalarda fiyat artışını meydana gelmesi riski (Manuj & Mentzer, 2008; Samvedi vd., 2013) tedarikçilerle yapılan bağlayıcı anlaşmalarla ortadan kaldırılmaktadır. Otomotiv sektörü teknolojik gelişmelerin odağında bir sektör olsa da ürün özelliklerindeki değişimler hızlı değildir. Dolayısıyla tedarikçilerin ürettiği parçaların özellikleri uzun süre değişmemektedir. Bunu sonucu olarak Lin & Zhou (2011)'unun işaret ettiği tedarikçilerin tasarım değişimlerini karşılayamama riski otomotiv sektörünü tehdit eden tedarik risk faktörü olarak görülmemiştir. Otomotiv sektöründe tedarikçilerle ilişkiler çok güçlü tutulmak istenmektedir. Tedarikçilerin seçimi, takibi, gelişimi, uzun vadeli iş ilişkilerin devamlılığı oldukça önemlidir. Bu nedenle yanlış tedarikçi seçimi (Tummala & Schoenherr, 2011) düşük olasılıklı bir risk faktörü olarak değerlendirilmiştir. Özellikle otomotiv ana sanayisinde faaliyet gösteren işletmelerin tedarikçileri üzerinde hâkimiyet kurmalarının tedarikçi bağımlılığı riski olasılığını azalttığı yöneticilerin ortak ifadesi olmuştur. Ancak günümüzde devam eden çip krizi tedarikçi bağımlılığının halen çok ciddi bir risk faktörü olduğunu göstermektedir.

Üretim risk faktörleri firma içi risklerle ilgilidir. Otomotiv işletmelerindeki yöneticiler, içsel faaliyetlerde ortaya çıkabilecek olan bu risklerin yönetiminin firma dışı risklere nazaran kolay olacağını vurgulamışlardır. Literatürle de paralel olarak stok bir risk faktörü olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda stok arttırmak çeşitli risklerin olumsuz etkilerini azaltan bir araç olarak görülmektedir (Chopra & Sodhi, 2004). Bu nedenle başarılı ve dengeli stok yönetimi son derece önemlidir. Gelişmiş üretim sistemlerine sahip olan ve yalın üretim, altı sigma ve tam zamanında üretim gibi uygulamalarla iç süreçlerini sürekli iyileştiren otomotiv işletmelerinin makine arızaları ve hatalı üretim risk faktörlerini kontrol altına aldıkları söylenebilir. Ancak, Sodhi & Tang (2012) söz konusu uygulamalara rağmen üretim ve tasarım hataları nedeniyle araç geri çağırılmalarının yaşanmaya devam ettiğini belirtmiştir.

Taşımacılık riskini oluşturan risk faktörleri kapsamında, sınır geçişlerindeki gecikmelerden, gümrük mevzuatı ve uygulamalarından kaynaklanan sorunlardan ve liman grevlerinden bahsedilmiştir. Benzer şekilde, Tennessee Üniversitesi tarafından hazırlanan raporda gümrük düzenlemelerindeki değişkenliğin neden olduğu gecikmelere ve para cezalarına değinilmiştir (Dittmann, 2014: 21). Liman grevleri de uluslararası ticarete gecikmelere sebep olan taşımacılık risk faktörlerindedir (Ho vd., 2015; Tummala & Schoenherr, 2011). Doğal afetler kategorisinde yer alan olumsuz hava koşulları tüm taşımacılık modlarında aksamalara neden olurken, küresel çapta tüm tedarik zincirlerinde ciddi sorunlara yol açmaktadır (Lawrence vd., 2020). Genel olarak taşımacılık faaliyetlerinde ortaya çıkan sorunlar tedarik zincirindeki bir düğümünden diğerine teslimatın gecikmesi ve bunun sonucu olarak üretim faaliyetlerinin durması ve satış kayıplarının yaşanmasına sebep olabilir (Paul vd., 2020). Otomotiv sektöründeki yöneticiler işletmelerin taşımacılık risklerine karşı emniyet stokları bulundurdıklarından bahsetmişlerdir. Ancak stok arttırma beraberinde maliyet arttırıcı sorunlara neden olan

ayrı bir risk faktörüdür. Bu nedenle işletmelerin fazla stok bulundurma ile stoksuz kalma arasındaki hassas dengeyi yakalamaları gerekmektedir.

Finansal risk faktörleriyle ilgili bulgular incelendiğinde, Türkiye’de meydana gelen döviz kuru artışı riskinin vurgulandığı görülmüştür. Döviz kurlarındaki artış, ürün maliyetlerinin artmasına, düşük kar marjına ve talebin azalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla finansal risk faktörlerinin zincirleme bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ağırlıklı olarak Türkiye pazarına ürünlerini sunan kamyon ve otobüs üreticilerinin döviz kuru ve faiz oranlarının artışı nedeniyle araç satışları azalmaktadır. Ancak küresel pazarlarda faaliyet gösteren işletmelerin (otomobil ve hafif ticari araç üreticileri) ihracat paylarının yüksek olması sayesinde Türkiye pazarında ki döviz kuru artışıyla meydana gelen ürün talebindeki azalmanın olumsuz etkisini daha az hissetmektedir.

Literatürde de sıklıkla bahsedilen doğal felaketlerin (Gurtu & Johny, 2021; Lawrence vd., 2020; Mzougui vd., 2020) olumsuz etkileri, yöneticiler tarafından işletmelerinde yaşanmış örneklerle açıklanmıştır. Doğal felaketler taşımacılık faaliyetlerinde aksamalara sebebiyet vermekle ön plana çıkmaktadır.

Küresel bir tedarik zinciri yapısına sahip olan otomotiv sektörü, birden fazla ülkenin dâhil olduğu toplumsal / siyasi risklere maruz kalmaktadır (Sodhi & Tang, 2012: 29). Otomotiv tedarik zinciri yöneticileri ise siyasi belirsizlik, savaş ve terör risklerini düşük olasılıklı riskler olarak değerlendirmişlerdir. Ancak Dittmann (2014) hazırladığı raporda işletme yöneticilerinin politik/toplumsal karışıklıkları önem sıralamasında listenin sonuna yerleştirmiş olsalar da firmaların bu riski göz ardı etmemeleri gerektiği vurgulanmıştır.

A. Çalışmanın Önemi, Sınırlılıkları ve Gelecek Araştırmalar

Yapılan bu çalışma sonrası elde edilen bulguların tedarik zinciri risk yönetimi yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Literatürde, Türkiye’de otomotiv tedarik zinciri riskleri konusunda, tedarik zinciri yöneticileriyle mülakatlar yapılarak elde edilen verilerin analiz edildiği başka bir çalışmayla karşılaşılmamıştır. Görüşmeler esnasında tedarik zinciri yöneticilerinin gerçek tecrübelerine dayanan açıklamalarda bulunmaları tedarik zinciri riskleriyle ilgilenen uygulayıcıların ve akademisyenlerin bilgi birikimlerine katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu çalışma tedarik zinciri riskleri konusunda yeni çalışmaların yapılması konusunda yol gösterici olacaktır.

Araştırmanın sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, mülakatların 2019 yılının aralık ayında tamamlanmış olması nedeniyle tedarik zinciri yöneticilerinden Covid-19’un etkileri konusunda bilgiler alınamamasıdır. İkinci olarak, çalışmada yalnızca otomotiv tedarik zincirindeki ana sanayi işlemelerine ve birinci kademe tedarikçilere odaklanarak sınırlı bir alana yayılmıştır. Tedarik zincirinin kapsamı, ikinci ve üçüncü kademe tedarikçileri, distribütörleri, bayileri ve hatta müşterileri de içine alacak şekilde genişletilebilir.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda tedarik zinciri risklerine karşı hassasiyeti yüksek olan, risk faktörlerinin ve aralarındaki ilişkilerin tanımlanmasının önemli olduğu farklı sektörlerde araştırmaların yapılması faydalı olacaktır. Ayrıca kısıtlı risk faktörleri üzerine odaklanarak bunların zincir boyunca tedarik zinciri ortaklarında yaptığı etkilerin derinlemesine incelendiği gerçek vakalar üzerinde çalışmalar yapılabilir. Son olarak,

tedarik zinciri risk yönetimi kapsamında Covid-19'un otomotiv tedarik zincirine etkileri konusunda kapsamlı bir çalışma yapılması faydalı olacaktır.

VI. Sonuç ve Öneriler

Çok sayıda parçanın bir araya getirilerek oldukça kompleks bir ürünün üretildiği otomotiv sektörünün tedarik zinciri yapısı son derece geniş ve karmaşıktır. Otomotiv sektöründeki yüksek rekabet, ürün geliştirme sürelerinin kısalması, maliyet baskıları vb. tedarik zinciri yapısının kırılabilirliğini arttırmaktadır. Tedarik zinciri riskleri tüm sektörlerde olduğu gibi otomotiv sektörü tedarik zinciri yönetimini de zorlaştırmaktadır.

Yapılan bu çalışmayla, literatürde yer alan tedarik zinciri riskleri ve risk faktörlerinin otomotiv sektöründeki tedarik zinciri yöneticileri tarafından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Tedarik zinciri yöneticileriyle yapılan görüşmeler sonrasında, otomotiv sektörü tedarik zinciri risk faktörlerinin, riskleri artıran unsurların ve risklerin olumsuz etkilerini neler olduğu konusunda uygulayıcıların gözünden önemli bilgilere erişilmiştir.

Otomotiv sektöründe talep risklerini ortaya çıkaran ve arttıran unsurlar; döviz kurlarındaki artış, faiz oranlarındaki artış, vergi oranlarındaki değişim, sektördeki rekabet, malzeme tedarikinde yaşanan aksamalar ve hatalı öngörüler şeklinde sıralanmıştır. Ekonomilerdeki olumsuz gelişmeler, yasal düzenlemelerdeki değişiklikler ve rekabet düzeyi talebi önemli ölçüde etkilemektedir. Talep riskleri, siparişlerin müşterilerin istedikleri zamanda teslim edilememesi ve hammadde ve ürün stoklarının artmasına neden olabilmektedir. Sonuç olarak işletmelerin rekabet avantajını kaybetmesine ve pazar payının azalmasına neden olabilecek talep risk faktörlerine karşı etkili stratejiler geliştirmeleri faydalı olacaktır.

Tedarik riskleri tedarikçi kaynaklı aksamalardan oluşmaktadır. Tedarikçilerde meydana gelen makine arızaları, hatalı üretim, tedarikçinin hammadde temin edememesi, üretim kalıplarında ortaya çıkan sorunlar, yangınlar, doğal felaketler, tedarikçideki mali krizler ve nakliye operasyonlarında meydana gelen aksamalar ana sanayinin ihtiyaç duyduğu parçaları istenilen zamanda, miktarda ve kalitede tedarikçilerinden temin edememesine sebep olabilmektedir. Ayrıca müşteri talebindeki değişimlere bağlı olarak tedarikçilerin ihtiyaç duyulan malzemeleri karşılayamama sorunu da tedarik riski olarak değerlendirilmektedir. Tedarik kaynaklı riskler; lojistik maliyetlerin artması, üretilen ürünlerde kalite sorunlarının ortaya çıkması, üretim programının değişmesi ve teslim sürelerinin uzaması şeklinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. İşletmelerin tedarikçi kaynaklı aksamaların kök nedenlerini tespit etmeleri gerekli müdahaleleri yapabilmeleri ve önleme politikaları geliştirmeleri için oldukça önemlidir.

İşletmelerin içsel faaliyetleriyle ilgili olan üretim riskleri, çok çeşitli olmakla birlikte işletmelerin diğer tedarik zinciri riskleriyle karşılaştırıldığında kontrol altına almakta daha az zorlandığı risklerdendir. Makine arızalarından kaynaklanan aksamalar işletme için önemli kesintilere sebebiyet verecek risk faktörü olarak görülmemektedir. Çünkü çok çeşitli reaktif ve proaktif uygulamalar ile arızaların neden olduğu kesintiler telafi edilebilmektedir. Stok yetersizliği ve fazlalığı sürekli olarak takip edilmesi gereken üretim risk faktörlerindedir. Makine arızaları, üretim hataları, iş gücü kaynaklı aksamalar vb. birçok üretim risk faktörüne karşı tutulan emniyet stokları, fazla stok riskine neden olabilmektedir. Bu nedenle optimum miktarda stok bulundurma çabaları çok önemlidir.

Taşımacılık risk faktörlerinin en önemlisi taşıma işlemlerindeki gecikmelerdir. Malzemenin tedarikinde mesafe arttıkça, özellikle deniz aşırı ülkelerden tedarik edilen parçalarda birtakım aksaklıkların çıkma olasılığı artmaktadır. Grevler, olumsuz hava koşulları, siyasi karışıklıklar veya süreçlerin yavaş işlemesi nedeniyle bazı ülkelerin sınır geçişlerinde gecikmelerin yaşandığı ifade edilmiştir. Diğer yandan taşımacılık faaliyetlerindeki aksamalara karşı, emniyet stoklarının artırılması, ulaşım rotalarının değiştirilmesi ve ekspres nakliye faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi maliyetlerin artmasına sebep olmaktadır. İşte bu noktada yöneticilerin risklerin olumsuz etkilerini azaltma maliyetlerini çok iyi analiz etmeleri gerekecektir.

Döviz kurlarının artışı, faiz oranlarındaki yükseliş ve vergi oranlarındaki değişim Türkiye pazarındaki ürün talebini önemli ölçüde azaltmıştır. Büyük oranda ihracata yönelik üretim yapan firmalar bölgesel finansal risklerin olumsuz etkilerini ihracat paylarını arttırarak hafifletmektedirler. Genel olarak dünya genelinde faaliyet gösteren birçok otomotiv firması için küresel ekonomik krizler bölgesel krizlere nazaran daha büyük sorunlara neden olmaktadır. Ancak büyük oranda Türkiye pazarına ürün sunan ticari araç üreticileri yüksek faizlerden ve özellikle döviz kuru artışlarından çok ciddi etkilenmektedir.

Düşük olasılıklı risk faktörleri olarak görülen yangın ve doğal felaketlerle ilgili geçmişte yaşanmış vakalar bu risk faktörlerinin önemini ortaya koymaktadır. İşletmelerin kendi bünyelerinde ve tedarikçilerde meydana gelebilecek yangın ve doğal afet risklerine karşı acil eylem planlarının oluşturmaları ve birlikte çalıştıkları firmaların iş sağlığı ve güvenliği konusunda yeterli önlemleri almış olmalarının şart koşulması bu risk faktörlerinin önemsendiğinin göstergeleri arasındadır.

Tedarik zinciri riskleri ve risk faktörleri arasında karmaşık ilişkiler ağı mevcuttur. Literatürde belirli bir risk kategorisinde değerlendirilen bir risk faktörü tedarik zinciri ağında birçok noktada olumsuz etkiler oluşturabilir. Söz konusu bu etkiler zincirleme bir reaksiyon göstererek farklı tedarik zinciri risklerini tetikleyebilir. Tedarik zinciri yöneticilerinin ve araştırmacıların sektörel farklılıklarla birlikte risklerin karşılıklı ve zincirleme etkilerini göz önünde bulundurmaları faydalı olacaktır.

Kaynaklar

- Altunışık, R., Çoşkun, R., ve Bayraktaroğlu, S. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (7. Baskı). Sakarya Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274
- Blackhurst, J., Craighead, C. W., Elkins, D., & Handfield, R. B. (2005). An empirically derived agenda of critical research issues for managing supply-chain disruptions. *International Journal of Production Research*, 43(19), 4067-4081.
- Blackhurst, Jennifer V., Scheibe, K. P., & Johnson, D. J. (2008). Supplier risk assessment and monitoring for the automotive industry. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 38(2), 143-165.
- Cavinato, J. L. (2004). Supply chain logistics risks: From the back room to the board

room. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 34(5), 383–387

- Ceryno, P. S., Scavarda, L. F., & Klingebiel, K. (2015). Supply chain risk: Empirical research in the automotive industry. *Journal of Risk Research*, 18(9), 1145–1164.
- Chopra, S., & Sodhi, M. M. S. (2004). Managing risk to avoid: Supply-chain breakdown. *MIT Sloan Management Review*, 26(1), 52–61
- Christopher, M., & Peck, H. (2004). Building the Resilient Supply Chain. *The International Journal of Logistics Management*, 15(2), 1–14.
- Chu, C. Y., Park, K., & Kremer, G. E. (2020). A global supply chain risk management framework: An application of text-mining to identify region-specific supply chain risks. *Advanced Engineering Informatics*, 45, 101053.
- Cooper, D., & Schindler, P. (2014). *Business research methods* (12. Baskı). McGraw-Hill.
- Dellana, S., & West, D. (2016). Survival analysis of supply chain financial risk. *The Journal of Risk Finance*, 17(2), 130–151
- Deloitte. (2012). *Supply Chain Resilience: A Risk Intelligent approach to managing global supply chains*. Erişim adresi: <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/governance-risk-and-compliance/articles/risk-intelligent-approach-managing-supply-chains.html> (Erişim tarihi: 17/08/ 2019)
- Dolgui, A., & Ivanov, D. (2021) Ripple effect and supply chain disruption management: new trends and research directions, *International Journal of Production Research*, 59(1), 102–109.
- Francis, J. J., Johnston, M., Robertson, C., Glidewell, L., Entwistle, V., Eccles, M. P., & Grimshaw, J. M. (2010). What is an adequate sample size? Operationalising data saturation for theory-based interview studies. *Psychology and Health*, 25(10), 1229–1245.
- Garvey, M. D., Carnovale, S., & Yenyurt, S. (2015). An analytical framework for supply network risk propagation: A Bayesian network approach. *European Journal of Operational Research*, 243(2), 618–627.
- Gurtu, A., & Johny, J. (2021). Supply Chain Risk Management: Literature Review. *Risks*, 9(1), 16.
- Hahn, G. J., & Kuhn, H. (2012). Value-based performance and risk management in supply chains: A robust optimization approach. *International Journal of Production Economics*, 139(1), 135–144.
- Harland, C., Brenchley, R., & Walker, H. (2003). Risk in supply networks. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 9(2), 51–62.
- Ho, W., Zheng, T., Yildiz, H., & Talluri, S. (2015). Supply chain risk management: A

- literature review. *International Journal of Production Research*, 53(16), 5031–5069.
- İSO 500. (2020). *Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2020*. Erişim adresi: https://www.iso500.org.tr/500-buyuk-sanayi-kurulusu/2020/?ara=&sektor_tipi=NACE&sektor_kodu=29&oda=&calisan_sayisi=&sermaye_yapisi= (Erişim tarihi: 17/11/2021).
- Junaid, M., Xue, Y., & Syed, M. W. (2020). Construction of index system for risk assessment in supply chains of automotive industry. *International Journal of Supply Chain Management*, 9(4), 91-106
- Jüttner, U., Peck, H., & Christopher, M. (2003). Supply chain risk management: outlining an agenda for future research. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 6(4), 197–210.
- Kull, T. J., & Talluri, S. (2008). A Supply Risk Reduction Model Using Integrated Multicriteria Decision Making. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 55(3), 409–419.
- Kumar, S. K., Tiwari, M. K., & Babiceanu, R. F. (2010). Minimisation of supply chain cost with embedded risk using computational intelligence approaches. *International Journal of Production Research*, 48(13), 3717–3739.
- KPMG (2021). *KPMG Perspektifinden Otomotiv Sektörüne Bakış*. Erişim adresi: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2021/08/kpmg-perspektifinden-otomotiv-sektorune-bakis-2021.pdf> (Erişim tarihi: 21/11/2021).
- Lawrence, J. M., Ibne Hossain, N. U., Jaradat, R., & Hamilton, M. (2020). Leveraging a Bayesian network approach to model and analyze supplier vulnerability to severe weather risk: A case study of the U.S. pharmaceutical supply chain following Hurricane Maria. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 49, 101607.
- Leedy, P. & Ormrod, J. E. (2014). *Practical research: Planning and design*. Pearson Education.
- Lin, Y., & Zhou, L. (2011). The impacts of product design changes on supply chain risk: A case study. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 41(2), 162–186.
- Lune, H., & Berg, B. L. (2017). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (9. Baskı). Pearson.
- Manuj, I., & Mentzer, J. T. (2008). Global supply chain risk management. *Journal of Business Logistics*, 29(1), 133–155.
- Meyer, A., Niemann, W., Uys, G., & Beetge, D. (2019). An exploration of supply chain risk management in the South African third-party logistics industry. *Acta Commercii*, 19(1), 1–14.
- Munir, M., Jajja, M. S. S., Chatha, K. A., & Farooq, S. (2020). Supply chain risk management and operational performance: The enabling role of supply chain

integration. *International Journal of Production Economics*, 227, 107667.

- Mzougui, I., Carpitella, S., Certa, A., El Felsoufi, Z., & Izquierdo, J. (2020). Assessing supply chain risks in the automotive industry through a modified MCDM-Based FMECA. *Processes*, 8(5), 579.
- Nakandala, D., Lau, H., & Zhao, L. (2017). Development of a hybrid fresh food supply chain risk assessment model. *International Journal of Production Research*, 55(14), 4180–4195.
- Olson, D. L., & Dash Wu, D. (2010). A review of enterprise risk management in supply chain. *Kybernetes*, 39(5), 694–706.
- OSD. (2020). *Otomotiv Sanayii Genel ve İstatistik Bülteni*. Erişim adresi: http://www.osd.org.tr/sites/1/upload/files/YILLIK_2020-5479.pdf (Erişim tarihi: 18/11/2021).
- Paul, S., Kabir, G., Ali, S. M., & Zhang, G. (2020). Examining transportation disruption risk in supply chains: A case study from Bangladeshi pharmaceutical industry. *Research in Transportation Business & Management*, 37, 100485.
- Percy, W. H., Kostere, K., & Kostere, S. (2015). Generic qualitative research in psychology. *Qualitative Report*, 20(2), 76–85.
- Pettit, T. J., Croxton, K. L., & Fiksel, J. (2013). Ensuring supply chain resilience: Development and implementation of an assessment tool. *Journal of Business Logistics*, 34(1), 46–76.
- Prakash, S., Soni, G., & Rathore, A. P. S. (2017). A critical analysis of supply chain risk management content: a structured literature review. *Journal of Advances in Management Research*, 14(1), 69–90.
- Pişkin, S. (2017). *Otomotiv sektör raporu: Türkiye otomotiv sanayii rekabet gücü ve talep dinamikleri perspektifinde 2020 iç pazar beklentileri*. TSKB Ekonomik Araştırmalar. Erişim adresi: http://www.tskb.com.tr/i/content/3081_1_Otomotiv%20Sektor%20Raporu.pdf (Erişim tarihi: 15/04/2020).
- Punniyamorthy, M., Thamaraiselvan, N., & Manikandan, L. (2013). Assessment of supply chain risk: Scale development and validation. *Benchmarking*, 20(1), 79–105.
- Qazi, A., & Akhtar, P. (2020). Risk matrix driven supply chain risk management: Adapting risk matrix based tools to modelling interdependent risks and risk appetite. *Computers and Industrial Engineering*, 139, 105351.
- Rangel, D. A., De Oliveira, T. K., & Leite, M. S. A. (2015). Supply chain risk classification: Discussion and proposal. *International Journal of Production Research*, 53(22), 6868–6887.
- Ravindran, A. R., Ufuk Bilsel, R., Wadhwa, V., & Yang, T. (2010). Risk adjusted multicriteria supplier selection models with applications. *International Journal of*

Production Research, 48(2), 405–424.

- Samvedi, A., Jain, V., & Chan, F. T. S. (2013). Quantifying risks in a supply chain through integration of fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS. *International Journal of Production Research*, 51(8), 2433–2442.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020). *Otomotiv Sektör Raporu*. Erişim adresi: <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/OtomotivSektorRaporu2020.pdf> (Erişim tarihi: 13/05/2020).
- Sarkis, J. (2020). Supply chain sustainability: learning from the COVID-19 pandemic. *International Journal of Operations & Production Management*, 41(1), 63-73.
- Schlegel, G. L., & Trent, R. J. (2014). *Supply Chain Risk Management: An Emerging Discipline* (1. Baskı). CRC Press.
- Shahbaz, M. S., RM Rasi, R. Z., & Bin Ahmad, M. F. (2019). A novel classification of supply chain risks: Scale development and validation. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 12(1), 201-218.
- Sodhi, M. S., & Tang, C. S. (2012). *Managing Supply Chain Risk*. Springer.
- Tang, C. S. (2006). Perspectives in supply chain risk management. *International Journal of Production Economics*, 103(2), 451–488.
- Tang, C., & Tomlin, B. (2008). The power of flexibility for mitigating supply chain risks. *International Journal of Production Economics*, 116(1), 12–27.
- Tang, O., & Musa, S. N. (2011). Identifying risk issues and research advancements in supply chain risk management. *International Journal of Production Economics*, 133(1), 25–34.
- Thun, J. H., & Hoenig, D. (2011). An empirical analysis of supply chain risk management in the German automotive industry. *International Journal of Production Economics*, 131(1), 242–249.
- Trkman, P., & McCormack, K. (2009). Supply chain risk in turbulent environments-A conceptual model for managing supply chain network risk. *International Journal of Production Economics*, 119(2), 247–258.
- Tummala, R., & Schoenherr, T. (2011). Assessing and managing risks using the Supply Chain Risk Management Process (SCRMP). *Supply Chain Management*, 16(6), 474–483.
- Tuncel, G., & Alpan, G. (2010). Risk assessment and management for supply chain networks: A case study. *Computers in Industry*, 61(3), 250–259.
- Üstündağ, A., ve Ungan, M. C. (2021). Covid-19 Sürecinde Tedarik Zinciri Risk Yönetimi. İçinde M. Akbolat ve Ö. Ünal (Ed.), *COVID-19 Pandemisinde İşletme Yönetiminin Dönüşümü* (ss. 107–127). Gazi Kitabevi
- Venkatesh, V. G., Rathi, S., & Patwa, S. (2015). Analysis on supply chain risks in Indian

apparel retail chains and proposal of risk prioritization model using Interpretive structural modeling. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 26, 153–167.

- Wagner, S. M., & Bode, C. (2008). an Empirical Examination of Supply Chain Performance Along Several Dimensions of Risk. *Journal of Business Logistics*, 29(1), 307–325.
- Wagner, S. M., & Neshat, N. (2010). Assessing the vulnerability of supply chains using graph theory. *International Journal of Production Economics*, 126(1), 121–129.
- Wu, T., Blackhurst, J., & Chidambaram, V. (2006). A model for inbound supply risk analysis. *Computers in Industry*, 57(4), 350–365.
- Wu, X., Zhang, C., & Du, W. (2021). An Analysis on the Crisis of “chips shortage” in Automobile Industry-Based on the Double Influence of COVID-19 and Trade Friction. *Journal of Physics: Conference Series*, 1971(1), 012100.
- Yıldırım, A., ve Şimsek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. Baskı). Seçkin.
- Zhu, S. (2018). *Supply Chain Risk Management in Automotive Industry* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of Windsor.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ADA, Ş. GÜLTEKİN, S. GÖNENÇ, H. (2021). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin E-Öğrenmeye Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1738-1761.

Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin E-Öğrenmeye Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

Şükrü ADA ^(*)
Sevil GÜLTEKİN ^(**)
Hale GÖNENÇ ^(***)

Öz: Covid-19 salgınından en çok etkilenen sistemlerden birisi de eğitim sektörüdür. Yüksek Öğretim Kurumları alışlagelmiş eğitim ortam ve yöntemlerini hızlı bir şekilde değiştirmek ve dönüştürmek zorunda kalmışlardır. Bu araştırmada Eğitim Fakültesi ve Eğitim Bilimleri Enstitüsü öğrencilerinin Covid-19 pandemi sürecinde almış oldukları e-öğrenmeye yönelik tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 yılında Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Eğitim Bilimleri Enstitüsünde öğrenim gören ve çalışmaya rastlantısal örnekleme yöntemiyle katılan 124 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak; E-öğrenmeye yönelik tutumlarını ölçmek için Kisanga (2016) tarafından geliştirilen, Biçer (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan “E-Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmada, veri toplama ve analiz süreçlerinde nicel araştırma tasarımlarından betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin çoğunluğunun erişimini evindeki bilgisayar ve telefondan karşıladığı görülmüştür. Elektronik cihaz kullanma düzeyi çok yeterli ve yeterli olan öğrencilerin memnuniyet ve teknoloji kullanma eğilimlerinin yüksek olduğu görülmüştür. Yüksek lisans öğrencilerinin lisans öğrencilerine göre e-öğrenmeden memnuniyet ve motivasyon ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Öğrenciler herhangi bir işte çalışıyorsa e-öğrenmeden memnun olduğu ve bu durumun da motivasyonu yükselttiği görülmüştür. E-öğrenme, çalışanların eğitim hayatlarına devam etmelerine fırsat tanımaktadır. Programların saatlerinin çalışanlara göre planlanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, eğitim bilimleri, e-öğrenme.

Investigation of the Attitudes of Education Faculty Students Towards E-Learning

Abstract: One of the sectors most affected by the Covid-19 pandemic is the education sector. Higher Education Institutions have had to quickly change and transform their usual educational

^{*}Prof. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü (e-posta: sukruada@uludag.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-3329-9494>

^{**}) Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı Bursa Şehit Erol Olçok Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (e-posta: sevil_2302@hotmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-5742-2800>

^{***})Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı Bursa Modern Bahçe Şehir Koleji (e-posta: hale.gonenc@bahcesehir.k12.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-4125-6446>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

environments and methods In this study, it was aimed to examine the attitudes of the students of the Faculty of Education and the Institute of Educational Sciences towards e-learning during the Covid-19 pandemic process. The study group of the study consists of 124 students who study at Uludağ University Faculty of Education and Institute of Educational Sciences in 2020-2021 and participate in the study voluntarily. As a data collection tool; In order to measure their attitudes towards e-learning, "Attitude Scale Towards E-Learning" developed by Kisanga (2016) and adapted into Turkish by Biçer (2019) was used. In the research, descriptive survey model, one of the quantitative research designs, was used in data collection and analysis processes. In the study, it was observed that most of the undergraduate and graduate students met their access from their home computer and phone. It has been observed that students whose level of using electronic devices are very adequate and sufficient have a high level of satisfaction and technology use. Graduate students' satisfaction with e-learning and motivation averages were found to be higher than undergraduate students. It has been observed that if students are working in any job, they are satisfied with e-learning and this situation increases motivation. E-learning provides an opportunity for employees to continue their education. It is recommended that the hours of the programs are planned according to the employees.

Keywords: Covid-19, educational sciences, e-learning.

Makale Geliş Tarihi: 14.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 09.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.971183

I. Giriş

Günümüzde tüm eğitim kurumları farklı biçimlerde internet ve ağ teknolojilerinden istifade etmektedir. Salgın dönemi ile beraber bu süreç her yaşta kişi için mecbur hale gelmiştir. Salgın ile birlikte e-öğrenme yaklaşımı yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

Toplumun tarihsel geçmişi, sosyal yaşam, ekonomik ve kültürel yapısı, teknolojik olanaklar gibi birçok faktör toplumun eğitim algısını değiştirmiştir (Şişman, 2007). Eğitim süreci sürekli değişmekte ve toplumu doğrudan etkilemektedir. Yaşadığımız süre boyunca, işlevsellik ve pratiklik kazanmak için eğitim şarttır. Günümüzde her zaman ve her yerde bilgiye olan talep, eğitimi zamandan ve mekândan bağımsız hale getirmiş ve alternatif eğitim fırsatları yaratmıştır. Bu süreci etkileyen en önemli faktörler teknolojik gelişme ve fırsatlardır. İnternet hızla kullanıldı ve eğitimdeki rolünü de gösterdi. Geçmişte uzaktan eğitim mektuplarla verilirken artık internet altyapısının gelişmesi ve teknik araçların artmasıyla uzaktan eğitim değişti. Eğitim elektronik ortama geçtikçe, bireyler kendi öğrenme ihtiyaçlarını yönetmeye başlar. Tüm dünyayı etkileyen COVID-19 salgını en başta sağlık sektörü olmakla birlikte, sosyal, ekonomik, siyasi alanlarının yanında eğitim sektörünü de ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bununla birlikte e-öğrenmenin önemi ortaya çıkmıştır.

Hükümetin 12 Mart 2020 tarihli kararına göre, 16 Mart'tan itibaren ülkemdeki tüm yükseköğretim kurumları eğitime bir hafta ara verdi. Salgın sırasında, üniversiteler İnternet ve ağ teknolojilerinin farklı şekillerde kullanılmasını zorunlu kıldılar. Daha önce öğretim teknolojisi ile desteklenen derslerin her düzeyde daha popüler hale gelmesi ve

e-öğrenme yöntemlerinin tüm eğitim kurumlarında kullanılması beklenmektedir ancak bu salgının gerçekliği bu beklentiyi yerine getirmektedir. Zorunlu ve evrensel bir şekilde yapılmıştır (Gülbahar, 2021).

Bulaşıcı hastalıkların toplumda yayılmasını azaltmak için önemli bulaşma zincirlerini kırarak bulaşma yollarını azaltmak için eğitim kurumlarının kapatılması önerisi dikkate alınarak karar verilmiştir. Ayrıca üniversitelerin içerik ihtiyaçlarının tazmin edilmesi için İstanbul Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi ders kütüphanelerinde dijital ortamda bulunan tüm dersler YÖK Dersleri adı verilen bir ara yüz üzerinden açık ve erişilebilir (23 Mart itibarıyla). Üniversitenin dijital ders materyallerinin bu havuza eklenmesine karar verildi (Anadolu Ajansı, 2020).

Hepimizin bildiği gibi, Covid-19 salgınından önce birçok üniversitede uzaktan eğitim araştırması yapıldı. Bazı öğretmenler, özellikle büyük derslerde kaydolmak için kendi elektronik içeriğini kullanırken, diğerleri tersine çevrilmiş sınıf yaklaşımını kullanır. Bu etkinliklerde, öğretim üyeleri ve personel videoya kaydedilen ders içeriğinin teorik arka planını tanıttığında, açık soru ve alıştırmalardan oluşan yüz yüze kurs sırasında da destekleyici bir e-öğrenme sistemi kullandılar. Ancak, üniversiteler, öğretim görevlileri ve öğrenciler için gerekli tüm dersleri kapsamaz. E-kurs uygulaması, Covid-19 salgını ile gündem haline geldi ve yüz yüze eğitimdeki boşlukları doldurmak için e-kursları değiştirmeye çalışıyor, bu da teknolojiyi daha sistematik ve zorunluluklar nedeniyle bir eğitim aracı haline getiriyor (Atasoy, Özden, ve Kara, 2020).

Eğitim sisteminin dijital değişimi, e öğrenmek için yeni bir öğretim öğrenme ortamına izin verilmiştir. Dünyadaki ve Türkiye'de e-öğrenme uygulamaları birçok klasik öğrenme yöntemini değiştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, eğitimin çözümlerini ve özelliklerini çözme sorunlarını çözenin alternatif bir yoludur. Son birkaç yılda, dijital medya öğrenme ve öğrenme deneyimlerini tanıttı ve üniversite öğrencileri ile öğretim görevlileri arasında ortaklaştı (Paechter, Maier, & Macher, 2009).

Teknoloji tabanlı e-öğrenme, öğrenme materyalleri üretmek, öğrencilere öğretmek ve ayrıca bir organizasyondaki kursları düzenlemek için internetin ve diğer önemli teknolojilerin kullanımını kapsar (Fry, 2001). E-öğrenme, büyük miktarda bilgiye erişim kolaylığı ile bilgi ve niteliklerin etkililiğini arttırmaktadır.

Teknoloji gelişimi kavramı, farklı boyutlara devredilmiştir (Özbay, 2015). Bu, insanların bilincinde önemli olan hayatlarının gelişimine katkıda bulunmasıdır. Elektronik seviyesi ve yöntemleri, eğitimi ve eğitim yöntemini eğitime yöntemi olarak kullanılmıştır. Elektronik eğitim, ülkelerin, kurumların ve hatta kendi gündemlerinin uyarlanabilirliğini değerlendirebilir.

Araştırmacıardan bazıları, e-öğrenme ortamında öğrencilerin memnuniyetinin arttığına yönelik sonuçlar aldığını bildirmişlerdir (Klein, Noe & Wang, 2006). Öte yandan Zhan & Mei (2013), akademik benlik kavramı ve toplumsal etkileşimin emsal derecede önemli olmamakla birlikte, akademik performans ve memnuniyetle yakından ilgili önemli faktörler olduğu neticesine ulaşmışlardır. Holder (2007), öğrenci motivasyonu ve arzusuna ek olarak, ders konularının ve e-öğrenmenin kabul edilmesinin de öğrenci memnuniyetini artırmaya yardımcı olabileceğine inanmaktadır. Ancak e-

öğrenme ortamında yapılan araştırmada; öğrencilerin coşkusunun (Yang, Tsai, Kim, Cho & Laffey, 2006; öğrencilerin donanım ve yetenekleri (Pena & Yeung; 2010), önemli faktörler olduğu sonucuna varmışlardır. Akademik ve idari personelin yetenek düzeyi (Machado, 2007) öğrenci memnuniyetini etkilemektedir (Gülbahar, 2012). E-öğrenme ortamlarında öğrencilerin tümüyle bir sürece ilişik fikirlerini ortaya koyması bakımından memnuniyetlerinin önemli olduğunu belirtmekte ve öğrenenlerin motivasyonlarının düzenli şekilde test edip yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

E-öğrenmenin avantajlarını ve dezavantajlarını açıklayan genel literatür, yüksek öğretimde e-öğrenmenin uygulanmasının gerekliliğinin fakülte, personel, idareciler ve öğrencilerin e-öğrenmenin tüm faydalarından yararlanmalarını sağlamak olduğunu göstermektedir.

Bunula beraber, covid-19 salgını sürecinde dünya çapında üniversitelerin farklı uygulamaları olmakla beraber e-ders uygulamalarına uzak coğrafi bölgelerden, evlerden katılım sağlanabilmesi en önemli avantajlarından birisi olarak görülmektedir. İstenilen zamanda ders kayıtlarının tekrar izlenebilmesi ve öğrencilerin ders haricinde öteki işlerine daha fazla zaman ayırabilmesi, okula fiziki ulaşımdan vakit ve enerji tasarrufu sağlanması ve çevrimiçi sınav uygulamaları benzer biçimde esneklikler e-öğrenme uygulamalarının müspet yüzü olarak ortaya çıkmaktadır (Atasoy, Özden, ve Kara, 2020).

E-öğrenme, öğrencilerin veya öğrencilerin seyahat etmesine gerek olmaması anlamında maliyet etkindir. Ayrıca, çok sayıda binaya ihtiyaç duymadan maksimum sayıda öğrenci için öğrenme fırsatları sunması açısından da uygun maliyetlidir.

Ülkemizde yükseköğretime devam edenlerin salgın hastalık zamanındaki problemlere ait araştırmada, uzaktan eğitim uygulamalarında bilgisayar ve internete erişimde güçlüklerle karşılaşıldığı, özel yükseköğretim kurumları harçlarını ödemekte güçlüklerin olduğunu ve öğrenci burslarını yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Ana hatlarıyla öğrenciler, online derslerin çokça izlenebilmesi bakımından yarar sağladığı, okul dışında ev ortamında proje ve ödevleri yapmanın konforunu belirtmişlerdir. Öğrencilerden bazıları ise uzaktan eğitimin, örgün öğrenime bakılırsa yetersiz kaldığını savunmuşlardır (Duygun, 2020) .

Araştırma Problemi: Uzaktan eğitim programlarına devam eden Eğitim Fakültesi ve Eğitim Bilimleri Enstitüsü öğrencilerinin e-öğrenme ile ilgili tutumları farklı değişkenlere göre incelemek ve farklılık olup olmadığını saptamaktır olarak belirlenmiş ve aşağıdaki alt problemler incelenmiştir.

A. Araştırmanın Alt Problemleri

- 1- İnternet erişim imkanlarına (pc, internet, akıllı telefon...)
- 2- Bilgisayar kullanım becerilerine,
- 3- Devam ettikleri programlara,
- 4- Bir işte çalışıp çalışmadıklarına göre farklılık göstermekte midir?

1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Eğitim Fakültesi ve Eğitim Bilimleri Enstitüsü öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarını farklı değişkenlere göre incelenmesidir.

II. Kuramsal Çerçeve

A. E-öğrenme Kavramı

Telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojilerinin gelişimi birlikte internetin yaygınlaşması, iletişim alanını olduğu kadar eğitimi de etkilemiştir. Her ne kadar uzaktan eğitimin tarihi 1700'lere dayansa da 1990'lerden sonra internetin ortaya çıkması ve teknolojik gelişmelerin artmasıyla birlikte uzaktan eğitimin şeklide değiştirmiştir. Bu değişiklikler yeni kavramların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Artık uzaktan eğitim genel bir kavram olmuş, eğitimin uygulanış şekline göre isimlendirilmiştir. Dijital platformların hayatımızın bir parçası haline gelmesiyle birlikte bazı kavramların başına elektronik kelimesinin ilk harfi olan "e-" eki eklenerek (e öğrenme, e-ticaret, e-devlet vs.) kavramlara yeni bir boyut kazandırmıştır (Gökdaş ve Kayrı, 2005). Bu durum eğitim sektöründe elektronik öğrenme (e-öğrenme) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nalbant (2006) e-öğrenmeyi bir network sistemi kullanarak bilgi transferinin etkileşimin olduğu öğrenme şekli olarak tanımlamaktadır. Farklı kaynaklarda e-öğrenmenin teknoloji tabanlı öğrenme olarak da ele alındığını belirten Arat (2011) e-öğrenmeyi, sanal sınıfların ve sayısal teknolojilerinin iş birliğiyle oluşturulan bir tür uygulama ve süreç olarak görmektedir. Başka bir tanımla e-öğrenme; internet, intranet, ses ve görüntü kasetleri, televizyon yayınları ve CD-DVD gibi ortamların yardımıyla istenilen zaman ve mekânda, bilgi ve yetenekleri öğrenme sürecidir (Govindasamy, 2002). Geniş bir tanımla e-öğrenme, bireyin kendi öğrenmesini planlayarak, zaman veya mekân kısıtlaması olmadan, bir bilgisayar ağı veya internet üzerinden senkron veya asenkron şekilde diğer öğrenen veya öğreten ile iletişime geçip, bilgisayar teknolojisinin sağlamış olduğu olanakla görsel veya işitsel etkileşime geçebildiği, bireye yaşam boyu öğrenme fırsatını tanıyan bir öğrenme şekli olarak tanımlamıştır (Demir, 2013). Kısaca, teknolojinin kullanımının esas alan bu eğitim şekli, "sanal öğrenme", "internete dayalı öğretim", "sanal öğretim", "çevrimiçi öğrenme" gibi farklı isimlerle de adlandırılmaktadır (Karahisar, 1999).

B. E-öğrenme Türleri

E-öğrenme, teknolojinin gelişimiyle birlikte özel bir kavramdan bünyesinde birçok öğrenme yöntemini barındıran bir kavram haline gelmiştir. E-öğrenme, yapılacak öğretimin gerçekleşme zamanına göre iki farklı yöntemi vardır. Bunlar:

1. Asenkron E-öğrenme

Asenkron eğitim uygulamaları eğitime katılanların, eğitimi düzenleyenlerden bağımlı olmadan arzu ettiğinde derse katılıp öğrencinin uygun gördüğü zamanda dersi sonlandırarak biçimde düzenlenmiş eğitim platformudur. Bu öğretim biçimi eğitim uygulamalarında öğretmenine yeni roller getirmektedir; bu bağlamda öğretmen rehberlik

ve liderlik görevini yerine getirmektedir. Bu öğrenme durumlarında, öğretmen merkezli değil öğrenen merkezli öğrenme ortamları oluşturulmaktadır (Can , 2008).

2. Senkron E-öğrenme

Eşzamanlı öğrenme, hem öğrenenlerin hem de öğretmenlerin çeşitli şekillerde bir araya geldiği sanal bir sınıf sistemidir. Senkron etkileşim denilince, eğitim sürecinin zamana bağlı olarak aynı yerde ve yüz yüze olduğu düşünülür. Sürekli değişen teknoloji sayesinde pratikte daha yaygın olan bu iletişim süreci kategorisine artık web tabanlı eğitim uygulamalarını da dahil edebiliyoruz. Çünkü eğitim alan ve veren tarafların görüntü ve sesleri internet veya intranet üzerinden iletilebilmekte ve sağlanan iletişim ile senkronize bir eğitim ortamı oluşturulabilmektedir. Bu durumda öğrencilere sanal bir sınıfta olma hissi verebilir. Bu ortamın en önemli avantajı, "öğrenci-öğrenci" ya da "eğitmen-öğrenci" etkileşimini sağlayabilecek araçların kullanımına uygun olması nedeniyle sıradan sınıf eğitiminin vazgeçilmez tartışma ortamını eğitim ortamına aktarabilmesidir. (Özkaraca, 2005).

Senkron e-öğrenme ortamlarında ders oturumları tekrar izlenebilmesi için kaydedilebilir. Öğrenen ve öğretmenin aynı anda çevrimiçi olması aralarındaki iletişimi artırmakta ve iş birliği eğitimin sağlanmasına imkân tanımaktadır (Bahçekapılı, 2010).

C. E-öğrenmeyle İlgili Kavramlar

Globalleşen dünya, zaman içinde diğer alanları olduğu gibi eğitimi de etkilemiştir. Siyasal, ekonomik, iktisadi, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve teknolojiadaki hızlı gelişmeler eğitim alanında değişikliklere gidilmesine neden olmuştur. Kısacası zaman içerisinde toplumu etkileyen her türlü gelişme eğitim anlayışının da değişmesine neden olmaktadır. Buna örnek olarak ise internet kullanımının hızla yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan “e-öğrenme” kavramı verilebilir. E-öğrenme kavramının ortaya çıkma sürecini takip eden birçok farklı eğitim uygulaması karşımıza çıkmaktadır. E-öğrenme için uzaktan eğitim temel alınırken, uzaktan eğitimin ardından bilgisayar tabanlı eğitim, web tabanlı eğitim gelmektedir.

1. Uzaktan Eğitim

Uzaktan eğitim, öğrenciler ve öğretmenler arasındaki çeşitli iletişim ve etkileşim ortamlarının, sınıfın sınırlılıkları nedeniyle geleneksel öğrenme ortamında gerçekleştirilemeyen eğitimi planlamak ve sağlamak için özel olarak düzenlendiği bir öğretim yöntemidir (Alkan, 2019). Uzaktan eğitim, öğrenciler ve öğretmenlerle yüz yüze görüşmek zorunda kalmadan, çeşitli iletişim araçlarının kullanılmasıyla bir merkezden yürütülen bir eğitim şeklidir (TDK, 2020).

(Kırık, 2014) araştırmasında uzaktan eğitim, planlı bir şekilde yürütülen ve yeni iletişim teknolojileri ile desteklenen hiyerarşik, istikrarlı, karmaşık ve doğrusal olmayan bir eğitim sistemi olarak tanımlanmaktadır. Uzaktan eğitim, geleneksel eğitimden farklıdır, çünkü ikincisi, öğrencilerin aynı yerde veya belirli bir zamanda olmalarını gerektirmez ve bilgi ve iletişim teknolojisi (ICT) kullanılarak eşzamanlı (eşzamanlı) veya eş zamansız olarak sürdürülebilir. Eşit fırsatlar ve yaşam boyu öğrenme fırsatları planlı bir eğitim şeklidir (Çalışkan, 2019).

2. Bilgisayar Destekli Öğretim

Bilgisayar destekli eğitim ve bilgisayar destekli öğretim birbirinin yerine kullanılabilen iki kavram olmasına rağmen, anlam bakımından farklıdır. Bilgisayar Destekli Eğitim (BDE) ile Bilgisayar Destekli Eğitim (BDI) arasındaki fark, kurslar dahil diğer alanları kullanmasıdır. BDE'de öğretime ek olarak rehberlik hizmetleri, okul yönetimi araştırmaları gibi başka alanlar da bulunmaktadır (Camnalbur, 2008). Öte yandan, BDI, bir bilgisayarın bir öğrenme ortamı olarak kullanıldığı bir öğretim biçimi olarak ifade edilir. Bilgisayar teknolojisi ve kendi kendine çalışma ilkelerinin kombinasyonu öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırır. Süreç, öğrenciler ve bilgisayar kullanan dersler tarafından programlanır. Yazılım (Engin, Tösten ve Kaya, 2010).

3. Web Tabanlı Öğretim

İnternetin tüm dünyada yaygınlaşması ile birlikte uzaktan eğitimin şekli de değişmiş ve bilişim teknolojilerindeki her yeni gelişme öğretime yeni bir boyut kazandırmaktadır. Eğitim, internet sayesinde artık daha esnek bir yapıya kavuşmuş, öğrencilere farklı imkânlar sunarak öğrenciyi bireysel olarak daha özgür ve etkin bir hale getirmiştir. Eğitimde internet teknolojilerinin daha etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte ortaya birtakım yeni terim ve ifadeler çıkmıştır. Bunlardan bazıları internet tabanlı öğretim, çevrimiçi öğretim, web tabanlı öğretim olarak sayılabilir.

III. Yöntem

Bu araştırmada, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Eğitim Bilimleri Enstitüsü öğrencilerinin e-öğrenme tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi araştırıldığından, veri toplama ve analiz süreçlerinde nicel araştırma tasarımlarından betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli, geçmişte ya da güncel olarak var olan bir durumu mevcut haliyle tasvir etmeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2020).

A. Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı iki kısımdan oluşmaktadır. Aracın birinci bölümünde devam ettiği program, öğrenimi yanında herhangi bir işte çalışıp çalışmadığı, elektronik cihazları (telefon, bilgisayar...) kullanma konusunda becerileri, kaldığı yerde internete erişim imkânı, internet temelli öğrenme etkinliklerine nereden erişime sahip olma durumlarına göre demografik bilgileri değerlendirilmiştir. Veri toplama aracının ikinci bölümünde e-öğrenme yönelik tutum ölçeği kullanılmıştır.

Kisanga (2016) tarafından geliştirilen ve Biçer (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan "E-Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği" öğrencilerin e-öğrenmeye yönelik tutumlarını ölçmek için kullanılmıştır. Dörtlü Likert tipinde toplam 36 madde ve dört faktörden oluşmaktadır. Ölçek 23 maddeden oluşmakta ve dört faktörlü bir ölçeğe dönüştürülmüştür. Bu projelerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına ilişkin ifadeler içerdiği gözlemlenmiştir. Bu ifadelerin katılımcıların teknoloji kullanma eğilimini gösterdiği düşünüldüğünde birinci faktör (F1) "teknolojiyi kullanma eğilimi"

olarak adlandırılmaktadır. İkinci faktör için maddeler incelendiğinde teknolojinin ve e-öğrenme ortamının ekonomik kullanımı, kalite iyileştirme, basitlik ve eğlence gibi ifadeleri içerdiği görülmektedir. Aslında bu ifadeler, ikinci faktör (F2) "memnuniyet" olarak adlandırılan, katılımcıların teknoloji ve e-öğrenme ortamına ilişkin olumlu görüşlerini içermektedir. Üçüncü faktörü içeren maddeler incelendiğinde heyecan, verimlilik, BİT kullanımı, e-öğrenme tercihleri gibi öğrenmeyi etkileyen tahminleri içerdiği görülmektedir. Bu anlamda bu maddelerin e-öğrenmeye yönelik motivasyonu artıracağı düşünüldüğünde üçüncü faktör (F3) "motivasyon" olarak adlandırılmaktadır. Dördüncü faktör (F4) "kullanılabilirlik" olarak ifade edilir. Çünkü bu projelere baktığımızda BİT kullanımı ve e-öğrenme ile ilgili ifadeleri görebiliyoruz. Bu anlamda birinci faktör (F1) "teknik kullanım eğilimi", ikinci faktör (F2) "memnuniyet", üçüncü faktör (F3) ise "motivasyon" olarak adlandırılmaktadır. Dördüncü faktör (F4) "teknik eğilim" olarak adlandırılmaktadır (Bissell, 2019). "Uygulama" kullanılarak hazırlanan ölçekler paylaşılmakta ve araştırmaya gönüllü olarak katılan bireylere paylaşılan bir link üzerinden iletilmektedir.

B. Verilerin Analizi

Araştırmanın amacı kapsamında öğrencilere "E-Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği" uygulanmıştır. Uygulanan veri toplama aracından elde edilen veriler SPSS 22 (Statistical Package for Social Science) programında işlenerek analiz edilmiştir.

Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin demografik özelliklerine göre (aldığınız dersler, eğitim dışında herhangi bir işle uğraşıyor musunuz? Elektronik cihazları (telefon, bilgisayar vb.) ne ölçüde kullanabileceğinizi düşünüyorsunuz? yaşadığınız yerde yaşıyorsunuz İnternete erişim İnternet tabanlı öğrenme etkinliklere nereden giriyorsunuz?) Betimsel istatistiksel analizlerde frekans (f) ve yüzde (%) teknikleri uygulanmaktadır. Öğrencileri planlamaya ve eğitmeye devam etmenin yanı sıra, çalışma durumlarına göre Mann Whitney U testi, elektronik cihaz kullanım ve internet erişim düzeyine göre Kruskal Wallis H testi kullanılmaktadır.

C. Çalışma Grubu/Evren ve Örneklem

Araştırmada amaçlı örnekleme türlerinden uygun örnekleme yöntemleri dikkate alınarak bir araştırma ekibi oluşturulmuştur. Verilerin toplandığı çalışma grubunu 2020-2021 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Eğitim Bilimleri Enstitüsünde öğrenim gören ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 124 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama aracını cevaplayan öğrencilerden dört tanesinin formu eksik cevaplama nedeniyle çalışma grubuna dahil edilmemiştir. Çalışmaya 120 öğrenci ile devam edilmiştir.

Tablo 1

Araştırma Örneklemindeki Öğrencilerin Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

	Değişken	
Devam Ettiđiniz Program	Yüksek Lisans	2 6,7
	Lisans	8 3,3
Öđreniminiz yanında, herhangi bir işte çalışıyor musunuz?	Hayır	9 7,5
	Evet	1 2,5
Elektronik cihazları (telefon, bilgisayar,...) kullanma konusunda kendinizi ne derece yeterli görüyorsunuz?	Çok Yeterli	4 8,3
	Orta	0 1,7
	Yeterli	3 7,5
	Yetersiz	,7
Kaldığınız yerde internete erişim imkanınız var mı?	Çok Yetersiz	,8
	Kısıtlı	1 ,2
	Yok	,5
İnternet temelli öğrenme etkinliklerine nereden erişiyorsunuz?	Var	06 8,3
	Diğer	,8
	İş yerindeki bilgisayardan	,5

internet kafeden		,5
evdeki bilgisayardan \ akıllı telefondan	13	4,2

Tablo 1 incelendiğinde çalışma grubunun %26,7'sini (n=32) yüksek lisans öğrencileri, %73,3'ü (n=88) lisans ; %57,5'inin(n=69) öğreniminin yanında herhangi bir işte çalışmadığı, %42,5'inin(n=51) öğreniminin yanında herhangi bir işte çalıştığı; elektronik cihaz kullanımına göre %28,3'ü (n=34) çok yeterli, %41,7'si(n=50) orta, %27,5'i (n=33) yeterli, %1,7'si(n=2) yetersiz, %0,8'i (n=1) çok yetersiz olduğu; kaldığı yerde internet erişim imkanına göre %9,2'sinin(n=11) kısıtlı, %2,5'inin(n=3) internet erişiminin olmadığı, %88,3'ünün(n=106) internet erişiminin olduğu; internet temelli öğrenme etkinliklerine %0,8'inin(n=1) diğer , %2,5'inin (n=3) işyerindeki bilgisayardan, %2,5'inin(n=3) internet kafeden, %94,2'sinin(n=113) evdeki bilgisayar/akıllı telefondan katıldığı görülmektedir.

IV. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, eğitim fakültesi öğrencilerinin e-öğrenmeye yönelik tutumlarının belirlenmesi amacı ve alt amaçları doğrultusunda elde edilen verilere ilişkin bulgular ve yorumlar sunulmuştur.

Demografik özellikler ve e-öğrenme tutum ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin Mann Whitney U ve Kruskal Wallis-H testi bulguları;

Tablo 2

Öğrencilerin Teknoloji Kullanma ile Devam Edilen Program ve Herhangi Bir İşte Çalışma Durumu Değişkenlerine İlişkin Mann Whitney U-testi Sonuçları

		N	\bar{X}	S.S	U	P
Teknoloji Kullanma Eğilimi	Devam Edilen Program	Lisans	88	2,22	0,73	1232,000 0,29
		Yüksek Lisans	32	2,10	0,78	
	Öğrenimin Yanında, Herhangi Bir İşte Çalışma Durumu	Evet	51	2,28	0,77	1582,000 0,34
		Hayır	69	2,12	0,72	

Tablo 2 'de gösterilmiş bulgulara göre teknoloji kullanma eğilimi ($U=1232,000$, $p=0,29$) devam edilen programda öğrenim durumlarına göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Teknoloji kullanma eğiliminde ($=2,22$) lisans öğrencilerinin puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Teknoloji kullanma eğilimi ($U=1582,000$, $p=0,34$) öğrenimin yanında, herhangi bir işte çalışma durumuna göre de anlamlı farklılık göstermemiştir. Teknoloji kullanma eğiliminde ($=2,28$) öğrenimin yanında bir işte çalışanların puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Buna göre teknoloji kullanma eğilimi, devam edilen programa göre farklılık göstermemektedir. Öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışanların teknoloji kullanma eğilimleri çalışmayanlara göre daha iyi olduğu söylenebilir.

Tablo 3

Öğrencilerin Memnuniyeti ile Devam Edilen Proram ve Herhangi Bir İşte Çalışma Durumu Değişkenlerine İlişkin Mann Whitney U-testi Sonuçları

		N	\bar{X}	S.S	U	P
Memnuniyet	Devam Edilen Program	Lisans	88	2,53	0,75	583,000 0,00
		Yüksek Lisans	32	3,36	0,65	
	Öğrenimin Yanında, Herhangi Bir İşte Çalışma Durumu	Evet	51	3,03	0,78	1152,500 0,00
		Hayır	69	2,55	0,78	

Tablo 3 'te gösterilmiş bulgulara göre programa devam eden lisans öğrencilerin memnuniyet düzeyleri ile programa devam eden yüksek lisans öğrencilerin memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($U=583,000$, $p=0,00$). Programa devam eden lisans öğrencilerin memnuniyet düzeyleri ile programa devam eden yüksek lisans öğrencilerin memnuniyet düzeyleri arasında programa devam eden yüksek lisans öğrencilerinin lehine anlamlı bir fark vardır. Öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışanların memnuniyeti ile öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışmayanların memnuniyeti arasında da anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($U=1152,500$, $p=0,00$). Öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışanların memnuniyeti ile öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışmayanların memnuniyeti arasında öğrenim görürken aynı zamanda çalışanların lehine anlamlı bir fark vardır. Buna göre yüksek lisans öğrencilerinin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışan öğrencilerin memnuniyeti öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışmayan öğrencilerden daha memnun sonucuna varılabilir.

Tablo 4

Öğrencilerin Motivasyonu ile Devam Edilen Program ve Herhangi Bir İşte Çalışma Durumu Değişkenlerine İlişkin Mann U-testi Sonuçları

		N	\bar{X}	S.S	U	P	
Motivasyon	Devam Edilen Program	Lisans	88	2,19	0,74	722,500	0,00
		Yüksek Lisans	32	2,95	0,83		
	Öğrenimin Yanında, Herhangi Bir İşte Çalışma Durumu	Evet	51	2,70	0,80	1115,500	0,00
		Hayır	69	2,16	0,79		

Tablo 4 'te gösterilmiş bulgulara göre programa devam eden lisans öğrencilerin motivasyon düzeyleri ile programa devam eden yüksek lisans öğrencilerin motivasyon düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür (U=722,500, p=0,00). Programa devam eden lisans öğrencilerin motivasyonu düzeyleri ile programa devam eden yüksek lisans öğrencilerin motivasyon düzeyleri arasında programa devam eden yüksek lisans öğrencilerinin lehine anlamlı bir fark vardır. Öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışanların motivasyonu ile öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışmayanların motivasyonu arasında da anlamlı farklılık olduğu görülmüştür (U=1115,500, p=0,00). Öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışanların motivasyonu ile öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışmayanların motivasyonu arasında öğrenim görürken aynı zamanda çalışanların lehine anlamlı bir fark vardır. Buna göre programa devam eden yüksek lisans öğrencilerinin motivasyon düzeyleri daha yüksektir denilebilir. Öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışanların motivasyonları daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 5

Kullanışlılık Alt Boyutu ile Devam Edilen Program ve Herhangi Bir İşte Çalışma Durumu Değişkenlerine İlişkin Mann Whitney U-testi Sonuçları

		N	X	S.S	U	P	
Kullanışlılık	Devam Edilen Program	Lisans	88	2,76	0,65	1193,500	0,20
		Yüksek Lisans	32	2,56	0,84		
	Öğrenimin Yanında, Herhangi Bir İşte Çalışma Durumu	Evet	51	2,60	0,80	1543,500	0,25
		Hayır	69	2,78	0,62		

Tablo 5 'te gösterilmiş bulgulara göre kullanılabilirlik alt boyutu ($U=1193,500$, $p=0,20$) devam edilen programda öğrencilerin öğrenim durumlarına göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Kullanılabilirlik alt boyutunda ($=2,76$) lisans öğrencilerinin puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Kullanılabilirlik alt boyutu ($U=1543,500$, $p=0,25$) öğrenimin yanında, herhangi bir işte çalışma durumuna göre de anlamlı farklılık göstermemiştir. Kullanılabilirlik alt boyutunda ($=2,78$) öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışmayanların puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Buna göre lisans öğrencileri ve herhangi bir işte çalışmayan öğrencilerin kullanılabilirliğe yönelik ortalamaları daha yüksektir.

Tablo 6

Teknoloji Kullanım Eğilimi ile Cihaz Kullanma Düzeyi ve İnternet Erişimine İlişkin Kruskal Wallis H-testi Sonuçları

		N	X	X ²	P	
Teknoloji Kullanım Eğitimi	Elektronik Cihaz Kullanma Düzeyi	Çok Yetersiz	1	0,01		
		Yetersiz	2	3,08		
		Orta Düzeyde Yeterli	33	2,51	15,206	0,000
		Yeterli	50	2,1		
		Çok Yeterli	34	1,96		
	İnternet Erişimi	Evimdeki Bilgisayar / Akıllı Telefon	113	2,16		
		İnternet Cafeden	3	2,94		
		Üniversitenin Sağladığı Merkezlerdeki Bilgisayarlardan	1	0,01	6,620	0,080
		İş Yerimdeki Bilgisayardan	3	2,77		

Tablo 6 'da gösterilmiş bulgulara göre öğrencilerin elektronik cihaz kullanma düzeyi ile teknoloji kullanım eğilimi arasında ($X^2=15,206$, $p=0,00$) anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Elektronik cihaz kullanma düzeyi ile teknoloji kullanım eğilimi arasında orta düzeyde elektronik cihaz kullanan öğrenciler lehine anlamlı fark olduğu

görülmüştür. Fakat internet erişimi ile teknoloji kullanma eğilimi arasında ($X^2=6,620$, $p=0,08$) anlamlı bir fark bulunmamaktadır ve internet erişimine, internet cafeden ($X=2,94$) giriş sağlayanların daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Buna göre elektronik cihaz kullanma düzeyi yeterli olan öğrenciler teknoloji kullanmada daha yeterliler sonucuna varılabilir. İnternet erişimini, internet cafeden sağlayan öğrencilerin teknoloji eğilimi daha olumludur.

Tablo 7

Memnuniyet ile Elektronik Cihaz Kullanma Düzeyi ve İnternet Erişimine İlişkin Kruskal Wallis H-testi Sonuçları

		N	\bar{X}	X ²	P
Elektronik Cihaz Kullanma Düzeyi	Çok Yetersiz	1	0,01		
	Yetersiz	2	1,7		
	Orta Düzeyde Yeterli	33	2,68	15,825	0,000
	Yeterli	50	2,65		
	Çok Yeterli	34	3,09		
Memnuniyet	Evimdeki Bilgisayar / Akıllı Telefon	113	2,76		
	İnternet Cafeden	3	2,20		
İnternet Erişimi	Üniversitenin Sağladığı Merkezlerdeki Bilgisayarlardan	1	0,01	3,665	0,300
	İş Yerimdeki Bilgisayardan	3	3,13		

Tablo 7 'de gösterilmiş bulgulara göre öğrencilerin elektronik cihaz kullanma düzeyi ile memnuniyeti arasında ($X^2=15,825$, $p=0,00$) anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Elektronik cihaz kullanma düzeyi ile memnuniyeti arasında çok yeterli düzeyde elektronik cihaz kullanan öğrenciler lehine anlamlı fark olduğu görülmüştür. Fakat internet erişimi ile memnuniyeti arasında ($X^2=3,665$, $p=0,30$) anlamlı bir fark bulunmamaktadır ve internet erişimine, iş yerindeki bilgisayarlardan ($X=3,13$) sağlayanların daha memnun oldukları görülmüştür. Buna göre elektronik cihazı çok

yeterli kullanan öğrencilerin memnuniyet düzeyleri yüksektir. İnternet erişimini iş yerinden sağlayan öğrencilerin memnuniyet düzeyleri daha yüksek görülmektedir.

Tablo 8

Motivasyon ile Elektronik Cihaz Kullanma Düzeyi ve İnternet Erişimine İlişkin Kruskal Wallis H-testi Sonuçları

		N	\bar{X}	X2	P	
Motivasyon	Elektronik Cihaz Kullanma Düzeyi	Çok Yetersiz	1	0,01		
		Yetersiz	2	1,33		
		Orta Düzeyde Yeterli	33	2,34	8,160	0,086
		Yeterli	50	2,27		
		Çok Yeterli	34	2,70		
	İnternet Erişimi	Evimdeki Bilgisayar / Akıllı Telefon	113	2,40		
		İnternet Cafeden	3	2,55		
		İnternet Erişimi			1,013	0,798
		Üniversitenin Sağladığı Merkezlerdeki Bilgisayarlardan	1	0,01		
		İş Yerimdeki Bilgisayardan	3	2,33		

Tablo 8’de gösterilmiş bulgulara göre öğrencilerin hem elektronik cihaz kullanma düzeyi ($X2=8,160$, $p=0,08$) hem de internet erişimi ($X2=1,103$, $p=0,79$) ile motivasyon arasında anlamlı fark bulunmamaktadır ve internet erişimine, internet cafeden ($X=2,55$) sağlayanların daha motive oldukları görülmüştür. Buna göre internet erişimini internet cafeden erişim sağlayan öğrencilerin motivasyon düzeyleri daha yüksektir.

Tablo 9

Kullanışlılık ile Elektronik Cihaz Kullanma Düzeyi ve İnternet Erişimine İlişkin Kruskal Wallis H-testi Sonuçları

	N	\bar{X}	X2	P
--	---	-----------	----	---

	Çok Yetersiz	1	0,01		
	Yetersiz	2	3,66		
Elektronik Cihaz Kullanma Düzeyi	Orta Düzeyde Yeterli	33	2,92	9,436	0,051
	Yeterli	50	2,63		
	Çok Yeterli	34	2,57		
Kullanışlılık	Evimdeki Bilgisayar / Akıllı Telefon	113	2,68		
İnternet Erişimi	İnternet Cafeden	3	3,50	5,876	0,118
	Üniversitenin Sağladığı Merkezlerdeki Bilgisayarlardan	1	0,01		
	İş Yerimdeki Bilgisayardan	3	3,05		

Tablo 9 'da gösterilmiş bulgulara göre öğrencilerin hem elektronik cihaz kullanma düzeyi ($X^2=9,436$, $p=0,05$) hem de internet erişimi ($X^2=5,876$, $p=0,11$) ile kullanışlılık arasında anlamlı fark bulunmamaktadır. Ayrıca internet erişimini, internet cafeden ($X=3,50$) sağlayanlar daha kullanışlı bulmuşlardır. Buna göre internet erişimini, internet cafeden sağlayan öğrencilerin kullanışlılığa yönelik tutumları daha olumludur.

V. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmada Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Eğitim Bilimleri Enstitüsünde öğrenim gören öğrencilerin e-öğrenmeye yönelik tutumları farklı değişkenler açısından incelenmiştir. Aşağıda araştırma hakkında bulgular alan yazınla desteklenmiş ve yorumlanmıştır.

Araştırmanın birinci alt problemi doğrultusunda elde edilmiş neticeye göre; teknoloji kullanma eğiliminde lisans öğrencilerinin ve öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışanların tutumlarının daha olumlu olduğu görülmektedir. Orta düzeyde elektronik cihaz kullanma düzeyine sahip öğrencilerin teknoloji kullanma eğiliminin daha olumlu tutuma sahip olduğu görülmüştür. İnternet cafeden erişim sağlayan öğrenciler olumlu tutum sergilemektedir. Bu bulgu; Coşkun, Kaymakoğlu ve Gök (2007) araştırması ile benzerlik göstermekle birlikte tıp fakültesi öğrencilerinin e-öğrenme konusunda düşüncesinin olmadığı ve bu modeli kullanmak istemedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Link & Marz'ın (2006) araştırmasına benzer olmasına rağmen, birinci sınıf tıp öğrencilerinin büyük çoğunluğu interaktif ve multimedya ile geliştirilmiş öğrenme materyallerinin avantajlarını kabul etmek için yeterli bilgisayar becerilerine sahiptir ve e-öğrenmeye

yönelik tutumları da bilgisayarlarda kullanılan ve daha önce kullanılan bilgisayarın sonucu, ikamet durumu gibi değişkenlerden etkilendiğidir.

Araştırmanın ikinci alt problemi doğrultusunda elde edilmiş bulgulara göre; yüksek lisans öğrencilerinin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Öğrenim görürken aynı zamanda herhangi bir işte çalışan öğrencilerin memnuniyet düzeyleri daha yüksektir. Elektronik cihaz kullanma düzeyi çok yeterli olan öğrencilerin memnuniyet düzeyleri daha yüksektir. İnternet erişimini iş yerindeki bilgisayardan sağlayan öğrencilerin memnuniyet düzeyleri daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu Mohammadi, Hosseini & Fami'nin (2011) araştırması ile tutarlı olmakla birlikte, öğretmenlerin e-öğrenme yöntemlerini öğretim yardımcıları olarak gördükleri ve e-öğrenmeye karşı olumlu bir tutum içinde oldukları sonucuna varmışlardır. Sonuç olarak, e-öğrenmeye yönelik tutumları bilgisayar kullanımı ve internet kullanımı gibi değişkenlerden etkilenmektedir. Bu, Liaw, Huang & Chen'in (2007) araştırmasıyla tutarlı olsa da araştırma sonuçları, e-öğrenme ortamının özerkliği, multimedya zenginliği ve öğretmenlerin rehberliği nedeniyle öğrencilerin e-öğrenme ortamı kişisel eğitimi teşvik etmektedir. Thakkar & Joshi (2017) araştırmasına paralel olmasına rağmen, sonuç, mühendislik öğrencilerinin e-öğrenmenin kullanımına karşı çok olumlu bir tutuma sahip olduklarıdır. Özgür ve Tosun'un (2010) araştırması ile tutarsız olmasına rağmen, sonuç, lisans öğrencilerinin memnuniyetini sağlayan ağ destekli öğrenme ortamının öğretmen adaylarının çevrimiçi öğretime yönelik tutumlarını olumlu yönde geliştirdiğidir. Bu durum Kayalar, Koç, Başbüyük ve Kayalar'ın (2015) araştırması ile tutarsız olmakla birlikte, kendi bilgisayar, tablet ve akıllı telefonuna sahip olan üniversite öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye daha meyilli oldukları ve bu cihazlar olmadan çevrimiçi öğrenmeye daha yatkın oldukları bulunmuştur.

Araştırmanın üçüncü alt problemi doğrultusunda elde edilmiş bulgulara göre; programa devam eden yüksek lisans öğrencilerinin motivasyon düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Öğrenim görürken aynı zamanda çalışanların motivasyon düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. İnternet erişimine internet cafeden sağlayan öğrencilerin motivasyon düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular; Sitepu (2019)'un çalışmasında lisans öğrencilerinin e-öğrenme planına uyum sağlamada zorluk yaşadıkları ve ders kitabını ve değerlendirme sürecini anlamakta zorlandıklarıdır. Ayrıca öğrencilerin e-öğrenme planında okuma ödevleri verme ve değerlendirme konusunda olumsuz bir tutuma sahip olmalarına sebep olmaktadır. Bu durum Haznedar'ın (2012) araştırmasıyla tutarlı olmakla birlikte, üniversite öğrencilerinin e-öğrenmeye karşı tutumlarının internet kullanım sıklığına, öğrenme yöntemlerine, çalışma biçimlerine, öğrenme stillerine ve motivasyon türlerine göre farklılık gösterdiği, fakat akademik başarı ve bilgisayar kullanma deneyimi, ikisi arasında önemli bir fark yoktur. Bu durum Çetin'in (2018) araştırması ile tutarsız olmakla birlikte, bilgisayar deneyimi değişkenlerinden dolayı öğrencilerin e-öğrenmeye yönelik tutumlarının farklı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın dördüncü alt problemi doğrultusunda elde edilmiş bulgulara göre; lisans öğrencilerinin ve öğrenimin yanında herhangi bir işte çalışmayanların e-öğrenmenin kullanılabilirliğine yönelik tutumları daha yüksek görünmektedir. İnternet

erişimini internet kafeden sağlayan öğrencilerin e-öğrenmenin kullanılabilirliğine yönelik tutumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular; Liaw, Huang & Chen (2007) 'nin araştırmasıyla tutarlı olsa da, e-öğrenmenin öz-yeterlik, zevk, yararlılık ve davranış kullanma niyeti gibi davranışları içerdiği ve e-öğrenme ortamının olumlu etki sergilediği sonucuna varılmıştır. İnsanların yararlı öğretim yardımcıları olarak kullanılmaya yönelik tutumları oluşmuştur. Adewole-Odesi (2014) çalışmasına paralel olarak, öğrencilerin e-öğrenme sistemlerini kullanmanın basit ve kullanılabilir buldukları ve algılanan bu avantajın e-öğrenme sistemlerini kullanmaya yönelik tutumlarını pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Teknolojinin gelişmesi ve internetin hayatın bir parçası haline gelmesiyle e-öğrenmenin giderek daha fazla kabul görmesini sağlamıştır. E-öğrenme öğrencilerin hayatında önemli bir edinmiştir. Avantaj ve dezavantajları bulunmakla birlikte araştırma sonucunda yüksek lisans öğrencilerinin daha fazla memnun ve motivasyonlarının daha yüksek olmasının sebebi kişisel gelişimlerini ve mesleki yeterliliklerini artırma fırsatını elde etmiş olmaları olabilir. Lisans öğrencileri ve eğitim yanında bir işle ilgilenmeyen öğrencilerinin e-öğrenmeye yönelik tutumlarının daha yüksek çıkmasının sebebi akademik gelişimlerine daha fazla zaman ayırabilmeleri olabilir. İnternet kafelerden internet erişimi sağlayan öğrencilerin e-öğrenmenin kullanılabilirliğine yönelik tutumlarının daha yüksek olmasının sebebi ikametlerinden internete erişim sağlayamıyor olmaları olabilir. Elektronik cihaz kullanımında kendini yeterli gören öğrencilerin daha fazla memnun olmalarının sebebi kendilerine ait elektronik cihaz olması olabilir.

Covid-19 salgını ile birlikte yüz yüze eğitim askıya alınmış ve e-öğrenme araçları ile yapılan uzaktan eğitimin hayatımızda yer almasını sağlamıştır. Teknolojik imkânlarla bağlı olarak da öğrenme ortamlarını elektronik ortama taşımak zorunda kalınmıştır. E-öğrenme alternatif bir yöntem olmaktan çıkarak tek çözüm yolu olarak görülmüştür.

Araştırma sonucunda elde edilmiş bulgulara dayanarak erişilen sonuçlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Teknolojiyi kullanma eğiliminde, lisans öğrencilerinin ve eğitim dışında herhangi bir işle uğraşanların tutumlarının daha olumlu olduğu görülmektedir. Elektronik cihazları orta düzeyde kullanan öğrencilerin teknolojiyi kullanmaya yönelik daha olumlu bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. İnternet kafeye giren öğrenciler olumlu bir tavır sergilemektedir.

2. Yüksek lisans öğrencilerinin memnuniyetinin görece yüksek olduğu görülmektedir. Herhangi bir işte çalışan ve aynı anda okuyan öğrenciler daha memnundur. Elektronik cihazları yeterince kullanan öğrenciler daha yüksek bir memnuniyet düzeyine sahiptir. İş yerinde bilgisayar aracılığıyla internete erişen öğrencilerin yüksek düzeyde memnuniyet duydukları tespit edilmiştir.

3. Programa devam eden yüksek lisans öğrencilerinin motivasyonlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Öğrenme sürecinde, çalışanların daha yüksek bir motivasyona sahip olduğu görülmektedir. İnternet kafeler aracılığıyla internete erişim sağlayan öğrencilerin motivasyonlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

4. Lisans öğrencileri ve eğitim dışında bir işi olmayanlar, e-öğrenmeye karşı oldukça yüksek bir tutuma sahip oldukları sonucuna varılmıştır. İnternet kafelerden internet erişimi sağlayan öğrencilerin e-öğrenmenin kullanılabilirliğine yönelik tutumlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

A. Öneriler

Aşağıda araştırma kapsamında elde edilen bulgulara dayalı olarak öneriler sunulmaktadır.

1. Bu çalışmada, aynı zamanda herhangi bir işle uğraşan ve aynı zamanda okuyan lisansüstü öğrenci ve öğrencilerin daha yüksek motivasyon ve doyuma sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu durumda motivasyon ve memnuniyeti sürdürmek için üniversitenin öğretim stratejilerini öğrencilerin ihtiyaçlarına göre uyarlayarak, öğrencilere danışabilecek bölümler kurarak ve motivasyon web seminerleri düzenleyerek olası engelleri aşmak mümkündür.

2. Yüksek lisans ve öğrenim sürecinde dersi almaya ve çalışmaya devam eden öğrencilerin motivasyonunun daha yüksek olacağı belirlenmiştir. Bu durumda üniversiteler, çalışanların eğitim hayatlarına devam etmelerine ve kariyerlerine odaklanmalarına ve yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olacak farklı kurslar sunarak kurs süresi düzenleyebilir.

3. Elektronik cihazları orta düzeyde kullanan öğrencilerin teknoloji kullanımına yönelik daha pozitif bir tutuma sahip oldukları belirlenmiştir. Bu durumda, pandemi sürecin daha uzun sürebileceği göz önünde bulundurularak üniversitelerin çevrimiçi bir sosyal platform oluşturarak öğrencilere teknolojik donanım kullanma becerisi konusunda eğitim vermeleri önerilmektedir.

4. İnternet kafelerden internet erişimi sağlayan öğrencilerin e-öğrenmenin pratikliğine yönelik tutumlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle, yerel yönetimlerin evde internet erişimi sağlamak için altyapı yatırımlarını artırmaları önerilmektedir.

Kaynaklar

UNESCO. (2020, 11 28). *Global monitoring of school closures caused by Covid-19*.
<https://en.unesco.org/covid19/educationresponse> adresinden alınmıştır.

Alkan, C. (2019). Öğrenme Sürecinde İlkeler. *Ankara University of Faculty Educational Sciences (JFES)* , 209-229.

Anadolu Ajansı. (2020, 4 20). *Pandemi Günlerinde Türk Yükseköğretimi*. Covid 19 Bilgilendirme: <https://covid19.yok.gov.tr/Sayfalar/HaberDuyuru/pandemi-gunlerinde-turk-yuksekogretimi.aspx> adresinden alınmıştır

Arat, T. (2011). İletişim teknolojilerinin yükseköğrenim kurumlarında öğretim amaçlı kullanımı:Selçuk Üniversitesi Örneği(Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- Arslan, S., & Kurbanoglu, İ. (2018). Investigation of the Relationship between ELearning and Cooperative Learning Attitudes of High School Students. *Journal of Education and Future*, 107-117.
- Aslan, Ö. (2006). Öğrenmenin yeni yolu:E-öğrenme. *Fırat Üniversitesi SosyalBilimler Dergisi*, 16(2),121-131.
- Atasoy, R., Özden, C., & Kara, D. N. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Yapılan E-Ders Uygulamalarının Etkililiğinin Öğrencilerin Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 15(6), 95-122.
- Azzi-Huck, K., & Shmis, T. (2020, 11 25). *Managing the impact of COVID-19 on education systems around the world: How countries are preparing, coping, and planning for recovery*. <https://blogs.worldbank.org/education/managing-impact-covid-19-educationsystems-educationsystems-> adresinden alınmıştır
- Babuçoğlu, B. (2006). İnternet destekli olarak sunulan muhasebe uygulamaları dersinde öğrenci memnuniyetinin ölçülmesi:Özelİnci Anadolom Açıköğretim kursunda bir uygulama(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Anadolu Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Bach, S., Haynes, P., & Smith, J. L. (2006). Online Learning and Teaching in Higher Education. *UK:McGraw-Hill Education*.
- Bahçekapılı, E. (2010). Eş zamanlı çevrimiçi bir öğrenme ortamı tasarımı.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Karadeniz Teknik Üniversitesi,Fen Bilimleri Enstitüsü*.
- Balcı, A. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem,Teknik ve İlkeler*. Pegem Akademi.
- Balcı, B. (2011a). *E-öğrenme program tasarım süreçleri*.G.Telli Yamamoto,U.Demiray ve M.kESİM (Ed.),*Türkiye'de e-öğrenme:Gelişmeler ve uygulamalar içinde*(65-88.ss.). Elif Yayınevi.
- Biçer , H. (2019). E-Öğrenmeye Yönelik Tutum: Ölçek Uyarlama Çalışması(Yüksek Lisans Tezi). *Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Camnalbur, M. (2008). Bilgisayar destekli öğretimin etkililiği üzerine bir meta analiz çalışması (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Marmara Üniversitesi,Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Can, A. (2019). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Pegem Akademi.
- Can, Ş. (2008). Fen Eğitiminde Web Tabanlı Eğitim,Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 20-25.
- Coşkun, G., Kaymakoğlu, B., & Gök, E. (2007). Tıp Fakültesi Öğrencilerinin İnternet Kullanımı ve E-öğrenme'ye İlişkin Tutumları. *Başkent Üniversitesi Uygulaması*.

- Creswell, N. K. (2014). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*(S.B.Demir,çev.). Eğiten Kitap.
- Cura, T. (2009). *Yöneticiler için bilişim teknolojileri ve enformasyon sistemleri*. Sistem Yayıncılık.
- Çalışkan, Ş. (2019). Çevrimiçi öğrenme ortamının kullanılabilirlik analizi ve etkililiği:Ahmet Yesevi Üniversitesi Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Çetin, U. (2018). *Denizcilik Lisesi Öğrencilerinin E-Öğrenmeye Yönelik Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. *Yüksek Lisans Tezi*. Bahçeşehir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demir, M. (2013). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin E- öğrenme Araçlarını Kabul Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Dikbaş, E. (2006). Öğretmen adaylarının e-öğrenmeye yönelik tutumlarının incelenmesi.(Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). *Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Duygun, M. (2020, Kasım 13). *Üniversite Öğrencileri Uzaktan Eğitimi Verimsiz Buluyor*. <https://haberkudur.com/>. adresinden alınmıştır
- Engin, A., Tösten, R., & Kaya, M. D. (2010). Bilgisayar Destekli Eğitim. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 69-80.
- Erturgut, R. (2008). İnternet temelli uzaktan eğitimin örgütsel,sosyal,pedagojik ve teknolojik bileşenleri. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 1(2),79-85.
- Fry, K. (2001). E-learning markets and providers:some issues and prospects. *Education Training*, 4(5), 233-239.
- Govindasamy, T. (2002). Successful Implementation of E- learning Pedagogical Considerations. *İnternet and Higher Education*, 4, 287-299.
- Gökdaş, İ., & Kayri, M. (2005). E-öğrenme ve Türkiye Açısından Sorunlar,Çözüm Önerileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2),1-20.
- Gülbahar. (2012). E-Öğrenme Ortamlarında Katılımcıların Hazır Bulunuşluk ve Memnuniyet Düzeylerinin Ölçülmesi için Ölçek Geliştirme Çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 45(2):119-137.
- Gülbahar, Y. (2021). *E-Öğrenme*. Pegem Akademi.
- Gürsoy, F. (2014). Kalıp hazırlama teknikleri öğretiminde akıllı tahtaya dayalı yüz yüze öğretim ve e-öğrenme uygulamalarının öğrencilerin başarı, beceri ve tutumlarına etkisi. Doktora tezi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Haznedar, Ö. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Bilgi ve İletişim Teknolojileri Becerilerinin ve E-Öğrenmeye Yönelik Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından

İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). *Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.*

- Holder, B. (2007). An investigation of hope, academics, environment, and motivation as predictors of persistence in higher education online programs. . *The Internet and Higher Education, 10*, 245-260.
- Karahisar, D. (1999). İnternet Ortamında Eğitim. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 18*(18),145-168.
- Karasar, N. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kayalar, M. T., Koç, A., Başbüyük, B., & Kayalar, F. (2015). Öğretmen Adaylarının E-Öğrenmeye Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi: Erzincan Üniversitesi Örneği. 3. *Uluslararası Teknoloji ve Öğretmen Eğitimi Sempozyumu (İTTES)*, (s. 9-11). Trabzon.
- Kesim, M. (2002). Herkes için, her yerde, her zaman etkin öğrenim ,e-öğrenme. *Açık ve Uzaktan Eğitim Sempozyumu*. 23-25 Mayıs, Eskişehir.
- Khan, B. H., & Joshi, V. (2006). E-learning who,what and now? *Journal of Creative Communications, 4*, 61-74.
- Kırık, A. M. (2014). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye'deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi, 21*, 73-94.
- Kisanga, D. (2016). Determinants of teachers' attitudes towards e-learning in Tanzanian higher earning institutions. *International Review of Research in Open and Distributed Learning, 54*, 109-125.
- Klein, H. J., Noe, R. A., & Wang, C. (2006). Motivation to learn and course outcomes:The impact of delivery mode, learning goal orientation, and perceived barriers and enablers. *Personnel Psychology, 59*, 665-703.
- Liaw, S., Huang, H., & Chen, G. (2007). An activity-theoretical approach to investigate learners' factors toward e-learning systems. *Computers in Human Behavior, 19*(6), 1906-1920.
- Link, T. M., & Marz, R. (2006). Computer literacy and attitudes toward e-learning among first year medical students. *BMC medical education, 34*.
- Machado, C. (2007). Developing an e-readiness model for higher education institutions: results of a focus group study. *British Journal Of Educational Technology, 38*(1),72-82.
- Mohammadi, D., Hosseini, S., & Fami, H. (2011). Investigating Agricultural Instructors' Attitudes Toward E-Learning In Iran. *Turkish Online Journal of Distance Education, 1*, 174-183.
- Moore, M. G., & Kearsley, G. (2012). Distance education:Asystems view of online learning. *Belmont, CA:Wadsworth,Cengage Learning*.

- Mountz, A. (2020, Ekim 12). *What's Student Life Like During a Pandemic*.
<https://news.psu.edu/story/> adresinden alınmıştır
- Nalbant, B. (2006). Elektronik Öğrenmenin İşletmelerde Kullanımı ve Çalışanların Elektronik Öğrenmeye Karşı Tutumlarının Belirlenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Odabaş, H. (2003). İnternet tabanlı uzaktan eğitim ve bilgi ve belge yönetimi bölümleri. *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 17(1), 22-36.
- Olpak, Y. Z. (2010). Çevrimiçi öğrenme ortamlarında kullanılan farklı etkileşim araçlarının öğrencilerin başarılarına ve sosyal bulunuşluk algılarına etkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Özbay, Ö. (2015). Dünya'da ve Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Güncel Durumu. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4, 377-394.
- Özgür, H., & Tosun, N. (2010). İnternet destekli eğitimin e-öğrenme tutumlarına etkisi. *XV. Türkiye'de İnternet Konferansı*, (s. 2-4).
- Özkaraca, O. (2005). İnternet Tabanlı Güç Elektroniği Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara. s: 8-16.
- Paechter, M., Maier, B., & Macher, D. (2009). Students' expectations of, and experiences in e-learning: Their relation to learning achievements and course satisfaction. *Computers & Education*, 222-229.
- Pena, M., & Yeung, A. (2010). Satisfaction with Online Learning: Does Students' Computer Competence Matter? *International Journal Of Technology, Knowledge & Society*, 6(5), 97-108.
- Sarıtaş, E., & Barutçu, S. (2020). Öğretimde Dijital Dönüşüm ve Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye Hazır Bulunşluluğu: Pandemi Döneminde Pamukkale Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi*, 11(1), 6-22.
- Sitepu, S. S. (2019). Students' Attitude Towards Assigment and Assessment in Reading: an Overview of Elearning. *Lexeme: Journal of Linguistics and Applied Linguistics*, 1.
- Şişman, M. (2007). *Eğitim Bilimlerine Giriş*. Pegem Yayınları.
- Talan, T. (2018). Dönüştürülmüş sınıf modeline göre e-öğrenme ortamının tasarımı ve modelin uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi). *İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü*.
- Telli Yamamoto, G., & Altun, D. (2020). Coronavirüs ve Çevrimiçi (online) Eğitimin Önlenemeyen Yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34.
- Thakkar, S., & Joshi, H. (2017). Students' Attitude towards E-learning. *International Journal of Advance Engineering and Research Development*, 11.

- Tuzem. (2009, 11 03). *Web: http://tuzem.trakya.edu.tr/e_ogrenme.html. http://tuzem.trakya.edu.tr/e_ogrenme.html adresinden alınmıştır*
- Usta, E. (2007). Harmanlanmış öğrenme ve çevrimiçi öğrenme ortamlarının akademik başarı ve doyuma etkisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi). *Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Uzaktan Eğitim Taslak Raporu. (2004). <http://bilisimsurasi.org.tr> adresinden erişilmiştir.
- Ütünler, M. (2006). Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Kuram ve Uygulama da Eğitim Yönetimi Dergisi*, 45, 112.
- Wahlstedt, A., Pekkola, S., & Niemela, M. (2008). From E-learning Space to E-learning Place. *British Journal of Education Technology*, 39(6), 1020-1030.
- Yang, C. C., Tsai, I. C., Kim, B., Cho, M. H., & Laffey, J. M. (2006). Exploring the relationships between students' academic motivation and social ability in online learning environments. *The Internet and Higher Education*, 9(4), 277-286.
- Zhan, Z., & Mei, H. (2013). Academic self-concept and social presence in face-to-face and online learning: Perceptions and effects on students' learning achievement and satisfaction across environments. *Computers & Education*, 69, 131-138.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

YÜREK, U. CÖMERT, M. (2021). Okul Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterlilikleri ile Algıladıkları Okul Etkinliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1762-1781.

Okul Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterlilikleri ile Algıladıkları Okul Etkinliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Uğur YÜREK (*)
Melike CÖMERT (**)

Öz: Bu araştırmanın temel amacı okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlilikleri ile okul etkinliği arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu 2019-2020 eğitim-öğretim yılında İnönü Üniversitesi Eğitim Yönetimi Tezsiz Yüksek Lisans programına devam eden, ulaşılabilen ve gönüllü 102 yönetici oluşturmaktadır. Çalışmada yöneticilerin değişimi yönetme yeterlik düzeylerini belirlemek amacıyla Helvacı (2004) tarafından geliştirilen "Değişimi Yönetme Yeterlik Ölçeği" kullanılmıştır. Ayrıca, yöneticilerin okul etkinliği algı düzeylerini belirlemek amacıyla orijinali Hoy, Tarter ve Kottkamp (1991) tarafından geliştirilen, Türkçeye uyarlaması Yıldırım (2015) tarafından yapılan "Okul Etkinliği Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeklerden elde edilen verilerin analizinde; normal dağılım gösteren yerlerde parametrik testler, normal dağılım göstermeyen yerlerde ise nonparametrik testler kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; okul yöneticileri, "Değişimi Yönetme Yeterlik Ölçeği"nin alt boyutlarından "Okulda Değişim İhtiyacını Belirleme", "Okulu Değişim Sürecine Hazırlama" ve "Okulda Değişimi Uygulama" boyutlarında "Çok Yeterli" olduklarını ifade etmişlerdir. "Okulda Değişimi Değerlendirme" boyutunda ise "Oldukça Yeterli" düzeyinde olduklarını ifade etmişlerdir. Okul yöneticilerinin algıladıkları okul etkinliğinin ise "Çok Yeterli" düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Yöneticilerin değişimi yönetme yeterlilikleri ile okul etkinliği arasındaki ilişki incelendiğinde ise aralarında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değişim yönetimi, etkili okul, liderlik.

What is the Level of School Administrators' Competencies in Managing Change and Perceived School Effectiveness?

Abstract: The main purpose of this study is to examine the relationship between school administrators' competence to manage change and school effectiveness. The sample of the research consists of 102 administrators who can be reached and are volunteers who continue the Non-Thesis Master's Program in Inonu University Educational Administration in the 2019-2020 academic year. In the study, "Change Management Competency Scale" developed by Helvacı (2004) was used to determine the competency levels of managers to manage change. In addition, "School Effectiveness Scale", originally developed by Hoy, Tarter, and Kottkamp (1991) and adapted to Turkish by Yıldırım (2015), was used to determine the school effectiveness perception levels of administrators. In the analysis of the data obtained from the scales; Parametric tests were used in places with normal distribution, and nonparametric tests were used in places not showing normal distribution. According to the findings obtained from the research; School administrators stated that they are "Very Sufficient" in the dimensions of "Determining the Need for Change in

*)Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü (e-posta: u.yurek13@hotmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-6435-484X>

**)Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü (e-posta: melike.comert@inonu.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-5406-6943>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

School", "Preparing the School for the Change Process" and "Implementing Change in School", which are sub-dimensions of the "Efficiency in Managing Change Scale". They stated that they are at a "Highly Sufficient" level in the "Evaluation of Change in School" dimension. It was determined that school effectiveness perceived by school administrators was at the level of "Very Sufficient". When the relationship between administrators' ability to manage change and school effectiveness was examined, it was determined that there was a significant, positive and weak relationship between them.

Keywords: Change management, effective school, leadership.

Makale Geliş Tarihi: 06.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.12.2021

DOI:10.53487/ataunisobid.892369

I. Giriş

Bilgi çağı olarak nitelendirilen içinde bulunduğumuz çağda, bilginin geçmişe göre çok hızlı artması ve meydana gelen teknolojik gelişmeler, toplumların sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yapılarını da önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla insanlar ve örgütler, çağın gereklerini yerine getirebilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için değişen koşullara uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar.

Genel anlamıyla değişim, herhangi bir sistem, süreç ya da ortamın belli şartlar altında bulunduğu mevcut durumdan başka bir duruma dönüşmesidir (Uluğ, 1998). Başaran (1992: 33) ise değişimi, bir sistemin alt sistemlerinde, alt sistemlerin birbirleriyle ilişkilerinde, eski duruma göre nitelik ve nicelik bakımından gözle görülür bir farkın meydana gelmesi olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda değişim, bir varlık veya durumun zamanla eskiye göre farklı bir görünüme ya da başka bir içeriğe dönüşmesidir.

Çevreleriyle sürekli bir etkileşim halinde bulunan örgütler açık sistem özelliği göstermektedirler. Bundan dolayı çevrede meydana gelen değişikliklere ayak uydurmak için değişmek zorundadırlar. Değişim örgütlerin varlıklarını devam ettirebilmesi için gerekli bir olgudur. Değişim olmadan örgütlerin uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmesi olanaklı değildir (Çolakoğlu, 2005).

Teknoloji ve ekonomi alanında yaşanan hızlı gelişmeler, örgütler için hem bir tehdit hem de bir fırsat ortamı yaratmaktadır. Bundan dolayı bazı örgütler bir kriz durumuna girerken, bazı örgütler de bu krizleri fırsata dönüştürerek satışlarını ve karlarını artırma fırsatı yakalamaktadır. Bu bağlamda, yöneticiler tarafından bu ortamlarda kendini olumlu noktalara getirecek çözüm yolları bulmak için "Değişim Yönetimi", "Gelişim Yönetimi" ve "Kriz Yönetimi" gibi kavramlar gündeme gelmektedir (Kavrakoğlu, 1994). Değişim yönetimi, bir yönetim kavramı olarak eskilere dayanmasına karşın günümüz değişim ortamı, değişim yönetimine farklı bir anlam ve önem yüklemektedir. 1980'li yıllara kadar değişim, dengeli ve düzenli bir ortamda çaba harcamayı gerektiriyorken 1990'lardan sonra hızlanan ve karmaşıklaşan faktörler, değişim yönetimine stratejik bir boyut kazandırmıştır (Hussey, 1998).

Değişimi yönetmek, hızla değişen koşullar altında ayakta kalmak ve rakiplerin önüne geçebilmek için örgütlerin kendini sürekli yenilemesi, değişim fırsatlarını iyi analiz edip

ortaya çıkan potansiyeli değerlendirmesi bunun sonucunda da en uygun stratejilerin belirlenip yürürlüğe konulması için yapılan yeniden örgütlenme ve yapılanma işidir (Şahin 2011: 308). Değişim yönetimi, yaşanan değişim sürecinde örgütsel sorunları çözmek ve bu süreçten örgütsel amaç ve hedefler kapsamında yararlanabilmek için yapılan stratejik planlama çalışmalarıdır. Başka bir deyişle, örgütün değişen koşullara ayak uydurması ve uyum sağlaması sürecidir (Tekin, Güleş ve Ögüt, 2007: 5).

Okulların değişimin yönetimi için oluşturulmuş örgütler olduğunu iddia eden bir tartışma bulunmaktadır. Değişim yönetimi, eğitim kurumları için vazgeçilmez bir konu haline gelmektedir. Okulların temel amacı öğrenmeyi yönetmektir. Öğrenmek için değişim gerekir, dolayısıyla okulun görevi de değişimi yönetmektir. Elbette okulları özel kuruluşlar haline getiren yönetimin amacı da budur. Bunlar bir anlamda öğrenen örgütlerdir, fakat belki de “öğrenen örgüt” teriminin çağdaş yönetim ve örgüt literatüründe kullanıldığı şekliyle değildir. Öğrenen örgüt fikri, öğrenmenin örgütsel süreçler içine yerleştirilmiş olmasını, dolayısıyla değişimin örgütsel süreçlerin önemli bir parçası olduğunu belirtir (James ve Connoly, 2000: 17).

Mergal'in (2000) de ifade ettiği gibi, eğer okul doğru bir misyona sahipse, değişim kaçınılmazdır. Okul içinde bulunduğu toplumun değişen ihtiyaçlarına göre misyonunu gözden geçirip yeniledikçe, değişim de yönetim sürecinin bir parçası haline gelir. Değişimi bir gerekçe olarak gören okul, kaliteli eğitim sunmak adına yeni programlar oluşturmak için girişimde bulunacak, stratejik planlamalar yapacak ve uygulamaya daha fazla insanı dâhil ederek kaliteli hizmet sağlamak için hizmet programını değerlendirmeye devam edecektir. Bu da ancak okuldaki bütün çalışanların değişimin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu kabul etmesiyle mümkün olabilir. Ayrıca, okulun değişimin gerçek etki ve avantajlarını gerçekleştirilmesi, ancak değişimin eğitim sisteminin sürekli ve doğal bir süreci olarak görülmesiyle mümkün olabilir.

Okullar üzerinde karar verici konumdaki bireylere daha çok sorumluluk yüklenmektedir. Bunun başlıca nedenleri; günümüzde eğitimde değişimin geçmişe göre daha fazla ve hızlı olması, böylece açığa çıkan yenilik, okul geliştirme ya da yeniden yapılanma teşebbüsleridir. Okul müdürünün rolü de okullardan beklentilerle doğru orantılı olarak değişmektedir. Okul müdürünün oynadığı rol ve sorumluluklarının sürekli değişime maruz kalacağı ve hiçbir zaman değişmez bir ilke olarak kalmayacağı genel bir kanı olarak düşünülmektedir (Cafoğlu, 1996).

Toplumsal yapı için yaşamsal değeri giderek artan eğitim örgütlerinin bu süreçte başarıya ulaşabilmesi için mevcut durumu klasik olarak koruyan ve bürokratik süreçleri sürdüren yöneticilerden ziyade değişime öncülük edecek ve takipçilerini sürece dahil edecek nitelikli yöneticilere ihtiyaç duyulmaktadır. Oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan ve yapısında pek çok faktörü barındıran değişim kavramı ancak yeterli bilgi ve beceriye sahip okul müdürleri ile canlandırılabilir. Nitelikli okul müdürünün önemi, personelin potansiyel direnç eğilimlerinin engellenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim eğitim kuruluşlarındaki personel, değişim için yeni bir girişimle karşılaştıklarında ya da değişim için baskı gördüklerinde tepki verme ya da direnme eğiliminde olabirler. Yapısal ve politik nedenlerden dolayı değişen çevresel koşullara etkin bir şekilde uyum sağlayabilmek için okul alışık oldukları veya iyi oldukları

rutinlere yönelme eğiliminde olabilir, değişimin zaman ve emek kaybı olduğuna inanabilir ve bu nedenle değişime direnebilir ve mevcut uygulamaları değişime karşı savunabilir (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2013; Argon ve Dilekçi, 2016).

Özetlemek gerekirse, okul yöneticilerinin yönetsel rollerinin giderek değiştiği günümüzde yöneticilerin tam anlamıyla okul liderleri olmaları beklenmektedir. Çünkü okullarda istenilen değişikliklerin yapılabilmesi için bu durum son derece önemlidir. Eğitimsel değişiklik olarak basit olsa da sosyal açıdan oldukça karmaşıktır. Bu açıdan lider rolü oynaması beklenen okul yöneticisinin yeterli bilgi ve beceriye sahip olması, güç kaynaklarının farkında olması, bilimsel araştırmaları takip etmesi, değişimin nedenlerini, ne zaman ve nasıl yapacağını, olası direniş yollarının neler olduğunu ve bunları önlemek için stratejilerinin neler olduğunu bilmesi gerekmektedir. En önemli şey ise, değişimin tek başına gerçekleştirilebilecek bir süreç olmadığı, tarafların katılımıyla kalıcı başarının sağlanabileceğinin bilincinde olmaktır. Bu açıdan değişim süreci mutlaka örgütsel değişim ile birlikte personele odaklanmalıdır (Bennett., Crawford ve Riches 1992; Fullan, 1992).

Çalışmanın diğer değişkeni olan “Etkililik (effectiveness)” kavramı, oldukça eski bir kavramdır. Barnard (1938) etkililiği, “örgütün amaçlarına ulaşma derecesi” olarak tanımlamıştır. Etkililik, anlaşılması zor bir kavram olduğu bilinmesine rağmen, açık sistem özelliği gösteren örgütler için oldukça önemlidir. Araştırmacılar tarafından etkililik kavramının nasıl ifade edileceği konusunda bir fikir birliğine varılmamasına rağmen, teorik, pratik ve deneysel öneminden ötürü hala kritik bir kavramdır. (Okafor, 2012).

Örgüt ve yönetim alanında geliştirilen bütün teori ve yaklaşımların en önemli amacının, genel olarak “örgütsel etkililiği arttırmak” olduğu söylenebilir. Örgütsel açıdan yaklaşıldığında örgütsel etkililik, kaynaklar / girdiler, amaçlar, işlevler, süreçler, sonuçlar ve örgüt dışı çevre gibi farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda örgütsel etkililikle ilgili bazı modeller geliştirilmektedir: Amaç modeli, sistem-kaynak modeli, çevresel modeli gibi modeller. Dolayısıyla farklı açılardan yaklaşıldığında örgütsel etkililik, örneğin amaçlar ve işlevler yönünden bir örgütün tahmin edilen amaçları ve işlevleri gerçekleştirebilme durumunu; kaynaklar yönünden örgütün çevresinden gerekli girdi ve kaynaklara ulaşabilme durumunu; sonuçlar açısından yaklaşıldığında ise örgütün tahmin edilen sonuçları gerçekleştirebilme durumu olarak tanımlanabilmektedir (Şişman, 2013).

Okul etkililiği, araştırmacılar, eğitimciler ve politika belirleyiciler için kritik ve ilgi çekici bir konudur. Bunun nedeni eğitimin toplumların gelişimini ve dönüşümünü sağlayan önemli bir sistem olmasıdır. Balcı (2011) etkili okulu; çocukları duygusal, bedensel ve zihinsel yönden geliştirip onları gelecekteki rollerine hazırlayabilen işlevsel okullar olarak tanımlamıştır. Mortimore’a (1991) göre ise etkili okul, öğrencilerin okula ilk girdiği zaman göz önüne alındığında sonuçta beklenenden daha fazla ilerlediği bir okul olarak tanımlamıştır. Etkili okul benzer şart ve imkânlara sahip okullara kıyasla öğrencilerine daha fazla değer katar (Sammons vd.,1995).

Okullardaki eğitimin niteliğini yükseltmek amacıyla yapılan araştırmalar sonucunda

etkili okul kavramı ortaya çıkmıştır. Başarılı okullar ve daha az başarılı olan okullarla ilgili yapılan araştırma sonuçlarında ulaşılan ortak bulguların saptanmış olması, okullarda etkililiğin ve başarının artırılabilmesi için gerekli olan adımları göstermiştir (Çubukçu ve Girmen, 2006).

Etkili okul araştırmalarına göre öğrenciler okula, farklı özgeçmişle gelirler. Yapılan araştırmalar sonucunda da olumlu nitelikte ya da daha iyi bir özgeçmişle gelenlere göre okuldan daha çok faydalanmaktadırlar. Bu durumda etkili okul, içerisinde farklı özgeçmişe sahip öğrencilerin bulunduğu ve bu öğrencilerin beklenenin üzerinde gelişme gösterebileceği okuldur. Etkili okul, okulda mükemmelliğe ulaşma veya mükemmel okulu meydana getirme yolları bulmak olarak nitelendirilebilir. Mükemmel okul, sadece öğretmenlerin vermiş olduğu kaliteli eğitimle ya da öğretime kendilerini adanmaları ile sağlanamaz; her şeyden önce sağlıklı bir okul ortamı ve kültürü ile gerçekleştirilebilir (Balcı, 2007).

Okulun etkililiği, öğrenci öğrenmelerinin gerçekleştirilme düzeyiyle alakalıdır. Okulun temel hedefi, programlarındaki amaçları ve davranış değişikliğini gerçekleştirmektir. Okulun optimum bir öğrenme ortamı yaratması, okula gelen her öğrencinin orta ya da iyi düzeyde beklenen öğrenmeleri ve davranış değişikliğini gerçekleştirmesi durumunda okulların etkili olduğundan söz edilebilir (Döş, 2013).

Okul etkililiği ile ilgili yapılan araştırmalar sonucunda, etkili okulların genel olarak şu ortak özelliklere sahip olduğu sonucuna varılmıştır (Bamburg ve Andrews, 1990; Karip ve Köksal, 1996; Özdemir, 2000):

1. Etkili okulların açık ve belirli hedeflere odaklanmış misyonları vardır.
2. Etkili okullarda okul müdürleri öğretimsel liderlik davranışları sergilerler.
3. Etkili okullarda beklentiler yüksektir.
4. Etkili okullarda başarı sürekli izlenir ve değerlendirilir.
5. Etkili okullarda disiplin sorunu en aza indirilmiş, eğitim ve öğretim için uygun bir okul iklimi vardır.
6. Etkili okullarda okul/aile/çevre iş birliği güçlüdür.
7. Etkili okullarda temel becerilerin kazanılması önemlidir.

II. Yöntem

A. Araştırmanın Modeli

Araştırma; okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlik düzeyleri ile algılanan okul etkililiği arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada, betimsel bir araştırma modeli olan ilişkisel karşılaştırma modeli kullanılmıştır. İlişkisel karşılaştırma modeli, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi, bu değişkenlere herhangi bir şekilde müdahale etmeden incelemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Büyüköztürk, Akgün, Demirel, Karadeniz ve Çakmak, 2014).

B. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2019-2020 Eğitim-Öğretim yılında görev yapmakta olan müdür ve müdür yardımcılardan, veri toplama araçlarını yönergeye uygun ve eksiksiz olarak yanıtlayan 102 yönetici oluşturmaktadır.

Araştırmada seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan amaçsal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçsal örnekleme, olasılı ve seçkisiz olmayan bir örnekleme yaklaşımıdır. Amaçsal örnekleme, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak sağlar. Belirli kriterleri karşılayan veya belirli özelliklere sahip bir veya birden fazla özel durumda çalışılmak istendiğinde tercih edilir (Büyükoztürk vd., 2014).

Araştırmaya katılan yöneticilerin cinsiyeti, görev türü, kıdem ve okul kademesi değişkenlerine ait sayısal veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Okul Yöneticilerinin Demografik Özellikleri

	Demografik Özellikler	N	%
Cinsiyet	Kadın	37	36.3
	Erkek	65	63.7
Yöneticilik Konumu	Müdür	38	37.3
	Müdür yardımcısı	64	62.7
Yöneticilikteki Kıdem	1-5 yıl	43	42.2
	6-10 yıl	40	39.2
	11-15 yıl	14	13.7
	16 yıl ve üzeri	5	4.9
Okul Kademesi	İlkokul	48	47.1
	Ortaokul	39	38.2
	Lise	15	14.7

C. Veri Toplama Araçları

Kişisel bilgiler formu. Kişisel Bilgiler Formu araştırmacı tarafından hazırlanmış olup yöneticiler hakkında kişisel bilgiler elde etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu form yöneticilerin cinsiyet, yöneticilik konumu, yöneticilikteki kıdem ve okul kademesini belirlemeye yönelik 4 sorudan oluşmaktadır.

Değişimi Yönetme Yeterlik Ölçeği. Araştırmada yöneticilerin değişimi yönetme yeterlik düzeylerini belirlemek amacıyla Helvacı (2004) tarafından geliştirilen “Değişimi Yönetme Yeterlik Ölçeği” kullanılmıştır. Değişimi Yönetme Yeterlik Ölçeği, 67 madde ve dört boyuttan oluşan 5’li Likert tipi (1- Hiç, 5- Pek Çok) bir ölçektir.

Bu araştırma kapsamında veri toplama aracının güvenilirlik testi yapılmış, boyutlar ve ölçek geneli Cronbach Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre, birinci boyut olan “Değişim ihtiyacını belirleme” boyutu Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayısı 0.896, ve 9 maddeden oluşmaktadır. İkinci boyut olan “Yöneticilerinin değişimi hazırlama yeterliliği” 31 madden oluşmaktadır. Bu boyutun Cronbach Alpha (α) güvenilirlik

katsayısı 0.966 olarak bulunmuştur. Üçüncü boyut olan “Okul yöneticilerinin değişimi uygulama yeterliliği” 22 maddeden oluşmaktadır. Üçüncü boyutun Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayısı 0.953 olarak hesaplanmıştır. Dördüncü boyut ise “Okul yöneticilerin değişimi değerlendirme yeterliliğidir” ve 5 maddeden oluşmaktadır. Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayısı 0.910 olarak hesaplanmıştır.

Okul Etkililik Ölçeği. Hoy, Tarter ve Kottkamp (1991) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Yıldırım (2015) tarafından yapılan “Okul Etkililiği Ölçeği” tek boyut ve 8 maddeden oluşmaktadır. Bu ölçek 5’li Likert tipinde (1– Hiç Katılmıyorum, 5- Tamamen Katılıyorum) bir ölçektir. Bu çalışma kapsamında yapılan güvenilirlik analizi sonucu, Cronbach’s Alfa Değeri 0.887 olarak bulunmuş ve ölçeğin oldukça güvenilir bir ölçek olduğu görülmüştür Yıldırım (2015)’in geliştirme aşamasında yapmış olduğu faktör analizi sonucunda ölçeğin tek faktörlü bir yapı gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca bu tek faktörlü yapısının toplam varyansın %52,44 ‘ünü açıkladığı görülmüştür.

Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin veri aralıkları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Kullanılan Ölçeklere İlişkin Veri Aralıkları

Veri Aralıkları	Seçenekler	Sınır	Düzye
1	Hiç/Hiç Katılmıyorum	1,00-1,80	Yetersiz/ Etkili Değil
2	Az/Katılmıyorum	1,81-2,60	Biraz Yeterli/Az Etkili
3	Orta/Kısmen Katılıyorum	2,61- 3,40	Kısmen Yeterli/Kısmen Etkili
4	Çok/Katılıyorum	3,41- 4,20	Çok Yeterli/Etkili
5	Pek çok/Tamamen Katılıyorum	4,21-5,00	Pek Çok Yeterli/Çok Etkili

D. Verilerin Analizi

Araştırmada, verilerin normal dağılıma uygunluğu basıklık ve çarpıklık katsayıları ve Kolmogorov-Smirnov değerleri incelenerek belirlenmiştir. Değişimi yönetme yeterliliği ölçeğinin alt boyutları olan değişim ihtiyacını belirleme için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları sırasıyla .081 ve - .637; değişim sürecine hazırlama için .016 ve - .636; değişimi uygulama için - .076 ve .570 olduğu görülmüştür. Değişimi değerlendirme boyutunda ise .012 ve - .967 olarak belirlenmiştir. İlk üç boyut için elde edilen değerler +1 ve -1 aralığında olduğu için ve ortalama, mod ve ortanca değerleri birbirine yakın olduğu için verilerin normal dağılım koşulunu karşıladığı kabul edilmiştir. (Büyüköztürk, 2006, s. 40). Son boyut olan değişimi değerlendirme ise uygun değerler arasında olmasına rağmen Kolmogorov-Smirnov değeri $p < 0.5$ olduğu için normal dağılım göstermediği saptanmıştır. Okul etkililiği için çarpıklık ve basıklık katsayıları ise sırasıyla .048 ve .286 olduğu görülmüştür. Bu katsayılar belirtilen normal dağılım değerleri arasında olmasına rağmen Kolmogorov-Smirnov değeri $p < 0.5$ olduğu için normal dağılım göstermediği saptanmıştır. Bu nedenle normal dağılım gösteren verilerin analizinde parametrik testler, normal dağılım göstermeyen verilerin analizinde

nonparametrik testler kullanılmıştır. İki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek için ise Spearman Sıra Farkları Korelasyon Analizi testi yapılmıştır. Ölçekler ve alt boyutlarına ilişkin yapılan normallik testi sonucu Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Normallik Dağılımına İlişkin Değerler

	Ortalama	Ortanca Değer	Çarpıklık	Basıklık	Kolmogorov-Smirnov
Değişimi Yönetme Yeterliği					
<i>Değişim İhtiyacını Belirleme</i>	4.04	4.00	-.081	-.637	.059
<i>Değişim Sürecine Hazırlama</i>	4.15	4.06	.016	-.636	.074
<i>Değişimi Uygulama</i>	4.19	4.15	-.076	-.570	.063
<i>Değişimi Değerlendirme</i>	4.29	4.00	.012	-.967	.000*
Okul Etkililiği	3.93	4.00	.053	.325	.000*

*p<.05

III. Bulgular ve Yorum

A. Araştırmanın Birinci Alt Problemine İlişkin Bulgular

Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerine ilişkin bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Okul Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterliklerine İlişkin Betimsel İstatistikler

Boyutlar	N	\bar{x}	S	Yeterlik Düzeyi
Değişim İhtiyacını Belirleme	102	4.04	.53	Çok Yeterli
Değişim Sürecine Hazırlama	102	4.15	.48	Çok Yeterli
Değişimi Uygulama	102	4.19	.48	Çok Yeterli
Değişimi Değerlendirme	102	4.29	.52	Pek Çok Yeterli

Tablo 4 incelendiğinde, okul yöneticileri, “Değişimi Yönetme Yeterlik Ölçeği”nin alt boyutlarından “Okulda Değişim İhtiyacını Belirleme” (\bar{x} =4.04, S= .53), “Okulu Değişim Sürecine Hazırlama” (\bar{x} =4.15, S= .48) ve “Okulda Değişimi Uygulama” boyutlarında (\bar{x} =4.19, S=.48) “Çok Yeterli” olduklarını ifade etmişlerdir. “Okulda Değişimi Değerlendirme” boyutunda ise (\bar{x} =4.29, S= .52) “Pek Çok Yeterli” düzeyinde olduklarını ifade etmişlerdir.

B. Araştırmanın İkinci Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi “Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlikleri, yöneticilerin a) Cinsiyet, b) Yöneticilik konumu, c) Yöneticilikteki kıdem, d) Görev yaptıkları okul kademesine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir? şeklinde ifade edilmiştir. Bu alt problemin çözümüne ilişkin yapılan analizler aşağıda sırasıyla verilmektedir.

“**Cinsiyet**” **Değişkeni**. Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerinin, yöneticilerin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan t-testine ait sonuçlar Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Yöneticilerin Değişimi Yönetme Yeterliğine İlişkin Algılarının Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılması (t-Testi)

Boyut	Cinsiyet	N	\bar{x}	S	t	p
Değişim İhtiyacını Belirleme	Kadın	37	3.97	.50	-.94	.34
	Erkek	65	4.08	.55		
Değişim Sürecine Hazırlama	Kadın	37	4.09	.49	-.88	.37
	Erkek	65	4.18	.47		
Değişimi Uygulama	Kadın	37	4.12	.53	-1.12	.26
	Erkek	65	4.23	.45		

Tablo 5’de verilen okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlik algıları incelendiğinde; yöneticilerin cinsiyetlerine göre değişimi yönetme yeterlik düzeylerinde anlamlı bir fark belirlenmemiştir ($p>.05$). Başka bir deyişle, kadın ve erkek okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerinin benzer olduğu belirlenmiştir.

Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlik algılarının, “Değişimi Değerlendirme” boyutunda yöneticilerin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucuna ait değerler Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Yöneticilerin Değişimi Yönetme Yeterliğine İlişkin Algılarının Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılması (Mann Whitney U Testi)

Boyut	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Değişimi Değerlendirme	Kadın	37	45.04	1666.50	-1.705	.08
	Erkek	65	55.18	3586.50		

Tablo 6’da verilen okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlik algıları incelendiğinde; yöneticilerin cinsiyetlerine göre değişimi değerlendirme yeterlik düzeylerinde anlamlı bir fark belirlenmemiştir ($p>.05$). Başka bir ifadeyle, kadın ve

erkek okul yöneticilerinin değişimi değerlendirme yeterliklerinin benzer olduğu belirlenmiştir.

“Yöneticilik Konumu” Değişkeni. Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlik algılarının, yöneticilik konumuna göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi analizine ait değerler Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Yöneticilerin Değişimi Yönetme Yeterliğine İlişkin Algılarının Yöneticilik Konumu Değişkenine göre karşılaştırılması (t-Testi)

Boyutlar	Yöneticilik Konumu	N	\bar{x}	Ss	t	p
Değişim İhtiyacını Belirleme	Müdür	37	4.33	.43	4.69	.000*
	Müdür Yardımcısı	65	3.86	.51		
Değişim Sürecine Hazırlama	Müdür	37	4.37	.40	3.87	.000*
	Müdür Yardımcısı	65	4.02	.47		
Değişimi Uygulama	Müdür	37	4.40	.39	3.50	.001*
	Müdür Yardımcısı	65	4.06	.49		

* $p < .05$

Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlik ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin algılarının, yöneticilik konumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere yapılan t-testi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($p < .05$). Başka bir ifadeyle, farklı yöneticilik konumuna sahip okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerinin farklı olduğu belirlenmiştir. Tablo incelendiğinde “Değişim İhtiyacını Belirleme”, “Değişim Sürecine Hazırlama” ve “Değişimi Uygulama” alt boyutlarında müdürlerin, müdür yardımcılara göre daha yüksek yeterliğe sahip oldukları belirlenmiştir.

Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlik algılarının, “Değişimi Değerlendirme” boyutunda yöneticilik konumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney U testine ait değerler Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Yöneticilerin Değişimi Yönetme Yeterliğine İlişkin Algılarının Yöneticilik Konumu Değişkenine Göre Karşılaştırılması (Mann Whitney U Testi)

Boyut	Yöneticilik Konumu	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Değişimi Değerlendirme	Müdür	38	60.80	2310.50	2.508	.018*
	Müdür Yardımcısı	64	45.98	2942.50		

* $p < .05$

Tablo 8’de okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlik ölçeğinin “Değişimi Değerlendirme” alt boyutuna ilişkin algıları, yöneticilik konumu değişkenine göre incelendiğinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($p<.05$). Tablo incelendiğinde müdürlerin müdür yardımcılarına göre daha yüksek değişimi değerlendirme yeterliğine sahip oldukları görülmüştür.

“**Mesleki Kıdem**” Değişkeni. Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerinin, yöneticilikteki mesleki kıdeme göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmış olup bu teste ait değerler Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Yöneticilerin Değişimi Yönetme Yeterliğine İlişkin Algılarının Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Karşılaştırılması (Tek Yönlü Varyans Analizi)

Boyutlar	Mesleki Kıdem	N	\bar{x}	Ss	F	p
Değişim İhtiyacını Belirleme	1-5 yıl	43	3.91	.46	2.17	.096
	6-10 yıl	40	4.08	.54		
	11-15 yıl	14	4.20	.64		
	16yıl ve üzeri	5	4.40	.48		
Değişim Sürecine Hazırlama	1-5 yıl	43	4.03	.41	1.87	.138
	6-10 yıl	40	4.19	.52		
	11-15 yıl	14	4.31	.52		
	16yıl ve üzeri	5	4.38	.39		
Değişimi Uygulama	1-5 yıl	43	4.13	.42	1.18	.321
	6-10 yıl	40	4.16	.52		
	11-15 yıl	14	4.37	.54		
	16yıl ve üzeri	5	4.40	.46		

Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerine ilişkin algılarının yöneticilikteki mesleki kıdem değişkenine göre karşılaştırmak amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir ($p>.05$). Başka bir deyişle, okul yöneticilerinin, yöneticilikte geçirdikleri süre fark etmeksizin değişimi yönetme yeterliklerine benzer düzeyde sahip oldukları belirlenmiştir.

Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerine ilişkin algılarının, “Değişimi Değerlendirme” boyutunda yöneticilikteki mesleki kıdemlerine göre aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla Kruskal-Wallis Testi yapılmış olup yapılan teste ait değerler Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo10. Yöneticilerin Değişimi Yönetme Yeterliğine İlişkin Algılarının Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Karşılaştırılması (Kruskal-Wallis Testi)

Boyut	Mesleki Kıdem	N	Sıra Ortalaması	SD	χ^2	p
Değişimi Değerlendirme	1-5 yıl	43	45.55	3	6.04	.110
	6-10 yıl	40	51.48			
	11-15 yıl	14	65.82			
	16 yıl ve üzeri	5	62.80			

Tablo incelendiğinde yapılan Kruskal-Wallis Testi sonucunda okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlik algılarının “Değişimi Değerlendirme” alt boyutuna ilişkin algıları, mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmemiştir. ($p>.05$). Başka bir deyişle, okul yöneticilerinin, yöneticilikte geçirilen süre bakımından benzer değişimi yönetme yeterliklerine sahip oldukları belirlenmiştir.

“Okul Kademesi” Değişkeni. Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerine ilişkin algılarının, yöneticilerin yönettikleri okul kademesine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizine (ANOVA) ait değerler Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. Yöneticilerin Değişimi Yönetme Yeterliğine İlişkin Algılarının Okul Kademesi Değişkenine Göre Karşılaştırılması (Tek Yönlü Varyans Analizi)

Boyut	Okul Kademesi	N	\bar{x}	Ss	F	p
Değişim İhtiyacını Belirleme	İlkokul	48	4.13	.59	1.48	.232
	Ortaokul	39	3.95	.49		
	Lise	15	3.95	.39		
Değişim Sürecine Hazırlama	İlkokul	48	4.18	.55	.19	.824
	Ortaokul	39	4.11	.41		
	Lise	15	4.15	.41		
Değişimi Uygulama	İlkokul	48	4.17	.52	.15	.859
	Ortaokul	39	4.19	.48		
	Lise	15	4.25	.36		

Tablo incelendiğinde, okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlik algılarının okul kademesi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmemiştir ($p>.05$). Diğer bir ifadeyle, okul yöneticilerinin, yönettikleri okul kademesine göre değişimi yönetme yeterliklerine benzer düzeyde sahip oldukları belirlenmiştir.

Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlik algılarının, “Değişimi Değerlendirme” boyutunda yöneticilerin okul kademesine göre bir farklılık gösterip

göstermediğini belirlemek amacıyla nonparametrik bir test olan Kruskal-Wallis Testi yapılmış olup teste ait değerler Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. Yöneticilerin Değişimi Yönetme Yeterliliğine İlişkin Algılarının Okul Kademesi Değişkenine Göre Karşılaştırılması (Kruskal-Wallis Testi)

Boyut	Okul Kademesi	N	Sıra Ortalaması	SD	χ^2	p
Değişimi Değerlendirme	İlkokul	48	52.91	2	.291	.864
	Ortaokul	39	50.92			
	Lise	15	48.50			

Kruskal-Wallis Testi sonucunda, bulunan anlamlılık (p) değerine göre okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliğinin “Değişimi Değerlendirme” alt boyutuna ilişkin algılarında okul kademesi değişkenine göre anlamlı bir fark belirlenmemiştir. (p>.05). Diğer bir ifadeyle, okul yöneticilerinin, yönettikleri kademeye göre benzer değişimi yönetme yeterliklerine sahip oldukları görülmüştür.

C. Araştırmanın Üçüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi “Yöneticilerin okul etkililiğine ilişkin algı düzeyleri nedir?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, okul yöneticilerinin okul etkililik ölçeğine verdikleri cevapların standart sapma ve aritmetik ortalama Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13. Okul Yöneticilerinin Etkili Okul Algılarına İlişkin Betimsel İstatistikler

	N	\bar{x}	S	Yeterlik Düzeyi
Okul Etkililiği	102	3.93	.55	Etkili

Tablo 13’de, okul yöneticilerinin Okul Etkililiği Ölçeği’ne verdikleri cevaplara ilişkin bulgular yer almaktadır. Tablo 13 incelendiğinde, okul yöneticilerinin algıladıkları okul etkililiğinin ($\bar{x}=3.93$, S= .55), “Etkili” düzeyinde olduğu belirlenmiştir.

D. Araştırmanın Dördüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi “Yöneticilerin okul etkililiğine ilişkin algı düzeyleri, a) Cinsiyet, b) Yöneticilik konumu, c) Yöneticilikteki kıdem, d) Görev yaptıkları okul kademesine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir? şeklinde ifade edilmiştir. Bu alt problem için yapılan analizler aşağıda sırasıyla verilmektedir.

“Cinsiyet” Değişkeni. Okul yöneticilerinin okul etkililiği algılarının, cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla nonparametrik bir test olan Mann Whitney U testi yapılmış olup teste ait değerler Tablo 14’de verilmiştir.

Tablo 14. Yöneticilerin Etkili Okul Algılarının Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılması (Mann Whitney U Testi)

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Okul Etkililiği	Kadın	37	46.61	1724.50	-1.268	.20
	Erkek	65	54.28	3528.50		

Tablo 14’de okul yöneticilerinin okul etkililiğine ilişkin algıları, cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde; yöneticilerin cinsiyetlerine göre okul etkililiği düzeylerinde anlamlı bir fark belirlenmemiştir ($p > .05$). Diğer bir deyişle, kadın ve erkek okul yöneticilerinin okul etkililiği algılarının benzer olduğu belirlenmiştir.

“Yöneticilik Konumu” Değişkeni. Okul yöneticilerinin okul etkililiği algılarının, yöneticilik konumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla nonparametrik bir teknik olan Mann Whitney U testi yapılmış olup teste ait değerler Tablo 15’de gösterilmiştir.

Tablo 15. Yöneticilerin Etkili Okul Algılarının Yöneticilik Konumu Değişkenine Göre Karşılaştırılması (Mann Whitney U Testi)

	Yöneticilik Konumu	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Okul Etkililiği	Müdür	38	60.55	2301.00	-2.397	.01*
	Müdür Yardımcısı	64	46.13	2952.00		

* $p < .05$

Tablo 15’de okul yöneticilerinin okul etkililiğine ilişkin algıları, yöneticilik konumu değişkenine göre incelendiğinde; yöneticilerin yöneticilik konumuna göre okul etkililik düzeylerinde anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir ($p < .05$). Tablo incelendiğinde müdürlerin müdür yardımcılara göre daha yüksek okul etkililiği algılarına sahip oldukları görülmüştür.

“Mesleki Kıdem” Değişkeni. Okul yöneticilerinin okul etkililiği algılarının, yöneticilerin yöneticilik kıdemine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla yapılan Kruskal-Wallis Testine ait değerler Tablo 16’da gösterilmiştir.

Tablo 16. Yöneticilerin Etkili Okul Algılarının Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Karşılaştırılması (Kruskal-Wallis Testi)

	Mesleki Kıdem	N	Sıra Ortalaması	SD	χ^2	p
Okul Etkililiği	1-5 yıl	43	54.23	3	5.68	.12
	6-10 yıl	40	43.95			
	11-15 yıl	14	64.32			
	16 yıl ve üzeri	5	52.50			

Tablo 16’da okul yöneticilerinin okul etkililiğine ilişkin algıları, yöneticilikteki mesleki kıdemlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla yapılan Kruskal-Wallis Testi sonucunda anlamlı bir fark belirlenmemiştir ($p>.05$). Başka Bir deyişle, okul yöneticilerinin, yöneticilikte geçirdikleri süre göz önüne alındığında benzer etkili okul algılarına sahip oldukları belirlenmiştir.

“Okul Kademesi” Değişkeni. Okul yöneticilerinin okul etkililiği algılarının, yöneticilerin okul kademesi türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Kruskal-Wallis Testine ait değerler Tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17. Yöneticilerin Etkili Okul Algılarının Okul Kademesi Değişkenine Göre Karşılaştırılması (Kruskal-Wallis Testi)

	Okul Kademesi	N	Sıra Ortalaması	SD	χ^2	p
Okul Etkililiği	İlkokul	48	53.61	2	.488	.78
	Ortaokul	39	49.28			
	Lise	15	50.50			

Tablo 17’de okul yöneticilerinin okul etkililiğine ilişkin algıları, okul kademesi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Kruskal-Wallis Testi sonucunda anlamlı bir fark belirlenmemiştir ($p>.05$). Başka bir deyişle, okul yöneticilerinin, yönettikleri kademeye göre benzer okul etkililiği algılarına sahip oldukları saptanmıştır.

E. Araştırmanın Beşinci Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt problemi “Yöneticilerin değişimi yönetme yeterliklerine ilişkin algıları ile okul etkililiğine ilişkin algıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir. Yöneticilerin okul etkililiği algıları ile değişim yönetiminin alt boyutları arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla nonparametrik bir teknik olan “Spearman Sıra Farkları Korelasyon Katsayısı” tekniği kullanılmış ve analiz sonuçları aşağıda Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18. Değişim Yönetimi Alt Boyutları ve Okul Etkililiğine İlişkin Spearman Sıra Farkları Korelasyon Analizi

Değişken / Boyutlar		Değişim İhtiyacını Belirleme	Değişim Sürecine Hazırlama	Değişimi Uygulama	Değişimi Değerlendirme
	r	.358**	.415**	.394**	.318**
Okul Etkililiği	p	.000	.000	.000	.001
	N	102	102	102	102

* $p < .01$

Tablo 18'den de anlaşılacağı üzere, değişim yönetimi alt boyutlarından alınan puanlarla okul etkililiği puanları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyon Katsayısı analizi sonucunda puanlar arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf düzeyde bir ilişki saptanmıştır. Yöneticilerin değişimi yönetme yeterliklerinin alt boyutları ile okul etkililiği arasında anlamlı bir ilişki vardır. Başka bir deyişle yöneticilerin değişimi yönetme yeterlikleri arttıkça okul etkililiği de artmaktadır.

IV. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma bulgularına göre okul yöneticilerinin değişimi yönetme konusunda yeterlik düzeyleri; “Okulda Değişim İhtiyacını Belirleme”, “Okulu Değişim Sürecine Hazırlama”, “Okulda Değişimi Uygulama” boyutlarında “çok yeterli”; “Okulda Değişimi Değerlendirme” boyutunda ise “pek çok yeterli” düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldız (2012) tarafından yapılan benzer bir çalışma mevcut araştırmayı destekler niteliktedir. Araştırmaya göre okul yöneticileri, “Değişimi Yönetme Yeterlik Ölçeği”nin alt boyutlarından “Okulda Değişim İhtiyacını Belirleme”, “Okulu Değişim Sürecine Hazırlama” ve “Okulda Değişimi Uygulama” boyutlarında “Çok Yeterli” olduklarını; “Okulda Değişimi Değerlendirme” boyutunda ise “Pek çok” düzeyinde yeterliğe sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Helvacı (2004), Ak (2006) ve Argon ve Özçelik (2008) tarafından yapılan çalışmalarda da okul yöneticilerinin değişimi yönetme konusunda yeterlik düzeyleri; “Okulda Değişim İhtiyacını Belirleme”, “Okulu Değişim Sürecine Hazırlama”, “Okulda Değişimi Uygulama” ve “Okulda Değişimi Değerlendirme” boyutlarında yönetici algılarına göre “çok” düzeyinde olduğu görülmüştür.

Okul yönetiminde müdürlerin müdür yardımcılara göre daha yüksek değişimi yönetme yeterliğine sahip oldukları belirlenmiştir. Bu durum, müdürlerin okul yönetiminde daha fazla söz sahibi olması ve okul yönetimi ile ilgili alınan kararlarda karar verici pozisyonunda olmasıyla açıklanabilir. Ak (2006), Argon ve Özçelik (2008) ve Sönmez (2008) tarafından yapılan araştırmalarda da müdürlerin okul yönetiminde söz sahibi olan diğer paydaşlara göre daha yüksek değişimi yönetme yeterliğine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Bir diğer araştırma bulgusu olan okul etkililiğine ilişkin okul yöneticilerinin algılarının “Etkili” düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Uğurlu ve Abdurrezzak (2016) tarafından yapılan bir çalışmada, etkili bir okul yaratmada en önemli görevin okul

yöneticisine ait olduğu ve bunu sırasıyla, öğretmenlerin, velilerin, öğrencilerin, okul çevresinin, eğitim sisteminin, okulun diğer personelinin ve okul ortamının iyi olması şeklinde takip ettiği görülmüştür.

Okul yöneticilerinin okul etkililiğine ilişkin algıları cinsiyet, mesleki kıdem ve okul kademesine göre incelendiğinde anlamlı bir fark bulunmazken; yöneticilik konumuna göre müdürlerin lehine anlamlı bir farklılık görülmüştür. Etkili okulu oluşturmada okul müdürünün önemli bir yeri vardır. Başka bir deyişle, etkili okula ulaşmada atılacak en önemli adımlardan birisi okul müdürünün sahip olduğu liderlik becerileridir. Etkili okulu oluşturma, yönetme ve sürdürmede okul müdürünün bir lider olarak önemli bir yere sahip olduğu, birçok araştırmacının üzerinde durduğu bir konudur. Bir lider olarak okul müdürü, kuruluş amacını ve eğitim öğretim politikasını açık ve net bir şekilde ifade eden bir vizyon geliştirmeli ve bu vizyonu okulun tüm paydaşlarına aktarabilmelidir (Çubukçu ve Girmen, 2006).

Araştırmanın en önemli sonuçlarından biri de yöneticilerin değişimi yönetme yeterlilikleri ile okul etkililiğinin birbiriyle ilişkili olduğudur. Yöneticilerin değişimi yönetme yeterlilikleri arttıkça okulların etkililik düzeyi de artmaktadır. Eğitim örgütleri işlevleri gereği, sürekli olarak kendilerini geliştirmek zorundadırlar. Gelişme uyum sürecine dayalı olarak yeniliklerden haberdar olma ve takip etme ve yeni değerler oluşturabilme becerisi ile mümkün olmaktadır. Etkili okullar da bu anlamda çevrelerinde meydana gelişen değişimlere ayak uydurmayı ve çevresini değiştirmeye yönelik stratejik planlar yapmayı öngörmektedir (Ada ve Akan, 2007). Bu konuda okul yöneticisine büyük sorumluluk düşmektedir. Okul yöneticisi, okulun etkili ve verimli bir şekilde işlemesini sağlamakla görevli kişidir (Cerit, 2005). Toplumsal bir açık sistem özelliği gösteren okulların etkili olması bir anlamda değişen koşullara zamanında ve etkili bir biçimde ayak uydurmasıyla mümkündür. Bunun için okul yöneticilerinin değişimi bir gereklilik olmaktan çok, etkili olmak için vazgeçilmez bir zorunluluk olarak görmeleri ve değişim sürecinin yönetimini en önemli sorumluluklarından birisi olarak görmeleri gerekir. Bu da ancak okul yöneticilerinin liderlik niteliklerini kazanmaları ile mümkündür (Çolakoğlu, 2005).

Araştırmada ulaşılan bulgulara dayalı olarak geliştirilen öneriler uygulamacılara ve araştırmacılara yönelik öneriler biçiminde oluşturularak aşağıda sunulmuştur.

- Araştırmanın en önemli bulgularından biri okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlilikleri arttıkça okul etkililiğinin de artmasıdır. Değişen dünyaya ayak uydurmak ve değişimi yakalamak okulların etkililiği için önemli bir hal almaktadır. Bu bağlamda, yöneticilerin kriz anlarında bu durumlarla nasıl baş etmeleri gerektiğinin bilincinde olmalı ve gerekli müdahaleleri yapabilmelidirler. Dolayısıyla okulların etkililiğinin artmasını sağlamak amacıyla hem müdürlere hem de müdür yardımcılarında değişimi yönetme becerilerinin geliştirilmesi için hizmet içi seminerler verilebilir.
- Okul içerisinde müdürler yetki ve sorumluluklarını müdür yardımcılarıyla paylaşabilirler.

- Yöneticilerin değişimi yönetme yeterlikleri öğretmen algılarına göre araştırılabilir.
- Bu araştırmanın çalışma grubu genişletilerek nitel araştırma yöntemiyle farklı bir araştırma yapılabilir.

Kaynaklar

- Ada, Ş., ve Akan, D. (2007). Değişim sürecinde etkili okullar. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 343-373.
- Ak, M. (2006). İlköğretim okulu yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlikleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Argon, T. ve Dilekçi, Ü. (2016). Teacher views on school administrators' organizational power sources and their change management behaviours. *Universal Journal of Educational Research*, 4(9), 2195-2208.
- Argon, T. ve Özçelik N. (2008). İlköğretim okulu yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlikleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(16), 70-89.
- Balcı, A. (2007). *Etkili okul ve okul geliştirme kuram uygulama ve araştırma*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Balcı, A. (2011). Eğitim yönetiminin değişen bağlamı ve eğitim yönetimi programlarına etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 36(162).
- Bamburg J. D. ve Andrews R. L. (1990). Instructional leadership, school goals, and student achievement. Exploring the Relationship Between Means and Ends.
- Barnard, C. I. (1938). *The functions of the executive*. Harvard University Press.
- Başaran, İ.E. (1992). *Yönetimde insan ilişkileri. Yönetmel Davranış*. Gül Yayınevi.
- Baştepe, İ. (2002). Normal ve taşımali eğitim yapan resmi ilköğretim okul yönetici, öğretmen ve sekizinci sınıf öğrencilerinin okul (örgütsel) etkililik algıları. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bennett, N., M. Crawford ve C. Riches (1992). *Managing change in education*. Poul Chapman Publishing.
- Büyüköztürk, Ş. (2006). *Veri Analizi El Kitabı* (6. Baskı). Pegem A Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri (16. b.)*. Pegem Akademi.
- Cafoğlu, Z. (1996). *Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi*. Avni Akyol Umut Kültür ve Eğitim Vakfı.
- Cerit, Y. (2005). Okul ve Öğretmenlik. M. D. KARSLI (Ed.), *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Pegem Yayınları.

- Çelikten, M. (2000). Etkili okullarda karar süreci. *Milli Eğitim Dergisi*, 11.
- Çolakoğlu, M. (2005). Eğitim örgütlerinde değişim ve liderlik. *HAYEF Journal of Education*, 2(1), 63-77.
- Çubukçu, Z. ve Girmen, P. (2006). Ortaöğretim Kurumlarının Etkili Okul Özelliklerine Sahip Olma Düzeyleri. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 121-136.
- Döş İ. (2013). Etkili okul ve yönetimi. Niyazi CAN (Ed.), *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* (ss. 217-264). Pegem Akademi.
- Fullan, M. (1992). *Successful school improvement*. Philadelphia Open University Publishing.
- Gökçe, F. ve Kahraman, P.B. (2010). Etkili okulun bileşenleri: Bursa ili örneği. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 173-206.
- Helvacı, M. A. (2004). Resmi ilköğretim okullarında görev yapan ilköğretim okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerinin değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Hoy, W.K., Tarter, J.C. ve Kottkamp, R. B. (1991). Open schools/ healthy schools: measuring organizational climate. 20/12/2019 tarihinde http://www.waynehoy.com/pdfs/open_schools_healthy_schools_book.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Hussey, D. (1998) *Daha İyi Nasıl Değişim Yönetimi*. KoganPage Yayınları.
- James, C.ve Connolly, U. (2000). *Effective change in schools*. Psychology Press.
- Karip E ve Köksal K. (1996). Etkili Eğitim sistemlerinin geliştirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 2, 245-257.
- Kavrakoğlu, İ. (1994). *Sinerjik Yönetim*. Kalder Yayınları.
- Mergal, B.G. (2000). Managing change: Concepts & Approaches. 3(1), 43-54. <https://journals.aiias.edu/iform/article/view/31>.
- Okafor, P. C. (2012). *Alternate routeto school effectiveness and student achievement: circum venting socio economic status*. IUniverse.
- Özdemir S. (2000). *Eğitimde örgütsel yenileşme*. (5. Baskı). Pegem A Yayıncılık.
- Sammons, P. (1995). *Key characteristics of effective schools: A review of school effectiveness research*. B & MBC Distribution Services, 9 Headlands Business Park, Ringwood, Hants BH24 3PB, England, United Kingdom.
- Şahin, A. (2011). Değişim Yönetimi ve Yenilikçilik. Tuncay T. Turaboğlu (Ed), *İşletmecilikte Güncel Konular*(ss. 305-330). Ekin Yayınları.
- Şişman, M. (2013). *Eğitimde mükemmellik anlayışı- etkili okullar*. Pegem A Yayıncılık.

- Uğurlu, C. T. ve Abdurrezzak, S. (2016). Okul liderliği davranış ve uygulamalarının okulların etkililiği üzerindeki etkisinin öğretmen algılarına göre incelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40(1), 215-242.
- Uluğ, F. (1998). Eğitim sisteminde değişme, yapısal uyum sorunları. *Eğitim Yönetimi*, 14.
- Tekin, M., Güleş, H. K. ve Öğüt, A. (2007). *Değişim çağında teknoloji yönetimi. (4. Baskı)*. Gazi Kitabevi.
- Yıldırım, İ. (2015). Okul yöneticilerinin kişilik ve denetim odağı özelliklerinin öğretmenlerin iş doyumunu ve okul etkililiği açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yıldız, K. (2012). Yöneticilerin değişimi yönetme yeterlikleri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 177-198.
- Yılmaz, V. (2006) İlköğretim okullarının etkili okul özelliklerine sahip olma düzeyleri. (Düzce İli Örneği). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, D. ve Kılıçoğlu, G. (2013). Resistance to change and ways of reducing resistance in educational organizations. *European Journal of Research on Education*, 1(1), 14-21.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:
BABAEİ, F. KODAY, Z. (2021). Kültürel Turizmin Gelişimi ve İran'daki Rolü. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1782-1792.

Kültürel Turizmin Gelişimi ve İran'daki Rolü

Fariba BABAEİ (*)
Zeki KODAY (**)

Öz: Turizm endüstrisi, ekonomide, istihdamda ve bir ülkenin kültür ve cazibe merkezlerinin dünyaya tanıtılmasında büyük bir rolü olan, ayrıca çok yönlü bir endüstridir. Günümüzde de gelişen birçok turizm türünden biri de kültürel turizmdir. İran, köklü tarihi ve çok çeşitli kültüre sahip olan bir ülkedir. Antik eserler açısından bakıldığında uygarlık ve kültür tarihinin en eski dönemlerinde ve hatta tarihinden önce olan dünyadaki en zengin ülkelerden biriydi. Kültür ve turizm arasında bir ilişki kurarak, bu hazine yerli ve yabancı turistleri çekmek için iyi bir kaynağa dönüştürülebilir. Çünkü İran'ın antik kültürü birçok unsurdan oluşuyor. Ulusal gelenek ve görenekleri, edebi ve mitolojik karakterleri, İran mimarisini, etnik çeşitliliği, dini bakımdan İslam dinini ve çeşitli dinleri içerir. İran kültürü ve medeniyetinde görülen bu değişkenlik ve çeşitlilik, uygun planlama ve yönetimle, turizm açısından ülke için değerli ve çekici bir varlığa dönüştürülebilir. Kültürel potansiyeli nedeniyle, İran yüksek turizm potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada İran'daki kültürel turizmin rolünü ve önemini ayrıntılı bir şekilde incelemeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacına ulaşmak için mevcut kaynaklar, istatistikler ve bilgiler kullanılarak literatür tarama yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm endüstrisi, kültürel turizm, İran kültürü, turist.

The Development of Cultural Tourism and Its Role in Iran

Abstract: The tourism industry is also a multifaceted industry that plays a major role in the economy, employment and promotion of a country's culture and attractions to the world. One of the many types of tourism that is developing today is cultural tourism. Iran is a country with a history and a diverse culture. In terms of antiquities, it was one of the richest countries in the world, in the earliest periods of civilization and cultural history, and even before its history. By establishing a relationship between culture and tourism, this treasure can be turned into a good resource to attract domestic and foreign tourists. Because the ancient culture of Iran consists of many elements. It includes national customs and traditions, literary and mythological characters, Iranian architecture, ethnic diversity, religiously Islamic and various religions. This variability and diversity seen in Iranian culture and civilization can be transformed into a valuable and attractive asset for the country in terms of tourism, with appropriate planning and management. Due to its cultural potential, Iran has high tourism potential. In this study, it has been tried to examine the role and importance of cultural tourism in Iran in detail. In order to achieve the aim of the study, it was carried out by using the literature review method using existing sources, statistics and information.

Keywords: Tourism industry, cultural tourism, Iranian culture, tourist.

*)Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Bölümü (e-posta: fariba.babayi@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-5785-8687>

**)Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (e-posta: zkoday@atauni.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-2126-9573>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 29.07.2021
Makale Kabul Tarihi: 20.12.2021
DOI: 10.53487/ataunisosbil.976308

I. Giriş

Turizm sektörü faaliyetleri nedeniyle ekonomik olarak önemlidir ve iş olanaklarını doğrudan ve dolaylı olarak artırır (Coccosis, 2008: 8-14). Turizmin en önemli dallarından biri kültürel turizmdir. Kültür turizmini tanımak için önce kültürün ne olduğunu bilmemiz gerekir. Kültürün kısa bir tanımını yapmak için şunu söyleyebiliriz; Kültür, bir toplumdaki insanların yaşadığı karmaşık bilgi, inanç, sanat, yasa, etik ve alışkanlıklardır. Örneğin ülkemizde İran'da kuzey bölge halkının yaşam biçimi, inanç ve alışkanlıkları ve ahlakı İran'ın güneyi, doğusu ve batısındaki insanlardan çok farklıdır. Bilim insanlarına göre kültür bir toplumun sahip olduğu maddî ve manevî değerlerden oluşan bir bütündür, aynı zamanda kültürün toplumdaki mevcut her tür bilgi, ilgi, görüş, düşünce, alışkanlık, genel tutumlar, değer yargıları ve tüm davranış şekilleriyle bir bütün olduğunu savunmaktadırlar (Turhan, 1994: 45). Kültür tanımımıza göre kültür turizmi, bir bölge insanının kültürünü hedef alan bir turizm biçimidir. Kültürel Turizmin insanların ikamet ettikleri yerden kültürel çekicilikleri olan yerlere yaptığı yolculuktur. Bu yolculuk, bilgi edinmek ve turistlerin kültürel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılır. (Kazemi, 2006: 154). Günümüzde arkeolojik ve tarihi anıtlar ve kültürel çekicilikler turizmi çekmede önemli faktörlerdir; çünkü her toplumun eski ve tarihi eserleri aynı ülkenin kendine özgü kültürünü temsil etmektedir. Bu eserler, o bölgenin insanları için birçok manevi değere ve başka insanlar için bir cazibeye sahiptir ve sonuç olarak, başkalarını ziyaret etmek ve o cazibe merkezlerini ve eserleri tanımak için o bölgeye çeker. Günümüz sanayileşmiş dünya insanları, rekreasyon dinlenme için her türlü gerilimden, psikolojik baskıdan sıyrılmaya, böylece bölgelerin doğal olaylarını, bölgedeki insanların geleneklerini ve yaşam tarzlarını ziyaret etmeye yönlendirmiştir. Kültürlerarası iletişim yöntemlerinden biri de turizmdir. Farklı insanlarla tanışmanın ve kültürlerarası iletişim yollarından biri de turistlerin gittikleri yerin tarihi, sanatsal ve kültürel özelliklerini araştırıp, orada yaşayan yerli halk ile bilgi alışverişi yapmalarını gerekli kılmaktadır. Kültür, toplumun kültürel içeriğini, deneyimlerin oluşmasını, bireysel ve ortak anlamların aktarılması şeklinde ifade etmenin bir aracı olarak düşünülebilir. Tarihi, kültürel ve turizm potansiyelleri, özellikle şehirlerin ilgi çekici merkezleri olarak şehirlerin tarihi ve merkezi bölgelerinde, kent dokusunun dinamizmi ve canlılığını belirleme yeteneğine sahiptir. Turizm, çekiciliği ve mekânsal gelişimi sağlayabilir. Ayrıca sakinlerin ekonomik, kültürel ve sosyal koşullarını iyileştirebilir. Yine kültürel turizm biçiminde yerel ve bölgesel kültür kimliğinin gelişmesini teşvik edebilir. Kültürel turizm, tamamen veya kısmen sanatsal, miras veya tarihsel arz ile motive edilmiş bir turizm türüdür. Kültürel turizmin amacı, kültürel cazibe merkezlerine özel ilgi çeken turizm akışının bir parçasıdır. Gelişmiş ülkelerde kültürel ilgi çekici yerler sanatsal alanlar, oyunlar, orkestralar ve diğer sanatsal aktivitelerle müzik eserlerini içerir.

Kültür turizmi evrensel ilkelere göre iki türe ayrılmaktadır:

- İlk turizm türü; müzeler, tarihi yerler, arkeoloji ve mimarlık gibi maddi alanları ziyaret etmektir.

- Gelenekler, kültürler, geçim türü, dil ve edebiyat, törenler ve antropolojinin bilimsel yönleri gibi somut olmayan miras içeren ikinci tip turizm.

Kültürel turizme katılan turistlerin özelliklerine bakıldığında daha çok üniversite eğitimi alanlar, orta yaşlı, farklı bölgelerin kültürü hakkında bilgi edinme eğiliminde olan, kültürel bakış açlarına ilgili, müzeleri, geleneksel sanat ve zanaat sergileri ve mimari eserleri ziyaret etmeyi planlayan, farklı gelenek ve görenekleri anlama arzusu olan insanlar karşımıza çıkmaktadır. Dünyadaki kültürel turizmin hızla büyümesiyle birlikte turistler, kültürel miras tarihine artan bir ilgi göstermişlerdir. Şimdi ise kültürel miras ve turizm insanlar için tanıdık bir konu haline gelmiş ve daha çok merak konusu olmaktadır (Kargar, 2007: 2).

Bölge ve yerel halk kültürel kalkınmadan iki şekilde faydalanırlar. İlk olarak turizm ev sahipliği yapan toplumun kültürünü diğer toplum ve kültürlerle tanıtmaktır. İkincisi, turizm endüstrisi sakinlerin kültürlerini doğrudan ve aracı olmadan ilgililerini çekenlere doğru yönlendirmesi için faydalanırlar. Özellikle bu uygulama, ev sahibi topluluğun gururu ve dayanışmasını güçlendirir ve diğer kültürlerle karşı hoşgörü eşliğini artırır (Richards, 2000: 18). Bu bağlamda, politikacıların turizm konusundaki ekonomik, hizmet ve tanıtım konularının yanı sıra kültürel mirasa da dikkat etmesi, eğitim ve araştırma faaliyetlerine odaklanması gerekmektedir. Bu koşullar altında, turizm kültürel mirası koruyabilir ve yerel değerlerin ve gerileyen kültürel kalıpların canlanmasını teşvik edebilir. (Tablo 1) farklı kültür turizm türlerini açıklamaktadır.

Tablo 1. Kültürel Turizmin Çeşitleri

Amaca dayalı kültürel turizm türleri	Kültürel turizm ürünleri	Faaliyetler
Miras Turizmi	Kültürel ve doğal miras (doğa veya eko turizmi ile ilgili olarak)	
	Yapısal (malzemeler)	Yapının mirası/ Mimari alanlar/ Dünya Miras alanları/ Ulusal ve tarihi anıtlar
	Yapısal olmayan	Edebiyat/ sanat/ folklor
	Kültürel miras siteleri	Müzeler ve koleksiyonlar/ Kütüphaneler/ Tiyatrolar/ Önemli tarihi karakterlerle ilişkili anıtlar
Kültürel Konular	Konuların Geniş kapsamı	Mimari/ sanat/ dilbilim/ endüstriyel/
Kentsel kültür turizmi, kültürel turlar	Klasik kent turizmi, kentin ilginç manzaralarını görmek	
	Kültür başkentleri	
	Çekici noktalara sahip şehirler kültürel turizm için	
Geleneksel, etnik turizm	Yerel kültürel gelenekler	

	Etnik çeşitlilik (ırk)	
Etkinlik ve Festival Turizmi	Kültürel festivaller ve etkinlikler	Güzel sanatlar festivaller ve etkinlikleri/ Müzik festivaller ve etkinlikleri
Dini Turizm, Hac Meseleleri	Dini yerleri ve tapınakları görmek	
	Dini yerleri ve tapınakları görmek (mimari ve kültürel açıdan)	
	Hac konuları	
Yaratıcı kültür, Yaratıcı turizm	Geleneksel kültür ve sanatsal etkinlikler	Sahne sanatları / Görsel sanatlar/ Kültürel miras ve edebiyat
	Kültürel endüstriler	Edebi veya sanatsal çalışmalar/ multimedya / El sanatları/sinema/ basın

Kaynak: Csapo. J. 2012: 210

İran turizminin çeşitli yönleriyle ilgili tartışmalar, İran'daki turizm endüstrisinin zorluklarını göstermektedir ve en önemlisi, reklam endüstrisinin İran'a turist çekmedeki zayıflığıdır. İran'ın turizm alanındaki potansiyellerine rağmen ne yazık ki henüz bu sektörde hak ettiği bir konuma gelebilmiş değil. Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Teşkilatında zayıf turizm pazarlaması, İran'ın bu endüstrinin dünyadaki büyüme sürecinde geri kalmasının temel nedenidir. İran, kültür ve medeniyetteki tarihi geçmişi sebebiyle kültür, ırk, dil çeşitliliği bulunan, kültürel turizm açısından da ayrıcalıklı bir yere gelme potansiyeline sahip bir ülkedir. Günümüzde turizm, insanların günlük yaşamıyla ilgili bir olgudur ve bu nedenle giderek daha da gelişmektedir. Dolayısıyla bu koşullardan yararlanmak ve turist çekmek için reklam dahil çeşitli araçlar kullanılmalıdır (Dibai, 1992: 69). İran'da turizm alanında birçok çalışma yapılmış, ancak, kültürel turizm konusundaki çalışmalara pek yer verilmemiştir. Bir yandan kültür ve turizmin iki konunun önemi, diğer yandan İran'daki bu alanda farklı potansiyellerini ortaya koyma ihtiyacı ve ayrıca bu alanda herhangi bir araştırma yapılmamış olması nedeniyle, bu araştırmayı yapmak bir zorunluluktur.

İran-İslam kültürü ve onun yerel değerleri nedeniyle, İran belirli turizm türlerine, özellikle de kültür turizmine özel bir vurgu yapıyor. Bu çalışmada İran'daki kültürel turizmin rolünü ve önemini ayrıntılı bir şekilde incelemeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma için hedeflenenler şunlardır;

- 1- İran kültürünün boyutlarını incelemek, tanımak ve tanıtmak,
- 2- Kültür turizm potansiyelini vurgulayabilmek,
- 3- İran'ın kültürel özelliklerini kullanmadaki engelleri tanıtmak,
- 4- Daha fazla turist gelmesi için çözüm önerileri sunmaktır.

Bu araştırma, mevcut kaynaklar, istatistikler ve bilgiler kullanılarak literatür tarama yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, ilk adımda, turizm, kültür ve İran'daki çeşitli kaynaklar araştırılmıştır. Bir sonraki adımda, İran'ın kültürel potansiyellerini tanıtır ve bunların her birinin turizmdeki durumu açıklanmaya çalışılmıştır.

II. Araştırma Sahasının Konumu

İran, 1.648.000 kilometrekarelik geniş bir arazi alanına sahip ve Asya'nın güneybatısında, kuzeyde Türkmenistan, Hazar Denizi, Azerbaycan ve Ermenistan, doğuda Afganistan ve Pakistan, batıda Türkiye ve Irak, güneyde Basra Körfezi ve Umman Denizi ile çevrilidir. İran'ın toplam kara sınırları 5170 km, kuzey ve güneydeki toplam su sınırları 2510 km'dir. İran dünyanın 16. büyük ülkesidir. Bu toprak büyüklüğü çeşitli konularda bu ülkenin siyasi kaderini etkilemiştir. İran, Suudi Arabistan'dan sonra Ortadoğu'nun en büyük ikinci ülkesidir. İran'ın büyüklüğü ve konumu öyle ki, çeşitli bir iklime ve zengin enerji kaynaklarına sahip (Minai, 2002: 143). Nüfus sayısı 2016 genel nüfus ve konut sayımına göre 79.926.270 kişidir.

Harita 1. İran'ın Konumu ve idari Bölünüş Haritası

III. İran Kültürü ve Özellikleri

Turizmin büyümesine ve gelişmesine katkıda bulunan faktörlerden biri ve bugüne kadar daha az dikkat çekilen her ülkenin kültürü ve özellikleridir. Örneğin eski bir kültür ve medeniyete sahip olan İran'da bu konu pek görülmemektedir. Kültür turizmi her şeyden çok bir toplumun insanların tarihine, yaşam tarzına, sanatına ve düşüncesine

odaklanır. Bu nedenle kültür turistleri seyahat zamanlarını genellikle bir bölgenin kültürüyle ilgili her şeyi ziyaret ederek geçirirler. İran, dünyada kültürel turistler için birçok cazibe merkezine sahip ülkelerden biridir. Bu turistik çekiciliğin nedenlerinden biri İran'ın tarihi geçmişidir. İran, geniş arazi yapısı, coğrafi konumu, iletişim yolları ve turistik atraksiyonları nedeniyle yabancı turistler için özel öneme sahip uçsuz bucaksız bir ülkedir. Kültür turizmi alanında, yerli kültürün manevi yönleri ve kültürel miras olarak temel parametreler arasındadır ve ekonomik öneme sahiptir. Kültürel miras, kültürel turizm ziyaretlerinin temel amacı olarak yerel gelenekleri, mimari ve müzik tarzlarını, yerel dilleri ve dini-manevi değerleri ve dinlerin ritüeller ve kutsal yerler çerçevesinde maddi ve manevi kültürü içerir. Bu nedenle, herhangi bir bölgenin kültürel unsurları, turizm stratejilerinin belirlenmesi ve gözden geçirilmesinde özellikle yararlı olabilir.

İran kültürünün tarihi binlerce yıl öncesine dayanılmaktadır. İran'ın kültürü ve medeniyeti çok eskiye dayanması, kültür turizmi için çok çekicidir. Genel olarak, İran kültürünün ana unsurları şu şekilde özetlenebilir:

A. Dil

Bir kültürün en önemli manevi unsurlarındandır. İran'da, Hint-Avrupa, Altay ve Sami dil aileleri olarak sınıflandırılabilir farklı dil aileleri bir arada yaşamaktadır. Coğrafya, lehçeyi ve dili doğrudan etkilemesi de coğrafi faktörler konuşma sisteminin fizyolojisini dolaylı olarak etkileyebilir. İran'daki belirli lehçeler belirli coğrafi bölgelerle yer almaktadır. Örneğin Farsça, İran'ın yarı kurak, kurak ve düz coğrafi koşullarıyla İran'ın orta bölgelerinde yer alırken, Türkçe, Kürtçe, Lori ve Laki'nin dağlık bölgelerini içerir. İran'da farklı dil ailelerinin ve lehçelerinin varlığı ve her zaman farklı kültürlerin, medeniyetlerin, dillerin ve etnik kökenlerin çatışması olan tarihsel geçmişi, İran'ın dil koşullarını kültürel ve sosyal olarak çok karmaşık ve aynı zamanda dilbilimi olarak ilginç hale getirmektedir. Bu da İran için kültür ve turizm avantajlarından biridir ve bu dilleri öğrenmek ve tanımak için ülke içinden ve dışından birçok meraklı insanı çekebilir.

B. Edebiyat ve Mitolojik Karakterler

Halk edebiyatı, bir ulusun kültürünün hayatta kalması için önemli bir unsurdur. Aynı zamanda bir ulusun en büyük miras ve manevi sermayesidir. Popüler edebiyatın ortak özellikleri şunları içerir: ifade ve dilin basitliği, belirsiz kökeni, anlatımların ve tekrarların çokluğu, sözlü aktarım biçimi, farklı temalar ve işlevler, genel izleyici, geniş tarihsel kapsam, edebi kurallara uyulmaması ve zaman gereksinimleridir. İran halkının dili ve popüler edebiyatı da uygarlıklar ve en zengin kültürel hazineler arasındadır. İran kavimlerinin uzun ömürlülüğü ve antikliği, kültürel ve edebi zenginliği, kültürlerin çokluğu ve etnik kökenlerin coğrafi dağılımı bu kültürel zenginliği güçlendiren etkenler arasındadır (Zolfaghari, 2015). Ülkenin mitleri, edebi ve tarihi karakterleri, şairleri, yazarları ve mitolojik kahramanları da İran kimliğinin bir parçasıdır. Firdevsi'nin yanı sıra Hafız, Rumi, Saadi, Baba Taher, Parvin Etesami, Şehriyar vb. şairlerin eserleri İran'ın sahip olmaktan gurur duyduğu eşsiz şaheserler ve hazinelerdir ve varlıklarının İran kültüründe özel bir yeri vardır. Özellikle aralarında Saadi ve Hafız dünya çapında üne sahiplerdir. Bu iki şairin mezarları her zaman dünyanın her yerinden birçok turisti

ağırlamıştır.

C. Ulusal Gelenekler ve Kutlamalar

Bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü maddi ve manevi özelliklerin bütünü oluşmasını aktaran gelenek, görenek, inanç ve törenler kültürün önemli maddi ve manevi bir kısmını oluşturmaktadır. *Özel önemi olan günler, festivaller, şenlikler, panayırklar, kültürel etkinlikler, sanat gösterileri bir yerin en önemli tanıtım unsurları ve turizm çekicilikleri arasında yer alır* (Sezgin, 2001: 24). Günümüzde, İran'da ulusal törenler farklı şekillerde ve bölgelerin spesifik kültürlerine göre ve burada bahsettiğimiz İran'da yaşayan farklı etnik grupların inançlarına dayanarak yapılmaktadır, Nevruz bayramı, Kurban Bayramı, Yalda Gecesi, Muharrem Ayı, düğünler ve cenaze törenleri bunlardan birkaçıdır. Nevruz bayramı, İranlıların en büyük ve en görkemli kutlamasıdır. Nevruzun ilk günü 1 Ferverdin (21 Mart) aynı zamanda İran halkının yeni yıl gecesidir. Eski İran ritüellerinden biri, çeşitli kuruyemişler, tatlılar ve meyveler içeren Haft-Sin sofrasıdır. Bu sofraya genellikle Yeni Yıla birkaç saat önce hazırlanır. Tarihi kaynaklara göre "Haft-sin sofrası" "Haft-şin sofrası" idi. Bunların her biri, İran'ın eski kültürünün özel bir sembolleridir. Bu gelenekler ve önemli günler İran kültürünün bir parçası olarak turizm endüstrisinde önemli bir rol oynayabilir ve doğru yönetim ile bu konuda meraklı olanları kendi özel ilgi alanlarına çekebilir.

D. İran Mimarisi ve Sanatı

Konut, insan ve faaliyetlerinin ve çevre şartları bir eserdir. Buna göre konut; çevre şartları yani relief, yükselti, jeolojik yapı, litoloji, bitki örtüsü, iklim elemanları ile konutu inşa edecek kişilerin gelenek, görenek, arzu, mali imkânı ve nihayet ekonomik faaliyetlerinin bir sonucu olarak kabul edilebilir (Tunçdilek, 1967: 51). Her ülkenin ve milletin mimarisi, medeniyetlerin maddi yönünü tanımlar ve diğer kültürler için bir modeldir. Tecrübe ve tekniğe dayanan İran'ın geçmiş mimarisi, yerel malzemeler kullanılarak, insan konforunu karşılamak için mantıksal yollar ve yöntemler icat etmiştir. Geleneksel yapılarda güneş, rüzgâr ve ışık gibi ucuz ve mevcut enerjinin kullanımı her zaman düşünülmüştür. Bu nedenle, farklı bölgelerde binalar, bu enerjilerin kullanımını en üst düzeye çıkarmak için farklı planlara ve konumlara sahiptir (Shams ve khodakarami, 2010). İran mimarisinde ışığa ve aydınlatmaya çok dikkat edilmiş ve karanlıktan büyük ölçüde kaçınılmıştır. Aynı zamanda inşaatta yerel malzemelerin kullanımı da düşünülmüştür. İranlı mimarlar, güç ve dayanıklılığa, yapısal ilkelere uyulmasına büyük önem vermiştir. Tarihi binaların ve yapıların çok uzun bir kullanım süresi için inşa edildiği görülmektedir (Yavari,2011). İran' a gerçekleştirilen göçler sonucunda, birçok milletin vatanı olan ülke aynı zamanda birçok medeniyete de ev sahipliği yapmıştır. Türklerin, 1500 Yılı'ndan 1925 yılına kadar hâkim olduğu İran, genellikle Azerbaycan bölgesinden idare edilmiştir. Bu nedenle, İran coğrafyası birçok sosyal, kültürel ve ekonomik değişime uğramıştır (Keddie and Yann, 2006). Geleneksel İran mimarisi, yaşanan dönemlerdeki toplum kültürünü ifade etmektedir, eski mimarlar ve tasarımcılar geleneksel mimaride yapıların dışına fazla dikkat etmeden daha çok iç tasarımlarına odaklanmışlardır. Eşsiz tarihi yapılar, farklı dini yapılar, tarihi tepeler İran medeniyetinin oluşumunda farklı medeniyetlerin etkisini göstermektedir. Birçok örneğin tümü orijinal İran mimarisini temsil eder. Tanımlanıp tanıtılırsa birçok potansiyele

sahiptir ve kendi turistlerini çekebilir.

E. Yemek Kültürü

İnsanın beslenme ile ilgili davranış ve uygulamaları tarım, ekonomi, coğrafya, dini inançlar, demografi, eğitim vb. çeşitli faktörlerin etkisiyle oluşur, gelişir (Ayşe Baysal, 1987: 102). İran yemek kültürü kültürel ilişkilerinin ilginç bir parçasıdır. İran yemek kültürü sadece yemek pişirmek ve malzemeleri karıştırmaktan ibaret değildir. İran'daki yiyecekler, bireylerin etnik ve sınıfsal farklılıklarını aynı zamanda karakter ve inançlarını da yansıtmaktadır. Bu nedenle gıdalar sembolik ve kültürel olarak toplumumuzun kültürel yapısını ve dini fikirlerini özel bir dilde temsil etmektedir İran'da bölgeler farklı iklimlere sahiptirler. Bu iklim çeşitliliği, tropikal, soğuk, çöl, deniz, düz ve dağlık iklimleri içerir. Her iklime ve verimli toprağa özgü, o bölgenin yemek kültürünün temelini oluşturan çeşitli tarım ürünlerini sağlar.

İran Coğrafyası, tıpkı Çin gibi binlerce yıllık tarihinden gelen yoğun ve köklü bir gastronomi mirasına sahiptir. Coğrafi özellikleri bakımından topraklarda birçok çeşitli bitki, sebze ve meyvenin yetişmektedir, bu özellik ile gastronomi alanında tam bir kültür sistematiği oluşturmaktadır. İran yemekleri hem Arap, Türk, Akdeniz ve hem de zamanın tarih çağlarındaki devletlerin yemeklerinden etkilenmiştir. Kendine has doğallığı kaybetmeden diğer mutfaklarla harmanlanmıştır. İran mutfağı henüz dünyada yeterince tanınmamaktadır. Henüz Anadolu'da yapılmakta olan aş, dolma, köfte, kebab, keşkek gibi yemekler, helva, pişmaniye lokum, zerde ve bazı sütlü tatlılar ve ekmeç çeşitleri, turşu, şerbet gibi ortak lezzetler Türk ve İran mutfağının benzer lezzetleridir. Her iki toplumun da beslenme şekli tahıla dayalıdır. İran halkının beslenme ve sağlık sorunları Türkiye'nin durumuyla benzerlik taşımaktadır (Ghasemi, 1999)

F. Giyim ve Kuşam Kültürü

Giyim ve kuşam özelliklerine göre, herhangi bir toplumun kültürünün nesnel ve somut örneklerinden biridir. Başka bir deyişle, bir toplumun kültürünün bir parçası her zaman o toplumdaki insanların kıyafetlerine yansır. Her milletin ve ulusun kıyafetleri temelde o milletin kişiliğini, kültürel kimliğini, onların geleneklere bağlılığının ve inancının bir işaretini belirler ve ayrıca kültürel bağımsızlığa ve nihayetinde siyasi ve ekonomik bağımsızlığa olan ilgisini gösterir (Yaveri ve Sarkhosh, 2010). Büyük bir ölçüğe sahip olan İran, gökkuşağı misali çeşitli ırklardan oluşan insanların coğrafyasının dört bir yanına yerleşirmiş. Her birinin kendi geleneği, kültürü, törenleri ve yöresel giysileri vardır. İran'ın yöresel kıyafetleri o kadar çeşitlidir ki, muhtemelen bazıları tam olarak tanınmıyor; hangi şehir veya bölgelere ait oldukları bilinmiyor. İran'ın giyim kültürü, eski tarihin başından bu yana ciddi bir değişim yaşamamış ve giyim kavramı eski zamanlardan beri İran kültüründe korunmuştur.

İran ve medeniyeti, turizm için en büyük ve çekici örneklerden biridir, ancak tek başına turistik cazibe merkezlerine ve alanlara sahip olmak yeterli değildir. İran, sanatsal ve kültürel unsurlar alanında oldukça zengin bir tarihe sahip olmasına rağmen henüz kültürel turizmde olması gereken yerde değildir. İran'ın kültür turizmi alanındaki konununun şekillenmesinde en çok önemli olan, İran'ın diğer ülkelerle nasıl iletişim halinde olmasıdır.

IV. İran'ın Kültürel Özelliklerini Kullanmadaki Engelleri

İran'da turizmin gelişmesinin önündeki engellere bakıldığında, standart olmayan yollar ve otoyollar, standart dışı oteller, konaklama yerlerinin ve turizm sektöründe hizmet verecek yerlerin eksikliği, siyasi durumu ve coğrafi konum özellikleri gelmektedir. Ayrıca bu engeller arasında ulusal ekonominin petrole bağımlılığı, yöneticilerin turizm sektörüne pek sıcak bakmamaları da eklenebilir. Tüm bu engellere rağmen, düşük maliyetle yardımcı olabilecek ve İran turizmini ayakta tutmak ve gelişmesi için yapılması gereken öneriler aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır.

- Uluslararası fuarlara katılmak; uluslararası turizm fuarlarına katılım, diğer ülkelerde reklam yapmak için ülkenin tanıtım probleminin çözümlerinden biridir. Bu fuarların çoğu, turizm alanında başarılı ülkelerde yapılır. Aynı zamanda katılımcılar genelde turizm konusunda da uzmandırlar.
- Uluslararası arenada varlığını korumak; özel sektör, UNESCO toplantılarına katılmak, İran'daki anıtları dünya çapında tescil etmek veya uluslararası ödüller almak gibi konular alınması üzerinde çalışılmalıdır.
- Yabancı medya ile etkileşim; birçok ülkede, turizm hizmetlerini talep eden ve alan arasında para alışverişi yapmak her zaman gerekli değildir. Bu bağlamda, özel sektör turizmde uzmanlaşmış özel medya ile iletişim halinde olabilir. Örneği, İran medyasındaki çalışmalarına karşılık olarak, onlar da İran hakkında medyalarında materyaller yayınlayabilirler.
- Etkili insanları kullanmak; başka bir yol da yurtdışındaki İranlıları kullanmak olabilir. Bu kişiler başka ülkelerde, ülkelerini iyi şekilde anlatıp, tanıtmakla bu yolda çok yardımcı olabilirler.

V. Sonuç

Dünya Turizm Örgütü'ne göre, uluslararası turizm kültürel nedenlerle dikkat çekici bir şekilde büyüyor. Bu turizmin büyümesi, dünyadaki planlamacıların ve politika yapıcıların dikkatini çekmiştir. Bu olumlu etki İran'ın gelişim sürecinde katkı sağlamaktadır. İran eski bir tarihe sahiptir. Genel olarak Kültürel miras açısından çok zengindir. Çeşitli maddi ve manevi Kültür potansiyelleri, turist çekmek için İran'ı cazip bir merkez haline getirmiştir.

Genel olarak kültür turizmi kaynaklarının incelenmesi, çalışmaların ana odağının aşağıdakiler üzerinde olduğunu göstermektedir:

- Turizmin sürdürülebilirliği için çevrenin kültürel ve tarihi mirasını koruma ihtiyacı.
- Turistlerin çekilmesinde kültürün rolünün önemi.
- Turizmin sürdürülebilirliği yönünde kültüre dayalı turizm yerlerinin derecelendirilmesinin önemi.
- Kültürel turistlerin İran'ın tarihi ve kültürel anıtlarına çekmek ve bu alandaki

sorunlar.

Her topluluğun kültürü turizmin gelişmesi için iyi bir platformdur ve turizm, toplumdaki ortak kültüre dayanarak tanımlanabilir. Ülkenin çok çeşitli tarihi ve kültürel potansiyellerini yerli ve yabancılara turistlere sunulabilir.

Bu çalışmada İran'ın Kültürü, özellikler, kültürel turizm potansiyelleri ve bunların kullanımındaki engeller incelenmiştir. İran hem maddi hem manevi zengin bir kültüre sahiptir. Bunlardan İran mimarisi, yemekleri, edebiyatı, gelenekleri ve inançlarını sayabiliriz. Bu özelliklerin her biri için ayrı ayrı çalışmalar yapılabilir. İran kültürünün unsurları incelenip tanıtılırsa, İran'ın turizm endüstrisi için bir cazibe merkezi haline gelebilir. Çünkü kültürel ve turistik açıdan İran'ın her şehri kendine has özelliklere sahiptir. Örneğin, İran'ın gelenekleri ve kutlamaları ile dil çeşitliği ve binlerce yıl öncesine dayanan ve bazı özel üsluplarında çözülmemiş gizemler bulunan orijinal İran mimarisi, İran turizminin özelliklerinden biridir. Dünyada çok az sayıda ülke bu kadar maddi ve manevi kültürel özellikler sahip bulunmaktadır. Fakat maalesef tüm bu özelliklere rağmen engellerin olması turist sayısını çok etkilemektedir. Başta devlet idarecileri olmak üzere turizm sektöründe faaliyet gösteren kişiler bu engellerin giderilmesi için doğru planlamalar yapmalıdırlar. Turist çekmek için isabetli çözümler sağlanırsa, ülkeye sadece döviz (para kaynakları) sağlamakla kalmaz, aynı zamanda zengin İran-İslam kültürel ve tarihi kimliğinin tanıtılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Baysal, A. (1987). "Türk Mutfağının Beslenme ve Sağlık Yönünden Değerlendirilmesi", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara.
- Coccosis, H., (2008), Cultural heritage, local resources and sustainable tourism, Int. J. Serv. Technol. Manage, 10(1).
- Csapo. J. (2012). *The role and importance of cultural tourism in modern tourism industry*. Intech open Access Publisher.
- Dibai, Parviz. (1992). Turizm Bilgisi. Tahran. Allameh Tabatabaei Üniversitesi.
- Ghasemi H.: Besin Güvenliği ve ülke Beslenmesi, "MABA projesinin Programlanması ve Uygulanması", National Nutrition and Food Technology Research Institute, Collaboration vwith United Children's Fund,1999 Food Consumption Survey.
- Habib, F. Hosseini Nia, M. (2013). "Analysis the concept of urban culture and its impact on attracting cultural tourism) Several global case studies", *Hoviyate shahr Journal*, 14, 5-16.
- Hodjat, M. (2001). *Cultural Heritage in Iran: Policies for an Islamic Country*. Cultural Heritage Organization Publications. Department of education, Tehran, 113-161.
- Kargar, B. (2007). *Urban development and tourism in Iran from concept to approach*. Armed Geographical Organization Publication. Tehran.
- Kazimi, Mehdi (2006). Turizm İşletmeciliği. Samat Yayınları.

- Mehrabi, A. (2009). "The role of religious orientation in the Islamic Republic of Iran's national security", *Hsvn Journal Institute of Islamic Studies*, 19, 5-22.
- Minaei, Mehdi, (2002). İran'ın Siyasi Coğrafyasına Giriş. Tahran. Dışişleri Bakanlığı Siyasi ve Uluslararası Araştırmalar Ofisi.
- Nikki R. Keddie and Richard Yann. Modern Iran: Roots and Results of Revolution. (New Haven, Conn: Yale University Press, 2006): 25-30.
- Rezvani, A.A. (1995). *Geography and Tourism*. 2th Edition. Payame noor Publication. Tehran,18-20.
- Smith, M. (2003). *Issues in Cultural Tourism*, Rutledge.
- Sezgin, O. M. (2001). *Genel Turizm ve Turizm Mevzuatı*. Detay Yayıncılık.
- Shams Majid, Khodakarami Mahnaz, Soğuk iklimle uyumlu mimari çalışması (Örnek: Sanandaj Şehri), Coğrafi ve Çevre Yönetimi Dergisi, No. 10, 2010. [Farsça]
- Tunçdilek, N. (1967). *Türkiye İskân Coğrafyası Kır İskânı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No.1283.
- Turhan, M. (1994). *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Teknik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yavari, Hossein. Geleneksel sanatlara giriş. 2011, Turizm bilgisi Yayınları.
- Zolfaghari, H. (2015). *İran Dili ve Popüler Edebiyatı*, Samt Yayınları, Tahran.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

AYAR, Z. (2021). Integrating The Mark on the Wall into an EFL Lesson to Teach Reading and Vocabulary. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1793-1808.

Integrating *The Mark on the Wall* into an EFL Lesson to Teach Reading and Vocabulary

Zühal AYAR (*)

Abstract: As the literature strikes interest and arouses the curiosity of learners, it is widely acknowledged that it has an undeniable impact on language education. In this sense, a lesson plan was developed focusing on the reading skill and vocabulary, and aimed at getting learners to discuss and make a critical analysis of a story. Accordingly, Virginia Woolf's one of the well-known short stories, 'The Mark on the Wall' was incorporated into the plan as an intensive reading resource. In light of constructivism theory and eclectic method, this plan was designed for the instructors teaching English to learners enrolled in the English philology department and taking one-year compulsory preparatory education at schools of foreign languages. As it is grounded upon synchronization, orchestration and symbiotic existence of the language teaching techniques, this short course plan would stimulate students' self-discovery, creativity, learner-centeredness, and reading analyses via pair-work and group activities.

Keywords: ELT, English literature, literature in language education, teaching reading, teaching vocabulary.

Okuma ve Kelime Bilgisi Öğretimi için *The Mark on the Wall* adlı Eserin İngilizce Dersinde Kullanımı

Öz: Edebiyatın öğrencilerde ilgi ve merak uyandırıp öğrenmelerine ilham verdiği düşünüldüğünde dil eğitiminde yadsınamaz bir etkisi olduğu açıktır. Bu gerçeği dikkate alarak, öğrencilere kısa öykü üzerinde eleştirel incelemeler yapma fırsatı sunan aynı zamanda kelime ve okuma becerisine ağırlık veren bir ders planı geliştirilmiştir. Bu amaçla, İngiliz edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Virginia Woolf'un 'The Mark on the Wall' adlı kısa öyküsü 'yoğun okuma' kaynağı olarak plana dâhil edilmiştir. Plan, yapılandırmacılık kuramı ve eklektik yöntem ışığında tasarlanmıştır. Bu program, yabancı diller yüksekokulunda, bir yıl zorunlu hazırlık eğitimi alan 17 yaş ya da üzerindeki İngiliz Edebiyatı bölümü öğrencilerine ileri seviyede İngilizce dersi veren öğretim görevlileri için hazırlanmıştır. Dolayısıyla, çalışmanın geliştirilmesindeki asıl sebep, akademik personele pratik ve kolaylıkla uyarlanabilen iki saatlik yoğun bir ders programı sunmaktır. Böylelikle, dil öğretim tekniklerine dayalı bu ders planını, öğretim görevlileri detaylı hazırlık yapmadan derste direkt uygulayabileceklerdir. Örnek planın ardından gelecek çalışmalara yön verecek tavsiyelere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil eğitiminde edebiyat, İngiliz dili eğitimi, İngiliz edebiyatı, kelime öğretimi, okuma becerisi öğretimi.

Makale Geliş Tarihi: 31.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 16.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.976895

*)Öğretim Görevlisi Dr., Ankara Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu (e-posta: ayarz@ankara.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9029-7164>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Introduction

As declared by Hall (2005), literature is one of the pivotal resources to be referred to in language education considering that it will help students expand the vocabulary pool by exposing them to daily dialogues and literary language as well as increasing awareness of linguistic domains. However, to give a more comprehensive and much clearer portrait of how literature has turned out to be an essential figure in foreign language education and leveraged English language teaching (ELT), initially a brief review must be introduced at that point.

In the late 18th century when Grammar Translation Method (GTM) evolved from the Classical method and was widely acclaimed in language teaching, it was the golden age of literature because of the word-for-word translations of literary passages to and from the learners' native language (Larsen-Freeman & Anderson, 2011). Nevertheless, the emergence of some communicative based methods (e.g. the Audio-lingual Method, the Direct Method) brought discredit to GTM, which in turn adversely affected the integration of literature in language classes. The Communicative Language Teaching (CLT) paradigm shift, which appeared in the 1970s and gained a high reputation, even impeded welcoming literature in language teaching in the first place as its focal point was speaking. As such, Paran (2000) criticized that the role of literature within the mainstream of EFL was still not firmly established. Not until the 1980s, did the significance of using literature in foreign language teaching vivify again. Still, this time, dissimilar to its role in GTM, it would be a means to an end in terms of contributing to communicative competence and enhancing language development (Erkaya, 2005). Moreover, with the increasing popularity of educational pedagogy and the key concepts, such as internalization of the language (Elliot, 1990; Helton, Asamani & Thomas, 1998), student-centeredness, creativity, and professional identity construction (Kramersch, 2009), literature has become more of an issue. Accordingly, social dialects, linguistic diversity, differences in accent and style have also accelerated ubiquitous learning through literature and it allowed for contextualized instructions. Taking this into consideration, a growing body of scholars (e.g. Choe & Drennan, 2001; Hall, 2015; McKay, 2014; Myonghee, 2004; Naji, Subramaniam, & White, 2019; Scott & Huntington, 2007, to name but a few) have dwelled on the multifaceted advantages of literature in language studies since then.

Despite these aforementioned benefits, literature may still constitute a challenge for language teachers since it requires employing specific reading strategies at the right time and instigating learners to go through cognitive reading processes for comprehension. Consequently, it may turn out to be an ordeal through their lens, particularly when some other context variables in teaching have also been taken into account (Anderson, 1999). Additionally, this compelling practice would demand using other skills and sub-skills to make learners implement and manage self-assessment, self-discovery and creative ideas. As it cannot be regarded as an oversimplified task, teachers can be abstaining from executing methodical reading instructional strategies. Instead, they may prefer readily adaptable course materials without counting in the learners' language learning goals exhaustively. Nevertheless, as is underlined, the vital facet of thriving success in reading

lessons necessitates contemplating how to leverage its teaching by resting upon modern techniques but shying away from the stereotypes. Regarding this stance in the paradigm of ELT, a lesson plan has been developed to create an appropriate reading resource for the learners.

The lesson has been designed by utilizing Virginia Woolf's short story *The Mark on the Wall* as a source of intensive reading. Integrating this text into the classroom proceeds from the fact that although numerous exercises, activities, and language-related games are based on this story on the Internet, there is no, if any, a formal and systematic study specifically using it in an EFL lesson. Additionally, another basic motive behind planning this study is to offer a practical and easily adaptable plan to the academic staff. Put it differently, the plan whose theoretical basis is rooted in the constructivist theory and the eclectic method has aimed to offer a practical lesson for lecturers teaching almost advanced level of English to students enrolled in the English literature department and studying one-year compulsory preparation class at schools of foreign languages. Therefore, it would allow students to practise the language for creative purposes (Kim, 2004) and to make use of its sources (Scott & Huntington, 2007). Moreover, they would get used to creating opportunities for learning in line with their needs, objectives and inclinations instead of practising inauthentic materials to be competent at how to overcome language learning problems (Cook, 2008). In so doing, they would also perform interactions, critical and analytical thinking (Par, 2018), self-questioning, and make inferences, create a community of practice (Lantolf, 2000) besides improving their tolerance of ambiguity (Budner, 1962).

II. Literature Review

Reading skill requires not only linguistic knowledge but full knowledge of the word as well. To put it another way, a reader has to master the whole process of getting the meaning and comprehend this written code rather than fathoming the language alone. For that reason, the selection of correct reading materials into the course is a *sine qua non* issue in ELT. The essence and similarity of the reading text with the content, affinity-seeking between the needs and the sources are hence of utmost importance to contribute learners to gain higher attainments from the lesson. It adumbrates that intensive reading strategies seem convenient in terms of drawing attention, improving linguistic competence, increasing autonomy, and providing interactive reading opportunities for learners to partake in the community of practice (Lantolf, 2000). Otherwise, it would result in abiding by conventional reading instructions which only attempt to check learner comprehension and teach sub-skills, such as grammar and vocabulary in a short text through intensive reading tasks. Thereby, the literary text as an intensive reading (Nation & Macalister, 2020) and a language resource bringing real-world relevance to the course must be adapted with selective use.

In a similar vein, Cook (1983) strongly recommends intensive reading activities enriched with cultural elements by setting against the customary reading tasks which generally cannot go beyond imbuing learners with how to fulfil a limited function or do an information gap activity. Cook (2008) also acknowledges that our target audience is

not ESL learners; hence they would not have enough competence to conduct the tasks in L2. Thus, broadening the horizon of learners with authentic materials (e.g. literary texts) would result in raising cultural awareness and increasing their proficiency by transferring, answering, condensing, extending and converting the language (Collie & Slater, 1987; Kim, 2004; Paran, 2008; Scott & Huntington, 2007). Moreover, the literary work will strengthen the willpower of learners. As Brown (2001) and Grabe (2009) correlatively remark, and Harmer (2007) espouses ‘engage, study and activate model’ to lend credence to that notion, the motivation and volition of learners would enhance when the literary text overlapped with their L2 goals. In short, print exposure will facilitate the development of L2 skills while students have been learning with fun (Koda, 2007; Tseng, 2010). Furthermore, as young adults are easily influenced by pop culture and social expectations, paying attention to the foregoing caveats of Cook (1983, 2008) will help to boost their intake.

As is well-known, reading instruction needs to be administered with pre-, while- and post-reading activities similar to the other basic language skills. Correspondingly, Brown (2001) suggests that introducing topics with skimming, scanning techniques and activating the appropriate schemata of learners can be carried out at the pre-reading stage through literary texts (see Rumelhart, 1980). Thereafter, presenting a wide range of reasons for learners to read, examining the author's sound reasoning, allowing for incidental vocabulary acquisition preceded by follow-up activities, such as writing exercises, can be conducted as while- and post-reading, respectively. This is because integrating reading with writing tasks will launch and advance reading cognition, and word recognition for vocabulary development (Hirvela, 2004; Kuze, 2015; Naji et al., 2019). This also leads us to the fact that vocabulary would appear as another essential matter in literary work (Pressley, 2002). The frequency of the words, the feasibility of associative learning, their appropriateness to be adapted in the word-building process, the memorability (Leclercq, 2002), compatibility for content (Call, 1985), co-occurrence and convenience to the text processing strategies (Carrell, 1983) need to be considered painstakingly while planning the lesson.

In fact, the primary rationale for implementing a literary text in language classes must be that it enables top-down and bottom-up processing to coalesce into one and help learners to uptake (Goodman, 1970). The bottom-up process can be acknowledged as a data-driven and skill-based approach on the grounds that conception could only be achieved by gathering the sum of the parts together. As to the top-down process, it would reinforce strategic approaches and extended thinking in a conceptual driven way. Hence, only if learners could be drawn into the same task, would they accomplish decoding the text, understanding content with both implied and literal meaning, learning stylistic peculiarities in the text, and managing cognitive skills by focusing on a specific genre. Similarly, Koda (1992) and Nassaji (2003) handle the reading skill in terms of cognitive development and characterize both higher-level and lower-level processes. Whereas the lower level comprises parsing, encoding and word recognition to manage fluency, the other appeals more to comprehension through inferences, control processing, interpretations, and strategic processing techniques to get the gist of the text (Sage, 1987; Spack, 1985; Stern, 1991). As a case in point, the rhetorical language within a specific

discourse structure would foster higher-order thinking skills of learners, help them deduce meaning from the context, and lead them to refer to the word-formation process or use mind maps. As a consequence, automaticity and fluency will be accomplished through explicit and implicit learning so that the learners would be strategic and *good readers* (Grabe, 2009) in the end.

As for the current study, this plan was developed in consideration of the work by Morris (1972), who pioneered the current trend of using short stories as an intensive reading resource in English language classes. Accordingly, the researcher has considered the foregoing topic-specific pedagogical content knowledge for literary texts, the learners' pressing needs, and the necessity of a sample lesson plan covering *The Mark on the Wall* as the main course material. Finally, she has directly addressed the niche in the literature and created the plan aiming majorly at learners' reading and vocabulary growth.

III. The Study

A lesson heavily based on reading skills needs to be designed respecting the place of literature in EFL classes due to a set of distinct advantages it offers to language teaching beyond its linguistic diversity and language repertoire (Arioğul, 2001). To illustrate, it will develop an awareness of register and impede being exposed to literary vernacularization (Hall, 2015). To that end, this two-hour compact intensive language lesson is prepared in light of the post-method era, constructivism and eclectic approach similar to the work by Baştuğ and Broutin (2021). It has been offered to the English instructors delivering lessons at the upper intermediate level at schools of foreign languages. As the needs and aims of Turkish EFL learners in the field of English philology would greatly differ from the other students taking one-year preparation classes, the plan will address their field-specific knowledge. Furthermore, the current plan has aimed to acquaint learners with one of the most fundamental literary works in English literature (i.e. *The Mark on the Wall*) and accustom them to making a critical analysis of short stories.

IV. The Lesson Plan

A. Physical Environment

Classical music in the background and three chrysanthemums will be procured to avoid the mediocrity of a traditional lesson. By the same token, the caveats of Jones (1980) and Lozanov (1978) have been considered in terms of using peripheral teaching aids and musicals aids besides physical properties to promote learning. The other reason for including these supplementary materials is their attributions in the movie, *The Hours*.

Figure 1. A scene from the movie

B. Lead-in

The lesson begins with a general discussion question to be posed to learners about the movies they were influenced by far the most. To personalize the reading instruction (Foerster, 1973), the teacher firstly shows a poster of her/his favourite movie *The Hours* in which the world-renowned actresses feature, such as Nicole Kidman, Julianne Moore, Meryl Streep. Then, s/he clarifies that the plot revolves around three women from different generations whose lives are somehow interconnected to one another. In the movie, Kidman represents Virginia Woolf who suffered from nervous breakdowns, bipolar disorder and depression. Due to these psychological problems, she feels that she was trapped in her house in England while trying to write a novel in the 1920s. Though *Mrs Dalloway* (a novel by Woolf) was addressed and analysed in *The Hours*, this movie has been intentionally exploited to introduce Virginia Woolf to the learners. Following the short presentation of her biography, the learners will be asked to reveal their predictions about her life, marriage and other characteristic features as the pre-reading activity. After encouraging learners to share estimations about the potential motives behind her suicide, the scene of her death in *The Hours* is shown so that they could dovetail it with the lesson.

C. The literary text – *The Mark on the Wall*

Initially, the teacher demonstrates the cover page of the story (Figure 2 below), *The Mark on the Wall*, without explaining its name in order to arouse learners' suspicion for the literary canon. This would then lead them to question the liaison between the image on the page and the target reading task rather than welcoming *hand-me-down stories* (Freeman & Richards, 1996, p. 351).

Figure 2. The cover page of the story

Then, one of the popular graphic organizers in language learning, the K-W-L chart will be incorporated into the lesson so that it would help learners to record their performances.

Table 1. K-W-L Chart

What I K now about the story?	What I W ant to know?	What I L earned?
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3.
4.	4.	4.
5.	5.	5.

In this way, it will resuscitate the lower level of cognitive functioning (Par, 2018; Spack, 1985). This is of pivotal importance as Schmidt (1990) denotes in his noticing hypothesis that learning necessitates attention, and the consciousness of the linguistic features to convert input into the intake.

Afterwards, the teacher shortly expresses the title of this intensive reading material and instigates learners to discuss which of the given words may appear in the story. S/he also starts to observe their tolerance of ambiguity to the unknown words as was underscored by Budner (1962).

- Colonels
- Archbishop
- River
- Giants
- Rose leaf
- Troy
- Shakespeare
- Heaven
- Botany
- Charles

- Greeks
- Phantoms
- Melancholy
- War

Similarly, the proverb 'There is nothing certain, but the uncertain' is presented to harmonize their notions with the target words and activate the schema-relevant information (see Carrell, 1983; Rumelhart, 1980). After a short debate, s/he finally distributes the story and asks learners to read only the first paragraph individually in accordance with the skimming strategy (Brown, 2001). In consequence, the teacher makes them draw a mental picture to describe the setting within pairs. The aim herein is to monitor whether they could guess the main idea of the text by paying attention to the details (see Jones, 1980), such as the weather, atmosphere in the room, the author's actions throughout the story, the fireplace, chrysanthemums and the mark on the wall.

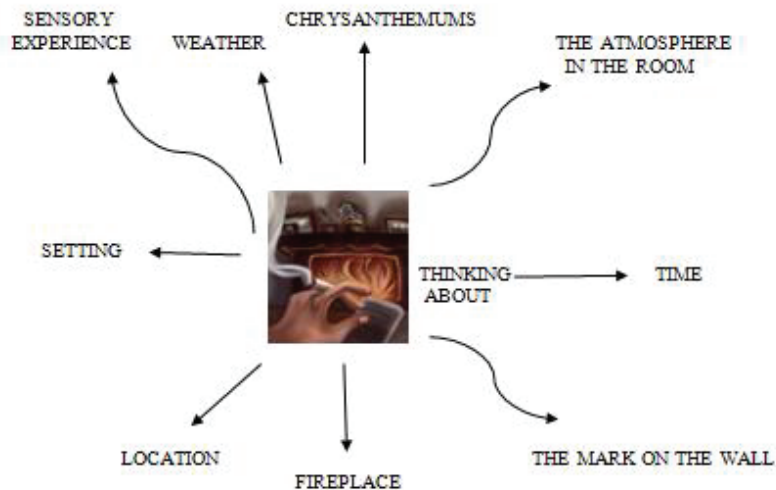

Figure 3. 'Thinking about ...' exercise (own elaboration of the author)

Based on the notion of Choe & Drennan (2001), this while-reading activity will be accompanied by the exploitation of jigsaw reading through which all of the paragraphs in the story would be randomly assigned to groups in the class. Upon the distribution of the roles in class, the teacher firstly orientates learners to glance through the text, and then to scan it. After this, s/he asks some yes/no questions about the story allowing them to refer to a bilingual dictionary or thesaurus as is suggested in critical reading strategies (Par, 2018; Sage, 1987; Stern, 1991) while playing classical music in the background. The learners will be also encouraged to note down the significant points and underline or highlight any unknown words to determine their meanings using IDEAS form with different types of context clues (see Leclercq, 2002).

Table 2. IDEAS

	Context Clues	Examples
I	Inference
D	Definition
E	Example
A	Antonym
S	Synonym

After they finished reading their assigned sections, the students work collaboratively exchanging their knowledge with the other group members to understand the story thoroughly. In what follows, the teacher hands out six extracts from the story so that the learners can put the whole text in chronological order. Therefore, their sustained attention would also avail memorability of the language in the main as well as enhancing the retention of linguistic features with repeated acts of qualitative connections in longer-term memory (Carrell, 1983; Leclercq, 2002).

In the second round of the lesson, they will be able to respond to some WH questions and the concept checking questions, which is in tune with the reader-response approach (Tompkins, 1994):

1. Describe the room in as much detail as possible.
2. Why do you think the author dwells on the estimation that the minute figure must be a fraud?
3. What does she liken to the life and afterlife? Why?
4. What might be the author’s reasons for talking against the old inhabitants of the house? What may this thought lead her to do?

As is seen, the teacher intends to make learners internalize the story and disclose their identities empathetically with hot cognition (Kramersch, 2009). Furthermore, student-student interaction and teacher asks–student response technique will be employed besides scrutinizing some linguistic forms according to the meaning-focused interaction (i.e. focus on form) to promote their inferences (Sage, 1987). Finally, they will be able to comprehend the story using these elicitation techniques.

Subsequently, the learners examine the author’s purpose and craft, and the historical context of this opus further to apprehend the panorama of the society at that time. Then, they will be ready to work on a detailed literary analysis. Initially, the plot would be examined with dot points as is shown below. Moreover, other literary devices will be included, such as literal occurrences, exposition, complication, climax, reverse, resolution, foreshadowing, and denouement. This would also bring along the orientation in the story, the leading character(s), and the register (Arioğul, 2001; Hall, 2015). Furthermore, the features of the character(s), the theme, and conflict(s) are to be discussed and clarified at this point. These are all to foster higher-order thinking skills, increase cognitive engagement of the readers and self-direct their learning to build

independence over the long haul (Koda, 1992; Nassaji, 2003). The given prompts below can be directly adopted:

1. The orientation tells us about
2. The problem first appeared as.....
3. The denouement supplies.....

Since the learners are not even freshmen at the faculty, they have some missing points in speech and language use. That is why, in order to plant the seeds of further literary studies, they will be guided ('scaffolding' in the Vygotskian term) to work on the styles in that genre. Some types of symbolism and figurative language, such as personification, will be also incorporated to read between the lines (Sage, 1987; Arıoğul, 2001; Spack, 1985; Stern, 1991). Having shed light on the essential elements, the class will design their unique analysis implementing the foundational conceptual pillars of the story structure by integrating top-down and bottom-up processing as Goodman (1970) and Kintsch (2005) have asserted. Only then would the teacher embolden learners to identify 'stylistic foregrounding' by adopting the community of practice approach (Lantolf, 2000). In the end, students will share their thoughts about the correspondence of literary terms in the text.

The outline will resemble this model (own elaboration of the author):

Introduction (1st Paragraph)

- The potential interface with the narrator, the mark on the wall, and the 'husband' figure,
- The chosen words (e.g. winter, knights, nature, death) and their associations with the mystery of life,

Body Paragraph(s)

- Leading characters (the narrator and her husband despite the lack of solid characterization),
- Protagonist and antagonist (the narrator and the mark on the wall),
- Exposition (the author's blank stare at the wall in a melancholic and pensive mood in the living room),
- Plot (the mark on the wall),
- Theme (cynicism and ambivalence towards the opposite sex, male-female roles, changes in life, freedom, civilization, and hidden realities),
- Point of view (first person),
- Climax (the interruption of her husband),
- Conflict and paradox (the mark on the wall and her callousness to inspect it),
- Foreshadowing (her death),
- Symbols (fire, trees, church, chrysanthemums, pale blue canisters, tombs),
- Metaphor (the author's life and her thinking style),
- Imagery (mark's appearance),

- Irony (self-image)
- Allusions (a war, Shakespeare, Greece),
- Simile (ants carrying straw and swarming thoughts)
- Personifications (ants, brown paper parcels)
- Resolution (the mark as a snail),

Conclusion Paragraph

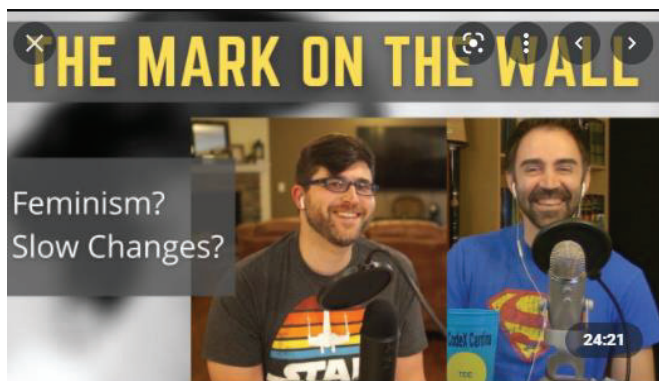
- The mark on the wall and her true-life experiences making deep marks on her identity

Having completed the analysis of this literary text, they will return to their K-W-L charts and complete the last column of this performance report (i.e. what I learned?). Following this, the teacher makes the students aware of the comments posted on the web forums by the story readers from all over the world as the post-reading activity (see Hall, 2015). S/he presents those ideas to the class as is shown in Appendix. Thereafter, s/he reckons the references of Collie and Slater (1987) and Paran (2008) with regard to reinforcing the dynamic reasoning of learners for literary analysis. In that vein, s/he asks whose judgment(s) are majorly applicable, what points they have failed to distinguish or which seemingly frivolous details have turned out to be the peripeteia in the further phases. This will be conducted with Claim, Evidence, and Reasoning (CER) Model which requires learners to prove their claims throughout the discussion. At the end of this activity, they will post a positive or negative answer to these readers by revealing their claims about the posts.

Table 3. CER Model (own elaboration of the author)

CLAIM		
Readers' posts/ comments	Evidence (paraphrased or taken from the text)	Reasoning (explaining the reasons for supporting the reader's comments using own words)
.....	1. The author expresses that due to the male dominance even in the church, she does not have the religious belief the others might have.	1. This implies
.....	2. In paragraph 11; the narrator discusses the Whitaker's Table of Precedency.	2. It reveals

Alternatively, they can write and post the claims that they have created using the CER model under a 24-minute video recording on YouTube.

Screenshot 1. Video recording on YouTube (Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=WpWilfPyP5E>)

After the discussion and these posts, impromptu speech or soliloquy will be included to steer learners' attention to the superficially addressed points in the story, and spotlight the author herself and her husband from different aspects. These dramatic conventions ought to be stated in the plan thanks to the fact that they would trigger learners to interiorize the life in the 18th century and conjure up the mental picture of the author's senses, or the preoccupation of her thoughts from a broad line of inquiry (Elliot, 1990; Helton et al., 1998).

As for the writing, the written texts will be utilized as a formative assessment tool, yet it can also be included as a post-reading or back-up activity to enrich the lesson with integrated practices (Nation & Macalister, 2020; Spack, 1985). Accordingly, the learners will be assigned to write their opinions about how to offer a different ending to the story and what they would liken the mark on the wall using the identical target words. Overall, it will be an opportunity to recapitulate the text spurring creativity and stressing the salient points through their reflections (see Hirvela, 2004). Moreover, the teacher will be able to assess their ability of transfer, reasoning in corollary, extending and replication (Kuze, 2015; Naji et al., 2019).

V. Conclusion and Suggestions

The plan has been designed to provide a practical lesson for English instructors giving literature lessons to the learners at the upper intermediate level. Additionally, it is developed to offer a course focusing on reading and vocabulary exercises and tasks to lead students to critical analysis. It would also encourage creativity, authenticity-readability balance, contextualization, and literary analyses via pair-work or group work activities. Moreover, refining the main points, making inferences and strong connections within text patterns, and maintaining the lesson with interactive practices have been highly reckoned. These techniques have all been adopted to attain the learners' goals, satisfy their expectations while engaging them with cognitive processing strategies in reading. Consequently, they will be able to establish individual strategies to promote

reading and vocabulary competence. Furthermore, they would be engaged in the lesson through implicit instructions (Grabe, 2009; Harmer, 2007).

Since the learners are the beginners for analysing the literary work, only the reading skill has been remarkably manipulated in the plan, even though communicative activities are regarded to be the keynote address. However, it can also be cultivated by audio recordings or videos of the native speakers or the actresses taking part in the movie, which would improve their pronunciation. By the same token, vocabulary teaching practices via anaphoric cues, and rhetoric signal mechanism, and identifying organizational patterns in the text can be suggested for future directions to refer to in other lesson plans. Last but not least, the plan can be incorporated into a research design to unveil learners' vocabulary development and its effectiveness in their reading performance. As this is only a sample plan, its further contribution to the field can be investigated via empirical research by comparing the learners' attainments after the implementation process.

References

- Anderson, N. J. (1999). *Exploring second language reading*. Boston: Thompson & Heinle.
- Arioğul, S. (2001). *The teaching of reading through short stories in advanced classes*. (Unpublished master's thesis). Hacettepe University, Ankara.
- Brown, H. D. (2001). *Teaching by principle and interactive approach to language pedagogy*. Longman Inc.
- Budner, S. (1962). Intolerance of ambiguity as a personality variable. *Journal of Personality*, 30(1), 29-50. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1962.tb02303.x>
- Baştuğ, D. & Broutin, J. (2021). *Advances in Language and Literary Studies (ALLS)*. 12(2), 13-20. <http://dx.doi.org/10.7575/aiac.all.v.12n.2.p.13>
- Call, M. (1985). Auditory short-term memory, listening comprehension and the input hypothesis. *TESOL Quarterly*, 19(4), 765-778.
- Carrell, P. L. (1983). Some issues in studying the role of schemata or background knowledge in second language comprehension. *Reading in a Foreign Language*, 1, 81-92.
- Choe, S. W. T. & Drennan P. M. (2001). Analyzing scientific literature using a jigsaw group activity piecing together student discussions on environmental research. *Journal of College Science Teaching*, 30(5), 328-30.
- Cook, V. J. (1983). What should language teaching be about? *ELT Journal*, 37(3), 229-234. <https://doi.org/10.1093/elt/37.3.229>
- Cook, V. J. (2008). *Second language learning and language teaching*. Hodder Education Publishers.

- Collie, J. & Slater, S. (1987). *Literature in the language classroom. A resource book of ideas and activities*. Cambridge University Press.
- Elliot, R. (1990). Encouraging reader-response to literature in ESL situations. *ELT Journal*, 44(3), 191-198.
- Erkaya, O. R. (2005). Benefits of using short stories in the EFL context. *Asian EFL Journal*, 8, 1-13.
- Foerster, L. M. (1973). Personalizing reading instruction. *Elementary English*, 50(3), 461-463.
- Freeman, D. & Richards, J. C. (1996). *Teacher learning in language teaching*. U.K.: Cambridge University Press.
- Goodman, K. S. (1970). Reading: A psycholinguistic guessing game. In H. Singer, R. B. Ruddell (Ed.), *Theoretical models and processes of reading* (pp. 497-508). Newark, DE: International Reading Association.
- Grabe, W. (2009). *Reading a second language moving from theory to practice*. New York Cambridge University Press.
- Hall, G. (2015). *Literature in language education*. Palgrave Macmillan.
- Hall, G. (2015). Recent developments in uses of literature in language teaching. In M. Teranishi, Y. Saito, K. Wales (Ed.), *Literature and language learning in the EFL classroom* (pp. 13-25). Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1057/9781137443663_2
- Harmer, J. (2007). *The practice of English language teaching*. Longman.
- Helton, C. A., Asamani, J. & Thomas, E. D. (1998). *A 'Novel' approach to the teaching of reading*. Tennessee State University.
- Hirvela, A. (2004). *Connecting reading and writing in second language writing instruction*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.
<https://doi.org/10.3998/mpub.23736>
- Jones, R. (1980). *An ABC of English teaching*. Heinemann.
- Kim, M. (2004). Literature discussions in adult SL learning. *Language and Education*, 18(2), 145-166.
- Kintsch, W. (2005). An overview of top-down and bottom-up effects in comprehension: The CI perspective. *Discourse Processes*, 39(2-3), 125-128.
- Koda, K. (1992). The effects of lower-level processing skills on FL reading performance: Implications for instruction. *The Modern Language Journal*, 76, 502-512.
<https://doi.org/10.1111/j.15404781.1992.tb05400.x>
- Koda, K. (2007). Reading and language learning: Crosslinguistic constraints on second language reading development. *Language Learning*, 57, 1-44.
<http://dx.doi.org/10.1111/0023-8333.101997010-i1>

- Kramersch, C. (2009). *The multilingual subject*. Oxford University Press.
- Kuze, K. (2015). Using short stories in university composition classrooms. In M. Teranishi, Y. Saito, K. Wales (Ed.), *Literature and language learning in the EFL classroom* (pp. 182-196). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137443663_13
- Lantolf, J. (2000). *Sociocultural theory and second language learning*. Oxford University Press
- Larsen-Freeman, D. & Anderson, M. (2011). *Techniques and principles in language teaching* (3rd Ed.). Oxford University Press.
- Leclercq, M. (2002). Theoretical aspects of the main components and functions of attention. In M. Leclercq, P. Zimmermann (Ed.), *Applied neuropsychology of attention: Theory, diagnosis and rehabilitation* (pp. 3-55). Psychology Press.
- Lozanov, G. (1978). *Suggestology and Suggestopedia—Theory and practice*. United Nations Education, Scientific and Cultural Organization.
- McKay, S. (2014). Literature as content for language teaching. In M. Celce-Murcia, D. M. Brinton, M. A. Snow (Ed.), *Teaching English as a second or foreign language* (4th Ed.) (pp. 488-500). MA: National Geographic Learning/Heinle Cengage Learning.
- Morris, J. D. (1972). Intensive reading. *ELT Journal*, 26, 38-47, <https://doi.org/10.1093/elt/XXVII.1.38>
- Myonghee, K. (2004). Literature discussions in adult L2 learning. *Language and Education*, 18(2), 145-166. <https://doi.org/10.1080/09500780408666872>
- Naji, J., Subramaniam, G. & White, G. (2019). *New approaches to literature for language learning*. Palgrave Macmillan.
- Nassaji, H. (2003). Higher-level and lower-level text processing skills in advanced ESL reading comprehension. *The Modern Language Journal*, 87, 261-276. <https://doi.org/10.1111/1540-4781.00189>
- Nation, I. S. P. & Macalister, J. (2020). *Teaching ESL/EFL reading and writing* (2nd Ed.). Routledge.
- Par, L. (2018). The EFL students' critical reading skills across cognitive styles. *JEELS*, 5(1), 73-96.
- Paran, A. (2008). The role of literature in instructed foreign language learning and teaching: An evidence-based survey. State of the art article. *Language Teaching*, 41(4), 465-496.
- Pressley, M. (2002). *Reading instruction that works: The case for balanced reading* (2nd Ed.). Guilford.

- Reviews from a Serial Reader.* (2020).
<https://www.goodreads.com/book/show/14221931-the-mark-on-the-wall>.
- Rumelhart, D. (1980). Schemata: The building blocks of cognition. In R. Spiro, B. Bruce, W. Brewer (Ed.), *Theoretical issues in reading comprehension* (pp.33-58). Erlbaum Association.
- Sage, H. (1987). *Incorporating literature in ESL instruction*. Prentice-Hall.
- Schmidt, R. (1990). The role of consciousness in second language learning. *Applied Linguistics*, 11, 129-158.
- Scott, V. M. & Huntington, J. A. (2007). Literature, the interpretive mode and novice learners. *The Modern Language Journal*, 91(1), 3-14.
- Spack, R. (1985). Literature, reading, writing, and ESL: Bridging the gaps. *TESOL Quarterly*, 19(4), 703-721.
- Stern, S. (1991). *An integrated approach to literature in ESL/EFL in teaching English as a second or foreign language*. Boston: Heinle & Heinle Publishers.
- Tompkins, P. J. (1994). *Reader-response criticism*. John Hopkins University Press.
- Tseng, F. (2010). Introducing literature to an EFL classroom: Teacher's presentations and students' perceptions. *Journal of Language Teaching and Research*, 1(1), 53-65.
<https://doi.org/10.4304/jltr.1.1.53-65>
- Woolf, V. (1921). *The mark on the wall*. Harcourt, Brace and Company, Inc.

Appendix

1. Justine - December 20, 2010, at 10:05 pm

"I think that my favourite part of this text was the fact that the mark was so mundane yet so present, like a distraction that she was desperately trying to escape yet somehow drawn to."

2. Julia Di Piazza - Nov 22, 2012

"With its stream of consciousness sort of style, "The Mark on the Wall" at first is a little chaotic to read. I think Virginia Woolf used this style of writing in order to purposely create that disorganized feeling for the reader, so they could feel the same way the narrator feels in this piece. I get the sense that she is questioning everything; reality, vision, history, time, objects, gender roles, life, death, etc. Overall, I get an overwhelming feeling of helplessness from this story, like the narrator realizes that we have no control over our lives and fate. She relates the way life moves to the speed of a train and talks about how fast life goes by.... I think she realizes that life will pass her by if she stays in one spot for too long wondering about a mark on the wall but she doesn't know what to do about it."

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ŞAHİN, U. (2021). How does the Spatial Plane Shade into the Psychological Plane in Alice Munro's Short Story "Train"? An Analysis of Point of View in Fiction from a Different Point of View. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1809-1817.

How does the Spatial Plane Shade into the Psychological Plane in Alice Munro's Short Story "Train"? An Analysis of Point of View in Fiction from a Different Point of View

Ufuk ŞAHİN^(*)

Abstract: Boris Uspensky, in his *A Poetics of Composition* (1973), offered a model for the study of point of view in fiction. His model was later revised and refined by British linguist Roger Fowler in his *Linguistic Criticism* (1986). The Fowler-Uspensky model encompasses four planes: the ideological plane, the temporal plane, the spatial plane, and the psychological plane. In his *Stylistics*, Paul Simpson also avers that most writers prefer to construct a spatial perspective that shifts "almost seamlessly into the cognitive field of a character." (2004: 80) One conspicuous example of this last case is a short story called "Train" written by Canadian writer Alice Munro. Thus, by using various stylistic tools such as deixis, techniques of speech and thought presentation, and transitivity, the overarching aim of this study is to analyze how the point of view on the spatial plane jells into the psychological plane in "Train".

Keywords: Munro, Jackson, Belle, point of view, the spatial plane, the psychological plane.

Alice Munro'nun Kısa Öyküsü "Tren"de Uzamsal Düzlem Psikolojik Düzleme Nasıl Dönüşür? Farklı Bir Bakış Açısından Kurmacada Bakış Açısının İncelenmesi

Öz: Boris Uspensky, *A Poetics of Composition* (1973) adlı eserinde, kurmacada bakış açısının incelenmesi için bir model önerdi. Onun bu modeli daha sonra İngiliz dilbilimci Roger Fowler tarafından *Linguistic Criticism* (1986) adlı eserinde gözden geçirilip geliştirildi. Fowler-Uspensky modeli dört düzlemi kapsar: ideolojik düzlem, zamansal düzlem, uzamsal düzlem ve psikolojik düzlem. Paul Simpson, *Stylistics* adlı eserinde, çoğu yazarın "neredeyse sorunsuz bir şekilde bir karakterin bilişsel alanına" dönüşen uzamsal bir bakış açısı oluşturmayı tercih ettiğini söyler. (2004: 80) Bu son durumun göze çarpan bir örneği, Kanadalı yazar Alice Munro tarafından yazılan "Tren" adlı kısa öyküdür. Bu nedenle, bu çalışmanın genel amacı, gösterim, konuşma ve düşünce sunumu teknikleri ve geçişlilik gibi çeşitli biçem araçlarını kullanarak, "Tren"de uzamsal düzlemdeki bakış açısının psikolojik düzleme nasıl dönüştüğünü incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Munro, Jackson, Belle, bakış açısı, uzamsal düzlem, psikolojik düzlem.

Makale Geliş Tarihi: 20.09.2021

Makale Kabul Tarihi: 29.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.998001

^{*}) Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü (e-posta: ufuk.sahin@atauni.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-5268-756X>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate[®] intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Introduction

In his *A Poetics of Composition* (1973), the Russian linguist, philologist, and narratologist Boris Uspensky proposed a model for the study of point of view in fiction. His model was later revised and refined by British linguist Roger Fowler in his *Linguistic Criticism* (1986: 127-46). There are four components identified by the Fowler-Uspensky model of point of view:

- point of view on the ideological plane
- point of view on the temporal plane
- point of view on the spatial plane
- point of view on the psychological plane

According to Uspensky, the ideological or evaluative plane is the most basic aspect of point of view. He reveals the characteristics of this first category as follows:

This point of view, either concealed or openly acknowledged, may belong to the author himself; or it may be the normative system of the narrator, as distinct from that of the author (and perhaps in conflict with the author's norm); or it may belong to one of the characters (1973: 8).

Likewise, Fowler views the ideological plane as a fundamental category and defines it as “point of view on the plane of ideology in a narrative text, we mean the set of values, or belief system, communicated by the language of the text” (Fowler, 1986: 130).

The point of view on the temporal plane, as the name implies:

[...] refers to the impression which a reader gains of events moving rapidly or slowly, in a continuous chain or isolated segments; it includes also disruptions of the 'natural' flow of time, by for example flashbacks, previsions or the interweaving of stories which concern different time-spheres (Fowler, 1986: 127).

In his seminal book *Stylistics* (2004), Paul Simpson briefly explains the point of view on the temporal plane as a category that is about how relationships of time are signalled in a narrative, and underlines that it encompasses a whole series of stylistic techniques such as repetition, flashback, and flashforward. He compares the third category in the Fowler-Uspensky model (i.e. spatial point of view) to the narrative ‘camera angle’ (2004: 79). In addition, in his *Language, Ideology and Point of View*, he states that in constructing the spatial point of view, writers employ some linguistic components such as deixis (deictic verbs, pronouns, and adverbs) supplemented by the category of locative expressions, phrases governed by prepositions denoting place and direction and that function to identify the position of people and objects relative to the speaking or perceiving source (1993: 13).

As for the point of view on the psychological plane, it refers to the ways in which narrative events are mediated through the consciousness (thoughts, senses, and feelings)

of the narrator or reflector (Uspensky, 1973: 81, Simpson, 2004: 79), and to "the various kinds of discourse associated with different relationships between author and character." (Fowler, 1986: 134).

Special mention should be made here that Simpson tellingly underlines that "spatial perspective shifts almost seamlessly into the cognitive field of a character is an extremely common progression in prose fiction" (2004: 80).

One particularly pertinent example is a short story called "Train" written by Canadian writer Alice Munro who won the Man Booker International Prize in 2009 and was rewarded the Nobel Prize in Literature in 2013. It tells the story of two people with traumatic pasts: Jackson and Belle, whose chance encounter leads to a shared life for quite some time. (for the complete summary, see Appendix)

With the help of various stylistic tools such as deixis, techniques of speech and thought presentation, transitivity, and *verba sentiendi*, this study thus aims to analyze the point of view development on the spatial and psychological planes in Alice Munro's "Train". Since the story offers plenty of examples, I will make do with particular examples in order not to fall into repetition, and since the fourth example spans more than two pages, I will give its first and the last sentences for the sake of saving space.

II. Analysis of Point of View on the Spatial and the Psychological Planes

According to Uspensky, there are cases where "the authorial point of view relies on an individual consciousness (or perception)" (1973: 81). In the same vein, Fowler, while explaining the psychological point of view (also called 'perceptual' point of view), makes a distinction between internal and external perspective, and he explains "internal" narration as:

[...] '*internal*' narration is, then, narration from a point of view within a character's consciousness, manifesting his or her feelings about and evaluations of the events and characters of the story (which I shall call type A); or from the point of view of someone who is not a participating character but who has knowledge of the feelings of the characters—the so-called '*omniscient*' author (type B) (1986: 135).

Following Fowler's explanations, Munro's text has the characteristics of internal narration: there is an omniscient narrator, and this narrator, in the best part of the story, conveys to readers what is going on in the protagonist Jackson's head, giving an account of his feelings, perceptions, thoughts, and knowledge.

The first example that depicts that Jackson is clearly the reflector of fiction appears at the very beginning of the story:

This is a slow train anyway, and it has slowed some more for the curve. Jackson is the only passenger left, and the next stop is about twenty miles

ahead. Then the stop at Ripley, then Kincardine and the lake. He is in luck and it's not to be wasted. Already he has taken his ticket stub out of its overhead notch.

He heaves his bag, and sees it land just nicely, in between the rails. No choice now — the train's not going to get any slower.

He takes his chance. A young man in good shape, agile as he'll ever be. But the leap, the landing, disappoints him. He's stiffer than he'd thought, the stillness pitches him forward, his palms come down hard on the gravel between the ties, he's scraped the skin. Nerves.

The train is out of sight; he hears it putting on a bit of speed, clear of the curve. He spits on his hurting hands, getting the gravel out. Then picks up his bag and starts walking back in the direction he has just covered on the train. If he followed the train he would show up at the station there well after dark. He'd still be able to complain that he'd fallen asleep and wakened all mixed up, thinking he'd slept through his stop when he hadn't, jumped off all confused, then had to walk.

He would have been believed. Coming home from so far away, from Germany and the war, he could have got mixed up in his head. It's not too late, he would be where he was supposed to be before midnight (Munro, 2013: 175-176).

The list of train stations in the first paragraph implies that the information is not provided by the narrator for readers' benefit but by Jackson, who knows the names of the stations by heart, and he is more likely rehearsing them in his mind. So, the point of view shot presents us what Jackson sees or perceives, and his viewing position is established with deictic markers¹: adjuncts which express location and spatial relationship such as "he has taken his ticket stub out of its overhead notch", "in between the rails", "the stillness pitches him forward", "his palms come down hard on the gravel between the ties", "The train is out of sight", "Then picks up his bag", "walking back in the direction he has just covered on the train", "Coming home from so far away, from Germany and the war", and "before midnight".

However, Munro is not only satisfied with creating a spatial perspective here but also switches to Jackson's psychological perspective. The sequence beginning with "If he followed the train he would show up at the station there well after dark", for example, points a shift into the conscious thought processes of Jackson. His thoughts are tracked utilizing Free Indirect Thought (referred to as FIT from now on), which also gives the impression of both Jackson and the narrator speaking or thinking simultaneously through

¹ **deixis; deictic; deictic shift theory (DST)** (1) From the Gk 'pointing' or 'showing', deixis in linguistics refers generally to all those universal features of language which orientate or 'anchor' our utterances in the context of proximity of space (here v. there; this v. that), and of time (now v. then), relative to the speaker's viewpoint. (Wales, 2011: 105)

a kind of dual voice.² In addition, the evaluative expression “This is a slow train anyway, and it has slowed some more for the curve.” can be attributed to Jackson, which also makes the example in question fits perfectly into Fowler’s type A and B.

Moreover, Munro prefers to reflect the cognitive field of Jackson via what Uspensky (1973: 85) calls *verba sentiendi*, another remarkable linguistic marker in Fowler’s type A and B, to denote thoughts, feelings, and perceptions, as embodied in mental processes in Halliday’s transitivity model³, and uses verbs such as “think”, “see”, “disappoint”, “confuse”, and “hear”.

So, what happens in this example is that spatial perspective shades into a psychological perspective: Places or actions are focalised almost entirely from Jackson’s point of view, and the slip from his role as a reflector or perceiving source for spatial viewpoint into his role as a conscious thinker is relatively undetectable and, to a certain degree, is managed through particular devices employed for representing his thoughts and evaluations. As Simpson indicated, this enables us to subsume the spatial point of view into the broader category of psychological point of view (2004: 79).

The second example covers the period when Jackson and Belle were in a hospital in Toronto to get a lump on Belle removed:

The woman on the bed had not let up on her rhythmical groaning all through this. Jackson felt as if that refrain had entered into his head.

He heard the nurse’s squishy shoes in the hall and hoped they would enter this room. They did.

The nurse said that she had to give Belle her sleepy-time pill. He was afraid she would tell him to kiss her good night. He had noticed that a lot of kissing went on in the hospital. He was glad when he stood up that there was no mention of it (Munro, 2013: 198).

² Fowler indicates that “The difference between type A (internal and wholly subjective) and type B (internal but allowing an authorial phrasing of the character’s feelings) provides the basis for an important style which throws types A and B into what, [...] I called an implicitly dialogic relationship. This style is *free indirect discourse* (FID): internal perspective in which the character’s subjective feelings, given in type A narration transformed into third person, are interwoven with and framed by the author’s account of the character’s inner state (type B).” (1986: 138, emphasis in original).

³ Paul Simpson explains the system of transitivity as “the way meanings are encoded in the clause and to the way different types of process are represented in language.” (2004: 22). In the transitivity model, there are six key components of processes, one of which is mental processes. These processes of sensing “inhabit and reflect the world of consciousness, and involve cognition (encoded in verbs such as ‘thinking’ or ‘wondering’), reaction (as in ‘liking’ or ‘hating’) and perception (as in ‘seeing’ or ‘hearing’).” (Simpson, 2004: 23).

Although the narrator intervenes with Indirect Speech (“The nurse said that she had to give Belle her sleepy-time pill.”), the extract is rich in deictic markers of space such as “on the bed”, “entered into his head”, “enter this room”, and “stood up” to refer to the viewing position assumed by Jackson, and verba sentiendi such as “feel”, “hear”, “hope”, “notice”, and “to be glad” to manifest his thoughts, feelings, and perceptions. In addition, the expression “the nurse’s squishy shoes” implies what Jackson very likely evaluates, not the narrator. So, Jackson’s spatial viewpoint again jells into his psychological viewpoint.

Another example is when Jackson decides to walk around the city:

He woke up early, and decided to take a walk before breakfast. He had slept all right but told himself he ought to take a break from the hospital air. It wasn’t that he was worried so much by the change in Belle. He thought it was possible or even probable that she would get back to normal, either today or in a couple more days. She might not even remember the story she had told him. Which would be a blessing (Munro, 2013: 199).

This passage also harbours the deictic markers such as “woke up early”, “before breakfast”, and “either today or in a couple more days”. After presenting Jackson’s spatial viewpoint, Munro again moves onto his psychological viewpoint by using FIT: “She might not even remember the story she had told him.”, and “Which would be a blessing”, and verba sentiendi: “decided to take a walk”, “but told himself he ought to take a break from the hospital air”, “It wasn’t that he was worried so much by the change in Belle.”, and “He thought it was possible or even probable that she would get back to normal, either today or in a couple more days.” to reflect the cognitive field of Jackson.

Suffice it to say here that, starting from the very beginning of this example, Munro uses both locative expressions and other deictic elements and elements that demonstrate Jackson’s psychological perspective within the same sentences. It provides Munro’s text with an interwoven nature of the spatial and psychological planes. Thus, the spatial and psychological perspectives do not need to appear in succession, but they can also nest together.

Immediately after, Jackson starts to mirror what he sees and thinks while wandering around the city. In the sequence beginning with “The sun was well up, as you could expect at this time of year, and the buses and streetcars were already pretty full.”, and ending with “He wouldn’t have said he was curious about any of this, more that he was just waiting for the inevitable turn he had been expecting, to take him back to where he’d come from. The man who had come out of the building walked over and asked if he was in a hurry.” (Munro, 2013: 199-201), the type of point of view development also proves that Jackson’s spatial perspective and psychological perspective are interpenetrating each other.

To achieve this, Munro starts off with using some deictic markers that denote location to signal how reflector Jackson is situated in physical space and how other things or people are positioned relative to him. Examples include: “walked south”, “turned west

”, “onto Dundas Street”, “after a while”, “in the Chinatown”, “out of the way”, “went into a restaurant”, “turn around”, “retrace his steps”, “heading South”, “turn west”, “in front of a doughnut shop”, “ran into a small crowd of people”, “backed right up on the sidewalk”, “through the doughnut shop”, “through the main door of the building”, “on its main floor”, and “stood there”, and then, switches to Jackson’s psychological perspective with verba sentiendi including “feel”, “intend”, “see”, “hear”, and FIT with the sentence “He wouldn’t have said he was curious about any of this, more that he was just waiting for the inevitable turn he had been expecting, to take him back to where he’d come from.”

The last example embraces the time after Jackson abandons Belle in the hospital and when he becomes the superintendent of a five-story apartment with a predominantly elderly population:

On a hot summer day Jackson had the double back doors, the delivery doors, open, to let in what air he could while he worked at varnishing a table. It was a pretty table he’d got for nothing because its polish was all worn away. He thought it would look nice in the entryway, to put the mail on.

He was able to be out of the office because the owner was in there checking some rents.

There was a light touch on the front doorbell. Jackson was ready to haul himself up, cleaning his brush, because he thought the owner in the midst of figures might not care to be disturbed. But it was all right, he heard the door being opened, a woman’s voice. A voice on the edge of exhaustion, yet able to maintain something of its charm, its absolute assurance that whatever it said would win over anybody who came within listening range (Munro, 2013: 205).

Once Jackson’s spatial viewpoint has been established (“Jackson had the double back doors, the delivery doors, open, to let in what air he could while he worked at varnishing a table. It was a pretty table he’d got for nothing because its polish was all worn away.”), Munro once again moves on to the next step to establish his psychological viewpoint.

Keeping her same attitude, she adopts the Free Indirect Discourse (“whatever it said would win over anybody who came within listening range.”), and verba sentiendi (“think”). She also receives support from evaluative expressions “pretty table” and “a voice on the edge of exhaustion, yet able to maintain something of its charm” and from the interjection “but it was all right” to push this example away from the narrator towards Jackson.

III. Conclusion

As all these brief analyses indicate, the examples from Alice Munro's "Train" where the character Jackson acted as a reflector, as their context and content imply, illustrated well how locative expressions and other deictic markers work together to construct a point of view on the spatial plane. In addition to those indicators of physical viewpoint, Munro adopts some other stylistic markers such as the technique of FIT by which she invites readers to immerse themselves unreservedly in Jackson's perceptions, thoughts, and feelings, *verba sentiendi*, and evaluative expressions to change his role from a reflector for the spatial viewpoint into a conscious thinker to construct a point of view on the psychological plane.

The interplay between the spatial and psychological point of view via FIT also enables Munro to blend Jackson's and the narrator's thoughts smoothly, therefore, to give the impression that while Jackson is perceiving what happens around him or thinking about them, the narrator simultaneously conveys his perceptions or thoughts to readers.

References

- Fowler, R. (1986). *Linguistic Criticism*. Oxford University Press.
- Munro, A. (2013). "Train", In *Dear Life*. pp. 175-216. Vintage Books. Simpson, P. (1993). *Language, Ideology and Point of View*. Routledge.
- Simpson, P. (2004). *Stylistics, a resource book for students*. Routledge. Taylor & Francis Group.
- Uspensky, B. (1973). *A Poetics of Composition*. trans. V. Zavarin and S. Wittig. University of California Press, Berkeley. Available at: https://books.google.com.tr/books?id=f7cVTsw0efkC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=verba%20sentiendi&f=false. (accessed 10 April 2021).
- Wales, K. (2011). *A Dictionary of Stylistics*. Third Edition. Pearson Education Limited.

APPENDIX

SUMMARY OF THE SHORT STORY "TRAIN"

In the beginning, the main character (reflector) Jackson, who has recently returned to Ontario from World War II, jumps off a moving train. While walking, he encounters Belle, who is searching for her cow. Belle recognizes him as a soldier and invites him for breakfast.

After her mother has died, Belle has to take care of the farm. Therefore, the farm needs maintenance. Realizing this, Jackson first offers to fix her horse trough and then starts improving the farm. Although he intends to leave the farm in a short time, he cannot realize how much time has passed while busy with the farm.

One day Belle and Jackson take a trip to Toronto to get a lump on Belle removed. Since her condition is serious, she has to remain at the hospital for a while. Under the influence of medication, she recounts a traumatic memory to Jackson. When Jackson hears that her father intentionally walked into the bathroom while taking a bath, he feels uncomfortable.

The next day Jackson goes out for a walk and hopes that Belle will not remember their conversation. While walking around the city, he sees an ambulance in front of a building. The owner approaches him and asks to watch the building while going to the hospital with the superintendent and caretaker, who then dies. Since Jackson does not want to go back to Belle, he agrees to be the new superintendent and caretaker of this five-story apartment with a predominantly elderly population. One day, he reads in the paper that Belle has died.

Then a woman named Ileane comes looking for her daughter, who has abandoned her residence at the building. Jackson remembers her from high school. Once when Jackson was on leave, they attempted sex, but it did not go well. He tried again with a prostitute, but that did not go well either. It made him stop making marriage plans with Ileane and leave on a train. He did not see her again until she came to look for her daughter.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

KARADENİZ, V. YILMAZ, Y. (2021). Sanayi Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Erzincan Organize Sanayi Bölgesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (4), 1818-1852.

Sanayi Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Erzincan Organize Sanayi Bölgesi

Vedat KARADENİZ (*)

Yusuf YILMAZ (**)

Öz: Gelişmiş veya gelişmekte olan her ülkede bölgeler arasında başta coğrafi faktörler olmak üzere çeşitli nedenlerle ortaya çıkan gelişmişlik farkı bulunmaktadır. Kuşkusuz doğal kaynaklarının dağılımı her bölgede aynı olmadığı gibi beşeri unsurlarda da farklılıklar görülmektedir. Bu kapsamda ülkeler bölgeleri arasındaki sosyoekonomik gelişmişlik farkını minimal düzeye indirmek için çeşitli planlama ve kalkınma hamleleri gerçekleştirme yoluna gitmektedirler. Dünya ölçeğinde gözlenen bu durum Türkiye için de geçerlidir. Gerçekten de sanayi tesislerinin büyük bir kısmı başta Marmara bölgesi olmak üzere Türkiye'nin batı yarısında yer almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi ise sanayi yatırımlarının en az olduğu bölge durumundadır. Kuşkusuz bu tablo bölgesel dengesizliklere neden olmakta ve sanayinin yetersiz olduğu alanlardan gelişmiş bölgelere göçü de beraberinde getirmektedir. Bu dengesizlikleri gidermede Organize Sanayi Bölgeleri önemli araçlardan biri olarak görülmektedir. Bu sayede ülkenin geri kalmış bölgelerinde sanayi yatırımlarının altyapısı hazır olan bu alanlara yönlendirilmesi amaçlanmıştır.

Organize Sanayi Bölgeleri sağlamış olduğu avantajlar nedeni ile sanayicinin dikkatini çekmekte ve ekonomik anlamda geri kalmış bölgelerde de sanayinin kurulup gelişmesine olanak sağlamaktadır. Organize Sanayi Bölgeleri genellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşan ve işletmeler arasında bir işbirliği ve koordinasyonun olduğu bölgelerdir. Daha verimli üretim yapan, bir plan doğrultusunda oluşturulan arazi üzerine dağılmış altyapı hizmetlerinden daha ucuz yararlanan çeşitli sosyal tesis ve teknoparklarla donatılmış mal ve hizmet üretilen yerler durumundadırlar. Sanayinin organize bir şekilde geliştirilmesinin amaçlandığı bu bölgelerde aynı zamanda alt yapı hizmetlerinin yanı sıra ucuz arsa temini ve devlet teşviklerinden yararlanmada kolaylık sağlanmaktadır.

Türkiye'deki planlı sanayileşme hamleleri için tasarlanan Organize Sanayi Bölgelerinden biri de Erzincan'da yer almaktadır. Bu çalışmada il ekonomisinde önemli bir yeri olan Erzincan Organize Sanayi Bölgesinin mevcut durumu, sorunlar ve bu sorunlara çözüm önerileri sanayi coğrafyası açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzincan Organize Sanayi Bölgesi, bölgesel kalkınma, sanayi coğrafyası, Erzincan.

*) Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü (e-posta: vkaradeniz@erzincan.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-6667-3898>

**) Dr., Milli Eğitim Bakanlığı Erbaa Fatih Anadolu Lisesi (e-posta:uzmancografya25@hotmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-8158-6370>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir

An Investigation in Terms of Industrial Geography: Erzincan Organized Industrial Zone

Abstract: In every developed or developing country, there is a difference in development between regions due to various reasons, especially geographical factors. Undoubtedly, the distribution of natural resources is not the same in every region, and there are differences in human elements as well. In this context, countries try to carry out various planning and development moves in order to minimize the socioeconomic development gap between their regions. This situation, which is observed on a world scale, is also valid for Turkey. Indeed, most of the industrial facilities are located in the western half of our country, especially in the Marmara region. The Eastern Anatolia Region, on the other hand, is the region with the lowest industrial investments. Undoubtedly, this picture causes regional imbalances and brings with it migration from areas where industry is insufficient to developed regions. Organized Industrial Zones are seen as one of the important tools in eliminating these imbalances. In this way, it is aimed to direct industrial investments in the underdeveloped regions of the country to these areas where the infrastructure is ready.

Organized Industrial Zones attract the attention of the industrialists due to the advantages they provide and allow the establishment and development of the industry in economically underdeveloped regions. Organized Industrial Zones are regions that generally consist of small and medium-sized enterprises and where there is cooperation and coordination between enterprises. They are places where goods and services are produced, equipped with various social facilities and technoparks, which make more efficient production, benefit from the infrastructure services scattered on the land created in line with a plan, and benefit more cheaply. In these regions, where the industry is aimed to be developed in an organized way, it is also easy to obtain cheap land and benefit from government incentives as well as infrastructure services.

One of the Organized Industrial Zones designed for planned industrialization moves in our country is located in Erzincan. In this study, the current situation of the Erzincan Organized Industrial Zone, which has an important place in the provincial economy, the problems and solutions to these problems have been tried to be examined in terms of industrial geography.

Keywords: Erzincan Organized Industrial Zone, regional development, industrial geography, Erzincan.

Makale Geliş Tarihi: 20.09.2021

Makale Kabul Tarihi: 29.12.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.997797

I. Giriş

18. yüzyılda İngiltere’de başlayan ve zamanla dünyanın diğer bölgelerine yayılan Sanayi Devrimi hemen her ülkeyi etkisi altına almıştır. Modern çağın gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilen sanayileşme süreci bütün ülkelerin gelişip kalkınmasında temel amaçlardan biri olarak kabul görmüştür. Bu nedenle toplumların kalkınması sanayileşmeyle eşdeğer sayılmış ve bu yönde politikalar üretilmiştir. Hatta sanayileşme zamanla küresel ekonomiyi ve sosyal yaşamı belirleyen bir süreç olmuştur.

Kuşkusuz sanayileşme dünyanın her tarafında aynı ölçüde meydana gelmemiştir. Doğal ve beşeri kaynakların gerek dünya ölçeğinde gerekse ülke coğrafyalarına düzensiz dağılımı ülkeler ve bölgeler arasında gelişmişlik farklılıklarına neden olmuştur. Bu

nedenle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, bölgeler arasındaki farklılıkları gidermede ya da minimum düzeye indirmede çok yönlü planlamaların yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Dünyada zaman içerisinde tarım toplumundan sanayi toplumuna geçilmesiyle tarımsal üreticilerin gelirleri sürekli azalmıştır. Bunun sonucunda tarımsal üreticilerin büyük bir kısmı buldukları yöreleri terk ederek sanayileşen bölgelere göç etmişlerdir. Nüfusun hızlı bir şekilde sanayinin bulunduğu alanlarda yoğunlaşması nedeniyle bölgesel dengesizlikler de buna bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Gündüz, 2013: 64). Türkiye’de de tarım topraklarının miras yoluyla bölünmesi ve geçindirme kabiliyetini yitirmesinin yanında 1950’li yıllardan itibaren tarıma makinanın girmesi ve kırsal alanlarda giderek daha az işgücüne ihtiyaç duyulması, kırsal kesimden sanayinin geliştiği kentlere doğru göçe neden olmuş ve bu durum bölgeler arasında sosyoekonomik farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Coğrafi faktörler başta olmak üzere birçok nedenden dolayı bölgeler arasında meydana gelen gelişmişlik farkını azaltmak, geri kalmış bölgelerde kalkınmanın sağlanması için gelişmiş veya gelişmekte olan birçok ülkede özel tedbirler ve politikalar geliştirilmiştir. Bu politika ve tedbirler ile gelir artışının az çok adaletli şekilde bütün bölgelere dağıtılması amaçlanmıştır (Gökçen, 1987: 363). Ancak sanayinin kurulması için gerekli koşullar (sermaye, nitelikli işgücü, pazar vb.) genellikle belli bölgelerde toplandığından gerek kamu gerekse özel sektör yatırımları düzensiz bir dağılım göstermiştir. Bu açıdan az gelişmiş yörelerde öncelikle gelişmeyi engelleyen nedenlerin tespit edilmesi ve buna uygun yerel ve bölgesel gelişme modellerinin belirlenmesi birçok ülkenin ekonomik politikaları arasında yer almıştır.

Türkiye gibi sanayileşme sürecini henüz tamamlayamamış gelişmekte olan ülkelere sanayinin belli bölgelerde toplanması, bölgelerarası sosyal ve ekonomik dengesizlikleri gelişmiş ülkelere göre daha da artırmaktadır. Sanayi tesislerinin yoğunlaştığı alanların nüfusu diğer bölgelerden gelen göçlerle artmakta, yetersiz konut stoku ve plansız bir kent dokusu ortaya çıkmaktadır. Hatta zamanla kentsel genişlemeye bağlı olarak sanayi tesisleri kent merkezinde kalmakta, tarım alanları betonlaşmakta ve çeşitli çevre sorunları görülmektedir. Dolayısıyla hem göç alan yerlerdeki bu sıkıntıları en aza indirmek hem de göç veren sahalardaki nüfusu bulunduğu yerde istihdam edebilecek yatırımlar yapmak ülkelerin öncelikli konularından biri haline gelmektedir. Bu durum bölgeler arası dengesizlikleri azaltmak için ülkenin çeşitli yerlerinde sanayi yatırımlarının düzenli bir şekilde mekansal planlamasını gerekli kılmaktadır. Bu sahalarda yerleştirilecek sanayiler, bir yandan mevcut sanayileşmiş bölgelerin gereğinden fazla büyümesine engel olacak, diğer yandan da ekonomik kaynakların kendilerine yönelmesini sağlayarak bölgeler arasındaki dağılımı etkileyeceklerdir (Hozikligil, 2007: 1). Bu çerçevede sanayinin mekansal organizasyonunu sağlamada en önemli sanayi planlamalarından biri de Organize Sanayi Bölgeleri’dir.

Türkiye’de planlı kalkınma dönemlerinin uygulamaya geçmeye başlamasıyla 1960’lı yıllardan itibaren sosyoekonomik gelişmenin tüm bölgelere dengeli olarak dağıtılması amaçlanmıştır. Az gelişmiş bölgelerde ve yörelerde altyapı yatırımlarına ağırlık

verilmesi, yatırımların teşvikler yoluyla bu bölgelere yönlendirilmesi ve bu bölgelere özel projeler üretilmesi gibi uygulamalar üzerinde durulmuştur (Dağdemir, 2011: 40). Nitekim beş yıllık kalkınma planlarının tamamında sanayi faaliyetlerinin uygun alanlarda yapılması, kaynakların en verimli şekilde değerlendirilmesi, teknolojik olanaklardan faydalanılması ve üretim, istihdam, dış ticaret gibi ekonomiye yön veren değişkenlerin iyileştirilmesi, çevre problemlerinin önlenmesi ve düzenli kentleşmenin sağlanması amacıyla organize sanayi bölgelerinin kurulması ve geliştirilmesi temel amaçlardan biri olmuştur. Küreselleşen dünyada rekabet odaklı kalkınma planlarının öne çıkması, bölgelerin merkezi idarenin yanı sıra kendi kalkınma stratejilerini geliştirmeleri için buldukları coğrafyanın yerel dinamiklerini harekete geçirmelerini adeta zorunlu kılmıştır (Aktaş, 2019: 1-2). Bu kapsamda zorlu coğrafi koşullarının yanı sıra ülkenin büyük pazar alanlarına uzak olan Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Erzincan ilinde kurulan Organize Sanayi Bölgesi, istihdamın sağlanmasında ve sanayi yatırımlarının teşvik edilmesinde oldukça uygun koşullara sahiptir.

II. Araştırma Sahasının Genel Özellikleri

Erzincan ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. İl arazisi doğudan Erzurum, güneydoğudan Bingöl, kuzeyden Bayburt ve Gümüşhane, kuzeybatıdan Giresun, batıdan Sivas, güneyden Tunceli, güneybatıdan ise Elazığ ve Malatya illeriyle çevrilidir (Şekil 1).

III. Amaç ve Yöntem

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki sanayi tesislerinin büyük kısmı orta ve küçük işletmelerden (KOBİ) oluşmaktadır. Planlı kalkınma dönemleriyle beraber KOBİ'lere yönelik olarak OSB'ler kurulmaya başlanmış ve bölgesel kalkınmada bu potansiyelden yararlanma yoluna gidilmiştir. Türkiye genelinde olduğu gibi Erzincan ilindeki sanayi yatırımlarının büyük çoğunluğu da küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinden meydana gelmektedir. Erzincan Şeker Fabrikası dışında büyük sanayi tesislerinin bulunmadığı ilde KOBİ'leri geliştirmek amacıyla mevcut OSB kurulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, sanayi coğrafyası bakış açısıyla Erzincan OSB'nin kuruluşu, gelişimi, sorunları ve çözüm önerilerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda Erzincan OSB'nin mevcut durumu ve potansiyeli analiz edilerek ileriye dönük yapılabilecek yatırımlar ve bunun mekan üzerinde meydana getirebileceği etkiler ele alınmaktadır. Kuşkusuz bütün bunlar yapılırken OSB'nin kurulduğu yerin ulaşım şartları, hammaddeye ve pazara yakınlığı, sermaye sahipleri için sağlanan kolaylıklar ve işgücü temini gibi konular üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın veri toplama süreci çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. İlk aşamada doküman incelemesi yoluna gidilerek saha ile ilgili daha önceden yapılmış hem coğrafya hem de diğer disiplinlere ait çalışmalar incelenmiştir. Böylece değişik bilim dallarında yapılan araştırmalarla birlikte konuya daha bütüncül bir açıdan yaklaşmak mümkün olmuştur. Bu bağlamda ana kaynakların yanı sıra ildeki çeşitli kurumların bilgi ve belgelerinden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Bunların başında Erzincan OSB Müdürlüğü, Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası, Erzincan Esnaf ve Sanatkarlar Odası Birliği gelmektedir.

Bilindiği gibi sosyal bilimlerde yapılan çalışmalarda genel olarak nitel ve nicel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır (Creswell, 2002: 204-206; Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2007: 91-96). Çalışmada da hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerinin veri toplama tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın ikinci aşamasında OSB'ye gidilerek gözlem yapılmış ve firma yetkilileri ile tesisler hakkında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu arada konu ile ilgili hazırlanan anketler de görüşmeler sırasında yetkililere uygulanmıştır. Bu haliyle çalışma, nitel (gözlem ve görüşme) ve nicel (anket) araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı karma desenli bir araştırma modeli içerisinde yer almaktadır (Karagöz, 2017: 128-134). Buradan elde edilen veriler çalışmanın yazım aşamasında önemli ölçüde kullanılmıştır. Ayrıca amaca uygun olarak çok sayıda fotoğraf çekimi yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü aşamasını oluşturan yazım aşamasında gerek alanyazın alanındaki kaynaklardan gerekse sahadan elde ettiğimiz verilerden yararlanılmıştır. Coğrafi çalışmalarda oldukça yaygın kullanılan tablolar, haritalar ve grafiklerle görsellik katılması amaçlanmıştır. Haritalar ArcMap 10.4.1 programı ile çizilmiş, tablo ve grafikler ise Office 365 programları (Word ve Excel) ile oluşturulmuştur.

IV. Organize Sanayi Bölgeleri

Birleşmiş Milletler tarafından yapılan tanıma göre OSB; *Birbiriyle işbirliği halinde üretim yapan orta ve küçük işletmelerin, planlı bir alanda ve ortak altyapı hizmetlerinden yararlanacak şekilde standart fabrika binaları içinde toplanmalarıdır* (Çezik ve Eraydın, 1982: 1). Bu kavram, Avrupa’da sanayi inkılabını takiben ortaya çıkan seri ve yoğun üretim döneminde ülkelerin planlı bir şekilde sanayileşmeleri için ortaya atılmıştır. Sanayileşme hareketleri ile giderek artan mamul madde üretimi sonucunda birçok ülkede sanayi sektörü diğer üretim alanlarının önüne geçmiş ve ülkelerin ihracatında önemli bir paya sahip olmuştur. Ancak plansız ve düzensiz bir şekilde gelişen sanayi bölgeleri ve sınıai kuruluşlar giderek çevre halkı için kirli ve çirkin görünümünün yanı sıra çıkardıkları duman ve kötü koku ile adeta istenmeyen yerler olmuşlardır (Önal, 1974: 5). Hem artan bu baskılar hem de giderek büyüyen sanayi kuruluşları için büyük kent merkezlerinde yeni arsa ihtiyacına cevap verebilecek alanların olmayışı, sanayinin daha ucuz olan kırsal alanlara kaymasına neden olmuştur. Genellikle imardan yoksun bu alanlarda temel altyapı hizmetlerinden bile yoksun düzensiz sanayi bölgeleri gelişme göstermiştir. İşte söz konusu bu nedenlerle sanayi tesislerinin belli bir plan dahilinde inşa edilmesi için her türlü altyapı olanaklarına sahip Organize Sanayi Bölgeleri ortaya çıkmıştır.

Dünyada OSB’lerin kurulması 19. yüzyılın son dönemlerine kadar geriye gitmektedir. Sanayi devrimiyle birlikte artış gösteren sanayi tesislerinin yerleşim merkezlerinin değişik kısımlarına düzensiz bir şekilde dağılması hem verimlilik hem de daha sağlıklı bir kentleşme açısından belirli sahalarda toplanması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu durum söz konusu tesislerin bir araya getirilip daha planlı bir şekilde organize olmalarını sağlamak amacıyla OSB’lerin kurulmasını gündeme getirmiştir. Dolayısıyla 1885 yılında ABD tarafından ortaya atılan bu fikir dünyanın ilk sanayi kenti olan Manchester’da 1896’da Trafford Park adıyla uygulamaya geçmiştir. Onu ABD’nin kuzeydoğusunda 1899 yılında dokuma tesislerinin bir arada toplanmasıyla kurulan OSB izlemiştir.

Organize Sanayi Bölgesi uygulamaları Manchester’da Trafford Park’ın kurulmasını takiben giderek sanayileşmeye katılan ülkeler tarafından da model olarak alınmıştır. Bunda ülkelerin sanayi tesislerini OSB’ler ile ülke geneline yayılacak sanayileşmede en önemli araç olarak görmeleri oldukça etkili olmuştur. Bölgeler arasındaki dengesizliği ortadan kaldırmak, dengeli ve tutarlı bir kalkınma politikası izlemek her ülkenin en başta gelen amaçları arasında yer almış ve bu konuda çeşitli önlemler alınmıştır (Dumansızoğlu, 2017: 56). Bu önlemlerin başında da insanları yaşadıkları yerden ayrılmadan istihdam imkanlarının sağlanması gelmektedir. Çünkü sanayinin gelişemediği yörelerde artan nüfusun istihdamı bulunduğu yerde sağlanamadığı takdirde göç olayı ortaya çıkacak ve göç edilen yerde başta kentleşme olmak üzere birçok sorun ortaya çıkacaktır.

Bilindiği gibi sanayi tesislerinin kuruluş aşamasında gerek alt yapı gerekse üst yapı yatırımlarını yapmak oldukça maliyetli bir iştir. Karmaşık bir özellik gösteren sanayi altyapısının bireysel olarak karşılanması durumunda yatırım giderleri yükselmekte,

sonuçta işletmenin üretim maliyetleri artarak pazarlama aşamasında rekabet olanakları yitirilmektedir. Ayrıca bireysel kararlar sonucunda tesislerin kuruluş yerinin yanlış seçilmesi girişimciyi başarısız kıldığı gibi, kaynakların verimli kullanılmaması bakımından da ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çerçevede sanayi yatırımlarının uygun kuruluş yerinin seçilmesi bakımından Organize Sanayi Bölgeleri hem girişimci hem de ülke ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır (Eyüboğlu, 2003: 49-50). OSB'ler ülkeler tarafından aynı zamanda uygun altyapı olanaklarıyla girişimcileri sanayi yatırımlarına özendirilmekte ve işsizliğe karşı da bir araç olarak kullanılmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde OSB'ler sanayinin kent merkezlerinden daha geniş ve uygun alanlara yönlendirilmesi, bazı sanayi alanlarında faaliyette bulunan KOBİ'lerin daha etkin gelişimini sağlamak, kombine üretim imkanları temin etmek ve bu sanayi tesislerinin planlı ve programlı yerleşimini sağlamak için bir teşvik yolu olarak değerlendirilmektedir (Örnek Özden, 2016: 108). Böylece kentleşmenin yatay yönde gelişmesiyle kent içerisinde kalan sanayi tesislerinin ucuz ve geniş arsa ihtiyacı başta olmak üzere birtakım gereksinimlerinin karşılanması bakımından kent merkezlerinden uzaktaki planlı üretim alanları yatırımcılar için de daha cazip hale gelmektedir.

OSB'ler birbiri ile ilişkili üretim kollarının bir arada üretim yapabilmeleri açısından da uygun ortam sunmaktadır. Kuşkusuz sadece fiziki donatılar açısından değil aynı zamanda sanayi için yetişmiş kalifiye işçi-usta ihtiyacını da karşılamaktadır (Ataş, 2006: 5). Bu kapsamda birçok ülkede OSB'lerde sanayinin yetişmiş işgücü temini için teknik okullar açılmakta ve sanayi tesisleri için gerekli olan teknik elemanlara pratik eğitim imkanı sağlanmaktadır.

Sanayi faaliyetlerinin en önemli etkilerinden biri de kent dokusu üzerinde olmaktadır. Özellikle sanayi tesislerinin yoğunlaştığı büyük kentler, göçler yoluyla yoğun bir nüfus hareketine maruz kalmaktadır. Sanayi merkezlerinin, kentlerin gelişme yönünü belirleyen çekici güçlere sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla hızlı ve yoğun değişimlere açık olan bu yerleşim merkezlerinde, kentleşme ve sanayi faaliyetlerinin düzenli bir şekilde yönlendirilmesi gerekmektedir. Sanayi kuruluşlarının dağınık ve birbirinden kopuk olması, sağlıklı ve düzgün bir kentsel planlamayı güçleştirecektir. Nitekim yerleşim merkezleri civarında düzensiz ve plansız şekilde ortaya çıkan sanayi kuruluşları, konut alanlarıyla iç içe yer almakta ve pek çok çevre sorunu da beraberinde getirmektedir (Özdemir, 1990: 11). Bu nedenle sürdürülebilir kentleşme ve sanayileşme ilişkilerini düzenlemesi açısından önemli olan OSB'ler, kent dokusunun düzgün bir yerleşme formunda gelişmesine de katkı sağlamaktadır.

V. Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri

Türkiye'de İstiklal Savaşının başarıya ulaşmasından sonra henüz devletin yeni rejiminin dahi adı konulmamışken İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923) toplanmış ve ekonomik politikalar ile ilgili kararlar alınmıştır. Atatürk'ün de kongrede belirttiği gibi gelişmiş ülkelerin sanayi ülkeleri olduğu tezinden hareketle, milli ve yerli sanayiye önem verilmesi ve küçük işletmeler yerine büyük tesislerin kurulması

kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda devletin de desteğiyle sanayileşme özel sektör eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak imkansızlıklar nedeniyle özel sermayenin yetersiz kalması sonucunda yatırımların çoğunluğu devlet eliyle yapılabilmektedir. 1930'lu yıllarda ise gerek iç ve gerekse dış koşullar etkisiyle yatırımların kamu eliyle gerçekleştirildiği devletçilik politikası benimsenmiştir. Bu bağlamda birinci ve ikinci beş yıllık sanayi planları hazırlanmıştır. Ancak bunlardan ikinci beş yıllık sanayi planı II. dünya savaşının patlak vermesiyle uygulamaya konulamamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 67-69).

Türkiye'de 1950'de tek parti döneminin son bulmasıyla ekonomide liberal dönem başlamış ve devlet özel sektörün yatırım yapmadığı alanlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. Ancak sanayileşme sürecinde herhangi bir planın olmayışı ve uygulanan ekonomi politikaları ile yaşanan ekonomik bunalım planlı kalkınmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulmasıyla birlikte beş yıllık kalkınma planları yapmaya başlanmıştır. Planlı kalkınma dönemiyle birlikte sanayileşme ekonomik ve sosyal kalkınmanın aracı olarak görülmüştür. Nitekim sanayinin kentsel gelişme ve çevre koşulları da dikkate alınarak düzenli bir biçimde organize edilmesi, ilk defa kalkınma dönemlerinde ortaya atılmıştır (Yurdakul, 2005: 36). Bu dönemle birlikte batılı ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de sanayi yatırımlarının mekansal dağılımının bir plan dahilinde geliştirilmesi için sanayi siteleri ve Organize Sanayi Bölgeleri kurulması öngörülmüştür. Bu kapsamda ilk Organize Sanayi Bölgesi Bursa'da Checci & Company şirketi tarafından 1961 yılında planlanmış, 1962'de Dünya Bankası'ndan alınan kredi ile yapımına başlanmış ve 1966 yılında hizmete açılmıştır (Kayış, 2019: 32-33). Bursa OSB'nin ardından Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde OSB'lere kredi sağlayan bir fon oluşturulmuş ve bu fona devlet bütçesinden belirli bir kaynak aktararak ülkenin değişik yerlerinde OSB'lerin yapımına başlanmıştır (Bilgin ve Ar, 2004: 85). Bursa'dan sonra 1964'te Manisa, 1967'de Konya, 1968'de Bartın ve Ankara OSB planlandı. Nitekim 1983 yılına gelindiğinde Bursa, Gaziantep, Eskişehir, Konya, Manisa ve Erzurum OSB tamamlanarak faaliyete geçmiştir (Özdemir, 1990: 15). Bu dönemden itibaren Türkiye'nin birçok il merkezi ve hatta ilçe merkezlerinde de OSB uygulamaları hızlı bir şekilde gelişim göstermiştir.

Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri, özel sektör sanayi yatırımlarının geri kalmış yörelere yönlendirilmesi, mevcut yatırımların desteklenerek teşvik edilmesi ve gelişmekte olan sanayilerin arazi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kullanılan mekansal teşvik araçları olarak görülmektedir. OSB'ler, sanayinin belirli bir program çerçevesinde bir arada üretim yapmalarına imkan sağlayacak şekilde örgütlenme, kentleşme ve sanayileşme ilişkilerini düzenleme, sanayi işletmelerinin çevrede yaratacağı olumsuz etkileri denetleyebilme, işletmelerin topluca yer aldıkları alanlarda daha kolay, ucuz ve kaliteli üretim yapma ve uygun koşullarda alt yapı hizmetlerinden yararlanma imkanı sağlamaktadır (Cansız, 2010: 12). Ancak bütün bu çabalara rağmen Türkiye genelinde sanayi yatırımlarının bölgelere göre yeterli düzeyde dağıldığı söylenemez. Kuşkusuz bu durum dünya ölçeğinde de böyledir. Coğrafi faktörlerin yanı sıra sermaye, enerji, pazar, ulaşım, hammadde vb. koşulların düzensiz dağılışı başlıca etkenler olarak sıralanabilir. Bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için kalkınmada

öncelikli yöreler belirlenmiş ve buralarda kurulan OSB'lerle yatırımcıların teşvik edilmesi hedeflenmiştir.

Türkiye'de DPT'nin kurulmasıyla planlı kalkınma dönemlerinde başlayan OSB uygulamaları, herhangi bir yasal mevzuat olmadan 1982 yılına kadar sürmüştür. Bu mevzuat boşluğunun giderilmesi amacıyla 31.01.1982 tarih ve 17591 sayılı Resmi Gazete'de "Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Fonlar Yönetmeliği" yayımlanmıştır. Fonlar Yönetmeliği'nin "Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanat Siteleri İnşaatı ve İşletme Giderleri Fonu" başlığını taşıyan 29-42 maddeleri, OSB'ler için; fonun kullanımı, fon hesabının kaynağı ve işleyişi, kredinin tahsisi, arsa temini ve kredinin geri dönüşü gibi hususlar üzerinden düzenlenmiştir.¹ Zamanla OSB'lerin sanayi faaliyetlerini belirleyici olması ve herhangi bir tüzel kişiliğe sahip olmaması bir takım hukuki sorunların doğmasına neden olmuştur. Bu yasal boşluk 12.04.2000 tarihinde çıkarılan ve 15.04.2000 tarihli resmi gazetede yayımlanan 4562 sayılı OSB kanunu ile ortadan kaldırılmıştır. Bu kanunun amacı, *sanayinin uygun görülen alanlarda yapılanmasını sağlamak, kentleşmeyi yönlendirmek, çevre sorunlarını önlemek, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, imalat sanayi türlerinin belirli bir plan dahilinde yerleştirilmeleri ve geliştirilmeleri amacıyla sınırları tasdikli arazi parçalarının gerekli alt yapı hizmetleriyle ve ihtiyaca göre tayin edilecek sosyal tesisler ve teknoparklar ile donatılıp planlı bir şekilde ve belirli sistemler dahilinde sanayi için tahsis edilmesini sağlamaktır.*² Bu kanun gereğince hazırlanması gereken "Organize Sanayi Bölgeleri Yer Seçimi Yönetmeliği" ve "Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği" ile OSB'ler yasal bir dayanağa oturtulmuştur.³ Ancak uygulamalar sırasında meydana gelen ihtiyaçların giderilmesi amacıyla hem "Organize Sanayi Bölgeleri Yer Seçimi Yönetmeliği"⁴, hem de "Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği"nde⁵ değişiklik yapılmıştır. Dolayısıyla 4562 sayılı kanun ve ardından çıkarılan yönetmeliklerle OSB'lerin yasal sorunları çözülmüştür.

Bursa ile başlayan sanayinin düzenli bir yapıya bürünmesi çabası, zamanla ülkenin geneline yayılmış ve günümüzde Hakkari hariç bütün illerimizde OSB kurulması ile gerçekleşmiştir. İl merkezlerinin yanı sıra sanayi yatırımları, ilçe merkezlerinin bazılarında OSB, bazılarında ise küçük sanayi siteleri şeklinde örgütlenmiştir. Tüm ülke genelinde 2020 yılı mart ayı itibarıyla planlama, yapım aşamasında ve işletme aşamasında olan toplam 335 OSB⁶ bulunmaktadır.

Türkiye'deki OSB'lerin coğrafi dağılışı incelendiğinde, bölgeler arasında dengesizlikler olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim sanayi kuruluşlarının kuruluş yerini belirleyen faktörler OSB'lerin de dağılımını etkilemiş ve sanayinin en çok geliştiği

¹ 31.01.1982 tarih ve 17591 sayılı resmi gazete.

² 15.04.2000 tarih ve 24021 sayılı resmi gazete.

³ 21.05.2001 tarih ve 24408 sayılı resmi gazete ve 01.04.2002 tarih ve 24713 sayılı yönetmelikler.

⁴ 17.01.2008 tarih ve 26759 sayılı resmi gazete.

⁵ 22.08.2009 tarih ve 27327 sayılı resmi gazete.

⁶ www.osbuk.org.tr

Marmara Bölgesi ilk sırada gelmektedir. Ülke genelindeki OSB'lerin %27'si bu bölgemizde yer almaktadır. Marmara Bölgesi'ni Karadeniz %17 (56), İç Anadolu %16 (54) ve Ege %15 (50) bölgeleri takip etmektedir (Tablo 1). Bölgeler arasındaki düzensiz dağılım aynı bölge illeri arasında da görülmektedir. Nitekim Bursa (17), Tekirdağ (14) ve Kocaeli (13) illeri Marmara bölgesindeki toplam OSB'lerin %59'unu oluşturmaktadır. Diğer bölgelerimizde de benzer dağılımlar söz konusudur.

Tablo 1: Türkiye'deki OSB'lerin coğrafi bölgelere göre dağılımı (2020).

Coğrafi Bölge	OSB Sayısı	Oran (%)
Marmara Bölgesi	92	27
İç Anadolu Bölgesi	54	16
Ege Bölgesi	50	15
Karadeniz Bölgesi	56	17
Akdeniz Bölgesi	31	9
G. Doğu Anadolu Bölgesi	28	8
Doğu Anadolu Bölgesi	24	7
Toplam	335	100

Kaynak: www.osbuk.org.tr.

Türkiye'nin hemen her ili ve birçok ilçesinde yer almakta olan OSB'lerin %77 gibi önemli bir kısmı karma sanayi tesislerinden oluşmaktadır. Bunun yanında mermer, dokuma ve konfeksiyon, deri, uzay ve havacılık, gıda ve gıda işletmeleri, mobilya ağaç işleri, demir-çelik, makina, kimya, plastik malzemeler, metal ve metal ürünleri, silah sanayi, seramik, otomotiv yan sanayi, çiçekçilik ve kalıp imalatı gibi ihtisas alanlarına dayalı kurulan 52 OSB bulunmaktadır. Tarıma dayalı olarak kurulan 17 OSB'nin yanı sıra 5 ıslah ve 2 de özel sektöre ait OSB yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Türkiye'deki OSB'lerin nitelik yönünden dağılımı (2020).

OSB'nin Niteliği	OSB Sayısı	Oran (%)
Karma OSB	259	77
İhtisas OSB	52	16

Tarıma Dayalı OSB	17	5
İslah OSB	5	1
Özel OSB	2	1
Toplam	335	100

Kaynak: www.osbuk.org.tr.

OSBÜK verilerine göre, Türkiye’deki OSB’lerin fiziki durumu incelendiğinde, %70 (234) gibi önemli bir kısmının işletme aşamasında olduğu görülmektedir. Altyapı inşaatı devam eden 42 (%13) OSB’nin yanı sıra 22’si (%7) kamulaştırma, 25’i (%7) planlama ve 12’si (%2) ise yer seçimi aşamasındadır (Tablo 3).

Tablo 3: Türkiye’deki OSB’lerin fiziki durumu (2020).

OSB’nin Fiziki Durumu	OSB Sayısı	Oran (%)
İşletme aşamasında	234	70
Altyapı inşaatı aşamasında	42	13
Kamulaştırma aşamasında	22	7
Planlama aşamasında	25	7
Yer seçimi aşamasında	12	3
Toplam	335	100

Kaynak: www.osbuk.org.tr.

VI. Erzincan’da Sanayinin Tarihsel Gelişimi

Erzincan’da sanayinin temelleri eskilere dayanmaktadır. Tarihi kaynaklarda içinde bulunulan çağın özelliklerine göre atölye tipi üretimin hakim olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim XII. ve XIV. yüzyılda kentte kumaş imalatının önemli olduğu ve buharın kumaşlarının dünyaca meşhur olduğu belirtilmektedir (Turan, 1993: 71). Yine XIV yüzyılda Erzincan çevresini gezen İbn-i Batuta da Seyahatnamesinde Erzincani diye bilinen kumaşların dokunduğundan ve çevrede çıkarılan bakır madenlerinden kapkacak yapıldığından söz etmektedir (İbn-i Batuta Seyahatnamesi, 2010: 328). XVI. yüzyıla ait Tahrir Defterlerinde Erzincan sanayinde boyahane, bozahane, şemhane, dokumacılık, havlu, bukran, pamuklu bez, demirciler, bakırcılar, tabakhanelerin varlığı dikkati çekmektedir (Miroğlu, 1990: 173-174). XX. yüzyıl başlarında ise askeri ihtiyaçları

karşılama yönelik olduğu görülmektedir. Askeri imalathane, aba fabrikası, un fabrikası, kuyumculuk, bakırcılar, demirciler, kunduracılık, yemenicilik ve dabakhanecilik başlıca sanayi kollarıdır (Altınbilek, 1997: 197).

Erzincan'da modern sanayinin temelleri 1950'li yıllardan sonra atılmıştır. Özellikle 1939 depremiyle büyük bir yıkıma uğrayan Erzincan'da ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla kamu kaynaklarıyla 1954 yılında Sümerbank İplik Fabrikası ve 1956 yılında da Erzincan Şeker Fabrikası faaliyete geçmiştir. Özel sektör yatırımları ise sınırlı sayıda ve küçük ya da orta ölçekli sanayi tesisleri şeklinde kurulmuştur.

Erzincan'da sanayinin tesislerinin planlı üretim alanlarında faaliyet göstermesi Sanayi Çarşısı'nın inşası ile başlamıştır. Daha sonra 1984 yılında Erzincan-Erzurum karayolunun kuzeyindeki II. Küçük Sanayi Sitesi inşa edilerek kent içerisinde kalan işletmelerin buraya taşınması düşünülmüştür. Bu arada 1992 Erzincan depreminden sonra Erzincan Kalkınmada Öncelikli ikinci sıra iller arasından birinci sıra iller arasına alınmıştır (Altınbilek, 1997: 199). Bu kapsamda Erzincan'da sanayinin planlı gelişmesi için OSB'de gündeme gelmiştir.

Yukarıda genel hatlarıyla belirtmeye çalıştığımız Erzincan'daki sanayileşme sürecinde OSB'nin kurulması sanayinin planlı gelişmesi açısından oldukça önemli role sahiptir. Ancak yine de bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları bu potansiyelin harekete geçirilmesi önündeki en büyük engel olarak durmaktadır. Öyle ki Erzincan'ın da içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin yüzölçümlü en geniş bölgesi olmasına rağmen, OSB sayısı en az olan bölgedir. Kuşkusuz bunda sanayi yer seçimi faktörlerinin sınırlı olmasının büyük payı vardır. Buna bölgenin engebeli bir topoğrafya ve sert karasal iklim özellikleri gibi fiziki çevre koşulları ile yerli müteşebbis ruhunun olmayışı, pazar olanaklarının yetersizliği, ulaşım sınırlılıkları ve terör olayları gibi beşeri sorunları da eklemek gerekir. Ancak yine de ülke genelinde sosyoekonomik bakımdan geri kalmış bölge ve illerdeki OSB'lerde teşvik kolaylıklarının da etkisiyle özel sektör için yatırım cazibesi bulunmaktadır. Özellikle yatırım indirimleri, gümrük vergisi ve fon muafiyeti ve teşvik primi gibi kolaylıklar bunların başlıcalarıdır. Erzincan da bu illerden birisi olup, Devlet Planlama Teşkilatı'nın Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu'na (8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000: 60) göre sanayi teşvikleri bakımından birinci derece kalkınmada öncelikli iller arasına alınmıştır.

VII. Erzincan Organize Sanayi Bölgesi

A. OSB'nin Kuruluşu ve Gelişimi

Erzincan'da 1976'dan beri oluşturulmaya çalışılan OSB fikri, 1981 yılında fiili olarak kurulmaya başlanmasıyla gerçekleşmiştir. OSB, devlet teşviklerinden istifade edebilmek amacıyla 1981 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın %99'luk kredi desteği ve Erzincan İl Özel İdaresi ve Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası'nın %1'lik katkı payı ile günümüzdeki yerinde kurulmuştur. Projenin imar ön izni 1982 yılında alınarak bölge çevresinin haritası çıkarılmış ve İmar ve İskan Bakanlığı'na onaylanmıştır. Ancak projenin gerçekleştirilmesi 1990 yılında OSB'nin yatırım programına alınmasıyla mümkün olmuştur (Erzincan Valiliği İl Planlama Müdürlüğü, 2008: 19).

OSB'nin enerji, kanalizasyon, içme ve kullanma suyu, haberleşme, bölge içi ve dışı ulaşımı ve doğalgaz gibi altyapı hizmetleri tamamlanmıştır. 2001 yılında altyapısı tamamlanan 372 hektar ve 22 adadan oluşan OSB'de, ilk imar planında 256 adet olan sanayi parseli birleştirmeler sonucunda 211 adet olarak güncellenmiştir. OSB'de sanayi parsellerinin yanı sıra bir yönetim merkezi, altı eğitim ve sosyal tesisi, bir arıtma tesisi, üç çarşı grubu, bir yeşil alan, beş park ve açık spor alanı, bir enerji dağıtım merkezi, bir su deposu parselleri ile trafo binaları ve arsaları bulunmaktadır (Tablo 4). OSB'nin idari binası içinde 100 kişilik konferans salonu bulunmaktadır. Kafeterya, banka binaları, karakol, PTT, kreş, sağlık, alışveriş, eğitim merkezi, itfaiye, cami, kantar, çöp toplama gibi tesisler projelendirilmiş olup, ihtiyaç halinde hizmete sunulması planlanmaktadır.

Tablo 4. Erzincan OSB'de parsel dağılımı (2020).

Alan Dağılımı	Parsel Sayısı	Yüzölçümü (m ²)	%'si
Sanayi Parselleri	211	3.097.546,63	83,31
Yönetim Merkezi	1	38.556,89	1,04
Eğitim Ünitesi ve Sosyal Tesis	6	24.084,12	0,65
Arıtma Tesisi	1	43.262,29	1,16
Çarşı Grubu	3	7.000,19	0,19
Yeşil Alan	1	14.999,54	0,40
Park ve Açık Spor Tesisleri	5	74.393,33	2,00
Enerji Dağıtım Merkezi	1	41.340,00	1,11
Su Deposu Alanı	1	20.000,00	0,54
Doğalgaz Dağıtım Merkezi	1	1461,56	0,04
Trafo Binaları ve Arsası	--	12.754,63	0,34
Yollar	--	342.7966,60	9,22

Toplam	231	3.718.196,78	100,00
---------------	------------	---------------------	---------------

Kaynak: Erzincan OSB Müdürlüğü.

Organize sanayi bölgesinde ağır tonajlı araç trafiğinin genel trafik düzenini olumsuz yönde etkilememesi ve trafik emniyeti açısından, bölge içerisinde üç ayrı alanda toplam 125 araçlık TIR-Park tesis edilmiş ve sürücülerin her türlü sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak tesislerin kurulması planlanmıştır. Ayrıca yönetim merkezi yanında 70 araçlık otopark tesis edilmiştir.

OSB'deki sanayi parsellerinin alansal büyüklük açısından dağılımı incelendiğinde en fazla yeri 5001-10000 m² grubu (69 parsel) oluşturmaktadır. Ancak alansal büyüklük açısından ise 15001-20000 m² grubu (%20,77) meydana getirmektedir. OSB'deki parsellerden alansal ve sayı bakımından en az yere sahip olanı ise 2 parsel ile (%0,25) 3000-4000 m² grubudur (Tablo 5).

Tablo 5. Erzincan OSB'de parsellerin alansal büyüklüğü (2020).

Sanayi Parselleri Dağılımı (m ²)	Parsel Sayısı	%'si
3.000-4000	2	0,25
4001-5000	35	5,37
5001 -10000	69	16,94
10001-15000	31	11,70
15001-20000	35	20,77
20001-25000	13	10,31
25001-30000	11	9,61
30001-35000	4	4,21
35001-40000	4	4,80
40001-50000	2	2,80
50000+	5	13,25

Toplam	211	100,00
---------------	------------	---------------

Kaynak: Erzincan OSB Müdürlüğü.

Erzincan OSB’de 2020 yılı itibariyle 96 yatırımcıya 130 adet parsel tahsis edilmiştir. Bunlardan faal olan 71 parselde 67 firma üretim yapmaktadır. Bunun yanında 17 parselde 12 firma inşaat, 25 parselde 19 firma ise proje aşamasında ve halen 98 boş parsel ise yatırımcısını beklemektedir (Tablo 6, Şekil 2).

Tablo 6. Erzincan OSB’deki parsellerin durumu (2020).

İşletme Durumu	İşletme Sayısı	Parsel Adeti	Yüzölçümü (m²)
Faaliyette	67	71	1,322,474.26
İnşaat Halinde	12	17	229,714.04
Proje Halinde	19	25	357,998.87
Toplam	96	130	1,910,187.17

Kaynak: Erzincan OSB Müdürlüğü.

Şekil 2. Erzincan OSB'de parsel dağılımı.

Erzincan OSB'de yerli ve yabancı yatırım olarak, gıda, mobilya, beton elemanları, mermer, maden, plastik ambalaj, yalıtım malzemeleri, tekstil, kanatlı yemi, çelik mutfak gereçleri, tek kullanımlık plastik piknik gereçleri, çelik yapı sistemleri ve endüstriyel imalat, klinker öğütme, hurda kağıt dönüşümü, ömrünü tüketmiş lastiklerle elektrik üretimi, damlama ve kangal boru alanlarında üretim yapılmaktadır (www. erzincanosb.com).

B. OSB'nin Yer Seçimi ve Türü

Erzincan OSB, Erzincan çevre yolunun batısında Aydoğdu köyü sınırları içerisinde, Erzincan-Sivas karayolu istikametinde, kent merkezine yaklaşık 8,5 km mesafededir. Kuruluş yeri olarak Çardaklı ve Göyne derelerinin taşıdıkları materyalleri biriktirerek oluşturdukları Karayazı mevki seçilmiştir (Şekil 3). OSB'nin kurulduğu alan akarsular

tarafından taşınan kum ve çakıllardan meydana gelmektedir. Dolayısıyla tarımsal açıdan önemsiz bir sahada yer almaktadır. Aynı zamanda sanayinin yer seçiminde etkili olan iklimsel faktörlerden hakim rüzgar yönü ovada güneydoğu-kuzeybatı istikametidir (Akkan, 1963: 85-87). Bu bakımdan hakim rüzgar yönüne göre de OSB uygun bir şekilde konumlandırılmıştır.

Şekil 3. Erzincan Organize Sanayi Bölgesi.

Türkiye’de OSB uygulamasında en sık görülen model karma OSB modelidir. Bu modelde farklı iş kollarında üretim yapan tesisler aynı OSB içinde yer almaktadır.⁷ Sanayi yatırımlarının dengeli bir şekilde dağılımını sağlamak için geri kalmış kalkınmada öncelikli yörelerde oluşturulan teşvik öncelikli bölgeler ile, uzmanlaşma için yeterli talebin oluşmadığı alanlarda karma organize sanayi bölgeleri kurulmaktadır (Çolak, 2005: 40). Bu kapsamda kalkınmada öncelikli bölgeler içerisinde yer alan Erzincan’da OSB karma modelde faaliyet göstermektedir.

C. İşletmelerin Yapısı ve Dağılımı

OSB yerleşim planı ve sahada yaptığımız gözlemler, mülakatlar ve anketler sonucunda işyerlerinin sektörlere göre dağılımı yapılmıştır. Buna göre en fazla işletme

⁷ 02.02.2019 tarih ve 30674 sayılı resmi gazetede yayınlanan Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği’nin 3. maddesi (k) fıkrası.

sayısı 14 işyeri ve %21'lik oranı ile gıda ve yem sanayi sektöründedir. Bu sektörde süt ve süt ürünleri, meyve pulp konsantresi, et ürünleri, reçel ve marmelat, turşu ve salamura, yemek ve unlu mamuller, gıda ambalajlama, tulum peyniri imalatı ile kanatlı hayvan yemi işletmeleri yer almaktadır (Fotoğraf 1). Kuşkusuz tarım ve hayvancılık ile ilgili tesislerin ağırlıkta olması ildeki hakim ekonomik faaliyetlerle ilgilidir. Gıda sektöründen sonra kereste ve ağaç işleme sanayi %18'lik (12) oranıyla ikinci sırada gelmektedir. Bu sektördeki başlıca tesisler mobilya, kereste, viyol, oluklu mukavva ve karton, dönüşümlü kağıt imalatı ve arı peteği fabrikalarından oluşmaktadır (Fotoğraf 2). Mermer, seramik, kartonpiyer, alçı, klinker öğütme gibi taşa toprağa dayalı tesisleri %15'lik (10) oranla OSB'de üçüncü büyük grubu meydana getirmektedir (Fotoğraf 3). Bunları inşaat sektörü %12 (8), plastik ve PVC malzeme üretimi %9 (6), metal makine ve eşya sanayi %7 (5), tekstil (Fotoğraf 4) %6 (4), geri dönüşüm ve çevre koruma %6 (4), maden işleme %3 (2) ve diğer sektörler de %3 (2) oranıyla takip etmektedir (Tablo 7, Şekil 4 ve 5).

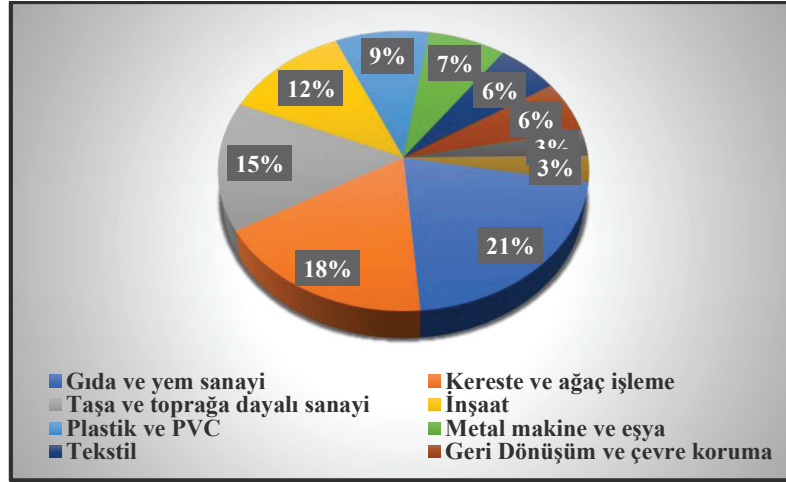
Fotoğraf 1. OSB'deki gıda firmalarından Tunay Çiftliği.

Tablo 7. Erzincan OSB'deki işyerlerinin faaliyet kollarına göre dağılımı (2020).

Faaliyet Alanı	Firma Sayısı	%'si
Gıda ve yem sanayi	14	21
Kereste ve ağaç işleme	12	18
Taşa ve toprağa dayalı sanayi	10	15

İnşaat	8	12
Plastik ve PVC	6	9
Metal makine ve eşya	5	7
Tekstil	4	6
Geri Dönüşüm ve çevre koruma	4	6
Maden işleme	2	3
Diğer	2	3
Toplam	67	100,00

Kaynak: Erzincan OSB Müdürlüğü.

Şekil 4. İşyerlerinin faaliyet alanlarına göre dağılımı.

Fotoğraf 2. Akaju Ofis ve Eğitim Mobilyaları fabrikasından bir görünüm.

Fotoğraf 3. İnşaat sektöründe hizmet veren Persan Yapı Malzemelerinden bir görünüm.

Fotoğraf 4. Can Kardeşler Moda OSB’de tekstil alanında üretim yapmaktadır.

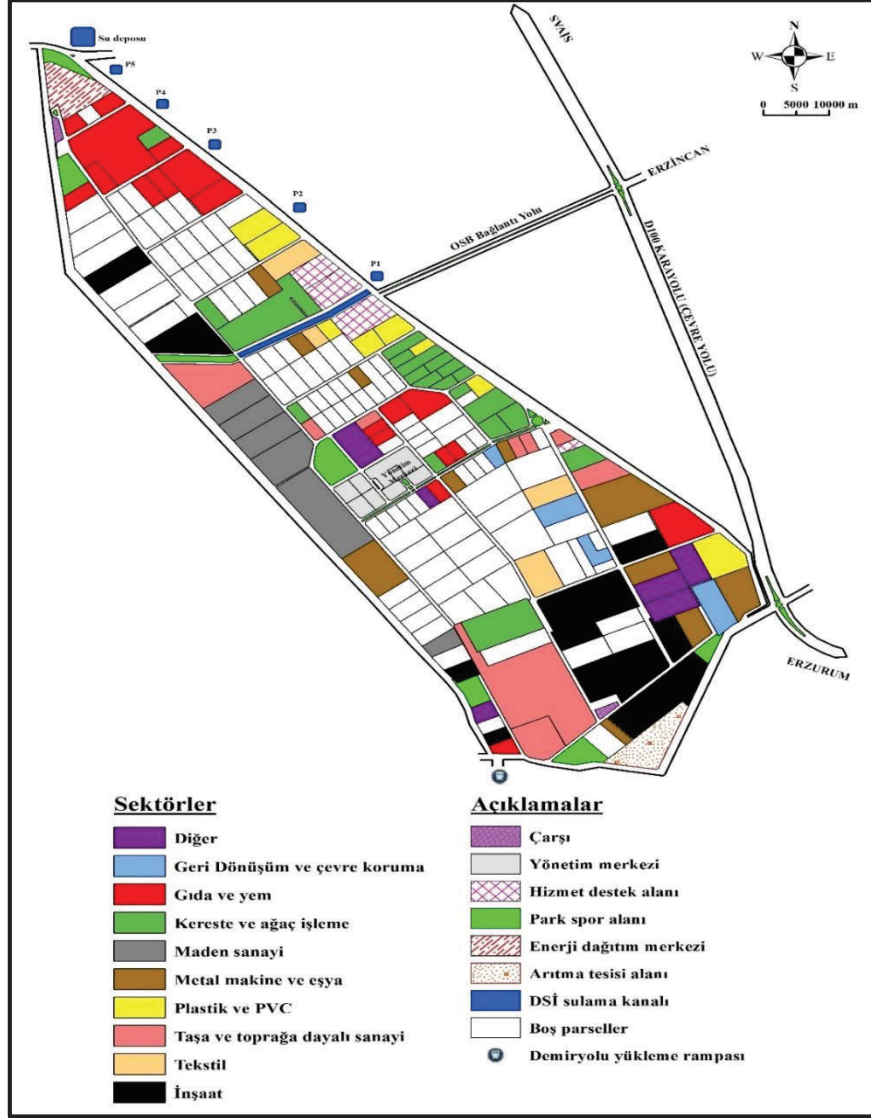
Bilindiği gibi aynı veya ilgili sektörlerde faaliyet gösteren firmaların ve destekleyici, tamamlayıcı işletmelerin ortak mekânda yığılmasını ifade eden sanayi kümelenmesi birçok açıdan büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Nitekim Post-Fordist dönemde sanayiye dayalı bölgesel kalkınmanın bu ortak mekanı kullanan KOBİ'lere bağlı hale gelmesi, aynı sektörlerde çalışan firmaların bir araya gelmesini kolaylaştırmıştır. Bunun yanında yenilikçi ve rekabetçi üretimin KOBİ'lere bağlı hale gelmesi de kümelenmeye olan ilgiyi her geçen gün arttırmaktadır (Kaygalak, 2011: 169-180). Bu açıdan yerleşim planı ve sahadaki gözlemlerimize göre, Erzincan OSB’de işyerlerinin sektörlere dağılımında çoğunlukla ada-parcel esaslı bir dağılım söz konusudur. Bir başka ifadeyle aynı sektördeki işyerlerinin bir arada olduğu planlı bir kümelenme dikkati çekmektedir. Kuşkusuz bu durum işletmelerin verimliliği ve çevresel etkileri bakımından da oldukça önemlidir. Ancak yer yer bu dağılımın dışına çıkıldığı ve farklı alanlardaki işletmelerin bir arada olduğu da gözlenmiştir.

Erzincan OSB’de bulunan işletmelerin %64,2’si limited şirket, %23,8’i anonim şirket, %6’sı ferdi mülkiyet ve %6’sı da Et ve Süt Kurumu Genel Müdürlüğü Erzincan Tavuk Kombina Müdürlüğü, Erzincan İl Özel İdaresi Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği ve İŞGEM gibi diğer türlerden oluşmaktadır. Özcam firması ise kolektif şirket özelliğindedir (Tablo 8).

Tablo 8. Erzincan OSB’de işletmelerin mülkiyet şekli (2020).

Hukuki Statü	Firma Sayısı	%’si
Ferdi mülkiyet	4	6,0
Limited şirket	43	64,2
Anonim	16	23,8
Diğer	4	6,0
Toplam	67	100,00

Kaynak: Anket sonuçlarından derlenmiştir.

Şekil 5. Erzincan OSB’de işyerlerinin sektörlere göre dağılımı.

D. Hammadde ve Enerji Durumu

Bilindiği gibi sanayi tesislerinin kurulmasında temel unsurlardan birisi de hammaddedir. Zaten sanayi kavramı da hammaddelerin mamul maddeye dönüştürülme sürecini ifade etmektedir. Erzincan OSB’deki işletmelerin önemli bir kısmı hammaddesi yakın çevreden temin edilen tarım, hayvancılık ve maden sanayinden oluşmaktadır.

Gerçekten de gıda sektöründeki işletmeler %21 oranıyla ilk sırada yer almaktadır. İl topraklarının %18'lik (209.422 hektar) kısmı tarıma elverişli olup, bunun 90 bin hektarında tarla tarımı, 6700 hektarında ise sebze, meyve ve bağcılık yapılmaktadır. Erzincan ve Tercan ovaları ile vadi boylarında yetiştirilen başta tahıllar olmak üzere çeşitli sebze ve meyveler OSB'deki işletmelerin hammadde temininde önemli bir avantajdır. İl genelinde 2020 yılı itibarıyla 113.192 büyükbaş ve 463.182 küçükbaş hayvan varlığı gerek süt ürünleri gerekse kırmızı et üretimi için önemli bir hammadde kaynağıdır. Nitekim Munzur ve Esence dağlarındaki yaylalarda yetiştirilen küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt ürünleri, Erzincan tulum peyniri* yapımında kullanılmaktadır. İlde hem yumurtacı hem de etçi tavukçuluk sektöründe yıllık 2 milyon civarında üretim gerçekleştirilmektedir. Bunun önemli bir kısmı OSB'deki Et Balık Kurumu'na bağlı tavuk kombinasyonları ile işlenerek pazarlanmaktadır. Doğal bitki örtüsü ve tür çeşitliliği bakımından zengin olan Erzincan'da arıcılık faaliyetleri gelişmiş olup, bal üretimi de il ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. Nitekim 2019 yılı itibarıyla 98028 arı kovani bulunan Erzincan'da iklime göre değişmekle birlikte yıllık 1200 ton civarında bal üretimi gerçekleştirilmektedir.

Perlit, manyezit, mermer, kireçtaşı, altın, krom, demir, kayatuzu ve manganez gibi madenlerin çıkarıldığı ilde maden sanayi de hacmi itibarıyla önemli bir paya sahiptir. İliç ilçesi Çöpler köyündeki altın yataklarından yıllık 6 ton civarında üretim yapılmakta olup, Türkiye üretiminin %20'sine denk gelmektedir. İlde çıkarılan krom OSB'deki ayrıştırma ve zenginleştirme tesislerinde işlenmektedir.

Erzincan OSB'deki işletmelerde hammadde olarak işlenmemiş ve yarı işlenmiş maddeler kullanılmaktadır. Yerinde yaptığımız anket sonuçlarına göre işletmelerin %61,2'sinde (41 işletme) birincil hammadde (işlenmemiş), %28,4'ünde (19 işletme) ikincil (yarı işlenmiş) hammadde, %10,4'ünde ise (7 işletme) her iki hammadde türü de işlenmektedir. Bunlardan gıda, madencilik, beton yapı elamanları ve geri dönüşüm alanında üretim yapan firmalar hammaddeyi yakın çevreden temin ederken, diğer sektörlerdeki il dışından sağlamaktadır.

Bilindiği üzere hammaddelerin mamul maddeye dönüştürülmesinde enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Sanayi sektöründe enerji çeşitli yakıt ve güç kaynaklarından elde edilmektedir. Sanayi devrimiyle birlikte enerji kaynakları sanayi tesislerinin yer seçiminde önemli derecede etkili olmuştur. Ancak zamanla kömürün yerini alternatif enerji kaynaklarının (petrol, doğalgaz, rüzgar, biyogaz vb.) alması ve özellikle elektrik dağıtım ağının gelişmesiyle modern sanayinin enerji talebi yer seçiminde daha az etkili olmaya başlamıştır.

Erzincan OSB'nin elektrik enerjisi bölge içerisinde TEDAŞ'a bedelsiz tahsis edilen 41.340 m²'lik alan üzerinde tesis edilen 50 MVA gücündeki şalt merkezinden

* Erzincan Tulum Peyniri için Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası tarafından 21.08.2000 tarihinde Türk Patent Enstitüsü'ne yapılan coğrafi işaret tescil başvurusu 09.12.2000 tarih ve 24255 sayılı Resmî Gazete'de ilan edilmiş ve 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname'nin 12. maddesi gereğince 09.12.2000 tarihinden geçerli olmak üzere tescil edilmiştir.

verilmektedir. Kurulu gücü 800 ile 1200 KVA arasında değişen 32 adet trafo merkeziyle de ilave yatırıma ihtiyaç duymadan alçak gerilimden enerji sunulabilmektedir. OSB'ye 2011 yılı itibariyle doğalgaz verilmeye başlanılmıştır.

E. İşgücü

Teknolojik gelişme ve sanayide makineleşmeye rağmen işgücü, modern sanayide halen daha önemini koruyan bir faktördür (Ünal, 2010: 107). İşgücü, bir ülkede emek arzını insan sayısı yönünden ifade eden bir kavramdır. Bir başka ifadeyle işgücü, ülkedeki nüfusun üretici durumda bulunan, yani iktisadi faaliyete katılanları (14-65 yaş arası kazanç getirici bir işte çalışanları) ifade etmektedir (Koç, Şenel ve Kaya, 2018:23). Genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip Türkiye'de, sanayi sektörünün ihtiyacına cevap verebilecek nitelikli ve niteliksiz işgücü varlığında herhangi bir sorun yaşanmamaktadır.

Erzincan ilinde 2020 yılı ADNKS verilerine göre 234.431 kişi yaşamakta olup, bunun yaklaşık %75'i çalışabilir çağıdaki nüfustan meydana gelmektedir. Dolayısıyla ilde sanayi sektöründe işgücü için yeterli potansiyel bulunmaktadır.

Erzincan OSB'de üretime geçen 67 işletmede 2020 itibariyle yaklaşık 1.868 kişi istihdam edilmektedir. Yaptığımız anket sonuçlarına göre bunlardan 17 işletmenin 50 ve üzerinde çalışanın olduğu görülmektedir. Diğerlerinde işletmenin büyüklüğü ve üretim alanına göre çalışan sayısı değişmektedir. Nitekim 28 işletmede çalışan sayısı 1-10 arasında iken 14 işletmede 11-30 arasında, 8 işletmede ise 31-50 arasında çalışan bulunmaktadır. İşletmelerde çalışan işgücünün sektörel dağılımında tekstilde çalışanlar ilk sırada gelmektedir. Nitekim tekstil sektöründe çalışanların toplam işgücüne oranı %39 kadardır. Diğer sektörlerde çalışanlar ise 75-200 kişi arasında değişmektedir (Tablo 9). Öte yandan işletme sahipleriyle yaptığımız mülakatlarda kalifiye eleman gerektiren bazı sektörlerde işgücü temininde de sıkıntılar yaşandığı belirtilmektedir.

Tablo 9. Erzincan OSB'de işgücünün sektörler göre dağılımı (2020).

Sektör	Vasıfsız işçi	Usta işçi	Tekniker	Mühendis	İd. personel	Toplam
Tekstil	656	38	--	4	32	730
Gıda ve yem	48	12	--	3	17	80
Kereste ve ağaç işleri	56	14	1	2	28	101
Made	84	16	14	4	22	140

n sanayi						
Taşa toprağa dayalı sanayi	102	18	3	1	32	156
Plastik ve PVC	106	5	--	--	17	128
Metal makine ve eşya	38	10	7	4	16	75
İnşaat	143	9	8	7	18	185
Geri dönüşüm ve koruma	47	11	4	4	10	76
Diğer	184	3	--	--	10	197
Toplam	1464	136	37	29	202	1868

Kaynak: Anket sonuçlarından derlenmiştir.

F. Ulaşım ve Pazarlama

Sanayi faaliyetlerinde hammaddenin fabrikalara getirilip, mamul maddenin pazarlara gönderilmesi ve işçilerin tesislere getirilip götürülmeleri ulaşım sistemleriyle mümkün olabilmektedir. Teknolojide yaşanan baş döndürücü gelişmeler ulaşım sektörünü de etkilemiştir. Bu gelişmeler daha hızlı ve modern ulaşım araçlarının yapımını mümkün kılarak hem hammaddenin sanayi tesislerine taşınmasını hem de mamul maddenin tüketiciye daha kısa sürede ulaşmasını sağlamıştır. Bu nedenle ulaşım imkanlarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması sanayinin dağılımını da etkilemiştir. Ulaşımın kolay ve entegre olduğu alanlar sanayi için de cazip yerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erzincan tarihi süreçten günümüze kadar doğu-batı ve kuzey-güney yönündeki doğal yolların kavşak noktasında bulunduğu konum itibarıyla ulaşımında bir geçiş bölgesi olmuştur. İran sınırından başlayarak ülkemizin doğu-batı istikametinde kateden D100 karayolu Erzincan'dan geçmektedir. Organize Sanayi Bölgesi bu anayolun güneybatı kesiminde konumlanmış olup, D100 karayoluna iki kesimden bağlantısı bulunmaktadır. OSB içi yolların büyük kısmı bordür ve asfaltla kaplanmıştır.

Erzincan, D100 karayoluyla uluslararası yük taşımacılığında önemli bir konuma sahiptir. Batıda başkent Ankara'ya 684 km ve İstanbul'a 1040 km mesafede yer alan Erzincan, doğuda Gürbulak Sınır Kapısı'na (İran) sadece 500 km uzaklıktadır. OSB'ye en yakın liman yaklaşık 230 km mesafedeki Trabzon Limanı'dır. Son yıllarda Erzincan-Trabzon karayolundaki düzenlemelerle (Pekün dağı tüneli, Gümüşhane çevreyolu ve Yeni Zigana Tüneli) kuzey-güney istikametindeki ulaşım süresinin giderek kısılacacağı dikkate alındığında limana erişim süresi daha da kısılacaktır.

Doğukapı-Haydarpaşa demiryolu hattı Erzincan'dan geçmekte olup, il sınırları dahilinde 243 km demiryolu hattı mevcuttur. OSB imar sınırları dahilinde inşa edilen yüklenme rampası ile bu demiryolu arasındaki bağlantı sağlanmıştır. Bu sayede demiryolu taşımacılığının yatırımcıya tanıdığı imkânlardan Erzincan OSB'deki firma sahipleri daha etkin bir şekilde yararlanma yoluna gidecektir.

Erzincan OSB'de bulunan işletmelere pazarlama doğrudan, bayi ve satış temsilcilikleri aracılığıyla, sipariş veren firmaya teslim şeklinde yapılmaktadır. Pazarlama yapan işletmelerden %68,2'si doğrudan pazarlama yapmaktadır. Bayi ve satış temsilcilikleri aracılığıyla pazarlama yapan işletmeler %20,3'lük bir oranla ikinci, sipariş veren firmaya teslim şeklinde pazarlama yapanlar ise %8,3 ile üçüncü, internet yoluyla pazarlama yapanlar ise %3'lük oranıyla dördüncü sırada gelmektedir. Kuşkusuz doğrudan pazarlama yapan firmaların sayıca fazla olması işletmenin küçük olmasından ve geleneksel üretim anlayışından kaynaklanmaktadır. İşletmelerin büyük kısmının mamul maddelerini yakın çevreye pazarladıkları görülmektedir. Oysa il ve hatta bölge dışına pazarlama imkanları için yapılacak girişimler gerek işletmelerin kapasitesinin gerekse karının artmasını sağlayacaktır. Ancak dış pazarlar ile ilgili bilgi eksikliği, büyük firmalar karşısında rekabet etmede yaşanan güçlükler, teknoloji ve sermaye eksikliği gibi nedenler dışarıya açılmanın önündeki en büyük engeller olarak sıralanmaktadır.

G. Sermaye, Teknoloji ve Teşvikler

Sanayi tesislerinin kuruluşunda en önemli unsurların başında sermaye gelmektedir. Mal ve hizmet üretme kapasitesinin en temel parametrelerinden biri olan sermaye birikimi istihdam artışı ve verimliliğin sağlanmasında büyük öneme sahiptir (Ünal, 2010: 112). Sermaye sorunu bütün gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye sanayisinin de en önemli açmazlarından biridir. Bu çerçevede son yıllarda uluslararası sermayenin Türkiye'ye yatırım yapması için ekonomik ve hukuksal alanda önemli reformların yapıldığı görülmektedir. Ancak dışarıdan gelen küresel sermayenin de ülke çapında eşit düzeyde dağıldığını söylemek mümkün değildir. Bu nedenle İstanbul başta olmak üzere sermaye birikiminin olduğu alanlara uzak konumdaki Erzincan'da sanayi tesisleri ancak yerli müteşebbislerin yatırımları ile kurulabilmiştir. OSB'de altyapı başta olmak üzere vergi indirimleri gibi birçok kolaylığın bir arada sunulmasına rağmen il dışından yeterli sermaye girişi maalesef gerçekleşmemektedir. Saha çalışmaları sırasında görüşme yaptığımız işletme sahiplerinden önemli bir kısmı üretim kapasitesini artırmak istemekte ancak sermaye sıkıntısı yaşadığını belirtmektedir. Bununla birlikte üretim kapasitesini artıracak yatırımlar için sermayesi olmasına karşın piyasada yaşanabilecek arz-talep

denge­sizliğinden tedirgin olan işletme sahipleri de bulun­maktadır. Bu durumda mevcut durumlarını korumanın en rasyonel yol olduğunu dile getirmektedirler.

Bilindiği üzere firmaların rekabet gücünün artırılmasında inovasyonun işletmeler için önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Erzincan OSB'deki firmalar inovasyon ve araştırma-geliştirme çalışmalarının farkında olmakla birlikte özellikle finansman ve nitelikli işgücü başta olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı yeterince araştırma-geliştirme çalışması gerçekleştirememektedirler. Bu kapsamda, Erzincan OSB'deki firmaların ulusal ve uluslararası rekabet gücünü artırmaları için kamu-sanayi-üniversite işbirliği çerçevesinde bazı çalışmalar yapılmaktadır. Ancak söz konusu çalışmaların da yeterli sonuçlar ortaya çıkardığını söylemek zordur.

Erzincan Bölgesel Teşvik Sistemine göre IV. bölgede yer almaktadır. Bu açıdan Erzincan'a yatırım yapan işletmeler I. II. ve III. bölgedeki illere göre devlet desteklerinden daha fazla faydalanma imkanına sahiptir. Yeni teşvik yasasıyla birlikte Erzincan'a yapılan yatırımlara vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi, yatırım yeri tahsisi, faiz ve KDV istisnası gibi destekler verilmektedir.

VIII. Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de sanayileşmenin en önemli aracı olarak görülen OSB'lerin amacı, bölgesel dengesizlikler meydana getirmeden geri kalmış ya da az gelişmiş bölgeleri teşvik ederek özel sektör yatırımlarını buralara çekmektir. Temelde tüm ülkede kalkınmayı hedefleyen OSB'ler ile planlı bir sanayileşme ve kentleşme hedeflenmiştir. Ancak başta topoğrafik yapı ve olumsuz iklim koşulları olmak üzere Erzincan'ın da içinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde henüz istenilen etkiyi yaptığını söylemek zordur. Bununla birlikte son yıllarda çeşitli teşvikler ile yatırımcı çekilmesi amaçlanmaktadır.

Erzincan OSB'de 2020 yılı itibarıyla 96 yatırımcıya toplam 130 adet sanayi parseli tahsis edilmiştir. Bunlardan 71 parselde kurulu olan 67 işletmede üretim yapılmaktadır. İnşaat aşamasındaki 12 17 parselde işletmeye tahsis edilen parsel 17, proje aşamasındaki 19 firmaya ise 25 parsel verilmiştir. Ayrıca OSB'de 81 boş sanayi parseli bulunmaktadır. Bu çerçevede üretim, inşaat ve proje halindeki işletmelerle birlikte OSB'nin doluluk oranı %61,6'dır.

OSB'de bulunan işletmeler çoğunlukla küçük ve orta büyüklükteki işletmelerdir. OSB bünyesinde üretim yapan firmalar; gıda, kereste ve ağaç işleme, beton elemanları, mermer, maden, tekstil, plastik ambalaj ve PVC, kanatlı yemi, yalıtım, çelik mutfak gereçleri, geri dönüşüm ve koruma, çelik yapı sistemleri ve klinker öğütme alanındaki işletmelerden oluşmaktadır.

Erzincan OSB karma niteliktedir. İmalata yönelik üretim yapmak koşuluyla her yatırımcıya arsa tahsis edilmektedir. OSB'de 2021 yılı kısmen bedelsiz arsa satış fiyatı 20 TL/m²'dir. Bununla birlikte 4562 Sayılı OSB kanununun geçici üçüncü maddesi kapsamında parsel tahsisi için başvurulara, 5.000 m²'ye kadar olan parseller için en az 10 kişi, 5.000-10.000 m² arası en az 20 kişi, 10.000-20.000 m² arası en az 30 kişi, 20.000 m²'den büyük parseller için ise en az 50 kişi istihdam taahhüt etmeleri durumunda

kısmen bedelsiz arsa tahsisi yapılabilmektedir.

Saha çalışmalarında yaptığımız görüşmeler ve uyguladığımız anket sonuçlarına göre firmaların Erzincan OSB'yi yatırım alanı olarak seçmelerindeki en önemli faktör olarak devlet teşvikleri gösterilmiştir. Ucuz arsa tahsisi, hazır altyapı ve geniş üretim alanı ise diğer önemli faktörler arasında yer almaktadır. Kuşkusuz Erzincan OSB'nin bu avantajları müteşebbislerin buraya yatırım yapmalarında çekici faktörlerin başında gelmektedir. Gerek proje halindeki gerekse inşaat aşamasındaki firma sayılarındaki artış bu avantajlı faktörlerin etkisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Erzincan OSB karayolu, demiryolu ve havayolu ulaşımı açısından oldukça elverişli bir konumda yer almaktadır. OSB'ye en yakın liman yaklaşık 230 km mesafedeki Trabzon Limanı'dır. OSB'nin, Türkiye'nin doğu-batı yönündeki en önemli ulaşım aksı olan E-80 karayolu bağlantısı, imar planı sınırları içerisinde inşa edilen yükleme rampası ile Duğukapı-Haydarpaşa hattına ise demiryolu bağlantısı sağlanmıştır.

Sanayi tesislerinde nitelikli iş gücüne önemli oranda ihtiyaç duyulmaktadır. Erzincan'da imalat sanayinde nitelikli eleman yeterince bulunmamaktadır. Var olan nitelikli işgücü de büyük ölçüde Türkiye'nin gelişmiş kentlerine göç etmektedirler. Bilindiği üzere özellikle emek yoğun ve nitelikli insan kaynağı gerektiren sanayi kollarında kalifiye işgücüne önemli oranda ihtiyaç duyulmaktadır. Kalifiye işgücünün büyük oranda il dışına göçü Erzincan OSB için nitelikli işçi bulma sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum ildeki sanayinin gelişimini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Bilindiği üzere imalat sanayi sektörünün gelişmesinde hammaddeye olan mesafe oldukça önemli etkenlerden birisini oluşturmaktadır. Erzincan gıda ve maden sanayisi dışındaki hammaddeleri büyük ölçüde dışarıdan temin etmektedir. Hammaddenin dışarıdan sağlanması durumunda sanayi tesislerinin üretim maliyetlerine nakliye ücretleri de eklenmektedir. Bu durum Erzincan'a yatırım yapmak isteyen yatırımcılar üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadır.

Erzincan OSB'de çoğunlukla iç pazara yönelik üretim yapılmaktadır. İhracat gelirleri tüm gelirlerin içerisinde yalnızca %2 gibi çok küçük bir orana tekabül etmektedir. Bu gösterge, KOBİ'lerin büyük bir kısmının yerel ya da bölgesel düzeyde kaldığını ve küreselleşme sürecine giremediklerini göstermektedir. Bu nedenle firmaların rekabet gücü oldukça zayıf kalmaktadır.

Erzincan bölgesel teşvik sistemine göre IV. bölgede yer almaktadır. Bu nedenle il genelinde yapılacak olan yatırımlar, I. II. ve III. bölgedeki illere oranla daha fazla destekten faydalanmaktadır. Buna göre Erzincan'a yatırım yapmayı düşünen bir yatırımcı devletten; vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsisi ve faiz desteği verilmektedir. Büyük ölçekli yatırımlarda ise, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsisi, faiz desteği ve KDV istisnası desteği uygulanmaktadır. Erzincan'ın yatırım teşvik uygulamalarında IV. bölgede bulunması bu kapsamda uygulanacak teşviklerden en üst seviyeden yararlanmasını mümkün kılmakta, AB'nin hibe olanaklarından daha fazla pay alma durumu yatırımcılar için OSB'yi daha çekici hale getirmektedir. Kuşkusuz teşvik uygulamalarında 4. bölge

içerisinde yer alan ve hibe imkanlarından azami derecede yararlanma olanağına sahip olan Erzincan'da, söz konusu bu kolaylıkların imalat sanayinin gelişmesi için önemli bir fırsat olduğunu belirtmek gerekir.

Erzincan'daki sanayi tesislerinde üretimden tüketime kadar her aşamada profesyonel eğitim ve danışmanlık hizmetinden yararlanıldığını söylemek güçtür. Firmalar eğitim ve danışmanlık hizmetlerine ihtiyaç duymak ve bu ihtiyacın farkında olmakla birlikte hizmet alımında isteksiz davranmaktadırlar. Firmalar Ar-Ge çalışmalarının önemini farkında olmalarına rağmen, finansman, nitelikli insan kaynağı vb. gibi yetersizliklerin bu çalışmaları yürütememelerinin önündeki en büyük engeller olarak görmektedirler.

Erzincan OSB'nin geliştirilmesi ve il ekonomisine daha fazla katkı sağlaması için bazı tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Erzincan OSB imar planında parsel dağılımı ihtisaslaşma dikkate alınarak planlanmıştır. Ancak sahada yaptığımız gözlemlere göre yer yer bu plana uyulmadığı görülmektedir. Örneğin gıda sanayi tesisi ile inşaat sanayinin yan yana parsellerde konumlandığı tespit edilmiştir. Kuşkusuz işletmelerin imar planındaki gibi ihtisaslaşmaya azami düzeyde uyularak parsel dağılımının yapılması özellikle çevresel atıkların olası etkilerini büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır.

- OSB'nin doluluk kapasitesi %61'dir. Bunun da bir kısmı toptan ve perakende hizmet veren işletmelerden meydana gelmektedir. İmalat sanayisine dayalı işletmelerin buraya yönlendirilmesinde teşvik edici birtakım tedbirler alınması gerekmektedir. Bu konuda başta Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası olmak üzere ilgili kuruluşların OSB'lerin avantajları hakkında bilgilendirmeler yapması, parsel satışlarında kampanyaların yapılması ilk akla gelen uygulamalar arasındadır.

- OSB'de bulunan sanayi tesislerinin geliştirilmesi önündeki en büyük engeller rekabet gücü, pazar istikrarsızlığı, kredi ve sermaye yetersizliği olarak sıralanabilir. Bu durum işletmeler üzerinde negatif etkiler yapmaktadır. İşletmelerin büyüyüp gelişmesi ve üretim faaliyetlerinin sürekliliği için kamu destek ve teşviklerinin yatırımcılara uygun şartlarda sunulması gerekmektedir. Özellikle KOBİ'lere düşük faizli kredi imkanları sağlanmalıdır.

- Erzincan ilinin sosyoekonomik yapısı ve mevcut yer altı ve yerüstü kaynakları dikkate alındığında kalkınmada öncelikli bazı potansiyel alternatif yatırım alanları öngörmek mümkündür. Bu kapsamda öngörülen alternatif yatırım alanları, ilin zengin yer altı kaynaklarını değerlendirmede öne çıkabilecek maden sanayi ile tarımsal ve hayvansal ürünlere dayalı sanayidir. Söz konusu bu sektörler hammaddenin yakın çevreden temin edilmesi nedeniyle Erzincan'ın ekonomik ve sosyal kalkınmasında lokomotif rolünü üstlenecek niteliklere sahiptir.

- OSB'deki işletme sahipleriyle yaptığımız görüşmelerde nitelikli işgücü temininde sıkıntıların olduğu belirtilmiştir. Firma sahipleri nitelikli işgücü eksikliğinin temel nedeni olarak mesleki ve teknik eğitim kurumlarında verilen eğitimin firmaların beklentilerinden uzak olmasını göstermektedirler. Bu sorunun ortadan kaldırılması için sektörel bazlı eğitimler verilmeli ve teknolojik gelişmeler yakından takip edilmelidir. İldeki mesleki ve teknik okullarda yetişen öğrenciler her dönem belirli bir süre, eğitim

gördüğü alanla ilgili sanayi veya ticaret kuruluşunda staj uygulamasına alınmalıdır. Bu sayede öğrenciler teorik olarak görmüş oldukları dersleri uygulama ortamında bizzat deneyimlemiş olacaklardır.

- OSB bünyesinde kurulan İŞGEM ile müteşebbislerin iş kurma aşamasından pazarlama aşamasına kadar her konuda desteklenmesi ve sorunlarının çözülmesi amaçlanmaktadır. İŞGEM'ler sayesinde yönetim danışmanlığı desteği, işletmelerin sermaye kaynaklarına erişim imkanı, uygun şartlarda işyeri binası ve büro ekipmanı hizmetleri de verilmektedir. Bu kapsamda İŞGEM bünyesindeki hizmetlerden işletmeler ya da yeni işletme kuracaklar yararlandırılmalıdır.

- İşletmelerin rekabet gücünü arttırmak ve teknolojinin etkin kullanımını sağlamak için Ar-Ge'ye gereken önem verilmelidir. Erzincan'da Ar-Ge faaliyetlerini özendirme için öncelikle firma sahipleri veya yöneticilerinin Ar-Ge çalışmalarının önemini sağlamaya yönelik adımlar atılmalıdır. Bu bağlamda ilde sanayinin gelişmesi için önemli misyona sahip olan Ticaret ve Sanayi Odası ile KUDAKA'ya ve KOSGEB temsilciliğine büyük görevler düşmektedir. Konuyla ilgili seminer, panel vb. eğitimler verilmesi farkındalık düzeyine katkı sağlayacaktır.

- OSB'deki işletmelerin hammadde temini çoğunlukla yakın çevreden sağlanmakta, üretilen ürünler de büyük ölçüde yine yakın çevreye pazarlanmaktadır. İşletmelerin üretimlerini pazarlama açısından yakın çevrenin yanı sıra Türkiye geneline ve hatta yurt dışına yönelik ihracata göre yapmaları gerekmektedir. Bu çerçevede özellikle KOBİ'lerin, uluslararası pazarlara açılabilmesi için ihracat yapılacak pazarların belirlenmesi ve üretimin bu pazarların isteklerine göre yapılması gerekmektedir. Firmaların çeşitli fuar ve sergilere katılarak buralarda stant kurmalarının teşvik edilmesi, reklam kampanyaları ile tanınırlığın sağlanması yararlı olabilecek başlıca girişimler arasında yer almaktadır. Bu çerçevede Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası, OSB'deki firmaların uluslararası pazarlara açılmasında aracı olabilir.

Sonuç olarak OSB'nin Erzincan ilinin kalkınmasında önemli bir yere sahip olduğu bir gerçektir. Ancak potansiyelin yeterince değerlendirildiği söylenemez. OSB'deki parsellerin yaklaşık %40'a yakınının halihazırda boş olması bunu doğrulamaktadır. OSB'nin geliştirilmesinde bakanlık düzeyinden sivil toplum örgütleri ve yerel halka kadar her düzeyden kurum ve kişinin koordineli bir şekilde katkı sağlaması daha yararlı olacaktır.

Kaynaklar

- Akkan, E. (1963). Erzincan Ovasının İklim Özellikleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 21(3-4), 85-57.
- Aktaş, C. (2019). *Bölgesel Kalkınmada Organize Sanayi Bölgelerinin Rolü: Zonguldak İline Yönelik Bir Analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altınbilek, M. S. (1997). *Planlama Sorunları Açısından Erzincan Şehir Coğrafyası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri-SPSS Uygulamalı (5. Baskı)*, Sakarya Yayıncılık.
- Ataş, M. C. (2006). *İkitelli Organize Sanayi Bölgesi ve Mekansal Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbn-i Batuta Seychatnamesi (2010). Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgin, M. H., Ar, S. (2004). *İstanbul Organize Sanayi Bölgeleri ve Siteleri*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2004-67.
- Cansız, M. (2010). *Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri Politikaları ve Uygulamaları*. DPT Yayın No:2808.
- Creswell, J. (2002). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. NJ: Merrill Prentice Hall.
- Çezik, A., Eraydın, A. (1982). *Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri (1961-1981)*. DPT Yayınları.
- Çolak, N. İ. (2005). Organize Sanayi Bölgelerinin Hukuki Niteliği ve Kamulaştırma Yetkisi. *E-Akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Dergisi*, 40, 1-29.
- Dağdemir, Ö., Acaroğlu, H. (2011). Türkiye’de Bölgesel Gelir Dağılımının İller Düzeyinde Analizi:1990-2006. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 39-56.
- Dumansızoğlu, M. (2017). *Gebze Organize Sanayi Bölgesinin Gelişim Süreci ve Mekansal Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, R. (2016). Van Organize Sanayi Bölgesinde (OSB) İşyeri ve İşgücü Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26, 43-68.
- Eyüboğlu, D. (2003). 2000’li Yıllarda Organize Sanayi Bölgelerimiz. *Verimlilik Dergisi*, 3, 49-80.
- Gökçen, A. (1987). Kalkınmada Öncelikli Yörelerde Uygulanan Gelişme Politikaları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 45(1-4), 363-390.

- Gündüz, A. Y. (2013). Türkiye’de Azgelişmiş Bölgelerin Kalkındırılmasında Bölgesel Kalkınma Ajansları ve TRB1 Bölgesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 63-78.
- Hozikligil, H. H. (2007). *Bölgelerarası Dengesizliği Gidermede Organize Sanayi Bölgeleri ve Elazığ Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karagöz, Y. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği-SPSS ve AMOS Uygulamalı Nicel-Nitel-Karma*. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Kaygalak, İ. (2011). Türkiye’de Sanayi Kümelenmesi ve Sanayinin Yer Seçimindeki Yeni Eğilimler. *TUCAUM VI. Coğrafya Sempozyumu*, 169-180, Ankara.
- Kayış, M. F. (2019). *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Organize Sanayi Bölgeleri: Viranşehir OSB Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kepek, Y., Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi (12. Basım)*. Remzi Kitapevi.
- Koç, E. Şenel, M. C., Kaya, K. (2018). Dünyada ve Türkiye’de Sanayileşme II-Yapısal Sorunlar, İstihdam ve İşsizlik. *Mühendislik ve Makine*, 59(691), 15-43.
- Miroğlu, İ. (1990). *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Onal, G. (1974). *Organize Sanayi Bölgeleri ve Uygulamadaki Durum*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Örnek Özden, E. (2016). Kalkınma Aracı Olarak Organize Sanayi Bölgelerini Yeniden Kurgulamak. *MEGARON*, 11(1), 106-124.
- Özdemir, M. (1990). *Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri*. TOBB Yayınları.
- Turan, O. (1993). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Ünal, Ç. (2010). *Türkiye’de Sanayi Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı*. Atatürk Üniversitesi Yayınları No:985, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No:127, Araştırma Serisi No:52.
- Yurdakul, E. (2005). *Türkiye’de Sanayileşme Sürecinde Organize Sanayi Bölgeleri ve Eskişehir OSB Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
8. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2000). *Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. DPT:2502, ÖİK:523.
- Erzincan Valiliği İl Planlama Müdürlüğü, (2008).
- www.erzincanosb.com (20.04.2021).
- www.osbuk.org.tr (15.06.2021).

www.kudaka.gov.tr (12.03.2021).

<https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Havalimani/Erzincan.aspx> (15.02.2021)

31.1.1982 Tarih ve 17591 Sayılı Resmi Gazete.

15.04.2000 Tarih ve 24021 Sayılı Resmi Gazete.

21.05.2001 Tarih ve 24408 Sayılı Resmi Gazete.

01.04.2002 Tarih ve 24713 Sayılı Yönetmelikler.

17.01.2008 Tarih ve 26759 Sayılı Resmi Gazete.

22.08.2009 Tarih ve 27327 Sayılı Resmi Gazete.

02.02.2019 tarih ve 30674 Sayılı Resmi Gazete